

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

PRESENTED TO
THE BODLEIAN LIBRARY
BY

BARRY NICHOLAS

LAW

L Roman 630 H 468 u

~~G5~~

d 7.22

IO. GOTTL. HEINECCH IC.
AD
LEGEM IULIAM

ET
PAPIAM POPPAEAM
COMMENTARIUS,

QVO MVLT A IVRIS
AVCTORVMQVE VETERVM LOCA EXPLICANTVR,
VINDICANTVR, EMENDANTVR ATQVE ILLVSTRANTVR.

EDITIO NOVISSIMA.

L I P S I A E
SVMTIBVS E. B. SVIKERTI M. DCC. LXXVIII.
[CVM PRIVILEGIIS]

*J. Pelham, Esq.,
20, Bradmore Road,
Oxford.*

NOBILISSIMO AMPLISSIMOQVE
VIRO
CORN. VAN BYNKERSHOEK.
IC. SVMMO,

ET SUPREMAE HOLLANDORVM, ZEELANDORVM ET OCCI-
DENTALIVM FRISIORVM CVRIAE, QVAE HAGAE
COMITVM EST, PRAESIDI GRA-
VISSIMO,

S. P. D.

IO. GOTTL. HEINECCIUS.

Ex quo praeclara illa, quae publice exstant, ingenii TVI monimen-
ta diurna nocturnaue manu versare coepi, PRAESES AMPLISSI-
ME, tanta illico nominis TVI veneratio intimo pectori meo inhaesit, vt
eius nullam vnquam accessionem fieri posse existimarem. At quum nu-
per nihil tale cogitanti ea mihi obtingeret felicitas, vt suauissimo con-
gressu TVO Amstelaedami apud communem amicum frui, illudque os
venerandum, quo ciuibus oracula quotidie fundis, illud admirabile inge-
nium, ex quo tantas doctrinae opes depromis, denique candidum illud et
ab omni arrogantia alienissimum pectus coram intueri liceret: ad sum-
mam, qua TE antea prosequutus fueram, venerationem tantus, mihi
crede, cumulus accessit, vt iam demum amare videar, antea dilexisse.
Et sane quum mihi iurisprudentia, non illa quidem vmbratilis et e variis
interpretum somniis male confuta, sed vera ac mascula, et e suis fonti-
bus

bus hausta, vnice cordi sit, et, quantum in me est, ita rationes meas componere soleam, vt ne mihi bene de illa merendi voluntas deesse videatur: quid mihi iucundius esse oporteat nomine TVO? quid TE ipso carius, cui contigit, quod nescio an hodie nemini, vt, quod in arte nostra summum est, incredibili ingenii bonitate cum summo studio coniuncta, adsequeris? Nulla profecto fuit aetas, quae vberimum dederit iureconsultorum eximiorum prouentum. Tullius, cuius temporibus ingenii ad maiora nitentibus amplissima praemia cum ad honores, tum ad diuitias proposita erant, iuris ciuilis magnum quidem vsum et apud Scaevolam et apud multos alios fuisse, ait: artem tamen in vno Ser. Sulpicio. Et quamuis deinde diuina illa Iuliani, Celsi, Neratii, Papiniani, Vlpiani, Paulli, aliorumque ingenia magno numero illuxissent: Theodosius tamen iunior paucos semper rarosque extitisse conqueritur, qui plena iuris scientia fuerint ditati, et in tanto lucubrationum tristi pallore vix vnum aut alterum recepisse ait soliditatem perfectioris doctrinae. Quid de infrequentibus saeculis dicam, quibus tristissima caligo iurisprudentiae incubuit? quid de aetate Cuiacii, cuius summa eruditio vix paucos ad eandem doctrinae gloriam sectandam inflammavit? Quid de nostris temporibus, quibus omnis ad veram laudem impetus propemodum oblanguit? In tanta vero eximiorum iureconsultorum raritate quis iuris paullo studiosior TE non ferat in oculis, AMPLISSIME PRAESES, qui solus fere hodie TE ad veterum exemplum componis, nostroque saeculo CVIACIUM, ipso Cuiacio, si viveret, fatente, restituis? Equidem maximus hic vir, viso Biturigis Ioanne Hasteno, Iuliacensi, eius ingenium, tanquam Phidiae signum, semel adspectum ita probauit, vt in tersa ad Gregorium Lomellinum Epistola fateatur, tantam in Hasteno eluxisse animi probitatem, tantam iuris peritiam, vt eo loquente sibi saepe visus sit parum aut nihil in iure ciuili profecisse: ita saepe sibi ab eo pudorem iniectum, aliter sentienti, quam ipse voluerit; ita saepe admirabilem illum erudi-

eruditionem ostentasse, ut dicere deinceps non dubitaturus sit, vnum se nosse Germanum iureconsultum, eximiae scilicet et spectatae eruditionis, Ioannem Hastenum: vnum Italum, Gregorium Lomellinum. Magnifica sane laus, et fere inuidenda, a laudato quippe viro, Iac. Cuiacio profecta, eoque sincerior, quod ad hominem Italum scribens omnes Germano iuueni adulandi causas procul habuisse videatur.

Et tamen Ioannem illum Hastenum, qui ipsum Cuiacium in admirationem rapuit, fata ostendisse tantum terris videntur. Saltem nec lucubrationibus vllis, quod sciam, nec eximiis quibusdam in patriam meritis tam immortalem sibi gloriam peperit, ut hodie illum inter homines fuisse sciremus, nisi Cuiacius ipsi monumentum hoc aere perennius posuisset. Quid vero de TE iudicaturum fuisse dicamus Cuiacium, PRAESES AMPLISSIME, si in saeculum hoc, quod TE tulit, felicissimum incidisset? si humanitatem TVAM cum incredibili vitae elegantia coniunctam cominus perspexisset? si praeclara et veluti sub ascia dedicata ingenii TVI monumenta euoluisset, et tot obscuris desperatisque iuris locis lucem a TE tam feliciter animaduertisset redditam? Quid illi animi futurum fuisse credamus, si diffusam eruditionem diuinamque in Criticâ *ἐνδοξίαν*, et reliqua, quae in TE sunt, reconditarum litterarum praesidia, a TE tamen cum vita negotiosa et forense ita coniungi intellexisset, ut siue doctis scribas, siue e supremo tribunali promas exerceasque iustitiam, id vnum per omnem vitam egisse videaris? Quid dicturum denique fuisse existimemus, si tam prope, ac nos, abfuisse ab illo plausu et congratulatione, qua TE TVA virtute, TVIS meritis ad amplissimam dignitatem euectum non modo ciues TVI, sed boni vbique omnes nuper sunt prosequuti? Fateretur profecto, iam demum se sibi parum profecisse videri: fateretur, TE sibi aliquando pudorem aliter sentienti iniicere: fateretur denique, iam vnum se nosse iureconsultum, eximiae scilicet ac spectatae eruditionis,

CORNELIVM VAN BYNKERSHOEK, qui tantum inter reliquos caput
 efferat,

Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Huiusmodi elogium ferres, PRAESES AMPLISSIME, si vel TE Cuiacio, vel hunc TIBI fata aequalem esse voluissent. Iam quum felicitati TVAE id vnum deesse videatur, quod non, vt olim Hasteno et Lomellino, ita et TIBI Cuiacius aliquis encomiastes contingat: non indignaberis, spero, mei saltim ordinis homines testatum ad posteritatem facere, quanta admiratione prosequantur virtutes TVAS, saeculis etiam venturis incitamento ad solidiorem iurisprudentiam futuras. Et eo quidem consilio amplissimo nomini TVO hoc opusculum inscribere sustinui. Cui enim potius? quum et aequissimum esse iudicauerim, exstare aliquod amoris in TE mei monumentum, et in eam spem atque opinionem ingressus sim, si libellus TIBI non plane displicuerit, non fore, vt vilius obrectatoris inuidiam iudiciumque iniquius reformidet. Accipe itaque, quod offero, ea fronte, qua me ipsum nuper excipiebas, TIBIQUE persuade, quaeso, nihil vnquam a me magis ex animi sententia scriptum, quam quod mihi de TVIS laudibus non minus veritatis studium, quam affectus flagrantissimus expressit. Vale, o Belgii Decus. Franequerae Frisiorum Kal. Octobribus clb lcccxxv.

PRAE-

P R A E F A T I O
AD
L E C T O R E M.

AVGVSTVM, saeculis omnibus memorandum principem, *maximis omnium gentium viris magnitudine sua caliginem induxisse*, Ioue non iniquo olim iudicauit VELLEIVS PATERCVLVVS, a) assentator ille quidem maximus, et cui omnia principum honesta atque inhonesta laudare mos fuit, sed cuius tamen adulationi in vno Augusto materiam defuisse dixeris. Nam vt alias, quibus hic princeps pace belloque enituit, virtutes praetermittam: vel illa, quae in legibus ferendis elucet, prudentia tam admirabilis in eo fuit, vt vix gentes vniuersae in annalibus suis reperimenturae videantur principem, quem alteri isti reipublicae Romanae conditori ac parenti sine rubore opponant. Inciderat ille in ea tempora, quibus procax libertas ciuitatem miscuerat. Bellorum ciuiliū, quae aemulatio inter Caesarem et Pompeium conflauerat, exitus sane tristissimus ex altera parte caedem; ex altera produxerat dominatum, quem nec parari, nec retineri bonis artibus posse, inter omnes constat. Hinc ipse Caesar, quamuis animi vigore acerrimus, quamuis manu fortissimus, et magnitudine cogitationum, celeritate bellandi patientiaque periculorum Alexandro, sed sobrio, nec irato, simillimus, tamen quum et malis artibus vti nollet, nec bonis posset, partum tot sudoribus imperium vix in quintum mensem tuebatur, fato suo documento futurus posteris, facilius parari, quam retineri imperium. Eo interempto, tantum abest, vt fluctus illi ciuiles confederint, vt ex Charybdi in Scyllam incidisse videretur respublica. Noua enim illico bella, quorum exitus ciuibus praestantissimis proscriptionem et caedem, libertati et legibus interitum, aerario eluionem, ipsique principi terrarum reipublicae deterioreni omni tyrannide triumuiratum adferebat. Ita vero actum fuisset de maiestate Romana, et ne ipsa quidem Salus populum, in sua viscera per tot annos saeuientem seruare potuisset, nisi Augusti iluxisset ingenium sine exemplo maximum, isque vir prudentissimus, remotis aemulis, subuerso Lepido, Antonio ad Actium deuicto, cuncta discordiis ciuilibus fessa nomine principis sub imperium accepisset.

Is enim rerum potitus primo omnium de reipublica constituenda cogitabat, et quum facile intelligeret, stare non posse principatum, qui magis armis et terrore, quam legibus et iustitia, niteretur: a sexto consulatu potentiae

a) Vellei. Lib. II. Cap. LXXXV.

tiae securus animum ad ciuitatem legibus temperandam adiciebat, et, TACI-
TO a) teste, *dabat iura, quibus pace et principe uterentur*. Quam arduum hoc
fuerit et difficile, quantisque cum impedimentis ipsi fuerit colluctandum, pri-
mum ex temporum illorum perturbatione et populi Romani ingenio collig-
as. Rempublicam sane acceperat non modo discordiis ciuilibus fessam, ac
prope enectam, non solum ciuibus, viribus opibusque exhaustam, verum et-
iam ita comparatam, vt nec libertatem ferre posse, nec seruitutem. Intole-
rabile erat ciuibus Romanis regium nomen, quod ante tot saecula serio ei-
rauerant: et tamen discordanti ciuitati non aliud supererit remedium, quam
vt ab vno regeretur. Confugisse in Augusti sinum videbatur respublica;
sed eadem tamen, quidquid dominatum redoleret, auerfabatur quam maxi-
me, aegrotis illis simillima, qui nec morbum pati possunt, nec remedia. Ta-
lis erat Romanae reipublicae facies, quum Augustum acciperet principem.
Quod si itaque vere cecinit PINDARVS: b)

Ῥᾶδιον μὲν γὰρ πόλιν σεί-
σαν καὶ ἀφασσοτέροις. ἀλλ' ἐπὶ χω-
ρας αὐδῆς ἕσσαι, οὐτ' ἀλὲς
Δὴ γίνεται ἕξαπίνιας,
Εἰ μὴ θεὸς ἀγεμόνεσσι κυβερ-
νάτης γένηται.

*Facile quippe est, ciuitatem concu-
tere, etiam imbecillioribus: at in se-
dem iterum collocare, difficile*

Vtique est, repente

*Nisi Deus principibus guber-
nator fuerit.*

quis quaeso in constituenda ciuitate Romulo plus negotii fuisse dixerit, quam
Augusto in eadem instauranda? Quisue eum suffecturum fuisse crediderit tot
morbis sanandis, nisi ei diuinitus concessa regnatricis prudentia adfuisse? Hac
vero fretus, ita instruebat scenam, vt sensim mutaretur respublica, nec tamen
mutari illam populus sentiret, sexcentis libertatis simulacris delusus. Hinc
nec regem se vocari patiebatur, quum esset *παμβασιλεύς*, nec Dictatorem,
quum esset sine prouocatione, nec Dominum, quum ei omnes seruirent: Prin-
cipis, Pontificis maximi et similia vocabula, liberae quoque Romae non igno-
ta, imperio praetextens, diuina humanaque omnia suo arbitrio moderabatur, et
solo clementiae auctoramento Senatum populumque non minus sibi habebat
obno-

a) Tacit. Annal. Lib. III. cap. XLVIII. b) Pind. Pyth. IV.

obnoxium, quam si triste Tarquini Superbi exemplum sequutus illum exhauisset caedibus, hunc terrore, metu et laboribus oppressisset. Primum hoc est et praecipuum, in quo Augusti prudentia eluxit, cui et alterum non minus admiratione dignum accedit. In rerumpublicarum conuersionibus id quoque euenire solet, vt veteris reipublicae leges nouo statui non magis plerumque conueniant, quam puero Herculis cothurni. Nam, vt recte vidit ARISTOTELES, a) aliae sunt leges, quae statum popularem conseruant, aliae, quibus principatus vel imperium optimatum continetur, nec fieri potest, vt eadem profint et imperio paucorum, et statui multitudinis. Et tamen quum nullam mutationem aegrius ferant homines, quam legum, quibus ab incunabilis nutriti sunt: quis dubitet, quin Romanis ea mutatio accidere debuerit molestissima? Nihil erat iure Quiritium praestabilius. Vnusquisque paterfamilias domi erat familiae princeps, et iure vitae et necis in omnes, qui potestati eius subiecti erant, utebatur. Idem in ciuitate erat veluti sacrosanctus, a cuius capite et tergo Leges Valeriae et Porcia omne supplicium omnemque iniuriam remouerant. In foro et comitio non minore auctoritate, ac summi magistratus, vna cum ciuibus reliquis de pace, bello, foederibus, suffragia ferebat, leges figebat refugebatque, quin et de capite et fortunis summorum virorum iudicabat. Particeps erat honorum et sacerdotiorum omnium, quin saepe, qui hodie aratrum tenens agellum suum colebat, perendie ciuium iussu paludatus exibat in prouinciam, et maximis exercitibus summo cum imperio praeficiebatur. An ea iura tam facile dimississent Romani? an non quodcumque pro iis certamen subiissent? Quid vero Augustus? Quum animaduertet, ea omnia parum conuenire principatui, cuius ex TACITI b) sententia *ea conditio est, vt non aliter constet ratio, quam si uni reddatur*: primum constituto Praefecto vrbi negotium dabat, vt et seruitia et saeuitiam dominorum coerceret, id est, imperium illud domesticum paulatim intra fines coerceret; deinde honores quidem a populo deferri patiebatur, sed non nisi a se electis. Prouinciarum porro potentissimarum curam sibi ob potestatem proconsularem vindicabat, eoque mittebat, quorum perspectam exploratamque habebat fidem et promptum ad quaeuis obsequium. Denique et nouas leges ferebat, & μέντοι πάντα ἐξελογνομένων νομοτιθεὶς ἀλλὰ τινὰ καὶ ἐς δημόσιον προτιθεὶς, ὅπως ἂν τι μὴ ἀρέσῃ ἐπανορθώσῃ, non omnia suo sanciens arbitrio, sed plura etiam populo promulgans, vt is, si quid minus placeveret, emendaret, vti refert

ZONA-

c) Aristot. Polit. Lib. III. Cap. VII. Lib. IV. Cap. I. Lib. V. Cap. IX. b) Tacit. Annal. Lib. I. Cap. VI.

ZONARAS: a) sed non erat, quod suffragia populi metueret, annona et congiariis prius deliniti. Ita plures pertulit leges, etiam seuerissimas, et ad principatum stabilendum comparatas, nec vllam promulgatam ab eo antiquatam nouimus, praeter Iuliam nostram de maritandis ordinibus, quam et ipsam tamen postea non solum pertulit, sed et fremente necquidquam equestri ordine acrioribus vinculis altera rogatione Papia Poppaea muniuit. Erat et aliud, quod Augustum poterat sollicitum habere. Libera republica regnum forense penes Praetores et Aediles erat, qui non modo iura reddebant, verum etiam edictis suis illa suo fere arbitrio mutabant. Quamuis enim negarent se legislatores esse, et, quidquid agerent, *adiuuandi, supplendi corrigendique iuris ciuilibus gratia* facere fingerent: b) vere tamen augustam illam potestatem νομοθετικὴν sibi arrogabant, ἕτε πάντα δικαίωματα, ἀ περὶ τὰ συμβόλαια διατεταγμένα, ἕτε τὰ γραφέντα τηρῶντες, ἀλλα πολλάκις αὐτὰ μεταγράφωντες, καὶ συχνὰ ἐν τῷ πρὸς χάριν ἢ κατ' ἔχθραν τινῶν, ὡπερ εἰδικὸς, ποιῶντες; *neque id ius, quod ad contractus dirigendos positum erat, obseruantes, neque scripto iuri stantes, sed saepenumero ea variantes, crebroque per gratiam vel odium certorum hominum, ut fieri adsolet, multa statuentes.* c) Vnde et *legislatores* eos vocare non dubitat IUSTINIANVS noster. d) Atqui principatus ea conditio est, vt nullam partem legislatoriae potestatis magistratibus possit concedere. Viuas hos esse oportet leges, non legum auctores et arbitros: eorum est, reddere iura, non ea constituere, et mutare pro lubitu; ita denique fungi munere suo, vt qui se principi rationem reddituros sciant. Quid hic Augustus? Tarquinius sane aliquis magistratus omnes vno edicto abolere, Praetorem et Aediles tribunali et sella curuli depellere, eorum edicta albo detrahere et vna spongia delere non dubitasset: at dubitabat Augustus, vt qui non euertere, sed restituere velle rempublicam videri cuperet. Procedebant ergo more maiorum consules, iisdem ac olim dignitatis suae insignibus conspicui: sublimes, vti antea, e tribunali ius dicebant praetores, e sella curuli Aediles de redhibendo et euictionibus praestandis non secus, ac libera adhuc republica, pronuntiabant. Quaestorum quoque, immo et Censorum et Tribunorum plebis, audiebantur nomina, et insignia, si qua antea habuerant, conspiciebantur: sed simulacra haec tantum veteris reipublicae erant, non eadem, quae olim, respublica, vel, vt eleganter ait TACITVS, e) *eadem magistratuum vocabula: nihil usquam prisca et integri moris, quum omnes,*
exuta

a) Zonar. Tom. I. Annal. Lib. X. p. 533. edit. Cang. b) L. 7. §. 1. ff. de iust. et iure. c) Dio Cass. Lib. XXXVI. p. 21. d) Nouell. XXV. praef. et Nou. XXVI. Cap. I. e) Tacit. Annal. Lib. I. Cap. III.

exuta aequalitate, iussa principis adspectarent. Nam primo, quo plures partem administrandae reipublicae caperent, noua officia excogitabat, curam operum publicorum, viarum, aquarum, aluei Tiberis, frumenti populo diuidendi, et, quae maxime euertendo praetoris regno excogitata fuerat, praefecturam urbis. a) Deinde et iureconsultis, non Labeonibus, incorruptae libertatis viris, sed aliis sibi obnoxiiis, et quorum obsequium dominantibus magis probaretur, facultatem de iure respondendi dabat in speciem quidem, vt eo maior esset iuris auctoritas, sed re vera, vt et leges antiquas interpretationibus suis ad praesentem statum paulatim detorquerent, et formulario praetorum iuri obicem ponerent, quippe illam quoque nacti praerogatiuam, vt iudices, olim, formulae Praetoris, tanquam glebae, adscripti, *ab eorum responsis iam discedere non possent.* b) Nec minus callidum hoc erat inuentum, quod magistratibus sub specie honoris alia plane munera demandaret, veluti curam aerarii, ludorum et spectaculorum publicorum, Orationum et epistolarum in Senatu legendarum. Ita enim fiebat, vt, quum his nouis inhiarent, vetera amitterent, solo vocabulo Consules, Praetores, Aediles, Quaestores, et Principi non magis, quam umbrae, metuendi. Periculosissimi denique, qui reipublicae incubuerant, morbi erant vitia publice gliscentia, et res angusta aerarii. Vtramque pestem vel maxime aduexerat bellorum ciuiliu furor. Quotidiana per urbem et Prouincias erant furta, rapinae, adulteria, stupra, caedes, et, vt paucis dicamus, tanta vbique peccandi licentia, vt corrumpere et corrumpi saeculum vocaretur. Nulla iam amplius matrimonii religio, nullus lecti genialis honor, nullum liberos tollendi educandique studium, sed promiscua et nefanda Venus, simulatae adoptiones, et maxima orbitatis pretia. Cum his monstris conflictandum erat nouo Herculi, et quidem non gladio et securibus, (quum sane seueritatem in nouo Domino populus vix tulisset,) sed his virtutibus, quae quidem in Augusto summae erant, iustitia et prudentia. Sed quid efficeret prudentia quantumuis magna, pecunia tanquam neruis destituta? Videbat Augustus, non posse diuturnum esse, quod terrore et truculento satellitum vultu contineatur, imperium. Ipse aliam viam ingressus, eos, qui ingenio et virtute eminent, spe honorum atque opum; militem donis; populum annona et congiariis; cunctos dulcedine otii pellere decreuerat. At sic verum esse experiebatur, quod ait DEMOSTHENES:

c) Δεῖ δὴ χρημάτων, καὶ ἀνευ ταύτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν δεόντων. *Opus est*

* * 2

- a) Sueton. Aug. Cap. XXXVII. b) §. 8. Inst. de iur. nat. et gent. L. 2. §. vit. ff. de-O. I.
c) Demosthen. Olynth. I.

est opibus, nec sine iis quidquam fiet, quod opus erit. Tot sane largitionibus, quas populus a principe flagitabat, vix Croesi opes sufficere videbantur, nedum aerarium, tot Pompeii, Caesaris, Bruti, Cassii, Antonii, aliorumque turbulentorum civium rapinis exhaustum. Et tamen cives, quorum animis atrox pristinae libertatis memoria infederat, tributis et vectigalibus ad mendicitatem redigere, prouincias exactionibus et rapinis vexare, aerarium calumniis, delationibus, et crimine eorum, qui crimine vacarent, locupletare, inciuile, nec sui saeculi esse intelligebat. Ast nec hic defecisse videmus Augusti prudentiam. Vitiis in dedecus publicum gliscentibus partim exemplo, partim legibus saluberrimis de iudiciis publicis, medicinam parabat. Et sane quum ipse clementia, benignitate, disciplina domus, temperantia omnibus praeiret exemplum: quem civium fuisse existimes tam improbum, vt non pudore saltim in officio contineretur? *Flexibiles in quamcumque partem, inquit PLINIVS, a) ducimur a principe, atque, vt ita dicam, sequaces sumus. Huic enim cari, huic probati esse cupimus, quod frustra sperauerint dissimiles: eoque obsequii continuatione peruenimus, vt prope omnes homines vnius moribus viuamus.* Quis deinde sublata spe impunitatis, vitia non horreat, nisi ad omne scelus profligatus? Denique de aerario quid dicamus, quod bonis artibus ita explebat Augustus, vt iam non spoliarium esset, sed aerarium, sed templum, et immensarum tamen opum receptaculum? Inuenerat iam ante se institutum vectigal centesimarum rerum venalium; ipse vicesimas hereditatum addiderat, *tribusum, vt PLINIVS b) vocat, tolerabile et facile hereditibus, duntaxat extraneis.* Quae antea magistratuum largitionibus interierant, praedas, agrorum publicorum pensiones, metalli fodinarum redditus, ipse in publicum istum thesaurum conferebat. Legibus Aelia Sentia, et Fusia Caninia libertatibus modum ponebat, vt eo locupletiores essent domini et patroni, tantoque plus vicesimarum nomine aerario penderent. Pleraque crimina, quae alioquin legislatores ultore ferro persequuntur, ipse saltim in opulentioribus deportatione in insulam expiari iusserat, vt eadem opera et clementiae daret exemplum, et opes sceleratorum hominum in aerarium influerent. c) His artibus Augustus opes immensas congeffit, his et tot suffecit largitionibus, quae fere fidem hodie superant, et tot magnificis operibus exstruendis, quibus marmoream ex lateritia Romam reddebat, et tot alendis legionibus, quae pace belloque pro reipublicae salute excubarent, et iis demum gerendis rebus, quibus omnibus omnium gentium viris induceret caliginem.

Cum

a) Plin. Paneg. Cap. XLV. b) Idem ibid. Cap. XXXVII. c) L. i. pr. ff. de bon. damn.

Cum omnes autem Augusti leges admiratione dignissimae sunt, tum imprimis LEX PAPIA POPPAEA, quam iam senior incitandis caelibum poenis augendoque aerario post Iulias rogationes sanxit. Nihil illa lege Roma vidit prudentius scriptum, nihil, ut ita dicam, πολιτικώτερον, nec errare eum dixerim, qui eam rogationem praecipuum fuisse censeat principatus ab Augusto instituti firmamentum. Causa ferendae legis honestissima, ut Romani adulteriis et vagae Veneri adfueti praemiis et poenis ad ducendas uxores et prole locupletandam rempublicam adducerentur. a) Et eo tamen obtentu et auctoritatis suae edebat specimen, et ius antiquum maximam partem ad statum praesentem inflectebat, et aerarium, praecipuum illud dominatus subsidium, in immensum locupletabat. Auctoritatis suae nunquam dedit experimentum luculentius, quam quum legem semel antiquatam et vix auctis praemiis lenitaque parte poenarum perlatam, b) fremente necquidquam ordine equestri, c) multo quam antea severiorem suffragiis populi submitteret. Non placuerat ea lex Senatui: d) equites eius abolitionem flagitantes parum a tumultu abfuerant: e) ipsi consules, legem aduersus caelibes et orbos rogaturi, nec mariti nec parentes erant, f) adeoque, quod facile est ad intelligendum, ita rogabant, ut dissuadere malle viderentur, si per saeculum licuisset. Et tamen ea omnia perripuit Augusti constantia, et prudentia plane singularis, effecitque non vi, sed auctoritate, ut lex omnibus exosa omne tamen punctum ferret. Et quaenam vero lex? Non sane illis antiquis similis, quae civium Romanorum iura adaugeret, non tribunicia, quae plebi aduersus magistratum potentiam praesidia circumponeret: sed iuris antiqui expultrix, noui auctor, et, ut paucis dicam, vere μοναρχική. Arctissimis limitibus circumscribebat matrimonia, ut eo plures dotes publicarentur. In perendis gerendisque magistratibus eos, quibus plures liberi essent, praeferrere iusserat, ut semper esset in manu principis, quos vellet magistratus creari. Si enim duos caelibes et vnum maritum, vel duos orbos et vnum parentem, vel duos pauciorum vnumque plurium liberorum parentem commendasset populo: quis dubitet, quin iam praescire potuerit, quem reliquis praeferrere oporteret? Dum porro haec lex coniuges nisi certis casibus inter se capere vetuit, dumque quosdam nihil, alios solidum non capere passa est: permultum derogauit veteri illi civium Romanorum priuilegio: PATERFAMILIAS VTI LEGASSIT DE PECVNIA TVTELAVE SVAE REI, ITA IVS ESTO. Nec minus veteri connubiorum iuri multum decessit, circumscripta diuortiorum

* * 3

licen-

a) Tacit. Annal. Lib. III. Cap. XVII. b) Suet. Aug. Cap. XXXIV. c) Dio Lib. LVI. p. 572. d) Dio Lib. LIV. p. 532. e) Dio Lib. LVI. p. 572. f) Dio Lib. LVI. p. 573.

licentia: patriae potestati, iniuncta parentibus necessitate elocandi liberos: iuri libertinorum, auctis patronatus iuribus. Sic nulla fere lex per plures iuris vniuersi articulos se diffudit, nulla plura nouauit et ad statum monarchicum inflexit, quæ PAPIA POPPÆA. Quid dicam de aerario, in quod maximam priuatarum facultatum partem migrare oportebat, tot publicatis dotibus, tot constitutis bonorum generibus, quasi caducis, caducis, ereptitiis, vacantibus: tot denique præmiis curiositati delatorum propositis. Et tamen nulli vis fiebat, nulli innoxio struebantur insidiae, sed lasciuis, qui vagam Venerem honestae coniunctioni anteferrent, sed stolidis et malis ciuibus, qui parere nollent legi saluberrimæ. Quæ tantum abest, vt iniqua visa sint uiris bonis, vt hoc inter bonos malosque principes discrimen statuerit PLINIUS; a) quod sub illis *fyfium et aerarium Voconiae et Iuliae leges; sub his fingulare maiestatis et unicum crimen eorum, qui crimine vacant, locupletare soleant.*

Talis est lex illa, quæ illustrare conati sumus, celeberrima. Et quamuis præstantia eius vel sola me mouere potuisset, vt in ea exercerem ingenium: fuere tamen et alia, quæ currenti calcar adderent. Obseruaueram, præter CELSUM qui obiter hanc legem septem pandectarum libris exposuerat, sex iureconsultos, TER. CLEMENTEM, IVNIVM MAVRICIANVM, MARCELLVM, CAIVM, VLPIANVM et PAVLLVM iustos ad illam commentarios scripsisse. Videram, ex istis operibus centum nonaginta nouem in Digestis superesse fragmenta, per omnia fere iuris capita dispersa. Intellegebam, ante IACOBVM GOTHOPREDVM, qui primus legem hanc ordini integritatique suæ restituere conatus erat, plerosque interpretes istos textus vel plane non intellexisse, vel saltim ad species genuinas fere nunquam retulisse, adeo vt aliquando, tribus quatuorue adhibitis in consilium, repetere cogaris illud Demiphontis apud TARENTIVM: b)

Fecistis probe:

Incertior sum multo, quam dudum.

Non ignorabam porro, potissimum interpretationis momentum in iis, quæ antecedunt, quæque consequuntur, locisque similibus, vel, vt HVG O GROTIVS adpellare solet, in coniunctis re et loco positum esse, nec accurate intelligi posse verba ex medio textu decerpta, nisi in suam quæque sedem locumque restituantur. Postremo noueram equidem, virum eximium et huius mysterii probe gnarum, IAC. GOTHOFREDVM, legi nostræ hanc operam

a) Plin. Paneg. Cap. XLII. b) Terent. Phorm. Act. II. Scen. IV. v. 18.

ram nauasse, vt singulos iuris textus suo quosque capiti aptaret: sed experiundo tamen deinde didicisse mihi videbar, eundem in multis haut leuiter alucinatum. Dum enim varias leges Papias confudit: dum aliqua ex legibus Iulii de adulteriis et iudiciorum publicorum Papiæ Poppææ adfuit: dum quaedam maximi momenti capita praetermisit, quaedam in sensum plane alienum detorsit: dum Sca atque interpretamenta Ictorum veterum ab ipsa lege non satis accurate secreuit: dum denique sibi omnia indulgit in emendandis, fingendis refingendisque legum inscriptionibus: fieri profecto non potuit, quin post messem eius magnum aliis idem saxum voluturis spicilegium superesset. Quae quum ita sint, operae pretium mihi videbar facturus, si pulcherrimae legi aliquid temporis darem, et hunc commentarium conficerem, non verbosum illum quidem et diffusum, sed tamen non inutilem, vti spero, verae iurisprudentiae studiosis futurum.

Ne autem, quid a me praestitum sit, ignores, primo non GOTHOFREDI hic repeto commentarium, aut eundem obseruationibus quibusdam ex aduersariis meis augeo: sed primo LEGIS nostrae historiam prioribus libri primi capitibus quam accuratissime expono, in eam semper ingressus sententiam, esse hoc in vniuersa iurisprudentia addiscenda inprimis vtile ac frugiferum, legum iuriumque causas et origines perspectas habere, vt inde, quid reipublicae nostrae rationibus conueniat, quidue extra vsum sit, colligamus. Quod et laudatissimo IAC. GOTHOFREDO ita visum, qui in praefatione eruditissimae dissertationis ad L. Quisquis C. ad L. Iul. maiest. non abs re optat, *vt iurium politicae et historicae rationes ex imperii Romani statu diligentius eruantur, vnde iudicium facile fieri possit, an et quatenus ea in usus bodie deriuari queant.*

Deinde ossa huius legis, vt ita dicam, cum cura legi, adhibitisque veterum testimoniis omnibus, et maxime Ictorum fragmentis, nec non in parte posteriore lege vnica C. de caduc. toll. capita istius ordini integritati-que suae restitui. Qua in re quam taediosum deuorarim laborem, ii demum intelligent, qui vnquam simili in argumento exercuerunt ingenium. Nimirum quum iuuenis, factis primis iurisprudentiae stipendiis, legendo meditandoque me interiori et acroamaticae artis nostrae intelligentiae praeparare coepissem: illico sane deprehendi, fundos iurisprudentiae nostrae praecipuos esse EDICTVM PRAETORIS et AEDILITIVM, variasque
leges.

leges, veluti IULIAM ET PAPIAM POPPAEAM, AELIAM SENTIAM, FALCIDIAM, AQUILIAM, IUNIAM NORBANAM, IUNIAM VELLEIAM, CORNELIAS item, POMPEIAS, IULIAS ET FABIAS de iudiciis publicis, praeterea SCA quaedam celebriora, veluti MACEDONIANVM, VELLEIANVM, SILANIANVM, TREBELLIANVM, TERTVLLIANVM, ORFITIANVM, et similia: postremo libros quosdam veterum Ictorum, puta SABINI, LABEONIS, ALFENI, PLAVTII, VITELLII, MINICII, IULIANI, CELSI, PAPINIANI. Hos inquam videbam iurisprudentiae nostrae fundos esse, quia veteres iuris conditores ea scripta omnia certatim suis commentariis illustrarunt, ex iisque maxima pars legum in Pandectis superstitem decerpta est. Coepi itaque de restituendo eorum monumentorum ordine cogitare, considerataque textuum ex eodem libro superstitem ἀλλυλυσχία fragmenta ad suam quaeque speciem suumque locum et titulum referre. Quumque iam pridem in scriniis meis latitarint Edictum perpetuum, Edictum Aedilitium, Leges Iulia et Papia, Aelia Sentia, Iulia de adulteriis, itemque libri Sabini, Alfeni, Plautii, Celsi, Iuliani, Ulpiani, Marciani, ita disposita, ut quae singulis libris capitibusque doctrinae petraetatae, quaeque fragmenta inter se coniungenda coasfandaque sint, paucis notarim: specimen huius industriae meae iam dare decreui LEGEM PAPIAM POPPAEAM, tum quod plura ad eam monenda viderentur, tum quod eam paullo pleniorum fuisse existimarem, quam a IAC. GOTHOFREDO datam memineram.

Hinc porro dedi operam, ut, ad quae legis capita, quin et verba capitum, singuli veterum textus, ex eorum Commentariis ad hanc legem in Pandectis superstites pertinuerint, quaeque ipsis species subiicienda sit, breuiter ostenderem.

Praeterea singula Legis capita ita exposui, ut non modo iura traderem, sed et iis, quae alioquin obscura essent, ex philologia et Antiquitatibus Romanis lucis aliquid accenderem, imitatus magna in arte nostra nomina, ALCIATOS, CUIACIOS, BRISSONIOS, BALDVINOS, HOTOMANOS, MERILLIOS, GOTHOFREDOS, NOODIOS, et qui etiamnum masculae istius atque elegantioris iurisprudentiae laudem in Belgio nostratuentur, BYNKERSHOEKIOS, HYBEROS, SCHVLTINGIOS, ECKIOS OTTONES,

Nulla dies unquam memorari quos eximet aeuo.

Non solent hæc ad palatum esse iis, qui solius Bartoli deliciis pascuntur: meminique, quum Antiquitatum Rom. Syntagma in usum auditorum edidissim, caustidicum veteranum, καλαμοβόαντα, omniaque specula ob faciem Silenianam, praeter illud Durandi, perosum, hunc libellum ferre non potuisse. Sed non inuideo istis labellis suas lactucas, quibus recreatus ipse ne Ioui quidem ambrosiam suam inuidere solet. Abundare illum patior iudicio suo, tam a reliquorum hominum sensu abhorrente, ut quum libellum, quem edidit, lepidissimum ad piper et thus damnarit saeculum hoc fastidiosissimum, meus, quem ad Garamantas relegandum putabat, emtorem vbique repererit, ut iure dicere possim cum MARTIALE: a)

Sunt quidam, qui me dicunt non esse poetam:

Sed, qui me vendit, bibliopola putat.

Denique tantum abest, ut belli istius Sabelli irae succenseam, (nec enim ignoro, quantae sint animis coelestibus irae,) ut porius ipsi apprecer bonam mentem, clientesque multos, diuites, quin et, si ita mereantur, tam stolidos et litigiosos, ut ei velint capita et fortunas credere, cui forte nemo calcandos commisisset pedes.

Ad institutum nostrum ut redeamus, in legum interpretatione ita versati sumus, ut ab emendationibus, nisi res ipsa postulare videretur, absterneremus, saepius eas ab aliorum vi maiore defenderemus. Aliquando tamen et ipsi aliquid ausi sumus, non criticum adfectantes acumen, sed veniam sperantes coniecturis, quos et modestia plerumque commendabit, et excusabit necessitas.

Idem et in aliorum auctorum locis aliquando fecimus, parum veriti, ne facem in alienam messem immitteremus. Publica enim sunt haec sacra, non eorum propria, qui mystarum in illis munere funguntur, iniuriae merito postulandi, si alios, qui splendidum criticorum nomen nec adfectant nec ferunt, abstentos reddere, et sibi solis haec mysteria vindicare auderent.

Denique praeter Indices, quos magno studio confecimus, accesserunt pluscula; quae, lustratis plagellis, vel ADDENDA vel EMENDENDA duximus. Miraberis in priore parte tot sphalmata leuissima, et haut leuia

***

tamen,

a) Lib. XIX. Epigr. 194.

tamen, occurrere: idque et ego miror. Sed quemadmodum, visis plagellis tam male habitis, curavi, ut reliqua ante impressionem mihi lustranda mitterentur: ita ea, in quibus antea aberrarant operae, quaeque sensum turbare posse videbantur, in calce libelli enotare non piguit. *) Haec sunt, LECTOR CANDIDE, quae te volui. Tu faue, sis, adestoque animo, et rem cognosce, ut pernoscas, ecquid spei sit reliquum, et posthac, si quos fecero de integro commentarios, legendi an exigendi tibi sint prius. VALE.

*) Quae omnia in praesenti editione, cum aliis, quae forte occurrerunt, emendata sunt, additionibus suis locis insertis.

AD LEGEM IVLIAM ET PAPIAM POPPAEAM COMMENTARIVS.

LIBER I.

DE LEGIS IVLIAE ET PAPIAE HISTORIA.

CAPVT I.

DE VARIIS LEGIBVS PAPIIS, A PAPIA POPPAEA DISCERNENDIS.

Instituti ratio. I. Lex PAPIA de virginibus Vestalibus. Mos capiendi virgines antiquissimus. Capiebantur initio a regibus, deinde a pontificibus max. Quid noui inuectum sit lege Papia? Olim virgines Vestales a solis patriciis puellis lectae, post legem Papiam etiam a plebeis. An Vestale sacerdotium semper manserit in possessione patriciarum? Paulus Merula notatus. Virginum electio et sortitio a Papiro inuenta. An eius lex sit pars Pappiae Poppaeae? Paulli Merulae, Iac. Gothofredi et Iani Vinc. Grauiinae sententia expensa. Lex Papia anterior Augusti imperio, et lege Ogulnia de sacerdotiis non multo posterior est. II. Lex PAPIA de sociis nominis Latini in suas ciuitates remittendis. Latini saepe irreperere conabantur in tabulas censuales. Latinorum magistratum querelae. Lex CLAVDIA ea de re lata, nec non lex LICINIA et MVICIA, Causa belli Marisci et socialis. Lex haec Papia perperam explosa a Steph. Vin. Pighio. Ab aliis cum lege Papia de peregrinis perperam confusa. Quando illa lata sit? III. Lex PAPIA de peregrinis. Eius historia et causae. Iniquum de illa Ciceronis iudicium. Saepe peregrini ob intestinos tumultus vel annonae grauitatem vrbe exesse iussi. Lex IVNIA Penni. IV. Lex PAPIA POPPAEA. Varia eius nomina, Κατ' ἐξοχὴν veteribus dicitur LEX, ΝΟΜΟΣ, vel ΝΟΜΟΙ. Ea per multa saecula recitata in sponsalibus. Terentius, Clemens, Caius, Vlpianus, Marcellus, Mauricianus, Paullus, eam commentariis illustrarunt. An et Octauenus? Torrentii, Lipsii, Fr. Balduini, Io. de Pareia, Ramez de Manzano; Iac. Gothofredi, M. Vertranii Mauri, Ferd. Paetz, Ian. Vinc. Grauiinae aliorumque commentarii ad illustrandam hanc legem comparati. Huius legis capita ius tantum non uniuersum peruadunt. Traditionis ordo et partitio.

LEGEM PAPIAM POPPAEAM, qua vix vlla in principe terrarum ciuitate celebrior exstitit, paullo accuratius expendere, consilium est. Ad id vero priusquam accingar, facturum me arbitror operae pretium, si hoc capite de aliis, quibus gens PAPIA nomen fecit, legibus, quaedam praemittam, maxime quum diuerfas illas Papiorum rogationes non satis segregare ac distinguere soleant viri ceteroquin eruditissimi, sed eas aliquando cum ipsa lege PAPIA POPPAEA perperam confundant. Quare magnopere nostra refert, leges, quarum veteres passim meminerunt, PAPIAS accurate secerni, expendique, quantum fieri potest, diligentissime.

I. Vetustissima omnium, ex mea quidem sententia, est lex PAPIA DE VIRGINIBVS VESTALIBVS, de qua luculentum hoc exstat A. GELLII (a) testimonium: *Sed PAPIAM LEGEM inuenimus, qua cauetur, ut pontificis maximi arbitrato viginti e populo virgines legantur, sortitioque in concione ex eo numero fiat, et cuius virgo ducta erit, ut eam pontifex maximus capiat, eaque Vestae fiat.* Quibus GELLII verbis vt aliquantulum lucis adfundamus, primum, quid sancitum cautumque ea lege fuerit, ac deinde cuius illa aetatis sit, paucis dispiciemus.

Errore procul dubio grauissimo sese obstringeret, qui ipsum Sacerdotes Vestales capiendi ritum ex hac demum lege Papiam arcessere non dubitaret. Morem enim illum saltim a Numae temporibus constanter viguisse, inter omnes constat. Quemadmodum enim alii Sacerdotes in comitiis CREARI, alii ab ipso collegio COOPTARI, alii PRODI solebant: ita flamines Diales, (b) augures, (c) & virgines Vestales, ex Numae instituto, CAPI, id est, vti GELLIVS (d) interpretatur, *manu prehensos prehensasue, ab iis parentibus, quorum in potestate erant, veluti BELLO CAPTOS CAPTASVE ABDUCI, oportebat.* Quem ritum a Numa posteris veluti per manus traditum esse, vel inde patet, quod illum religiosissimum principem quatuor puellas Vestae cepisse tradunt auctores grauissimi, PLVTARCHVS (e) et DIONYSIVS HALICARNASSEVS (f).

Neque existimandum porro, ius istud capiendi Vestales hac demum lege ad pontifices maximos fuisse deuolutum. Tametsi enim Numa ipse illam Sacrorum Vestae procurationem puellis mandabat, eodemque exemplo et successoribus suis ius virgines legendi esse cupiebat, et hinc diferte scribit DIONYSIVS (g): *Αἱ δὲ θεοσπεύσαι τὴν θεὸν παρθέναι τέτταρες μὲν ἦσαν κατ' αἰχμαῖς, ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ αὐτὰς Αἰφουμένων, ἐν οἷς κατεσχέσατο δίκαιον ὁ Νουμῶς: Virgines autem, quae Vestae Deae sacris operabantur, quatuor erant ab initio, et ius eas CAPIVNDI, (ita vertendum illud αἰχμημένων, non vti a FRIDR. SYLBERGIO factum, OPTANDI,) PENES REGES esse Numa voluit: abrogato tamen regibus imperio, hunc morem ipsa soluit necessitas, eaque cura statim penes pontificem maximum esse occoepit. Sane iam circa annum V. C. CCCXXXVI, nondum centum annis ab eiecto Tarquinio elapsis, pontificem maximum, tamquam Vestalium antistitem, causas earum cognouisse, animaduertisse in fontes, innoxias absoluisse, easque ad digniores sacerdotio mores cohortatum esse, vel Postumiae, Sacerdotis Vestae, exemplum apud LIVIVM (h), satis superque euincit.*

Quae

a) Lib. 1. cap. XII. b) Liv. lib. XXVII. cap. VIII. c) Gellius ibid. d) ibid. e) in Numa p. 66. f) Lib. II. p. 127. g) ibid. h) Lib. IV. cap. XLIV.

Quae quum ita sint, duo in primis supersunt, quae antiquo iuri surrogauit lex Papia, quorum alterum ad virginum capiendarum personam; alterum ad ipsum capiendi ritum videtur pertinuisse. De illa permulta veteri iure pontificio, GELLIO (a) teste, prodita fuerant, veluti ne caperetur minor annis sex, maior annis decem, nec quae non sit patrima et matrima, vel quae lingua debilis, vel sensu aurium deminuta, aliaue quauis corporis labe insignita, vel quae denique ipsa, cuiusue pater emancipatus esset, vel cuius parentes ambo alterue seruiissent, aut in sordidis versati essent negotiis. Enim vero et haec omnia e Numae regis commentariis videntur promanasse. Hunc enim creato a se pontifici maximo talia exscripta exsignataque attribuisse, tradit LIVIUS, (b) additque DIONYSIVS HALICARNASSEVS, (c) multa in his sacris Numae commentariis *πρὸς τὰς ἐπιμελησομένους, ἱερῶν ἱερῆς, ἀγνεύας τε καὶ θεσηκείας, καὶ καθαρμύς, καὶ τὰς ἄλλας θεραπειὰς καὶ τιμὰς*, ad sacerdotes, qui sacra curarent, eorum sanctioniam, caerimonias, lustrationes, aliosque Deorum cultus pertinuisse. Nihil itaque hactenus noui ex lege Papia manuit. Id vero initio dubium atque ambiguum videbatur Romanis, possetne saluo iure pontificio et plebei sanguinis puella Vestae capi? quandoquidem in vniuersum voluerat Romulus apud DIONYSIVM, (d) *ἹΕΡΑΣΘΑΙ τὰς ἐνπατριδας, καὶ ἀρχεῖν*, ut SACRA CVRARENT magistratusque gererent patricii. Quare nec sacra Vestae obibant puellae, nisi patricia nobilitate insignes. Anno sane ab V. C. CCCCLIII. Q. Appuleio Pansa et M. Valerio Coruo coss. discorde secum ipsa ciuitate, et intestino inter patres plebemque flagrante odio, P. Decius Mus, tribunus plebis, sacerdotia communicaturus cum plebe, graui oratione vrget, *plebem iam in possessione esse vniuersi amplissimi SACERDOTII, decemuirosque sacris faciundis carminum Sibyllae, et fatqrum populi Romani interpretes, antistites Apollinaris sacri, caerimoniarumque aliarum etiam e plebe legi* (e). De sacerdotio Vestae nihil addit Decius, tanto minus illud, si iam promiscuum fuisset, omisurus, quanto illud Romae erat honorificentius. Itaque saltim ad illum annum CCCCLIII nondum sibi plebeiae viam in Vestae atrium emuniuerant. Nec deinde lege Ogulnia, quae eodem tempore perferebatur, aliud cum plebe sacerdotium communicatum legimus, quam pontificatum et auguratum (f). De virginibus Vestae tum e plebe captis, nec LIVIUS nec quisquam veterum aliquid memoriae prodidit. Fortassis nec ea de re magis opere laborabant plebei, quum splendidum istud Vestae sacerdotium cum maximo puellarum taedio, et cum incredibili parentum dolore coniunctum videretur.

Verum operosa illa ignis perpetui custodia, qua defungendum erat Vestalibus, plebeiis demum cum patriciis communis esse coepit per hanc ipsam LEGEM PAPIAM, qua cautum fuisse ait GELLIUS, *ut pontificis maximi arbitratu viginti virgines e populo legerentur*. Populi autem adpellatione *uniuersorumque significari, connumeratis etiam PLEBEIIS*, nec dupondii ignorant (g). Quae quum ita sint, alucinari merito dixero PAVLLVM MERVLAM, (h) et, qui illum sequuti sunt, alios, dum ex plebe vniquam aut Potitos, aut Pinarios, aut Lupercos, aut fratres aruales, aut curiones, aut virgines Vestales

A 2

a) Lib. 1. cap. XII. b) Lib. 1. cap. XX. c) Lib. 11. p. 123. d) Lib. 11. p. 83. e) Liv. lib. 2. cap. VIII. f) *ibid.* cap. IX. g) §. 4. Instit. de iur. nat. gent. et civ. h) Lib. 11. de leg. Rom. cap. XI.

Vestales fuisse negant, eaque sacerdotia semper in possessione patriciarum gentium permansisse, magna adseueratione contendunt. Quos sane vel lapides in viam potuissent reducere, in quibus laudantur FL. MANILIA, V. V. MAX. (a) TERENTIA RVFILLA, V. V. MAX. (b) COELIA CLAVDIA V. V. MAX. (c) Gentes autem *Maniliam, Terentiam, Coeliam* plebeias fuisse, inter omnes constat, et pluribus probatum est a V. C. PVLVIO VRSINO (d). Accedit, quod circa Augusti tempora sancitum fuisse refert DIO CASSIVS, (e) *καὶ ἐξ ἐπελευθέρων γεγενημένους ἱεραῶνται, ut eo Vestae sacerdotio et ex LIBERTINIS natis fungi liceret.* Quis vero non gradu, sed praecipiti cursu ad hunc infimum ordinem itum esse, ac Romanos prius libertinas, quam plebeias ingenuas et honestiore loco natas ad focum vrbis vigilemque pro imperio flammam custodiendam admisisse, sibi persuaserit?

Primum hoc est, quod de persona Vestalium sanxerat lex PAPIA: alterum ad ipsum capiendi modum pertinuisse diximus. Iam inde ab vrbis incunabulis virgines impuberes, etiam inuitae, capi, et e parentum sinu atque amplexibus in Vestae atrium, tamquam ad supplicium, abripi consueuerant. Flebile hoc spectaculum parentibus, quibus carissima pignora religionis obtentu inuitis extorquebantur: multoque flebilius ipsis puellis, quibus intercepta propemodum nuptiarum spe, Vestae delubrum viuus loco sepulcri erat futurum, quibusque gravissimus imminabat diri supplicii horror, si vlla in re defuissent officio, vel cum viro, tam lubrica et procliu ad peccandum aetate, consueissent. Quare procul dubio ipsi parentes solliciti de suarum salute quam maxime abhorrebant ab hoc sacerdotio, manibusque et pedibus obnixae omnia faciebant; ne qua filiarum suarum Vestae caperetur a pontifice. Diserte sane scribit DIO: (f) *Οὐ θαδίως οἱ παῖνοι εὐγενεῖς τοὺς θυγατέρας ἐς τὴν τῆς Ἐσίας ἱερατεῖαν ἐπέδιδωσαν.* *Ingenui, (male XYLANDER, iam a LIPSIO notatus, vertit nobiles), AEGRE suas filias ad sacerdotium Vestae dabant.* Et SVETONIVS (g) refert, quum Augusti temporibus in demortuae Vestalis locum alia capienda esset, *AMBUSSE multos, ne filias in sortem darent.* Ne itaque Vestae sacra destituerentur, ipsaque Vestalium electio paullo molestior parentibus accideret: prudenter hac lege sanxerat PAPIVS, primum, *VT VIGINTI E POPVLO VIRGINES LEGERENTVR, quo fors ita per plures sparsa eo leuior accideret: deinde vt ea electio PONTIFICIS MAX. ARBITRATV fieret, ne forte virgo, cui per ius pontificium Vestae sacra facere flammamque peruigilem nutrire haut liceret, istud contaminaret sacerdotium: tum porro, vt EX VIGINTI ILLIS SORTITIO IN CONCIONE FIERET, quo virgo, cui Sacerdotium sorte euenisset, quasi diuinitus lecta crederetur: denique, vt CIVIS VIRGO SORTE DVCTA ESSET, EA CAPERETVR A PONTIFICE, ET VESTAE FIERET, ne quid antiqui moris et institutorum ab ipso Numa rituum temere omitteretur.* Ita fere legis PAPIAE rationes acute exposuit IVSTVS LIPSIVS (h), cuius obseruationibus hoc addo, ob hanc ipsam sortitionem Coeliam Claudianam, virginem Vestalem maximam, in marmore Romano apud GRVTERVM (i) vocari a DIIS ELECTAM, ET QVAM MERITO SIBI TALEM ANTISTITEM NVMEN VESTAE RESERVARE VOLVERIT.

Haec

a) Grut. p. cccx, 5. b) lb. p. cccxii, 3. c) lb. p. cccx, 2. d) De famil. Rom. p. 79 et 273. e) Lib. ly. p. 643. f) Lib. lv, p. 563. g) Aug. cap. xxxi. h) De Vesta et Vestal. cap. vj. i) p. cccx, 2.

Haec de ipsa lege. Ast obscurior crassissimisque inuoluta tenebris est quaestio, quo tempore, et a quonam PAPIO ea perlata fuerit? PAVLVS MERVLA (a) inter primos coniecisse videtur, eam non tam singularem quamdam legem, quam celeberrimae illius legis Papiae Poppaeae caput fuisse, idemque postea, quod mireris, in mentem venit iureconsulto eximio, IACOBO GOTHOFREDO, (b) et elegantissimi ingenii viro, IANO VINCENTIO GRAVINAE, (c) Qui si rem acu tetigissent, nemini profecto obscura videri posset huius rogationis aetas. Sed subvereor, ne quid humani passus sint viri doctissimi, neque possum ego a me impetrare, ut iis ea in re adsentiar. Nam primo GELLIVS non de celebri aliqua lege, et quae tum omnium oculis usurpabatur, qualis PAPIA POPPAEA ERAT, sed de antiqua, obscura et plerisque ignota loquitur, quumque paullo ante de ritu capiendi virgines Vestales litteras quasdam antiquiores extare negasset, mox veluti exceptionem additurus: *sed PAPIAM legem inquit, inuenimus.* Itane vero scribunt, qui monumentum aliquod celeberrimum et in vulgus notum excitant? Deinde ipsa legis Papiae sanctio euincit, eam a Papia Poppaea esse diuersissimam. Praeterquam enim, quod modus capiendi virgines Vestales nihil facit ad amplificandam ciuium Romanorum multitudinem, aerariumque augendum, quem duplicem finem legem Papiam Poppaeam comparatam fuisse, paullo post demonstrabimus: etiam hac lege nostra cauetur, vt Vestalis e numero viginti virginum a pontifice maximo e populo lectarum forte ducatur. Atqui multo ante ea tempora, quibus legem Papiam Poppaeam perlatam constat, Vestales e plebe et patriciis promiscue legebantur, multoque ante adhibita fuit sortitio. Vtrumque ex laudato DIONIS testimonio discimus, qui quum legem de sacerdotio cum ipsis libertinis communicando retulisset, addit, facta sortitione (*καὶ ὁ μὲν κληρὸς αὐτῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐγένετο,*) nullam tunc libertinam exiisse. Accedit, quod GELLIVS, laudata lege PAPIA, pergit: (d) *sed ea sortitio ex lege Papia non necessaria nunc videri solet. Nam si quis, honesto loco natus, adeat pontificem maximum atque OFFERAT ad sacerdotium filiam suam, cuius dumtaxat, saluis religionum obseruationibus, ratio haberi possit, gratia Papiae legis per senatum fit.* Lex itaque PAPIA sensim obsoleuit, inuecto more offerendi filias. Ast multo ante, quam lex Papia Poppaea lata est, rationem habitam fuisse Virginum, a parentibus Vestae oblatarum, cum e DIONE (e) patet, qui libertinas vel ideo ad hoc admissas sacerdotium testatur, *ὅτι ἔθαδιως οἱ πάντο εὐγενεῖς θυγατέρας ἐς τὴν τῆς ἑτίας ἰερατείας ΕΔΙΔΩΣΑΝ,* quod ingenui filias haut prompte ad hoc sacerdotium OFFERRENT: tum ex loco SVETONII, (f) apud quem adfirmat Augustus, *si neptium suarum competere aetas, OBLATVRVM se fuisse eas.* Quum ergo tum nondum neptium competere aetas, eaeque vel sex annis minores vel decennibus non multo maiores, saltim adhuc innuptae, essent: consequens est, vt haec diu ante latam legem Poppaeam acta sint, adeoque iam ineunte Augusti imperio ratio habita fuerit virginum, quas parentes Vestae obtulissent.

A 3

Quam-

a) De leg. Rom. p. 275. b) Leg. Pap. Popp. cap. III. c) De legibus et sc. §. XLIV. p. 571. d) Lib. I. cap. XII. e) Ibidem p. 563. f) Aug. cap. XXXI.

Quamuis itaque certissimum videatur, legem hanc de virginibus Vestalibus a Papia Poppaea diuersam, eaque multo antiquiorem esse: non ausim tamen de anno, quo lata est, quidquam pro certo adfirmare. **STEPH. VIN. FIGHIUS.** (a) qui Papium quemdam tribunum plebis ad annum V. C. **DIIII.** in fastos suos retulit, eodem anno et legem hanc conditam esse, suspicatur. Sed mallet, ille auctorem, cui Papii istius notitiam debeat, laudasset. Si enim tunc vere tribunus fuerit Papius; vel ideo verosimile est, hac de lege tunc esse cogitatum: quod eo ipso tempore de communicandis cum plebe sacerdotiis magno animorum motu ageretur. Quemadmodum ergo quadriennio ante ipsum pontificatum maximum, turbata patrum possessione, primus e plebe gesserat Tiberius Coruncanus: ita non mirum esset, noua rogatione tribunicia paullo post et Vestae sacerdotium esse plebi vindicatum. Sed haec, quantumuis speciosa, nemini ego pro certis temere obtruserim, nisi Papii tribunatus huius anni e veteris aevi monumentis liquido a viris doctis demonstraretur.

II. Altera lex, cui eadem gens plebeia nomen indidit, est **PAPIA** de focis et nomine Latino. Meminit illius **CICERO** (b): meminit et **VALERIUS MAXIMUS**, (c) quorum ille M. Crassum a Mamertinis; hic M. Perpernam a Sabellis iudicio publico ex hac lege repetitum esse, memoriae prodidit. Ex utroque loco, quid hac lege cautum fuerit, satis adparet, puta, vt ne focii et nominis Latini iura ciuium Romanorum furtim vsurparent, et vt urbibus in Latio ius esset, ciues, qui Romam commigrantes in censum irreperant, tamquam fugitios, et patriae desertores, publico iudicio repetere. Origo rei paullo altius repetenda. Iam antiquitus miro ciuitatis Romanae desiderio flagrabant Latini. Hinc si quorum paullo lautior erat fortuna, ii scenam ita instruere solebant, vt largitionibus aliisque artibus in censuales Romanorum tabulas irreperant, ciuitatisque iuribus quocumque modo potirentur. Quo facto, commigrare Romam, gerere se pro ciuibus, quin et honores petere conabantur. Verum cum ipsorum Romanorum intererat, iura Quiritium non promiscue ab omnibus inuadi, tum maxime ipsarum per Latium ciuitatum, quippe quae delibato ciuium suorum flore orbatae, vix necessarium militem, quem ex foedere debebant Romanis, inueniebant. Hinc iam anno V. C. **IDLXIV.** M. Aemilio et C. Flaminio coss. legatis sociorum Latini nominis, qui toto vndique frequentes ex Latio conuenerant, senatus datus est, his **LIVIO** (d) teste querentibus, *magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse.* Q. ergo Terentio Culleoni praetori, tum negotium datum, vt eos conquireret, et quem C. Claudio et M. Livio censoribus, postue eos censores, ipsum parentem eius, apud se censum esse probassent, vt redire eo cogeret, vbi censi essent. Qua conquisitione tum duodecim millia Latinorum domos redierunt. Verum id non absterruit Latinos, quo minus Romanae ciuitatis iura inuaderent. Idem enim auctor est **LIVIUS**, (e) anno ab V. C. **IDLXXVI** iterum auditas Romae esse legationes sociorum et Latini nominis, conquerentium, *ciues suos, ROMAE CENSOS, plerosque eo demigrare: quod si permittatur, perpauca lustris futurum, vt deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent.* Addit, paucis interiectis, **LIVIUS**, (f) re ex-

a) Annal. Tom. II. p. 57. b) Orat. pro L. Cornel. cap. xxiiii. c) Lib. III. cap. IV. §. V. d) Lib. xxxix; cap. III. e) Lib. xli. cap. xii. f) Ibid. cap. xiiii.

penſa accuratius, a C. Claudio Pulchro latam eſſe legem CLAVDIAM, qui ſocii ac Latini nominis ipſi, maioresque ipſorum, M. Claudio T. Quintio Cenſoribus, poſteaque apud ſocios ac nominis Latini cenſi eſſent, vt omnes in ſuam quisque ciuitatem ante Kalendas No- uembres redirent. Genera nimirum fraudis duo mutandae viritim ciuitatis inducta erant. Lex ſociis ac nomini Latino qui ſtirpem ex ſeſe domi relinquerent, dabat, vt ciues Romani fierent. Ea lege male vtendo, alii ſociis, alii populo Romano, iniuriam faciebant. Nam et ne ſtirpem domi relinquerent, liberos ſuos, quibusquibus Romanis, in eam conditionem, vt manumitterentur, libertinique ciues eſſent man- cipio dabant et quibus ſtirps ita deeſſet, quam relinquerent, ii ciues Romani fie- bant. Poſtea his quoque imaginibus iuris ſpretis, promiſcuae ſine lege, ſine ſtirpe in ciuitatem Romanam per migrationem et cenſum tranſibant (a). Hiſce ergo frau- dibus obiecta lex CLAVDIA, et ne, ſi poena haut ſequeretur, contentui eſſet Latinis, quaestio de iis, qui ex lege non rediſſent in patriam, L. Mummio, praetori, decre- ta eſt, et ad legem ex SC. additum conſulis edictum, vt dictator, conſul, interrex, cenſor, praetor, qui tunc eſſet apud forum, quem manumitterent, in libertatem vindica- ret, ſi iniurandum daret, qui eum manumitteret, ciuitatis mutandae cauſſa manu non mit- tere: qui id non iuraret, eum manumittendum non cenſuerunt. Ea lex aliquamdiu vixit, adeo ut proximo luſtro, anno V. C. ICLXXX paullo minus capitum cenſeretur, quia L. Poſtunius Cos. teſte eodem LIVIO (b) pro concione edixerat, vt qui ſocium Latini no- minis ex editto C. Claudii conſulis redire in ciuitates ſuas debuiffent, ne quis eorum Romae, ſed omnes in ciuitatibus ſuis, cenſerentur. Tantum vero abeſt, vt lex illa Claudia ſitum deſideriumque ciuitatis Romanae in Latinis exſtingueret, vt potius ex eo tempore, Gracchorum, Appuleii, et Druſi furoribus tribuniciis inſtincti, tanto obnixius omnia agerent, ne exſortes eſſent tam luculenti Quiritium iuris. Nouis itaque ſubinde opus erat rogationibus, qualis praeter PAPIAM, etiam fuit celeberrima illa lex LICINIA et MUCIA, a duobus ſapientiffimis conſulibus, L. Licinio Craſſo et Q. Mucio Scaeuo- la, lata anno ab V. C. ICLVIII. (c) Vtraque actum de regundis ciuibus, cautumque, vt quotquot ſocium Latini nominis ſe pro ciuibus Romanis gererent, in ſuas quique ciuitates remitterentur. Ita enim huius legis ſanctionem deſcribit ASCONIVS PARDIA- NVS, (d) qui et obſeruat, legem hanc, quamuis iuſtam et ſapienter ſcriptam, admo- dum tamen pernicioſam fuiſſe reipublicae, et vel praecipue conſtaſſe funeſtiſſimum iſtud bellum ſociale vel Marſicum, quod vniuerſam paene Italiam vna veluti ruina in- uoluit, nec prius exſtingui potuit, quam anno V. C. ICLXV lege Iulia cum ſociis, qui in fide manſerant; et proxime inſequenti lege Plautia cum reliquis Latinis ac Italis ius ciuitatis Romanae, vti ex CICERONIS, (e) VELLEII PATERCVLI (f) et APPIANI (g) te- ſtimoniis conſtat, communicaretur.

Eiusdem generis cum *Claudia* et *Licinia Mucia* etiam lex PAPIA fuit, ex qua M. Perpernam Sabelli; M. Craſſum Mamertini iudicio publico repetierunt. De eius ae- tate, vt ſit, in diuerſa ire videas viros doctiſſimos, quum tamen res quodammodo

expe-
 a) Ibid. cap. XII. b) Lib. XLII. cap. X. c) Cic. pro L. Corn. cap. XXI, de offic. lib. III. cap. XI. d) ad ORAT. pro L. Corn. p. 1309. e) pro Archia cap. VII. f) Lib. II. cap. XVI. g) de bello ciuil. Lib. I. p. 379.

expediri posse videatur. STRABO VIN. FIGURVS (a) eam legem Papiam plane explodit; nullamque umquam legem de sociis Latini nominis, cui gens Papi fecerit nomen, existisse existimat. Contra FRANC. SYLVIVS, (b) cuius non poenitendi in CICERONIS orationes exstant commentarii, eandem legem Papiam de sociis Latinoque nomine cum altera de peregrinis confundit. Nec desunt denique, qui hanc et ab altera de peregrinis seiungendam, et eandem lege Claudia non multum posteriorem esse, cum CAROLO SIGONIO (c) contendunt.

Prima illa FIGURII sententia nullum, nisi in fingentis auctoritate, reperit praesidium. Coniicit enim vir doctus, apud VALERIVM MAX. lituram inducendam esse *legi Pappiae*, substituendamque *legem Penni*. Sed nec codices addicunt, nec ipsum legis Iuniae Penni argumentum ei emendationi fauet. Neque enim ex hac lege socii ac Latini nominis iudicio publico a ciuitatum suarum magistratibus repetiti, sed peregrini omnes, etsi iura ciuitatis haut affectabant, vrbe exesse iussi sunt, vti paullo post erit dicendi locus. Multo minus FR. SYLVIVS videtur rem tetigisse. Praeterquam enim, quod lex Pappia de peregrinis, anno V. C. IOCLXXXVIII lata, ad socios Latini nominis viginti tribus annis ante ciuitate donatos pertinere non potuit: ei sententiae quam maxime etiam aduersatur VALERII MAXIMI auctoritas, qui M. Perpernae col. patrem; mortuo filio, ex hac lege a Sabellis repetitum esse, memoriae prodidit. Iam certum est, M. Perpernam in ipso consulatu obiisse anno V. C. IOCLXXXIII, victo Aristonico, decedentem prouincia. Certum quoque, legem Papiam de peregrinis latam esse anno V. C. IOCLXXXVIII. Iam si per leges annales M. Perperna consulatum ante annum aetatis XLIII petere non potuit: patrem eius anno IOCLXXXIII, quo filius, turbato naturae ordine, decessit, saltim annorum LX fuisse oportet, si vel plena tantum pubertate filium antecesserit. Anno itaque IOCLXXXVIII quo lex Pappia de peregrinis lata est, habuisse eum oporteret annos CXXVI. An vero credibile videtur, tum demum istud siliernium status controuersiam a Sabellis passum esse?

Quae quum ita sint, Ioue profecto aequo iudicauit CAR. SIGONIUS, dum hanc legem Papiam CLAVDIA paullo posteriorem esse censuit. Nos addimus, eandem anteriorem esse lege LICINIA MUCIA. Quum enim biennio post hanc bellum sociale conflagrarit: nemo sibi temere persuaserit, eo adhuc feruente, Romanos lege lata Latinos vrbe expellere, eaque multitudine hostium vires firmare voluisse. Nec extincto eo bello locus fuit legi Pappiae, quum communicata cum Latinis ac Italis ciuitate, ipsum fere sociorum ac Latinum nomen obsoleuisset. Quamuis enim STRABO (d) Nemausensibus; APPIANVS (e) Nouocomensibus; ASCONIUS (f) Gallis transpadanis; alii aliis populis ciuitatibusque ius Latii etiam post legem illam Iuliam concessum esse scribant: ii tamen noui Latini non magis *socii et Latinum nomen* dicti sunt, ac istud libertinorum genus, quod lex Iunia Norbana ciuitate Romana exclusos ad Latinorum colonariorum conditionem depressit. Ex quibus omnibus consequitur, vt lex PAPIA lata sit inter annum ab V. C. IOCLXXVI, quo Claudia condita, et annum IOCLXXVIII, quo lata Licinia Mucia.

a) Ad Valer. Max. Lib. III, cap. IV, et Annal. Tom. III, p. 18. 35. b) ad orat. pro L. Corn. p. 1264. c) De antiqu. iur. Ital. Lib. III, cap. I. d) Lib. IV, p. 157. e) Lib. II, p. 443. f) ad orat. in Pison. p. 2062.

cia. Quum vero post annum **IOCCXIII** non ex Claudia, sed ex hac lege iudicio publico a Sabellis repetitus sit pater M. Perpernae Consul: verosimile est, non multo ante hoc tempus legem Papiam a plebe scitam esse, quamvis ipse annus, ob fastorum de Papiro tribuno plebis silentium, non tam facile ab vilo definiri posse videatur.

III. Proxima est lex PAPIA de peregrinis, cuius multo certior, quam superiorum, est historia. Tulit enim illam C. PAPIVS CELSVS, tribunus plebis, anno V. C. **IOCLXXXVIII** L. Cotta et L. Torquato coss. eaque cauit, vt omnes peregrini, illis tantum, qui Italiam incolabant, nec non Glaucippo, nescio quo, exceptis, vrbe expellerentur. De Glaucippo testis est CICERO, (a) idque singulare fuit priuilegii exemplum, simillimum illis, quod Menandro (b) et Hostilio Mancino (c) legibus latis concessum esse, in iure nostro legimus. Reliqua ita narrat DIO CASSIVS: (d) *Καὶν τέτρ πάντες οἱ ἐν τῇ Ρώμῃ διατρίβοντες, πλὴν τῶν τῆν νῦν Ἰταλιᾶν οἰκόντων ἐξέπεσον, Γαίῃς τινὸς Παπίου δημάρχου χάριτι, ἐπειδὴ ἐπεπύλαζον, καὶ ἐκ ἐδόκειν ἐπιτηδείοι σφίσι εἶναι συνοικεῖν.* Interim omnes, qui Romae commorabantur, peregrini, exceptis his, qui eam, quae nunc vocatur Italia, incolunt, ciuitate expulsi sunt, lata lege a C. PAPIO, tribuno plebis, qui eos per urbem vagari cernens, non idoneos esse iudicauit, qui cum Romanis habitarent. Eiusdem legis insigne superest monumentum, denarius gentis Pappiae antiquus, a FVLVIO VRSINO (e) et EZ. SPANHEMIO (f) delineatus, cuius in antica parte Iuno Sispita cum tabella, cui inscriptum PAPI; in postica L. PAPIVS CELSVS, ex eadem, qua Caius ille Papius, legis auctor, familia prognatus, exhibetur. Tabella ista ipsam designat legem Papiam de peregrinis. Legum enim a maioribus latarum memoriam a gentibus Romanis in numis conseruari solitam, vel Cassiorum et Porciorum denarii euincunt.

Ceterum grauitur in hanc legem inuectus CICERO: (g) *Male etiam, inquit, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, uti PENNVS apud patres nostros, et PAPIVS nuper.* Sed profecto nec noua atque inusitata fuit illa Papii rogatio, nec ei ratio idonea defuit, plebem ea de re mittendi in suffragia. Quotiescumque coetus occulti coniurationesque imminebant, vel periculum erat, ne arctior annona plebem ad seditionem consterneret, toties peregrinos vrbe summoueri, e republica videbatur. Sic quum Sp. Cassius, legem agrariam laturus, ea largitione libertati insidias struere videretur: Proculus Virginius, Cassii collega, ipsos Latinos vrbe excedere, edicto consulari iussit. (h) Id vero et postea factum esse, testatur CICERO, (i) *nihil, inquit, acerbius socii Latini ferre soliti sunt, quam id, quod perraro accidit, a consulibus iuberi ex VRBE EXIRE.* In primis celebratur lex IVNIA PENNI, qua anno V. C. **IOCCXVII** peregrinos ideo vrbe eiectos constat, quod tum inter tribunicios C. Cornelli Gracchi furores periclitaretur respublica, isque in illa peregrinorum turba collocasse videretur fiduciam. Qua de re CICERO, (k) qui alibi hanc legem inhumanam iudicauerat, veluti sui oblitus: *Tuus etiam gentilis, inquit, Brute M. PENNVS facete agitauit in tribunatu C. Gracchum, paululum*

a) De lege Agrar. orat. i. cap. iv. b) l. 5. §. vlt. ff. de capt. et possl. c) l. vlt. ff. de legation. d) Lib. xxxvii. p. 33. e) De famil. Rom. p. cxcvi. f) De usu numism. Diss. x. p. 400. Tomo ii. g) De offic. lib. iii. cap. xi. h) Dionys. Halic. lib. viii. p. 540. i) pro P. Sext. cap. xiiii. k) in Bruto cap. xxviii.

paullum aetate antecedens. Quo ipso CICERO turbulenta Gracchi consilia a Iunio Penno illa arte prudenter disiecta esse, fatetur. Sed et extremis reipublicae temporibus saepe principes vrbis vsu prohibuere peregrinos. Ipse Augustus, qui natura ad humanitatem ferebatur, nihilque faciebat reliqui, ne quem Romae noui status poeniteret, *magna tamen sterilitate, ac difficili remedio, uenalitas et lanistarum familias, PEREGRINOSQUE OMNES, exceptis medicis et praeceptoribus, partemque seruitiorum,* teste SVETONIO; (a) *vrbe expulit.* Idem et sua aetate ob annonae caritatem difficultatemque com meatuum factum esse, refert AMBROSIVS, (b) vt alia huius generis exempla praetermittam.

Ita nec PAPIO defuere rationes, quamobrem ab vrbe tunc facessere iuberet peregrinos. C. Iulius Caesar eo tempore non cuniculis, sed machinis petere coeperat rempublicam. Eo ipso anno tam splendida aedilitate fungebatur, vt, SVETONIO (c) teste, praeter comitium ac forum, basilicasque, etiam Capitolium porticibus ad tempus exstructis ornaret, in quibus, abundante rerum copia, pars adparatus exponeretur. Venationes ludosque et cum collega, et separatim inusitata munificentia edebat. Trophaea C. Marji de Iugurtha, deque Cimbris et Teutonis, olim a Sulla disiecta, restituebat. In primis multiplici comparata familia, adeo exterruerat inimicos, vt senatusconsultum de finiendo gladiatorum numero fieret. Praeter haec omnia teste DIONE tot peregrini per urbem oberrabant, vt non possent non vereri ciues, ne Caesaris factio eorum opera ad res nouas moliendas abuteretur. (d) Quare nihil profecto nouum aut iniquum molitum esse dixeris Papium, dum fluctuante inter optimatum discordias republica, turbam peregrinam, qua fortuna rem daret, vires inclinaturam, ab vrbe exesse more maiorum iussit.

IV. Omnium denique celeberrima est LEX PAPIA POPPAEA, in qua enucleanda illustrandaque praecipue iam exercere iuuabit ingenium. Multis ea nominibus adpellatur a veteribus, PAPIAE POPPAEAE nomen ab vtroque consule, qui populum rogauit, (e) PAPIAE legis, (f) et *πληθυντικῶς* PAPIARVM LEGVM, (g) a consule maiore, quem penes tunc fasces erant, traxit. Frequens etiam in iure nostro LEGVM IULIARVM, nec non LEGIS IULIAE et PAPIAE vocabulum, quia *lex Iulia de maritandis ordinibus*, quamuis a Papia Poppaea diuersa, maximam tamen partem in hanc migravit. Ob insignem celebritatem saepe illi *ἀπλῶς* LEGVM nomen inditum esse, comperio, non solum in indice vetere pandectis Florentinis praemisso, qui MAVRICIANI, TERENTII, CLEMENTIS, aliorumque veterum iureconsultorum *βιβλία* ad LEGES recensens, obseruante iam LIPSIO, (h) de lege Papia Poppaea loquitur: verum etiam in ipsis iuris nostri libris. Nam in §. 1. Instit. de nupt. ait Imperator: *Qui secundum praecepta LEGVM coeunt*, id est legum Iuliae et Papiae. Similiter POMPONIVS: (i) *Nemo potest in testamento suo cauere, ne LEGES in testamento suo locum habeant.* Et PROCVLVS: (k) *Itaque si cautum est, vt propiore tempore, quam LEGIBVS constitutum est, reddatur, dari eo debere existimo.* Plura huius generis

a) August. cap. xlii. b) de offic. lib. iii. cap. vii. c) Iul. cap. x. d) Lib. xxxvii. p. 33. e) Tacit. Annal. lib. iii. cap. xxv. f) Suet. Ner. cap. x. g) l. 55. ff. de legat. i. Tertull. Apol. cap. iv. h) Excurs. ad Tacit. Ann. lib. iii. i) l. 55. ff. de legat. i. k) l. 17. ff. de pact. dotal.

neris locum iam collegit vir eximius EMUNDVS MERILLIVS, (a) quae hic accumulare nolumus.

Eo quoque haut parum celebritatis haec lex consequuta est, quod auctoritatem suam, et senescente iam imperio, quum abundantes voluptates libidinem pereundi perdendique omnia inuexissent, diutissime retinuit. Quamuis enim principes. Augustum insequuti, ut fit, ei variis Senatusconsultis ac constitutionibus vel obrogarent vel derogarent: ipsa tamen lex fere ad Iustiniani tempora inter Romanos viguit, ut non temere signarentur tabulae, quin simul lex ista nuptialis recitaretur. Ad quem ritum adludens MARCIANVS CAPELLA: (b) *Tunc, inquit, mater poposcit de Ioue, Superisque cunctis, uti sub conspectu omnium, quidquid sponsalium nomine praeparauerat Maiuigena, traderetur, ac demum dos a virgine non deesset, tumque tabulas ac PAPIAM POPPAEAMQUE legem finirent RECTARI.*

Quamobrem nemini videbitur mirum, tam multos eruditissimosque viros, et olim et post felicem illam temporum reparationem, de lege PAPIA POPPAEA bene mereri conatos esse. Sub Hadriano et Antonino Pio, Augustis, in eam libros xx scripsit TERENCEVS CLEMENS, libros sex IVNIVS MAVRICIANVS, et YLPIVS MARCELLVS, libros quindecim CAIVS. Sub Seuero et sequentibus DOMITIVS VLPIANVS et IVLIVS PAVLLVS, ille libris xx. hic decem eandem interpretatus est, e quibus omnibus fragmenta satis multa existant in pandectis. Addidit his GVIL. GROTIVS, (c) OCTAVENVM, Traiano fere aequalem, cuius quaedam in hanc legem existisse, ex TERENCEII CLEMENTIS fragmento (d) colligi posse videtur. Verum quum huius iureconsulti scripta non modo interciderint omnia, verum etiam ea in pandectis non nisi obiter laudentur, de commentariis eius in legem Papiam Poppaeam res non adeo expedita videtur.

Renatis litteris, tenebrisque, quae diutissime orbi litterario incubuerant, felici fidere discussis, haut pauci de restituenda explicandaque hac lege cogitarunt. LAEV. TORENTII excursus inter eius lucubrationes ad HORATIVM; IVSTI LIPSIJ commentatio, quam MVRETIVS numeris omnibus absolutam censet, inter excursus ad TACITI annales comparet. Existat et FRANC. BALDVINI liber singularis, quo non modo de lege PAPIA POPPAEA, verum etiam de *Falcidia, Voconia et Rhodia* suo more erudite egit, excusus Basileae, anno aerae Christianae 1619. Similes sunt commentarii IOANNIS DE PAREIA et RAMEZ DEL MANZANO, quorum illius lucubrationes anno 1611. Salmurii, una cum eiusdem auctoris *Otio quadrimestri* prodierunt, huius vero opus in tabernis librariis aequae ac bibliothecis harum regionum paene disparuit, saltim a me, omni adhibita industria, nusquam potuit inuestigari. Sed procul dubio reliquorum omnium luminibus offecit iureconsultus facile princeps, IAC. GOTHOFREDVS, qui omnia huius legis capita et fragmenta non solum colligere, breuique, sed luculento, illustrare commentario, verum etiam, quoad eius fieri potuit, ad pristinum reuocare ordinem primus omnium ausus est. Quod quantum pretii opusculum una cum restitutis ab eo. xii tabulis, Edicti

B 2

perpetui

a) Obs. lib. v. cap. x. b) De philolog. et Merc. nupt. lib. II. extremo. c) de vet. Iureconf. Lib. II. cap. v. d) l. 34. §. qui et a quib. manum.

perpetui ordine, et fragmentis librorum SABINI sub titulo QUATVOR FONTIVM IVRIS CIVILIS praelo exiit Coloniae Allobrogum anno superioris saeculi LIII. Obiter huius legis capita quaedam illustrarunt BARN. BRISSONIVS, doctissimo *de iure connubiorum* opere, FERDINANDVS PAEZ Vlyssiponenſis, libello *de numero liberorum excusante a muneribus publicis*, et hoc multo doctior M. VERTRANIVS MAVRVS eleganti commentatione *de iure liberorum*, qui posteriores libri in tomo octavo Tractatus tractatum locum inuenerunt, vt mirum sit, V. C. FRID. BRVMMERVM, (a) de insigni libelli raritate tam grauitate esse conquestum. Non ista his addo KIRCHMAYERI, MULLERI, FICHTNERI, aliorumque de hac lege et praemiis *πολυκαιρίας* dissertationes, ita quippe comparatas, vt ex iis parum ad rei summam proficias.

Tot ergo eruditissimi viri ad restituendam et illustrandam legem PAPIAM POPPAEAM omnem operam industriamque contulerunt, idque non immerito, quum, vt recte iudicat IAN. VINC. GRAVINA, (b) *tam multa huic legi iureconsultorum responsa et fragmenta veterum sint implicata, vt, qui hac luce careat, eum in cursu iuris passim offendere oporteat, et prolabi.*

Quare et nos huic nobilissimo argumento, quod felix faustumque sit, animum calamumque adiacere decreuimus, parum veriti, ne cui Iliada post tot Homeros scribere videamur. Saepe enim, qui id argumentum occuparunt, humani quid passi sunt: saepe seueriore vsu critica intelligendo fecerunt, vt intelligamus nihil. Saepe, quae maxime ad rem faciunt, praeteruiderunt, aliaque, haut germana, pro legis nostrae capitibus obtruserunt, adeoque post tantam messem maximum aliis reliquerunt spicilegium. Otium fortassis nobis fecisset *ὁ πᾶν* GOTHOFREDVS, si incredibilem illam, quam procedente aetate sibi pepererat, variae eruditionis copiam in illustranda hac lege voluisset expromere. Sed ei adhuc iuueni, sub ipsa studii iuridici tirocinia, hoc opusculum exciderat, vt ipse refert in commentario ad regulas iuris: (c) *Nos dudum PRIMIS IVRIS STIPENDIIS, fragmenta legis Iuliae et Papiae collegimus, suoque ordini restituimus, veterum iureconsultorum illorum notas ad singula capita verbaque aptauimus, notis tandem et ipsi illustrauimus.* Accedit, quod non ipse viuus ei libello in lucem ituro obstetricatus est, sed vasa conclamans et ad aeternitatem se componens eam curam demandauit ISAIAE COLLADO, viro quidem doctissimo, sed qui merito a deformando alieno foetu abstinuit manus. Quare et GOTHOFREDO libello non accessit auctoris lima, multique hinc in eo haeserunt naeui, quos facile deprehendet, qui nostra haec contulerit.

Ceterum industriae nostrae eam ipsi legem tulimus, vt praemissa accuratiore legis historia, (d) capita eiusdem, quorum memoria superest, omnia de nouo cum cura colligamus, eaque, quantum pote, ad pristinum reuocemus ordinem, (e) ac denique singula, et secundo quidem libro ea, quae ad partem capitis de nuptiis et liberorum procreatione; (f) postremo, quae ad bona caduca atque ereptitia pertinent, (g) seorsum expendamus, mutationibus, quas subierunt, fraudibusque, quibus legem reipublicae

(a) De legē Cinc. cap. xiv. (b) de leg. et SC. §. xxxvi. p. 157. (c) Comment. ad regul. iur. collect. xviii. p. 794. (d) Cap. ii. iii. iv. (e) Cap. v. (f) Lib. ii. cap. 1. et sequ. (g) Lib. iii. toto.

reipublicae vtilissimam ingeniosa ciuium improbitas elusit, simul diligenter obseruatis. His enim omnibus rite pertractatis, nihil, quod ad huius legis intelligentiam pertinere vlllo modo videatur, desiderari posse arbitramur.

C A P V T II.

DE VARIIS VARIARVM GENTIVM, IN PRIMIS ROMANORVM INSTITVTIS, QVIBVS ΠΟΛΥΤΕΚΝΙΑΝ PROMOTVM IVERE.

Prior legis PAPIAE POPPAEAE pars ad πολυτεκνίαν fuit comparata. I. Eius studiosissimi fuere populi plerique; in primis Hebraei. Qua ratione illi exponant praecceptum diuinum Gen. I, 28? Caelibum et orborem apud eos ignominia. II. Persae numerosae proli praemia constituerunt. III. Graecorum, quae huc pertinent, instituta, in primis Atheniensium. IV. Lacedaemonii saecunditatem ornabant praemiis. Poenae ἀγαθῶν, ὀψυγαθῶν et κακογαθῶν. Langlaeus notatus. V. Thebanis ignominiosum videbatur, sine prole mori. VI. Germani absque spe praemiorum numerosae proli studebant. Locus TACITI explicatus. Quid Germanis medii aevi das Hagestolzen Recht? VII. Romani iam ab origine urbis ciuitatem quam numerosissimam esse cupiebant. Cur Romulus tam amplam potestatem maritis et parentibus concesserit? VIII. An Numa Pompilius vel Tullus Hostilius auctor iuris trium liberorum? Locus PLUTARCHI una mutata littera emendatus. Eiusdem Numae lex de pellicatu, nec non de filio, qui uxorem duxerit, non venundando. IX. An libera republica leges de caelibatu latae? Censorum circa caelibes et orbos officium. Aes uxorium. Praemia parentibus a censoribus decreta. Adoptiones veterum fraudulentae. Praemia censorum qualia? Metelli oratio censoria ab Augusto repetita. X. Iulii Caesaris liberalitas erga parentes. XI. Romani et extra ordinem benefici in eos, qui liberos sustulerant. Serui ob numerum liberorum manumissi. Bona ob liberorum numerum hant publicata. Status liberorum ex incestis nuptiis editorum confirmatus ob parentum saecunditatem. Ad ἀγοεδίαν in ordine decurionum profuit numerosa proles. XII. Cur Romani tot praemia πολυτεκνίας et poenas caelibatus et orbitatis inuenerint? Expediatne reip. ciuitates esse quam numerosissimas? Romana resp. ad bellicam potentiam comparata. Eadem videbatur milite lecto. Romani a nuptiis abhorrebant, partim ob mores feminarum perditissimos, partim ob vagas, quibus delectabantur, libidines, partim ob pinguis orbitatis praemia. Haec causa latae etiam legis PAPIAE POPPAEAE.

Finis legis PAPIAE POPPAEAE de maritandis ordinibus is praecipue fuit, vt saecunda essent ciuium Romanorum matrimonia, et vrbs tot bellis exhausta ciuilibus maxima ciuium multitudine in posterum adflueret. Id consilium non solum Augustus praefere tulit, sed et complura veterum testimonia produnt. CELSVS (a) sane noster hanc legem SOBOLIS PROCREANDAE CAUSSA institutam, atque hinc vtilem esse ait reipublicae. Eundem finem indicat HORATIVS, (b) dum de lege Iulia, paulo post in Papiam Poppaeam transfusa, canit:

B 3

Diva,

a) L. 64. ff. de condit. et dem. b) Epod. XVII: v. 17.

*Diua, producat sobolem, patrumque
 Prosperes decreta super iugandis
 Feminis, PROLISQUE NOVAE FERACI
 Lege marita.*

Et paucis interiectis: (a)

*Di probos mores docili iuuentae,
 Di senectuti placidam quietem,
 Romulae genti date rem PROLEMQUE,
 Et decus omne.*

Denique SOZOMENVS, (b) incidens in legem Papiam Poppaeam; Ἐθεντο, inquit, τῆ-
 τον τον νόμον οἱ παλαιοὶ Ρωμαῖοι, ΠΟΛΤΑΝΘΡΩΠΙΟΝ ἐσεσθαι τὴν Ρώμην καὶ τὴν ὑπὲρ-
 κοον οἰνόμενοι. Tulerant istam legem veteres Romani POPVLOSAM et HOMINIBVS ADVENTEM
 esse cupientes urbem, subiectasque prouincias. Quae quum ita sint, paullo altius repe-
 tendae sunt prolificae huius legis rationes, et cur cum aliae respublicae florentissimae,
 tum Romana in primis de amplificando ciuium numero tam sollicitae semper fuerint,
 accuratius hoc capite explicandum.

II. Gentibus tantum non omnibus, quarum ciuitates vel ad bellum ac militiae
 gloriam, vel ad proferendos imperii fines, vel ad opes quam maximas accumulandas
 erant comparatae, antiquissimum fuisse animaduerto, vt vrbes ac prouincias quam po-
 pulosissimas haberent. Quin et Hebraei, ab his olim studiis alienissimi, nihil reliqui
 faciebant, vt gens sua aliis vicinis multitudine antecelleret, exitusque comprobaret di-
 uinum oraculum, quod Abrahami posteros et stellas et arenam maris numero supera-
 turos praedixerat. (c) Eum in finem multa sanxerunt, ab aliarum gentium institutis
 alienissima. Primo enim quum ipsa recta ratio doceat, obligari quidem homines ad
 ineundum matrimonium, sed per modum praecepti aientis, quod nec singulos neces-
 sario, nec quouis tempore, sed eos, quibus commodae conditionis sit copia, obstrin-
 gat: Hebraei, teste IOANNE SELDENO, (d) longe aliter composuere rationes, suisque se-
 rio inculcarunt, praecepto illo diuino: (e) פְּרֹו וְרַבִּי. Crescite ac multiplicamini, omnes
 masculos teneri, nec quemquam, qui ante annum vigesimum vxorem non duxerit,
 excusari, nisi aut assiduo rerum diuinarum studio acrioris libidinis stimulos retundat,
 aut naturae errore impar sit procreationi liberorum. Addebant, qui vxori superstes,
 prolem, vtriusque sexus, eiusque integri, (siquidem spado aut filia sterilis non prode-
 rant,) nondum sustulisset, eum diuino isti praecepto non videri satisfacisse. Quin sem-
 per, nondum effoeta aetate, vnumquemque hae lege teneri existimabant, quamdiu in
 prole sexus alteruter deesset, neque excusari, qui vetulam, aut sterilem, eamue, quae
 per aetatem muliebris patientiae legem accipere non posset, domum duxerit, nisi su-
 perinducat foecundam. Alii Hebraeorum magistri, vti refert LEO MVTINENSIS, (f)
 tam late interpretabantur diuinam istam sanctionem, vt nec ei, cui vtriusque sexus
 proles

a) Epod. xviii. v. 45. b) Hist. eccl. lib. i. cap. ix. c) Gen. xiiii, 16. xv, 5. d) Iur. nat. et gent. se-
 cundum discipl. Ebr. Lib. v. cap. vi. e) Gen. i, 28. f) de ritib. Hebr. Part. iv. cap. 11.

proles domi erat, vacationem concederent, si per aetatem corporisque vires cum femina confuescere posset. Quare et hoc in veterum scitis esse ait R. ELIEZER: (a) **כל אדם שאין לו אשה אינו אדם** *Quemlibet hominem, cui non sit uxor, non esse hominem: itemque:* (b): **כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים** *Quicumque negligat praeceptum de multiplicando humano genere, habendum esse veluti homicidam.* His ergo doctrinis imbuebant docilem iuuentutem, has illi inculcabant regulas, non alio profecto consilio, quam vt ciuibus ad matrimonium incitatis, quam populosissimam haberent rempublicam.

Ne vero id officium soli cuiusque virtuti ac pudori relictum videretur: illis quamdam veluti ignominiae notam inurere haut dubitabant, qui vel a nuptiis abhorrebant, vel numquam prole locupletauerant rempublicam. Caelibes sane et ἀγάμους omnes illis ex magistrorum scitis homicidarum loco fuisse, modo vidimus. Ex ipsis vero sacris litteris constat, maximum e sterilitate sua dolorem cepisse feminas sanctissimas, Saram, (c) Rebecam, (d) Rachelem, (e) Hannam; (f) laetas autem laetitiis omnibus veluti triumphasse, quum enixae essent liberos. Ipsa Elisabeth, quum iam grandis natu vterum singulari atque inusitato Dei beneficio intumescere sentiret, quamdam inde capiebat voluptatem? quam laetabunda exclamabat venerabilis canitie puerpera: (g) *Οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις, αἷς ἐπέιδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδος μου ἐν ἀνθρώποις. Ita mihi fecit Dominus hoc tempore, quo ad me respexit, ad tollendam ignominiam meam inter homines.* Tanta videlicet erat steriliū, orborum, caelibum ignominia, vt ipse Deus maximam Israelitis minatus temporum calamitatem, futurorum tunc esse praedicat, vt septenae feminae viri vnus ambientes nuptias, nec alimenta sibi nec vestes stipulentur, tantum ne maximam illam caelibum steriliūque ignominiam sustineant diutius. (h).

Quemadmodum ergo haec omnia eo comparata erant, vt eo magis a caelibatu ac orbitate abhorrerent Ebraei: ita et praemia quaedam nouellis maritis proposuerat summus legislator, annuam nimirum munerum militarium vacationem. (i) Accedebat, quod magno in honore essent numerosae proles parentes, laudibusque ornarentur a popularibus suis, quibus subinde in ore erat vetus, quod MOSES MAIMONIDES (k) seruauit, adagium: **המוסר נמש אחד בישראל כאילו בנה עולם** *Quicumque adierit animam vnā Israeli, quasi mundum aedificat.*

II. Sed et aliis per orientem gentibus curae cordique fuit πολυτεκνία: in primis autem Persis, qui quum de amplificando regno, proferendisque imperii finibus assidue cogitarent, satis animaduertebant, numquam se potituros Oriente, nisi quam numerosissimos educerent exercitus. Hinc et omnes, qui prole locupletauerant rempublicam, multis luculentisque praemiis ornabant. Testis est NICOLAVS DAMASCENVS: (l) *Ἄθλα, inquit, λαμβάνουσι περὶ βασιλείας ΠΟΛΥΤΕΚΝΙΑΣ. Quibus NUMEROSA PROLES est, si PRAEMIUM eo nomine a rege ferunt.* Et paullo plenius STRABO: (m) Γα-

a) Gemara Bab. ad tit. Iabimoth. col. 6. f. 63. b) Beresch, rabba par. xxxiv. c) Gen. xvi, 1, 2. d) Gen. xxv, 21. e) Gen. xxx, 1, 23. f) 1. Sam. 1, 6. 10. 11. g) Luc. 1, 25. h) Ies. 1v, 1. i) Deut. xx, 7. xxv, 5. k) Halach. ichech cap. xv. l) Excerpta Peiresc. p. 522. m) Lib. xv. p. 733.

μοῦσι δὲ πολλαὶ καὶ ἅμα παλλακαὶ τρέφουσι πλείους, ΠΟΛΥΤΕΚΝΙΑΣ Χάριν. Τῆ θάσει δὲ καὶ οἱ βασιλεῖς ἈΘΛΑ ΠΟΛΥΤΕΚΝΙΑΣ κατ' ἔτος. *Ducunt uxores complures, et multas pellices alunt MULTIPPLICANDAE SOBOLIS gratia. Reges quotannis PRAEMIA proponunt iis, qui plures filios progenuerint.* Similia iam obseruauit HERODOTVS, (a) quae, vt pote proluxiora, non adscribo.

III. Haut ab simile Graecorum institutum fuit, de quibus MUSONIVS apud STOBAEVM: (b) Νομοθέται ΠΟΛΥΠΑΙΔΙΑΣ ἔταξαν γέρας καὶ ἀνδρὶ καὶ γυναικί, καὶ τὴν ἀπαιδίαν ΕΠΙΖΗΜΙΟΝ κατέστησαν. *Legumlatores utriusque sexui numerosae prolis PRAEMIA, POENAMQUE sterilitatis statuerunt.* Saltem Athenienses, quantum fuerint πολυπαίδειας studiosi, vel inde patet, quod si quando ob cladem bello acceptam luenue pestiferam iusto minor videretur ciuium numerus, πολυγονίαν imperare ciuibus non dubitarint. Quamuis enim a Cecropis temporibus inualuisset, vt nemo Athenis binas eodem tempore uxores haberet; non tamen ignotum est psephisma extra ordinem factum: διὰ τὸ λεπτανδρεῖν συναυξῆσαι τὸ κληθός, γαμῆν μὲν τὴν αἰσὺν, παιδοποιεῖσθαι δὲ καὶ ἐξ ἑτέρας. *Ne homines deficerent, atque vt multitudo succresceret, vnam quidem et legitimam uxorem ducendam, liberos vero etiam ex alia suscipiendos.* (c) Hinc fama tenet, ipsum Socratem, virum continentissimum, praeter Xanthippen, et cum Myrthu consueffe, ὅτι συγκεχωρημένον κατὰ ψήφισμα τῆτο ἐγένετο τότε, διὰ σπάνιν ἀθροῦτων, quod plebiscito id tum concessum fuerit ob ciuium raritatem. (d) Idem memoriae proditum de Euripide, quod, quamuis muliebri genus omne perofus, duas tamen simul uxores duxerit, quia id decreto, ab Atheniensibus factio, ius esset. (e) Idem Athenienses et poenis coërcebant caelibatus orbitatisque studium, et ΔΙΝΑΡΧΟ (f) teste, nec oratores nec belli duces capessere patiebantur rempublicam, nisi liberos sustulissent. Quin et singularem aduersus caelibes inuenerant γραφὴν, vel accusationem publicam, quam τὴν ἀγαμίε γραφὴν adpellatam esse, tradit in onomastico IULIVS POLLVX. g)

IV. Lacedaemonii quoque, bellicae virtutis studiosissimi, et praemia numerosae prolis, et poenas caelibatus inuenerant. De illis AELIANVS: (h) Νόμος ἐστὶ τοῖς Σπαρτιάταις, τὸν παρασχόμενον υἱὸς τρεῖς, ἀτέλειαν ἔχεν Φεραῶς, τὸν δὲ πέντε, πασῶν τῶν λειτουργιῶν ἀφεῖσθαι. *Lex est Spartani; vt qui tres filios suppeditarit reipublicae, ab excubiis liber esset; qui vero quinque, ab omnibus muneribus publicis vacationem haberet.* Idem fere refert ARISTOTELES, (i) nisi quod hic immunitatem etiam quatuor liberorum parentibus concessam esse scribit. Ea eius verba. Ἐστὶ αὐτοῖς νόμος τὸν μὲν γενήσαντα τρεῖς υἱὸς ἀφερεῖν εἶναι, τὸν δὲ τέτταρας ἀτελεῖν. *Lex illis est, vt qui tres genuerit liberos, ab excubiis; qui QUATVOR, penitus immunis sit.* Ast tanto grauius animaduertebant in eos, qui vel numquam duxissent uxorem, vel iusto tardius, vel indignam eo vitae consortio duxissent. Hinc quum IUL. POLLVX (k) paullo ante laudatus, inter reliquas Atheniensium accusationes etiam τῆς ἀγαμίε γραφῆς meminisset:

a) Lib. I. cap. CXXXV. b) Serm. LXXXIII. c) Petit. Leg. Att. lib. VI. tit. I. d) Athen. lib. XIII. p. 556. e) Gell. lib. XV. cap. XX. f) Inuestiu. in Demosth. g) Lib. VIII. cap. VI. h) Var. hist. lib. VI. cap. VII. i) Lib. II. Polit. cap. IX. k) Onomast. ibid.

set: statim subiicit: Περὶ δὲ Λακεδαιμονίοις καὶ ΟΨΓΑΜΙΟΥ, καὶ ΚΑΚΟΓΑΜΙΟΥ. Apud Lacedaemonios autem et serotini matrimonii, et male conciliati, accusationes proditae sunt. Et ARISTON apud STOBÆVM: (a) Σπαρτιατῶν νόμος τάττει ζημίας τὴν μὲν πρώτην ΑΓΑΜΙΟΥ, τὴν δευτέραν ΟΨΓΑΜΙΟΥ, τὴν τρίτην καὶ μεγίστην ΚΑΚΟΓΑΜΙΟΥ. Spartanorum lex poenam statuit, primam NON DVCENTI vxorem, alteram SERO DVCENTI, tertiam denique ac grauissimam MALE DVCENTI. Qualia fere et apud PLVTARCHVM (b) legimus.

Ast quales illae ἀγαμίου, ὀψργαμίου et κακογαμίου poenae? et quo iure animaduerti potuit in eos, qui malis auibus inierant matrimonia? *Hocine cuiquam vitio dabitur*, inquit vir amplissimus ZACH. HVBERVS, (c) *quod a fato pendet, et prudentissimum quemque fallit? cuius lege immobilis rerum humanarum ordo feritur?* Quare coniiicit cum PLVTARCHO, κακογαμίου poenam viguisse potissimum aduersus illos, quibus in conditione quaerenda virtus postponeretur numis, quique mallent beatam, hoc est, bene dotatam et nummatam ducere vxorem, quam ingenuam, liberalem, sine mala fama, bonam, bonis prognatam: idque vir doctissimus illustrat egregio feueritatis publicae exemplo, quod eodem loco, quo κακογαμίου poenae meminit, refert PLVTARCHVS. Lylandri filiae, patre superstite, multorum fuerant spes inuidiosa procorum. Sed hi, quum Lylander decedens pauperes reliquisset, turpiter eluserant speratas virginum nuptias, pecunia ideo multati a Lacedaemoniis, quod dotem virtuti praetulissent, et quem diuitem rati coluerant, eum virum bonum, paupertatis argumento compertum, deseruissent. Enimuero si multam his dixerunt Lacedaemonii, egregie falsi sunt. ARISTON et PLVTARCHVS ipse, dum poenam κακογαμίου, μεγίστην, id est, maximam et poenis ἀγαμίου et ὀψργαμίου acerbiores fuisse, tradiderunt. Caelibes enim PLVTARCHVS (d) refert, in gymniciis ludis spectaculo exclusos, per hiemem vero nudos circumire iussos forum, carmenque in se compositum canere. De iis vero qui serius animum adiecerant nuptiis, ATHENÆO (e) teste, ita decreuerant Lacedaemonii, vt festo quodam die a mulieribus circa aram tracti verberibus caederentur. Quem locum ATHENÆVS, quod obiter moneo, perperam cum PLVTARCHI testimonio committit vir doctissimus, IAN. LANGLÆVS, (f) quasi iis auctoribus parum inter se conueniret, quum tamen alter de ἀγαμίου; alter de ὀψργαμίου poena manifesto loquatur, et hinc rationem subnectat ATHENÆVS, ἵνα τὴν ἐκ τῆ πρώματος ὕβερν Φεύγοντες, Φιλοσοφῶσι το καὶ. EN ὩΡΑΙ προσιῶσι τοῖς γάμοις. *Vt indignitatem eius contumeliae perosi liberos ac prolem tollere cuperent, et TEMPESTIVE sese adiungerent vxoribus.* Quis vero non quantamcumque maluisset exsoluere multam, quam tantam ignominiam subire! Quare κακογαμίου poena locum videtur habuisse, non solum si quis dotem praetulisset virtuti, sed quotiescumque quis contra leges nuptiales Lycurgi, quem curiosissime περὶ τεκνοποιίας egisse XENOPHON (g) obseruat, vxorem duxisset, nec corpore ro-

a) Serm. LXXIII. b) Plutarch, in Lylandro sub fin. c) Diff. Iurid. philol. Part. II. diff. IV. cap. 1. d) in Lycurgo extr. e) Lib. XIII, p. 555. f) Or. Semestr. lib. X. cap. 1. g) De republ. Laced. cap. 1.

bustam, nec aetate florentem, nec indole generosam. Harum enim in primis rationem haberi voluit ab iis, qui Spartaе vxores essent ducturi, vti latius exposuit laudatus XENOPHON. Quicumque ergo vel pusillas et tenues, vel vetulas, vel vitiis omnibus contaminatas sibi iunxerant, κακογαμίῳ incurrebant poenas, quae quales fuerint, veteres quantum memini, non referunt.

V. Thebanorum instituta non admodum nota sunt. Apud eos tamen non minus, ac apud reliquos Graecos ignominiosum fuisse, nullos ex se relinquere liberos, argumento est dictum Pelopidae, obiurgantis Epaminondam, *tamquam male in eo consulentem patriae, quod liberos non relinqueret.* (a) Quin quum idem vir fortissimus apud Mantineam ex vulnere occumberet, lacrymabundus adstans amicus, teste ΔΙΟΔΟΡΟ ΣΙΥΛΩ, (b) dixit: *ἔτι τελευταῖς ἄτεκνος; Itane sine liburis decedis?* Quamuis autem et Pelopidae et amico responderet Epaminondas: *Μὰ Δία μὲν, ἀλλὰ καταλείπω δύο θυγατέρας, τὴν τε ἐν Λεύκτροις νίκην, καὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ.* Non per Iouem, sed filias duas, victoriam Leuctricam et Mantinensem post me relinquo: satis tamen vel inde adparet, parum honorificam Thebis fuisse orbitatem, maleque illum consulere visum esse reipublicae, qui liberis ex se natis ciuitatem non reddidisset frequentiore. Obiter moneo, Pythagoram quoque videri posse caelibatum damnasse, siquidem ei inter alia ab aduersariis obiectum esse ait ΙΑΜΒΛΙΧΗΣ, (c) statuisse illum τοῖς ἀγάμοις πολεμῆν, caelibes esse odio prosequendos. Sed verba: *ὡς ἀεχμηγῶς γεγονόσι τοῦ κλήρου,* satis ostendunt, legendum esse τοῖς κλάμοις πολεμῆν, cum fabis bellum gerendum esse, vti acutius ARCERIO vidit doctissimus ΚΥΣΤΕΡΥΣ.

VI. Germanis quoque curae fuit numerosa proles, quamuis nulla spe praemiorum ad faciendas nuptias procreandamque sobolem pellectis. Et ita intelligendus ΤΑCITI (d) locus, quem vulgo non satis capiunt interpretes: *Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare, flagitium habetur, plusque ibi BONI MORES valent, quam alibi BONAE LEGES.* Contendit inter se auctor praestantissimus Germanorum Romanorumque mores, et vti toto fere illo libello ea potissimum, in quibus a perditissimis Romanorum moribus Germanici discrepabant, eleganter exponit: ita et hic similis plane occurrit σύγκρισις. Solebant Romani liberorum numerum finire. Vel uno suscepto filio, repudiabant vxorem, ne plures nascerentur. Si ob rem domi angustam incommodum videretur, plures tollere: vel recens natos exponere, vel antequam nascerentur, ipsum foetum, propinata vxori potionem, nefarie elidere, nulli erat religio. Quum porro maximum Romae esset orbitatis pretium: etiam singulos saepe filios, vti FLINIUS (e) conqueritur, *grauas faciebant illa orbitatis praemia;* nec dubitabant quidam, odia filiorum simulare, eiurare liberos, et orbitatem manu facere, (f) tantum vt multa securitate, nullis oneribus, gratiam, honores, cuncta, promta et obuia haberent. (g) Sic Romani: an et apud Germanos huiusmodi quid auditum? Minime vero, *Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare flagitium habebatur.*

a) Nep. Epamin. cap. x. b) Lib. xv. cap. LXXXVII. c) De vit. Pythag. (seg. cclx. d) De morib. Germ. cap. xix. e) Lib. iv. Epist. xv. f) Seneca consolat. ad Marc. cap. xix. g) Tacit. Annal. lib. xv. cap. xix.

bebatur. Liberos quaerebant, solis incitati naturae stimulis, non quot volebant, sed quot ex iusto sequebantur matrimonio. Quo numerosior soboles, quo plus propinquorum, et affinium: eo gratior senectus, nec vlla ibi orbitatis pretia. (a) Tantum ergo abest, vt eos liberorum taeduerit frequentiae, aut solitudinem domi facere voluerint, vt potius praeclarum pulcrumque visum sit, ciues, sui similes atque ex se natos, quamplurimos, relinquere reipublicae. Primum hoc inter Romanorum Germanorumque mores discrimen: iam et alterum sequitur. Labente paullatim Romanorum disciplina, ipsi mores desidentes primo, deinde magis magisque lapsi, postremo ita ire coeperant praecipites, vt nec vitia sua, nec remedia pati possent. Quare et lege Iulia et Papia, totque propositis poenis et praemiis vix eo poterant adduci, vt vxores liberorum quaerendorum causa ducerent. Contra Germani, non peregrinis artibus, sed tetrica ac tristi maiorum disciplina instructi, suoapte ingenio animum temperabant virtutibus, suaque sponte liberis procreandis operam dabant. Ita *plus apud eos valebant BONI MORES*, nulla libidine ac luxu polluti, *quam alibi*, puta Romae, *BONAE LEGES*, id est, Iulia et Papia, quantumuis sapienter scriptae, quantumuis necessariae reipublicae. Vere ergo *TACTIVS*, quod ab aliis non video satis obseruatum, legem Papiam Poppaeam in mente habuit, ostenditque, Germanos, quantumuis nulla lege nouae feraci prolis instinctos, numerosae tamen sobolis studiosissimos fuisse.

Medio tamen aeuo et de caelibatus poenis cogitare coeperunt Germani, inuulitque consuetudo, vt masculis qui caelibes vel ad sexagesimum, vel ad quinquagesimum aetatis annum, (neque enim ea in re prouinciae omnes iisdem moribus vtuntur,) peruenissent, vel amissa vxore vota secunda per triginta annos distulissent, nec non feminis, quae quasuis nubendi condiciones adspernatae, virgines vel viduae permansissent ad senilem aetatem, nec testamentum condere, nec bona a se adquisita inter viuos mortis causa donare, ius esset, sed ea post eorum excessum caduca fierent, et a fisco occuparentur. Quod ius in prouinciis Brunsvicensibus, Palatinis, aliisque quibusdam etiamnum viget, vocaturque Germanis *das Hagestolzenrecht*. (b) Sed quum de eius iuris origine atque indole copiosius egerimus in *ANTIQUITATIBVS IVRIS GERMANICI*, quas propediem in Germania praelo exituras confidimus: plura hic addere nihil attinet.

VII. Vt ergo demum ad ipsos Romanos progrediamur, etiam hi, quum sibi nulla re magis, quam exuberante ciuium multitudine, opus esse intelligerent, nihil fecerunt reliqui, vt ciues ad ducendas vxores procreandosque liberos praemiis poenisque propositis adducerent. Ipsi Romulo, conditori vrbs, eam rem curae fuisse, his verbis indicare videtur apud *DIONEM* (c) Augustus: *Ἦν μὲν γὰρ εἰδὲ πρόσθεν εἶδόν ἀμειλῆν τισὶ παιδοποιίας καὶ γάμων καὶ γὰρ ἈΠ' ἈΡΧΗΣ εὐδύς ἅμα τῇ πρώτῃ τῆς πολιτείας καταστάσει ἀκριβῶς περὶ αὐτῶν ΕΝΟΜΟΘΕΤΗΘΗ. Et quidem neque ante me cuiquam permiffum erat, coniugium ac sobolem negligere, quum *INITIO*, sub primam rei-*

C 2

publi-

a) Id. de moribus Germ. cap. xx, b) Schottel, de var. iur. Germ. cap. 1. Befold. Theaur. pract. p. 352.
c) Lib. LII. p. 576.

publicae constitutionem, ea de re diligenter sit LEGIBVS CAVTVM. Sed quum singularis cuiusdam legis, qua Romulus aut praemia constituerit parentibus, aut poenis caelibatum orbitatemque coercuerit, nec vola nec vestigium apud veteres extet: procul omni dubio Augustus reliquas Romuli leges, quibus veluti alitid agens ciues ab orbitatis studio auertit, in animo habuit. Dum enim iste vrbs conditor maritis omnem in vxores potestatem concessit, hasque in eorum manu ac mancipio esse iussit, (a) dum penes viros non solum imperium domesticum, sed et ipsum ius vitae ac necis esse voluit; (b) dum denique et patrum Romanorum potestatem in liberos maiorem, quam vsquam terrarum, esse permisit: (c) procul dubio id egit praecipue, vt ciuibus suis, tanto cum imperio praefuturis familiae, eo minus molestum videretur, ducere vxores; liberosque quam plurimos procreare. Nec alium sibi proposuerat vrbs aeternae parens, quum teste DIONYSIO HALIC. Lib. II. necessitatem ciuibus imponeret educandi omnem virilem prolem, et e filiabus primogenitas, vetaretque vllum foetum trienni maiorem necare, nisi si quis infans mutilus, aut prodigiosus statim in ipso partu adparuisset. Hunc enim solum exponere licebat per legem Romuli, dummodo eum insignitum et monstruosum iudicassent quinque vicini proximi. Quumque Romulus reliquas femellas exponi concederet, et contra multam, immo et dimidiae bonorum partis publicationem interminaretur iis, qui masculum exposuissent: quis dubitet quaeso, quin ea lex ad locupletandam ciuibus vrbs cum maxime fuerit comparata?

VIII. Successores Romuli, quemadmodum non vnum sibi omnes eundemque imperii finem proposuerant: ita nec eodem studio de amplificando ciuium numero laborabant. Ad Numam Pompikium iuris trium liberorum originem referre videtur PLVTARCHVS: (d) sed videtur tantum. Ait equidem: Τιμαῖς δὲ μεγάλας ἀπέδωκεν ἱεραῖς παρθένοις, ὧν ἐστὶ καὶ τὸ διαθεῖσθαι ζῶντος ἐξέσθαι πατρὸς, καὶ τὰλλα πλείονα ἀνευ προσώτου διαύσεως, ὡς περ αἱ ΤΡΗΜΙΑΔΕΣ. Tribuit virginibus Vestalibus ingentes honores, inter quos testamenta vel superflite patre nuncupandi ius, et sine tutore liberum suarum rerum arbitrium, vt quibus TRES SVNT LIBERI. Sed caue credas, haec omnia a Numa esse. Multa, quae ibi priuilegiis virginum Vestalium accenset PLVTARCHVS, iis postremis demum reipublicae temporibus concessa sunt, veluti ius licetore vtendi sub trimunitis, (e) ius sine tutoribus res suas administrandi, vel, vt PLVTARCHVS vocat, ius trium liberorum sub Augusto. (f) Quare aut IO. RVALDO (g) credendum, Plutarchum in re, tunc omnibus notissima errasse, aut, quod creditu facilius, locum illum in mendo cubare oportet; vel una mutata littera, facile integritati suae restituum, si pro ἀπέδωκεν legas ἀπέδωκαν, vt sensus sit: τιμαῖς δὲ μεγάλας ἀπέδωκαν ἱεραῖς παρθένοις, tribuerunt vero (Romani) multos honores virginibus sacris. Solenne enim est PLVTARCHO, hoc modo narrationibus suis subiungere, quae posterius circa eam rem insituerint. Sic quum retulisset, (h) Camillo vadimonium deferenti irrogatam esse multam

a) Gell. lib. xvii. cap. vi. b) Dionys. Halic. Lib. II. p. 96. c) §. 2. Inst. de patr. potest. d) Plutarch. in Numa p. 66. e) Dio lib. klvii. p. 338. f) idem lib. lvi. p. 578. g) Animadv. in Plutarch. v p. 74. h) in Camillo p. 135.

mulctam quindendū millium aeris, statim addit: ὁ γὰρ πρὸς ἀργυρίῳ λόγον χιλία δραχμῶν καὶ πεντακόσια. Ἀσσαρίων γὰρ ἴη τὸ ἀργυρίον, καὶ τὸ δεκάχαλκον ἕως ἑκαλέετο δηράριον. Quae summa (nunc, posteris temporibus) numi argentei facit denarios sesquimillenos. Asses enim x efficiebant argenteum, et deni aeris denarius vacabantur. Camilli enim aetate numum argenteum nondum signatum fuisse, non ignorasse videtur ΠΛΥΤΑΡΧΗΣ. Immo et in ipsa Numae vita, (a) enarrata pontificis maximi origine, ἦν δὲ, inquit, καὶ τῶν ἱερῶν παρεθέντων ἐπίσκοπος. Insuper virginum Vestalium custos erat, non tempore regum videlicet, sed iis iam exactis, uti iam capite primo docuimus. Quibus obseruatis, multorum profecto errorum absolues ΠΛΥΤΑΡΧΗΜ, quorum passim eum coargunt viri docti. Quemadmodum ergo, ut e diuerticulo in viam redeamus, ius trium liberorum Numae tribui non potest: ita et illos sua opinione falli dixeris, qui eiusdem originem a Tulli Hostilii lege, de tergeminis lata, cum ΚΙΡΧΜΑΥΕΡΟ (b) et ΙΑΝΟ ΒΙΝC. ΓΡΑΒΙΝΑ (c) repetunt. Quamuis enim auctor sit ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΗΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΝΣΙΣ, (d) regem illum ob memorabile Horatorum tergemino- rum facinus ad populum tulisse, οἷς γένωνται τρεῖδυμοὶ παῖδες, ἐκ τῆ δημοσίῃ ταῖς τροφαῖς παίδων χορηγεῖσθαι μέχρις ἡβῆς, ut nati tergemini, donecum puberes sunt, de publico alerentur: ius tamen liberorum non ad tergeminos, sed ad trium liberorum parentes pertinuit, nec facultatem his dedit, alimenta e publico petendi, sed cum aliis priuilegijs ac commodis, quae infra recensemus, fuit coniunctum. Denique illa Tulli Hostilii lex necquidquam sancit, quod ad amplificandum ciuium numerum vllō modo pertinere videatur.

Potius huc referenda videntur, quae Numa de pellicibus ab ara Iunonis ar- cendis, deque filiis, qui iussu patrum vxores duxerant, non vendundis sanxisse dicitur. Prior lex, quam FESTVS (e) seruauit, talis fuit: PELLEX ASAM IYNONIS NE TAGIT^o, SEI TAGIT, IYNONEI CRENEBIS DEMISEIS ACNOM FEMINAM CAEDITO. De posteriore agunt ΠΛΥΤΑΡΧΗΣ (f) et ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΗΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ, (g) quorum hic verba ipsa legitima ita Graece expressit: Ἐὰν πατὴρ υἱῶ συγχωρήσει γυναῖκα ἀγάγεσθαι, κοινωνῶν ἐσομένην ἱερῶν τε καὶ χρημάτων κατὰ τὰς νόμους, μηκέτι τὴν ἐξουσίαν εἶναι τῷ πατρὶ, ΠΩΛΕΙΝ τὸν υἱόν. Si pater filio concesserit uxorem ducere, quacum sacra et bona secundum leges communicet, patri posthac filium VENVMDANDI ius ne esto. Vtraque lex ad commendandas nuptias iniiciendumque ciuibz liberos quaerendi studium comparata fuisse vide- tur. Quod enim ad priorem attinet, ea pellices aram Iunonis tangere vetuit, eidem- que, si tetigisset, imposuit necessitatem, sacrificium διαλλατικὸν Iunoni offerendi, quo et leues mulierculae istius ignominiae periculo a maritorum alienorum amplexi- bus cohiberentur, et feminae honestae, hoc pellicum metu liberatae, tanto luben- tius nuberent, vitamque cum viris eo iucundio-rem transigerent. Iuno nuptiis prae- esse credebatur, eoque ΔΟΜΙΔΥCΑΚ, ΙΤΕΡΔΥCΑΕ, ΙΥΓΑΕ, ΖΥΓΙΑΣ, CΙΝΧΙΑΕ, ΛΥCΙΝΑΕ, ΠΑΤΥΛΙΑΕ et alijs huiusmodi cognominibus celebrata, de quibus erudite THOM. REI-

C 3

NESIUS.

a) in Numa p. 66. b) Diff. de lege Papia Popp. §. xix. seq. c) De leg. et SC. §. XLVIII. p. 579. d) Lib. III. p. 160. e) Fest. voce peltex. f) In Numa p. 71. g) Lib. II. p. 98.

NESTVS. (a) Cui quum rem diuinam facere nouae nuptiae, interque sacrificandum, more maiorum, aram tangere solerent: *tangere aram Iunonis*, idem est, ac nubere vel conuenire in manum. Itaque Numa nuptiarum spem omnem incidit feminis, quae semel viro alieno succubuerant, nisi Iunoni loco laeti istius ac nuptialis sacrificii, *tribunibus demissis*, & composito ad luctum habitu, *διαλλατικόν* offerrent, a quo forsan feminae, quibus adhuc pudoris quidquam inerat, non minus abhorrebant, quam ab alia quacumque ignominia.

Eum sibi finem Numa, quum alteram legem ferret, proposuerat. Solebant adolescententes vel ideo abhorreere a nuptiis, vti dum ferret aetas, vaga Venere animum oblectarent. Quam in rem notum illud **TERENTII**: (b)

Omnes, qui AMANT, grauiter, sibi dari uxorem ferunt.

Vt ergo filii familias ex meretricum depulsi amplexibus, eo lubentius uxores ducerent: hoc priuilegio eos pellexit Numa, certo persuasus, eos libidini antelatuos honestas nuptias, quibus magno illo seruitutis periculo, in quod eos tetrica lex Romuli coniecerat, liberatum iri intelligerent.

IX. Abrogato regibus imperio, idem egisse senatum populumque Romanum, vt matrimonia quam faecundissima essent, testis iterum est apud **DIONEM** (c) Augustus. Commendaturus enim ordini equestri nuptias: *Και μετὰ τῆτο, inquit, πολλά καὶ τῇ βελῆ καὶ τῷ δήμῳ ἔδοξεν, ἀ περιττὸν ἂν εἴη καταλέγειν.* *Multa deinde eadem de re Senatus populusque statuit, quae recensere superuacuum esset.* Vtinam vero ea maiorum instituta retulisset. Omnium enim illorum legum et senatusconsultorum ipsa quoque memoria euanuit, nisi quod earumdem legum meminisse etiam videtur **DIONYSIVS HALIC.** (d) Dum enim fabulam de tot Fabiis semel occisis erudite refellit, hoc inter alia argumento vtitur: *Ὁ γὰρ ἀρχαῖος αὐτῶν νόμος γαμῆν τε ἠνάγκαζε τὲς ἐν ἡλικίᾳ καὶ τὰ γεννώμενα ἅπαντα ἐπανάγκες τρέφειν ὃν ἐκ ἂν δὴ πρὸς κατέλυσαν οἱ Φάβιοι μόνοι, πεφυλαγμένον ἄχρι τῆς ἑαυτῶν ἡλικίας ὑπὸ τῶν πατέρων.* *Nam prisca lex cogebat eos, qui per aetatem possent, uxores ducere, et, vt omnes liberos susceptos, educarent, necesse erat. Quam legem diligenter vsque ad aetatem suam a maioribus seruata, haudquaquam soli Fabii contempsissent.* **LIVIUS** (e) inter reliqua blandimenta, quibus, imminente cum Porfenna bello, patres plebem in officio continuerint, et hoc refert: *Portoriis quaque et tributis plebe liberata, vt diuites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si LIBEROS EDUCARENT.* Ex quo loco colligas iis immunitatem a censu datam, qui prole rempublicam locupletassent, adeoque errare qui verbis **PLVTARCHI** (f) idem referentis in contrarium sensum deflexis, illo patrum decreto orbos et viduos tributi onere leuatos, scribunt. Ipse enim **PLVTARCHVS** de pupillis et viduis feminis loquitur. *Ὁρφαναῖς παισὶ καὶ χήραις γυναῖξιν ἀνεδείσης τῆς εἰσφορᾶς.* *Pupillis feminisque viduis gratia facta tributi pendendi.* Quae quidem non pugnant cum verbis **LIVII**.

Postea

a) Inscript. Class. 1. 33, 34. b) Andr. Act. 1. Scen. 11. v. 20. c) Lib. lvi. p. 576. d) Lib. ix. p. 580. e) Lib. 11. cap. 12. f) in Poplicol. p. 103.

Postea censoribus id datum negotii, ne caelibes esse paterentur: eoque pertinet solemnitas illa censorum quaestio: EX ANIMI TVI SENTENTIA, TV VXOREM HABES? cuius CICERO (a) et GELIIVS (b) meminerunt. Si quem ergo a nuptiis abhorretere animaduverterent, eum notabant, multamque inferre iuebant aerario, quam AES VXORIVM dictam fuisse, FESTVS (c) obseruat. Iam anno ab V. C. cccc. M. Furius Camillus et M. Posthumius Albinus, censores, PLVTARCHO (d) teste, partim blande adpellando, partim Ζημίαις ἀπειλῶντες, MULCTAM denunciando, viduis, quarum plurimas bella cum Volscis gesta fecerant, copularunt. Et VALERIIVS MAXIMVS (e) addit, censores illos omnes, qui ad senectutem caelibes peruenerant, ΑΕΡΑ, poenae nomine in aerarium deferre iussisse. Istam seueritatem, quam καλὸν ἔργον eximium facinus vocat PLVTARCHVS, quin et alii censores imitati sint, vix dubitandum videtur, maxime quum eam illis veluti primam legem ex veteri Romanorum disciplina scripserit TVLLIIVS: (f) CAELIBES ESSE PROHIBENTO: et PLVTARCHVS (g) ex instituto describens censorum officia disertè et hoc adiiciat: ἔτε γὰρ ΓΑΜΟΝ ἔτε ΠΑΙΔΟΠΟΙΙΑΝ τινός, ἔτε διαίταν, ἔτε συμπόσιον ὧντο δὲν ἀκρίτον καὶ ἀνεξέταστον, ὡς ἕκαστος ἐπιθυμίας ἔχοι, καὶ προαιρέσεως. Neque enim vel MATRIMONIVM, vel SOBOLIS PROCREATIONEM, vel quotidianum victum, vel conuiuium, solum ac liberum indagine, quae cuiusque libido et institutum sit, arbitrabantur praetermittendum.

Nec poenis modo, verum etiam praemiis propositis ciuibus liberorum quaerendorum studium iniicere studebant Censores. Id enim clarissime adparet ex P. Scipionis Africani, censoris habita ad populum oratione, ex qua hoc fragmentum seruaui GELIIVS: (h) *Animaduertimus, in oratione P. Scipionis, quam censor habuit ad populum, inter ea, quae reprehendebat, quod contra maiorum instituta fierent, id etiam eum culpa esse, quod filius adoptiuus patri adoptatori INTER PRAEMIA PATRVM prodesset.* Fuere ergo tum quaedam faecunditatis praemia, quae et orbi ac steriles captantes, aliorum liberos, in fraudem legum adoptabant. Quod quamuis et iniquissimum esset, et maiorum institutis aduersaretur, eo tempore tamen lege aliqua haut videtur emendatum, siquidem ex TACITO (i) discimus, demum Nerone imperante, cautum esse SCO, ne simulata adoptio in vlla parte muneris publici iuuaret. Quare ex eo demum SCO est, quod tradit VLPIANVS: (k) *Adoptiuus filii in numerum non proficiunt eorum liberorum, qui excusare parentes solent.* Ceterum qualia fuerint illa parentum praemia, hodie vix licet expiscari, nisi quod verosimile est, sicuti NOTARE dicebantur censores, quum senatorem ordine mouerent, equiti adimerent equum publicum, plebeios vel in Caeritum tabulas referrent, vel eosdem facerent aerarios: ita praemia, ab iis decreta parentibus, in eo constituisse, quod alios honoratiori tribui adscriberent, alios donarent equo publico, alios in senatum adlegerent. Id enim colligere mihi videor ex LIVIO, (l) qui L. Aemilium Paulum et Q. Marcium Philippum, censores, libertinos in quatuor urbanas tribus descripsisse ait, praeter eos, quibus FILIIVS QVINQVENNI MAIOR ex senatusconsulto esset. Inde enim

a) De oratore Lib. II. cap. cclix. b) Lib. X. cap. xx. c) Voce *Vxorium*. d) in Camillo p. 129. e) Lib. II. cap. ix. f) De legib. lib. III. cap. III. g) in M. Porcio Cat. p. 345. h) Lib. V. cap. xix. i) Lib. XV. Annal. cap. xix. k) l. a. §. 2. ff. de vacat. et exc. mun. l) Lib. XLV. cap. xv.

enim palam est, censores in supplendis tribubus rusticis, utpote honoratioribus, eorum potissimum, qui, procreatis liberis, bene de republica meruerant, rationem habuisse.

Magna ac vere censoria fuit Q. Metelli seueritas. Is enim anno ab V. C. Iocxxii, uti est apud EPITOMATOREM LIVII; (a) *cenfuit, ut omnes cogereutur ducere uxores liberorum quaerendorum causa, exstititque oratio eius, quam Augustus Caesar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora scriptam, in senatu recitauit.* CENSERE alioquin est vocabulum senatorium. Rogati enim a consule utebantur formula: QVOD C. PANSIA VERBA FECIT DE - - DE EA RE ITA CENSEO, uti pluribus exemplis demonstrauit BARN. BRISSONIVS. (b) Neque tamen ea Metelli oratio in senatu, sed ad populum habita est, siquidem in fragmento elegante, quod exstat apud GELLIVM (c) non *patres scriptos*, sed *Quirites* adloquitur. Consueuisse autem censores sub auspiciis magistratus ad populum de moribus concionari, paullo ante P. Scipionis exemplum ostendit. Ecquid vero profecerit Metellus, praeualido iam tum orbitatis studio, non liquet ex eorum temporum monumentis.

X. Haecenus censoribus ea res curae fuit. At C. Iulius Caesar, et consul, de ea cogitauit. Auctor enim est SVETONIVS (d) eum agrum Campanum diuifisse extra sortem xx millibus ciuium, quibus TERNI PLVRESVE LIBERI essent. Postea iam Dictator, quum solitudinem vrbs, ciuiumque raritatem ex vltimo censu intellexisset, denuo, teste DIONE (e) *πολυπαδίας ΑΘΛΑ επέθηκεν, iis, qui plures liberos sustulissent, praemia constituit.* Sed de iis Iulii Caesaris atque Augusti consiliis, proximo capite commodior erit dicendi occasio.

XI. Iam id obseruare iuuabit, adeo faecunditati fauisse Romanos, ut iis, quibus numerosa proles obtigerat, praemia quaedam, tametsi nulla lege constituta, extra ordinem decernerent. Primo enim, quum nulla lex fertos, quantumvis bene de Dominis meritos, his inuitis, liberaret, inualuisse tamen vsu videtur, ut ancillae, saepius enixae, in praemium faecunditatis manumitterentur. Saltim COLVMBELLA (f) id inter praecepta rei rusticae inculcat, loco hoc elegante, cuius mihi indicium a collega iunctissimo, PETRO WESSELINGIO, V. C. factum esse, gratus profiteor: *Nos quidem aliquando iuste dolentes, tam vindicamus, quam animaduertimus in eos, qui seditionibus familiam concitant, qui calumniantur magistris suos: ac rursus praemio prosequimur eos, qui strenue atque industrie se gerunt. Feminis quoque FOECVNDIORIBVS, quarum in sobole CRTVS NVMERVS honorari debet, otium non numquam et libertatem dedimus, quum complures natos educassent. Nam cui TRES erant FILII, vacatio; cui PLVRES, libertas quoque contingebat. Haec enim iustitia et cura patrisfamilias multum confert augendo patrimonio.* Et hinc fortassis tam frequenter libertatem ancillis datam legimus sub conditione, si ter peperissent. Exemplum Arethusaе est in L. 15. et L. 16. ff. de statu hom. nec non in L. 3. §. 16. ff. de statu lib.

Deinde boni principes, si quando in facinorosos paullo seuerius animaduertent, liberorum

a) Lib. 112. b) Lib. 11. de Formul. p. 196. c) Lib. 1. cap. vi. d) Iul. cap. xx. Appian, Lib. 11. de bell. ciuil. p. 433. e) Lib. XLIII. p. 226. f) Lib. 1. cap. viii.

liberorum tamen numero inflexi ad misericordiam, vel mitiorem irrogabant poenam, vel pupillis certe partem substantiae paternae, more maiorum publicandae, condonabant. De Hadriano sane refert DIO: (a) *Εἰ τὲ τίνα τῶν τέκνα ἔχόντων ὀφλήσας πάντως τὶ ἔδει, ἀλλ' ἐν πρὸς γε τὸν ἀριθμὸν τῶν παιδῶν καὶ τὰς τιμωρίας αὐτῶν ἐπεκεύφιζεν.* *Ac si forte ii, quibus plures liberi supeterent, condemnati erant: poenas eorum PRO FILIORVM NUMERO mitigabat.* Quae DIONIS verba egregie illustrat dignum Hadriano rescriptum, quod seruauit PAVLLVS: (b) *Si PLVRES FILIOS damnatus habeat, feruntur exempla, per quae pluribus liberis omnia bona damnati concessa sunt. Sed et D. HADRIANVS in hanc sententiam rescripsit: Favorabilem apud me causam liberorum Albini FILIORVM NUMERVS facit, quum ampliari imperium hominum adiectione potius, quam pecuniarum copia malim. Ideoque illis paterna sua concedi volo, quae manifestabunt tot possessores, etiamsi acceperint vniuersa.* Quare dum SPARTIANVS (c) scribit: *Liberis proscriptorum duodecimas bonorum concessit:* id de singulis liberis intelligendum erit. Plus vncia enim, imo aliquando vniuersum bonorum assem πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν παιδῶν eum liberis reliquisse, vel exemplum liberorum Albini euincit. Ceterum ad bellissimam hanc L. 7. §. 3. ff. de bon. damn. duè adhuc obseruasse iuuabit. Alterum, quod iam a viro summo, CORN. VAN BYNKERSHOEK (d) animaduersum est, hanc benignitatem Hadriani adscribendam non esse Legi Iuliae et Papiae, cui illam LIPSIVS (e) adscripserat, nec vlli alii iuri ordinario, quod semper et vbique viguerit, sed priuilegio principis humanissimi, quod ad exemplum trahi non solet. Alterum ad postrema istius legis verba, haut parum obscura, pertinet. Quid enim sibi volunt illa: *Quae manifestabunt tot possessores, etiamsi acceperint vniuersa?* Vir summus, quem laudauit, illa emendat, sed, quae est eius modestia, timidiuscule: *quae manifeste dabunt tot possessores, etiamsi acceperint vniuersa.* Quid vero si retineamus lectionem et notionem verbi *manifestare* vulgarem? Quid si ponamus, fiscum iam Albini bona occupasse, eaque vendidisse sub hasta: liberorum autem misertum Hadrianum ea restitui iussisse? Videtur tunc sane rescribere potuisse: *Ideoque illis (liberis Albini damnati;) paterna sua, (sub hasta vendita,) concedi volo: quae manifestabunt, (id est, fisco indicabunt) tot possessores, (qui a fisco illa emerunt,) etiamsi acceperint vniuersa, (id est, licet illa vniuersa per modum sectionis emerint, traditaque iam distraxerint.)* Atqui durum est, eas a fisco semel venditas, retrahi, atque emtoribus iterum extorqueri. Durum omnino, sed quod facile fauor liberorum excusabat, maxime quum emtores pretium reciperent. Neque huius generis decreta principum insolita esse, vel pax, quae nuper inter Carolum, Augustissimum Imperatorem et Regem Hispaniae coaluit, satis superque euincit. Ceterum et aliam Hadriani liberalitatem memorat SPARTIANVS (f) ad quam ipsam quoque numero liberorum prouocatus est: siquidem *senatoribus, qui non vitio suo decoxerunt, patrimonium pro LIBERORVM MODO expleuit.* Sed et ad excitandam principum liberalitatem proderat numerosa proles. Autor enim est

a) Excerpta Peiresc. p. 715. b) L. 7. §. 3. ff. de bon. damn. c) Hadrian. cap. XVIII. d) Obs. lib. II. cap. XVI. e) Exc. ad Tacit. lib. III. cap. XXV. f) in vita Hadr. cap. VII.

est **PLINIVS**, (a) *aduentante congiaris die laborem parentibus fuisse, ostentare paruulos, impositosque ceruicibus adulantia verba blandasque voces edocere.* Quod eo fine factitatum, vt princeps numerosae sobolis conspecta admonitus rationem haberet parentum, eorumque nomina in tabulas referri iuberet.

Quum porro liberi ex incestu nati ne ex recentioribus quidem Constantini M. Theodosii iunioris et Iustiniani legibus legitimari possint, Marci autem Imperatoris temporibus plane ignota esset legitimitio: optimus tamen ille princeps cum fratre liberis Flauiae Tertullae, quae auunculo nupserat, lege soluit, eosque legitimorum iuribus perfrui iussit, motus praecipue numero liberorum. Rescriptum, a **MARCIANO** (b) seruatum, tale est: *Mouemur et temporis diuturnitate, quo ignara iuris in matrimonio auunculi tui fuisti, et quod ab auia tua collocata es, et NUMERO LIBERORVM VESTRORVM. Idcircoque, quum haec omnia in unum concurrant: confirmamus statum liberorum vestrorum, in eo matrimonio quaesitorum, quod ante annos quadraginta contractum est, perinde atque si legitime concepti fuissent.* Quod exemplum imitatus **IUSTINIANVS** Imperator, (c) incolis Syndios pagi, et Hebraeis Tyri insulam incolentibus, qui illicitis nuptiis sese polluerant, ideo potissimum gratiam facit publicationis bonorum, *quia iam FILIORVM PATRES essent.* Saepe et vacationem extra ordinem merebantur liberi. Claudius sane Imp. quum essedario, pro quo quatuor filii deprecabantur, magna omnium fauore indulgisset rudem, tabulam, teste **SVETONIO** (d) illico misit, admonens populum, *quantopere liberos suscipere deberet, quos videret et gladiatori praesidio gratiaeque esse.*

Denique et in deferendis honoribus plurium liberorum parentes innuptis atque orbis anteferri solebant, non solum Romae, vbi id priuilegium ex lege Papia Poppaea valuit, verum etiam in coloniis et municipiis, in quibus parentibus et in decurionum albo, (e) et in dicendis sententiis (f) praerogatiua concedebatur.

XII. Tantum sua interesse existimabant Romani, faecunda esse ciuium suorum matrimonia. Tot praemiis poenisque efficere studebant, vt numerosa *procrearetur soboles, ciuitasque LIBERIS REPLERETUR*, ceu alicubi loquitur **POMPONIVS**. (g) Cuius consilii causae partim e sine statuque Romanae reipublicae, partim e moribus Romanorum paullatim in deterius prolapsis arcessendae sunt.

Diu multumque disceptatum est inter ciuilibus prudentiae doctores, expediatne reipublicae, vt in immensum ciuium numerus excrescat? **ARISTOTELES**, (h) expensis, quae huc facere videbantur, vniuersis, rationibusque subductis hanc facit cogitationum suarum summam, eum demum populum beatum esse, qui sit iustae magnitudinis: talem vero videri, qui sibi ipsi sufficiat, qui sit cognitu facilis, adeoque commode possit regi, vbi denique ciues ipsi sibi inuicem noti sint ad colendam amicitiam. Quare tantum abest, vt rebus publicis omnibus expetenda sit numerosa ciuitas, vt saepe praevalentis populi vires se ipsae paullatim confecerint. Quare non defuerunt reipublicae, quae vel ob insolentiam plebis, vel agri angustiam aut sterilitatem, de regundo
potius

a) Panegyri. cap. xxvi. b) L. 57. §. 1. ff. de ritu nupt. c) Nouell. cxxxix. praef. d) Claud. cap. xxi. e) L. 6. §. 5. ff. de decurion. f) L. 9. C. cod. g) L. 1. ff. solut. matrim. h) Lib. vii. Polit. cap. 11.

potius coercendoque, quam amplificando ciuium numero cogitarunt. Saltim ea causa Germanis ad tot migrationes, aliisque ciuitatibus ad deducendas tot colonias incitamento fuit, vt hoc modo vel vrbium sentinam exhaurirent, vel domi manentibus annonam redderent leuiorem.

Enimuero aliter multo Romani componebant rationes. Ab ipsa vrbis origine omne illis consilium in armis positum fuerat, eumque solum sibi finem proposuerant in constituenda republica, vt virtute sibi imperium quaererent amplissimum, limitesque, quam possent, latissime proferrent. Hunc reipublicae finem illis commendauerat Romulus, quem ideo DIONYSIVS HALICARNASSAEVS (a) ita fingit ad populum de instituenda republica concionantem, vt ciuibus praeter iustitiam vnice commendaret *ἐν τοῖς ὀθνεῖοις πολέμοις τὸ διὰ τῶν ὀπλῶν κράτος*, armorum in extraneis bellis potentiam, Quum ergo ciuitas Romana plane esset ad potentiam bellicam comparata, et tamen aduersus hostes non legiones vndequaue mercede conscriptas, sed lectum e ciuibus militem educeret: nulla profecto re ei magis opus erat, quam ciue numerosissimo, qui et delegendo nouo militi, et supplendis legionibus, et firmandae praesidiis in re trepida vrbi sufficeret.

Contra nullus fere populus magis a nuptiis procreandisque liberis abhorrebat, quam Romanus, partim, quod Italorum ingenia ad omnem profligata libidinem alia ex aliis adpetunt, amata contemnunt, contemta amant, adeoque vagas libidines matrimonio anteferendas facile existimant, partim quod ob luxum feminarum incredibilem, nolent Romani domi alere reginas, patrimonii voragines, certissimasque fundi calamitates futuras. Prioris causae ipse meminit apud DIONEM (b) Augustus, ita alloquutus equites, legi nostrae aduersantes: *Οὐ γὰρ δὴ δήπε μοναυλία χαιρίζετε, ἢ ἀνευ γυναικῶν διάγῃτε ἔτε ἔστιν ὅστις ἡμῶν ἢ σιτεῖται μόνος, ἢ καθευδεῖ μόνος, ἀλλ' ἘΞΟΥΣΙΑΝ ΚΑΙ ΥΠΡΙΖΕΙΝ ΚΑΙ ΑΣΕΛΓΑΙΝΕΙΝ ἔχειν ἐθέλετε*. Neque enim adeo solitudo vos capit, vt absque mulieribus degatis, ac non quilibet vestrum mensae ac lecti sociam habeat: *sed LICENTIAM LIBIDINIS AC LASCIVIAE vestrae exercendae quaeritis*. Et paullo ante idem imperator, *τὸν ΕΥΖΩΝΟΝ καὶ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΙΟΝ, τὸν ἀγυρον, καὶ ἄτεκνον*, EXPEDITAM illam ac LIBERRIMAM VITAM extra matrimonium et sine sobole praecipue corrumpere ait Romanos, vt legi saluberrimae parere nolint.

Nec altera causa pauciores absterrebat a matrimonio. Non enim, vti olim quum dos esset

- - - *Magna parentium
Virtus, et metuens alterius viri
Certo foedere castitas,*

mulieres id agebant, vt viris suis placerent, sed vt tanto tutius succumberent viris, eorumque impensis auro gemmisque fulgentes moechos in sui amorem pellicerent. Haec tropica instituerat abrogatio legis Oppiae. Quam vero molestum erat Romano ciui domi alere vxorem, otio deditam, et, PLVTARCHO (c) teste, nec molere nec co-

D 2

quere

a) Lib. II. p. 79.   b) Lib. LVII. p. 576.   c) Quaest. Rom. p. 284.

quere doctam, sed ad solum luxum ac voluptatem veluti a natura factam? Quam molestum, reginam illam instruere seruis, eunuchis, ancillis, ornatricibus, vestiplicis, cinniflonibus, picatricibus, psecadibus, textricibus, vnctricibus, praeterea auro, purpura, gemmis, vnionibus, et mille luxuriae instrumentis? Quam molestum denique viris suspicacissimis, domi tantis sumtibus habere adulteras, sexcentis artibus litterarumque secreta viros pellicientes, quaeque carpento festis profestisque diebus, veluti triumphantes de virorum patientia, vectarentur, et nec libidini nec luxuriae facerent modum? Malebant ergo Romanorum plerique, insigni rei familiaris compendio, vel meretricum frui amplexibus, vel cum concubina frugali et modesta aetatem agere, quam quotidianam illam deuorare aegritudinem. Hinc DIO (a) obseruat, Augusto de lege maritali primum ad Senatum referente, patres grauitur conquestos esse de mulierum iuuenumque immodestia, hancque prius emendandam, non sine conuicio censuisse. Rem sane acu tetigerat senatus, siquidem ea ipsa caussa iam a belli Punici II temporibus permultos a nuptiis cohibuerat, quam ita eleganter expressit apud PLAVTVM (b) Periplectomenes senex:

- - - *Verum egone eam ducam domum,*
Quae mihi numquam hoc dicat: eme, mi vir, lanam, unde tibi pallium
Malacum et calidum conficiatur, tunicaeque hibernae bonae,
Ne algeas hac hieme? Hoc numquam verbum ex uxore audias,
Verum priusquam galli cantent, quae me somno suscitet,
Dicat: da mihi, vir, calendis meam quod matrem iuuerit,
Da, qui farciat, da, qui condiat, da, quod dem Quinquatribus
Praecantatrici, coniectrici, hariolae atque aruspicae:
Flagitium est, si nihil mittetur, quo supercilio spicit!
Tum piatricem clementer, non potest, quin munerem.
Iampridem, quia nihil abstulerit, succenset geraria.
Tum obstetrix exposulauit mecum, parum missum sibi.
Quid nutrici non missurus quidquam, quae vernas alit?
Haec atque huius similia alia damna multa mulierum
Me VXORE PROHIBENT, mihi quae huius similes sermones serat.

Adhaec Romae et coniugii suauitatem, et voluptatem, quae e liberis capi solet, omnem maxima illa orbitatis praemia longissime superabant. Colebantur caelibes et orbi ab omnibus, non secus ac idem apud comicum Periplectomenes, qui ista orbitatis praemia descripturus: (c)

Quando, inquit, habeo multos cognatos, quid opus mihi sit liberis?
Nunc bene viuo, et fortunate, atque vt volo, atque animo vt lubet.
Mea bona morte cognatis dicam, inter eos partiar.
Illi apud me edunt, me curant, visunt, quid agam? ecquid velim?
Priusquam lucet, adsunt, rogitant noctu vt somnum ceperim?

a) Lib. II. v. p. 531. b) Mil. glorios. Act. III. Scen. I. v. 92. sequ. c) Ibid. v. III. sequ.

*Eos pro liberis habeo: quin mihi mittunt munera,
Sacrificant: dant inde partem maiorem mihi, quam sibi.
Adducunt ad exta, me ad se ad prandium, ad coenam vocant,
Ille miserrimum se retur, minimum qui misit mihi.
Illi inter se certant donis: ego hoc musito mecum:
Bona mea inhiant, certatim mittunt dona et munera.*

Nec priuatim tantum vnusquisque obseruabat caelibem orbamque senectam, sed et PVBLICE, vt verbis TACITI (a) vtar, *multa securitate, nullis oneribus, gratiam, honores, illa cuncta, prompta et obuia habebat*, nemine quippe orbis negante suffragium, ob hereditatem, quam iam vnusquisque spe sua deuorauerat, pinguisissimam. Hi mores et postremis reipublicae temporibus obtinebant, adeo vt et de sua aetate scribat AMMIANVS, (b) *vile tunc Romae existimatum, quidquid extra urbis pomaeria natum fuisset, praeter ORIOS et CAELIBES, nec credi posse, qua obsequiorum diuersitate culti sint homines sine liberis, ut his, qui patres fuerint, tamquam in capita mendicorum, CAELIBES dominarentur*. His publicis moribus, tantum profecto abest, vt liberos libenter quaerent Romani, vt quidam inducti praemiis orbitatis filiorum odia simularent, et liberos eiurarent, et orbitatem manu facerent. Fuerunt denique, quos sapientiae studium et vitae perfectioris amor ad caelibatum incitaret. Mature enim et inter philosophos inualuit persuasio, μήτ' ἂν γῆμαι, μήτ' ἂν εἰς ὁμιλίαν ἀφικέσθαι πότε ἀφροδισίων, vt de Apollonio Tyanensi refert PHILOSTRATVS. (c) Hinc vt olim Thales, Pythagoras, Democritus, Plato, Zeno Cittieus, Epicurus caelibatum sapientiae studio amicissimum iudicabant: ita eandem sententiam, lata lege Iulia, mordicus tenuere Epictetus, Apollonius Tyanensis, Plotinus, Porphyrius, Proclus, cuius in virtutibus et hoc refert MARINVS: (d) quod fuerit γάμων τε ἢ παιδῶν ἐδέποτε πείραν λαβῶν, διὰ τὸ μηδὲ αὐτὸς ἐλέσθαι inexpertus coniugii, et liberorum, nec haec desiderarit. Quamobrem nec mirum est, Romanos tot poenas caelibatui atque orbitati, totque praemia nuptis ac parentibus constituisse. Quod quum praecipue legibus IULIAE ET PAPIAE POPPAEAE factum esse, nemo ignoret: de harum legum occasione historiaque capite proxime insequente, agemus accuratius.

CAPVT III.

DE OCCASIONE LEGVM IVLIAE ET PAPIAE TOTIVSQUE ILLIVS LEGISLATIONIS HISTORIA.

I. Caesar Dictator faecunditatis praemia constituit, Census a Caesare non actus, sed recensio. Ea recensione paucitas ciuium adparuit. Qualia fuerint parentibus proposita praemia. II. Augustus legem de maritandis ordinibus poenisque caelibatui ac orbitati nondum tertio consulatu rogauit. Primum anno LXXXVI id egit. Quid apud Dionem sit ἔμπαλιον εἶηκεν; Augusti acta in senatu. SC. de ferenda hac lege factum. Marmor

D 3

a) Lib. xv. Ann. cap. xix. b) Lib. xiv. cap. xix. c) Vit. Apollon. Lib. i. cap. x. d) Vit. Procli cap. xvii. p. 39.

in quo legis de maritandis ord. mentio fit, illustratum, Lex tum non perlata. Locus SVETONII leuiter emendatus. Locus PROPERTII explicatus. Augustus emendata lege detractaque parte poenarum legem pertulit anno DCCLVI. Vacatio initio biennii postea triennium additum. Equites anno V. C. DCCLXI. legem abrogatam volebant. Augusti orationes tunc habitae. III. Denique anno V. C. DCCLXII lata lex Papia Poppaea. Ea rogata a consulibus suffectis. Non fuit haec lex Senatusconsultum. Lipsii alucinatio. Principium legis a Gothofredo fictum. IV. Quomodo differant lex Iulia de maritandis ordinibus et lex Papia Poppaea?

Libera adhuc republica, nihil reliqui fecisse Romanos, vt pertinax illa tamque perniciofa reipublicae nuptiarum fuga variis praemiis ac poenis sisteretur, superiore capite ostendimus. Quum vero Augustus in his maiorum institutis haut adqueuerit, sed tot rogationibus nouas seuerioresque poenas orbitati, nouaque praemia τῆ πολυπαιδία proposuerit: huius consilii rationes, sequutosque illud usque ad legem PAPIAM POPPAEAM euentus varios capite hoc exponere visum est.

I. Iam ante Augustum C. Iulium Caesarem noua parentibus praemia constituisse, superiore capite monuimus. Id vero tum factum est, quum Dictator iam perpetuus, acta recensione ciuium insignem vrbs infrequentiam deprehendisset. Ita enim rem refert PRO: (a) Ἐπειδὴ τε δεινὴ ὀλιγαριθρωπία διὰ τὸ τῶν ἀπολωλότων πλῆθος, ὡς ἐκ τε τῶν ἀπογραφῶν, (καὶ γὰρ ἐκεῖνας, τὰ τε ἄλλα ὥσπερ τις τιμητῆς, ἐποίησε,) καὶ ἐκ τῆς ὄψεως αὐτῆς ἠλέγχετο, ἦν, ΠΟΛΥΠΑΙΔΙΑΣ ἄθλα ἐπέδηκεν. Et quoniam infrequens admodum vrbs erat propter caesorum multitudinem, quod ex recensu, (eum enim et reliqua perinde, ac si censor esset, faciebat,) et ex ipso adspectu adparebat: iis qui multos liberos haberent, PRAEMIA proposuit. Verba ὥσπερ τις τιμητῆς Latine reddidi perinde ac si censor esset, vt ὥσπερ sit pro ὥσπερ εἶ: quemadmodum apud ZOSIMVM: (b) παραμυθόμενος ΩΣΠΕΡ αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖνος κακῶ τὸ κακὸν λάσαστο μείζονι. Constantinus, perinde ac si eam consolari vellet, malum malo maiore sanauit. Censum sane hunc Caesar anno V. C. DCCLVIII post bellum Africanum egit, non tamquam censor, sed vt Dictator. Vnde et SVETONIUS (c) non censum vocat, sed recensum, eumque nec more, nec loco solito, sed vicatim, per dominos insularum, actum esse, obseruat. Quum vero bella ciuilia per Hispaniam, Italiam, Graeciam, Aegyptum ipsamque Africam diffusa multa hominum millia absumsissent, et octoginta praeterea millia ipse Caesar, teste SVETONIO, (d) in colonias transmarinas distribuisset: in tantum deminutus fuerat ciuium numerus, vt APPIANVS (e) scribat: Τὸ δὲ τῆ δήμε πλῆθος ἀναγράφόμενος ἐς ΗΜΙΣΤ λέγεται τῶν πρὸ τῆδε τοῦ πολέμου γενομένων εὐρεῖν. Censu deinde actō, ferme DIMIDIO MINVS capitum censum est, quam ante huius belli ciuilis initium. Non male autem rationes subduxit APPIANVS. Quum enim anno V. C. DCCLXXXII quadringenta quinquaginta ciuium millia, (f) et anno DCCLIII dein CCCLXX capitum millia censa essent: (g) Caesare Dictatore non vltra CCXV millia, vti numerum iniit PLVTARCHVS, (h) vel, vti LIVII EPITOMATOR,

a) Lib. XLIII. p. 226. b) Lib. II. cap. XXIX. c) Iul. cap. XLII. d) ibid. cap. XLIII. e) Lib. II. de bell. ciu. p. 492. f) Epit. Liu. Lib. XXXVIII. g) Plutarch. in Caes. p. 733. h) In Caesare p. 733.

MATOR, (a) CL millia ciuium reperta sunt. In tantum rempublicam exhauserat duorum ciuium, quorum alter parem, alter superiorem ferre non poterat, aemulatio.

Animaduersa hae patriae solitudine raritateque ciuium, varia constituit Caesar, vt exhaustam urbem noua sobole expleret, veluti, *ne quis ciuis maior viginti annis, minorue XL, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset: neu quis Senatorum, nisi contubernalis aut comes magistratus, peregre proficisceretur, neu hi, qui pecuariam facerent, minus tertia parte puerum ingenuorum inter pastores haberent.* (b) Verum haec vix retuleris ad praemia *πολυπαιδίας*, quae constituta ab eo fuisse, DIO ait. Quare qualia ea fuerint, ignoramus, nisi dixeris, eum peregrinos quosdam Romae commorantes ob numerosam prolem ciuitate donasse. Eo enim refero, quod statim sequitur apud SUTTONIVM: *Omnes, medicinam Romae professor, et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi urbem incolerent, et ceteri adpeterent, CIVITATE DONAVIT.* Nam haec omnia ideo sanxisse Caesarem, vt exhaustae urbi frequentia suppeteret, ipse TRANQUILLVS adfirmat.

II. Interfecto Caesare, ista frequentandae amplificandaeque ciuitatis consilia etiam Augustus cura multo maiore exsequutus est. Quum enim Caesar, tanquam Dictator, edictis tantum rem videatur egisse: Augustus parum se ad summam rei profecisse arbitratus est, nisi et seueriore lege caelibatum poenis damnasset, et saecunditatem parentum luculentioribus extulisset praemiis. Sed, praeualido caelibatus orbitatisque studio, frustra aliquamdiu fuit, legemque, subinde relata, vix pertulit. Id enim innuit TACITVS, (c) dum *legem Papiam Poppaeam, post IULIAS ROGATIONES, latam esse,* scribit. Quare operae pretium facturi videbimur, si Iulias istas rogationes contemplerur paullo distinctius.

IVSTO LIPSIO, viro eximio, (d) primum Augustus ea de re cogitasse videtur anno V. C. ICCCXXV. sexto consulatu. Quam in sententiam adductus est primo auctoritate TACITI, (e) qui, *SEXTO demum CONSULATU Caesarem, potentiae securum, quae triumphatu iusserat, aboleuisse, et dedisse iura ait, quae pace et principe uterentur: arctiora ex eo tempore vincula, inditos custodes, et LEGE PAPIA POPPAEA praemiis inductos.* Sane quum lex Papia Poppaea multo serius lata sit: colligi inde posse existimabat LIPSIVS, eo sexto Augusti consulatu veluti fundamenta iacta esse rogationis istius celeberrimae. Deinde idem consequi videbatur ex loco DIONIS, (f) qui, anno V. C. ICCCXXXVI Augustum *ΕΜΠΙΑΛΙΝ* iterum nuptis ac parentibus praemia constituisse, memoriae prodidit. Quare simile quid iam ante ab Augusto esse tentatum, vero simillimum videri posset. Enim vero non ait TACITVS, sexto illo consulatu legem aliquam, Iuliae vel Pappiae similem, esse latam, sed ab illo consulatu Caesarem, remotis aemulis, potentiae securum, varia, quae e republica viderentur, instituisse: adeoque ex TACITI testimonio nihil intuleris aliud, quam rogationem PAPIAM POPPAEAM aequae, ac alias leges Iulias; ab Augusto latas, sexto illo consulatu esse posteriores. Deinde DIO quidem anno

ICCCXXXVI

a) Lib. cxv. b) Sueton. Iul. cap. xliii. c) Lib. III. Annal. cap. xxv. d) Exc. ad Tacit. Lib. III. Annal. Lit. C. e) ibid. cap. xxviii. f) Lib. LIV. p. 531.

ΙΩCCKXXVI Augustum dicit ΕΜΠΙΑΛΙΝ τῷ τε γάμῳ καὶ τῆς παιδοποιίας ἀθλα τεθεσκέ-
 νοι, DENVO nuptiis liberorumque procreationi praemia proposuisse: verum nec ipse DIO,
 libro LIII, quo acta Augusti, sextum consulis, exsequutus est, nec vllus veterum le-
 gis cuiusdam, qua praemia parentibus ac nuptis tum constituerit, vel verbo memi-
 nit. Quare eum potius illa, quae a Caesare dictatore facta, libro XLIII retulerat, in
 animo habuisse, crediderim, vt, quum ille prior praemia πολυτεκνίας proposuerit,
 recte de Augusto dixerit DIO, illum ΕΜΠΙΑΛΙΝ τοῦ τε γάμου καὶ τῆς παιδοποιίας ἀθ-
 λα τεθεσκένοι.

Primum ergo anno V. C. ΙΩCCKXXVI Augustus legis de maritandis ordinibus feren-
 dae curam suscepisse videtur. Tunc demum enim, duobus Lentulis Coss. teste eodem
 DIONE, (a) τοῖς τε ἀγάμοις καὶ ταῖς ἀνάνδροις βαρύτερα τὰ ἐπιτίμια ἐπέταξε, καὶ
 ἔμπροσθεν τῷ τε γάμῳ καὶ τῆς παιδοποιίας ἀθλα ἔθηκεν: grauiorem poenam innuptis
 utriusque sexus imposuit, contraque nuptiarum et multitudinis liberorum praemia iterum
 constituit. Neque tamen existimandum, illum eodem anno legem pertulisse, ceu sibi
 persuasisse videtur vir doctus, TILLEMONTIVS, (b) siquidem hoc anno tantum rem
 ad Senatum detulit. Nam, quum more maiorum hanc legem perferre cuperet prin-
 ceptis quam maxime popularis: primo omnium operam dedit, vt senatus fieret auctor,
 idque, quod mireris, aegre impetrauit. DIO enim, paullo ante laudatus, narrat
 prolixius, referenti ea de re ad senatum principi, non sine conuicio occlamatum esse
 a patribus, multa de iuuenum mulierumque immodestia conquestis, qua fieri aiebant,
 vt aegre ciues contrahant matrimonium. Quae καταβύθησις vt ait DIO, (c) tanta fuit,
 vt non obscure viderentur id omne agere χλευασμῶ, ὅτι πολλαῖς γυναῖξιν ἐχεῖντο.
 Subsannantes Augustum, qui cum multis mulieribus rem haberet. Respondebat tum Au-
 gustus, ea, quae maxime necessaria, et e re ciuitatis essent, se constituisse: reliqua
 non aequae facile sanari: ipsorum maritorum officium esse, regere vxorum mores,
 eosque praeceptis, admonitionibusque ad modestiam componere, quod se quoque
 domi suae facere solere. Tum vero multo magis obniti patres, et quaerere, qua-
 les sint, quibus Liuiam suam regat, admonitiones? Quamobrem Augustus, etsi per-
 inuitus, quaedam de vestitu mundoque muliebri, de progressu in publicum, mulie-
 rumque modestia dixit, parum sollicitus, an ea apud gnaros fidem essent habitura.
 Saepius tunc eandem rem videtur egisse in senatu, eaque potissimum occasione reci-
 tasse egregiam illam Metelli censoris orationem, cuius hoc fragmentum exstat apud
 GELLIVM: (d) Si sine vxore, QVIRITES, possemus esse; omnes ea molestia careremus. Sed
 quoniam ita natura tradidit, vt nec cum illis satis commode, nec sine illis villo modo viuere
 possit: saluti perpetuae potius, quam breui voluptati, consulendum. Hanc enim oratio-
 nem, perinde ac si in illa tempora scripta esset, in senatu recitasse Augustum, cum
 LIVII EPITOMATOR, (e) tum SVETONIVS (f) testantur. Atque ita demum post tot mo-
 limina SC de lege Iulia ferenda praedit, de quo HORATIVS (g) in carmine saeculari,
 anno insequente ΙΩCCKXXVII C. Furnio et C. Silano Coss. ante messem scripto: (h)

Diua,

a) Lib. LIV. p. 531. b) Histoire des Empereurs. Tom. 1. p. 34. c) ibid. p. 532. d) Lib. 1. cap. vi. e) Lib.
 XIX. f) Aug. cap. LXXXIX. g) Epod. XVIII. v. 17. h) Ant. Pagi Crit. Baron. Adpar. §. CXXIV. p. 28.

*Diana, producas sobolem, PATRVMque
Prosperes decreta, super iugandis
Geminis, prolisquae nouae feraci
Lege marita.*

Laudat ergo Horatius non ipsam legem de maritandis ordinibus, tum quippe nondum latam, sed *decreta patrum super illa lege*, id est (vti recte a scholiasta Crucquiano et in MSCis ad Horatium scholiis, quae bibliotheca Franequerana seruat, explicatur) senatusconsultum, de illa ad populum ferenda confectum, cui prosperos successus precatur a Diana, tamquam singularem ciuitati adlaturae vtilitatem.

Quantam spem perferendae legis ex hoc SC conceperit Augustus, vel inde patet, quod eius, iam ante ludos saeculares, perinde ac si lata esset, meminere in veteri inscriptione apud GRVTERVM, (a) quae quum adhuc non nisi mutila legatur: licebit facere periculum, an incomparabile istud monumentum ex ingenio quodammodo possit suppleri. Et quidem eam nobis diximus legem, vt et historiae, et lacunarum spatii haberemus rationem, nec vlla linea altera esset prolixior

SC. auctoritas. a. d. . . . in. aede . . . scribundo adfu-
er.

. . . . S. L. CESTIVS. L. PETRONIVS RVFVS . . .

Quod cof. V. F. (*) LVDOS. SAECVLARIS. POST. COMPLVRA. Iustra.
more. maiorum. curantibus. Caesare. et.

M. Visp. agrIPPA. TRIBVNIC. POTESTATE. FVTVROS. QVOMODO.
illos. rite. fieri. oporteat. d. e. r. i. c. (**)

quoniam. antiQVI. ETIAM. QVOD. TALE. SPECTACVLVM. tribus.
noctibus. fieri. debeat. instituerunt.

ne. cui. ex. his. QVI. NONDVm. SVNT. MARITALI. (***) specta-
culo. nisi. arbitrio. propinqui. maioris. natu.

custodisue. iis. CONSTITVTI. NEQVE. VLTRA. QVAM. SEMEL. VLLI. MO-
re. maiorum. s. f. f. (****). interesse. liceat.

Vtiq. innuptis. SENIB. S. F. S. SPECTARE. LICEAT. IEIS. QVI. LEGE.
DE. MARITAND. ord. vacation. habent.

a. d. . . . srib. IIDEM. ADVVER. ET. SENATVSCONSVLTVM. FACTVM.
EST. quod. cof. V. F. videri. e. republ.

haec. omnia. MANERE. AD. CONSERVANDAM. MEMORIAM. TANTAE.
Rei. et. sc. de. ludis. saecularib. facta.

publ. in. columnAM. AENEAM. ET. MARMOREAM. INSCRIBI. Scri-
ptaq. in. foro. comitio. aliove. loco.

publico.

a) Inscript. p. CCCKXVIII, 1. *) Verba fecerunt. **) De ea re ita censuerunt. ***) Lege maritali. ****) sine fraude sua.

publico. proponi. Q. D. E. RE. V. D. E. R. I. C. (*) VTI. COS. A. A.
 VE. (**) ADHIBITIS praetorib. qui aerario. praesunt.
 column. aen. et MARMOREAM. IN. QUIEVS. COMMENTARIJ. diurni. sena-
 tus. decretaque. de. ludis. saecul.
 inscribantur. P. (***) INPERENT. VTIQ. REDENTORIBVS. EAS.
 columnas. quam. primum. faciundas. locent.
 a. d. . . . quum. editVM. PROPOSITVM. ESSET. XV. VIR. ludis. saecula-
 ribus. faciundis. . . . .
 S. EXISTVMAMVS. VT. OMNES. LIB.
 EI. CONIVGESQVE.

Interiectis multis, quae vetustas ditriuit, haec paullo integriora sequuntur:

Quod. c. Silanus. et. c. Furnius. COS. V. F. DE. LVCARI. LVDORVM.
 saecularium. vnde. id. sumi. placeat.
 quo. hi. ludi. saecular. fite. FIERENT. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. VTI.
 QVONIAM. ANTIQVITVS. lucorum.
 reditus. ad. faciundos. ludos. SAECVLARES. XV. VIR. SACR. FACIEND.
 IN. SVMMA. COESTITVTI. sunt. eosq.
 ieis. et. ad. ludos. QVOS. PRO. SALVTE. CAESARIS. FECERVNT. LV-
 CARIS. NOMINE. constituit. senatus.
 coff. similit. INPERENT. VTI. EAM. PECVNIAM. DANDAM. AD.
 TRIBVENDAM. possessores. lucorum. conferant.
 Eodem. (a) INNO. (****) C. SILANO. C. FVRNIO. COS. A. D. XIII. K.
 MART. SENATIS. censuit. vti. treis. arae.
 ad. SACREIFICIVM. SAECVLARE. LOCARENTVR. IN. EA. VER-
 BA. quibus. id. pontificibus. facere. ius. est.
 in. curia. IVLLA. (*****) SCRIBVNDQ. ADPVER. M. IVNIVS. M. F. Silanus.
 cof. furnius. c. f. coff.
 C. Sentius. SaturnIVS. c. ASINIVS. EN. F. pollic.

Ita ego restituendum censeo monumentum egregium. Vnusquisque intelligit, illud complexum esse Sca complura de ludis saecularibus proxime imminentibus facta anno V. C. ICCCXXXVII. C. Furnio et C. Silano Coff. Primum Senatam censuisse arbitror, ne caelibes pueri puellaeue spectaculis nocturnis nisi semel et comite propinquo maiore natu interessent. Ludorum enim *παιωνυχιδων*, seu *nocturnorum* seu, tribus noctibus factorum zosimvs (a) meminit: et de Augusto diserte refert SVETONIVS, (b) *eum saecularibus ludis iuvenes utriusque sexus prohibuisse, vltum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum*. Deinde ne quis et ad senes caelibes iam le- gem

*) Quid de ea re videatur, de ea re ita censuerunt. **) ambo, alterne. ***) poni. ****) lego anno. *****) lege Italia.
 a) Lib. II. cap. v. b) Aug. cap. xxxi.

gem pertinere existimaret: additum videtur, iis sine fraude sua ludos nocturnos spectare licere, si lege de maritandis ordinibus vacationem habeant, id est, uti infra libri II. capite III. patebit, masculis sexagenariis, feminis quinquagenariis. Hinc porro litterarum reliquiae clarissime indicant, censuisse senatum, ut in rei tantae, quam nemo mortalium, nisi semel videre soleat, memoriam binae columnae, aenea et marmorea ponerentur, quibus inscriberentur SC. decretaque patrum de caerimoniis istis saecularibus, ne et posteris, quo ritu isti ludi facti sint, ignorarent. Et forsitan haec ipsa tabula, Romae superstes, cui istud epigramma insculptum, ex alterutra columna detracta est. Quae sequuntur verba, a me haut suppleta, vix sensum idoneum fundunt: attamen iis, nisi me omnia fallunt, cautum est, ut soli liberi et coniuges spectaculis interessent. Nam de ludis saecularibus ZOSIMVS (a) diserte scribit: Δούλοι δὲ τῶν οὐ μετέχουσιν, ἀλλὰ ἐλεύθεροι μόνοι. Nec participes horum serui sunt, sed LIBERI duntaxat homines. Alio SC. cautum est de lucari, idque ego suppleui FESTI (b) auctoritate: *Lucar vocatur aes quod ex lucis captatur.* Quumque mentio fiat PECVNIAE IMPERATAE, DANDAE, ATTRIBVENDAE, ea omnia de nulla re commodius explicari posse visa sunt, quam de pecunia collatitia, quam possessores lucorum contribuere tenebantur. Denique quae de aris ponendis adiecimus, partim optime quadrant ruderibus vocabuli REFICIVM SAECVLARE, id est, *sacrificium saeculare*, partim testimonio ZOSIMI, (c) qui in describendo ludorum saecularium adparatu mentionem etiam facit τριῶν παρασκευασθέντων βωμῶν ἐπὶ τῇ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ, trium ARARVM in ripa fluminis constitutarum. Nomen Sentii Saturnini reposuimus, non solum quod vltimae litterae INVS huiusmodi quid postulerent; sed et, quod illum his ludis tamquam MAGISTRVM XV VIR. praefedissee, ex alio marmore docuit vir eminentissimus, HENR. NORISIVS. (d)

Haec de ipso marmore. Ad legem nostram ut reuertamur, de ea, uti ex hoc marmore discimus, spem certissimam conceperat Augustus, fore, ut tribuum suffragia ferret maxime quod eam iam senatus SCo probasset.

Sed non respondit votis euentus. Neque enim ea lex tum populi suffragia tulit, cupidissime legem antiquantis, ob multitudinem periclitantium, poenarumque gravitatem. Quo pertinent illa SVETONII: (e) *Legem de maritandis ordinibus, quam aliquanto, quam ceteras, seuerius emendasset, prae tumultu recusantium PERFERRE NON POTVIT.* Ita editiones omnes. Sed quo modo lex dici potuit *seuerius emendata*, quam tum primum rogabat Augustus? Videre hoc IS. CASAVBONVS et MATTH. BERNEGGERVS: sed scrupulum sibi iniectum eximere aliter non potuere quam aliquid negando, quod nemo vnquam negare ausus est. Ita enim scribunt ad hunc SVETONII locum: *Augustus igitur legem de maritandis ordinibus EMENDAVIT, non autem PRIMVS TVLIT, quod video doctos viros adfirmare.* Sed recte viri docti adfirmant, quod negat vir clarissimus: nec quidquam ad legem aliquam de maritandis ordinibus, ante Augustum latam, pertinent locus DIONYSII, (f) de prohibito caelibatu, et Metelli censoris oratio: ceu ex iis, quae

E 2

de

a) ibid. b) Voce lucar. c) ibid. d) Cenotaph. Pisan. Diss. II, p. 305. e) August. cap. xxxiv. f) Lib. IX. Antiqu. Rom. p. 580.

de utroque hoc argumento superiore capite differuimus, satis adparet. Et cur Romani tam pertinaciter recusassent legem, seuerius ceteris emendatam? Videtur mihi vna extrita litterula, alteraque leuiter inflexa legendum: *Quum aliquanto, quam ceteras, SEVERIVS MANDASSET. ROGARE* alias dicebantur, qui leges ferebant ad populum, ob formulam: *VELITIS IVBEATIS QVIRITES*, qua magistratus in comitiis utebantur. Augustus vero, potentiae securus, tanta procul dubio animi contentione hanc legem tulit, tamque grauitur in caelibes atque orbos inuectus est, ut non tam *rogare*, quam *mandare* videretur, secus ac alias consueuerat: adeoque tunc *eam legem, quam aliquanto, quam ceteras, seuerius mandasset, prae tumultu recusantium perferre non potuit.*

Quidquid sit de genuina SVETONII lectione: (vulgata enim an nostra praeferenda videatur, haut equidem magno in discrimine posuerim,) illud certum, tum quidem re infecta populum diffluxisse. Quantum inde voluptatis ceperint, quotquot adhuc vagae libidini fuerant adfueti, vel ex his PROPERTII (a) verbis patet, quae ad hanc legem pertinere, iam IVSTVS LIPSIVS vidit:

*Gauisa est certe, SVBLATAM, Cynthia, LEGEM,
Qua quondam EDICTA, stemus uterque diu,
Ne nos DIVIDERET.*

Furtiui erant poetae ac Cynthiae amores, eosque vterque iustis praeferebat nuptiis. *Edicta* ergo *lege*, id est, more maiorum per trinundinum promulgata, grauitur dolabant, veriti, ne diuellerentur, si Propertio secundum legem ineundum esset matrimonium. Tanto magis vero gaudebant, quum eam intelligerent *sublatam*. Quantum enim abhorruerit poeta a nuptiis, vel haec, quae statim sequuntur, docent:

*Nam citius paterer caput hoc discedere collo,
Quam possem nuptiae perdere amore faces.*

Rationem tanti odii, paucis interiectis ita peracute reddit:

*Tu mihi sola places, placeam tibi, Cynthia, solus.
Hic erit et patrio sanguine pluris amor.*

*Vxor me nunquam, nunquam me DVCET amica:
Semper amica mihi, semper et uxor eris.*

DVCERE alioquin virorum est: lepide vero PROPERTIVS id vxoribus attribuit, innuens eo ipso, id esse saeculum, quo non vxores a maritis, sed mariti ab vxoribus DVCANTVR, non tamquam mariti, qui non ducuntur, sed ducunt, sed tamquam nexi, et quamuis subituri feruitutis tristissimae legem. Quare non satis haec verba capere videntur, qui cum LIVINEIO (b) ea non ad legem Iuliam de maritandis ordinibus, sed ad alteram de adulteriis pertinere arbitratur, quum tamen hanc aliquando edictam sublatamque esse, nullo veterum testimonio possit demonstrari.

Sed ut ad legem IULIAM veluti e diuerticulo in viam redeamus, quamuis tum ea rogatio non procederet, eoque potissimum pertinere videantur, quae per πρόληψιν narrat DIO CASSIVS, (c) quod permulti Augusto, πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῶν αὐτῶν νομοθετημάτων,

a) Lib. II. Eleg. VII. b) Ad Propert. ibid. c) Lib. LIII. p. 533.

Δετημαίων, ob rigorem latorum ab eo legum, succensuerint: denuo tamen rom adgreffus, emendata lege, lenitate parte poenarum, obtinuit, vt perferretur. Ait enim SVETONIVS, (a) eum legem prae tumultu recusantium perferre non potuisse, nisi adempta demum lenitate parte poenarum, et vacatione triennii data, auctisque praemiis. Perlatam ergo ait legem: sed tribus a principe obseruatis cautionibus. Primo enim aciores caelibatus orbitatisque poenas partim sustulit, partim aliquantulum mitigauit; deinde vacationem triennii concessit ciuibus, id est, spatium tot annorum, intra quod se ad obsequium componere, et vxores ducendo sanctiones poenales effugere possent: denique praemia parentibus coniugibusque promissa auxit, vt vel istis pellecti ciues eo minus Augusto negarent suffragia. De vacatione ipse etiam apud DIONEM (b) testatur Augustus, addens, triennio illo circumacto, nouam biennii vacationem datam esse ciuibus. Ita enim Imperator loquutus fertur: Καὶ εἰς ἐς πάντα μέντοι κατηπειξοίμην ὑμᾶς, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον ΤΡΙΑ ΕΤΗ ὅλα πρὸς παρασκευὴν ὑμῶν ἔδωκα, τὸ δὲ δεύτερον ΔΥΟ. Neque festinare vos quidquam coegi, primum TRIENNIO, deinde BIENNIO ad parandam rem dato. Hi anni vacationis nos ad veram legis perlatae epocham deducunt: Quinquenium enim istud elapsum est anno V. C. ΙΟCCLXII Q. Sulpicio Camerino et C. Poppaeo Sab. coff., quo equites nihil faciebant reliqui, vt lex vtilissima aboleretur: ex eoque consequitur, vt lex Iulia de maritandis ordinibus demum anno ΙΟCCLVII Sex. Aelio Cato et C. Sentio Saturnino coff. populi suffragiis probata fuerit, eodem fere tempore, quo altera lex non multo minoris momenti, Aelia Sentia populi suffragia tulit.

Enimvero ne sic quidem res in vado erat. Tam exosa enim plerisque illa lex etiam perlata mansit, vt Augusto non plus laboris in ferenda, quam tuenda illa, fuerit subeundum. Inprimis illo anno V. C. ΙΟCCLXII Q. Sulpicio Camerino et C. Poppaeo Sabino coff. ludos ob reportatam a Pannoniis et Dalmatis victoriam magnifice edente Caesare, enixe petebant equites, vt lex illa tolleretur. Ast Augustus, ceu prolixè narrat DIO, (c) vetere illa imperantium arte vsus, equites, legem insectantes, primum diuisit: deinde caelibes seorsum, seorsumque maritos in forum ac concionem euocauit, quumque illorum numerum etiamnum superiorem esse animaduerteret, graviter commotus, conuersusque ad eos, qui legi paruissent, ornata ac composita oratione eorum obsequium collaudauit, multosque virtute esse iussit, qui maiores, quin ipsos Deos imitati immortales, coniugii suauitate, quam impudicis amoribus, perfrui mallent, et reipublicae ciues ex se natos, sui que similes quamplurimos relinquere induxissent animum: quibus sub finem blanda hac adloquutione digna isto obsequio praemia pollicitus: (d) Ὑμᾶς μὲν εἶν, inquit, ὧ ἀνδρες, (μόνοι γὰρ ἀνδρες δικαίως ὀνομάζεσθε,) καὶ ὧ πατέρες, (καὶ γὰρ ταύτην ἀξιοὶ τὴν ἐπωνυμίαν ὁμοίως ἐμοὶ ἔχειν ἐσθ) καὶ φιλῶ διὰ ταῦτα, καὶ ἐπαινῶ, καὶ τέτοις, εἰς τὴν ἀθλοῖς ἀγαθῶν καὶ προσέτι, καὶ ἀλλοῖς καὶ τιμαῖς καὶ ἀρχαῖς ἐπιγαυρώσω, ὡς αὐτὲς τε μεγάλα καρπώσασθαι, καὶ τοῖς παισὶ μὴ ἐλάττω καταλιπεῖν. Vos itaque ego, o viri, (soli enim hoc nomen meremini,) et o patres, (nam et haec vobis mecum merito communis est adpellatio,) hac de causa

et amo, et laudo, praemiisque, quae constitui, vos orno, ac aliis praeterea honoribus magistratibusque decorabo, ut et vos magnos inde fructus percipiat, et non minora bona vestris liberis relinquatis. Quae loquutus, eorum nonnullis certa praemia confestim elargitus, reliqua liberaliter promisit. Inde vero conversus ad caelibes, dubitare se ait, quo eos potissimum nomine compelli oporteat: nam nec virorum in eos, quibus nihil virile insit, nec Romanorum adpellationem in illos, per quos, quantum in ipsis sit, ciuitas pereat, vlllo modo videri cadere. Grauius deinde eosdem obiurgat, quod genus suum abolere, Romanumque nomen funditus perdere non erubescant. Addit, tam abominandum hoc caelibatus studium esse, ut singula flagitia complectatur, vniuersa superet. Sicarios esse, qui eos ne gignant quidem, quos nasci oportebat; impios, qui gentes a diis immortalibus ortas extinguant; sacrilegos, qui imagines ac nomina maiorum perire patiantur; proditores, qui patriae inferant solitudinem, eamque incolis orbent. Dignosne se credant iis maioribus, qui posteritatis numerosae cupidi matrimonia manu ceperint, qui ab origine aeternae urbis orbitatis studio leges opposuerint saluberrimas, quum ipsi belluarum ritu vaga libidine se polluant, et ne partis quidem maiorum virtute bonis frui veliat? Quam diu superfuturam rempublicam, si tot ciuibus bellis, aut lue pestifera absumentis ipsis quorum tantus sit numerus, sine prole decedentibus, urbs veteri Romana gente vacua extraneis Graecis barbarisque tradenda sit? Cuius patriae se futurum patrem, si quibus consulat, defuturi sint? Quamobrem postremo addit: (a) *Ἐπεὶ ὄντως τὰ τε ἀγαπᾶτέ με, καὶ ταύτην μοι προσηγορίαν ἔχ' ὡς κολακεύοντες, ἀλλ' ὡς τιμῶντες, ἐδώκατε ἐπιθυμήσατε καὶ ἄνδρες καὶ πατέρες γενέσθαι ἵνα καὶ αὐτοὶ τῆς ἐπωνυμίας ταύτης μεταλάβητε, καὶ ἐμὲ Φερώνυμον αὐτῆς ποίσητε. Si vere me diligitis, ac nomen mihi patris non adulationis, sed honoris gratia dedistis, date, quaeso operam, ut mariti patresque sitis, quo et ipsi participes eius reddamini, et ego id merito gerere videar.* Quin non verbis solum lectissimis tam vsus, sed et ipsis gestibus equites, caelibatus amore insanientes, in ruborem dedit. Qua de re SVETONIUS: (b) *Sic quoque abolitionem legis de maritandis ordinibus publico spectaculo pertinaciter postulante equite, accitos Germanici liberos, receptosque partim ad se, partim in patris gremium, ostentavit, manu vultuque, significans, ne grauarentur imitari iuuenis exemplum.* Quem locum praeclare illustrare videtur numus argenteus a LAEV. TORRENTIO exhibitus, in quo Augusto sedenti in sella curuli ab alio puer offertur, additis infra litteris: IMP. XIII.

III. His dictis, quemadmodum parentes praemiis ornauit, ita caelibes et orbos poenis affecit, annuaque tertium vacatione concessa, *ἐς τὸ τὰς παιδαρχήσαντας ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀναστῆναι γενέσθαι*, ut intra hoc tempus lege parituri culpa vacarent. Adulto denique iam ann. DCCLXII, partim legem Iuliam tanto magis firmaturus, partim aeriarium tot bellis ac largitionibus exhaustum caducis, vacantibus atque ereptitiis priuatorum bonis expleturus, legem Papiam Poppaeam ferre iussit consules suffectos M. Papium Mutilus & Q. Poppaeum secundum. (c) Hos enim consules a Kalendis demum Iuliis faces sumsisse constat. Lata itaque ea lex est vetere ritu, consulibus populum iure

a) Ibid. p. 578. c) August. cap. xxxy. c) Dio Lib. lvi. p. 578.

iure rogantibus, populoque siue per centurias, siue per tribus, (qualia enim comitia illius legis caussa indicta sint, non constat,) iure scisciente. Nam quamuis Augustus, tum potentiae securus, *munia senatus, magistratum, legum, in se traxisset nullo, vt loquitur TACITVS, (a) aduersante: callide tamen ei suaserat Maecenas, vt ciues in persuasionem libertatis veterisque superstitis reipublicae adduceret. (b) Quod consilium sequutus Augustus, veterem leges ferendi morem retinuit, et, vt ZONARAS (c) loquitur ἔ μόντοι πάντα ἐθελογγομόνων ἐνομοθέτει, ἀλλ', ἢ ἂ καὶ ἐς τὸ ΔΗΜΟΣΙΟΝ προετίθει, ὅπως ἂν τι μὴ ἀρέσῃ, ἐπανορθώσῃ, καὶ προετρέπετο πάντα συμβαλεῖν αὐτῷ, εἴ τι ἄμενον γνοίῃ αὐτοῦ. Non omnia suo arbitrio sanxit, sed plura etiam POPULO PROMULGAVIT, vt is, si quid minus placeret, emendaret, hortatusque est omnes, vt si quid haberent, id consulerent in medium.*

Procul dubio ergo & hanc legem antecessit SCtum de rogando populo. Nec tamen ideo cum LIPSIUS (d) existimandum, ipsam rogationem Iuliam et Papiam non legem a populo, rogante senatorio magistratu, latam, sed SC esse: neque id inferendum ex verbis TER. CLEMENTIS, (e) quippe quem non de ipsa lege Papia Poppaea, sed de SC: ad illam legem facto agere, infra adparebit. Similis itaque error LIPSIUS illudit, ac IO. BERTRANDO, (f) qui et ipse non modo legem *Cinciam* muneralem, sed et legem *Aeliam Sentiam* sca fuisse, ex TACITI (g) et iureconsultorum veterum (h) locis, quibus sca ad has leges facta laudantur, perperam et fatis inepte colligit. Leges hae omnes sunt, non sca, quippe non senatorum sententiis, sed vel tribuum vel centuriarum suffragiis firmatae. Idem de lege Papia Poppaea dicendum, cuius historiam haecenus explicatam hoc schemate chronologico complectimur.

A. V. C. ICCCXXXVI. Cn. Cornelio et P. Cornelio Lentulo coff. Augustus de LEGE IULIA ferenda ad senatum retulit, et aegre obtinuit SC.

A. V. C. ICCCXXXVII. C. Furnio et C. Silano coff. ante messum ludi saeculares facti, quo tempore nondum perlata fuerat lex Iulia, sed iam tum, vti videtur, promulgata.

Sub finem huius anni rogata lex, sed antiquata.

A. V. C. ICCCXLVII. Sexto Aelio Catō et C. Sentio Saturnino, coff. perfertur lex Iulia, sed detracta parte poenarum, auctis praemiis, et vacatione data triennii.

A. V. C. DCCCLX. Q. Caecilio Metello Cretico Silano, et A. Licinio Nerua Siliano coff. noua biennii vacatio data est, circumacto priore triennio.

A. V. C. ICCCCLXII. Q. Sulpitio Camerino et C. Poppaeo Sabino coff. equites abrogationem legis, ineunte anno, frustra vrgent, Augustus denuo anni vacationem concedit.

Sub finem anni M. Papio Mutilo Q. Poppaeo Secundo coff. suffectis, fertur
LEX PAPIA POPPAEA.

Quare

a) Annal. Lib. I. cap. I. b) Dio Lib. LII. p. 477. c) Annal. Tom. I. Lib. X. p. 533. edit. Cangii.
d) Exc. ad Tacit. lib. III. Annal. lit. C. e) L. 48. ff. de ritu nupt. f) De Iurisprerit. Lib. I. cap. 2.
g) Annal. lib. XIII. cap. XLIII. h) L. I. ff. de offic. col.

Quare recte huius legis principium ex ingenio restituit IAC. GOTHOFREDVS, (a) nisi quod, ut dixi, non adeo certum sit, per tribusne an per centurias suffragia tulerit populus. Quare illud ita supplendum duximus, ut quaedam, quae vel addenda, vel incerta videbantur per modum *παρενθέτως* insereremus:

M. PAPIVS (M. F. M. N.) MVTILVS. ET. Q. POPPAEVS. (Q. F. Q. N.) SECVNDVS. COSS.
POPVLVM. IVRE. ROGAVERVNT. POPVLVSQVE. IVRE. SCLVIT. IN. FORO. PRO. ROSTRIS.
(vel IN CAMPO. MARTIO.) - - - TRIBVS. (vel CENTVRIA.) PRINCIPIVM. FVIT. - - -
PRO. TRIBV. (vel CENTVRIA.) PRIMVS. SCLVIT.

IV. Ceterum quamvis Iuliae rogationes in legem PAPIAM POPPAEAM pleraeque immigrarint: non vnum tamen inter Iuliamque Papiamque leges discrimen fuisse, fatendum est: non illud quidem, quod sibi ex TERTVLLIANI (b) loco eruisse videtur vir summus, IAC. CVIACIVS, (c) quasi Iulia ad contrahendum matrimonium; Papiam Poppaeam ad liberorum procreationem pertinuerit: (id enim ex loco TERTVLLIANI, infra explicando, non adparet.) sed quod alias plures vtriusque legis sanctiones discreparent: Poenas orbis et innuptis in lege Iulia decretas, lege Papiam Augustus partim auxisse, partim minuisse videtur. Aetatem ineundo matrimonio procreandisque liberis longe minorem definiuit lex Papiam Poppaeam, quam Iulia de maritandis ordinibus. Denique posterior legis Papiam Poppaeam pars de caducis fere de nouo accessisse, nec e lege Iulia de maritandis ordinibus translata videtur, nisi dicere malis, aliam ante Papiam Poppaeam existisse legem, caducariam, eamque et VLPIANO (a) *legis Iuliae caducariae*, et IVLIANO (e) *legis Iuliae de bonis vacantibus, ad fustum pertinentibus* nomine venire: quod tamen pro certo adfirmare ego non ausim. Reliquas, quae se offerent, vtriusque legis differentias infra suo quamque loco exponemus.

C A P V T IV.

DE M. PAPIO MVTILO, ET Q. POPPAEO SECVNDO COSS. ET VTRIVSQUE GENTIVS ET FAMILIIS.

I. *Coss. anni DCCLXII ab V. C. varie in fastis signati. Tum ordinariorum tum suffectorum nomina restituta ex tabula Capitolina. Vterque cos. caelebs aduersus caelibes et orbos legem tulit. Ipsis, qui ferebant leges, illae aliquando displicebant. II. Papii Praetura ex numo Golzii. Ingenium eius ad adulationem procliu. III. Poppaeus Secundinus dicitur in numo Golzii. Eius duumviratus. IV. Papiam gens plebeia. Varias eius familiae. Index Patini, qui Papiis Milonum et Triumphorum cognomina tribuit, notatus. Papii Celsi origine Lanuini. Iuno Sispita, aquila cum lupa, Draco a virgine pastus in denariis gentis Papiam. Papios Mutilos gente Samnites fuisse ostenditur. C. Papius Mutilus dux Samnitum in bello sociali. Locus Liuii tentatus, in quo pro Brutulus Papius legendum videtur Mutilus Papius. Papiorum, qui*

a) Leg. Pap. Popp. p. 269. b) Apologet. cap. iv. c) Ad Vlpian. fragm. tit. xvi. §. iii. d) Fragm. tit. xxviii. §. vii. e) l. 96. §. 1. ff. de legat. i.

qui a veteribus recensentur, series. V. Gens Poppaea, Sabina origine. Anno eodem duo Poppaei consules, alter Sabinus ordinarius; alter Secundus suffectus. Sabini aedilitas, praefidatus Macedoniae et Moesiae, triumphalia ornamenta. Stemma Poppaeorum. Poppaea Sabina et Sabina Poppaea, Rufino Crispino, Othoni et Neroni nupta. Aliorum Poppaeorum sylloge. Pro Poppaeo Sylluano apud Tacitum legendum Pompeius Sylluanus.

I. Quum legi nostrae nomen inditum fuerit a M. PAPIO MUTILO et Q. POPPAEO SECUNDO COSS: de iis eorumque familiis quaedam hoc capite disserere iuuabit. In plerisque fastis praeterquam apud DIONEM consules illi plane omittuntur, et ordinarii anno DCCLXII occurrunt apud DIONEM (a) Κύντος Σαλπικίους καὶ Γαίους Σαβίνους, apud CASSIODORVM et MARIANVM SCOTVM Q. Sulpicius et C. Pompeius, apud FLINIVM (b) in editionibus plerisque praeter illam HARDVNI Cn. Pompeius et Q. Sulpicius, in FASTIS OXONIENSIVS a PETRO RELANDO (c) editis Sulpicius et Poppaeus, in VINDEBONENSIVS apud HENR. NORISIVM (d) Camerinus et Sabinus. Alibi aliter. Suffectorum quum ab his fastorum scriptoribus ratio haberi non soleat: nec Papii et Poppaei nostri in illis mentionem fieri animaduertimus. Verum rem expedit fragmentum fastorum Capitolinorum apud GRVTERVM (e) et STEPH. VIN. PIGHIVM, (f) in quo ita signantur eius anni consules:

C. POPPAEVS. Q. F. Q. N. SABINVS.

Q. SVLPICIVS. Q. F. Q. N.

CAMERINVS.

EX. K. IVL. M. PAPIVS. M. F. M. N.

MVTILVS.

Q. POPPAEVS. Q. F. Q. N.

SECVNDVS.

Habes hic ergo M. Papium Mutilum et Q. Poppaeum Secundum, consules, suffectos ex Kalendis Iuliis, anni ab V. C. DCCLXII. Et quidem quum vterque Augusti auctoritate legem feuerissimam contra caelibatum orbitatemque tulerit: id omnino notatu videtur dignissimum, quod neuter horum vixerit in matrimonio. Id enim DIO (g) obferuat, diserte scribens: Καὶ τότε ὁ τε Πάππιος καὶ ὁ Ποππαῖος νόμος ὑπὸ τε Μάρκου Παππίου Μυτίλου, καὶ ὑπὸ Κύντου Ποππαίου Σεκένδου, τῶν τότε ἐν μέρει τοῦ ἔτους ὑπατευόντων ἐτέθησαν, καὶ συνέβη γὰρ ἀμφοτέρους σφῶς μὴ ὅτι παῖδας, ἀλλὰ μηδὲ γυναῖκας ἔχειν· καὶ ἀπ' αὐτοῦ τούτου ἡ ἀνάγκη τοῦ νόμου κατεφωραῖθη. Inde lex quoque Papia Poppaea a M. Papiro Mutilo et Q. Poppaeo secundo lata est, qui parte eius anni consules, vterque NEC VXORES, NEC LIBEROS habebant. Quo ipso deprehendi potuit, quam ea lex fuerit necessaria. Vnde facile est ad intelligendum, ipsis his consulibus, more maiorum rogantibus populum, parum ad palatum fuisse legem, quam aduersus caelibes et orbos ferebant, acerbissimam. Enimuero id saepe Romae contigisse animaduertimus, vt legem haut probarent ipsi, a quibus populus rogabatur, magistratus, quin immo vt, qui ex senatus sententia solemne carmen: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES recitabant, iisdem legem composita oratione dissuaderent. Quale quid de Pisone cos.

referens

a) Lib. lvi. pag. 578. b) Lib. vii. Hist. nat. cap. xlviii. c) Fast. coll. adpend. p. 792. d) Adpend. Epoch. Syromaced. p. 18. e) p. ccxcv. f) Annal. p. xix. g) Lib. vi. p. 573.

referens CICERO: (a) *Piso*, inquit, *consul, lator rogationis, idem erat DISSVASOR*. Eodem exemplo et consules nostri, *ἐαυτοὺς τῆρωρέμενοι*, caelibes rogationem tulerunt aduersus caelibes orbi aduersus orbos: non quod legem probarent, sed quod hanc illis prouinciam imposuisset Augusti ac senatus auctoritas.

II. M. PAPIVS MUTILVS non solum consul ea parte anni fuit, verum etiam paullo post Proprætor. Id enim discimus ex numo vetere apud GOLZIVM, (b) cuius in altera parte elephas conspicitur cum litteris: C. APRONI. IMP. et infra M. MUTILVS PR. P. in altera caput Hercules, cum litteris S. C. Quum Tiberius, teste TACITO (c) Imperatoris vocabulum priuato postremum concesserit Iunio Blaeso, idque anno ab V. C. ICCCXXXIV. C. Sulpicio, D. Haterio cons. facile patet, eum numum, in quo C. APRONIUS IMP. occurrit, iis temporibus esse anteriorem. Deinde quum et elephas et Hercules Africae symbola esse soleant: non dubitandum videtur, hunc numum ad Africanum bellum pertinere. Iam L. Apronii quidem res aduersus Tacfarinatem in Africa gestæ latius describuntur a TACITO: (d) sed nec Lucius in numo vocatur ille Apronius, nec procos. Quare verosimile est C. Apronium Imp. non alium esse quam Apronium Caesianum, L. filium, de quo idem TACITVS: *Missu patris APRONIUS CAESIANVS cum equite et cohortibus auxiliariis, queis velocissimos legionum addiderat, prosperam aduersum Numidas pugnam facit, pellitque in deserta*. Fortassis ille demum Imperatoria ornamenta obtinuit, et parti prouinciae Numidicæ legatus pro Præatore tum præfuit M. Papius Mutilus. Mauritaniam enim tum adhuc Iubæ regi paruisse, satis constat.

Ingenio hunc Papium fuisse ad foedam adulationem et seruire plane obsequium demisso, vel dicta aduersus Libonem Drusum sententia ostendit. Quum enim miser iste, oppressus ab accusatoribus, manus sibi ipse intulisset: M. Mutilus, teste TACITO, (e) censuit, vt dona decernerentur Ioui, Marti, Concordiæ, vtque dies Iduum Septembrium, quo se Libo interfecerat, festus haberetur. Qua de sententia ipse TACITVS: *Horum auctoritates adulationesque retuli, vt sciretur, vetus id in republica malum*.

III. Q. POPPAEVS SECVNDVS in numo elegante apud eundem GOLZIVM (f) SECVNDIVS cognominatur, ex eoque adparet, illum cum Sex. Cethego fuisse duumvirum coloniae deducendæ. In altera enim numi parte Augusti caput conspicitur cum verbis: AVGVSTVS C. VI. CELSO. in altera taurus cum inscriptione: SEX. CETHEGO Q. POPPAEO SECVNDINO IIIVIR. Numus videri posset pertinere ad urbem Vibonam in Brutiis, quo coloniam ab Augusto deductam fuisse APPIANVS testatur. (g) Quamobrem et anteriorem epigraphen interpretari liceret *Colonia vibona*. Eandem et *Valentiam*, seu *Vibonem Valentiam*, et olim *Hipponem* dictam tradit PLINIUS. (h) Quo vero illud CELSO referendum sit, et an ipsi Vibonæ huiusmodi cognomen fuerit, tunc plane obscurum erit. Sed vere numus referendus est ad *coloniam vilillam* in Hispania, ad Iberum, cuius et alio in numo apud GOLZIVM (i) ita fit mentio: COL. VI. IVL. CELS. Dicta ergo et

Vililla

a) ad Attic. lib. 1. Epist. xiv. b) Fast. consul. et triumph. p. cccxix. c) Lib. III. Annal. cap. lxxiv. d) ibid. cap. xxxi. e) Lib. II. Annal. cap. xxxii. f) Fast. consul. et triumph. p. ccxxx. g) Lib. IV. de bell. ciu. p. 591. h) Lib. III. Hist. nat. cap. x. i) ib. p. cxxlii.

Vililla et Iulia Celsa et ita procul dubio et in numo nostro erit legendum: *Colonia Vililla CELSA.*

IV. Verum nec ipsae gentes PAPIA et POPPAEA, ex quibus hi consules prodierunt, hic videntur praetereundae. PAPIA gens plebeia fuit, idque vel inde patet, quod ex ea tot tribuni plebis memorantur. Diuisam illam fuisse comperio in plures familias, quarum celebriores CELSI et MUTILI, quibus nescio an addam POLLIONES. Is, qui indicem ad PVLV. VRSINI praestantissimum opus de familiis Romanorum, a CAR. PATINO recognitum confecit, Papiis etiam MILONVM et TRIVMPORVM cognomina tribuit: Sequutus, ut videtur, indicem Annalium STEPH. VIN. PIGHII, ubi idem cognomen tribuitur Papiis. Sed ut Papiro vnico ideo *Milonis* cognomen haesit, quia per adoptionem in gentem Anniam transferat: ita alterum *Triumpi* plane fictitium est, et ex male intellecto L. PAPII CELSI triumviri numo, cuius in postica parte capiti laureato subscriptum: TRIVMPVS, absurde exsculptum. (a) Verum ita ineptire solemne est indocto isti, quisquis sit, indicis Patiniani confarcinatori: ut iam pridem ostendit vir doctissimus, IAC. PERIZONIUS. (b) Sane qui Vipsianos PLATORINOS; Calpurnios et Pompeios NUMAS; Domitios OSCAS cognominatos fuisse, scribere potuit, eum non mirum est, Papiis adfingere potuisse cognomen TRIVMPORVM.

Duplex autem Papiorum origo fuisse videtur. Celso enim domo Lanuuius; Mutilus Samnites fuisse arbitror. Lanuuiam Celsorum originem produnt Papiorum Celsorum denarii apud VRSINVM et VAILLANTIVM, in quibus modo Iuno Sispita, modo lupa cum aquila, modo draco a virgine passus conspicitur. Ea vero omnia ad Lanuuium pertinere, iam viri illi docti qui gentium Rom. denarios explicant, obseruarunt. Iunonem *Sospitam*, vel ut in marmoribus et apud FESTVM (c) vocatur, *Sispitam* praecipue colebant Lanuuii, adeo ut OVIDIVS (d) a Iunone Lanuuium *suum* vocari finxerit, cecineritque:

*Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos,
Et populus Laurens, LANVVIVMQUE MEVM.*

Similiter Iuno Sispita LANVMVIANA cognominatur in marmore hoc apud REINESIVM: (e)

M. AMPIVS M. F. PAL. BALBVS.
SACERDOS. IVNONIS. REG. SISPI
TAE. LANVMVIANAE. FECIT.
VIVENS. ET. AMPIO. IVNIO. FI
LIO. SACERDOTE. IOVI. SISPI.
ET. AMPIAE. MATRI. PISSIM.
IN. FR. P. XIIX. IN. AGR. PED. XXVI.

Templum tamen istud sacraeque Iunonis et lucum consecratum populo Romano cum municipibus Lanuuiis communia fuisse, LIVIVS (f) docet, qui et alibi passim horum sacrorum facit mentionem. Quemadmodum ergo eandem Iunonem Sispitam in denariis

F 2

riis

a) Patin. de famil. Rom. p. cxcvi. b) Diff. de var. antiqu. num. p. 256. c) Voce *sispita*. e) Fastor. lib. vi. v. 59. e) Inscr. p. cccclxxxiii. f) Lib. viii. cap. xiv.

riis suis exhibent gentes CORNFICIA, MËTTIA, PROCILIA, ROSCIA, THORIA, vt se eiusdem municipii traduces ostenderent, quemadmodum eadem de causa de Annii Milonis origine canit SILIVS ITALICVS: (a)

LANVVIO generate, inquit quem SISPIA IVNO
Dat nobis, Milo, Gradiui cape victor honorem
Tempora murali cinctus turrita corona.

(Vbi perperam veteres editiones praeferunt *Laevino generate.*) Ita eiusdem originis indicem Iunonem Sispitam in denariis suis extare voluerunt PAPII CELSI, vt se Lanuuiio oriundos esse ostenderent.

Nec minus lupa cum aquila proprium huic municipio δειγμα, fuit. Fama enim tenebat, Troianis, hoc municipium condituris, oblatum fuisse prodigium, dum, orto sua sponte in proximo nemore incendio, lupam viderint suo ore adgerentem fomitem aridum, aquilam flammam alarum agitatione excitantem, vulpem denique demersa in proximum flumen cauda ignem conatam extinguere: ferturque Aeneas, quum ancipiti aliquamdiu certaminis euentu, demum lupa et aquila victrices abiissent, augurium inde cepisse, quod illustis et admiranda futura sit ea colonia, sed exosa vicinis, exterisque molesta, quos tamen demum fauore Deum sit superatura. Addit, qui fusius haec refert, DIONYSIVS HALICARNASSEVS: (b) Καὶ ἐστὶν αὐτῶν μνημεῖον ἐν τῇ Λαυυιατῶν ἀγορᾷ χαλκῆα εἰδῶλα τῶν ζώων ἐκ πολλοῦ πάλυ χρόνῳ διατηρημένα. *Exstant rei monumenta in foro Lanuuiensium, EFFIGIES AENEAE horum animalium, a longissimo tempore superstites.* Denique et in vulgus notum, Lanuuii nutritum annosum draconem, cui quotannis prodeunti e specu, a virgine porrigendum erat pabulum. Rem fuse refert PROPERTIVS (c) cuius verba paullo proluxiora hic non adscribimus.

Certissima ergo e tot denariis est Lanuuiina Papiorum Celsorum origo, quam praeter praeclaros de familiis Romanorum scriptores etiam vir incomparabilis, ET. SPANHEMIVS (d) agnoscit. Mutilus autem Samnio fuisse oriundos, non perinde ab aliis animaduersum est. Et tamen res videtur extra omnem dubitationis aleam posita. Circa annum enim ICLXXXVIII Samnitibus, sociali bello, ducem se praebuit C. PAPIVS MVTILVS, quem APPIANVS, (e) capta Nola, aliisque Italiae ciuitatibus ad belli societatem pellectis, per totam Campaniam arma victricia circumtulisse, Acerras graui obfisione pressisse, victumque aliquoties a L. Iulio Caesare et a L. Sulla multis vulneribus confosum aegre Aeserniam cum paucis peruenisse, scribit. Quin ab antiquissimis temporibus apud Samnites floruisse Papiorum familiam, ex LIVIO (f) colligas, a quo circa annum V. C. CCCXXXII celebratur BRVTVLVS PAPIVS, vir nobilis, potensque inter Samnites, haut dubie factiarum cum Romanis induciarum ruptor. Vnde et victi Samnites corpus Brutuli exanime, (ipse enim se ignominiae ac supplicio morte voluntaria subtraxerat,) eiusque bona Romanis per faeciales obtulerunt. Nemo veterum, quantum memini, hunc *Brutulum* laudat, praeter LIVIVM. Quare, si quid ingenio indulgere liceret, non dubitarem

a) Lib. XIII. v. 364. b) Lib. I. p. 48. c) Lib. IV. Eleg. XVIII. v. 3. sequ. d) De vsu et praest. numm. Diff. X. p. 14. Tomo II. e) Lib. I. de bello ciu. p. 375. f) Lib. VIII. cap. XXXIX.

dubitarem pro *Brutulus* rescribere *Mutilus*, quod cognomen Papii inter Samnites diu-
tissime hæsisse, modo demonstrauius.

Ceterum e *MUTILORVM* familia praeter illum, siue *BRVTVLVM* siue *MVTILVM PAPIVM*,
quem Samnites mortuum dedebant, et *C. PAPIVM MVTILVM*, quem Samnitum exercitui
aduersos Romanos praefuisse diximus, inclaruerunt etiam *C. PAPIVS* Caii filius, *MVTILVS*,
quem *PIGHIVS* (a) aedilem plebis fuisse anno V. C. *IOCXCI* tradit, *M. PAPIVS M. F. Duum-*
vir iuri dicundo circa annum *IOCXIII*. Eius enim eo anno mentio fit in marmore hoc
Casinate apud *CRVTERVM*: (b)

M. PAPIVS M. F. L. MATRIVS. L. F.

DVO. VIRI. I. D.

SIGNVM. CONCORDIAE. EX. SC. RESTITVENDVM

COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICAVNT.

ET. BASIM. GRADVM. ARAM. SVA. PECVNIA,

FACIVNDA COER. EIDEMQ. PROBAVER.

A. D. IIII. BID. OCT. CN. DOMIT. C. ASINIO. COS.

Porro, qui primus fasces consulares ex ea gente tenuisse videtur *M. PAPIVS M. F. M. N. MVTILVS*, de quo supra actum est accuratius.

E *CELSORVM* familia fuisse arbitror *PAPIVM* Cnaei Nepotem, legis Papiæ de virgi-
nibus Vestalibus auctorem, quem anno V. C. *DIHI* tribunum plebis fuisse refert *PIGHIVS*;
(c) *PAPIVM* alterum, itidem tribunum plebis, auctorem legis Papiæ de focis et Latini
nominis: *C. PAPIVM CELSVM*, tribunum plebis lata lege Papiæ de peregrinis celebrem:
C. PAPIVM C. F. quem in gentem Anniam transisse, nomenque *T. ANNI MILONIS* adsum-
fisse, tradit *GLANDONIVS*. (d) *PAPIAM*, quam Oppianico nuptam fuisse docet *CICERO*,
(e) et aliam cuius in epistolis meminit. (f) *L. PAPIVM CELSVM*, qui temporibus Au-
gusti floruit, cuiusque tot denarii exstant apud *FVLV. VRSINVM*. (g)

E *POLLIONVM* stirpe mihi innotuit *L. PAPIVS L. F. TER. POLLIO*, cuius mentio fit in
marmore vetere apud *GRVTERVM*. (h) Nisi dicere malis, Terentium Pollionem a *L.*
Papio diuersum esse. Confusis sub insequentibus principibus gentium nominibus,
passim quidam Papii occurrunt, sed quos incertae fere originis dixeris: veluti *PAPIVS*
FAVSTVS, vir nobilis, ac summus, quem cum aliis, indicta causa, occisum a Seuero ait
AEL. SPARTIANVS: (i) *PAPIA*, cui *ALEXANDER* Imperator; (k) *PAPIVS*, cui *DIOCLETIANVS*
et *MAXIMIANVS* Augusti (l) et *PAPIVS* denique cui *IUSTINIANVS* (m) rescripserunt.

V. Prouehimur ad gentem *POPPAEAM*, origine, vti ex cognomine illi cum gentibus
CLAVDIA, *MINATIA*, *TITVRIA* et *CALVISIA* communi, adparet, Sabinam. (n) Ea libera ad-
huc republica, satis obscura; nullis maiorum imaginibus inclaruit, ante Augusti aeta-
tem, qua duo Poppaei ad honores maximos adspirare coeperunt. Alter *C. POPPAEVS*

F 3

SABINVS,

a) *Annal.* Tom. III. p. 330. b) *Inscr.* p. C. 8. c) *Annal.* Tom. II. p. 51. d) *Onomast.* p. 57. 656.
e) *pro Cluent.* cap. IX. f) *Lib. XVI. Ep. XXIV.* g) *Vrsin.* *ibid.* edit. Parini. h) *Inscript.* CCCCLVII. 4.
i) in *Seuero* cap. XIII. k) *L. 4. C. si seru. exp. ven.* l) *L. 10. C. mandati.* m) *Nou. CLX.* n) *Es-*
Spanh. *Diff.* p. 48. Tom. II.

SABINVS, modicus originis, qui principum amicitia consulatum aliosque honores, quos TACITVS (a) memorat, obtinuit. Alter Q. Poppaeus Secundus, sub quo consule lata est lex Poppaea. Aedilitatem illius prodit numus apud GOLZIVM. (b) Consul idem ordinarius fuit cum Sulpicio Camerino anno V. C. DCCLXII. Hinc contra Thracas missus, triumphale decus obtinuit. Maximis ex eo prouinciis, Moesiae, Achaiae, Macedoniae per quatuor et viginti annos, nullam ob eximiam artem, sed quod par negotiis, nec supra esset, impositus, senex admodum, testibus TACITO (c) et DIONE, (d) voluntaria morte decessit. Alter Q. POPPAEVS SECVNDVS non modo consulatum gessit, sed et coloniam cum Sex. Cethego, tamquam duumvir, deduxit, nulla praeterea re memorabilis. Eum Sabini ex eodem auo patrualem fuisse inde arguit GLANDORPIVS, (e) quod vterque Q. F. Q. N. dicatur: sed id vel ideo a veri specie abludit, quod non sit verosimile, duos fratres eodem praenomine Quinti vfos esse. Vnde eos fratres fuisse suspicor, neque enim inauditum fuit iis temporibus, fratres diuersis cognominibus vti. Poppaeo Sabino filia fuit POPPEA SABINA, lasciuia mulier, omnique probro infamis, nupta demum T. OLLIO, viro quaestorio, (f) nullisque praeterea functo honoribus, quod eum Seiani amicitia peruerterat. (g) Huic Ollio Sabina enixa est filiam, quae adspersa paternum nomen, ab auo materno, consulari et triumphali, pro Ollia SABINA POPPAEA dici maluit. (h) Nihil haec matri libidine concessit, quin eandem, vti pulchritudine eximia, ita omni lasciuiae ac probrorum genere facile superauit. Nupserat primum Rufo Crispino, initio praefecto praetorio sub Claudio, (i) deinde ab eodem principe praeturae insignibus ornato, (k) mox ab Agrippina subuerso, (l) ac demum ob solam matrimonii cum Poppaea memoriam a Nerone eiecto in exsilium, (m) cui etiam filium pepererat RVFINVM CRISPINVM. (n) Hinc ab Othone ad stuprum pellecta, eius amplexus Crispini nuptiis praetulit. Demum ipsum Neronem ita inflammavit, vti eam adpeteret, duceretque vxorem, et aliquamdiu vnice amaret, pater ex ea factus filiae, quam aequae ac matrem AVGVSTAM vocauit. (o)

Omnia, quae diximus, veterumque demonstrauius testimoniis, hoc stemma illustrabit:

Q. POP-

a) Lib. iv. Annal. cap. XLVI. b) Fast. cons. p. CCXXIX. c) Lib. vi. Annal. cap. XXXIX. d) Lib. LVIII. 637. e) Onomast. p. 714. f) Suet. Ner. cap. XXXV. g) Tacit. Ann. lib. XIII. cap. XLVI. h) *ibid.* i) *Id.* lib. XI. cap. I. k) *ibid.* cap. IV. l) *Id.* lib. XII. cap. XLII. m) *Id.* lib. XV. cap. LXXI. n) Suet. *ibid.* o) Tacit. lib. XV. Ann. cap. XXIII.

Q. POPPAEVS SABINVS.

||

Q. POPPAEVS SABINVS.

C. POPPAEVS Q. F. Q. N.
SABINVS, consularis et
triumphalis, Moesiae, Acha-
iae, Macedoniae Praefes.

Q. POPPAEVS Q. F. Q. N.
SECUNDVS, col. suffectus
anno V. C. IÖCCLXII.

||

SABINA POPPAEA adul-
teriis infamis nupta

==

T. OLLIO,
viro Quaestorio.

||

OLLIA quae dici maluit
POPPAEA SABINA tri-
bus nupta maritis

I. RVFO CRISPINO,
praefecto praeto-
rio sub Claudio,
cui peperit

||

RVFINVM CRISPINVM.

II. OTHONI, mox re-
legando in Lusita-
niam

III. NERONI, Imperatori,
cui peperit

||

AVGVSTAM filiam.

Praeter hos et aliorum quorundam ex hac gente superest memoria. Sic C. POPPAEVS IANVARIVS et POPPAEA C. F. PROCLA in marmoribus apud REINSEIVM (a) memo- rantur. In GRVTERIANIS (b) passim occurrunt POPPAEA DEMETRIA, POPPAEA FAVSTA, POPPAEA VENERIA, C. POPPAEVS APTOR, C. POPPAEVS PARAMON, et C. POPPAEVS CLAMBYS- SVS, nullis tamen honoribus insignes. Non vero eo pertinet, qui saepe apud TACITVM (c) laudatur, POPPAEVS SYLVANVS, vir consularis, et Dalmatiae praefes. Quamvis enim ita virum adpellent optimi TACITI codices, et in his Mediceus vetustissimus: certissi- mum tamen est, illum qui tot locis a TACITO vocatur POPPAEVS SYLVANVS, alio loco ab eodem adpellari POPPAEVM VOPISCVM. (d) Atqui verum eius nomen fuit VOPISCVS POMPEIVS SYLVANVS, quem adhuc sub Vespasiano aquae ductibus praefuisse, FRONTINVS notat. (e) Quare eum genti POPPAEAE inserere vix ausim, quum tam frequenter con- fundi soleant Pompeii et Poppaei, vt non solum C. Poppaeus Sabinus apud PLINIVM (f) et MARIANVM (g) Pompeius, sed et ipsa lex nostra ISIDORO (h) et GRATIANO (i) Popia et Pompeia perperam adpellatur.

CAPVT V.

a) Inscr. p. 580 et 844. b) Inscr. p. IÖCLIX, I. IÖCCCLXXXV, IO IÖCCLXXXIII, 5. IÖCCCL, 4. CLXXIX, 6. IÖCCCLXXXV. IO c) Lib II. Histor. cap. LXXXVI. lib III cap I. lib. IX cap. XLVII. d) Hist. lib I. cap. LXXVII. e) De aqueduct. p. 119: edit. Plantin. f) Lib. VII. Hist. nat. cap. XLVIII. g) Chron. ad ann. Chr. IÖCCLXII. h) Orig. lib. V. cap. XV. i) c. quaedam Dist. 2.

CAPVT V.

DE LEGIS PAPIAE POPPAEAE PARTIBVS ET CAPITIBVS, ET QVOMODO EA ORDINI SVO RESTITVENDA SINT.

I. *Duplex legis PAPIAE POPPAEAE finis, totidemque partes. Altera de maritandis ordinibus, praemiis nuptorum et parentum, poenisque caelibum et orborum; altera de caducis, vacantibus et ereptitiis bonis egit.* II. *Vitaeque pars pluribus constitit capitibus. Marcianus in l. 19. ff. de ritu nupt. caput XXXV. allegat. Textum illum de lege Iulia et Papia videri loqui. Idem a Iac. Gothofredi emendatione vindicatus. An lex Papia Poppaea Satura fuerit?* III. *Quomodo ordini suo restitui possint legis Papiae Poppaeae capita? Gothofredus facili in emendatione inscriptionum, quae in pandectis legibus praemissae. Idem capita quaedam commentus est, quae ad hanc legem non pertinent. Aliquando et SCA ad hanc legem facta vel interpretationes ICTorum cum ipsa lege confudit.* IV. *Quid obseruatum sit in noua legis restitutione?* V. FRAGMENTA EX COMMENTARIIS VETERVM ICTORVM AD PRIOREM PARTEM LEGIS PAPIAE POPPAEAE, SECYNDVM LIBRORVM ORDINEM DISPOSITA. VI. *Ipsa pars prior legis Papiae Poppaeae, adlegationibus, et notis illustrata et cum Gothofredi textu collata.*

Exposita LEGIS IULIAE ET PAPIAE historia, proximum est, vt, quibus illa capitibus constitit, quoque ordine singula capita collocata fuisse videantur, eadem industria inuestigemus. Tametsi enim idem iam egerit vir summus, IAC. GOTHOFREDVS, isque ea in re aliis omnibus ingenii atque industriae palmam praeripuerit: non tamen vbi-que rem acu ita tetigisse videtur vir acutissimus, vt nomine eius officere velle censendus sit, qui et post illius industriam bene ea de lege mereri conetur.

I. Primo ergo cum IAC. GOTHOFREDO ponimus, duas fuisse huius legis partes, quarum altera ad amplificandum ciuium numerum; altera ad lucra quaedam priuatis praeripienda, locupletandumque aerarium, pertinuerit. Vtrumque enim finem sibi proposuerat Augustus, de quo CORNELIVS TACITVS: (a) PAPIAM POPPAEAM senior Augustus post Iulias rogationes INCITANDIS CAELIBVM POENIS AVGENDO AERARIO sanxerat.

Prior itaque legis pars agebat de maritandis ordinibus, de praemiis coniugum et parentum, et de caelibum atque orborum poenis. Vnde passim vocatur LEX MARITA, (b) LEX NVPTIALIS, (c) LEX DE MARITANDIS ORDINIBVS, (d) LEX SOBOLIS PROCREANDAE CAVSSA LATA. (e) Posterior de caducis tractabat, atque hinc lex CADVCARIA dicitur ab VLPIANO. (f) Illa a veteribus laudatur, tamquam vtilissima reipublicae: nec quidquam est magnificentius elogio veteris PANEGYRISTAE: (g) *Leges hae, quae multa caelibes notaverunt, parentes praemiis honorarunt, vere dicuntur esse FVNDAMENTA REIP. quia seminarium iuuentutis, et quasi fontem humani corporis semper Romanis exercitibus ministrarunt.* Haec

repre-

a) Lib. III. Ann. cap. xxvii. b) Horat. Epod. xviii. c) Schol. ad Horat. ibid. d) l. 6, C. de op. lib. e) l. 64. ff. de condit. et dem. f) Fragm. tit. xxxviii. §. vii. g) Paneg. Maxim. et Constant. dict. cap. 11.

reprehenditur a plerisque, et ab ipso IVSTINIANO (a) exagitur, qui *et nomen et materiam caducorum ex bellis civilibus, quae in se populus Romanus mouerat, ortum auctumque, INVIDIOSVM habuisse VIGOREM, multisque prudentissimis viris DISPLICVISSE*, ait. Illam plerumque veteres interpretatione adiuuant, explicantque quam latissime: huius tamquam exosae vires saepe interpretatione frangunt atque incidunt, ne omnes priuatorum fortunae, publici egregio obtentu, in aerarium aut fiscum principis paullatim defluerent.

II. Vtraque legis pars complura denuo capita complexa est. *Septimum* enim allegat GELLIUS; (b) *trigesimum quintum* MARCIANVS. (c) Sed de posteriore loco nondum res extra omnem posita est dubitationis aleam. LIPSIVS et ANT. AVGVSTINVS (d) in eo trigesimum quintum legis Iuliae et Papiae caput vere sibi reperisse visi sunt. IAC. GOTHOFREDVS (e) contra pro xxxv rescribi iussit xv. Vir denique summus, et iurisprudentiae bono natus non modo Gothofredum, sed et Lipsium aliquid humani passum, et nec caput legis Papiae Poppaeae in illo MARCIANI textu exstare, nec ipsum illud fragmentum ex capite xxxv legis Iuliae, sed ex capite xxxv libri xii institutionum Marciani, vbi *ad legem* quamdam Iuliam scripserit, desumptum esse acute statuit, idque vel inde colligi posse censet, quod in eodem fragmento diserte mentio fiat constitutionis SEVERI et ANTONINI, vt ex hac potius, quam ex lege Iulia et Papia aliquid ibi decerpserit MARCIANVS, et hinc superuacua ac paene temeraria sit a GOTHOFREDO tentata circa numerum capituli emendatio. Enimuero, quemadmodum nec mihi se probat GOTHOFREDO *negois*, atque idcirco, vtrumque illa accipiatur, haut in magno equidem discrimine pono: ita vix negare ausim, caput aliquod legis Iuliae et Papiae in isto MARCIANI fragmento latere. Lex enim illa xix de ritu nuptiarum talis est: CAPITE TRIGESIMO QUINTO LEGIS IVLIAE; *Qui liberos, quos habent in potestate, iniuria prohibuerint ducere uxores, vel nubere, vel qui dotem dare non volunt, ex constitutione diuorum SEVERI et ANTONINI per proconsules praefidesque prouinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare*. Hic primo manifestum videtur non a pandectarum collectoribus titulum vel caput xxxv ex libro xii Institutionum MARCIANI, sed ab ipso MARCIANO caput xxxv legis Iuliae allegari, siquidem priore casu non scribendum fuisset CAPITE XXXV LEGIS IVLIAE, sed capite xxxv de lege Iulia vel ad legem Iuliam. Deinde solemne est MARCIANO, allegare in institutionibus non solum aliorum libros, sed et librorum segmenta et capita addito eorum numero, quem saepius alii veteres iureconsulti omittere solent. Nam modo Chryssippi librum *περι νόμου* (f), modo Papiniani librum *ii de adulteriis* (g) modo Iuliani librum *xxvii digestorum*, (h) modo alios aliorum libros laudat, numero fere semper expresso. Quare nihil sane fecit a more suo alienum, si et caput xxxv legis Iuliae nominatim adduxerit. Legem vero Iuliam, quum de nuptiis, remouendisque earum impedimentis, egerit, vix aliam accipere licebit, quam illam de maritandis ordinibus.

De

a) L. vn. pr. C. de caduc. toll. b) Lib. ii. cap. xv. c) L. 19. ff. de ritu nupt. d) De Legib. et SC. p. 1214. Tom. 11. Thesaur. Graeu. e) Leg. Pap. Popp. cap. xv. f) L. 2. ff. de legib. g) L. 7. §. 1. ff. ad leg. Iul. de adult. h) L. 22. ff. de bon. libert.

De hac enim diserte scripsit PAPIANVS: (a) *Ea legis huius sententia fuit, ne quod omnino NUPTIIS IMPEDIMENTVM inferretur.* Quod si quis porro obuertat, fieri non potuisse, vt in lege Iulia diuorum Seueri et Antonini constitutio laudaretur, id quidem ego facile concefferim, sed nec vmquam id factum esse arbitror. Augustus in lege Iulia nihil sanxisse videtur amplius, quam vt parentes, qui liberos INIVRIA prohibuerint uxores ducere vel nubere, a praetore cogerentur eos in matrimonium collocare. Quum vero et dotis denegatio multis nuptiis impedimento esset, quandoquidem puellae Romanae dote cassae, fere inelocabiles videbantur, et conditionem non facile reperiabant: quaestio incidebat, an et ii parentes videantur iniuria prohibere, qui dotem negent? idque vel ideo dici non posse videbatur, quod iure veteri filiabus non abscisse dos deberetur, sed ea necessitas demum nouis legibus, de quibus IUSTINIANVS (b) loqui videtur, imposita esset parentibus. Ast SEVERVS et ANTONINVS, intelligentes, et hoc modo multos liberos prohiberi a nuptiis, legem Iuliam ita interpretati sunt, vt parentes et dotare filias cogerentur, quia prohibere videatur, et qui conditionem non quaerit, vt statim legi nostrae subiicit MARCIANVS. Deinde quum lex Iulia in primis ad frequentandam urbem esset comparata, adeoque ea magistratibus tantum urbanis potestatem fecisset, parentes dotem negantes in ordinem cogendi: principes etiam praesidibus prouinciarum id dederunt negotii, vt parentes elocare et dotare cogent liberos. Omnia haec, suo more, iungit MARCIANVS, ita vt legitimis verbis per *μεταξυλογίαν* statim interserat, quid legi accesserit ex celebri illa SEVERI atque ANTONINI constitutione. Totum ergo textum, sola interpunctione parenthesibusque rite adpositis, et vocabulo PROCONSULIS, quod ex litteris PR. male intellectis irrepere potuit, in alterum Praetoris mutato: ita clarissimum futurum arbitror: CAPITE TRIGESIMO QUINTO LEGIS IULIAE (scilicet cautum est:) QVI LIBEROS, QVOS HABENT IN POTESTATE, INIVRIA PROHIBUERINT DUCERE VXORES VEL NUBERE, (vel, qui dotem dare non volunt, ex constitutione diuorum Seueri et Antonini, PER PRAETOREM, (praesidesque prouinciarum,) COGVNTVR IN MATRIMONIVM COLLOCARE, (et dotare.) Sic certe solet MARCIANVS in institutionibus suis vna manu duos dealbare parietes, et ius recentius per modum *παρενθέσεως* inserere veteri, ceu vel ex hoc eius fragmento (c) patet: *Si quis dicat, se suis numis emtum, potest consistere cum domino suo, cuius in fidem confugit, et queri, quod ab eo non manumittatur, Romae quidem apud praefectum urbi, (in prouinciis vero apud praesides ex sacris constitutionibus diuorum fratrum) sub ea tamen denunciatione, vt is seruus, qui hoc intenderit, nec impleuerit, in opus metalli detur.* Eodem ergo modo et hic MARCIANVS caput legis IULIAE XXXV, intermixta tamen ex iure nouo constitutione Seueri et Antonini, proposuisse videtur. Ipsa sane verba et legitima, et ita comparata videntur, vt nulli legi magis, quam Iuliae et Pappiae conuenire videantur.

Quum ergo ex tam multis et diuersis capitibus conflata fuerit lex Pappia Poppaea, eam ego LEGEM SATVRAM iure vocari arbitror. Quamuis enim id negare videatur vir in his litteris incomparabilis, IO. FRIDR. GRONOVIVS, (d) dum scribit: *Lex Iulia de maritandis*

a) L. 72. §. 2. ff. de condit. et dem.   b) L. 7. C. de dote prom.   c) L. 5. pr. ff. de manumiss.
d) Diatrib. ad Papin. Statium. p. 64.

ritandis ordinibus plura quidem capita continet, nec tamen SATVRA est: attamen vix dubito, quin eam sententiam sua definitione ipse euertat vir doctissimus. Ait enim: LEX SATYRA vel SATVRA, erat quae una rogatione multa et varia complectebatur, νόμος πολλαῖ περὶ ἑξῶν, uti est in glossis, non quaecunque plura capita continet, ut fallitur vir candidus et optime de studiis communibus meritis in observationibus humanis. Variarum rerum capita dixisset, rem attigisset. Et paucis interiectis: Lex Satvra res diuersissimas miscet, quarum aliae capita plurima habent, aliae non: prout exigunt res ipsae, aut voluntas latoris. Quae si vera sunt, (sunt autem verissima,) non potest non lex nostra SATVRA fuisse, quandoquidem non solum ex multis, sed et ex variis diuersissimisque capitibus erat conflata. Alia enim capita ad nuptias, alia ad iura patronatus, alia ad bona caduca, vacantia, ereptitia pertinebant, nec ad eundem omnia finem, vti iam diximus, fuere comparata. Capita sane, quibus iura patronatus sine discrimine, caelibes; an mariti sint patroni, augentur, nec non ea, quibus quaedam bona pro non scriptis haberi, quaedam tanquam caduca, quaedam vt ereptitia fisco vindicari iubentur, nihil faciunt ad nuptias et maritandos ordines, nec ad maritorum parentumque praemia. Vnde V. C. AND. DACERIVS (a) legem nostram, tamquam Saturnae exemplum proponit. Equidem si cui mirum videatur, Augustum contra legem Caeciliam Didiam (b) pluribus de rebus vno sortitu retulisse: eum meminisse velim, facile sub principatu negligi potuisse legem, quae et libera republica non raro negligebatur de ipsis tribunis plebis, rogationibus suis, tamquam veneno, agitantis populum.

III. Quamuis autem tam multa diuersaque capita pristino ordini restitui posse, neget IVST. LIPSIUS, (c) idque a se homine neminem exacturum hominem, scribat: ἐκ τῶν ἀδυνάτων tamen id non esse, experimento luculentissimo docuit IAC. GOTHOFREDVS. Et sane homini, rem serio acturo, non pauca suppeterè videntur adminicula. Nam primo capitum quorundam ipsa verba legitima supersunt, non solum duobus illis locis, quae BARN. BRISSONIVS, (d) nec quinque, que GOTHOFLEDVS et IVST. LIPSIUS obseruarunt, verum etiam, vt mihi videtur, in tribus aliis, puta in L. 19. ff. de ritu nupt. L. 23. ff. eod. et L. 2. ff. de minor. vig. quinq. ann. Deinde etsi reliquorum capitum verba legitima interciderunt: eorum tamen argumenta maximam partem seruarunt DIO CASSIVS, SVETONIVS, alique auctores fide digni, et in primis sex illi, qui hanc legem nostram commentariis illustrarunt, iure consulti celeberrimi, VLPIANVS, TER. CLEMENS, CAIVS, PAVLLVS, MARCELLVS et IVN. MAVRICIANVS. Iis addimus P. IVENTIVM CELSVM, his omnibus antiquiorem, quippe qui Hadriani temporibus legem Iuliam et Papiam Poppaeam vtramque interpretatus est septem libris Digestorum suorum, nempe libris xxx, xxxi, xxxii, xxxiii, xxxiv, xxxv, xxxvi, ceu recte vidit IAC. GOTHOFREDVS, (e) quamuis ille ex egregia hac obseruatione fructum nullum ceperit, dum Celsi fragmenta in restituenda ordini suo hac lege, praeter pauca, insuper habuit. Denique hi septem auctores filum veluti Ariadneum nobis suppeditant, quo prehensio exitum in

G 2

ifto

a) Ad Horat. Praef. Tom. vi. p. 5. b) Cic. pro domo cap. xx. c) Exc. ad Tacit. Annal. Lib. iiii. lict. C. d) De Form. Rom. Lib. ii. p. 169. e) Comm. ad Reg. iur. L. 191. p. 748.

isto labyrintho reperire liceat, atque intelligere, quo quodque caput ordine, quoque loco fuerit collocatum.

Et hac quidem via primus incesse vir eximius, IAC. GOTHOFREDVS, sed tum quidem adhuc iuuenis. Quo factum etiam arbitror, vt aetatis aestu abreptus, plus iusto indulgisse ingenio videatur. Primo enim pro lubitu fingit refingitque numeros librorum, in pandectis nostris occurrentes, nulla licet auctoritate codicum adiutus. Sic quamuis et VLPIANO et TER. CLEMENTI index Florentinus *commentariorum ad leges Bιβλικα εινος* tribuat, quamuis ex libro VLPIANI XIX (a) et XX (b) fragmenta duo superflint: ab utroque tamen XVIII tantum libros conscriptos esse contendit, et hinc utrumque fragmentum ex libro III decerptum esse conicit. Multo facilius vir eximius alias legum inscriptiones mutat. Nam pro VLPIANI libro I rescribi aliquando iubet *librum III.* (c) pro eiusdem libro II *librum III.* (d) pro libro IX *librum III.* (e) pro libro denique XV *librum XVI.* (f) Eadem seueritate numeros librorum TER. CLEMENTIS refingit, pro cuius libro II suo periculo reponi iubet *librum III.* (g) pro libro III *librum XIII.* (h) pro libro V. *librum IV.* (i) pro libro VIII *librum III.* (k) Nec magis PAVLLO parit, pro libro eius III reponens *librum II.* (l) Enimvero in his codicum optimorum auctoritatem insuper habere, numerosque, Florentiae non notis sed integris vocabulis expressos, pro lubitu immutare, religioni nobis duximus, nisi emendationem summa vrgeat atque excuset necessitas.

Deinde idem vir eximius, dum omnia, quae materiam aedificio suo praebitura videbantur, diligenter vndique congerit, quaedam etiam tigna aliena arripuisse ac bona fide suis iunxisse aedibus videtur. Salm, quae capite III de virginibus Vestalibus proponit, ea ex alia lege Papia esse, capite primo demonstraui. Quae capite VI. de testimonio generi et foci tractat, ea manifesto deprompta sunt ex *lege Iulia iudiciorum publicorum*. Caput XX de fundo dotali Italico legi Iuliae de adulteriis, non legi Papias Poppaeae, debetur. Caput nonum de Latinis, vti a IAC. GOTHOFREDO explicatur, partim ex lege Iunia Norbana, partim ex sco quodam esse, suo loco docebimus. Contra ea quaedam, quae ad legem hanc referunt veteres, praetermississe videtur vir doctissimus. Nam nec de cogendis puberibus, vt nuptias liberorum quaerendorum causa contrahant, quidquam habet, nec de concubinato, nec de adfinitatis iure, nec de die legatorum ab apertis tabulis cedente, eorumque transmissio, de quibus omnibus legem nostram egisse argumentis haut obscuris liquet.

Denique et in eo humani quid passus videtur vir eximius, quod vel sca posteris temporibus ad hanc legem facta, vel Ictorum interpretationes ab ipsa lege non satis accurate distinxit, & hinc quaedam plane alio sensu extulit, quam in lege nostra posita fuerant, quaedam etiam ex ingenio confinxit, de quibus dubite an vnamquam cogitauerint legis auctores.

IV. Quae

a) L. 2. de min. b) L. 18. ff. de excuf. L. 14. ff. de off. procol. c) L. 62. ff. ad L. Falc. d) L. 1. ff. de concubin. e) L. 4. ff. de tut. dat. f) L. 37. ff. de mort. cauff. don. g) L. 146. ff. de V. S. h) L. 52. ff. leg. 2. i) L. 25. ff. de de don. inter vir. et vx. k) L. 47. ff. de R. N. L. f. de op. seru. L. 14. de op. lib. l) L. 132. ff. de V. S.

IV. Quae quum ita sint, post GOTHOFREDI industriam ossa legis celeberrimae lectionibus, ipsi nobis eas diximus leges, quas ad euitanda haec praecipitia iudicauimus fore vtilissimas. Primum enim non solum VLPIANVM et TER. CLEMENTEM, sed et reliquos legis nostrae interpretes immo et CELSVM e vestigio sequemur, priorum tamen vel ideo praecipue habituri rationem, quod non solum plurima eorum fragmenta in pandectis allegantur, sed et maior fuit librorum ab iis conscriptorum numerus. Viginti nimirum libros vterque elucubrauerat: quamuis postremi duo non nisi quaedam hypomnemata et obseruationes miscellas complexi videantur. Id quod etiam de PAVLLI commentariorum libris tribus postremis suspicor, qui vti ex fragmentis L. 15. ff. de iur. patr. L. 5. ff. de iur. aur. annul. L. 13. si quid in fraud. patr. et L. 144. ff. de V. S. colligere mihi videor, complexi sunt vnum tractatum iam ante a PAVLLO editum, *de iure patronatus, quod ex lege Iulia et Papia venit*, ex quo etiam ideo nullam legem in Pandectis nostris allegari animaduertimus.

Deinde cauendum duximus, ne inscriptiones legum, librorumque, ex quibus desumptae sunt, numerum, temere mutaremus. Temere, inquam. Nam aliquando emendationem ipsa excusat necessitas, si vel codices editionesque dissentiant vel numerus manifesto in mendo cubat. Sic CAII (a) occurrit fragmentum, quod in aliis editionibus *ex libro XVI*; in aliis, notante IULIO PACIO, *ex libro XII*; in aliis *ex libro XIII* desumptum dicitur. Quum vero CAIVS quindecim tantum libros ad leges scripserit: primum numerum mendosum esse, nemo facile negauerit. Aliud eiusdem (b) fragmentum in aliis editionibus *ex libro XII*; in aliis *ex libro X* citatur. Immo et PAVLLI (c) aliquando allegatur *liber XII ad legem Iuliam et Papiam*, quum index Florentinus decem tantum commentariorum libros Paulo tribuat. In his aliquid indulgere ingenio, nemini existimauius non licere.

Tertio operam dedimus, vt et numeris capitum, a GELLIO et MARCIANO allegatorum, suis constaret locus, adeoque et caput a priore laudatum septimum; et a posteriore xxxv. locum occuparet, quod in sua oeconomia haut praestitit, nec praestare potuit vir eximius IAC. GOTHOFREDVS.

Denique quantum fieri potuit, id egimus diligenter, vt vetera sca et iureconsultorum interpretationes ab ipsis legis sanctionibus, quam accuratissime seiungeremus, nihilque temere admitteremus in textum, quod non veterum niteretur testimonio. Quae quomodo a nobis praestita sint, ita intellectum iri quam facillime arbitramur, si, quae ad partem legis priorem pertinent veterum fragmenta, in iure nostro obuia, per laterculos disposita, secundum librorum numerum sistamus, iisque deinde ipsum subiiciamus textum legis, a nobis de nouo resstitutum, allegatis auctorum, quibus nitimur, testimoniis, et iis, in quibus a IAC. GOTHOFREDO dissentiamus, diligenter notatis.

a) L. 73. ff. de her. inst.   b) L. 55. ff. de legat. 2.   c) L. 2. ff. de concub.

FRAGMENTA EX VET. ICT. COMMENTARIIS SECUNDVM LIBRORVM
ORDINEM DISPOSITA.

CAPITA LEGIS. et fragm. CELSI.	VLPIANVS. LIB. I.	TER. CLEM. LIB. I. Ex	CAIVS LIB. I.	PAVLLVS. LIB. I.	MARCELL. LIB. I.	MAVRICIANI fragmentum ex libro I.
CAP. I. de senatorum, eorumque li- berorum, nu- ptiis.	L. 62. ad L. Falc. L. 5. et 7. de Senat. L. 25. de stat. hom. L. 207. de R. I. L. 4. de colluf. det.	quo nul- lae leges desum- tae sunt.	---	L. 44. de R. N. L. 129. de v. s.	L. 32. et 49. de R. N. L. 8. de agn. et alend. lib.	ex libro I. nullum ex- stat, quod ad priorem hanc legis partem pertineat.
CELSVS LIB. XXX.	L. 6. de iure aur. ann.			LIB. II. L. 47. de R. N. L. 6. de Senat.		
CAP. II. de reliquo- rum inge- nuorum nuptiis.	L. 43. ff. de R. N. L. 4. ff. de colluf. deteg.	---	---	---	---	
CELS. LIB. XXX. L. 23. de R. N.						
CAP. III. de sexagena- riis, quin- quagenariis, spadonibus.	L. 128. de v. s.	---	---	---	---	
CELS. IB. L. 13. de probat.	LIB. II.	LIB. II.				
CAP. IV. de concubi- nis.	L. I. de con- cubin.	---	---	---	---	
CELS. IB.						
CAP. V. de sponfalibus.	---	---	L. 17. de sponfal.	---	---	
CELS. IB.			L. 29. de poen.			

CAP. LEG.	VLPIAN.	TER. CLEM.	CAIVS.	PAVLLVS.	MARCELL.	MAVR.
CAP. VI.	L. 130. de	L. 5. de jur.	---	L. 4. de test.	L. 38. ff.	fragm.
de poenis	v. s. L. 79.	et facti i-		L. 37. de op.	demort.	
iniustarum	de adqu.	gnor.		libert.	cauff. don.	
nuptiarum,	her.	L. 146. de v. s.				
CELS. IB.						

CAP. VII.	LIB. III.	LIB. III.	LIB. II.		
L. 16. de	---	---	L. 30. de R. N.	---	---
Sponf.					
de priuilegiis					
maritorum					
et parentum					
in gerendis					
honoribus.					
Ex CELSI					
libro XXXI					
nihil su-					
pereft.					

CAP. VIII.	LIB. II.	LIB. II.	LIB. II.	LIB. II.
L. 131. de	---	---	---	---
v. s.				LIB. II.
de eorundem				ex quo
priuilegiis in				nullae
petendis ho-				leges de-
noribus.				fumtae
CELS. IB.				sunt.

CAP. IX.	LIB. II.	LIB. II.	LIB. II.	LIB. II.
L. 16. de prob.	---	---	---	---
L. 147. de v. s.				
L. 21. de R. N.				
de immuni-				
tate ob libe-				
rorum nu-				
merum.				
CELS. IB.				

CAP. X.	LIB. II.	LIB. II.	LIB. II.	LIB. II.
L. 52. de	---	---	L. 134. de	---
legat. 2.			v. s.	
de iure Qui-				
ritium. ob li-				
beros confe-				
quendo.				
CELS. IB.				

CAPITA LEGIS.	VLPIAN. LIB. III.	TER. CLEM. LIB. III.	CAIVS. LIB. II.	PAVLLVS. LIB. II. L. 35. de op. lib.	MARCELL. LIB. II.	MAVR. fragm.
CAP. XI. De liberti libera- tione ab operis ob numerum liberorum CELS. IB.	-----	-----	-----		-----	
CAP. XII. De liberatione mulierum a tutela ob nu- merum libe- rorum. CELS. IB.	-----	-----	-----	L. 137. de v. s.	-----	
CAP. XIII. De diuortio li- bertae pro- hibito. CELS. IB.	L. vlt. de di- vort. L. 45. L. 29. L. 27. de rit. nupt. L. 4. de iur. aur. ann.	-----	-----	L. 2. de con- cubin. L. 63. solut. matr.	L. 50. de R. N.	
CAP. XIV. De tutore mu- lieri dotis caussa dan- do. CELS. IB.	-----	L. 61. de iure dot.	-----	-----	-----	
CAP. XV. De iure deci- mam ma- trimonii nomine capiundi. CELS. IB.	LIB. IV. L. 23. quan- do dies le- gat. ced.	LIB. IV. L. 67. ad L. Falc.	-----	L. 63. ad L. Falc.	-----	

CAPITA LEGIS.	ULPIAN. LIB. IV.	TER. CLEM. LIB. IV.	CAIVS. LIB. II.	PAVLVS. LIB. II.	MARCELL. LIB. III.	MAVR.
CAP. XVI. De decimis pro liberorum numero adii- ciendis. CELS. IB.	-----	L. 62. de con- dit. et demonst.	-----	-----	-----	-----
CAP. XVII. De decimae capacitate ob commu- nem filium. CELS. IB.	L. 135. de v. s. L. 9. de capt. et postlim. L. 209. de r. i. L. 40. de his qui fui vel. al. iur. L. vlt. ff. de adopt.	-----	-----	L. 208. de R. I.	-----	-----
CAP. XVIII. De usufructu et parte pro- prietatis le- galis. CELS. LIB. XXXII. L. 29. de vsufr.	-----	-----	-----	-----	-----	-----
CAP. XIX. De praelega- to dotis. CELS. IB.	-----	L. 53. de legat. 2.	-----	-----	-----	-----
CAP. XX. De solidi ca- pacitate inter coniuges ob aetatem. CELS. IB.	-----	-----	-----	-----	-----	-----

CAPITA LEGIS.	VLPIAN. LIB. IV.	TER. CLEM. LIB. IV.	CAIVS. LIB. II.	SAVLLVS. LIB. III.	MARCELL. LIB. III.	MAVR.
CAP. XXI. De solidi ca- pacitate ob diuturnita- tem matrimonii. CELS. IB.	-----	-----	-----	-----	-----	-----
CAP. XXII. De solidi capa- citate ob co- gnationem. CELS. IB.	-----	-----	-----	-----	-----	-----
CAP. XXIII. De solidi ca- pacitate ob absentiam reip. caussa. CELS. IB.	-----	-----	-----	-----	-----	-----
CAP. XXIV. De solidi ca- pacitate ob liberos. CELS. IB.	-----	L. 6. de vulg. et pupill. substit.	L. 5. ff. de vulg. et pu- pill. subst.	L. 132. de v. s.	-----	-----
CAP. XXV. De solidi ca- pacitate ob posthumum. CELS. IB.	L. 133. de v. s.	-----	-----	-----	-----	-----
CAP. XXVI. De solidi ca- pacitate ob ius libero- rum. CELS. IB.	-----	-----	-----	-----	-----	-----

CAPITA LEGIS.	ULPIAN. LIB. IV.	TER. CLEM. LIB. IV.	CAIVS. LIB. III.	PAVLVS. LIB. III.	MARCELL. LIB. III.	MAVR.
CAP. XXVII. De solidi ca- pacitate pa- tris solitarii ex aliorum testamentis. CELS. IB.	-----	L. 72. de her. instit.	-----	-----	-----	
CAP. XXVIII. De solidi ca- pacitate fe- minae ob tres liberos. CELS. IB.	-----	-----	-----	-----	-----	
CAP. XXIX. De legato sub conditione caelibatus relicto. CELS. IB.	-----	L. 151. de v. s. L. 64. de cond. et dem. L. 25. de donat. in- ter vir. et vxor.	L. 63. de cond. et dem.	-----	-----	
CAP. XXX. De iure iuran- do libertis re- mittendo. CELS. IB.	L. 14. de iure patr.	L. 31. qui et a quib, manum,	-----	-----	-----	
CAP. XXXI. De iure ad- fin. inter vi- tricum l. no- vercam et priuignos nec non so- ceros et ge- nerum vel nurum. CELS. IB.	L. 5. de grad. et adfin. L. 136. de v. s.	-----	LIB. IV. L. 5. de test.	-----	-----	

CAPITA LEGIS.	VLPPIANVS. LIB. VI.	TER. CLEM. LIB. VI. et VII.	CAIVS. LIB. V.	FAVLLVS. LIB. III.	MARKELL. LIB. III.	MAVR.
CAP. XXXII. De priuile- giis absen- tium reip. caussa. CELS. IB.	L. 36. L. 38. ff. ex quib. causs. maior.	ex quibus nullae leges de- sumtae sunt.	L. 23. de reb. dub. L. 8. de ann. legat.	L. 35. et 37. ex quibus caus. mai. in integr. restit.	————	————
CAP. XXXIII. De indul- gentia se- natus. CELS. IB.	L. 31. de R. N.	————	————	————	————	————
CAP. XXXIV. De diuortii modo et poena. CELS. IB. L. 97. ff. de v. s.	LIB. VII. L. 64. solut. matr. dos quemadm. pet. L. 139. de v. s.	LIB. VIII. L. 48. de Ritu nupt.	LIB. VI. L. 7. de cens.	L. 8. de captiu. et postlim.	L. 33. de R. N.	————
CAP. XXXV. De cogendis parentibus vt liberos elocent. CELS. IB.	————	————	————	L. 45. de adoption.	————	————
CAP. XXXVI. De poenis caelibatus. CELS. IB.	LIB. VIII. L. 3. ff. de caus. pecul. L. 15. ff. ad L. Corn. de sic.	————	LIB. VII. ex quo le- ges nullae desumtae sunt.	LIB. IV. L. 138. de v. s. L. 87. de le- gat. 3.	LIB. IV. ex quo et reliquis nullum fragmen- tum su- perest.	————
CAP. XXXVII. De poenis orbitatis. CELS. IB.	L. 51. de legat. L. 141. de v. s. L. 36. de mort. causs. don. L. 61. de cond. et dem.	————	————	————	————	————

CAPITALEG.	ULPIAN.	TER. OLEM.	CAIVS.	PAVLLVS.	MARCELL.	MAVR.
CAP. XXXVIII. De liberta ob nuptias ab operis libe- randa. CELS. IB.	LIB. VIII.	LIB. VII. L. 32. qui et a quib. ma- numiff. L. 14. de op. libert.	LIB. VII.	LIB. IV.	LIB. IV.	
CAP. XXXIX. De liberta centenario minore. CELS. IB.	LIB. IX. L. 143. de v. s. L. 4. de tut. et curat. dat. L. 5. de iur. aur. ann.	LIB. IX. L. 24. qui et a quib. ma- num. L. 38. de bon. li- bert. L. 10. de iure patr.	LIB. VIII. L. 4. de bon. poss. L. 148. de v. s.			
CAP. XL. De liberta centenario. CELS. IB.	LIB. X. L. 16. de iure patr. L. 11. eod. L. 145. de v. s.	LIB. X.	LIB. VIII.			
CAP. XLI. De filia patroni. CELS. IB.	LIB. XI.	L. 49. de bon. libert. LIB. XI.				
CAP. XLII. De libertae bonis. CELS. IB.	L. 37. de bon. libert. L. 36. de op. libert. L. 17. de iure patron.	L. 153. de v. s.	L. 146. de R. N.			
CAP. XLIII. De patronae successione. CELS. IB.	LIB. XII. ex quo nul- lae leges exstant.	LIB. IX.	LIB. IX. L. 150. de verb. sign.			
CAP. XLIV. De patronae liberis. CELS. IB.						

Ex hac tabula adparet, VLP. PRIORI LEGIS PARTI INTERPRETANDÆ LIBROS XII, TR. RENTIVM CLEMENTEM Vndecim, Caium nouem, PAVL. QUATUOR, MAURICIANVM VNUM, ex quo nihil superest, destinasse. De MARCELLO res velideo videtur dubia, quod ex libris postremis nullum fragmentum commune naufragium euasit.

Reliquum est vt horum fragmentorum, aliorumque bonorum auctorum duellu ipsa prioris partis capita restituere conemur, quod ita faciemus, vt ex quo quidque fonte fluat, subiectis textui annotationibus, GOTHOFREDI exemplo, ostendamus.

*CAPVT I.

De Senatorum eorumque liberorum nuptiis.

(a) QVI (b) SENATOR EST, (c) QVIVE FILIVS (e) NEPOSVE (e) EX FILIO (f) PRONEPOSVE EX FILIO NATO, CVIVS EORVM EST, ERIT, NE QVIS EORVM SPONSAM VXOREMVE SCIENS DOLO MALO HABETO (g) LIBERTINAM, AVT EAM, QVAE IPSA (h); CVIVSVE PATER (i) MATERVE (l) ARTEM LVDICRAM FECIT, FECERIT, (Gothofr. addit: (m) *Item eam quae palam corpore quaestum facit, fecerit.*)

(n) NEVE SENATORIS FILIA NEPTISVE EX FILIO, PRONEPTISVE EX NEPOTE FILIO NATA, (o) LIBERTINO, EIVE, QVI IPSE, CVIVSVE PATER MATERVE ARTEM LVDICRAM FACIT, FECERIT,

*) CAPVT hoc primum fuisse inde colligendum, quod tota lex ab eo dicta est *lex Julia de maritandis ordinibus*. Pro capite haec venditat PAVLL. LIB. I. L. 44. *de ritu nupr.* Vnde non ausi sumus ei caput sequens cum *Iac. Gothofredo* annectere.

a) Capitis legitima verba existant apud PAVLL. LIB. I. L. 44. *ff. de R. N. de sententia testatar Dio Lib. LIV. p. 531.*

b) SENATOR esse potest, cui est census senatorius, ad cuius computationem facit VLP. LIB. I. L. 62. *ad L. Falc.*

c) *Filius senatoris* est cum naturalis tum adoptivus. VLP. LIB. I. L. 5. *de senar.* PAVLL. LIB. II. L. 6. *cod.* Emancipatus a senatore naturali, quasi senatoris filius est. IB. L. 7. *pr. ff. de senar.* quemadmodum est postumus. VLP. LIB. I. L. 7. §. 1. *cod.*

d) Licet ex filio, Senatu moto, conceptus. VLP. LIB. I. L. 7. §. *ult. ff. de senar.*

e) Non ex filia. Eoque referri potest fragmentum MARCELLI LIB. I. L. 8. *de agn. lib.*

f) Disputasse hac occasione videtur PAVLLVS LIB. I. L. 129. *de V. S.* an iis qui mortui vtero exierunt, tanquam liberis senatorum funus senatorium ducendum sit?

g) Libertina non est, quae iudicata ingenua. VLP. LIB. I. L. 25. *ff. de statu bom. L. 207. de R. I.* nec quae ius aureorum annulorum consequuta. VLP. LIB. I. L. 6. *ff. de iur. ann.*

h) Etiam si in huiusmodi patris potestate non sit. PAVLL. LIB. I. L. 44. §. 3. *ff. de R. N.* etsi pater est adoptivus. IB. L. 44. §. 4. non autem si auus. IB. L. 44. §. 2. *cod.*

i) Etiam quae vulgo concepit. PAVLL. LIB. I. L. 44. §. 3. *cod.*

l) Non autem fraudi erat filiae, parentes, vel eorum alterutrum post nuptias artem ludicram facere coepisse. PAVLL. LIB. I. L. 44. §. 6. Aliud si ipsa vxor hunc quaestum instituerit. IB. L. 44. §. 7.

m) Hanc laciniam iure reieciimus, quia L. 43. pertinet ad caput sequens. Nec opus erat, monere, has ducere non posse senatores ob ea quae notat MARCELL. LIB. I. L. 49. *de R. N.* et PAVLL. LIB. I. L. 44. §. 8. *ff. cod.*

n) Eadem verba legitima seruauit PAVLL. LIB. I. L. 44. *ff. cod.*

o) Quamuis adrogatus sit ab ingenuo. MARCELL. LIB. I. L. 32. *ff. de R. N.*

PECERIT, SPONSAM NUPPTIAE SCIENS DOLO MALO ESTO, NEVE QVIS EORVM DOLO MALO SCIENS
(p) SPONSAM VXOREMVE EAM HABETO.

* CAPVT II. (Gothofr. *cap. I.*)*De ingenuorum nuptiis.*

(a) OMNIBVS reliquis INGENVIS, PRAETER SENATORES EORVMQVE LIBEROS LIBERTINAM
VXOREM HABERE LICETO, (b) neue quid eis qui duxerint (c) liberisue ex eo
matrimonio natis, fraudi ignominiaeue esto. (Gothofr. *Coeteris ingenuis libertinas uxores ducere ius esto, neue quid eis, qui eos duxerint fraudi ignominiaeue esto, liberisue eorum legitimi sunt.*)

(d) Ast ne quis ingenuus EAM QVAE (e) PALAM QVAESTVM CORPORE FACIT FECERIT
(Gothofredus (f) *haec superiori capiti intexuit.*) LENAM, A LENONE MANVMISSAM, AVT
(g) IVDICIO PVBLICO DAMNATAM, AVT (h) IN ADVLTERIO DEPREHENSAM, ET QVAEVE ARTEM
IUDICRAM FACIT FECERIT, sponfam vxoremue sciens dolo malo habeto.

CAPVT III. (Gothofr. *cap. II.*)*De Sexagenariis, quinquagenariis, spadonibus.*

(a) Omnes puberes virique potentes matrimonium liberorum quaesundorum causa
in-

p) Nisi et ipsa quaestum corpore, vel artem iudicram fecerit. PAULL. LIB. II. L. 47. ff.
de R. N.

*) Quum caput primum constituerit illud, quod integrum extulit Paul. L. 44. ff. de R. N. hoc
alterum a primo seiungendum diximus, vt fuerit secundum.

a) De capitis huius sententia testatur Dio LIB. LIV. p. 531. Quin verba legitima maximam par-
tem seruasse videtur CELSVS LIB. XXX. L. 23. ff. de R. N.

b) Formulam hanc, tanquam sollemnem, cum Gothofredo retinuimus ex Liu. Lib. xxxix.
cap. XIX.

c) Diserte hoc lege nostra cautum fuisse docet Dio Cass. Lib. LIV. p. 531.

d) Huius periochae legitima verba maxima ex parte seruauit VLP. LIB. I. L. 43. ff. de R. N.
Ingenuus vero quis? VLP. LIB. I. L. 4. de colluf. de reg.

e) Quid vero palam quaestum corpore facere? Exponit id VLP. LIB. I. L. 43. pr. et §. I. ff. de R. N.

f) Verba haec ad superius caput ideo retulit Gothofredus, quod Vlpianus *Fragm. Tit. XIII. §. I.*
Senatorem eam, quae quaestum corpore fecerit, vxorem habere posse negat. Sed quamuis recte
id neget Vlpianus: non tamen inde sequitur, vt hoc κατὰ τὸ ἐπὶ τὸν prohibitedum fuerit capite pri-
mo. Paullus sane L. 44. de R. N. id caput omittit. Vlpianus L. 43. agit de nuptiis ingenuorum.
Et ratio ipsa iam docebat, quam ingenuus ducere non potest, eam nec ducere posse senatorem.
L. 44. §. 8. L. 49. ff. de R. N.

g) VLP. LIB. I. L. 43. §. 10. ff. de R. N.

h) A quocumque deprehensam. Qua in re differunt lex Iulia de adulteriis et lex nostra. Immo
si deprehensa: parum ei prodest, fuisse absolutam, aut ne in ius quidem vocatam. VLP. LIB. I.
L. 43. §. 12. cod.

a) Testis est Commentator vetus a Cruquio editus ad Horat. *Epod. xviii.* Hinc etiam est
quod lex Papia certis annis nuptias, aliis liberos exigere dicitur Vlpiano *Fragm. Tit. xvi. §. I.* et
Tertulliano *Apol. cap. IV.*

inire tenentor. (Gothofr. *haec omisit*.) (b) *sexagenarii masculi*, (c) *quinguagenariae feminae* et (d) SPADONES a poenis huius legis liberi sunt. (Gothofredus: *Sexagenario masculo, quinguagenariae feminae nuptias contrahere ius ne esto: Post eos tantum annos coniuges poenis huius legis solvuntor. SPADONIBVS item nuptias contrahere ius ne esto.*)

CAPVT IV. (Gothofr. omisit.)

(*) *De concubinato.*

- (a) Quas personas per hanc legem vxores habere non licet, eas concubinas habere ius esto: (b) ingenuam honestam in concubinato habere ius ne esto.

CAPVT V. (Gothofr. *cap. III.*)*De sponsalibus.*

- (a) Sponsam post H. L. decenni minorem nemo habeto; desponsam (b) intra biennium domum ducito; ni duxerit, praemiis maritorum ne fruitor. (Gothofr.: *Quicumque sponsam habebit, ultra biennium eam ne habeto, qui ultra biennium habuerit, praemiis maritorum ne fruitor. Decenni minorem sponsam ne habeto.*) (c) Feminis a morte

b) Hanc legis sententiam suggerit Vlpian. *Fragm. tit. XVI. §. I.* Postea huic capiti aliquid addidit Tiberius, teste Suet. *Claud. cap. XXIII.* idque est ipsum SC. Perficianum, quo cautum, *ut sexagenarii ex quinguagenariae licet inierint matrimonium, poenis tamen caelibatus subsint perpetuo.* Hinc et Claudius ei capiti obrogauit cauitque, *ut qui maior LX annis minorem quinguagenaria duxerit, perinde habeatur, ac si minor sexagenario uxorem duxisset.* Denique et SC. Caluianum prodiit, quo cautum, *ut quae quinguagenaria maior minori sexagenario nupsisset, quia minor sexagenario maiorem quinguagenaria duxerit, eis impar illud matrimonium ne prodesset, sed dos caduca fieret.* Omnia haec narrat Vlp. *tit. XVI. §. I.* quem locum primus in luce posuit V. C. Jac. Perizonius de *Leg. Vocat. p. 153.* Ex quibus patet, male id caput extulisse Lipsium, Brissonium, et, qui eos sequutus est, Iac. Gothofredum. Ceterum illud vna cum SC. ad illud factis sustulit Iustinianus *L. 27. C. de nupr.*

c) Aetas quomodo probanda. CELS. LIB. XXX. *L. 13. ff. de probat.*

d) Vocem hanc explicat VLP. LIB. I. *L. 128. ff. de V. S.*

*) Caput de concubinato in lege Papia Poppaea fuisse adparet ex *L. 3. ff. de concub.* vbi Marcianus *concubinatum per leges nomen adsumsisse* ait, id est, per leges Iuliam et Papiam. Merill. *Lib. v. Obs. cap. x.*

a) Quenam illae personae? In quas stuprum non committitur? Vid. VLP. LIB. II. *L. 1. §. I. 2. ff. de concub.* Modo nec in his vel affinitatis ratio vel aetas obstat. *IB. L. 1. §. 3. 4. eod.*

b) Quia cum ea stuprum committeretur. Atilicinus apud VLP. LIB. I. *L. 1. §. I. ff. de concub.* Stuprum vero committitur in ingenuam virginem vel viduam, honeste viuentem, *L. 34. pr. ff. ad L. Iul. de adult.* non in eam quae obscuro loco nata, aut quaestum corpore fecit. *L. 3. pr. ff. de concub.* Ingenuam honestae vitae atque originis necesse erat vel vxorem habere, vel recusantem stuprum cum ea committere *d. L. 3. cui legi non aduersantur L. 24. ff. de ritu nupr. et L. 31. pr. ff. de donat.*

a) Caput hoc suppeditat Dio *Lib. LIV. Sueton. Octau. cap. XXXIV.*

b) Nisi iustae causae impediunt. Eas describit CAIVS LIB. I. *L. 17. ff. de sponsal.*

c) Hanc sententiam legis seruauit VLPIANVS *Fragm. tit. XIV. §. I.* Eodemque referendum fragmentum CAII LIB. I. *L. 29. ff. de poen.* vti recte vidit Iac. Gothofredus.

morte viri biennii, a repudio anni et sex mensium vacatio esto. (Addit Gothofredus:) (d) *Pontifex Max. arbitrato suo virgines xx non maiores quam x annos natas e populo legat, sortitioque in concione ex eo numero fiat, et cuius virgo ducta erit, eam pontifex max. capiat, eaque Vestae fiat.*)

CAPVT VI. (Gothofr. cap. iv.)

De poenis iniustarum nuptiarum.

(a) Si qui (b) scientes dolo malo aduersus hanc legem coierint, (Gothofr. *si qui sciens D. M. contra hanc legem* (c) *impares uti supra dictum, nuptias contraxerit,*) (d) nec vir, nec vxor, nec (e) socer socrusue nec gener nurusue intelliguntur: (Gothofredus *haec omittit.*) liberi quaesiti natiue legitimi et (f) heredes sui ne sunt, neue parentibus (g) profunto: neque (h) HEREDITATEM, QVAE EIS LEGE OBVENERIT, legatumue ipsi coniuges neque inter se quidquam (i) capiunt: (l) mortuaque muliere dos cauda esto.

* CAPVT VII.

De priuilegiis maritorum et parentum in gerendis honoribus.

Qui (Gothofr. *hic praemittit caput sequens et illud huic septimo iungit.*) plures liberos, quam collega aut in sua potestate habebit, aut bello amisit, ei priori ex consulibus fasces

d) Sunt quidem haec apud Gellium *Lib. I. cap. XII.* Sed nihil illa ad sponsalia, nihil ad finem legis Papiae Poppaeae. Aliam et nostra multo antiquiorem legem Papiam ob oculos habuisse Gellium, supra demonstrauius *Lib. I. Commensarii nostri cap. I.*

a) Caput hoc expressisse Iustinianum §. 12. *Inst. de nupr.* obseruant Merill. *Lib. v. Obs. cap. XI.* et Gothofred. *ad Leg. Pap. cap. IV. p. 275.*

b) Non si bona fide vel per errorem alteruter nuptias fecerit. TER. CLEM. LIB. II. L. 5. *ff. de iur. et fact. ign.*

c) Impares nuptiae dictae tantum, quas quis contra SC. Caluisianum inierat, Iustin. L. 12. *C. de legit. ber.* Conf. V. C. Schulting. *Jurisp. anseiusi. p. 615.* Hoc vero caput ad omnes reliquas prohibitiones pertinuit.

d) Haec sunt ex §. 12. *Inst. de nupr.*

e) Itaque nec priuilegio, ex quo foceri, generi et nurus ex lege Iulia publicorum iudiciorum testimonium inter se non dicebant, fruebantur. Et huc pertinent fragmenta PAVLLI LIB. II. L. 4. *ff. de test.* et TER. CLEM. LIB. II. L. 146. *ff. de V. S.* ex quibus Gothofredus perperam desumisit verba capiti suo sexto adfuta; GENER SOCERVE INIURI IN REOS TESTIMONIUM NE DICUNTO.

f) Collat. LL. Mos. et Rom. *tit. XVI. §. III.*

g) PAVLL. LIB. II. L. 37. §. 7. *ff. de op. libers.*

h) Erant enim veluti caelibes, qui nihil capiebant. Vlp. *Fragm. tit. XVII. §. I. tit. XXII. §. III.* Hereditas vero cum ex testamento, tum ab intestato delata, lege dicebatur obueneri. VLP. LIB. II. L. 130. *ff. de V. S.* Hic agitur de ea, quae testamento delata.

i) Neque per se nec per alium in potestate sua constitutum. VLP. LIB. II. L. 79. *ff. de adqu. ber. immo ne mortis quidem causa.* MARCELL. LIB. I. L. 38. *ff. de mort. caus. don.*

l) Ita Vipian. *tit. XVI. §. ult.* Non ergo rescindebatur huiusmodi matrimonium, sed non erant iustae nuptiae. Vnde nec dotem intelligi ait Iustinianus §. 12. *de nupr.*

* Caput hoc septimum legis Pap. Poppaeae fuisse, testatur Gellius *Lib. II. cap. xv.* cui et capitis sententiam debemus.

fasces sumendi potestas esto: si par vtrique numerus liberorum erit, (a) maritus, aut (b) qui in numero maritorum est, praefertor: sin omnes et (c) mariti et patres erunt, tum, qui maior natū erit, fasces prior capito.

CAPVT VIII. (Gothofr. cap. vii.)

De eorumdem priuilegiis in petendis honoribus.

(a) **Q**ui candidatorum plures liberos secundum H. L. habebit, praefertor: petentibusque honores (b) SINGVLI ANNI PER SINGVLOS LIBEROS DEMITTVNTOR, eisque honores citius, quam per leges annarias licet, petere sine (c) FRAUDE SVA liceto. (Gothofr. hoc postremum comma omisit.)

CAPVT IX. (Gothofred. cap. viii.)

De immunitate ob liberorum numerum.

(a) **Q**ui secundum H. L. (b) liberos tres (c) ROMAE NATOS (d) INCOLVMES, (Gothofr. *superstites*) qui quatuor in Italia, quinque in prouinciis habebit, omnium numerum personalium immunitatem habeto,

CAPVT X.

a) Modo ne simulatae sint nuptiae, quas nullius momenti esse tradit CAIVS LIB. I. L. 30. ff. de rit. nupr.

b) Veluti sponsus, nondum elapso a sponsalibus biennio: modo ne quis cum persona, quae per leges senatori nubere non poterat, fecisset sponsalia. VLP. LIB. III. L. 16. ff. de sponsf. Sed et ii maritorum numero erant, qui obtinuerant τὰ τῶν γεγαμηκότων δικαιώματα, iura maritorum, de quibus Dio lib. LX. p. 681.

c) De casibus, si ambo sint mariti, sed improles, vel caelibes, sed totidem liberorum patres, nihil in hac lege scriptum fuisse ait Gellius Lib. II. cap. xv. Iis casibus tamen aetatis habitam esse rationem, existimat.

a) Haec de candidatis sententiam suppeditant Tacit. Lib. xv. Annal. cap. xix. qui et adoptionibus huic legi fraudem factam esse memorat. Conf. Dio. Lib. LIII. et Plin. Lib. VII. Epist. xvi.

b) Verba haec seruauit VLP. LIB. XIX. L. 2. ff. de min. quae ad honorum petitionem non ad maiorenitatem citius finiendam pertinere rescripto principis declaratum est.

c) Ad haec verba differentiam FRAVDIS ET PORNAE exposuisse videtur VLP. LIB. III. L. 13. ff. de V. S.

a) De hoc capite pr. Inst. de excusf. tut. L. 1. 2. ff. de vacat. et excusf. mun. L. 1. et vlt. C. qui num. liber. L. vn. C. Tb. eod. Proderant vero liberi vtrique parenti. L. 5. C. eod.

b) Naturales vtriusque sexus L. vn. C. Theod. eod. non adoptiuos. L. 2. §. 7. ff. de vac. et excusf. mun.

c) Legitima haec verba exponit TER. CLEM. LIB. III. L. 147. de V. S. Probanda vero erat natiuitas liberorum tabulis ex aerario petitis, ad quod parentes liberos recens natos profitebantur, quod facere et matres et auos potuisse ad hanc legem docet TER. CLEM. LIB. III. L. 16. ff. de probaz.

d) L. 1. §. vlt. L. 2. §. 5. ff. de vacat. mun. L. 1. C. qui num. liberorum. Per gloriam viuere intelligebantur etiam bello amissi. L. vlt. ff. de vacat. et excusf. mun. §. 2. Inst. de excusf. tut. L. 18. ff. eod. eoque casu et auo nepotes, imprimis bello amisso filio proderant, L. 3. C. de his qui num. lib. Quid vero si pater filium coegisset ad ducendam vxorem procreandosque liberos, an et tunc proderant ano nepotes? Profuerunt, nisi fallor, eumque casum tractasse videtur. TER. CLEM. LIB. III. L. 21. ff. de R. N.

CAPVT X. (Gothofred. cap. ix.)

De iure Quiritium ob liberos consequendo.

- (a) **L**atinus, cui ex Latina filius filiaue natus nataue et (b) ANNICVLVS ANNICVLAVE factus factaue erit, (Gothofr. addit: (c) *At Latina, si TER ENIXA FVERIT.*) (d) iura Quiritium consequitor.

CAPVT XI. (Gothofr. cap. x.)

De liberatione liberti ab operis ob liberos.

- (a) **Q**VI (b) LIBERTINVS DVOS PLVRESVE LIBEROS A SE GENITOS NATOSVE IN SVA POTESTATE HABEBIT, PRAETER EVM, QVI ARTEM LYDICRAM FECERIT, QVIVE OPERAS SVAS, VT CVM BESTIIS PVGNARET, LOCAVERIT, NE QVIS EORVM OPERAS, (Gothofr. omitit *operas*) DONI, MVNERIS, ALIVDVE QVIDQVAM LIBERTATIS CAVSSA PATRONO, PATRONAE, LIBERISVE EORVM, DE QVIBVS IVRAVERIT, VEL PROMISERIT, OBLIGATVSVE ERIT, DARE, FACERE, PRAESTARE DEBETO. ET SI NON EODEM TEMPORE DVO IN POTESTATE HABEBIT, VEL VNVM QVINQVENNEM, OPERARVM OBLIGATIONE LIBERATOR.

CAPVT XII. (Gothofr. cap. xi.)

De mulierum liberatione a tutela ob numerum liberorum.

- (a) **I**ngenua (b) TER ENIXA vel ius trium liberorum consequuta, (c) libertina quatuor liberorum iure tutela liberator. Eidem sine patroni auctoritate, (d) dum pro numero liberorum sibi superstitum virilem partem ei relinquunt, testari fas esto. (Paullo aliter Gothofredus: *Ingenua trium liberorum iure legitima tutela; libertina*

I 2

quatuor

a) Non Latinus Iunianus, cui demum lex Iunia Norbana hoc beneficium tribuit, Vlp. *Fragm. tit. III. §. I. et III.* sed Latinus colonarius. Latini etiam nominis sociis simile fere privilegium olim concessum esse, obseruat Liu. *Lib. XLI. cap. VIII.*

b) Explicat haec verba legitima PAVLLVS LIB. II. L. 134. *ff. de V. S.*

c) Atqui hoc ius non ex lege nostra, sed ex SC. esse, disertè docet Vlpian. *Fragm. tit. III. §. I.*

d) Hinc iura connubii, contractuum et testamenti factionis consequeretur, adeoque et testari et heres esse poterat. Quid si de Latini instituti statu dubitaretur? Vid. TER. CLEM. LIB. III. L. 92. *ff. de Legat. 2.*

a) Integrum hoc caput, ipsaque eius legitima verba seruauit PAVLLVS LIB. II. L. 37. *ff. de operis libers.* Conf. L. 6. C. *de op. libers.* vbi eiusdem mentio fit privilegii.

b) An et liberta? Immo ea, per nuptias, etiam si liberos non haberet, operarum obligatione liberatur, quia in officio mariti esse debebat. Vide infra caput legis nostrae XXXVIII. Quid si nupta haut esset? Tunc vero debebat operas, nec iis liberabatur, nisi ob aetatem, si maior esset quinquaginta annis. Et huc pertinet fragmentum PAVLLI LIB. II. L. 35. *de op. libers.*

a) Capitis huius meminere Plutarchus *in Numa p. 66.* Dio *Lib. LVI. p. 578.* *Frag. regularum ex vetere ICo §. VI.* et in primis Vlp. *Fragm. tit. XXIX. §. II. III.* quem sequuti sumus.

b) Haec verba, quae Gothofredus ad caput superius perperam retulerat, huc potius pertinent, eaque interpretatur PAVLLVS LIB. II. L. 137. *ff. de V. S.*

c) Vlpian. *Fragm. tit. XXIX. §. II. III.*

d) Eam limitationem, ab Vlpiano disertis adiectam verbis, omisit vir eximius Jac. Gothofredus.

quatuor liberorum iure tutela patroni liberantur, ideoque iam absque tutorum auctoritate testari eis, resque suas administrare licet, eisque, quibus quid ita datum legatumve, eam pecuniam sine fraude sua capere licet.)

CAPVT XIII. (Gothofr. cap. vi.)

De diuortio libertae prohibito.

(a) **N**E DIVORTII FACIENDI POTESTAS (b) LIBERTAE QVAE (c) NYPTA EST PATRONO, QVAMDIV IS EAM (d) VXOREM ESSE VOLET, NEVE INVITO ILLO ALII NVBENDI POTESTAS ESTO. (Longe aliter Iac. Gothofredus: *si secundum H. L. nuptiae contractae fuerint*, DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTAE, QVAE PATRONO NYPTA EST INVITO PATRONO *cumque altero connubii ius*, QVAMDIV PATRONVS VXOREM EAM ESSE VOLET, NE ESTO. (e) GENER SOCERVE *inuiti in reos testimonium ne dicunt*. f) *Liberta, quae patroni voluntate nupta erit, operarum obligatione liberata. Quae in concubinato patroni erit, ab inuito eo discedere, alterique se in matrimonium vel concubinatum dare ius esto.*)

CAPVT XIV. (Gothofr. v.)

De tutore mulieri dotis causa dando.

(a) **E**i mulieri virginis, quam ex H. L. nubere oportebit, tutor ad DOTE M DANDAM, DICENDAM PROMITTENDAMVE, (b) si legitimum tutorem pupillum habeat (Gothofredus: *si legitimum tutorem non habeat*) (c) a praetore urbano dator.

(*) CA-

a) Caput hoc, eiusque legitima verba seruauit VLP. LIB. III. L. II. ff. de diuor. et L. 45. ff. de R. N.

b) An et ea, quae contra legem nupserat senatori si is postea senator esse desierat? vid. VLP. LIB. III. L. 27. ff. de R. N. Quid si ius aureorum annulorum consequuta? Vid. VLP. LIB. III. L. 4. ff. de iur. aur. ann. Quid si ex fideicommissis manumissa? MARCELL. LIB. III. L. 50. ff. de rit. nupt.

c) Non vero nubere ei cogitur, nisi ea de causa manumissa sit. VLP. LIB. III. L. 29. ff. de R. N. Nec repudium mittere prohibetur sponsa VLP. IB. L. 45. §. 4. immo nec concubina. PAVLL. LIB. II. L. 2. ff. de concub.

d) Si velle eum, vel ex signis quibusdam constat, recte liberta nubit, et tunc dos quoque ei restituenda. Eo pertinet fragmentum PAVLLI LIB. II. L. 63. *soluto matr. dos quemadm.*

e) Id ius ex lege Iulia publicorum iudiciorum esse, nec huc pertinere, iam monuimus ad caput huius legis sextum.

f) Haec non ex lege sed ex interpretatione prudentum sunt. Nec lex VLP. LIB. II. L. I. de concub. cuius inscriptionem suo more refingit Gothofredus, huc pertinet, sed ad caput de concubinato, quod ille omisit. Quin perperam vir eximius expressit Vlpiani sententiam. Neque enim is dicit, concubinam alteri nubere, sed tantum, illam se alii in concubinatum dare posse.

a) Caput hoc suppeditat Vlpian. *Fragm. rit. xi. §. xx.* et ad illud pertinet fragmentum TERT. CLEM. LIB. III. L. 61. ff. de iure dos.

b) Ita Vlpianus. *rit. xi. §. xx.*

c) Itaque hoc caput ad solas vrbanas virgines viduasque pertinuit. Postea, ut et in prouinciis tutores darent Praefides, SCo cautum est. Vlpian. *ibid.* saepe enim, quod ad urbem pertinuit, etiam ad prouincias prolatum est. Vid. L. 5. pr. ff. de manumiss.

(*) CAPVT XV. (Gothofr. XII.)

De iure decimam capiendi nomine matrimonii.

Viro et vxori inter se matrimonii nomine (a) decimam capere ius esto.

CAPVT XVI. (Gothofr. XII.)

De decimis pro liberorum numero adiiendis.

(b) **S**i ex (c) alio matrimonio liberos superfites habebunt, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, (*Omittit hoc comma Iac. Gothofredus,*) (d) totidem decimas pro numero liberorum capiunto.

CAPVT XVII. (Gothofr. XII.)

De decimae capacitae ob communem filium amiffum.

(e) **I**dem (f) communis filius filiaue post (g) nominum diem, (Gothofredus *nonum diem*) (h) amiffus amiffaue decimam adii cito, duo post nominum (Goth. *nonum*) diem amiffi duas decimas adii ciunt.

CAPVT XVIII. (Gothofr. cap. XI.)

De usufructu et parte proprietatis legatis.

(i) **P**raeter decimam etiam usufructum tertiae partis bonorum (k) coniugis praemortui (Gothofr. *partis bonorum eius*) et quotcumque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem capere ius esto.

I 3

CAPVT

*) Vocantur hae leges *decimariae*. L. 2. C. *Theod. de iur. lib.* Vnde eas cum Gothofredo non putauimus in vnum caput compingendas. Seruauit eas Vlpianus *Fragm. tit. xv.*

a) Ea decima computanda erat, deducta quarta Falcidia, si deberetur. TER. CLEM. LIB. IV. L. 67. ff. *ad L. Falcid.* neque habebatur ratio pretii affectionis, PAVLL. LIB. II. L. 63. ff. *eod.* Si in annos singulos relictum fuerat legatum, per annos singulos inspiciendum erat, quantum superfites posset capere. VLP. LIB. IV. L. 23. ff. *quando dies leg. ced.*

b) Vlpian. *tit. xv.*

c) An etiam post mortem testatoris procreatos? TER. CLEM. LIB. IV. L. 62. *pr. ff. de cond. et dem.* Quid si coniux coniugem instituerit cum conditione: *Si a liberis non nupserit* vel *si a liberis impuberibus non nupserit*? Id. *ibid.* L. 62. §. 2.

d) Non plus, si amplius relictum fuerat addere solebant, *vt beredi aliquid daret*, de qua conditione vid. TER. CLEM. *ibid.* §. 1.

e) Vlp. *Fragm. tit. xv.*

f) Non tamen qui ali iussus. VLP. LIB. IV. L. 10. ff. *de his qui sui vel al. iur.* Proderat autem portentosus. VLP. LIB. IV. L. 135. ff. *de V.S.* apud hostes susceptus et reuerfus. VLP. LIB. IV. L. 4. ff. *de caps.* in seruitute quaesitus et dein arrogatus. VLP. LIB. IV. L. *ult. ff. de adop.*

g) Conf. Merill. *Obs. Lib. II. cap. xxxiii.*

h) Amiffus vero quis? VLP. LIB. IV. L. 209. ff. *de R. I.* PAVLL. LIB. III. L. 208. ff. *de R. I.*

i) Vlpian. *Fragm. tit. xv.* Alias usufructus bonorum omnium legari potest. CELS. LIB. xxxii. L. 29. ff. *de usufr.*

k) Apud Vlpianum est *bonorum eius*, id est, coniugis praemortui, non *bonorum eius*, vti extulit Gothofredus.

CAPVT XIX. (Gothofr. xii.)

De praelegato dotis.

- (a) Hoc amplius mulieri, praeter decimam, (b) dotem legatam sibi petere, ius esto.

CAPVT XX. (Gothofr. cap. xiii.)

De solidi capacitate inter coniuges ob aetatem.

- (c) Viro et (d) vxori solidum inter se capiendi ius esto, si vterque vel alteruter nondum eius aetatis sit, qua liberi ex hac lege exiguntur.

CAPVT XXI. (Gothofr. cap. xiii.)

De solidi capacitate ob diuturnitatem matrimonii.

- Item si vtrique finitos H. L. annos in matrimonio excesserint, solidum inter se capiendi ius esto.

CAPVT XXII. (Gothofr. xiii.)

De solidi capacitate ob cognationem.

- (f) Item si cognati inter se coierint, vsque ad sextum gradum, eis solidum inter se capiendi ius esto.

CAPVT XXIII. (Gothofr. xviii.)

De solidi capacitate ob absentiam reip. causa.

- (g) Si vir abest reip. causa, donec abest, et intra annum, postquam abesse desit, libera inter eum et vxorem testamentifilio esto. (Gothofr: Si vir commodi sui causa absit, ex bonis vxoris suae solidum ne capito. At si sine detractione reip. causa aberit, κ. τ. λ.)

CAPVT

- a) Vlpian *ibid.*
 b) Dos praelegata extra rationem legis Papiae decimariae est, immo et vicē dotis legatum. TER. CLEM. LIB. IV. L. 53. ff. de legat. 2.
 c) Solidum vel inter se capiebant coniuges, vel alius ex alterius testamento. De priore casu agunt *capita* xx vsque ad xxvi. De posteriore *capita* xxvii et xxviii. Seruauit capita Vlpianus *Fragm. tit. xvi.*
 d) Etiam si breuissimum fuerit matrimonium. L. 19. C. de legat. Cuiac. *Obs. Lib. xviii. cap. ix.*
 e) Annum sexagesimum matris, quinquagesimum vxor. Vide supra caput legis iii.
 f) Vlpian. *tit. xvi. §. i.*
 g) Vlpian. *tit. xvi. §. i.* Gothofredus haec seiungit a legibus de solidi capacitate, et inde novum caput extruit, quod ipsi est xviii. Sed quo pertineant illa fragmenta de absentia reip. causa L. 35. L. 36. L. 37. L. 38. ff. quibus ex caus. mai. infra docebimus ad caput nostrum xxxii.

CAPVT XXIV. (Gothofr. XIII.)

De solidi capacitate ob liberos.

(a) **I**tem qui filium filiamue communem superstitem habebunt, aut quatuordecim annorum filium vel filiam duodecim, vel qui duos trimos, vel tres post nominum diem, aut qui (b) intra annum et sex menses etiam vnum cuiuscumque aetatis impubere amiserint: eis (c) solidum inter se capiendi ius esto. (Gothofredus alio plane sensu: (e) *Vel si tres post nonum diem amiserint, intra annum tamen et sex menses. Etiam vnus cuiuscumque aetatis impubes amissus solidi capiendi ius praestato.*)

CAPVT XXV. (Gothofr. XIII.)

De solidi capacitate ob postumum.

(e) **I**tem vxori, quae post mortem viri intra (f) decem menses ex eo peperit, solidum ex bonis eius capiendi ius esto.

CAPVT XXVI. (Gothofr. XIII.)

De solidi capacitate ob ius liberorum.

(g) **I**tem qui quaeue ius liberorum (Gothofr. *communium liberorum*) (h) a senatu (Gothofr. *a populo*) impetrauerint, solidum inter se capiunt.

CAPVT XXVII. (Gothofr. XIV.)

De solidi capacitate patris solitarii ex alterius testamento.

(i) **E**x aliorum testamentis (k) PATER SOLITARIUS (l) solidum capito.

CAPVT

a) Vlpian. *tit. xvi. §. 1. L. 7. C. Theod. de nauicul.*

b) Annus quomodo computandus? Vid. PAVLL. LIB. II. L. 134. *ff. de V. S.*

c) Alias quod ultra relictum erat, aerarium vel fiscus occupabat: nisi substitutione id ius eluderetur. TER. CLEM. LIB. IV. L. 6. *ff. de vulg. ex pupill. substis.* CAIVS LIB. III. L. 5. *ff. cod.* Has enim substitutiones ad caducariam legem excludendam valuisse, testatur Iustinianus *L. vn. pr. C. de caduc. toll.*

d) Conf. Vlpian. *ibid.* et ibi virorum doctorum scholia.

e) Vlpian. *tit. xvi. §. 1.*

f) Hi vero quomodo computandi? Vid. VLP. LIB. IV. L. 133. *ff. de V. S.*

g) Vlpian. *ibid.*

h) Senatum, non populum, hoc ius tribuisse, vel ex Dionis *Lib. LV. p. 549.* quem ipse Gothofredus allegat, discimus.

i) Iuuenal. *Sat. IX. v. 86.*

k) Seruauit haec verba legitima Vlpianus in rubrica tituli XIII. *De caelibe, orbo et solitario parre.*

l) Si quis solitarius pater non erat, eique tamen quod per legem capere non posset, id est, solidum relictum fuerat: id occupabat fiscus, tanquam caducum, nisi ex alio institutus esset ab eo, qui soluendo non erat. TER. CLEM. LIB. IV. L. 72. *ff. de hered. inst.*

CAPVT XXVIII. (Gothofr. XIV.)

De solidi capacitate feminae ob tres liberos.

- (a) Item femina ingenua, si tres liberos habebit, et libertina, (b) si quatuor, solidum ex aliorum testamentis capiunt.

CAPVT XXIX. (Gothofr. cap. XVII.)

De legato sub conditione caelibatus relicto.

- (c) Si quis caelibatus aut (d) viduitatis conditionem heredi legatarie iniunxerit: heres legatariusve ea conditione liberi sunt, neque eo minus (e) DELATAM HEREDITATEM legatumve ex H. L. consequuntur.

CAPVT XXX. (Gothofr. XVI.)

De iure iurando libertis remittendo.

- (f) Si (g) patronus ius iurandum liberto in hoc imposuerit, ne uxorem ducat, vel libertae, ne nubat: iusiurandum illud (h) permittitor, nuptiasque ex H. L. contrahendi, liberto libertaeque ius (Gothofr. et *potestas*) esto.

CAPVT XXXI. (Gothofr. omisit.)

De iure adfinitatis inter vitricum etc.

- (i) Adfinitas, praeterquam inter (k) nouercam et priuignum vitricum et priuignum, nec

a) Hoc caput suggerunt Dio *Lib. LV. et LVI. et L. 8. et 9. C. Theod. de bon. profcr.*

b) Plerumque vbi tres liberi sufficiebant ingenuae, ibi libertinae opus erat liberis quatuor.

c) De hoc capite *L. 92. L. 74. L. 79. ff. de cond. et dem. Paull. Sent. Rec. Lib. III. tit. IV. et in primis TER. CLEMENS LIB. V. L. 64. ff. de cond. et dem. et CAIVS LIB. III. L. 63. ff. eod.*

d) Id vero, quod ad viduas, mutatum SCQ. Vnde ius ex hoc capite legis Pappiae, SCQ et cautione Mutiana constat dici consuevit LEX IVLIA MISCELLA. Vid. *tit. C. de indict. vid. et Nou. XXII. cap. XLIII.*

e) Explicat haec verba legitima *TER. CLEM. LIB. V. L. 151. ff. de V. S.*

f) Agitur de hoc capite *L. 6. in fin. ff. de iure patr. et TER. CLEM. LIB. V. L. 31. ff. qui et a quibus manum.*

g) Quis vero patronus? Vid. *VLP. LIB. V. L. 14. ff. de iure patron.*

h) Ita legitur apud Paullum *L. 6. §. 4. ff. de iur. patr.* neque opus est, vt vocabulum antiquum, et fortassis legitimum mutemus in *remissor*. Probum illud esse, docebimus infra, vbi et ostendemus, quomodo hac in re differant leges Aelia Sentia, et Pappia Poppaea. Illa enim patronum liberto hoc iusiurandum iniungentem iuribus patronatus priuauit; haec liberto iuris iurandi gratiam fecit.

i) *Licet veteres credidisse, nuptiis fratris soluis, viduam eius a fratre uxorem duci, aiunt Constantinus, Constans et Iulianus L. 2. C. Theod. de inc. nups.* Id ius Romanis legibus tribuunt Diocletianus et Maximianus *AA. Coll. Leg. Mos. et Rom. tit. VI. §. IV.* Ast quibus legibus? Ab Augusto latis. *L. 14. §. ult. ff. de R. N. Procul dubio ergo legi Pappiae Poppaeae.*

k) *Vlpian. tit. XI. §. VI. Paull. Rec. Sent. Lib. II. tit. XIX. §. V.*

nec non (a) SOCERYM SOCRYMVE et GENERVM NVRVMVE (b) morte diuortio-
que soluitor.

CAPVT XXXII. (Gothofr. cap. xviii.)

De privilegijs absentium reip. causa.

(c) Qui REIP. CAUSSA sine detractione absunt, donec absunt, et intra annum,
postquam abesse desierunt, vacationem legis habent: Reliqui qui sui com-
modi causa absunt, (d) poenis ex hac lege tenentor. (Gothofredus hic demum locum
fuisse putat capiti quod supra dedimus, xxiv.)

CAPVT XXXIII. (Gothofr. cap. xix.)

De indulgentia senatus.

Si cui (e) Senatus (f) gratiam huius legis faciet, ei nuptiae iustae, liberique legitimi
sunt, et omnia praemia ex H. L. capere ius esto. (Gothofr. Si cui populus prohi-
bitas H. L. nuptias contrahere permiserit: nuptiae legitimae sunt, neque quid ei, qui huius-
modi nuptias contraxerit, fraudi ignominiaeque esto.)

CAPVT XXXIV. (Gothofr. cap. xx. xxi. xxii.)

De diuortii modo et poena.

(g) Soluta (h) citra culpam vxoris matrimonio, si mulier ob mores viri diuortit, vir
eam dotem, quae annua bima trima die reddi debet, ob maiores mores prae-
sentem; propter minores senum mensium die reddito. Quod ad eam dotem, quae
praefens

a) Qui foceri, generi, nurus? Vid. VLP. LIB. V. L. 136. ff. de V. S. L. 6. ff. de grad. CAI.
LIB. IV. L. 5. ff. de test.

b) Morte olim solutam esse adfinitatem, recte docuere Vinn. ad §. 6. Inst. de nupt. Reinold. Var.
cap. 16. Sed sublatum id ius L. 2. C. Th. de incest. nuptiis.

c) Huc pertinent VLP. LIB. VI. L. 36. et L. 38. ff. quib. ex caus. maior.

d) Ideoque nec solidum, ut supra diximus, inter se capere poterant. Quid si annum legatum
sibi reliquerint? CAIUS LIB. V. L. 8. ff. de ann. legat. Quid si mulier cum viro absens cum filio
impubere perierit? Ita CAIUS L. 23. ff. de reb. dub.

e) Non populus. Liu. Lib. xxxix. cap. xix. Dio Lib. lxx. p. 747.

f) Veluti Senatori concedendo nuptias cum libertina. Quod exemplum habet VLP. LIB. VI.
L. 31. ff. de R. N.

g) Augustus diuortii modum imposuit. Sueton. Aug. cap. xxiv. Id est, poenas diffidii sanxit.
PAVLL. LIB. III. L. 8. ff. de capt. et postlim. Eas poenas in modo reddendi dotem constituisse, patet
ex VLP. LIB. VII. L. 64. §. 6. IC. ff. solut. marr. Hunc vero modum dotem reddendi, si vel vir
vel vxor causam diuortio dederit, describit accurate Vlpian. Fragm. tit. vi. §. x. et XIII. Vnde
verosimillimum, haec ex ipsa lege Papia Poppaea esse.

h) Ut pateret, quem penes culpa sit, opus erat causae cognitione. Eoque comparatum erat
iudicium malae tractationis, de quo V. C. Ant. Schulting. ad Vlp. tit. vi. §. XIII.

praesens reddi solet, et (a) dotale praedium Italicum, et (b) QUIDQUID EX BONIS VXORIS vel libertorum eius AD EVM PERVENIT, VT ET, SI DOLO MALO FACTVM ERIT, QVO MINVS PERVENIRET, QVANTA PECVNIA ERIT, TANTAM ipse eiusue heredes (c) PECVNIAM DATO, et vir simul fructum quadriennii praestato. (d) Sin mulieris culpa discidium factum: morum quidem nomine maritus grauiorum quidem sextam; leuiorum octavam dotis partem retinet. (Gothofredus plane aliter: Cap. xx.) (e) *Fundum dotalem Italicum maritus, inuita uxore ne alienato, neue, consentiente ea, obligato.* Cap. xxi. (f) *soluta citra culpam uxoris matrimonio, vir quidquid ex uxoris eiusue libertorum bonis ad EVM PERVENIT, AVT DOLO MALO EIVS FACTVM ERIT, QVO MINVS PERVENIRET, tam ipse, quam heres eius, QVANTA PECVNIA ERIT TANTAM PECVNIAM uxori DATO.* Cap. xxii. *De dotis repetitione et retentionibus, vt existimo.*

(*) CAPVT XXXV. (Gothofred. xv.)

De cogendis parentibus, ut liberos elocent.

QVI (g) LIBEROS (h) QVOS HABENT IN POTESTATE INIVRIA PROHIBERVNT, DVCERE VXORES VEL NVBERE, (Gothofred. (i) *vel qui dotem dare nolunt*) in matrimonium EOS (Gothofr. addit GENERO NVRVIVE) COLLOCARE, (k) PER PRAETOREM VRBANVM COGVNTOR.

CAPVT

a) Tale non solum quod Romae erat, VLP. LIB. VII. L. 139. ff. de V. S. et in Italia: verum etiam in coloniis iuris Italici, de quibus CAIVS LIB. VI. L. ult. ff. de cens.

b) Verba haec legitima sunt apud VLP. LIB. VII. L. 64. ff. sol. marr. Eodem pertinet fragm. CELSI LIB. XXXII. L. 97. ff. de V. S.

c) Exceptus videtur patronus, a quo inuito, vti supra cap. XIII. docuimus, liberta diuertere non poterat. Eoque pertinet fragmentum TER. CLEMENTIS LIB. VIII. L. 48. ff. de R. N. Nec minus id ius cessauit, si mulier ad eundem virum redibat. MARCELL. LIB. III. L. 33. ff. de R. N.

d) Quid si mulier capta; An et tunc culpa penes eam? Vid. PAVL. LIB. IV. L. 8. ff. de capt. et postl.

e) Atqui hoc non ex lege Iulia et Papia, sed ex Iulia de adulteriis esse, diserte docet Paull. *Rec. Sent. Lib. I. tit. XXI.* et ipse in *Notis p. 335.* agnoscit vir eximius, vbi fragmenta Vlpiani et Caii, quae allegauimus, ad morem septem testes diuortii adhibendi refert. Sed et hic ritus non lege Papia Poppaea, verum lege Iulia de adulteriis inuectus est, idque patet ex L. 9. ff. de diuorz. et L. vn. ff. unde vir et vx.

f) Si ita conceptum fuit hoc caput, nihil in eo fuit noui, nihil, quod ad poenam discidii pertineret. Hac lege saltem vix dixeris modum diuortii imposuisse Augustum.

*) Caput hoc fuisse XXXV, testatur Marcianus L. 19. ff. de R. N. qui et ipsa verba legitima, intermixtis quibusdam, quae ex constitutionibus Seueri et Antonini acceperunt, seruauit.

g) Adoptiuos seque ac naturales. Onus enim hoc ad adoptantem deuoluitur. PAVLL. LIB. III. L. 45. ff. de adop.

h) Non ergo tenentur aui materni. L. 8. ff. de agn. et alend. lib.

i) Haec non ex lege, sed ex constitutione Seueri et Antonini sunt. L. 19. ff. de R. N. eamque constitutionem in animo habuisse videtur Iustinianus L. 7. C. de dos. promiss.

k) Quod constitutione Seueri et Antonini etiam ad praefides prolatum. L. 19. ff. de R. N. simile exemplum vidimus capite XIV. vbi vide NOTAS.

CAPVT XXXVI. (Gothofr. XXIII.)

De poenis caelibatus.

(a) **C**aelibes nisi intra centum dies huic legi paruerint, neque (b) **HEREDITATEM** neque (c) **LEGATVM** ex testamento (d) nisi proximorum genere (e) capiunto. (Gothofred. *legatum testamento relictum capiunto*.)

CAPVT XXXVII. (Gothofr. cap. XXIII.)

De poenis orbitatis,

(f) **S**i qui coniugum masculus (vltra xxv annum,) femina vltra vicesimum, (g) orbi erunt, semissem (h) relictorum tantum capiunto. (i) Qui genere proximi erunt, vsque ad gradum sextum, quod relictum est, iure antiquo capiunto. (Gothofr. *At quo minus qui genere proximi erunt vsque ad sextum gradum relictum iure antiquo capere possint*, (*) E. H. L. N. R.)

CAPVT XXXVIII. (Gothofr. cap. vi.)

De liberta ob nuptias ab operis liberanda.

(k) **L**iberta, quae patroni voluntate (l) nupta erit, operarum obligatione liberator.

K 2

CAPVT

a) De poenis caelibatus vid. Tertull. *de Monogam.* p. 583. Vlp. *Fragm. tit. xvii. §. 1.* Sozom. *H. E. Lib. 1. cap. ix.*

b) Qua adpellatione et bonorum possessio continetur. PAVLL. LIB. LV. L. 138. *ff. de V. S.*

e) Immo nec fideicommissum nec mortis causa donationem. IDEM LIB. IV. L. 87. *ff. de legat. 3.*

d) Vlp. *tit. xvi. §. 1.* nisi causam morti testatoris dedissent. VLP. LIB. VIII. L. 15. *ff. ad L. Corn. de fisco.*

e) Nec per se, nec per eum, quem quis in potestate habet. Id enim omnē fiscus eripiebat, nisi filio familias aliquid donatum esset ad militiam. VLP. LIB. VIII. L. 3. *ff. de cast. pecul.*

f) Lex Papia citius liberos exegerat, quam Iulia matrimonium. Quare laxiore tempore orbis dato, huic legis capiti derogavit Seuerus. Tertull. *Apologes. cap. iv.* Videtur ergo id tempus, cuius et Vlpian. *tit. xvi. §. 1.* meminit, non ex lege Papia Poppaea, sed ex Iulia de maritandis ordinibus esse, idque in usum fortassis reuocatum a Seuero.

g) Orbi qui liberos non susceperant. Non enim proderant adoptiui. VLP. LIB. VIII. L. 51. §. 1. *ff. de legat. 2.* aut proderant tamen excisi vtero, et filii ab hostibus reuersi. VLP. LIB. VIII. L. 141. *ff. de V. S.*

h) Quid si in tempus liberorum aliquid relictum? VLP. LIB. VIII. L. 51. §. 1. *ff. de legat. 2.* L. 61. *ff. de cond. et dem. L. 36. ff. de mort. caus. donat.*

i) Sozom. *Hist. Eccl. Lib. 1. cap. ix.* Conf. Vlpian. *tit. xvi. §. 1.*

*) *ex hoc lege nihil rogarur.*

k) Meminit huius capituli Alexander Imperator L. 2. C. *de obsequ. par. ex patr.* et Hermogenianus L. 48. *ff. de op. lib.* Quales operas liberti libertaeque debuerint, explicasse videtur TER. CLEM. LIB. VIII. L. 32. §. 1. 2. *ff. qui ex a quib. manum.*

l) Non ergo si nuptiae non essent sequutae. d. L. 48. §. 1. Hinc et reuiuifcebat obligatio, quum liberta nupta esse desierat. TER. CLEM. LIB. VIII. L. 14. *ff. cod.*

CAPVT XXXIX. (Gothofr. cap. xxiv.)

De liberto centenario minore.

In bonis (a) liberti (b) centenario minoris patronus patronique liberi masculi, si libertus (c) liberos non habebit; (d) ius antiquum habento. Sin (e) liberos habebit, (f) ius nullum in bonis liberti habento.

CAPVT XL. (Gothofr. cap. xxv.)

De liberto centenario.

(g) **I**n centenarii liberti bonis, qui vnum duosue liberos habebit, siue is testamento facto, siue intestatus decedat, patrono patronique liberis masculis (h) VIRILIS PARS (i) seruator: sin tres liberos habebit, patronus, patronique liberi masculi nihil iuris in bonis liberti habento.

CAPVT XLI. (Gothofr. xxvi.)

De filia patroni.

(k) **P**atroni (l) filia si ius trium liberorum habebit, eadem iura, (m) quae et ipse patronus patronique filii edicto Praetoris habent, habento.

CAPVT XLII. (Gothofr. xxvii.)

De libertae bonis.

(n) **I**n bonis libertae etiam quatuor liberorum iure subnixae, (o) pro numero liberorum

- a) Etiam si ius aureorum annulorum impetrarit. VLP. LIB. IX. L. 5. *de iur. iur. adm.*
 b) Rem centum habentis. L. 16. *ff. de bon. libers.* id est patrimonium centum sestertium millium, pro qua summa Iustinianus centum aureos posuit. §. 2. *Inst. de success. libers.* Centenarius vero intelligebatur deducto aere alieno. TER. CLEM. LIB. IX. L. 24. *ff. qui ex a quib. manum.* computatoque eq, quod in actionibus erat. VLP. LIB. IX. L. 143. *ff. de V. S.*
 c) Non est autem sine liberis, qui vel vnum habet. CAIVS LIB. VIII. L. 148. *ff. de V. S. Conf. TER. CLEM. LIB. IX. L. 38. ff. de bon. lib.*
 d) Nisi libertum capitis accusarit. TER. CLEM. LIB. IX. L. 10. *ff. de iur. patron.*
 e) Nisi filius liberti haereditatem paternam repudiauerit. CAIVS LIB. VIII. L. 4. *ff. de bon. poss.*
 f) Attamen tutores esse cogebantur eius liberorum: si excusabantur, tunc praetor tutorem dabat: non vero se ipsum. VLP. LIB. IX. L. 4. *ff. de sus. et curat. dat.*
 g) Quid si in fraudem vel patroni vel legis libertus alienauerit? VLP. LIB. X. L. 16. *ff. de iur. parr.*
 h) Sed ea non nunquam totam hereditatem continebat. VLP. LIB. X. L. 145. *ff. de Verb. signif.*
 i) Nisi capitis libertum accusasset VLP. LIB. X. L. 11. *ff. de iure parr.*
 k) Caput hoc suggerit Vlp. *Fragm. sis. xxix. §. iv.*
 l) Quamuis in adoptiua familia esset, tamen et ipsa ad bona liberorum paternorum admittebatur. TER. CLEM. LIB. IX. L. 39. *ff. de bon. libers.*
 m) Ut dimidiae bonorum partis possessionem impetrarent, si vel testatus decessisset libertus, iisque minus parte dimidia reliquisset, vel intestatus heredem suum, sed adoptium, haberet superstitem. §. 1. *Inst. de success. libers.*
 n) Vlp. *Fragm. sis. xxix. §. iii.* TER. CLEM.
 o) Numerabantur liberi omnes, etiam in vtero relictis, quia et ii tempore mortis libertae fuisse intelligebantur. TER. CLEM. LIB. XI. L. 153. *ff. de V. S.*

rum libertae mortis eius tempore superstitum (a) VIRILIS PARS (b) patrono patronique liberis masculis debetor.

CAPVT XLIII. (Gothofr. xxviii.)

De patronae successione.

(c) Patrona ingenua duobus liberis honorata, libertina tribus, (d) idem ius, quod patronus ex edicto praetoris habet, habento.

CAPVT XLIV. (Gothofr. xxviii.)

De patronae liberis.

(e) Liberi quoque ingenuae patronae trium liberorum iure honoratae, idem ius habento.

a) Eo tamen beneficio priuantur, qui libertam capitis accusarunt, non vero accusatoris patroni liberi. VLP. LIB. XI. L. 17. ff. de iur. patr. Eodem priuantur, qui libertatis causa imposita libertato reuendiderunt. VLP. LIB. XI. L. 37. ff. de bon. liberr. quamuis libertatis causa societatem cum liberta inierint. VLP. LIB. XI. L. 36. ff. de operis liberr.

b) An et patrono cuius liberta communis alteri patrono nupsit? Hanc speciem tractasse videtur CAIVS LIB. VIII. L. 46. ff. de R. N.

c) Caput hoc suppeditat Vlpian. *Fragm. sis. vlt. §. VI.*

d) Videntur itaque patronae liberorum iure haut subnixae partem sibi bonorum a libertis stipulatae, eoque nomine fideiussores accepisse. Quo pertinere arbitramur fragmentum CAII LIB. IX. L. 150. ff. de V. S.

e) Est hoc caput apud Vlpian. *Fragm. sis. vlt. §. vlt.*

Haec sunt, quorum memoria superest, legis Iuliae et Papiae de maritandis ordinibus capita. Iam nihil superest, quam vt singula interpretemur paullo accuratius. Id quod capitibus proxime insequentibus exsequemur.

LIBER II.

AD LEGEM DE MARITANDIS ORDINIBVS.

CAPVT I.

Ad capita Legis primum et secundum.

DE SENATORVM EORVMQVE LIBERORVM ET RELIQVORVM INGENVORVM NVPTIIS.

- I. *Prima legis capita qualia fuerint. Leges aequae ac alia scripta a primis capitibus nomen acceperunt. Lex Cornelia de sicariis etiam de parricidiis egit. L. 1. pr. ff. ad L. Corn. de sicar. explicata et ab emendatione vindicata. II. Senatorum primus in rep. ordo. Census senatorius. Senatorum praerogatiuae. An et eas, quae quaestum corpore faciebant, uxores ducere, senatoribus nominatim prohibitum fuerit. L. 43. ff. de Senat. ad reliquos ingenuos pertinet. Quas hi ducere prohibebantur, eas nec Senatores ducere poterant. L. 16. ff. de his quae ut indign. explicata. III. Explicatio verborum: QVI SENATOR EST. IV. Senatorum quoque liberi insignibus senatoriis vsi. Quasi Senatorum filii. Patricia nobilitas adoptione adquiri et amitti poterat: senatoria dignitas adquiri, sed non amitti. An et postumus senatoris filius? L. 7. §. 1. ff. de Senat. exposita. Senatorum nepotes et pronepotes. IV. Nuptiae putatiuae nemini fraudi erant. V. Historia iuris connubii cum libertinis. Quenam libertinae? L. 25. ff. de stat. hom. et L. 207. ff. de Reg. iur. explicatae. VI. Ars ludicra. Qualem artem ludicram infamia notarint Romani? Cur ludiones Romanis tam viles? VII. Nuptiae senatorum filiabus et neptibus prohibita. Dignitas clarissimatus et feminis competeat. Ornamenta coniugii senatorii, consularis vel principalis a principe impetrata. VIII. Personae a quarum nuptiis senatoris filiabus, neptibus, proneptibus erat abstinendum. IX. Caput II. de reliquorum ingenuorum nuptiis. Manumissiones matrimonii causa non sunt ex lege Aelia Sentia, sed ex Senatusconsulto. Libertus ducere non poterat patronam, nisi tenuioris conditionis. Exemplum huiusmodi nuptiarum ex Fabreto. Scaligeri coniectura expensa. X. Quaestum corpore facientes ingenuo nubere non poterant. Meretricum professo, toga ab iis sumpta, nomina mutata. XI. Nec ingenuus iure ducebat lenam vel a lenone manumissam. XII. Nec damnatam iudicio publico. XIII. Nec in adulterio deprehensam. XIV. Nec eam quae artem ludicram fecerat.*

- I. **P**rimis legis Papiae Poppaeae capitibus de Senatorum atque ingenuorum reliquorum nuptiis actum fuisse, partim inde colligimus, quod VLPPIANVS, PAVLVVS et MARCELLVS primo statim libro de iis disputarunt: partim quod lex IVLIA, Papiae Poppaeae

præae mater, cognomen adepta est *de maritandis ordinibus*. Titulos autem libris ac
 scriptionibus suis a primis tractationis capitibus arcessere, sollemne erat vereribus tan-
 tum non omnibus. Sic libris Moſis a primo cuiusque capite nomina Γενέσεως, Ἐξόδος,
 Λευιτικῆ, Ἀριθμῶν καὶ Δευτερονομίης indita esse, nemo ignorat: nec pauci sunt, qui
 Matthaëum Evangelistam euangelium inscripsisse putant βιβλον γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ
 (a) quamuis ego cum his non faciam, existimemque potius βιβλον γενέσεως significare
genealogiam, (b) adeoque hanc esse inscriptionem primæ partis capitis primi, non
 totius operis euangelici, Idem a Graecis aequè ac Romanis factitatum. Terentius sane
 comoediam, Græcorum more, inscripsit ΗΕΑΥΤΟΝΤΙΜΟΡΥΜΕΝΟΝ a scena prima, in qua
 se ipsum reprehendere et laboribus durissimis ruri excruciare fingitur Menedemus,
 quamuis postea nihil simile amplius in tota illa comoedia occurrat. Ne autem ad alia
 debebamur, in ipsis legibus cognominandis id frequenter videmus obseruatum. Lex
 Julia, quæ præter adulterium reliqua etiam probra nefandasque commixtiones perse-
 quebatur, a primis tamen capitibus dicitur *lex Julia de adulteriis*. Lex Cincia non so-
 lum ad munera et dona, quibus clientes patronos locupletabant, sed et ad alias do-
 nationes pertinuit: et tamen illam *muneralem* a primo capite adpellat apud FÆSTVM (c)
 PLAVTVS, qui et alibi legem Laetoriam, procul dubio a primo capite vocat *quinam-
 vicennariam*, quum tamen non solum maiorennitatis anni, *anni legis Laetoriae* dicti
 CONSTANTINO, (d) ea lege finirentur: verum etiam alia, quæ ad contractus, et cura-
 tionem minorum pertinent, accurate cauta sancitaque fuerint. Praecipue id liquet
 ex lege Cornelia de sicariis, quæ non solum sicarios et veneficos, verum etiam parricidas,
 teste MARCIANO (e) ultore ferro persequuta est, quemadmodum Iul. Caesar lata
 lege *de parricidiis*, cuius SVETONIVS (f) meminit, etiam veneficia coercuit, vti ex eo-
 dem SVETONIO (g) collegit, et erudite demonstravit vir amplissimus ZACH. HVBERVS. (h)
 Et tamen vtraque lex a prioribus capitibus, illa *legis Corneliae de sicariis et veneficiis*:
 hæc *legis Iuliae de parricidiis* nomen accepit. Quibus obseruatis, quod obiter moneo,
 facile carebimus doctorum virorum emendatione, in L. I. pr. ff. ad L. Pompei. de par-
 ric. pro *lege Cornelia de sicariis* rescribentium *L. Cornelia de parricidiis*. Quæ quum ita
 sint: verosimillimum profecto videtur, prima legis Papiæ Poppææ capita de ordinum
 nuptiis egisse, atque inde totam illam legem cognomen tulisse *de maritandis ordinibus*.

II. Primus in ciuitate ordo erat Senatorius, reliquis honoratior, quippe ad pu-
 blicum consilium admissus, magnamque ab ipsa vrbs origine adeptus auctoritatem,
 quam et sub prioribus Imperatoribus aliquamdiu tenuit. Initio natales, deinde pru-
 dentia et spectata rebus in omnibus virtus, postremo et census senatores fecit, quod
 maxime deplorant PLINIVS (i) et M. SENECA. (k) Census vero iste Senatorius principio
 erat octingentorum millium; postea Augustus, teste SVETONIO (l) *censum Senatorium
 amplauit, et pro octingentorum millium summa duodecies HS. taxauit; suppleuitque non
 habentibus*.

a) Matth. I, I. b) Gen. v, I. c) Voce *muneralis*. d) L. 2. C. Theod. de donat et ibi Iac Gothoff. p. 615. Tomo II. e) L. I. pr. ff. ad L. Pomp. de parric. f) Iul. cap. XLII. g) Ner. cap. XXXIII. h) Diff. Philol. iurid. Lib. II. Diff. I. cap. I. i) Hist. Nat. Lib. XIV. cap. I. k) Declam. XI. l) August. cap. XLII.

habentibus. Quin insequente saeculo, sub Traiano haut paullo amplio rem fuisse oportet censum Senatorium, si recte cum V. C. IO. FR. GRONOVIO (a) apud PLINIVM (b) legimus, *quaterdecies HS* a matre Voconii filio collatum fuisse, vt in amplissimum ordinem, beneficio Principis promoueretur. Haec iam ab aliis exposita vel ideo hic tangere visum est, vt adpareat, cur primo statim commentariorum libro VLFIANVS (b) agat de aestimatione bonorum, deducendaque quarta Falcidia. Quum enim ab eo, qui latum clauum ambibat, exigeretur census duodecies vel quaterdecies HS; omnino incidere poterat quaestio, quid in bona computari, quidque ex iis deduci oporteat, antequam adpareret, an filio Senatoris superfit census Senatorius, vel *an res eius*, vt *IXVE-NALIS Sat. III. p. 155.* loquitur, *sufficere legi videatur?* Hinc si qui rei stipulandi erant, veluti senatoris filius et alius: diuidebatur inter eos obligatio, si socii essent: alias in pendentem erat, in vtrius bonis computari oporteret, id quod deberetur, quia alterutri debebatur solidum. Idem obtinebat, si senatoris filius et alius erant correi promittendi. Tunc enim si inter eos societas esset, ita diuidebatur stipulatio, ac si singuli partem promississent: alias in pendentem erat, cuius ex bonis id detrahi oporteret. Ita et corpora, si qua essent in bonis defuncti, secundum rei veritatem et praesens pretium erant aestimanda. Quae omnia Tribonianus interpolata ad quartam Falcidiam retulit vti alia permulta, quae ad aestimationem bonorum pertinebant. Ita comode ea lex referri potest ad caput legis primum, nec opus est, vt cum IAC. GOTHOFREDO mutata inscriptione, in locum *libri primi ad legem Iuliam et Papiam*, substituamus *tertium.*

Ceterum non solum libera republica, sed et sub bonis principibus, magnae erant huius ordinis praerogatiuae. Sententiam Senatores dicebant de summa reipublicae: penes illos solos erat ius comitorum eorumque decreta satis diu pro legibus erant: Quin et hostes reip. renunciabant, bella decernebant; (d) iudicia maioris momenti, veluti maiestatis, vis publicae et priuatae, veneficii, exercebant; (e) quin et honores, ornamenta triumphalia, prouincias decernebant, legibus soluebant, omniaque agebant, quae olim poterat populus: nisi quod plerumque vel principum dominandi libido eorum infringeret potentiam, vel adulatio, vetus in rep. malum, has partes reip. principis arbitrio subiiceret. Hinc et maximus honor senatorii ordinis viris haberi solebat. Adsurgebatur iis a viris maximis, adeo, vt et Caesari, iam perpetuum Dictatori, vitio verteretur, quod adeuntes se cum plurimis decretis vniuersos patres, *SEDENS pro aede Veneris Genitricis excepisset*: (f) laudaretur contra Hadrianus, qui ad conuiuium venientes stans excipiebat. (g) Porro iidem lato clauo incincti, et titulo *VIRORVM CLARISSIMORVM* honorati discernabantur ab ordinibus reliquis. Gaudebant priuilegio fori, (h) et nec diris quaestionibus, nec iisdem, quibus alii e plebe, supplicii subiiciebantur. (i) Vnde et Antoninus Pius Senatorem parricidam non ausus est occidere, (k) et extremis reip. temporibus, nihil maiorem inuidiam confluxisse animaduertimus Imperatoribus,

a) De pecun. vet. Lib. II. cap. III. p. 69. b) Lib. IX. Epist. III. c) Vlp. Lib. I. L. 62. ff. ad L. Falc. d) Gothoffr. ad L. Quisquis cap. XII. p. 55. e) Tacit. Ann. Lib. IV. cap. XV. f) Sueron. Iul. cap. XXXI. g) Spart. Hadr. cap. XXXI. h) L. I. L. 2. C. vbi Senat. vel clar. i) L. II. C. de quaest. L. 16. C. de dign. k) Iul. Capitol. vit. Anton. cap. VIII.

tatoribus, quam si senatorii ordinis virum etiam criminis reum, occidissent. Nihil iam dicam de immunitate a muneribus sordidis, et maxime a necessitate temonaria; id est, auro tironico, qua eorum patrimonia gaudebant, (a) nihil de aliis istius ordinis privilegiis atque ornamentis quam plurimis. Id modo addam, quod maxime ad illustrandam Senatoriam dignitatem facit, eam ipsos Imperatores abs se haut existimasse alienam. Hinc IULIANVS Imp. rescribit: (b) *Ius Senatorum et auctoritatem eius ordinis, IN QVO NOS QVOQVE IPSOS NVMERAMVS, necesse est ab omni iniuria defendere.* Similliter ARCADIVS et HONORIVS, (c) *Senatores partem corporis sui vocant, tamquam cuius ipsi capita habeantur.* Quo sensu et CORPVS (d) Iustinum Imperatorem ita loquentem inducit:

- - - *Vos, o mihi proxima membra,*
Conscripti patres, nostri spes maxima regni:
Vos estis PECTVS, vos BRACHIA VERTICIS HVIVS.

Quae quum ita sint, indignas merito ordine tam splendido Augustus iudicabat nuptias cum libertinis aliisque vilioris conditionis mulieribus. Atque hinc ita sanxerat capite huius legis primo:

QVI SENATOR EST, QVIVE FILIVS NEPOSVE EX FILIO, PRONEPOSVE EX FILIO NATO CVIVS EORVM EST ERIT, NEQVIS EORVM SPONSAM VXOREMVE SCIENS DOLO MALO HABETO LIBERTINAM, AVT EAM, QVAE IPSA CVIVSVE PATER MATERVE ARTEM LVDICRAM FACIT FECEBIT.

NEVE SENATORIS FILIA NEPTISVE EX FILIO PRONEPTISVE EX NEPOTE FILIO NATA LIBERTINO EIVE, QVI IPSE CVIVSVE PATER MATERVE ARTEM LVDICRAM FACIT FECERIT, SPONSA NVPTAVE, SCIENS D. M. ESTO. NEVE QVIS EORVM D. M. SPONSAM VXOREMVE EAM HABETO.

Haec enim verba huius capituli legitima nobis servavit PAVLLVS. (e) Equidem vir eximius, IAC. GOTHOPREDVS, utrimque interferit verba: ITEM EAM QVAE PALAM CORPORE QVAESTVM FACIT FECERIT, quae ex VLPJANI (f) fragmento mutuauerat. Verum nos illa euicanda putauimus, partim quod PAVLLVS, qui legitima huius capituli verba extulit, ea omisit: partim quod ille VLPJANI textus non ad senatorum, sed reliquorum ingenuorum nuptias pertinet, utpote in quo et cum lena, iudicio publico damnata, deprehensaque in adulterio connubium prohibetur. Fefellisse virum celeberrimum videtur alius VLPJANI (g) locus, ubi iste Senatores etiam cum mulieribus quaestum corpore facientibus nuptias contrahere posse negat. Sed inde non sequitur, ut ea verba in capite primo expressa fuerint. Potius, quae cauta fuerant de ingenuis: ea vel Senatus vel ICTi etiam ad Senatores proferebant, absurdum esse rati, Senatorium sanguinem iis commixtionibus, quibus ipsi plebi esset interdictum; impune contaminari. Hinc MARCELLVS: (h) *Obseruandum est, inquit, ut inferioris gradus homines ducant uxores eas, quas*

a) L. 4. L. 5. L. 14. C. de dignit. b) L. 8. C. de dign. c) L. 5. pr. C. ad L. Iul. maiest. d) Lib. II. e) PAVLL. Lib. I. L. 44. pr. ff. de R. N. f) VLP. Lib. I. L. 43. ff. eod. g) Fragm. tit. XIII. §. 1. h) MARCELL. Lib. I. L. 49. ff. de R. N.

quas hi, qui altioris dignitatis sunt, ducere legibus propter dignitatem prohibentur: ac contra antecedentis gradus homines non possunt eas ducere, quas his, qui inferioris dignitatis sunt, ducere non licet: ubi res ipsa docet, pro ac contra cum vetustis editionibus legendum esse at contra, ut respondeat particulae concessivae ut, quae in priore colo occurrit: forsan etiam pro possunt, posse, ut rotundior sit oratio. Sed id non urgeo. Simili sensu PAVLLVS: (a) *Eas, quas ingenui ceteri prohibentur ducere uxores, SENATORES non ducunt.*

Omnia itaque, quae ingenuis adempta fuerant connubia, multo magis etiam senatoribus indigna videbantur. Sic quum reliquis ingenuis interdictum esset nuptiis earum, quae iudicio publico fuerant damnatae, scio id etiam ad senatores prolatum est. (b) Vnde facile patet, cur nec eas, quae quaesitum corpore fecissent, domum ducere possent Senatores, quamvis earum lex propalam non meminisset. Elegans eam in rem species est apud PAPIANVM, (c) cuius haec verba sunt: *Quoniam stuprum in ea contrahi non placuit, quae se non patroni concubinam esse patitur, eius, qui concubinam habuit, quod testamento relictum est, actio non denegabitur, idque in testamento Coccei Cassiani, clarissimi viri qui Rufinam, ingenuam pleno honore dilexerat, optimi maximique principes nostri iudicauerunt, cuius filiam, quam alumnam testamento Cassianus nepti coheredem datam adpellauerat, vulgo quaesitam adparuit.* Multi hic haerent, nec se expedire possunt. ANT. FABER (d) verba vltima transponit, legitque: *Quam alumnam testamento Cassianus nepti coheredem datam adpellauerat, cuius filiam vulgo quaesitam adparuit.* Sed haec coniectura paullo audacior non multum extricat. Similiter vir summus IAC. CVIACIVS, (e) hanc legem et paullo audentius emendasse, et ipsam speciem non satis peruidisse videtur. Nam primo verba vltima ita mutat: *vulgo quaesitum fecisse adparuit.* Deinde Cocceium Cassianum fingit primum Rufinam habuisse in matrimonio, ac deinde, ea mortua, eius filiam, priuignam suam, concubinam adsciuisse. Quum vero liberta patrono, non vero ingenua extraneo, concubina esse potuerit, nisi vel obscuro loco nata, vel quaestu meretricio infamis esset: dubitatum ait CVIACIVS, an concubinam Cocceius habere potuerit ingenuam, Rufinae, vxoris suae filiam, et an haec coheres esse potuerit nepti ex Cassiani testamento? Principes tamen iudicasse, eam admittendam ad hereditatem, quia adparuerit, eam quaesitum fecisse corpore, ac proinde, licet ingenua esset, tamen in concubinato esse potuisse. Haec laudatissimus IAC. CVIACIVS, cuius nec emendationi, nec interpretationi videtur suffragandum. Quis enim credat, licuisse Cassiano priuignam concubinam habere? Omnino id licuisse adseuerat CVIACIVS, quia, quae uxores esse non potuerint, concubinae tamen esse quieverint. Verum ea regula frustra adplicatur coniunctionibus nefariis, quas Romanos iuris et pudoris naturalis studiosissimos, et in concubinato damnasse, testes sunt VLPIANVS, (f) PAVLLVS (g) et SCAEVOLA. (h) Deinde nec emendationi CVIACII fauent editiones, in quibus omnibus quas consului, verba postrema ita sistuntur: *vulgo quaesitum adparuit, vel*

a) PAVLL. Lib. 1. L. 44 §. 8. ff. eod. 1) VLP. Lib. 1. L. 43. §. 10 ff. eod. c) L. 16. ff. de his quae ut indign. d) Coniect. lib. III. cap. XIV. e) Obs. lib. v. cap. VI. f) L. 1. §. 1, ff. de concubin. g) L. 14. §. 2. ff. de rit. nupt. h) L. 54. ff. eod. vulgo

vulgo quaesitam adparuit, qua posteriore lectione nihil profecto est sincerius. Sic enim tota res clara est, legique egregie quadrat species non quidem illa ab ACCVRSIO; sed altera ab EM. MERILLIO (a) constituta. Cocceius Cassianus erat *vir clarissimus*, id est Senatorio ordini adscriptus. Duxerat is *Rufinam ingenuam*, eamque *pleno honore dilexerat*, adeoque vxoris loco habuerat. Moriens Cassianus, Rufinae filiam, vulgo quaesitam, quam ipse *alumnā* adpellabat, testamento nepti coheredem dederat. Ast ei controuersiam mouebat fiscus, tanquam indignae, et cui non magis a Cassiano aliquid relinquere potuerit, quam ipsi Rufinae. Hanc enim, quod quaesitum corpore fecerit, non posse Senatoris vxorem esse: filiam vero in fraudem legis videri institutam, vt quod mater non posset, filia, tacito fortassis fideicommissio obstricta, caperet. Sed admittebatur tamen filia a principibus, quia non erat ex Cassiano et Rufina nata, (vnde et ille *alumnā* eam non filiam in testamento adpellauerat,) sed *vulgo quaesita*, antequam mater cum Cassiano habuisset consuetudinem. Non itaque Rufina erat Cassiani vxor, quamuis pleno ab eo honore dilecta, quia inter senatorem et mulierem vulgarem non erat connubium. Nec tamen Cassianus in eam stuprum commiserat, quia in ingenuam, quae corpus vulgauerat, stuprum haut committebatur. (b) Erat itaque concubina Cassiano, siquidem et ingenua, in quam stuprum non committebatur, concubina haberi poterat. (c) Concubinae autem quum per leges et fideicommissa (d), et donationem capere possent, (e) nihil videbatur causae, cur tamquam indigna repellenda esset ingenuae concubinae filia, ante eum concubinatum vulgo quaesita. Hinc principes actionem illi denegandam haut censebant, eorum ratio decidendi in hoc vno sita erat, quod *Rufina vulgo quaesisset filiam*, ac proinde tamquam quaestuarium mulier, salvo iure, in concubinatu Cassiani esse potuisset. Sed haec de lege paullo obscuriore. Quibus fere gemina sunt, quae ad illam differunt viri docti, DETLEV. LANGEBEK (f) et PETR. PERRÉNON, (g) quamuis hic, dum in eadem lege verba quaedam ita mutat: *qui Rufinam ingenuam non honore pleno dilexerat*, textum praeter necessitatem sollicitare videatur. Non enim ideo Rufina vxor erat, quia eam pleno honore dilexerat Cassianus: sed ideo erat concubina, quia quaesitum corpore fecerat, quamuis pleno honore eam Cassianus dilexisset. Nec enim per Legem nostram Senatoris vxor esse poterat mulier quaestuarium, quantumuis pleno honore dilecta; poterat tamen concubina esse, quia in quaestuarium ingenuam stuprum non committebatur. Sed haec haec tenus. Iam ad ipsa capitis verba interpretanda progredimur.

III. Ait lex: QVI SENATOR EST. Tales vero erant, qui olim a censoribus, ac deinde a principibus, (h) immo aliquando ab ipso Senatu (i) legebantur, quibusque ea dignitas adhuc salva erat atque illibata. Vnde lex non pertinet ad eos, qui propter vitae turpitudinem Senatu moti, nec vnumquam restituti fuerant. His enim vix integra erat existimatio, etiamsi Romae manendi ius esset. (k) *Quid enim*, inquit PLINIVS, (l)

L 2

miserius;

a) Obs. lib. III. cap. XVII. b) L. 2. ff. de concub. c) L. 3. §. 1. ff. de don. inter vir. et vxor.
d) L. 29. pr. ff. de Legat. 2. e) L. 31. pr. ff. de donat. f) Annot. cap. XXXI. p. 569. g) Animadu.
Lib. II. cap. XXV. p. 655. Tom. I. Thef. iur. h) Plin. lib. X. epist. III. i) L. 4. C. Theod. de infirm.
his quae sub tyr. k) L. 4. ff. de Senat. l) Lib. II. epist. XII.

*miserius, quam exitum et exemptum honoribus senatoriis, labore et molestia non curere? Quid grauius, quam tanta IGNOMINIA adfectum, non in solitudine, sed in hac altissima specula conspiciendum se monstrandumque praebere? Quemadmodum ergo hi dignitate omni spoliati, nec iudicare, nec testimonium dicere poterant per legem Iuliam repetundarum: (a) ita tantum abest, ut a personarum viliorum nuptiis illis esset abstinendum, ut potius, si quis ante senatoriam dignitatem huiusmodi vxorem duxisset, eaque ob superuenientem mariti dignitatem vxor esse desisset, illa postea iterum vxor esse inciperet, simulac maritus amisisset senatoriam dignitatem. (b) Ex eadem ratione huiusmodi nuptiae illi tantum fraudi erant, qui iam in Senatum adlectus, in libertinae vel scenicae mulieris amplexus ruebat. Quare si quis, antequam eam dignitatem esset consequutus, ancillam matrimonii causa manumisisset, repudio erat locus, quin ipso iure irrita erant sponsalia, quae exitum habere non poterant. De qua specie THEOPHILVS, (c) vnum e veteribus procul dubio sequutus: *Is autem, inquit, qui matrimonii causa manumittit, intra sex menses vxorem eam debet ducere, nisi iusta causa impederit; veluti, quia manumissor SENATOR factus est. Nam senator libertinam vxorem ducere non potest.* Sed quid, si quis ducta iam libertina in senatum cooptaretur? Ne tunc quidem subsistebat matrimonium, quia in eum casum res ceciderat, unde incipere non posset, adeoque lex PAPIA, ut ait IUSTINIANVS, (d) *inter senatores et libertas stare connubia non patiebatur.* Aut legi illi derogans idem laudatissimus imperator firmum manere huiusmodi matrimonium, vxoremque marito concrefcere, et eius fulgorem sentire iussit.*

IV. Nec senatores tantum, verum etiam eorum posteros lex PAPIA POPPAEA tenuit. Sequuntur enim verba: *QVIVE FILIVS SENATORIS, NEPOSVE EX FILIO, PRONEPOSVE EX FILIO NATO CVIVS EORVM EST ERIT.* Quamuis enim senatorum posteri non essent in ordine senatorum: Spes tamen erat, eos participes fore paterna dignitatis, atque hinc nefas arbitrabatur Augustus, Senatoriam gentem indecoris huiusmodi nuptiis contaminari. Auctor sane est SVETONIVS, (e) Augustum *liberis senatorum, quo celerius reipublicae adfuescerent, protinus virilem togam LATVM CLAVVM inducere, et curiae interesse permisisse.* Ab eo tempore et filii senatorum antequam in hunc ordinem promouerentur insignibus senatoriis utebantur, quum antea, teste ISIDORO, (f) et remlatius explicante HENR. NORISIO (g) tantum equites essent, vsque ad legitimos quibus honores paterent, annos. Ex quo simul intelligas, quodnam discrimen sit inter senatores IUVENES et HONORIBVS PERFUNCTOS, de quibus quaedam IS. CASAVBONVS ad laudatum SVETONII locum. Participes autem huius decoris erant non solum naturales senatorum filii, verum etiam adoptiui, (h) sed hi, quamdiu in familia manebant: emancipati enim nomen filiorum Senatoris emancipatione amittebant. (i) Neque intererat, iudice VLPIANO, (k) in adoptiuo a quo, (id est, uti eam phrasin recte interpretatur V. C. IAC. PERIZONIVS, (l) ex qua familia, quantumuis humili,) *vel qualiter adoptatus quis*

a) L. 2. ff. eod. b) L. 27. ff. de ritu nupt. c) §. 5. Inst. qui et ex quib, causis manum. non poss. d) L. 28. C. de nupt. e) Aug. cap. xxxviii. f) Lib. ix. Orig. cap. iv. g) Cenograph. Pisan. Diff. ii. cap. iii. p. 106. h) vlp. Lib. 1. L. 5. ff. de senator. i) L. 6. ff. de senator. k) vlp. Lib. 1. L. 5. ff. eod. l) Diff. de lege Vocon. p. 87.

quis esset, neque in naturali, *utrum, eum pater; iam in senatoria dignitate constitutus, susceperit, an ante dignitatem senatoriam.* Quamuis enim haut raro, olim controuersia inter filios regum ante hanc fortunam et postea demum susceptos inciderat, aetatisue priuilegium an nascendi felicitas in successore spectari debeat: qualem litem apud Persas inter Xerxem et Arthemenum; Darii filios; (a) nec non Artaxerxem Mnemonem et Cyrum (b) in ipsa denique Germania inter Ottonem M. et Henricum (c) agitatam esse, iam a GROTIUS (d) obseruatum est: aequius tamen est, et ante dignitatem natos ad paternam sortem adspirare. Quod principium sequuti ICI nostri etiam ante Senatoriam dignitatem susceptos Senatorum filios esse iudicant. Refragari quidem videtur VALENTIS et GRATIANI constitutio, (e) quae mire torfit interpretes acutissimos: sed rem iam expediuit vir eximius IAC. GOTHOFREDVS, (f) docuitque, legem VLPIANI de honore cum senatorum liberis communicando; constitutionem autem Valent. et Gratiani de oneribus quae Senatorio ordini incumbabant, agere. Quum enim sumtuosus haberetur ordo Senatorius, (g) et glebae collatione vel folle, itemque auri oblatiui obligatione premeretur: noluerunt Principes hisce oneribus teneri filios senatorum ante dignitatem susceptos, eoque pertinet vexatissima ista lex II. C. de dignitatibus. Ast honores clarissimatus iis non magis inuiderunt, quam Vlpianus, cuius sententiam posterior pars constitutionis diserte confirmat. Vnde nec FR. DVARENVS, (h) nec alii, qui hanc legem interiecta parenthesi interpretati sunt, rem acu tetigisse videntur. Quamuis vero adoptiui senatorum filii per emancipationem, vti diximus ea patris dignitate exciderent: secus tamen se res habebat, quod ad naturales attinet, qui siue emancipati, siue aliis in adoptionem dati, id decus retinebant, et saltim QVASI SENATORVM FILII censebantur. De emancipatis VLPIANVS: (i) *Emancipatum a patre senatore, QVASI SENATORIS FILIVM, haberi placet.* Similiter de filio in adoptionem alteri dato PAVLLVS: (k) *A senatore in adoptionem filius datus ei, qui inferioris dignitatis est, QVASI SENATORIS FILIVS videtur, quia non amittitur senatoria dignitas adoptione inferioris dignitatis, non magis, quam vt consularis desinat esse.* Huius autem discriminis inter filios senatoris naturales et adoptiuos emancipatos consultissimam hanc habebant rationem, quod ciuile vinculum contrario actu ciuili et legitimo facilius, quam naturale illud ius natalium, dissoluitur. Vere tamen et *κρηστος* senatoris filium dici haut potuisse naturalem emancipatum, subinnuit VLPIANVS, dum addit solemne illud iureconsultis QVASI, Stoicis etiam frequentissimum, qui vbi rei cuidam definitionem nominis vere haut competere intelligebant, illud ΩΣΑΝΕΙ vel QVASI solebant adiicere. Quemadmodum ergo Stoici bruta animantia *ὡσανεὶ θυμούσθαι, ὡσανεὶ φροβείσθαι, ὡσανεὶ βλέπειν, ὡσανεὶ ἀκούειν, ὡσανεὶ φωνεῖν*, quin et *ὡσανεὶ ζῆν*, QVASI irasci, QVASI metueri, QVASI videre, QVASI audire, QVASI vocem edere, et QVASI viuere dicebant, vti est apud PLVTARCHVM: (l) ita apud iureconsultos, Stoa fere addictos, frequentissima sunt

L 3

obliga-

a) Iustin. lib. II, cap. x. b) Plutarch. in Artax. cap. II. c) Vica Mathild. cap. II. d) De iure B. et P. Lib. II, cap. VII, § XXVIII. e) L. II, C. de dign. f) Ad C. Theod. Tom. II, p. 9. g) L. 58. C. Theod. de decurion. h) Disp. Annuerf. lib. II, cap. XXIX. i) vlr. Lib. I, L. 7. pr. ff. de senat. k) L. 6, §. 2. ff. de senat. l) De solert. animal.

obligationes QVASI ex contractu, vel QVASI ex delicto: QVASI possessio, (a) QVASI publicae accusationes, (b) interdicta VELUTI possessoria, (c) res QVASI consecratae, (d) QVASI SENATORIS FILIVS, FILIA, NEPOS aliaque huius generis quam plurima.

Ceterum quamuis ex loco PAVLLI non multo ante allegato satis adpareat, senatorio decori, quod tribuebant natales non officisse adoptionem: inde tamen colligere non debuerunt IO. CORASIVS (e) et BARN. BRISSONIVS, (f) nec nobilitatem patriciam adoptione fuisse peremptam. Alia enim erat ordinis ac dignitatis praerogatiua, etiam in adoptionem datis salua, aliud ius gentis atque originis, quod vti exspirabat, vbi patricius a plebeis adoptabatur, ita et in plebeios transibat, adoptates a patriciis. Luculenter id exemplis Cn. Cornelii Cossi et P. Clodii demonstrauit laudatissimus PERIZONIVS. (g) Nam vt ille per adoptionem ad patres transit, summumque Romae magistratum eo tempore, quo ad illum plebeii sibi viam nondum emuniuissent, obtinuit: ita hic e gente patricia prognatus, et a plebeio adrogatus, tribunus plebis euasit, quem magistratum per legem sacratam nemini patrum capere licebat. (h) Idem euincunt exempla Liuiiae et Dolabellae, quorum illa per adoptionem duplicis nobilitatis facta est particeps: hic per eandem, teste DIONE (i) ad plebem transit. De Liuia eleganter TACITVS: (k) *Iulia Augusta mortem obiit, aetate extrema, NOBILITATIS per Claudiam familiam, et ADOPTIONE in LIVIORVM IULIORVMQUE clarissima.* Erat Liuia ex gente Claudia, et quidem patricia, nec tamen ipsa amplius patricia, sed plebeia, quia pater Claudius per adoptionem in gentem Liuiam plebeiam transferat, VELLEIO ideo dictus *Liuius Drusus Claudianus.* Quum vero haec Liuiorum familia, quamuis plebeia, tamen et ipsa, vti SVETONIVS, (l) scribit, *admodum floreret, octo quippe consulatibus, censuris duabus, triumphis tribus, dictatura etiam et magisterio et equitum honorata:* hac adoptione patris ei nobilitatem accessisse ait TACITVS, nobilitatem puta imaginum, ob quas *xugios* Romani dicebantur nobiles. Denique et altera adoptione, qua eam genti Iuliae iniecit Augustus, eius nobilitati veluti apicem accessisse innuit TACITVS, dum iam non solum veteres Iuliorum imagines et fumosas per atria ceres ostentare posset, verum etiam patriciam nobilitatem veluti postliminio recuperaret. Similiter et OVIDIVS (m) ad Augustum:

*Hic ad te magna descendit origine mensis,
Et fit ADOPTIVA NOBILITATE tuus.*

Per adoptionem enim Augustus insertus erat familiae Iuliae et patriciae et nobilissimae. Haec occasione legis 6. §. 1. de senatoribus, quorum summa eo redit, quod quidem sanguinis aequae ac imaginum nobilitas per adoptionem et adquisita fit et exspirarit: non autem dignitas senatoria, siquidem senatoris filius inferioris dignitatis viro in adoptionem datus, non quidem vere, sed QVASI senatoris filius manere intelligebatur.

An

a) L. 18. pr. ff. si seru. vindic. b) L. 1. §. 6. ff. de susp. tut. c) L. 20. ff. de seruit. d) Cic. ad Attic. lib. xii. epist. xxx. xxxv. e) Ad l. 35. ff. de senat. f) De iure connub. p. 245. g) Diss. de constitut. diuina, p. 84. h) Liu. lib. ii. cap. xxxiiii. i) Lib. xlii. p. 198. k) Lib. v. Annal. cap. 1. l) Tiber. cap. iii. m) Fast. lib. iv. v. 21.

An et postumus sit Senatoris filius? quaestio poene Domitiana erat. Adfirmabant omnes, si discefferis a LABEONE, (a) qui et hunc QUASI senatoris filium adpellare malebat, quippe natum, quum pater, mortalitate interceptus, iam senator esse desiisset. Neque uti iam dixi dubitabatur, quin natus ante Senatoriam dignitatem, Senatoris filius sit, et superueniens patri dignitas etiam in liberos iam ante procreatos transfundatur. (b) Magis vero videbatur ambiguum; an et illi ea dignitas salua sit, qui ex patre senatore conceptus, eodem iam senatu moto, in lucem prodisset? Respondet VLPPIANVS: (c) *Sed eum, qui posteaquam pater eius de senatu motus est, concipitur et nascitur, Proculus et Pegasus opinantur, NON ESSE QUASI senatoris filium: quorum sententia vera est. Nec enim PROPRIE senatoris filius dicitur is, cuius pater senatu motus est, antequam iste nasceretur. Si quis conceptus quidem sit, antequam pater eius senatu moueatur, natus autem post patris amissam dignitatem, magis est, ut QUASI senatoris filius intelligatur. Tempus enim conceptionis spectandum, plerisque placuit.* Paulo frigidior, et fere indigna VLPPIANI iudicio videri posset ratio, qua Proculi et Pegasi sententiam confirmat. Negarant illi, filium, post amissam dignitatem conceptum et natum, quasi senatoris filium esse. VLPPIANVS iis adsentitur, addita ratione: *Nec enim proprie senatoris filius dicitur is, cuius pater senatu motus est antequam nasceretur.* Siccine ergo ideo non est quasi senatoris filius, quia non proprie senatoris filius est? Sed nihil mutandum, et ratio VLPPIANI rectissime se habet. Argumento enim a maiore ad minus ducto, infert: Si nec is proprie est senatoris filius, qui post amissam patris dignitatem natus est, tamen ex senatore conceptus, sed ob conceptionis tempus ille tantum quasi senatoris filius intelligitur: quanto minus vlla, vel imaginaria dignitas, concedi potest illi, qui, patre iam senatu moto, et conceptus et in lucem editus est? Ceterum eandem decisionem VLPPIANVS (d) etiam ad decurionum filios protulit, et hos quoque decurionum filios intelligi existimauit, quorum patres dignitatem post conceptionem demum amississent, quamuis extremis reip. temporibus adeo non aegre ferrent filii decurionum, si ea conditione excidisse iudicarentur, ut parentes potius ipsi ob curiarum onera ea lege sese offerrent saepiuscule, *ut a se descendentes tali fortuna liberi permanerent.* (e)

Additur in capite nostro: *QVIVE NEPOS EX FILIO PRONEPOSVE EX FILIO NATO CVIVS EORVM EST ERIT.* Quamuis enim et alioquin in iure *filiorum* adpellatione omnes liberi, (f) et speciatim nepotes ex filiis, (g) comprehendantur: id tamen iustam rationem tantum habet, vbi de eorum commodo quaeritur, veluti in tutelis testamentariis, vltimisque voluntatibus, non in legibus prohibitiuis ac poenalibus, qualis est PAPIA POPPAEA. Quare eorum diserte mentionem fecere legislatores. Omittunt autem nepotes ex filia, proneptesque ex nepte senatoris natos, quia feminis per nuptias in aliam transeuntibus familiam, liberi earum non auitam sed paternam dignitatem fortiebantur. Idque inuit VLPPIANVS, (h) dum scribit: *Sed si EX FILIA senatoris natus sit, spectare debemus PATRIS eius conditionem.* Multo minus ea prohibitio ad senatorum matres, so-

rores,
 a) VLP. lib. I. L. 7. §. 1. ff. de senatu. b) L. 2. §. 2. ff. de decur. c) VLP. ib. L. 7. §. 1. ff. de senat. d) L. 2. §. 3. ff. de decurion. e) L. vlt. C. de his qui sponte mun. f) L. 84. ff. de V. S. g) L. 220. §. 1. et 3. ff. eod. h) L. 10. ff. de senat.

rores, ex sororibus neptes, aliasque necessitudines pertinuit. Quamvis enim Augustorum matres, sorores, aliasque cognatas, Augustarum nomine condecoratas fuisse, praeter PAVLLVM ALEX. MAFFEVM (a) ex numis observari vir summus, ET SPANHEMIVS, (b) et simile quid de Imperatorum vxoribus repudiatis demonstravit PHIL. A TVRRE: (c) id tamen fieri non solebat in Senatorum necessitudinibus, de quibus contra Saturninum disertè scribit VLPPIANVS. (d) *Consulares autem feminas dicimus consularium uxores: adiicit Saturninus etiam matres: quod nec vsquam relatum est, NEC VNQVAM RECEPTVM.* Si quis et patrem et auum habuerat senatores: simul et quasi filius, et quasi nepos senatoris censebatur, atque hinc si pater amisisset dignitatem, ante conceptionem filii, non quasi filius quidem, sed tamen quasi nepos intelligebatur senatoris, vti idem tradit VLPPIANVS. (e)

V. Haec de personis, ad quas lex nostra pertinebat. Sequuntur iam verba: NE QVIS EORVM SPONSAM VXOREMVE SCIENS DOLO MALO HABETO. Non solum ergo nuptias, sed et sponsalia cum mulieribus vilioris conditionis facere nefas videbatur. Regulam enim illam iuris omnes probabant, quod quibuscum nullum sit connubium, eas nec sponsas habere liceat. (f) Hinc MODESTINVS: (g) *Scias tamen, quod de nuptiis tractamus, et ad SPONSALIA pertinere.* Et VLPPIANVS: (h) fere similia monet de SC. ad legem Papiam Poppaeam factò, quod licet de nuptiis tantum loquatur, tamen et ad sponsalia sit proferendum.

Nec sine ratione additur SCIENS DOLO MALO. Si quis enim Senator bona fide ac per errorem sese huiusmodi nuptiis polluisset, nihil admisisse videbatur contra legem, sed ex tali matrimonio, quod putatium vocant Doctores, iusti nascebantur liberi. Quam in rem eleganter VLPPIANVS: (i) *In potestate parentum sunt etiam ii liberi, quorum causa probata est, PER ERROREM contracto matrimonio, inter DISPARES conditione personas.* Quo et alii pertinent iuris nostri textus, (k) ex quibus rectè colligunt prudentes, veniam huiusmodi nuptias per errorem contractas mereri: quamvis, detecto errore, nuncium mitti oportuisse mulieri, quae per hanc legem senatori vxor esse non poterat, facile est ad intelligendum. Quin ab Antonino Pio, teste MARCIANO (l) rescriptum fuerat, *si libertina senatorem deceperit, quasi ingenua, et ei nupta sit, ad exemplum praetoris edicti, dandam in eam adionem, quia ex dote nullum lucrum habeat, quae nulla est.*

VI. Vt vero ipsas feminas, quarum a nuptiis abstinendum erat Senatoribus, senatorumque filiis et nepotibus, paullo adcuratius contemplemur: lex primo nominatim ab eorum thalamis arcet LIBERTINAS, idque et a CELSO (m) et DIONE CASSIO (n) est observatum. Rei origo paullo altius repetenda. Antiquissimis temporibus in senatum non nisi patricii generis viri adlegebantur, et his nefas videbatur, vxores ducere plebeias, vel filias ciuibus plebeiis nuptum collocare, quamvis honestissimis. Vnde et in vnde-

cimam

a) Gemm. Antiqu. p. 43. b) De usu et praest. num. Diss. xi. p. 270. Tom. II. c) De anni Imper. M. Aur. Ant. d) L. 1. §. 1. ff. de senat. e) Vlp. Lib. 1. L. 7 §. 2. eod. f) L. 60. §. 5. ff. de ritu nupt. g) L. 15. ff. de spons. h) L. 16. ff. eod. i) Fragm. tit. vii. §. 4. k) L. 22. §. 13. ff. sol. matr. L. 3. C. eod. l) L. 58. ff. de R. N. m) L. 22. ff. de ritu nupt. n) Lib. lrv. p. 531.

cimam tabulam decemviralem lex immigrauerat, μή ἐξείναι τοῖς πατέριοις πρὸς τὰς δημοτικὰς ἐπιγαμίας συνάψαι ne connubii patribus cum plebe ius esset. (a) Et eo iure utebantur Romani, quamdiu inter patres et plebeios fluctuabat respublica, et quamuis ea lex, vt obseruat DIONYSIVS, eum in finem potissimum lata esset, ne familiis coniugii atque adfinitatis vinculo consociatis, ordines in concordiam coirent: caussam tamen interfe- rebant patricii, nefas esse ac sacrilegio proximum, sacra gentium, quorum κοινωνοὺς, ex Romuli instituto, vxores, in manum conuenientes, fieri oportebat, plebeis euul- gari, et fieri promiscua. Hinc apud LIVIVM (b) Canuleio, abrogaturo illam legem de- cemviralem, occlamant patres: *Quas quantasque res Canuleium adgressum? colluisionem gentium, PERTVRBATIONEM AVSPICIORVM publicorum priuatorumque adferre. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi vt ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis patrumque? vt qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, QVORVM SACRORVM sit, dimidius pa- trum sit, dimidius plebis, nec secum quidem ipse concors.* Nec ignotum est factum Virgi- niae, quam, licet mutato isto iure, matronae tamen arcebant sacris, quod, patricia quum esset, gente enupta in manum conuenisset plebeio consuli, Volumnio. (c) Sic aliquamdiu nulla erant inter patres plebemque connubia, donec haec, pertaesa huius contentus, et, tribuniciiis insineta furoribus, fremere, et legem illam abrogatam vel- le coepit. Et perucit demum anno V. C. cccx. Canuleius, Tribunus plebis, qui non prius miscere omnia ac turbare desiit, quam patribus hanc extorsisset victoriam, legem- que de promiscuis patrum plebeiorumque nuptiis, illis nec quidquam freudentibus, pertulisset. (d)

Ex eo ergo tempore nec patricii plebeiarum, nec plebeii patriciarum nuptias ad- spernabantur, idque vtrosque postea minus piguit, quum paullatim etiam consulatus, praetura, senatoria dignitas, ipsaque sacerdotia cum plebe communicarentur. Hinc quamuis ex eo tempore nouum nasceretur discrimen inter ordines, senatorium, eque- stem et plebeium: nullum tamen inter hos certamen ob connubia vmquam coortum est. Omnes tamen ordines vltro et veluti ex compacto a libertinarum nuptiis abstine- bant, neque eas dignas ciuium Romanorum amplexibus iudicabant, quae vix e seruili conditione, ad quam eas vel belli vel natalium fortuna depresserat, emerfissent. Hinc anno V. C. DCCLXVI. Hispalae Fecenniae, libertinae, id extra ordinem, et per modum priuilegii, SCO concessum esse, refert LIVIVS, (e) *vti ei INGENVO NVBERE liceret, neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeue esset.* Libertinae autem non intelli- gebantur ex manumissis natae, sed ipsae manumissae. Illae enim tamquam ingenuae ingenuis impune nubebant, nec, qui eas duxerant, aliquid admisisse videbantur con- tra bonos mores. Quod adeo verum est, vt M. Porcius Cato, vir recti exempli, *coloni sui filiam, sed ingenuam*, ducere non dubitarit, si fides est M. SENECAE. (f) Quare ad- sectui, vt solebat indulgisse dixeris CICERONEM (g) dum M. Antonio tam grauiter ex- probrat matrimonium, cum libertini filia contractum. *Sed hoc, inquit, idcirco a te*

comme-

a) Dionys. Hal. lib. x. extr. p. 683. b) Lib. iv. cap. 11. c) Liu. lib. x. cap. xxxiii. d) Liu. lib. iv. cap. v. e) Lib. xxxix. cap. xix. f) Controu. lib. iii. cap. xxxi. p. 214. g) Philipp. 11. cap. 11.

commemoratum puto, ut te infimo ordini commendares, quum te omnes recordentur LIBERTINI GENERVM, et liberos tuos nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. Quasi enim turpius fuerit Antonio, quam Catoni, libertino natam in thorum adsciscere: aut quasi ignominia vlla comitata sit nuptias, quas Antonius exemplo tam illustri tueri potuisset.

Ad extrema ergo liberae reip. tempora nec senatores, nec reliqui ingenui, libertinarum commixtione contaminare ausi fuerant ingenuum sanguinem. Augustus vero primus plebeiis quidem eas nuptias, vti paullo post dicemus, permisit, ἐπειδὴ πολὺ πλεῖον τὸ ἄρξεν τοῦ θήλεως τοῦ εὐγενούς ἦν, quoniam masculi ingenui numerum ingenuarum feminarum multum anteibant, vti ait DIO CASSIVS: (a) non autem senatoribus, senatorumque liberis, ne amplissimus iste ordo infimae huius colluiei consortio vilesceret. Quod adeo verum est, vt Nero, (b) quem nullius probri pudebat, non putaret tamen, se Acten libertam sine infamia ducere posse, nisi aliquot consulares viros summitteret, qui eam regio genere ortam peierarent.

Neque tamen LIBERTINA videbatur, quae vel natalium restitutionem, vel ius saltim aureorum annulorum beneficio principis fuerat consequuta: (c) siquidem tunc censebatur ingenua, adeo vt restitutio natalium etiam iura patronatus exstingueret, παλλίγγυεσιᾶ ideo dicta imperatori nostro IVSTINIANO. (d) Sed et ea iudice VLPIANO, (e) accipiebatur ingenua, de qua sententia lata fuerat, quamvis esset libertina, quia res iudicata pro veritate accipitur. Quod tamen caue ita intelligas, ac si, etiam pellucente dolo, in perpetuum valuerit sententia, confiteritque senatoris cum libertina, quam ingenuam autumauerat, matrimonium. Alia omnia enim ex iis legibus discimus, in quibus libertus, iudicatus ingenuus, collusione detecta, conditioni suae reddi, et beneficium aureorum annulorum AMITTERE, (f) collusio post sententiam intra quinquennium RETRACTARI, (g) quin decretum, quo, non iusto contradicatore, quis ingenuus pronuntiatus est, perinde INEFFICAX esse, dicitur, ac si nulla iudicata res interuenisset. (h) Rem ergo omnem alio loco ita explicat VLPIANVS: (i) Si libertinus per collusionem fuerit pronuntiatus ingenuus, collusione detecta, in quibusdam causis, quasi libertinus incipit esse, MEDIO tamen TEMPORE, antequam collusio detegatur, et post sententiam de ingenuitate latam, utique QVASI INGENVVS accipitur. Itaque et libertina, pronuntiata ingenua, a tempore latae sententiae vsque dum collusio detegeretur, habebatur quasi ingenua, adeoque nuptiae cum ea contractae eatenus ratae erant, vt nec senatori qui eam duxerat, nec liberis, ante detectam collusionem eo ex matrimonio natis id fraudi esset: attamen non subsistebat matrimonium in posterum, sed statim, tamquam illegitimum, erat rescindendum, simulac de vera mulieris conditione constaret. Accurate hoc modo rem exposuit vir eximius, IAC. GOTHOFREDVS, (k) quum vulgus interpretum ad has leges longissimum tractatum instituere soleat, de perpetua rei iudicatae auctoritate, ad quam tamen, tamen-

a) Lib. lii. p. 531. b) Sueton. Ner. cap. xxviii. c) L. 4. ff. de iur. aur. ann. d) Nou. lxxviii. cap. 1. e) Vlp. Lib. 1. L. 25. ff. de stat. hom. L. 207. ff. de R. I. f) L. 1. §. 1. ff. de iur. aur. ann. g) L. 2. pr. et §. 1. ff. de coll. det. h) L. 3. ff. eod. i) Vlp. Lib. 1. L. 4. ff. eod. k) Ad L. 207. ff. de reg. iur.

tametsi nemo rem ipsam vocet in dubium, non pertinet illud ex VLP. IANI commentariis superstes fragmentum.

VII. Praeter libertinam nec eam sponsam vxoremue habere poterat senator, quae ipsa, cuiusve pater materve artem ludicram faceret, fecerit. Nefas ergo erat, senatoris thorum inscendere mulierem, quae mercede conducta in scenam iuerat, parumque interesset videbatur, siue ante istud matrimonium, siue iam sponsa vxorue senatoris, artem illam ludicram fecisset. Nam et hoc casu eam dimittendam esse, docet PAVLLVS. (a) Quod ita procul dubio intelligendum, si in scenam vere prodiisset, alias enim sola locatio operarum non perimebat famam, (b) praeterquam si quis ad bestias depugnandas animam locasset, quo casu et voluntas sine facto adprehendebatur. (c) Nec ipsius tantum mulieris quaestus haec nuptias impediabat, verum etiam parentum turpitudine fraudi erat filiabus, si pater materue, eam artem fecisset, siue naturalis pater, siue adoptiuus, (d) siue filia adhuc in eius potestate esset, siue emancipata, dummodo pater esset legitimus, quod non exigebatur in matre, cuius ars ludicra filiae, etiam vulgo conceptae, oberat ex sententia OCTAVENI. (e) Quin si vel maxime pater materue artem illam, olim factam, facere iam dudum desissent: tamen et pristinae turpitudinis memoriae fraudi erat filiae, nupturae senatori vel senatoris filio. Neque enim aboleri videbatur turpitudine, postea intermissa, (f) idque sibi volunt verba: FACIT, FECERIT. Contraria tamen esse videbatur legis sententia de ea, cuius pater adoptiuus ante adoptionem, vel cuius pater naturalis ante filiae natiuitatem artem ludicram fecisset, vel quae ab eiusmodi ludione adoptata, per emancipationem deinde eius familia excessisset. (g) Tam rigida enim sanctio interpretatione adiuuanda haut videbatur. Vnde iureconsulti nec nepti id fraudi esse iudicabant, si auus mercede conductus prodiisset in scenam, (h) quamuis alioquin in iis, quae benigne constituuntur, patris nomine etiam auum demonstrari, recte IULIANVS (i) obseruet. Quin ob eandem rationem iniquissimum putabant, senatorem cogi dimittere vxorem ingenuam, cuius pater materue, contracto iam inter filiam et Senatorem matrimonio, populo spectaculo esse coepissent, quum nuptiae honeste contractae, et iam fortasse liberi essent procreati. (k) Ita haec legis verba interpretantur veteres iureconsulti.

Ast quanam est illa ARS LUDICRA, quam tanta cum ignominia coniunctam esse Romani existimabant? Id patet ex edicto Praetoris, quo iam pridem de huiusmodi ludionibus ita cautum fuerat: (l) INFAMIA NOTATVR, QVI ARTIS LUDICRAE PRONVNCIANDIVE CAVSSA IN SCENAM PRODIERIT. Infamiae ergo nota haerebat omnibus, quicumque saltandi, gesticulandi pronunciandiue causa operas suas in scenam locauerant. Scena vero, desinente LABEONE (m) est, quae ludorum faciendorum causa, quolibet loco, uti quis consistat, moueaturque spectaculum sui praebiturus, posita sit in publico priuatoe, vel in vico, quo tamen passim homines spectaculi causa admittantur. Nec sine ratione ad-

M 2

ditur:

a) PAVLL. Lib. I. L. 44. §. 7. ff. de R. N. b) L. 3. ff. de his qui not. inf. c) L. I §. 6. ff. de postulando. d) IUD. L. 44. §. 4. ff. eod. e) IB. §. 3. f) VLP. Lib. I. arg. L. 43. ff. de R. N. L. 4. de coll. det. g) PAVLL. d. L. 44. §. 5. eodem. h) IB. §. 2. eod. i) L. 201. ff. de V. S. k) PAVLL. d. L. 44. §. 6. de R. N. l) L. I. ff. de his qui not. inf. m) L. 2. §. 5. ff. eod.

ditur: QVI OPERAS LOCASSENT. Nam hos demum qui quaestus causa in certaminibus descendebant, quique propter praemium in scenam prodibant, famosos esse, non solum PROCVLVS et NERVA responderunt, (a) sed et iam olim obseruauit CORNELIVS NEPOS, (b) dum diuersos Graecorum Romanorumque mores miratus: *Nulla, inquit, Lacedaemoni tam est nobilis vidua, quae non in scenam eat, mercede conducta. Magnis in laudibus fuit tota Graecia, victorem Olympiae citari: in scenam vero prodire, et populo esse spectaculo, nemini in iisdem gentibus fuit turpitudini. Quae omnia apud nos, partim INFAMIA, partim humilia atque ab honestate remota ponuntur.* Mercenarii huiusmodi ludiones erant mimi, pantomimi, histriones, *δεχνησαι*, omniumque vilissimi gladiatores, et bestiarum vel arenarii, qui leui auctoramento animam gladio vel bestiis addixerant, non autem athletae, qui virtutis causa exercebantur, nec thymelici, qui musicae scenicae praefecti lyris tibisue praecinebant, nec xystici, qui in xysto, id est, in porticu, per hiemem, tectis spatiis, exercebantur, (c) nec agitatores, id est, aurigae, qui se in ludis circensibus curuli certamine exercebant, quique equis aquam, non refocillandorum sed lustrandorum eorum causa, spargebant, vti ex CHARISIO et HIERONYMO praeclare docuerunt VV. CC. PHIL. RVBENIVS (d) et GER. NOODT (e) nec designatores, qui ludis funebribus praeerant, nec *βραβευται*, nec vlli denique, qui certaminibus sacris deseruebant. (f) Omnia haec iam ab aliis explicata sunt satis. Nos iam id monemus tantum, certamina sacra vel *ιερούς αἰγῶνας* adpellarii teste IVLIO POLLUCE, (g) *ὧν τὰ ἀθλα ἐν Σεφάων μόνῳ*, quorum praemium in sola corona consistit, qualia apud Graecos erant Olympica, Pythia, Nemea, Isthmia; Neapoli *ὁ πεντητηκῶς ἱερός αἰγών*, in honorem Augusti institutus; (h) quod certamen deinde et Romae sub nomine certaminis quinquennalis instituit Nero, (i) a Gordiano deinde, teste AVRELIO VICTORE (k) instauratum. Quum ergo his certaminibus et ingenui ciues interessent, iisque pantomimi, alique famosi ludiones prohiberentur, (l) nec denique, ea homines, mercede conducti, sed corona contenti, virtutis causa, et in honorem Deorum, subirent: factum est, vt eos, qui certaminibus his interfuissent, ab infamiae nota immunes esse statuerent iureconsulti: quamuis postea, quum ob Christianam doctrinam enilisset illa ludorum ac certaminum religio, (m) etiam thymelici, et agitatores infamia notari coeperint. (n) Sed et Atellanorum actores artem ludicram facere non videbantur, siquidem et id ludorum genus, ab Oscis acceptum, iuuentus ingenua tenuerat, non passa illud ab histrionibus pollui. (o) Hinc notae vacui eorum actores, nec tribu mouebantur, neque repellabantur a stipendiis militaribus: quum alioquin omnes histriones, testibus TERTULLIANO (p) et AVGVSTINO, (q) tribu exesse iuberentur, et milites plane capitis subirent discrimen, qui operas in scenam locassent. (r)

Tantus

a) d. L. 2 §. 5. b) Prooem. §. iv. 5. c) Coel. Rhod. Lib. xi, Ant. Lect. cap. lxx. d) Elect Lib. ii. cap. xviii. e) Comment. ad ff. Lib. iii. tit. ii. p. 76. f) L. 4. pr. et §. 1. ff. de his qui not. infam. g) Lib. iii. Onomast. cap. xxx. n. 8. h) Suet. Aug. cap. xcviij, Claud. cap. xi. i) Tacit. lib. xv. Ann. cap. xx. k) In Gordian. l) Tacit. ibid. cap. xxi. m) Saluian. de gubern. Dei Lib. vi. p. 105. n) L. 4. C. de spectac. o) Liu. lib. vii. cap. ii. Val. Max. lib. ii. cap. 1. p) De spectac. p. 699. q) Lib. ii. de ciu. Dei. cap. xxvii. r) L. 14. ff. de poen.

Tantus artis ludicrae contemptus ab ipsa eius origine repetendus est. Non Romanum hoc erat institutum, sed peregrinum, et semper initio in vrbe ludis locare operas solebant Graeculi, Osci, Thufci, aliique aduenae. Primum illud scenicum ludicum ex Hetruria accitum fuerat Romam anno V. C. CCCXL, quum pestilentia vrbem populante, inter caelestis irae placamenta illud vouissent magistratus: (a) obseruatque LIVIVS, (b) *nouam tunc rem bellicoso populo visam, quia CIRCI modo spectaculum antehac fuerit*. Omnia vero peregrina instituta, quantumuis in vrbem accita, vilia semper visa sunt genti togatae, veluti Gallorum matris Deûm, quos Mamercus Aemilius Lepidus Consul vix iure communi frui patiebatur, item sacrorum Ifidis, Anubis, fanatici Bellonae cultus (c) et similium. Eadem de caussa Romani ita adspernabantur peregrinos istos ludiones, vt nemo ciuium tam vili arte quaestum facere auderet, ad tempora vsque Neronis, quibus senatores apud TACITVM: (d) *Maiores quoque non abhorruisse spectaculum oblectamentis, pro fortuna, quae tum erat: eoque a Tuscis accitos histriones, a Thuriis equorum certamina, et possessa Achaia Asiaque, ludos curatius editos, nec quemquam Romae, honesto loco ortum, ad THEATRALES ARTES DEGENERAVISSE*. Hinc quamuis his spectaculis, instructius exhibitis, oculos pascere solerent Romani: tamen, quia vix aliorum, quam peregrinorum, libertinorum, quin et seruorum (e) et meretricum (f) opera ad ea exhibenda utebantur, ipsos actores contemnebant, quin et infamia notabant conductitiam illam; quae sui spectaculum praebat, colluuiem. Cicero sane laudans Roscium histrionem, eum teste AVGVSTINO (g) *tam peritum dicit, vt solus esset dignus, qui in scenam deberet intrare, ita virum bonum, vt solus esset dignus, qui eo non deberet accedere*: ostendens sane hoc ipso, scenam esse tam turpem, vt tanto minus ibi esse homo debeat, quanto magis sit vir bonus. Quum paullatim ita degenerare coepisset Romanorum virtus; vt histriones, trigarios, pantomimos, etiam principes in republica viri domi salutare, exeuntesque comitari ac deducere non dubitarent: decretum sub Tiberio a senatu est, *ne domos pantomimorum senator introiret, neue egredientes in publicum equites Romani cingerent*. (h) Nondum enim eo licentiae delapsus fuerat princeps terrarum populus, vt et equites Romani, quin ipsi senatores senatorumque filii operas non scenae tantum, verum et arenae promitterent, quod sub Nerone factum esse refert TACITVS. (i) Quum ergo leges ipso congressu ludionum senatores arcerent: nemini profecto videbitur mirum, multo minus Augustum dignos illos habere potuisse Senatorum adfinitate: maxime quum in eo cum lenis et prostibulis pari conditione vterentur ludicram artem facientas feminae, quod cum iis stuprum non committeretur, multaeque vel ideo operas in scenam locarent, vt ne adulterii accusari possent: quarum tamen fraudem seo repressam esse testatur PAPINIANVS. (k)

VIII. Haectenus de Senatorum, filiorum nepotumque, Senatorii ordinis parentibus vel auis prognatorum, nuptiis. Iam ad eorumdem filias, neptes proneptesque

M 3

progre-

a) Valer. Maxim. lib. vii. cap. vii. §. vi. b) Lamprid. Commod. cap. ix. c) Lib. vii. cap. ii. d) Lib. xv. Ann. cap. xxi. e) L. 34. ff. ad edict. aedilit. f) Lips. Elector. lib. i. cap. ii. g) De consensu euang. Lib. i. cap. xxxvii. h) Tacit. Annal. Lib. i. cap. lxxvii. i) Lib. xiv. Ann. cap. xiv. et Lib. xv. cap. xxxii. k) L. 10. §. 2. ff. ad L. lul. de adult.

progrediuntur leges, eodemque primo capite, (totam enim hanc periocham CAPVT legis Iuliae vocat PAVLLVS,) ita pergunt: NEVE SENATORIS FILIA, NEPTISVE EX FILIO PRONEPTISVE EX NEPOTE FILIO NATO NATA. Ita filiarum quoque senatorum ordinis virorum rationem habebat lex PAPIA POPPAEA. Liberos enim senatorum auctores nostri non tantum accipiebant senatorum filios, verum etiam omnes, qui geniti ex ipsis, exque liberis eorum dicebantur, siue naturales essent, siue adoptiui liberi senatorum, ex quibus nati dicerentur. (a) Vnde et senatorum filiae, neptes ac proneptes feminae clarissimae erant, dignitateque paterna ac auita perfruebantur, sed non nisi in nuptae. Qua de re VLPPIANVS: (b) *Clarissimarum seminarum nomine senatorum filiae, nisi quas viros clarissimos sortitae sunt, non habentur. Feminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt: parentes vero, donec plebei nuptiis fuerint copulatae. Tandem igitur clarissima femina erit, quamdiu senatori nupta est, vel clarissimo: aut separata ab eo, alii inferioris dignitatis non nupserit.* Nonnumquam tamen et e plebeio natae, vel et senatoris filiae, plebeiis nuptae, vel denique primum nuptae viris clarissimis, sed, iis mortuis, plebeiis in manum conuenientes, consularis vel senatorii coniugii ornamenta a principe impetrabant. Quemadmodum enim sub imperatoribus ii etiam, qui numquam fasces tenuerant, CONSULARIBVS vel PRAETORIIS ORNAMENTIS, qui numquam triumpharent, TRIUMPHALIBVS INSIGNIBVS condecorari, immo et ornamenta AEDILITIA, DVVMVIRALIA, QVATVORVIRALIA, DECVRIONALIA, vti ex marmoribus liquet, permultis tribui coeperant: ita demum inualuit, vt et feminae, quae ob imparem mariti dignitatem senatorii decoris exfortes per leges erant, CONIUGII SENATORII immo et consularis et principalis ORNAMENTA consequerentur. Quae LAMPRIDIVS (c) etiam obseruat ab antiquis Imp. adfinibus data. Vnde VLPPIANVS (d) *speciosas personas non solum vocat clarissimas VTRIVSQUE SEXVS, verum et eos, qui ORNAMENTIS SENATORIIIS vtuntur.* Ea non numquam et vilissimis personis dedisse Elagabalum LAMPRIDIVS, (e) et in EXCERPTIS PIRRESCIANIS (f) NIO CASSIVS testantur. Sed et VLPPIANVS: (g) *Nuptae prius, inquit, consulari viro, impetrare solent a principe, quamuis per raro, vt nuptae iterum minoris dignitatis viro, nihilominus IN CONSULARI MANEANT DIGNITATE: vt scio Antoninum, Augustum, Iuliae Mammatae, consobrinae suae indulgisse.* Quae et Lucillae, L. Veri viduae, pertinet exemplum, quae, HERODIANO, (h) referente, amisso viro principe, Pomponio, privato, nupta solum imperatoriam, aliosque honores, Commodi Imperatoris indulgentia, retinuit.

Contra lex non pertinebat ad eas senatorum filias, quae ipsae corpore questum fecerant, aut iudicio publico fuerant damnatae. Hae enim impune nubebant libertinis, *nec honor, vt ait PAVLLVS, (i) seruatur ei, quae se in tantum foedus deduxerat.* Quae alii de his verbis disputent, iam notauit V. C. CAR. ANDR. DVKERS. (k) Ego aliquando legendum putauit: *quae se in tantum foede (vel vt in CHARONDIAE codice quodam fuit: foedius) deduxit.* In tantum enim scriptoribus horum temporum est frequentissimum

pro
 a) L. 10. ff. de Senat. b) L. 2. ff. eod. c) Elagab. cap. 14. d) L. 107. ff. de V. S. e) Elagab. cap. 14. f) p. 266. g) L. 12. ff. de Senat. h) Lib. 1. cap. 22. i) PAVLL. Lib. 11. L. 47. ff. de R. N. k) De Latinit. ICt. p. 345.

pro *adeo*, vti exemplis docuit V. C. PET. BYRMANNVS, (a) nec iureconsultis nostris hanc loquutionem ignotam esse, iam ERASMVS VNGERAVK (b) obseruauit. *Deducere* vero hic idem, quod demittere, vt sensus sit non seruari honorem filiae senatoris, quae se ad tantum probum demiserit, vt quaestum corpore faceret vel adulterio sese pollueret. Et quid facilius quam vt librarius geminatione deceptus *foede* *deduxit* scriberet in tantum *foede deduxit*, et corrector ineptus pro *foede* reponeret *foedus*, quod antecedens in tantum postulare videbatur? Similes sane correctiones in ipso Florentino codice haut paucas obseruauit vir eximius, HSNR. BRENCMANNVS. (c) Nec ad neptes e filia senatoris, nec ad proneptes e nepte senatoris natas, sed ad NEPTES E FILIO PRONEPTESVE EX NEPOTE FILIO NATO NATAS. Quum enim dignitas illa filiarum per nuptias, cum inferioris dignitatis viris contractas, exspiraret: (d) non poterat sane ea ad natas ex filiabus neptes proneptesque propagari. Vnde contra morem maiorum egit T. Ollii filia, dum, vt supra narrauimus, pertaesa paternae conditionis, consulare ac triumphale aui materni decus adfectauit, et Poppaea Sabina, quam Ollia, dici maluit, (e) vt consulare ac triumphale aui decus ad se raperet.

IX. Primo ergo non poterat harum vlla LIBERTINO SPONSA NVPTAUE DOLO MALO ESSE. *Libertinos* vero lex vocat, non sensu vetere, quem SVETONIVS (f) notauit, ingenuos ex libertis procreatos, sed ipsos manumissos. Hos enim indignos senatorum adfinitate vel ipsa reddebat pristinae seruitutis memoria. Vnde nec adrogatio ipsis proderat, qua in familiam ingenui transiissent, (g) quia et ita non exstinguebatur memoria pristinae conditionis. Quin nec facile permittendas eiusmodi adrogationes censebat MASVRIVS SABINVS apud GELLIVM, (h) quibus libertini ordinis homines iura ingenuorum inuaderent. Quare et Claudium Imp. non effugisse reprehensionem, SVETONIVS refert, (i) *quum libertini filio latum clauum tribuisset, quomuis ab EQVITE ROMANO prius ADOPTATO*. Quod si tamen libertus vel ius aureorum annulorum, (k) vel restitutionem natalium impetrasset, vel de eius ingenuitate lata fuisset sententia: tunc vero idem obtinebat, quod supra de libertinis feminis obseruauimus, quaeque hic repeti, nihil attinet. Neque opus est interpretatione verborum: *EIVE, QVI IPSE, CVIVSVS PATER MATERVE ARTEM LYDICRAM FACIT FECERIT*, quum eadem iam ad priorem capitis partem fuerint explicata. Illud vero nouum huic periochae accedit, quod mutua ac reciproca est haec prohibitio, et hinc postremo additur: *NEVE QVIS EORVM DOLO MALO SCIENS SPONSAM VXOREMVE EAM HABETO*. Nimirum dignus animaduersione erat senator, senatorisue filius vel nepos proneposue, quem in libertinae aut alterius vilissimae feminae amplexus ruere non puduisset: ast ignoscendum quodammodo videbatur feminae, quae spe melioris conditionis pellecta, tam honorificas sibi nuptias conditionemque pinguisimam haut repudiasset. Contra vbi libertinus duxerat filiam senatoris, vtriusque dolus atque impudentia poenam merebatur: illius, quod, quum contractus hic

a) Ad Vellei. Lib. 1. cap. xiiii. n. 5. b) Exerc. iust. iii. quaest. vi. c) Hist. Pand. Flor. Lib. 11. cap. vi. p. 164.
d) MARCELL. lib. 1. L. 8. ff. de agn. liber. e) Tacit. Annal. lib. xiiii. cap. xlv. f) Claud. cap. xxiv.
g) MARCELL. lib. 1. L. 32. ff. de ritu nupt. h) Lib. v. cap. xix. i) Claud. cap. xxiv. k) VLR. lib. 1. L. 6.
de iur. aur. ann.

hic a sponso incipere soleat, huiusmodi nuptias adfectasset; huius, quod, immemor natalium, senatorium sanguinem libertini consortio non dubitasset polluere.

X. Periocham haecenus explicatam CAPVT legis Iuliae vocat PAVLLVS: (a) atque inde colligo, de reliquis ingenuis non eodem capite, vti GOTHOFREDO visum, sed secundo fuisse actum. Et quidem ita de iis sanxerat Augustus, vt primum de nuptiis ingenuo permittis, ac deinde de matrimonio, eidem prohibito, caueret. Prior ergo capitibus secundi pars talis fuisse videtur:

OMNIBVS *reliquis* INGENVIS PRAETER SENATORES, EORVMVE LIBEROS, LIBERTINAM VXOREM HABERE LICETO, *neue quid eis, qui duxerint, liberisue ex eo matrimonio natis fraudi ignominiaeue esto.*

Ita sane huius sanctionis argumentum DIO expressit: (b) Ἐπειδὴ δὲ πολὺ πλεῖον τὸ ἀρρεν τῶν θήλων τοῦ εὐγενοῦς ἦν, ἐπέτρεψε καὶ ἘΞΕΛΕΥΘΕΡΑΣ τοῖς ἐθέλοσι, πλὴν τῶν βασιλευσάντων ἈΓΕΣΘΑΙ, ἔννομον τὴν τεκνοποιίαν αὐτῶν εἶναι κελεύσας. *At quoniam masculi ingenui numerum ingenuarum feminarum multum superabant; liberum fecit, vt qui vellent, modo senatores non essent, LIBERTINAS DUCERE possent, eorumque liberos legitimos esse iussit.* Et breuius CELSVS noster: (c) LEGE PAPIA cauetur, omnibus ingenuis, praeter senatores, eorumque liberos, LIBERTINAM VXOREM habere licere. Libertinas olim vxores ne quidem a plebeiis ingenuis duci potuisse, iam supra ostendimus. At ab Augusti temporibus licita haec matrimonia fuere, non modo inter ingenuum et libertam alienam, (hanc enim, si honeste viueret, vxorem quidem, sed non concubinam quis habere poterat, nisi testatione ea de re diserte interposita, (d) modo patronus, tamquam tutor legitimus auctor fieret:) verum etiam inter patronum et libertam, ab eo manumissam. Quamuis enim honestius VLPIANO (e) videatur, libertam concubinam, quam matrem familias habere: id tamen non ita intelligendum est vti vulgo interpretantur, ac si infamiae vel ignominiae quid habuissent patroni cum liberta nuptiae, sed sensus est, si liberta, diuortens a patrono, alteri esset nuptura, et alteram conditionem praelatura patroni nuptiis: id non esse concedendum, quum honestius sit patrono, eius libertam alteri se in concubinatum dare, quam inuito illo nubere. Quare nec illegitimum nec indecorum erat patroni cum liberta connubium, postquam id ratum esse iusserat lex Papia Poppaea. Et hinc tot exstant marmora, in quibus laudantur LIBERTAE ET CONIVGES OPTIMAE BENEQUE MERENTES, (f) CONIVGES ET LIBERTAE KARISSIMAE, (g) FIDELISSIMAE ET BENE MERENTES, (h) DVLCISSIMAE, (i) AMANTISSIMAE, (k) INCOMPARABILES, (l)

Equidem existimare quis posset, ius hoc libertas ducendi vxores, non ex lege Papia esse, sed iam anno V. C. DCCCLV. quo et legem Iuliam perlatam diximus, per legem AELIAM SENTIAM patronis concessum. Eo enim referri posse videntur verba IUSTINIANI: (m) *Eadem lege AELIA SENTIA domino minori viginti annis non aliter manumittere*

a) PAVLL lib. 1. L. 24. pr. ff de R. N. b) Lib. 119, p. 531 c) CELS. lib. xxx. L. 23. ff. de ritu nupc. d) L. 3. pr. ff de concub. e) L. 1. pr. ff. eod. f) Reines. p. 759. g) Id p. 760. Grut. p. 567. 8 h) Grut. p. 943, 12. i) Id. p. 935. 4 k) Id. p. 940, 3. l) Id. p. 957, 7. m) S. 4. et 5. Inst. qui et ex quib. causis manum.

tere permittitur, quam si vindicta, apud consilium, iusta causa manumissionis adprobata, fuerint manumissi. Iustae autem manumissionis causae hae sunt, veluti si quis ancillam MATRIMONII CAUSSA manumittat, dum tamen intra sex menses in uxorem ducat, nisi iusta causa impediatur. Enimvero nec dicit IVSTINIANVS, hanc iustam manumissionis causam e lege Aelia Sentia esse, et sc̄o ad legem Aeliam Sentiam facto illam diserte tribuit VLPIANVS, (a) cuius verba sis audi: *Item si matrimonii causa virgo vel mulier munumittatur; exacto prius iureiurando, ut intra sex menses eam ducere oporteat. Ita enim SENATVS CENSUIT.*

Quamvis autem post hanc legem haut amplius illicitae iudicarentur patronorum cum libertabus nuptiae: non tamen contra licebat liberto, patronae, patroniae uxoris vel filiae nuptias adfectare. Turbari enim videbantur respectus iuris patronatus et officii coniugalis, neque conueniens erat, eam in liberti tanquam viri, officio atque obsequio esse, quam ille, teste GELLIO (b) parentis loco habere tenebatur. Qua de re PAVLLVS: (c) *Libertum, qui NVPTIAS PATRONAE vel VXORIS FILIAEVE PATRONI adfectauerit, pro dignitate personae, metalli poena, vel operis publici, coërceri placuit.* Pro personae dignitate, ait. Multum enim intererat, honestiorisne conditionis esset patrona, an vilioris et abiectae. Nam si tam IGNOBILIS esset ut ei honestae viderentur liberti sui nuptiae: officio iudicis, super hoc cognoscens, illae prohiberi non debebant, ex sententia VLPIANI (d) Ex iisdem principiis ne liberta quidem, olim patrono nupta, eiusdem postea liberto, soluto priore matrimonio, coniungi poterat. quia et sic libertus adfectasset nuptias uxoris patroni. (e) Quare rarissima est inscriptio apud FABRETVM: (f)

IVNIAE. FESTIVAE.

PATRONAE. ET. VXORI. KARISS.

C. IVNIVS. MERCVRIVS.

Inscriptionem esse e saeculo Christiano secundo, ex alio marmore apud REINESIVM (g) liquet, in quo idem C. IVNIVS MERCVRIVS occurrit Macilio et Omollo Veriano cons. anno V. C. MCCCCV. Ex eodem vero lapide discimus, eum interfuisse collegio DENDROPHORORVM EX SC̄ CREATORVM, QVI ERANT SVB CVRA XV. VIR. S. F. CC. VII. id est, *Quindecimvirorum sacris faciundis, clarissimorum virorum.* Quum vero sub Antoninis adhuc magna severitate lex Papia Poppaea exerceretur: verosimile est, Juniam istam Festivam infimae conditionis mulierem fuisse, quum nec eius liberto, nuptias illius adfectare fraudi, nec haec conditio ignominiae esset. Aliud exemplum huiusmodi nuptiarum in hoc marmore Mediolanensi (h) inuenire sibi visus est vir maximus, IVST. IOS. SCALIGER:

D. M.

a) L. 13. ff. de manum. vind. b) Lib. v. cap. XIII. c) Lib. II. recept. sent. cap. XIX. §. IX. d) L. 13. ff. de ritu nupt. e) L. 45. pr. ff. de rit. nupt. L. pen. et ult. ff. de diuort. f) p. CCLXXXIX. g) p. CCLXXXI. h) Grut. p. LXXXII, 10.

D. M.

SECUNDI NUNDINI.

PRIMITIVI.

CELLIONIS.

POMP. PRIMITIVA. LIB.

ET. CONI. OBSEQV.

Postrema enim verba in *Indice nominum adpellatiuorum, affectuum, cognationum &c.* ita interpretatur: LIRERTO ET CONIVGI OBSEQUENTISSIMO. Sed res ipsa docet, ipsam potius vxorem Pomponiam vocari LIBERTAM Secundi Nundini Primitiui, et eiusdem CONIVGEM OBSEQUENTISSIMAM: vnde et patroni nomen gessit, vocataque est Pomponia PRIMITIVA. Vt adeo hoc vetus epigramma huc non videatur referendum.

Alioquin non solum patroni cum libertina nuptiae ratae erant, sed et liberis ex eo matrimonio natis nulla haerebat macula. Augustus enim teste DIONE, (a) *ENNON MON τὴν τεκνοποιεῖν αὐτῶν εἶναι, liberos ex his nuptiis procreatos LEGITIMOS esse, iusserat.* Idque deinde repetierant DIOCLETIANVS et MAXIMIANVS Augusti, (b) Tatiano hunc in modum rescribentes: *Vxorem libertam suam manumissori, si non sit ex his personis, quae specialiter prohibentur, ducere, non est interdictum, et ex eo matrimonio IVSTOS PATRI FILIOS NASCI, certissimum est.* Et hinc est, quod huic capiti cum GOTHOFREDO inseruimus formulam: NEVE QUID EIS, QVI ILLAS DVXERINT, LIBERISQVE EX EO MATRIMONIO NATIS, FRAVDI IGNOMINIAEVE ESTO: Eadem enim in simili specie, quum Hispaniae Fecenniae, libertinae, nuptiae cum viro ingenuo permitterentur, adhibitam a senatu fuisse, iam laudatus GOTHOFREDVS ex LIVIO (c) docuit.

XI. Sequitur pars huius capitis posterior, cuius legitima verba maximam partem seruauit VLPIANVS: (d)

At ne quis ingenuus EAM, QVAE PALAM QVAESTVM CORPORE FACIT FECERIT, LENAM, A LENONE MANVMISSAM, AVT IVDICIO PVBLICO DAMNATAM, AVT IN ADVLTERIO DEPREHENSAM, ET QVAEVE ARTEM LVDICRAM FACIT FECERIT, sponsam vxoremue sciens, dolo malo, habeto.

Indigna ergo ingenui ciuis Romani, vtut plebeii, connubio iudicatur ET, QVAE PALAM QVAESTVM CORPORE FACIT FECERIT. Quaestum autem palam corpore facere dicebantur meretrices, siue se in lupanari prostituerent, siue in taberna cauponaria passim et sine delectu adulteris vel stupratoribus se committerent, siue gratis id palam facerent, siue pactae sibi turpissimam mercedem. Sufficere enim videbatur ad muliercularum huiusmodi infamiam, quod vulgassent corpus, seque ipsae ad lupanaria tamquam ad harenam, damnassent. Neque abstergebatur turpitude, quaestu illo intermisso: Multoque minus videbatur ferenda: quae paupertatis obtentu se pudicitiam prostrasse causaretur, licet postea rediisset ad frugem. Ita enim haec verba latissime interpretatur iureconsultus castissimus, VLPIANVS. (e)

Vt

a) Lib. lrv. p. 531. b) L. 15. C. de nupt. c) Lib. xxxix. cap. xix. d) vls. Lib. 1. L. 43. §. 1. ff. de R. N. e) vls. Lib. 1. L. 43. pr. §. 1. seq. ff. de R. N.

Vt autem quaestus illius ratio inter Romanos eo rectius intelligatur: id quidem neminem ignorare existimo, Romae extra legum ciuilium poenam fuisse id crimen, modo, quae id facturae erant, mulierculae quaestus illius turpitudinem profiterentur apud aediles, quorum curae et fornices, popinas, cauponas, aliasque Bacchi ac Veneris palaestras commendatas fuisse, iam pridem obseruauit LIPSIVS. (a) Hinc TACITVS (b) memoriae prodidit, *Vistiliam, praetoria familia genitam, licentiam stupri apud aediles vulgasse, MORE INTER VETERES RECEPTO, qui satis poenarum aduersus impudicas, in ipsa PROFESSIONE flagitii credebant.* Et ita quoque intelligendus PAPIANVS, (c) dum meminit mulieris, *quae euitandae poenae adulteris gratia lenocinium fecit,* Si qua ergo Romae corpus venale haberet, cuius nomen in albo aedilium non legeretur: horum erat, istas multa, immo et exilio aliisque grauioribus poenis coercere: cuius aedilitiae seueritatis exemplum, iam ab aliis adlatum video ex LIVIO. (d) Quamuis vero stupri professae licentiam, quaestum impune facerent: non tamen euitabant, grauissimam quae eas apud bonos omnes manebat, ignominiam. Hinc *iure et dignitate matronali exsolatae,* vti eleganter loquitur SVETONIVS, (e) togam loco tunicae sumebant, (quam et VLPIANVS (f) noster *vestem meretriciam* vocat,) omnium, quibus aliquis honestatis sensus erat, expositae ludibrio, et tributo turpi iam a Caligulae temporibus obnoxiae. (g) Quae quum a LIPSTO, BRISSONIO aliisque latius exponantur, hic reperere nolumus. Vel haec pauca enim satis ostendunt rationem, cur Augustus indignum suorum temporum felicitate existimarit, ingenuum sanguinem istorum prostibulorum contagione impune contaminari.

XII. Nefas porro erat, ingenuo sponsam nuptamue esse LENAM vel a LENONE MANVMISSAM, quod in fragmentis testatur VLPIANVS. (h) Lenarum enim non magis integra erat fama atque existimatio, quam ipsarum meretricum, siquidem, VLPIANO (i) iudice, *lenocinium facere NON MINVS EST, quam corpore quaesum facere.* Sunt autem lenones et lenae, qui quaeue mulieres quaestuaras prostituunt, siue suo id nomine faciant, siue alterius. Quin et si cauponam exercens, in ea corpora quaestuararia habeat, (vti multae adfolent sub praetextu instrumenti cauponii prostitutas mulieres habere,) dicendum videtur, hanc quoque lenae adpellatione contineri. (k)

Quid vero his mulieribus turpius? quid ad omne scelus procliuius? quae comici iure meritoque *periurae, pestes, pellecebrae, pernicies, adolescentium exitium, legirupae, dicuntur?* quas infamia notabant leges, et accusandi dicendique testimonii iure priuabant? (l) quibus praetores Romani, vti ex notabili exemplo apud VALERIVM MAXIMVM (m) constat, fere iura communia negabant? a quibus denique ita abhorrebant omnes, quibus quid honesti sanguinis erat, vt PLAVTVS, (n) scribere non dubitet:

N 2

Idem

- a) Exc. ad Tacit. Ann. lib. II. litt. C. b) Lib. II. Annal. cap. LXXXV. c) L. 10. ff. ad L. Iul. de adult. d) Lib. X. cap. XXXI. e) Tiber. cap. XXXII. f) L. 15. §. 1. ff. de iniur. g) Suet. Calig. cap. XI. h) Tit. XIII. §. 11. i) Vlt. Lib. I. L. 43. §. 6. ff. de rit. nupt. k) IDEM d. L. 43. §. 7. 8. 9. ff. eod. l) L. 1. L. 4. §. 2. ff. de his qui not. infam. L. 4. ff. de accus. m) Lib. VII. cap. XII. §. 7. n) Curcul. Act. IV. Scen. 11. v. 13. seq.

*Idem genus est lenonium inter homines, meo quidem animo,
Vti muscaeque, culicesque, pedesque, pulicesque,
Odio, et malo, et molestiae; bono usui estis nulli.
Nec vobiscum quisquam in foro frugi consistere audet.
Qui constitit, culpant eum, conspuitur, vituperatur,
Eum REM FIDEMQUE PERDERE, tametsi nihil fecit, aiunt.*

An ergo Augustus, monstra huiusmodi in vllius ciuis ingenui torum admitti passus esset?

Iunguntur lenis a LENONE MANVMISSAE, quia et hae suspectae erant prostratae pudicitiae. Solebant enim lenones ac lenae furtim emere virgines ingenuas, easque vel prostituere in lupanari, vel aliis in concubinatum vendere pretio. Vnde denuo apud PLAVTVM (a) Curculio:

*Alienas mancupatis,
Alienas manumittitis, alienisque imperatis,
Nec vobis auctor vllus est, nec vosmet estis vlli.*

Ita enim *alienas* lego pro *alienos*, quam scripturam ipsa respicit orationis series. Quin videtur Augustus hac lege simul obicem ponere voluisse inueterato mori adolescentum, etiam a lenonibus abducentium amicas, quas vel manumittebant deinde, vel subornatis testibus plane pro ingenuis venditabant, vt eas vxores ducere sine fraude sua possent. Multae sane huiusmodi fraudes describuntur a comicis, quos publica, quae in ciuitate gliscebant, probra in scena exagitalse, nemo ignorat. Quin eo adolescentum facinora tam saepe audiebantur in comoediis, vt PLAVTVS (b) aliquando ita adloquatur spectatores:

*Spectatores, ad pudicos mores facta haec fabula est.
Neque in hac subagitationes sunt, vllaue amatio.
Nec pueri suppositio, nec argenti circumductio,
Neque ubi amans adolescens SCORTVM LIBERAT clam suum patrem.
Huiusmodi paucas poetae reperiunt comoedias.*

His vero dolis non rectius vires omnes incidisse potuisset Augustus, quam dum et a lenone lenae manumissas cum ingenuis in matrimonio viuere vetuit.

XIII. Porro et IUDICIO PVBLICO DAMNATAM AUT IN ADVLTERIO DEPREHENSAM ingenuorum lecto geniali exclusit, ceu VLPIANVS binis locis testatur. (c) Praecipue ea verba pertinent ad adulterii damnatas, quas duci iam prohibuerat lex Iulia de adulteriis, ipsam adulterii poenam interminata iis, qui eos scientes dolo malo duxissent. (d) Attamen nec alia hic excipiuntur iudicia publica, talia puta, quibus unicuique e populo experiri licebat, nisi si cui lege accusandi non esset potestas. (e) Quare ea lex non officiebat damnatis ob calumniam vel praeuaricationem ex causa publici iudicii, quia non publico

a) Curcul. Act. iv. Scen. 11. v. 10. b) Captiuus extr. c) Lib. 1. L. 43. §. 10. ff. de ritu nupt. et Fragm. tit. XIII. §. 11. d) L. 29. §. 1. ff. de adult. e) vlt. Lib. 1. d. L. 43. §. 10. eod.

publico iudicio fuerant damnatae. (a) Denique quum sub Tiberio et successoribus, has cognitiones, vti ex TACITO (b) patet, frequenter sibi vindicaret senatus: etiam ad eas, quae a senatu damnatae fuerant, id prolatum esse, VLPPIANVS (c) scribit:

Damnatis IN ADVLTERIO DEPREHENSAS lex subiungit. Quamuis enim et ea de re quaedam cauta fuissent lege Iulia de adulteriis: haec tamen speciatim notabat eas, quae vel a marito domi suae, vel a patre domi siue suae, siue generi fuissent deprehensae. Quo casu et vtrique fas erat vindictam sumere priuatim, ita, vt patri filiam cum adultero, marito adulterum, in tam nefando facinore oppressum, occidere liceret. (d). Verum in lege PAPIA POPPAEA, vbi non de occidenda, sed ducenda adultera agebatur, nihil intererat, a quo, vel vbi esset deprehensa. Proinde siue maritus, siue quis alius, siue domi suae, siue alibi eam deprehendisse proponeretur: notata videbatur eiusmodi mulier, indignaque ciuis ingenui connubio. (e) Illud quoque obseruandum, solam suffecisse deprehensionem, quamuis nec accusata postea mulier fuisset, nec iudicium damnata sententiis, vel accusata quidem, postquam deprehensa fuerat, sed absoluta tamen: *quia verum est*, inquit VLPPIANVS, (f) *eam in adulterio deprehensam, et factum lex, non sententiam notauerit*. Quemadmodum itaque in sensu diuiso, vti in scholis loquuntur, accipienda sunt verba: IVDICIO PVBLICO DAMNATAM AVT IN ADVLTERIO DEPREHENSAM, ita veteres iuris interpretes legis verba et ad eam speciem protulerunt, si quis in adulterio Semproniae damnatus eam adulteram non damnatam vxorem duxisset. Nam et haec, duci non poterat, quamuis par esset vtriusque turpitudine. Sane huiusmodi quaestio incidebat de Maenio, cuius nomine Claudius quidam Seleucus ita consuluerat PAPIANVM: (g) *Claudias Seleucus Papiniana S. salutem. Maenius in adulterio Semproniae damnatus, eandem Semproniam, NON DAMNATAM, duxit uxorem, qui moriens heredem eam reliquit: quaero an iustum matrimonium fuerit, et an mulier ad hereditatem admittatur?* cui PAPIANVS respondit, *neque tale matrimonium stare, neque hereditatis lucrum ad mulierem, sed quod relictum est, ad fiscum peruenire. Sed et si talis mulier virum instituisset, et ab eo, quasi ab indigno, hereditatem esse auferendam.*

XIV. Denique et cum ea prohibentur nuptiae, QVAE ARTEM LVDICRAM FACIT FECERIT. (i) Haec vero quum iam ad primum caput fuerint explicata: nihil est, quod hic addendum arbitremur, praeter id vnum, quod lex circa ingenuorum nuptias aliquantulum remiserit a rigore suo, nihilque addiderit de patre matreue, artem ludicram facientibus, quorum tamen opera in scenam vel arenam locata senatorum nuptias non minus turbabat, ac si ipsa femina in scenam prodiisset. Ingenuis tantum ab ipsis mulieribus scenicis abstinendum, neque filiabus fraudi erat quaestus, quem parentes in scena vel fecerant olim, vel tum adhuc, quum filiae ingenuis nuberent, faciebant.

a) Vlp. Lib. 1. L. 43. §. 11. eod. b) Lib. 11. Ann. cap. lxxxv. et Lib. 111. cap. x. c) Tit. xiii. §. 11. d) Paull. recept. Sent. lib. 11. tit. xxvi. §. 1. e) Vlp. Lib. 1. L. 43. §. 13. ff. de rit. nupt. f) 1110. d. L. 43. §. 12. eod. g) L. 13. ff. de his quae vt indign. i) Vlpian. Fragm. tit. xiii. §. 11.

CAPVT II.

Prima illa capita variis mutationibus obnoxia. I. Lex illa minus quam perfecta. Ex imperfecta perfectam reddidere Antoninus et Commodus imperatores. SC hoc cur soli Antonino tribuatur? Quale illud fuerit? II. Constantinus M. legem etiam ad alias personas perfectissimas protulit. Eius constitutio L. 1. C. de natur. lib. explicata. Qualis dignitas τελειότητος vel perfectissimatus? Duumviri etiam non nulli viri perfectissimi dicti. Phoeniciarchae et Syriarchae. Constantinus etiam libertinarum filias nuptiis virorum perfectissimorum prohibuit. Vt et tabernarias, tabernariarumque filias et eas, quae mercibus publicae praefuerint. Poenam quoque auxit Constantinus. III. Valentiniani et Marciani Augustorum constitutio Constantinianae similis. IV. Iustinus totum caput de senatorum nuptiis abrogavit. Causa fuisse Iustiniani cum Theodora nuptiae. L. 23. C. de nuptiis non Iustiniani sed Iustini est. Absonae ratiocinationes Iustini. V. Postea et Iustinianus saepe hoc caput explosit primum anno 10xxvii, ut ex L. 33. pr. C. de episc. aud. colligitur, deinde anno 10xxxiv L. 33. §. 1. C. de episc. aud. postea anno 10xxxix Nou. Lxxxix, cap. xv. ac denique anno 10xli. Nou. cxvii.

Prima illa, quae coniunximus, LEGIS PAPIAE POPPAE capita tot obnoxia fuere mutationibus, quot nescio, an vllum. Quare operae pretium fuerit, quid post Augusti tempora ei legi vel obrogatum, vel surrogatum, vel derogatum sit, quibus denique gradibus illa capita de maritandis ordinibus plane fuerint antiquata, paullo accuratius enarrare.

I. Capita illa minus, quam perfectis legibus fuisse accensenda, recte vidit IAC. GOTHOFREDVS. (a) Prohibuerant enim Senatorum atque ingenuorum cum personis vilioribus nuptias: verum contractas non resciderant, poenam iis, qui contra legem uxores duxissent, irrogasse contenta. Quae ipsa est legis minus quam perfectae definitio apud VLPIANVM. (b) Non rescidisse vero legem Papiam nuptias illegitimas, vel inde colligas, quod *mortua demum uxore dos caduca feret*, (c) et matrimonio licet contra leges contracto, vxor tamen a marito adulterii posset accusari. (d) Vnde non potuit non inferre vir eximius, huiusmodi nuptias, quamuis iniustas atque illegitimas, tamen non irritas fecisse Augustum, adeoque nec per legem Papiam illas fuisse rescissas.

Enimvero perfectam ex imperfecta hanc legem fecerunt Marcus et Commodus Imperatores, de quibus VLPIANVS: (e) *Oratio imperatorum ANTONINI et COMMODI, quae quasdam nuptias in personam senatorum inhiuit, de sponsalibus nihil loquuta est. ORATIONIS Imperatorum meminit. Solebant enim principes, quae a senatu decerni vellent, antequam patres rogarent sententias, oratione completi, eamque vel ipsi in senatu habere, vel recitandam dare Quaestoribus candidatis, quorum praecipue erat, oratio-*

a) Not. ad Leg. Pap. Popp. cap. 1. p. 313. b) Fragm. tit. 1. §. 11. c) Ibid. tit. xvi. §. 14. d) L. 13. §. 1. ff. ad L. iul. de adult. e) L. 16. ff. de sponsal.

orationibus, epistolis, librisque principum in senatu legendis vacare. (a) Quare si quid oratione principis vel cautum dicitur, vel prohibitum, perinde est, ac si SC constitutum fuisse diceretur, non quod sola principis oratio ius faceret, (nondum enim legislatoriam illam potestatem sibi arrogarant boni principes,) sed quod deinde pedibus plerumque iri soleret in principis sententiam; fieretque in eam senatusconsultum, quod saltim a Tiberii temporibus ita pro lege erat, vt scribere non dubitet VLPPIANVS: (b) *Non ambigitur, senatum IUS FACERE posse.*

Tale SC etiam hanc principum orationem insequutum esse, simulque, quid eo cautum fuerit, perspicue his verbis docet PAVLLVS: (c) *Oratione D. MARCI cauetur, vt, si senatoris filia libertino nupsisset, NEC NVPTIAE essent. Quam et SENATVSCONSULTVM sequutum est.* D. Marco eam orationem tribuit Paullus, quam ei et Commodus communem fuisse Vlpianus scripserat, quia solemne est iuris auctoribus, vni ac praecipuo collegarum tribuere, quod ab iis communiter fuerat constitutum. Id quod praecipue faciebant, si pater cum filio communicauerat imperium, aut si tanta collegae vnus prae altero erat auctoritas, vt contingeret, quod, teste SVETONIO (d) de Caesaris et Bibuli consulatu ferebatur:

*Non Bibulo quidquam nuper, sed Caesare factum est,
Nam Bibulo, fieri, Consule, nil memini.*

Qua de causa et soli Marco Antonino tribui animaduertimus SC. Orphitianum, (e) quod Marci et Commodi Imperatorum orationi originem debere, idem VLPPIANVS (f) tradit.

Deinde, quod ad ipsum attinet huius SC argumentum: cautum illo ait PAVLLVS, *vt si senatoris filia libertino nupsisset, NEC NVPTIAE essent:* idque etiam testatur VLPPIANVS. (g) Sed caue tamen existimes, id solum tunc principes sanxisse. Neque enim de senatorum tantum filiabus, sed de ipsis etiam senatoribus eo SC. actum, in eorumque personam nuptias quasdam fuisse inhibitas, paullo ante vidimus ex fragmento VLPPIANI, qui et alibi (h) videtur hoc SC in animo habuisse, dum scribit: *SENATVS censuit, non conueniens esse vlli senatori, uxorem ducere aut retinere, damnatam publico iudicio.* Quumque eadem ratio, quae in senatorum liberorumque eorum personas nuptias inhibere suasit, etiam in ingenuorum personam cadere videatur: perquam profecto verosimile est, de his quoque egisse illud SCtum, adeoque illud vtrumque caput integrum repetuisse, eique addidisse sanctionem: *SI QVI ERVNT, QVI ADVERSVM EA FECERINT, QVAM SVFRA SCRIPTVM EST, INTER EOS NEC NVPTIAS ESSE CENSVERE.* Generatim enim nuptias contra legem Iuliam et Papiam contractas post istud SC. irritas fuisse, satis adparet ex tot legibus, quae *nec sponsalia*, (ad quae interpretando hoc SC. protulerunt veteres,) *huiusmodi vllius esse momenti, (i) nec stare tale matrimonium, (k) nec nuptias esse,*

a) L. vn. §. 2. et 4. ff. de off. Quaest. b) L. 9. ff. de legib. c) L. 16. pr. ff. de nupt. d) Iul. cap. xx. e) pr. Inst. de SC. Orphit. f) Fragm. tit. xxvi. §. vii. g) L. 3 §. 1. ff. de don. inter vir. et vxor. h) vir. lib. 1. L. 43. §. 10. ff. de R. N. i) L. 16. ff. de sponsal. k) L. 18. ff. de his quae vt indign.

esse, (a) nec eam, quae contra hanc legem nubat, uxorem fieri, (b) adeoque nec retineri posse, (c) sed statim esse dimittendam, (d) dicunt. Quae omnia non, uti EM. MERILLIO (e) visum, ex ipsa lege PAPIA POPPAEA, sed ex hoc SC esse, satis constat.

II. De reuocando horum capitum vsu cogitauit etiam CONSTANTINVS M. Imperator, ante cuius tempora illa videntur sensim euiluisse; postquam et e turba vilissimorum hominum haut pauci sibi viam in senatum emuniuerant. Iam sub Marco Antonino, bono principe, honores petere sustinebat Vetrasinus quidam, qui monitus ab Imperatore, ut se ab opinionibus populi vindicaret, respondit, *multos, qui secum in ARENA pugnassent, se praetores videre.* (f) Commodus Imp. uti refert LAMPRIDIVS, (g) libertinos in Senatum et inter patricios legi passus erat. Postea Elagabalus ad praefecturam praetorii saltatorem, qui histrioniam Romae fecerat, adsciuit, praefectum vigillum Gordium aurigam fecit, ad reliquos honores promouit, *commendatos sibi, ut LAMPRIDIVS (h) ait, pudibulum enormitate membrorum.* Sed et Carinus, teste VOPISCO: (i) *Praefectum urbi fecit cancellarium suum, quo nihil foedius nec cogitari potuit aliquando, nec dici, Praefectumque Praetorii, quem habebat, occidit, in eius locum Matronianum, veterem conciliatorem, fecit. Vnum ex his notarium, quem stuprorum et libidinum conscium semper atque adiutorem habuerat, inuito patre consulem fecit.* Nec ignotum est, ipsis Constantini M. temporibus, Licinium multos Senatores ad nauiculariorum conditionem detrussisse, (k) non quod aliam procul dubio causam, quam quod eos indignos amplissimo ordine existimaret, quamuis eius factum Constantinus, ut solet, verbis satis inuidiosus exagitet. Monstra huiusmodi quum irruerent in Senatum, qualia eorum credamus fuisse matrimonia? Ne ergo ista nuptiarum licentia in saeculi dedecus vergeret, CONSTANTINVS Flauio Popilio Nepotiano et Facundo coss. id est, anno aerae Christianae CCCXXXVI, XII Kal. Aug. constitutionem hanc (l) Carthaginem misit ad Gregorium, Praefectum Praetorio: *Senatores, seu praefectos, seu quos in ciuitatibus duumviralitas, vel sacerdotii, id est Phoeniciarchiae, vel Syriarchiae ornamenta condecorant, placet maculam subire infamiae, et alienos a Romanis legibus fieri, si ex ancillis vel ancillae filia, vel liberta vel libertae filia, vel scenica vel scenicae filia, vel tabernaria vel tabernariae filia, vel humili vel abiecta persona, vel lenonis aut arenarii filia, vel quae mercimoniis publice praefuit, susceptos filios in numero legitimorum habere voluerint, aut proprio iudicio, aut nostri praerogatiua rescripti, ita, ut, quidquid talibus liberis pater donauerit, (seu illos legitimos seu naturales dixerit,) totum retractum legitimae soboli reddatur, aut fratri, aut sorori, aut patri, aut matri. Sed et si uxori tali quodcumque datum quolibet genere fuerit, vel emtione collatum, etiam hoc retractum reddi praecipimus. Ipsas etiam, quarum venenis inficiuntur animi perditorum, (si quid quaeritur, vel commendatum dicitur, quod his reddendum est, quibus iussimus, aut fisco nostro,) tormentis subiici iubemus. Siue itaque per ipsum datum est, qui pater dicitur, vel per alium, siue per interpositam personam, siue ab eo em-*

a) L. 16. ff. de rit. nupt. b) L. 34. §. vlt. ff. eod. c) L. 43. §. 10. ff. eod. d) L. 44. §. 7. ff. eod. e) Lib. v. Obs. cap. xi. f) Iul. Capitol. in M. Ant. cap. xii. g) Vit. Commodi cap. vi. h) Elagab. cap. xii. i) Vit. Carin. cap. xvi. k) L. 4. C. Theod. de infirm. his, quae a tyrann. l) L. 1. C. de natural. lib.

tum, siue ab alio, siue ipsorum nomine comparatum: statim retractum reddatur, quibus infimus, aut, si non existant, fisci iuribus vindicetur. Quibus tacentibus et dissimulantibus ad defensionem fiscalem duorum mensium tempora limitentur: intra quae si non retraxerint, vel propter retrahendum relictorem prouinciarum interpellauerint, quidquid talibus filiis vel vxoribus liberalitas impura contulerit, fiscus noster inuadat, donatas vel commodatas res sub poena quadrupli seuera quaestione perquirens.

Hac ergo constitutione admodum seuera tripliciter primum legis nostrae caput mutauit Constantinus. Nam primo nuptias olim senatoribus eorumque filiis, nepotibus pronepotibusque prohibitas, etiam in minoris dignitatis personas quasdam inhiuit: deinde et mulierculas ab eiusmodi virorum nuptiis cohibuit, quarum haut meminerat lex PAPIA POPPAEA. Denique et poenas quasdam multo seueriores aduersus eos, qui se huiusmodi nuptiis commaculauerant, statuit.

Ad eos quod attinet, quorum in personam nuptias cum quibusdam feminis inhiuit, quasdam quidem, quarum lex PAPIA POPPAEA rationem habuerat, omisit, alias autem, quarum non habuerat, adiecit. Lex non solum de senatoribus agit, verum etiam de eorum filiis et filiabus, nepotibus neptibusque ex filio, pronepotibus ac proneptibus ex nepote, filio nato natis. Constantinus nihil de his omnibus sancit, forsitan quod ita sensim euiluerat dignitas liberorum e senatoribus genitorum, ut eorum vix habenda videretur ratio. Sane iam sub ALEXANDRO SEVERO coepisse dubitari, an filia et neptis senatoris claritatem generis retineat, satis ex huius principis rescripto ad Seuerinam adparet. (a) Nec opus fuisset noua illa VALENTIS, GRATIANI et VALENTINIANI Imperatorum constitutione, (b) qua liberis senatorum dignitas clarissimatus confirmaretur, si ea ab Augusti temporibus illis salua ac illibata semper mansisset. Quemadmodum ergo horum rationem nominatim non habuit CONSTANTINVS, nisi eos *κατὰ δόξα* inter viros perfectos latere dixeris: ita contra eam legem producit ad alios, quorum haut meminit lex PAPIA POPPAEA. Primo enim senatoribus iungit PRAEFECTOS. Sed quosnam? Praefectosne praetorio aut vrbi? Hos nominari non erat opus, quum et hi non solum iam pridem virorum clarissimorum (c) et amicorum Imperatoris titulum, (d) immo et senatoriam dignitatem, teste LAMPRIDIO (e) obtinuissent, verum etiam senatores postremis temporibus longe anteirent, in ipso ILLVSTRIVM virorum ordine constituti. (f) An praefectos Augustales aut aerario? Id vero addendum fuisset omnino, quia non vnus generis erant praefecti, iique dignitate magnopere differrent. Sed textum hic in mendo cubare constat: et facilis error ex nota. Praefecti vrbi litteris P. V. notari solebant, iisdemque litteris designabantur, *virii perfectissimi*. Hinc tam saepe confunduntur *perfecti* et *praefecti*, ut exempla eius erroris hic conuolare taediosum futurum sit, maxime quum nobis otium fecerit V. C. IVRETVS. (g) Quamobrem nihil verius est, quam quod suspicati sunt HALOANDER, ANT. AVGVSTINVS, et

IAC.

a) L. 1. C. de dign. b) L. 11. C. eod c) Cod. Greg. Lib. 11. tit. 11. d) L. 1. §. 3. ff. de adpell. L. 1. C. si mancip. L. vlt. ff. de offic. praet. vigil. L. 1. C. de sent. passis. e) Alex. cap. XXI. f) L. 4. C. de mod. mulct. g) Ad Symmach. Epist. XL.

IAC. CYNACIVS, pro *praefectos* rescribendum esse *perfectos*, quippe quam lectionem et Marciani (a) et ipsius IVSTINIANI (b) Nouella confirmat: siquidem in hac *insignes*, non alii sunt, quam *διασημώτατοι*, id est, *perfecti*, vti alias vocantur. (c) Sunt vero viri *perfectissimi*, vel *τελειώτατοι* proximi a *clarissimis*, vel senatoribus, ipsis equitibus praefati, quippe non proximum sed secundum a senatoribus gradum obtinentibus. (d) Constantini saeculo *perfectissimatus* honor adhuc tribuebatur *ducibus*, (e) postea in spectabilium ordinem euectis, (f) *Praesidibus* item Arabiae, Dalmatiae, Hispaniae Tarraconensis, *Correctoribus*, (inter quos tamen vnum *virum clarissimum atque amicum suum* iam vocant DIOCLETIANVS et MAXIMIANVS, (g) *praefectis annonae*, *praefectis vigilum*, *magistro cursus*, *Nationali summae rei* seu *καθολικῶ*, *Magistris* et *primiceriis scriniorum*, *Tribunis notariorum*, aliisque, quorum recentum ex vtriusque codicis legibus ipsisque marmoribus vetustis instituerunt IAC. GVTherivs, (h) IAC. GOTHOFREDVS, (i) et THOM. REINESIVS. (k) Quorum obseruationibus iam id adiciamus, quod sub eadem tempora, vti paullo post demonstrabimus, et duumviri *perfectissimatus* vel *τελειότητος* dignitatem adfectare coeperint, quae demum ita euiluit, vt IVSTINIANI beneficio illa fruerentur promiscue, quicumque ea de re principis codicillos impetrassent, dum non essent seruilis conditionis, vel fisco aut curiae obnoxii, vel pistores, vel institores, vel procuratores, vel denique illum sibi honorem venali suffragio non emissent. (l) Eos itaque omnes, qui suo tempore inter viros *perfectissimos τελειοτάτους* vel *διασημωτάτους* referebantur, a nuptiis indecoris abstinere iussit CONSTANTINVS, legem Papiam Poppaeam, de solis senatoribus eorumque liberis scriptam, ad eos quoque proferens, qui proximum a senatoria dignitate gradum obtinebant.

Iungit his CONSTANTINVS eos, quos in ciuitatibus *Duumviralitas* condecorabat. Nam et hi, vti iam diximus, olim in egregiorum constituti ordine, iis temporibus ad *perfectissimatus* vel *τελειότητος* gradum, saltim si celebrioribus ciuitatibus praeessent, aspirare coeperant. Sane qui circa ea tempora scripsit, LACTANTIUS, vel quisquis libelli de mortibus persecutorum auctor est, (m) vbi de Christianorum Ianiena sub Maximiano agit: *Torquebantur*, inquit, *ab eo non modo decuriones, sed primores etiam ciuitatum, egregii ac PERFECTISSIMI VIRI*. Vbi manifesto decuriones *viri egregii*; primores ciuitatum vel duumviri *perfectissimi* adpellantur. Ita et in vetusto marmore saeculi Christiani quarti apud GRVTERVM (n) L. Aradio Valerio Proculo V. C. plurimisque functo dignitatibus monumentum exigant:

VIRI, PERFECTISSIMI. ET PRIN
CIPALES. ET. SPLENDIDISSIMVS. OR
DO. ET. POPVLVS. PVTEOLANORVM.

Quare

a) Nouell. Marcian. tit. iv. b) Nou. LXXXIX, cap. xv. c) Greg. Naz. Epist. cxxviii. d) L. i. C. de equestr. dign. e) Ammian. Lib. xxi. p. 216. f) L. 30. C. Theod. de erog. milit. ann. g) L. 4. C. de iur. et facti ign. h) de Offic. dom. Aug. Lib. i. cap. iv. i) Ad C. Theod. Tom. ii. p. 248. sequ. k) Inscript. class. vi. n. xxxviii. l) L. i. C. de perfectiss. dign. m) De mort. persecu. cap. xxi. n) Inscr. p. cccclxiii. 2.

Quare non mirum, et in horum personam easdem nuptias inhibuisse Constantinum, a quibus reliquos viros perfectissimos abstinere iusserat.

Sed et *Sacerdotii, id est PHOENICIARCHIAE et SYRIARCHIAE ornamentis decoratos*, ab iisdem nuptiis prohibuit. In singulis enim per orientem prouinciis Sacris prouincialium communibus praeerant Pontifices, qui Sacra, templa, certamina, ludos festosque dies curarent. (a) Hinc passim apud veteres occurrunt Asiarchae, (b) Galatarchae, (c) Bithyniarchae, (d) Cappadociarchae, (e) Lyciarchae, (f) qui omnes aequae ac Syriarchae in communi cuiusque prouinciae concilio creati, (vti ex STRABONE, (g) qui Lyciarcham ἐν τῷ συνοδρίῳ electum scribit, contra Harduinum accurate demonstrat NORISIVS, (h) tanta plerumque profusione ludos edebant, vt in iure nostro proditae sint excusationes, quibus molestissima ista sacerdotia declinarentur. (i) Etiam hos ergo CONSTANTINVS, tamquam sacerdotalibus decorato ornamentis, a vilioris conditionis feminarum nuptiis cohibuit, idque adeo in principe Christiano miratus est IVSTINIANVS, (k) vt ideo exagitare eum videatur. Sed non defuisse videntur CONSTANTINO rationes, quomobrem et ad hos legem Papiam Poppaeam proferret. Magna isti homines in vniuersa prouincia dignitate eminebant. Eorum enim erat, ἀρχεῖν τῶν περὶ γῆν ἱερῶν ἀπάντων, ἀρχεῖν τῆς χώρας καὶ τῶν πόλεων ἱερῶν, καὶ ἀπονέμειν, τί τὸ πέριπτον ἐκάστῳ, praesse omnibus per prouinciam sacris, imperare omnibus et regionis et urbium sacerdotibus, et unicuique, quod conuenit, iniungere: (l) quin et Deorum cultui parum deditos τῆς ἱερατικῆς λειτουργίας ἀποστῆναι, sacerdotali functione abdicare, quippe quam potestatem iis veluti iure posthumini deinde restituit IVLIANVS. (m) Hinc passim dicuntur ἱερεῖς, ἀρχιερεῖς, ἀρχιερεῖς πρώτοι, ἀρχιερεῖς μεγάλοι ἢ μέγιστοι, (n) quemadmodum ipsum illud splendidissimum sacerdotium εἶδος ἱεροσύνης, praesidatus gentis (o) et sacerdotium prouinciae (p) in ipso iure nostro adpellatur. Quare et nihil est honoris, quod non hisce sacerdotibus fuerit habitum. MAXIMIANVS Imperator, teste EUSEBIO, (q) illis honoris causa dederat militare satellitium: ipsi prouinciales annos saepe non consulum, sed horum sacerdotum nominibus signabant, ceu et ex epistola Smyrenensium de martyrio Polycarpi, (r) et ipsis numis antiquis apud EZ. SPANHEMIVM (s) patet. Saepe etiam maximas simul urbium ac prouinciarum dignitates cum isto sacerdotio coniunctas fuisse animaduertimus. Sic χαριδῆμα, ἀρχιερέως στρατηγούτος mentio fit in marmore Arundelliano: (t) ἀρχιερέως τῆς Ἀσίας ναῶν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον τῆς πατρίδος διὰ Βίβη Βελαέρχου in alio marmore apud SPONIVM: (v) ἀρχιερέως καὶ δικαστοῦ apud THOM. SMITHIVM. (x) Quin ipsa sacerdotalis ista dignitas in se tanti visa est eorum temporum hominibus, vt eam ΣΤΕΦΑΝΟΝ ὑπὲρ πολλῶν κρημάτων, CORONAM omnibus cariorem opibus vocare non dubitet PHILOSTRATVS. (y)

O 2

Quae

a) Vales. ad Euseb. H. E. Lib. iv. cap. xv. b) Act. xix. 31. 35. c) Montfauc. Palaeogr. Gr. p. 161. d) L. 6. §. 14. ff. de excus. e) d. L. 6. §. 14. eod. f) L. 1 C. de offic. com. orient. g) Strabo Lib. xiv. p. 665. h) Diss. III de Epoch. Syro Maced. cap. vii. p. 157. i) L. 8. pr. ff. de vac. et excus. mun. k) Nou. Lxxxix. cap. xv. l) Iulian. Epist. Lxxiii. p. 452. m) Epist. xlix. p. 431. n) Ez. Spanhem. de vsu numism. Diss. xii. p. 418. Tom. II. o) L. 6. §. 14. ff. de excus. p) L. 17. ff. de muner. L. 8. pr. ff. de vadat. et exc. mun. q) Lib. viii. H. E. cap. xiv. r) Euseb. Lib. iv. H. E. cap. xv. s) Ibid. p. 417. t) Marm. Ox. p. 294. F. II. v) Misc. Tom. III. p. 114. x) Notit. sept. eccl. Af. p. 30. y) De vit. sophist. L. II. segm. xxi.

Quae quum ita sint, facile est ad existimandum, non in spectabilem, clarissimorum, perfectissimorum aut egregiorum ordinibus substituisse illos prouinciarum pontifices, sed ad ipsam adspirasse *illustrium* dignitatem. Saltim id indicat marmor, quod Sardibus descripsit THO. SMITHIVS: (a)

ΕΞΟΡΙΣΘΕΝΤΩΝ ΑΝΘΣΙΩΝ.
ΚΑΜΥΣΑΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΑΡΑ
ΥΠΕΡΕΧΙΟΥ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΟΤΑΤΟΥ
ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΟΥ.

Vbi *ὑπερέχιος καὶ ἐνδοξότατος*, *sublimis et gloriofissimus* adpellatur pontifex prouinciae. Eos vero titulos non nisi illustribus attributos esse, vel inde patet, quod praefecti praetorio in nouellis passim vocantur *ἐνδοξότατοι* vel in abstracto, *ἢ σὴ ἐνδοξότης, tua gloria* (b) item *tua sublimitas* (c) *tua celsitudo*, (d) *amplitudo tua*, (e) et sic porro. Quae quum ita sint, fuere omnino CONSTANTINO rationes, cur et Phoeniciarchas et Syriarchas (reliquorum enim nomina fortassis cum ipsa religione euanuerant,) a vilissimarum feminarum nuptiis abstinere vellet. Quia enim ab illustribus, in quibus et hi pontifices censebantur, ad perfectissimos vsque legem Papiam Poppaeam valere semel voluerat: non poterat sane, quin et horum sacerdotum haberet rationem. Neque id sacerdotii vel religionis honori tribuit: sed quia lex in se viris eximiis exosa erat, ideo nec istos sibi exosos homines, qui fortassis quam maxime huiusmodi nuptiis sese poluerant, exortes eius oneris esse patiebatur.

Vt et ad feminas, quarum a nuptiis viros perfectissimos abstinere iussit imperator, progrediamur: frustra meminisse videri poterat, *ancillarum, earumque filiarum*, quum per legem Papiam Poppaeam ne libertinas quidem ducere possent senatores. Sed quum non solum a nuptiis, verum etiam a concubinato vilium personarum cohiberit senatores et perfectissimos, nec rarum iis temporibus fuerit, viros in republica principes etiam in ancillarum ruere amplexus: (f) non abs re fore existimauit, et earum meminisse diserte. Sed et in eo ipso Augusto seuerior fuit CONSTANTINVS, quod non solum *libertinis*, sed etiam *libertinarum filiabus* ingenuis, spem omnem senatorii matrimonii incidit. Quae de *scenicis scenicarumque filiabus*, itemque *lenonum et arena-rorum filiabus*, praecipit, satis congruunt legis Papiae Poppaeae rationibus. Scenicae enim et arenarii artem ludicram faciebant. Hos autem aequae ac eorum filias lex Popia Poppaea senatoribus senatorumque filiis sponsas nuptasque esse vetuerat. In lenonum filias autem non minus ac in eas, quae manumissae a lenone fuerant, prostratae pudicitiae cadebat suspicio. De nouo vero Constantinus addit *tabernarias, earumque filias*, id est, mulierculas, quae exercentes cauponariam, esculenta potulentaque vendebant pretio minimo. Hinc NONIO MARCELLO (g) *taberna* praecipue dicitur *οἰνῶν* vel *vinaria*, quo faex ciuitatis potandi causa confluebat. Has vero personas ipsa vilitas quaestus indignas

a) Not. sept. eccles. Af. p. 30. b) Nou. xciii. cap. 1. c) L. 7. C. de numerar. L. ult. C. de fabric. d) L. ult. C. de numer. e) L. 3. C. de diuers. offic. f) L. vii. C. Theod. de concub. L. 1. C. Th. de mul. quae se seru. g) cap. xii § 14.

indignas reddebat fenatorum et perfectissimorum virorum nuptiis. Semper enim tam abiecta visa est tabernariorum conditio, vt si cui sordidum quid ac vile ostendere vel-
lent, cum veteres cum HORATIO (a) remitterent ad

- - - - - Forum Appi,

Differtum nautis, CAUPONIBVS atque malignis.

Vnde et alibi idem poeta Venusinus: (b)

Nulla TABERNA meos habeat neque pila libellos.

Accedit, quod, vt supra ex VLPIANO (c) notauimus, plerumque *exercentes cauponariam, sub praetextu instrumenti cauponii, prostitutas mulieres habere solebant*, et hinc CATULLO taberna dicatur *salax*, dum scribit:

SALAX TABERNA vosque contubernales

A pileatis nona fratribus pila.

Quum itaque lenis non multo meliores essent tabernariae: cum iis quoque earumque filiabus Senatores ex rationibus legis Papiae Poppaeae rem habere nolebat Constantinus. Postremo et vitari iubet, *quae mercibus publice praefuerunt*. Quamuis enim mercatura nihil habeat, quod vituperes: Romanis tamen semper sorduerat tabernaria illa eorum negotiatio, *qui mercabantur a mercatoribus, quod statim venderent, quosque nihil proficere existimabant, nisi admodum mentirentur*. (d) Hinc et alibi CONSTANTINVS (e) edixit, *ne quis ex VLTIMIS NEGOTIATORIBVS aliqua frui dignitate pertentaret*. Et IVSTINIANVS (f) iis, *qui in ALIQUO NEGOTIO confiterint*, omnem spem ademit *fruendi codicillis perfectissimatus*. Vnde facile reddi poterit ratio, cur et perfectissimorum connubio eas indignas habuerit CONSTANTINVS.

Denique et, quod ad poenas attinet, quaedam in lege Papia Poppaea Princeps iste innouauit. Lex Papia Poppaea nuptias has non rescindebat, sed poenis quibusdam coercebat, qui aduersus legem iniissent Matrimonium. Ex oratione quidem Marci et Commodi, Imperatorum, inter personas, in quas lex illa nuptias inhibuerat, *nec nuptiae erant*: nec tamen, qui eiusmodi matrimonium contrahere constituerant, infames habebantur, multo minus ea ignominia notabantur Senatores, qui libertinam aliamque personam vilem non uxorem, sed concubinam habuissent. Qualia exempla Romae non defuisse, vel ex VLPIANO (g) patet, qui Seuerum Imp. in liberta Pontii Paulini senatoris statuisse ait, vt donationes ei factae ratae essent: *quia non fuerit adfectione uxoris habita, sed magis CONCUBINAE*. Quamuis etiam lex Papia Poppaea liberos, ex huiusmodi matrimonio susceptos, teste PAVLLO, (h) exsortes esse iuberet paterna hereditatis: poterat tamen pater naturalis iis donare, inter viuos et mortis causa, poterat iisdem legare et vendere, immo et ipsam hoc modo locupletare concubinam,

O 3

a) Serm. lib. i. Sat. v. v. 4. b) Serm. lib. i. Sat. iv. v. 71. c) L. 43. §. 9. ff. de R. N. d) Cic. lib. i. de offic. cap. xlii. e) L. 6. C. de dign. f) L. vn. C. de perfect. dign. g) L. 3. §. 1. ff. de Don. inter vir. et vx. h) Lib. iv. recept. sent. tit. viii. §. 1v.

cubinam. Ast multo seuerior CONSTANTINVS primo senatores et perfectissimos, qui ex his personis liberos susceperint infamia notat, quin indignos iudicat Romana ciuitate, si recte capio verba: *Placet maculam subire infamiae, et ALIENOS A ROMANIS LEGIBVS fieri.* Deinde non solum, qui nuptias cum his mulierculis contraxerint, notat, sed et, qui easdem in concubinato habuerint. Neque enim distingui patitur imperator, *legitimose pater hos liberos dixerit, an naturales.* Praeterea non solum cum Marco Imp. has nuptias nullas esse iubet, verum etiam omnia, quae vel huiusmodi vxori, vel concubinae, vel liberis ex eo matrimonio natis, a viro patreue viuo donata vel dicis caussa et in fraudem legis vendita fuerint, legitimae soboli vel propinquis restitui, aut his deficientibus, vel intra bimestre spatium non retrahentibus, a fisco occupari iubet. Haec CONSTANTINVS aduersus eos, qui latum clauum et perfectissimatus ornamenta tam abiectarum personarum consortio contaminaissent, constituit. Cuius rei quas caussas ille habuerit, infra, vbi de concubinato agemus, dicendi erit occasio.

III. Eadem viam ingressi sunt VALENT. et MARCIANVS AVGVSTI qui prid. non. Apriles Altio et Asterio coll. id est anno aerae vulgaris CCCCLIV singulari nouella, (a) ex qua quaedam in codice nostro repetuntur, (b) easdem nuptias *senatorum perfectissimorum, duumuirorum, flaminum municipalium, et sacerdotum prouinciae* cum ancillis, ancillarum filiabus, libertabus, earumque filiabus siue ciuibus siue Latinis, scenicis, earumque filiabus, tabernariis, earumque filiabus aliisque abiectis personis denuo prohibent, addita interpretatione, *humilem vel abiectam personam minime eam intelligi, quae licet pauper, ab ingenuis tamen parentibus nata sit.* Id quod ideo monendum putabant Imperatores, quod Constantinus M. in sua constitutione addiderat: *Vel tabernaria, vel tabernariae filia, vel humili vel abiecta persona.* Quae verba iusto latiorem admittere potuissent interpretationem, nisi eam suis limitibus circumscripsissent Valent. et Marcianus. Mansit ergo lex Constantini, vsque ad tempora Iustini senioris, idque liquet ex CASSIODORI (c) formula, qua matrimonium huiusmodi confirmatur, et liberi inde nati legitimi esse iubentur. Ad quod CASSIODORI caput recte obseruauit GUIL. FORNERIVS, (d) eatenus tantum ab vsu recessisse constitutionem Constantini, quod confirmatio huiusmodi nuptiarum peti posset a principibus, quod tamen fieri vetuerat Constantinus.

IV. Sed illi capiti de senatorum nuptiis primum derogauit IVSTINVS; postea IVSTINIANVS Imperator illud penitus aboleuit. Et ille quidem huius iam nobilissimi Caesaris instigationibus ad id commotus, viuis summis nuptias cum scenicis mulieribus permisit. Quum enim IVSTINIANVS, a Iustino adoptatus, deperiret Theodoram, scenicam et parum integrae existimationis feminam, quippe *embolariam*, vti demonstrauit ALEMANNVS: (e) neque cum ea sine dedecore, salua lege Papia Poppaea et Constantini M. constitutione, nuptiae fieri possent: facile persuasit IVSTINO, seni decrepito, vt edita constitutione illud Constantini M. edictum tolleret, et non modo clarissimis ac perfectissimis viris, sed illustribus etiam indecoras cum mulieribus scenicis nuptias conce-

a) Nou. Marcian. tit. iv. b) L. 7. C. de incest. nupt. c) Lib. vii. Var. cap. xl. d) Not. ad Cassiod. l. c. p. 318. e) Ad Procop. p. 33.

concederet. Rem ita refert PROCOPIVS: (a) Τότε δὴ τὴν ἐγγύειν πρὸς τὴν Θεοδώραν ἐνεχέειροι ποιεῖν· ἀδύνατον δὲ ἐν, ἀνδρα ἐς ἀξίωμα βελῆς ἦκοντα ἑταίρα γυναικὶ ξυνοκίσεσθαι, νόμοις ἀνώθεν τοῖς παλαιστοτάτοις ἀπορῆθῆν, λύσαι τε τοὺς νόμους τὸν βασιλέα νόμῳ ἑτέρῳ ἠνάγκασε· καὶ τοενθῆντε αἶτε γαμητῇ τῇ Θεοδώρα ξυνάκησε, καὶ τοῖς ἀλλοῖς ἀπασι βίσιμον κατετήσατο τὴν πρὸς ἑταίρας ἐγγύην. Tum IUSTINIANVS cum Theodora moliri nuptias adgreditur. Nam quum viris senatoriis, (quod prisca lege cautum est,) uxorem ducere meretricem non liceat; ille principem, (IUSTINVM,) adigit ad legem noua constitutione euertendam. Et exinde Theodorae matrimonio iungitur, aditu reliquis ad meretricia connubiâ facto.

Exstat etiamnum haec IUSTINI constitutio in codice nostro. (b) Quamuis enim illa IUSTINIANO tribui soleat, neque adnotati sint consules, quibus illa prodierit in lucem: non IUSTINIANI tamen: sed IUSTINI illam esse, partim inde inferri potest, quod NIC. ALEMANNVS (c) in vetere codice MSC. reperit IUST. quibus quatuor litteris Iustinum ἀναλαφάβητον nomen suum exprimere solitum esse, tradit PROCOPIVS: (d) partim quod illa scripta sit ad DEMOSTHENEM praefectum praetorio, quem sub IUSTINO seniore annis aerae Christianae ΙΧΧΙ. ΙΧΧΙΙ. et ΙΧΧΙΙΙ splendidissimo illo munere perfunctum esse, ex alia constitutione eiusdem Iustini discimus. Et quid saepius contingit, quom vt IUSTINI constitutiones viri etiam eruditi, nominum similitudine decepti, Iustiniانو tribuant? Exemplis sane compluribus id euicerunt NIC. ALEMANNVS (e) et PETR. RE-LANDVS, (f) quos consuluisse non poenitebit.

Ipsa IUSTINI constitutio perquam lepida est, et de qua vere vsurpaueris illud SENECAE: (g) *Nihil videtur mihi frigidius, nihil ineptius, quam LEX CVM PROLOGO.* Primo enim Imperator, rationem redditurus nouae legis: *Imperialis beneuolentiae proprium hoc esse,* ait, *vt omni tempore subditorum commoda tam inuestigare, quam eis mederi procuret.* Recte et sapienter. Sed dum statim ad curam illam imperialem et prouidentiam etiam id pertinere arbitratur, *vt lapsus mulierum, per quos indignam honore conuersationem elegerint, competente moderatione subleuentur,* id est, vt vilissimis scortis, et mulieribus scenicis via ad virorum perfectissimorum, senatorum: quin ipsorum principum lectos geniales emuniatur: id sane ille non tam facile persuadebit prudentioribus. Interest enim reipublicae, vt ista prostibula, quas verecundia sexus a turpissimo vitae genere non cohibuit, poenis potius coërceantur, quam vt eorum lapsus competente moderatione subleuentur. Multo minus publici saporis est illa Iustini philosophia: *Non debere iis spem melioris conditionis adimi, vt ad eam respicientes improuident et minus honestam electionem facilius derelinquant.* Quasi vero proposita spes impunitatis magis a libidine reuocet mulierculas, turpissimo quaestui deditas, quam metus infamiae ac publicae animaduersionis. Quasi non tanto procliuiiores futurae sint ad quaeuis probra, si ad spem huiusmodi altioris fortunae erigantur: Quanto rectius de vulgi ingenio ARISTOTELES? (h) Οὐ γὰρ πεφύκασιν αἰδοῦ παιδαρχεῖν, ἀλλὰ φόβῳ· εἰδὲ ἀπέχουσαι

a) Anecd. p. 45. b) L. 23. C. de nupt. c) Ad Procop. anecd. p. 38 sequ. d) Anecd. p. 28. e) Ad Procop. p. 116. f) Fast. consular. p. 691. g) Epist. xciv. h) Ethic. Lib. x, cap. vii.

χρῆσαι τῶν Φαύλων διὰ τὸ αἰσχρὸν, ἀλλὰ διὰ τὰς τιμωρίας. Non enim ita nati sunt homines, ut pudori obsequantur, sed ut METVI: nec ut abstineant a pravis ob turpitudinem, sed ob SUPPLICIA ET POENAS. Quare nescio, an non paene improba sint, quae sequuntur: Nam ita credimus, Dei benevolentiam, et circa genus humanum nimiam clementiam, quantum nostrae naturae possibile est, imitari, qui quotidianis hominum peccatis semper ignoscere dignatur, et poenitentiam suscipere nostram, et ad meliorem eam statum deducere. Id scilicet erat Deum imitari, impuros Iustiniani amores lege iuuare, et mulieri scenicae et stupris infami viam pandere ad supremum inter homines fastigium. Ipsa porro lex prologo non admodum dissimilis est. Porro enim rhetoricatur IVSTINVS; Itaque quum iniustum sit, seruos quidem libertate donatos posse per diuinam indulgentiam natalibus suis restitui, postque huiusmodi principale beneficium ita degere, quasi numquam seruissent, sed ingenui nati essent; mulieres autem, quae scenicis quidem ludis sese antea immiscuerunt, postea vero spreta mala conditione, ad meliorem migrarunt sententiam, et inhonestam professionem effugerunt, nullam spem habere principalis beneficii, quod eas ad illum statum reduceret, in quo si nihil inhonesti peccatum, (fortasse patratum,) esset, commorari potuerunt: praesente sanctione clementissima principale beneficium eis sub hac lege condonatum. Sed vide tu mihi ratiocinandi acumen. Libertini possunt natalibus restitui: proinde et scenicae mulieres et corpora quaestuaria a senatoriis nuptiis non sunt arcenda. Seruilis conditio in se non turpis, sed miserrima est, et hinc, quum in eam inuitos plerumque fortuna demergat, commiseratione digna: at mulieres istae sua sponte in vitae genus turpissimum ruunt, odio hinc et poenis, quam commiseratione, digniores. IVSTINVS tamen et his permittit, ut, si derelicta mala et inhonesta conuersatione, commodiorem vitam amplexae fuerint, honestatique se dederint: liceat eis supplicare Numini, (IVSTINO) ut diuinos adstatu, (rescriptum principale,) sine dubio mereantur, et tunc ad matrimonium venire possint legitimum, his, qui eis iungendi sint, nullo timore tenendis, ne scitis praeteritarum legum infirmum esse videatur tale coniugium, sed ita validum permanere tale matrimonium, confidentibus, quasi nulla praecedente inhonesta vita, uxores eas duxerint, siue dignitate praediti sint, siue alio modo scenicas in matrimonium ducere prohibeantur, dum tamen dotalibus omnino instrumentis non sine scriptis tale probetur coniugium. Accedunt et alia, quae ad destruendam legem Papiam Poppaeam et Constantini M. constitutionem pertinent: veluti, quod et liberos ex tali matrimonio procreandos, suos et legitimos patri esse, licet alias ex priore matrimonio legitimos habeat, iubet, quodque mulieribus huiusmodi, etiamsi post diuinum rescriptum, ad matrimonium venire distulerint, salua nihilominus esse debet existimatio, tam in aliis omnibus, quam ad transmittendam, quibus voluerint. suam substantiam, et suscipiendam competentem sibi legibus ab aliis relictam, vel ab intestato delatam hereditatem. Talis est IVSTINI constitutio, in qua et id notatu dignum videtur, quod quum Constantinus etiam ancillas, libertas, tabernarias, earumque ac lenonum ac arenariorum filias, nec non, quae mercimoniis publice praefuerint, constitutione sua notasset: IVSTINVS non nisi mulierum scenicarum meminerit, ut eo minus posset dubitari, in solius Theodoraе gratiam, quae ex illa faece hominum erat, totam hanc legem conditam fuisse.

V. Ne

V. Neque tamen hic substitit IVSTINIANI in euertenda hac lege industria. Ducta enim Theodora, paullo post rerum potitus, ab hac insigni cura auspicatus est imperium, nouamque *ad omnes magistratus* constitutionem misit, qua denuo ratas esse iussit senatorum cum scenicis mulieribus nuptias, addiditque, ad cuiusmodi matrimonium ne diuino quidem illo adflatu, seu rescripto principali, quod IVSTINVS exegerat, in posterum opus fore mulierculis, sed suffecturas ipsis dotales tabulas. Non exstat integra illa constitutio, sed ipse tamen eam collaudat et fusius recenset IVSTINIANVS, (a) cuius ex verbis simul quodammodo tempus, quo edita est, diuinare licet. Ait enim, *constitutionem hanc positam esse in quinto libro omnium constitutionum, suae pietati cognominis libri*. Manifesto vero loquitur de codice Iustiniano, quem scribi coeptum anno LXXVIII. idibus Februariis, palam est. (b) Ipse vero Iustinianus quum imperare coeperit mense Augusto anni LXXVII. inter quos temporis characteres non nisi semestre intercedit spatium: consequens est, vt primo statim imperii anno constitutionem illam ediderit, quum recentissima adhuc esset nuptiarum cum scenica muliere contractarum memoria.

Sexennio post, anno LXXXIV similem iterum promulgauit constitutionem, eamque *ad omnes ubique terrarum episcopos* misit, quasi et ecclesiae interesset, scenicas mulieres nubere senatoribus, et quasi immineret periculum, ne si eorum thalamis excluderentur, aliquid detrimenti caperet Christiana respublica. Ita enim fere Imperator in illa constitutione, (c) quam et Graece edidit ALEMANNVS, (d) loquitur: *Quoniam enim oportebat, per praesentem sanctionem, et vobis ubique terrarum positis religiosissimis episcopis haec facere manifesta: quare congregantes, quae ad ipsam pertinent, expositione latiore sancita, etiam eandem diuinam constitutionem fecimus ad vos, ὅπως τὴν ἱερατικὴν διασώζοντες σεμνότητα καὶ ΣΩΦΡΟΣΥΝΗΣ ἀντεχόμενοι ταῦτα φυλάττετε τότε ἐκ τοῦ μεγάλου Θεοῦ δέος καὶ βασιλικὴν ἀγαανάκτησιν εἴτε τέτων παραβαλοῖτε λογιζόμενοι vt sacerdotalem conseruantes reuerentiam, et CONTINENTIAE studiofi, haec custodiatis, tam MAGNI DEI METVM, quam imperialem indignationem, si quid horum praetermiseritis, considerantes*. Ceterum hac constitutione non solum vetuit inuitam mulierem, aut ancillam aut libertam in scenam vel orchestram protrahi, iis, qui eam conuerti volentem prohibuerint, eiusue fideiussores ad certum auri modum redigerent, publicationem bonorum et relegationem interminatus: verum etiam *licentiam dedit, conuersis huiusmodi mulieribus, liberis et ingenuis existantibus, ad matrimonium transire legitimum, etiam si contigerint honestissimis dignitatibus, qui illas duxerint, decorati, non amplius indigentibus imperialibus rescriptis, sed sua potestate nuptias celebrantibus, nuptialibus instrumentis omnimodo inter ipsos factis*. Quae eadem et de filiabus scenicarum intelligi iubet.

Hucusque scenicis tantum mulieribus consuluerant IVSTINVS et IVSTINIANVS, nec dum eius priuilegii participes erant ancillae, ancillarumque filiae, libertinae aliaeque, quas Constantinus indignas iudicauerat senatorum connubio. Ast quinquennio post, anno

a) L. 31. pr. C. de episc. aud. L. 29. C. de nupt. b) Const. *Haec quae necessario de nouo cog. fac.*
c) L. 33. §. 1. C. de episc. aud. d) Not. ad Procop. anecdot. p. 41.

anno Ixxxix totam illam Constantini M. constitutionem vna veluti litura inducens: (a) *Et si, inquit, certa a Constantino pia memoriae, in constitutione ad Gregorium scripta, quaedam de talibus dicta sunt filiis, haec non recipimus: quoniam et non vtendo peremta est. Phoeniciarcharum enim et Syriarcharum, et magistratum, et insignium meminit, et clarissimorum, et neque naturales esse vult ex his procedentes, amouens eis etiam imperialis munificentiae mansuetudinem. Quam videlicet constitutionem OMNINO PERIMIMYS.* Ita euanuit hoc primum, multoque magis secundum legis Papiae Poppaeae caput: quamuis caussa, quam interfert imperator, ac si non vtendo peremta esset Constantini constitutio, plane falsa sit. Praeterquam enim, quod non sequitur, vt, si Phoeniciarcharum et Syriarcharum nomina Iustiniani temporibus non amplius audiebantur, constitutio illa, quae etiam de viris perfectissimis et senatoribus agit, ab vsu recesserit: ipse etiam PROCORIVS (b) testatur, constitutionem illam ante IUSTINIANI tempora tam religiose fuisse obseruatam, vt ἀδύνατον visum fuerit, ἀνδρα ἐς ἀξίωμα βελῆς ἦκοντα ἐταίρα γυναίκι ζυνοικίζεσθαι, quandoquidem id fuerit *virum ad senatoriam dignitatem euectum meretricem uxorem ducere: νόμοις τοῖς παλαιστοτέτοις ἀποβῆνθέν, legibus antiquissimis prohibitum.*

Vix biennio circumactō denuo hanc Constantini constitutionem, sibi tam exosam, tollit IUSTINIANVS, (c) qui et alibi (d) toties eandem rem agit, vt nihil enixius voluisse videatur, quam vt sublata e republica legis Papiae Poppaeae, et Constantinianae constitutionis memoria matrimonii cum Theodora contracti ignominia minueretur, aliorumque saltim imitatione ei exemplo color aliquis paullatim accederet.

C A P V T III.

Ad Caput III. Legis Papiae Popp.

DE SEXAGENARIIS, QVINQVAGENARIIS ET SPADONIBVS.

- I. *Proximum fuisse videtur caput de sexagenariis, quinquagenariis et spadonibus.* II. *An lex Papia Poppaea inter sexagenarios et quinquagenarias nec non cum spadonibus nuptias esse vetuerit? Iac. Perizonius laudatus. Sexagenarios et quinquagenarias lex Papia Poppaea poenis potius soluit. Argumenta, quibus vulgo probant sententiam priorem. Locus Suetonii et Vlpiani explicatus. Distincte proponuntur caput legis tertium et SC. sub Tiberio et Claudia facta.* III. *Legis caput expositum. Homines quamdiu generare et parere possint? IV. Spadones quinam? Locus Nonii emendatus. Lex Maenia quando lata? V. SC non Pernicianum, sed Perficianum dicendum. Iac. Perizonius laudatus. Ex eo senatusconsulto senum nuptiae haut rescindebantur. Spadonibus saepe nuptae mulieres. L. 39. ff. de iure dotium L. 10. C. de repudiis explicatae. VI. SC. Claudianum. VII. SC. Calvisianum. An dicendum Caluitianum? An idem cum Claudiano? Impar matrimonium. VIII. *Quando**

hoc

a) Nou. LXXXIX. cap. xv. b) Anecd. p. 45. c) Nou. CXVII. cap. vi. d) Nou. LXXVIII. cap. III. et Nou. LI.

hoc caput una cum SCis illis abrogatum. Spadonum nuptias primus inhibuit Leo. Petrus Gregorius defensus.

I. **P**roximum procul dubio fuit caput de SEXAGENARIIS, QVINQVAGENARIIS et SPADONIBVS. Eodem enim libro primo commentariorum, quo de senatoriis nuptiis egerat, etiam quis SPADO sit, explicauit VLPIANVS. (a) Vnde acute colligit IAC. GOTHOFREDVS, de *spadonibus*, et aliis fortasse; qui procreandis liberis sufficere haut videbantur, capite statim proximo legis Pappiae Poppaeae sancitum aliquid fuisse.

II. Quamuis autem id vero videatur simillimum: quale tamen illud caput fuerit, paullo videtur obscurius. Plerique Augustum nuptias sexagenariorum et quinquagenariorum prohibuisse existimant, quippe quae nupturientium aetas fini legis Pappiae Poppaeae quam maxime aduerfatur. Et ita veluti ex compacto scripserunt ANT. AVGVSTINVS, (b) IVSTVS LIPSIVS, (c) BARN. BRISSONIVS, (d) FR. HOTOMANVS, (e) IANVS VINC. GRAVINA, (f) et IAC. GOTHOFREDVS, (g) qui hoc legis caput tale fuisse suspicatur: *Sexagenario mafculo, quinquagenariae feminae nuptias contrahere, ius ne eſto; poſt eos tantum annos coniuges poenis huius legis ſoluuntor: Spadonibus item nuptias contrahere ius ne eſto.*

Et non defunt quidem, quae hanc ſententiam ſtabilire videntur, teſtimonia. Primo enim SENECA in inſigni apud LACTANTIUM (h) fragmento: *Quare, inquit, apud poëtar ſalaciſſimus Iupiter deſerit liberor tollere? utrum SEXAGENARIVS factus eſt, et illi LEX PAPIA fibulam impoſuit? an impetrauit ius trium liberorum?* Decerptus hic locus eſt ex SENECAE libris philoſophiae moraliſ, in quibus poëtarum *Deoryvſias* exagitaſſe videtur philoſophus. Quaerit igitur, ſi verae ſint illae a poëtiſ celebratae deorum generationeſ: cur deſerit iam Iupiter liberor tollere, quum fingatur ſalaciſſimus, quique ſe olim in omneſ paene formeſ compoſuerit, vt amoribuſ furtiviſ potiretur? *An inquit, ſexagenariuſ factuſ eſt, quo aetatiſ anno non ampliuſ licet vxorem ducere, liberorum quaerendorum cauſſa? An LEX PAPIA fibulam impoſuit?* Fibula vero, teſte CORNELIO CELSO, (i) erat circuluſ, quo verenda conſtringebant comoedi et cantoreſ, qui vocem ſeruare, acutioremque reddere cuperent. Qua de re IUVENALIſ: (k)

Soluitur hiſ magno comoedi FIBVLA, ſunt quae

Chryſogonum cantare vetent.

Et MARTIALIſ: (l).

Dic mihi ſimpliciter, comoediſ et citharoediſ

FIBVLA, quid praeftaſ?

Quum ergo inſibulati iſti nebuloneſ non poſſent non ad Venerem tardiores eſſe: facile patet, quid ſibi velit SENECA, dum Ioui lege PAPIA fibulam impoſitam eſſe, acute ſcribit.

P 2

Eodem

a) VLP. Lib. I. L. 128. ff. de V. S. b) De Legib. et SC. p. 1213. Tom. II Theſaur. Graeu. c) Exc. ad Tacit. Ann. Lib. III. C. d) De iure connub. p. 160. e) De legib. p. 87. f) De leg. et SC. §. xxxvii. g) Leg. Pap. Popp. cap. II. h) Lib. I. Inſt. diu. cap. xvi. i) Lib. VII. cap. xxv. k) Sat. vi. v. 73. l) Lib. XI. Epigr. xvii.

Eodem quibusdam pertinere videtur locus VLPIANI: (a) *Aliquando vir et vxor solidum inter se capere possunt, si utriusque lege Papia Poppaea FINITOS ANNOS in matrimonio exceßerint.* Eo enim confirmari videtur, quod visum est GOTHOFREDO ad sexagesimum vsque annum viris; ad quinquagesimum feminis permissas fuisse nuptias, eosque coniuges, qui illam aetatem in matrimonio exceßerint, immunes fuisse a poenis orbitatis. Clarissimus porro videtur locus IUSTINIANI: (b) *Nuptiae, quae inter masculos et feminas maiores vel minores sexagenariis vel quinquagenariis LEGE IVLIA et PAPIA prohibita sunt, homines volentes contrahere, ex nullo modo vel ex nulla parte prohibeantur.*

Denique et spadonibus non magis, quam senibus licuisse per hanc legem nuptias contrahere, non solum ex lege 128. ff. de V. S. colligi posse videtur, verum etiam ex hoc loco MARTIALIS: (c)

*Spadone quum sis euirator fluxo,
Sedere in equitum an liceat tibi scamnis,
Videbo, Didyme: NON LICET MARITORVM.*

Lege ergo aliqua spadonibus interdictum fuisse oportet, ne ducerent vxores, eaque non alia esse potuit, ac Papia Poppaea de maritandis ordinibus.

Sed quantumuis haec speciosa videantur: luculenter tamen, rem aliter se habere, docuit V. C. IAC. PERIZONIVS. (d) Nam qui huius capituli mentionem facit, SVETONIVS, (e) tres eiusdem veluti periodos distinguit, dum de Claudio refert, *eum CAPITE PAPIAE LEGIS, a Tiberio Caesare, quasi sexagenarii generare non possint, ADDITO, OBROGASSE.* Ex hoc vero quantivis pretii loco, quem a vi priuata criticorum, et ipsius IAC. GOTHOFREDI iam vindicauit IAC. PERIZONIVS, clarissime patet, primo nihil de sexagenariorum et quinquagenariarum nuptiis prohibendis lege Papia Poppaea cautum fuisse: deinde illud caput ADDITVM fuisse a Tiberio Imperatore: ac denique ei capiti a Tiberio addito obrogasse Claudium. *Obrogare autem est aliquid mutare ex prima lege, vti id vocabulum interpretatur VLPIANVS.* (f)

Quae ita paullo obscurius notauit SVETONIVS, ea distinctius exponit VLPIANVS, (g) cuius ipsa verba vt vt paullo prolixiora adscribere iuuabit: *Qui intra sexagesimum, vel quae intra quinquagesimum annum neutri legi paruerit, licet IPSIS LEGIBVS post hanc aetatem liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebitur EX SC. PERNICIANO. Sed CLAUDIANO SC. maior sexagenario, si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac si minor sexaginta annorum duxisset vxorem. - - Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupsit, impar matrimonium adpellatur, et SC. CALVITIANO cauetur, non proficere ad capiendas hereditates et legatas dotes. Itaque mortua muliere dos caduca erit.*

Ex hoc demum loco intelligimus, primo quale fuerit illud legis Papiae Poppaeae caput, cui SC. nouum quid adiecerit Tiberius. Augustus nimirum poenis caelibatus exemerat sexagenarios et quinquagenarias, quibus ipsa effaeta senectute natura vacationem dedisse videbatur praestandae reipublicae prolis. Idemque credere par est de spadonibus,

a) Fragm. tit. xvi. §. 1. b) L. 27. C. de nupt. c) L'ib. v. Epigr. xliii. d) Diff. de lege Vocon. p. 153, seq. e) Claud. cap. xxiiii. f) Fragm. tit. 1. §. iiii. g) Ibid. tit. xvi. §. iiii.

donibus, qui, ne si vellent quidem, liberis locupletare poterant rempublicam. Vnde tale fuisse crediderim legis Papiae Poppaeae caput tertium :

Omnes puberes virique potentes matrimonium liberorum quaerendorum causa inire tenentor. Sexagenarii masculi et quinquagenariae feminae, nec non SPADONES a poemis huius legit liberi sunt.

Deinde idem VLPIANI locus argumento est, Tiberium, quum animaduerneret, multos, qui neutri legi paruissent, ad eam aetatem peruenire, auctorem fuisse senatus-consulti, quod *Pernicianum* vocat Vlpianus, quo patres conscripti sexagenariis masculis et quinquagenariis feminis nuptias ad euitandas caelibatus poenas prodesse vetarent. Quare tale procul dubio fuit hoc SC.

Vti sexagenariorum et quinquagenariarum nec non Spadonum, nuptiae ne fient: siue fient, vir et uxor poenis caelibatus perpetuo teneantur.

Tertio et qua in re Claudius Imperator capiti isti, a Tiberio addito, obrogarit, ex eodem VLPIANI loco adparet. Perpetuis enim caelibatus poenis exemit sexagenarios, dummodo non effoetas, et quibus vterus iam exaruisset, sed quinquagenaria minores vxores duxissent, siquidem ex eo matrimonio adhuc proles quodammodo sperari posse videbatur. Senatus consultum ergo Claudianum ita se procul omni dubio habuit.

Vti qui maior sexagenario minorem quinquagenaria duxerit, perinde habeatur, ac si minor sexaginta annorum uxorem duxisset.

Haec omnia et SVETONIVS obseruauerat: VLPIANVS vero et id postremo addit, produsse demum SC, quod Caluitianum vocat, quo cautum, vt, quod seni masculo, ducenti iuuenulam indulisset Claudius, non procederet in nuptiis vetulae cum viro iuvene, ex quibus nulla spes esset proditurae sobolis. Quamobrem tale fuisse oportet SC Caluitianum:

Vti quae quinquagenaria maior minori sexagenario nupserit, quae minor sexagenario maiorem quinquagenaria duxerit, eis impar illud matrimonium ad capiendas hereditates dotesue legatas ne proficiat, sed dos, mortua muliere, caduca fiet.

Hoc ergo est tertium legis Papiae Poppaeae caput; hae mutationes, quas illud paulatim subiit. Quibus obseruatis, facile patet, quid de argumentis supra allatis sentendum sit. SENECAE ET IVSTINIANI testimonia, quamuis legis Iuliae et Papiae faciunt mentionem, non tamen de ipsa lege, sed de SCis ad illam factis agunt. Quae vero SC ad leges sequuta, ea ipsis legibus saepe tribui solent, vti ipse obseruat vir eximius. GOTHOFREDVS, (a) qui, quum id fateatur circa legem Iustiniani, idem facile procul dubio subolfecisset de loco SENECAE, si illum cum VLPIANO contendere voluisset attentius. Quod vero ex eiusdem VLPIANI fragmento ducitur argumentum, plane est

a) Not. ad Leg. Pap. Popp. p. 332.

ἀπρὸς διόνυσον, quippe quo non demonstratur, legem Papiam Poppaeam inter sexagenarios et quinquagenarias nuptias prohibuisse, sed solidum inter se capere potuisse coniuges, tametsi orbos, dummodo illos annos in matrimonio excessissent. Qua de re infra, vbi de solidi capacitate erit agendum, plura monebimus.

III. Quum ergo quale fuerit tertium legis PAPIAE POPPAEAE caput, quaeque illi subinde SCA accesserint, fatis adhuc fuerit demonstratum: proximum est, vt de singulis iam vberius agamus.

Diximus Augustum poenis caelibatus soluisse eos easque, qui quaeue caelibes ad senectutem peruenissent. Ita enim disertè VLPPIANVS: *Qui intra sexagesimum, vel quae intra quinquagesimum annum neutri legi paruerit, IPSIS LEGIBVS post hanc legem liberatus erat.* Itsque haec procul dubio exceptio fuit a regula, quam lex praescripserat, vt omnes puberes ac viri potentes inirent matrimonium, si poenas effugere coelibatus vellent. Hinc caput istud ita restituumus. *Omnes puberes virique potentes matrimonium liberorum quaerendorum causa inire tenentor. Sexagenarii masculi, quinquagenariae feminae, a poenis huius legis liberi sunt.*

Iussit ergo Augustus, VT OMNES PVBERES VIRIQUE POTENTES LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSSA INIRENT MATRIMONIVM. Nam huiusmodi quid hac lege cautum fuisse, non ipse tantum finis, qui Augusto obuersabatur, indicat, sed et ex veterum testimoniis idem clarissime intelligitur. Saltim TERTVLLIANVS (a) auctor est leges Papiam et Iuliam, quas ideo *vanissimas* vocat, COEGISSÈ *matrimonium contrahi et liberos suscipi.* Et SCHOLIASTES HORATII a CRVCQVIO editus: (b) *Lex marita, inquit, dicitur, quae de maritandis ordinibus lata erat, quae et Iulia dicta est. Caesar enim post bellum legem tulit, ne quis aut CAELEBS esset, aut vidua NVBILIS, quo posset iactura iuuenum reparari, quae bellis civilibus contigerat.* Hinc etiam ii qui vxores duxerant, *liberorum quaerendorum causa* dicebantur paruisse legi Iuliae et Pappiae, veluti apud IUVENALEM (c) Vrsidius, de quo Poëta:

*Sed placet Vrsidio LEX IVLIA, TOLLERE dulcem
Cogitat NEREDEM, cariturus turture magno
Mulorumque iubis et captatore Macello.*

Et hinc legis iussu nubere dicebantur, qui iustum inibant matrimonium MARTIALI: (d)

*Quae LEGIS IVSSV nupsit tibi, Laelia, Quinte,
Vxorem potes hanc dicere legitimam.*

Et OVIDIVS: (e)

*Non LEGIS IVSSV lectum venistis in unum,
Fungitur in vobis muuere legis amor.*

APVLEIVS: (f) *Vxorem ducis: leges iubent.* Quae omnia docent, legem Papiam, (etenim

a) Apologet. cap. iv. b) Schol. ad Horat. Epod. xviii. c) Sat. vi. v. 38. d) Lib. v. Epig. lxxvi. e) Lib. ii. de Arte amandi, v. 157. f) Apol. ii. sub finem.

(etenim de hac loca ista loquuntur,) praeceptum hoc complexam esse, ut omnes ingenui puberes vxores ducerent, ceu et vir doctissimus PETR. FERREN. (a) obseruauit.

Voluerat igitur Augustus omnes puberes et quibiles contrahere matrimonium: eique capiti commode subiunxit exceptionem: SEXAGENARII MASCULI, QVINQVAGENARIAE FEMINAE A POENIS HVIVS LEGIS LIBERI SVNTO. Vulgo sexagenaria aetas credebatur generandi vires extinguere. Quamuis enim, ARISTOTELE (b) iudice, ad septuagesimum annum veneri sufficiant masculi: neque desint eorum exempla, qui multo prouectiore aetate liberos dicuntur procreasse: (c) tamen, quum, uti recte apud PAVLLVM (d) nostrum THEOPHRASTVS docet, τὸ ἀπαξ ἢ δις παραβαίνωσιν οἱ νομοθέται: Sexagenarios procreandis liberis haut sufficere lex nostra statuit, qua aetate et arrogare demum licebat Romanis, quia antea magis liberorum creationi studere debent patres familias. (e) De femina vero inter omnes constabat, eam post quinquagesimum aetatis annum haut parere, idque et PAVLLVS (f) agnoscit, dum ad edictum scribit: *Si sterilis ancilla sit, cuius partus venit, vel MAIOR ANNIS QVINQVAGINTA, quum id emtor ignorauerit, ex emto tenetur venditor*: nec non ipse IUSTINIANVS, (g) qui consultus ab aduocatione Caesariana, an si maior quinquagenaria partum ediderit, huiusmodi soboles patri succedere debeat? respondet, *licet mirabilis huiusmodi partus inueniatur, et raro contingat: nihil tamen eorum, quae probabiliter a natura noscuntur esse producta, respui*. Quum ergo hos senes vel ad matrimonium adigere, vel eo tempore quo generare et parere haut poterant, poenis caelibatus ac orbitatis adficere, absolum videretur: Augustus eos ab illo tempore immunes esse iussit a poenis caelibatus, eatenus, ut post sexagesimum annum masculi; post quinquagesimum feminae, qui quaeue legi haut paruerant, poenis his non amplius subiicerentur, eaeque ab iis annis cessarent, quibus ipsa natura fenibus vacationem huius muneris dedisset.

IV. Eadem benignitate et SPADONIBVS gratiam legis Papiae Poppaeae fecit. Quum vero et alias speciatim spadones dicantur, οἱ βόικηλοι, qui valetudine praepediti, aut vitio corporali, liberis operam dare nequeunt, et ita opponantur calstratis et eunuchis, quibus necessaria ad generandum pars corporis deest: (h) hic tamen tam generalis est spadonum adpellatio: ut eo nomine et hi, qui natura spadones sunt, item thibiae et thlasiae, et si quod aliud spadonum genus est, contineantur. (i) Sive enim natura quis ad Venerem inhabilis, siue hominum aliorum scelere exfectus, euiratusque esset: nulla eius culpa erat, quae mereri videretur animaduersionem: nec magis exfectus liberorum procreationi studere poterat, quam quos morbus aut valetudo impediebat. (k) Aliud statuendum de eo, qui se ipsum exciderat. Qui enim, uti apud NONIVM (l) ait VARRO, patriam, maiorem parentem, exstinguit, in eo est culpa: quod facit pro sua parte is, qui se EYNUCHAT ut ne aliquando liberos producat. Ita enim restituenda exultimo verba

a) Animadu. Lib. 1. cap. 1x. b) Lib. v. Hist. Animal. c) Plin. Lib. vii. Hist. nat. cap. xiv. d) L. 6. ff. de legib. e) L. 15 §. 2. ff. de adopt. et emancip. f) L. 21. pr. ff. de act. emt. g) L. 12. C. de legit. her. h) L. 6. L. 7. ff. de aedil. edict. L. 14. ff. de manum. vind. L. 6. ff. de lib. et postum. i) vlr. Lib. 1. L. 128. ff. de V. S. k) L. 15. §. 2. ff. de adopt. l) De verb. sign. cap. 11. n. 289.

ha extrema, aut aliqua liberos producit. Vbi et obiter moneo, legem *Maeniam* dictam fuisse, ad quam haec scripsit VARRO, non uti alii vocant, *Maniam*, vel *Miniam*. Nota enim est gens MAENIA vel MAINIA, PATINO (a) etiam MAIANIA, cuius permulti denarii exstant apud VAILLANTIVM. Legem illam IO. FREINSHEMIUS (b) latam existimat anno V. C. CCCCLXVI. M. Valerio Potito et C. Aelio Paeto coll. Sed compertum mihi est, rogationi istius nomen esse inditum a C. Maenio Nepote, qui vna cum L. Furio Camillo consul fuit anno V. C. ccccxvi. Anno enim praecedente lex, teste LIVIO, (c) lata est, ut legum, quae centuriatis comitiis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent. Et quamuis eam legem tribuere videatur Q. Publilio, Dictatori; facile tamen fieri potuit, ut Publilius C. Maenium, consulem ex plebe designatum rogationem plebi secundissimam ad populum ferre iusserit, ab eoque lex dicta sit Maenia, quemadmodum eam binis locis NONIVS, (d) et CICERO (e) ita vocant.

Tale fuit caput tertium legis PAPIAE POPPAEAE. Caue itaque credas, Augustum viris sexagenariis et mulieribus quinquagenariis nuptiis interdixisse. Saepe eiusmodi nuptias contrahebant Romani, non tantum ante legem Papiam, verum et illa iam lata. Notus est Ciceronis iocus, cuius meminit QVINCTILIANVS. (f) Obiurgatus enim ab amicis, quod annos LXII natus Publiliam puellam duceret, respondisse fertur: *Cras mulier erit*. Nec ignotum est Apuleii matrimonium cum Pudentilla, de quo mox plura dicemus. Equidem non videbatur id matrimonium honestum, quia LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSSA non contrahebatur, et hinc Augustus Septiciae, quae filiis irata cum iam parere non posset, Publicio seni admodum nupserat, et nuptias et suprema iudicia teste VAL. MAX. (g) improbavit, quin et dotem virum retinere vetuit, non autem ideo prohibitum erat inter senes matrimonium, eaque extraordinaria fuit Augusti severitas, non tam nuptiis senilibus quam defraudatione liberorum prouocata. Maneat itaque, primum hoc caput legi Pappiae Poppaeae addidisse Tiberium, persuasum, generare non posse sexagenarios, uti iam e Suetonio vidimus.

V. Factum id est Senatusconsulto, quod PERNICIANVM vocat VLPIANVS, sed perperam, quum Pernicius, qui illi SC. nomen facere potuerit, nullus in fastis monumentisque vetustis occurrat. Hinc ingeniose laudatissimus PERIZONIVS (h) conditum illud esse suspicatur sub consulatu PAVLLI FABII PERSICI, qui vna cum L. Vitellio fasces consulares tenuit, tertio ante excessum Tiberii anno. Fabios enim illos a solo plerumque cognomine Persicos adpellatos fuisse, cum e SENECA (i) tum ex illa Claudii Imp. oratione apud GRVTERVM, (k) vbi PERSICVS, NOB. VIR AMICVS CAES. memoratur, discimus. Vnde vix dubitandum, quin istud SC. non *Pernicianum*, sed *Persicianum* dicendum sit, eiusque natalis incidat in annum ab V. C. ICCCCLXXVI.

Ceterum eo cautum fuisse diximus, VTI SEXAGENARIORVM ET QVINQVAGENARIARVM NEC NON SPADONVM NVPTIAE NE SIENT. Opus itaque saepe numero erat probatione aetatis, quae ex tabulariis publicis petebatur, ita tamen ut si diuersae professiones proferrentur,

a) De famil. Rom. p. 163. b) Supplem. Liu. Lib. xi. cap. xxvii. sequ. c) Lib. viii. cap. xii. d) Ibid. et num. 785. e) Brut. cap. xiv. f) Lib. vi. Inst. cap. iv. 78) Val. Max. Lib. vii. cap. vii. §. 4. h) De leg. Vocon. p. 156. i) Lib. ii. de benef. cap. xxi. k) Inscr. p. 1211.

ferrentur, non ea potissimum flaretur, quae noceret; sed causa cognita veritas excuteretur, et ex eo potissimum anni computarentur, ex quo praecipuam fidem ea in re constare credibilis videretur, uti eleganter rescripsit Traianus vel Hadrianus apud Celsvm. (a) Ceterum plerique, qui vel in hoc SC incidunt, vel istud ius ipsa lege Papia Poppaea stabilitum esse contendunt, illud parum recte videntur intellexisse. Irritas enim ac rescindendas fuisse huiusmodi nuptias, tantum non omnes putant, perperam intelligentes IAC. GOTHOFREDVM, (b) qui eas nuptias ait in totum fuisse prohibitas: item post hos annos contrahere nuptias nulli licuisse: senibus ademptam nuptiarum contrahendarum potestatem, et veluti fibulam fuisse impostam: denique nuptias has, veluti vero coniugii sine destitutas, prohibitas hac lege indefinite fuisse: et quae sunt huius generis alia. Sed non magis has nuptias SC. Persicianum rescindebat, quam lex Papia Poppaea matrimonium senatoris cum libertina. Iniustae erant istae senum nuptiae quia contra SC. fuerant contractae, unde et a poenâs caelibatus haut amplius liberabant: attamen ideo non erant rescindendae. Iniustae enim nuptiae constabant, quamvis civili effectu destitutae, adeo, ut vir accusare huiusmodi uxorem posset adulterii, (c) quod non poterat, si nullum esset inter virum et adulteram matrimonium. (d) Hinc quum Pudentillam, quam sexagenariam ferebant accusatores, uxorem duxisset Apuleius: non id agebant tamen eius aduersarii, ut rescinderetur matrimonium, sed poenam irrogatam volebant marito, quod feminam carminibus ac veneficio ad has nuptias pellexisset. (e) Immo, quis sibi persuaserit, senum nuptias rescissas fuisse post illud SC. quum ne spadonum quidem matrimonia rescinderentur? Vulgo equidem docent, matrimonium eos contrahere non potuisse, L. 39. ff. de iure dot. adeoque nec ancillam matrimonii causa manumittere, l. 14. fin. ff. de manum. vind. neque illis dotem fuisse neque dotis actionem, d. l. 39: sed vinculum illud oportuisse dissolui l. 60. seq. de donat. inter vir. et vx. l. 16. C. de repud. Nouell. xxxii. cap. vi. Enimvero constituisse etiam cum spadonibus matrimonium, facile demonstrabitur. VLPIANVS (f) disputans, an dotis actio locum habeat, si mulier spadoni nupserit? Distinguendum arbitratur, castratus fuerit, nec ne, et in castrato quidem dotem esse negat, at in eo, qui non sit castratus, quia sit matrimonium, et dotem et dotis actionem esse adfirmat. Si castratorum nuptias stare non passae sunt leges; qui potuit quaestio nasci de dote? Sic et alibi quaerit iureconsultus, possitne spado postumum heredem scribere? Eamque quaestionem simili distinctione expedit. (g) Qui potuisset huiusmodi quaestio incidere, si non constitissent spadonum matrimonia? Subsistebant ergo eatenus, ut non rescinderentur, quamvis iura maritorum ipsis negarent leges. Quin Romae huiusmodi nuptiae erant frequentissimae, postquam a virtute descitum, et ad vitia transcursum fuerat. Notat huiusmodi conjunctionem IUVENALIS: (h)

Quum

a) Cels. Lib. xxx. l. 13. ff. de probat. b) Not. ad Leg. Pap. Popp. p. 318. e) L. 13. §. 1. ff. ad Leg. lul. de adult. d) L. 13. §. 4. eod. e) Apulei. Apol. ii. p. 317. f) L. 39. ff. de iure dot. g) L. 6. pr. et §. 1. ff. de lib. et postum. h) Sat. 1. v. 22.

Q

*Quum tener VXOREM DVCAT SPADO; Macuia Tuscum
Fingat aprum, - -
Difficile est Satyram non scribere.*

Idemque alio loco (a) hanc eiusmodi impurorum complexuum rationem reddit, quod sic abortiuo non fit opus: quae ratio facile etiam inducere potuit feminas, vt tabulas cum spadonibus signarent: quemadmodum saeculo adhuc quarto nuptias celebravit Eutropius spado, de quo CLAVDIANVS: (b)

*At soror, et si quid portentis creditur, VXOR
Mulcebat matres epulis, et more pudicae
Coniugis EYVUCHI celebrabat vota MARITI.*

Non ergo huiusmodi nuptiae a Romanis rescindebantur, quamuis ipsi rectae rationi aduersarentur. Neque id probant leges, quas vulgo eam in rem allegant. De l. 39. ff. de iure dot. iam egimus, vidimusque, vix potuisse incidere quaestionem de dote dotisque actione, si leges non passae essent stare huiusmodi matrimonium. Neque CAIVS et HERMOGENIANVS in l. 60. et sequ. de donat. inter vir. et vxor. de dissolutione huius matrimonii loquuntur, sed de iis, qui bona gratia ob sacerdotium vel sterilitatem, vel senectutem, vel valetudinem, vel militiam discedunt. Denique L. 10. C. de repud. mulieri quidem IUSTINIANVS concedit, vt viro mittat repudium, si intra biennium virum se haut praestitisset, idque repetit in Nouella xxii. cap. vi. et Nou. cxvii. cap. xii. nisi quod in priore ad triennium id spatium extendit; sed de matrimonio inter spadonem et mulierem, a magistratu rescisso, nihil vel in his, vel in aliis legibus memoratur.

Vnde multo minus senum nuptias hoc SC. rescissas fuisse dixeris, quamuis eodem cautum esset, VT VIR ET VXOR POENIS CAELIBATVS PERPETVO TENERENTVR. Quum itaque ex lege PAPIA POPPAEA et caelibes immunes ab his poenis essent, si ad eam aetatem peruenissent: Senatusconsultum ne iis quidem pepercit, qui senes demum legi parere et inire matrimonium induxerant animum. Et haec quidem ratio est, cur senibus matrimonio interdixisse dicatur Tiberius.

VI. Sequitur SC. Claudianum, quo capiti illi a Tiberio addito obrogatum fuisse refert SVETONIVS. Neque enim Claudius id caput abrogavit; vti IAC. GOTHOFREDVS rescribit, sed illud mutavit paullulum et mitigavit, fanciens, VT QVI MAIOR SEXAGENARIO MINOREM QVINQVAGENARIA DVXERIT, PERINDE HABEATVR; AC SI MINOR SEXAGINTA ANNORVM DVXISSET VXOREM. Multum referre putabat Claudius, vtrum senex inuenulam, an aequae senem vetulamque duxisset. Occurrebant Catonis et Masinissae exempla, qui grandes natu liberos e puellis sustulerant, (c) Hinc SC. Persicianum non quidem sustulit: eidem tamen eatenus obrogavit, vt si sexagenario maior vxorem in viridi aetate constitutam duxisset, coniuges illi iisdem iuribus fruerentur, ac si ea vtriusque esset aetas, quae procreandis liberis sufficere videretur. Et hinc apud

PLINIVM.

a) Satyr. vi. v. 367. b) Aduers. Eutrop. Lib. ii. v. 88. c) Plin. Hist. Nat. Lib. vii. cap. xiiii. et xiv.

PLINIVM. (a) Domitii Tulli vxor, quamuis diu vidua parum decore sequuta efflet matrimonium diuitis senis, et ita perdit morbo, vt esse taedio posset vxori, quam iuuenis fanusque duxisset: tamen matrimonii nomine amplissimam bonorum partem ab eo iure capiebat, quia huiusmodi matrimonium ex SC. Claudiano non erat irritum.

VII. Quum vero id a quibusdam ad eum casum extenderetur, si quinquagenaria maior iuueni nupsisset: id occasionem dedit nouo SC. quod Caluitianum vocat VLPIANVS. Ast idem vir eximius IAC. PERIZONIVS, (b) illud *Caluisianum* potius vocandum esse monet, quum Caluisiorum cognomen sub Nerone et eius successoribus sit frequentissimum: Caluitiorum autem nusquam apud veteres fiat mentio. Quocumque tempore illud conditum sit, saltim cum CUIACIO (c) non rescribendum est *Claudianum*, a quo illud diserte VLPIANVS distinguit. Claudianum enim sexagenariis quinquagenaria minores ducentibus iura iusti connubii dedit: Caluisiano autem cautum, VT QVAB QVINQVAGENARIA MAIOR MINORI SEXAGENARIO NUPSERIT, QUIQUE MINOR SEXAGENARIO MAIOREM QVINQVAGENARIA DVXISSET, EIS IMPAR ILLVD MATRIMONIVM AD CAPIENDAS HEREDITATES DOTESVE LEGATAS NE PROFICIAT, SED DOS, MORTVA MVLIERE, CADVCA FIAT. Impar ergo dicitur matrimonium, quod cum imberbe contraxerat vetula, eamque adpellationem IVSTINIANVS (d) demum vna cum hoc ipso iure aboleuit. Vnde errare dixeris IAC. GOTHOFREDVM, qui omnes nuptias, contra legem PAPIAM POPPAEAM contractas, *impares* vocatas esse suspicatur, notatus ideo a viro consultissimo ANT. SCHVLTINGIO. (e) Verum nec impar istud matrimonium rescissum est, sed dos, quae constante illo fungebatur, mortua demum muliere, caduca fiebat, saluis tamen, vti credere par est, impensis a marito in rem dotalem factis. Generatim enim PAPIANVS: (f) *Dote propter illicitum matrimonium caduca facta, exceptis impensis necessariis, quae dotem ipso iure minuere solent, quod iudicio de dote redditurus esset, maritus soluere debet.*

VIII. Enimuero haec omnia statim ex eo tempore corruisse videntur, quo CONSTANTINVS M. omnes caelibatus orbitatisque poenas sustulerat. (g) Noua tamen constitutione Perficianum et Caluisianum SCa sustulit IVSTINIANVS, (h) ita rescribens ad Ioannem, Praefectum praetorio: *Sancimus, nuptias, quae inter masculos et feminas maiores vel minores sexagenariis vel quinquagenariis, lege Iulia vel Papia prohibitae sunt, homines volentes contrahere, et ex nullo modo, vel ex nulla parte tales nuptias impediri.* In qua lege FR. BALDVINVS (i) frustra expungi iubet verba: *vel minores.* Non tam enim de lege Papia Poppaea loquitur imperator, quam de SCis ad legem Papiam Poppaeam factis, Perficiano et Caluisiano, quae inprimis sublata volebat.

Denique quod ad spadonum nuptias attinet, eas ne sub Christianis quidem principibus rescindi consueuisse, paullo ante Eutropii eunuchi exemplo ex CLAVDIANO demonstrauimus. At prius eas, vti recte a PETRO GREGORIO (k) obseruatum est, sustulit LEO imperator, singulari eam in rem scripta constitutione, (l) cuius sub finem san-

Q 2

ciuit,

a) Lib. viii. Epist. xviii. b) De lege Voc. p. 63. c) Ad Vlp. fragm. tit. xvi. § iv. d) L. 12. C. de legit. her. e) Iurisp. vet. anteiust. p. 615. f) L. 61. ff. de ritu nupt. g) L. vn. C. Theod. de infirm. poen. caelib. h) L. 27. C. de nupt. i) Iustinian. Lib. iii. k) Lib. vii. Syntagm. cap. ii. l) Nouell. Leon. xcviij.

ciuit, ut si quis eunuchorum ad matrimonium procedere comperiat, et ipse stupri poena obnoxius sit, et, qui sacerdos huiusmodi coniunctionem profanato sacrificio perficere ausus fuerit, sacerdotali dignitate denudetur. Quare qui GREGORIVM erroris arguunt, non satis accurate discernere videntur nuptias illicitas ab iis, quas stare leges haut patiebantur. Quamuis enim iniustae semper vitae sint spadonum nuptiae, eas tamen non diremtas fuisse, semel initas, iam supra demonstraui.

C A P V T I V.

Ad Cap. IV. Legis Pap. Popp.

DE CONCVBINATV.

I. In lege Papia Poppaea etiam de concubinato actum, idque capite quarto factum videtur. II. Quale hoc caput fuerit? III. Ante legem Papiam Poppaeam concubinitus parum honestus videbatur. Pellex, concubina, amicae quae dictae sint ante et post hanc legem? Concubinitus ex hac lege honestus. An quis simul uxorem et concubinam habere poterit? IV. Concubinae esse poterant, quae uxores per has leges esse non poterant. An et propinquae et adfines? Concubinae et uxoris differentia. L. 1. pr. ff. de concub. explicata. An coniunctio legitima dici possit concubinitus? Cur et viri nobiles concubinas adsumserint? Ingenua, in quam stuprum committebatur, in concubinato haberi non poterat. An ἀρτενομία sit inter L. 3. pr. ff. de concubin. L. 24. ff. de nupt. et L. 31. pr. ff. de donat. V. Constantinus M. primus indirecte tollere voluit concubinitum. Legitimationem per subsequens matrimonium cur inuenta? VI. Successores Constantini legitimationem illam indulgentes, tamquam beneficium ordinarium, concubinitum firmarunt. Leo sustulit concubinitum tantum in oriente. In occidente ille diutissime viguit.

I. **D**e concubinato caput existisse in lege Papia Poppaea, nec IAC. GOTHOFREDVS nec VINC. GRAVINA vidit: et tamen id videtur certissimum. Nam primo MARCIANVS (a) disertè scribit, concubinitum per LEGES nomen adsumfisse, id est per leges Iuliam et Papiam, κατ' ἐξοχήν dictas νόμους vel leges, uti rectè haec verba interpretatur EM. MERILLIVS. (b) Deinde VLPPIANVM (c) in commentario ad hanc legem etiam de concubinato egisse, argumento est fragmentum bene longum ex libro II, ex quo numero inferimus, illud fragmentum non ad caput de diuortio libertinae, de quo VLPPIANVS demum libro III egerat, sed ad hunc ipsum locum pertinere, adeoque de concubinato praecipisse caput huius legis quartum.

II. Id vero, uti ex laudato VLPPIANI fragmento liquet, tale fuisse videtur:

Quas personas per hanc legem uxores habere non licet, eas concubinas habere ius esto. Ingenuam honestam in concubinato habere ius ne esto.

III.

a) L. 2. § 1. ff. de concub. b) Lib. III, Obf. cap. xv. et Lib. I, Variant. Cuiac. cap. xxxiv. c) VLP., Lib. II, L. 1. ff. de concub.

III. Quae priusquam more nostro interpretemur, paucis obseruandum videtur, ante hanc legem parum honestum visum fuisse concubinatum, nec quidquam inter *amicam*, *pellicem*, *concubinam*, interfuisse: postea vero hanc coniunctionem diserte permisam esse lege Pápia Poppaea, ex eoque tempore simul ipsum CONCVBINATVS et CONCVBINAE vocabula sensu paullo honestiore accipi consueuisse, et id ipsum innuere MARCIANVM, dum *concubinatum* NOMEN per leges adsumpsisse, scribit: nec non CLEMENTEM ALEXANDRINVM, (a) dum saepe conqueritur: *καὶ τὸ λάγνον πᾶν ἐπιπέχεται ταῖς πόλεσι, νόμος γενόμενον.* At nunc, quidquid est impudicum et libidinosum, diffusum est in ciuitatibus, et iam PRO LEGE habetur: et paucis interiectis: *Ταῦτα οἱ σοφοὶ τῶν νόμων ἐπιπέπεσαν.* Haec sapientes leges permittunt. Hinc MASVRIVS SABINVS apud PAVLVM (b) refert, *PELLICEM* apud ANTIQVOS *eam habitam, quae quum vxor non esset, cum aliquo tamen viuebat, quam nunc vero nomine amicam, PAVILO HONESTIORE concubinam adpellari.* Addit PAVLLVS, GRANIVM FLACCVM in libro de iure Papiriano scribere, *pellicem nunc vulgo vocari, quae cum eo, cui vxor fit, corpus misceat, quondam, (ita enim rescribendum puto pro quosdam, addicentibus etiam quibusdam codicibus,) eam, quae vxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam παλλακὴν Graeci vocant.* Ex hoc loco patet, vocabula *amica*, *concubina*, *pellex* ante legem Iuliam promiscue accepta fuisse, quia non magis caelibis, quam mariti, consuetudo cum mulierecula, aqua et igni non accepta, honesta iudicabatur. Tempore autem Masurii Sabini, et Granii Flacci, (quem sub Caesare floruisse, et hinc in Augusti tempora vitam producere potuisse, ex CENSORINO (c) docet V. C. CAR. ANDR. DVCKERVS,) (d) ea dici coepit *pellex*, quae cum eo, cui vxor erat, miscebat corpus, illa autem *concubina* vel *amica*, quae vxoris loco sine nuptiis in domo erat. Quum enim pellicis vocabulum, teste GELLIO, (e) probrosum haberetur: non videbatur conuenire coniunctioni, quae per legem nomen adsumserat: adeoque istud vocabulum tantum haesit iis, quae alieno marito succubuerant, reliquae concubinae dici malebant. Haec, vt paucis demonstramus, palam est, veteres, qui ante Augustum floruerunt, auctores promiscue vsurpasse *pellicis* et *concubinae* vocabula. *Pellex* Iunonis vocatur Alcumena apud PLAVTVM, (f) quia cum Ioue, Iunonis marito, corpus miscebat:

- - - I hac mecum, ut videas simul
Tuam Alcumenam, PELLICEM, Iuno mea.

Et tamen Alexandro M. quoque, licet nondum marito *pellices* fuisse scribunt PLINIVS, (g) DIODORVS SICVLVS, (h) et ex eo CVRTIVS, (i) et apud OVIDIVM, (k) Deianira Herculis vxor, Omphalem pellicem vocat quae marito suo succumberet, se expulsa, dum canit:

*Forstán expulsa me Aetolide Deianira,
Nomine deposito PELLICIS, vxor erit.*

Q 3

Ita

a) Paedagog. Lib. III. cap. III. b) L. 144. ff. de V. S. c) De die natali cap. III. d) De Latinit. ICT. p. 157. e) Lib. IV. cap. III. f) Merc. act. IV. Scen. I. v. 23. g) Hist. Nat. Lib. XXXV. cap. X. h) Lib. XVII. cap. LXXVII. i) Lib. VI. cap. VI. k) Epist. IX. v. 181.

Ita aequè promiscue veteres accipiunt vocabulum concubinae. PLAVTO (a) concubina est meretrix pecunia a caelibe emta, vbi scribit:

*Illam minorem in CONCVBINATVM sibi
Vult emere miles quidam, qui illam deperit.*

Ast CICERO (b) et eam concubinam vocat, quae ducta fuerat a patre familias Romae, vxorem habente in Hispaniâ.

Ita ante legem Papiam Poppaeam pellices et concubinae pari passu ambulabant, neque melior erat harum, quam illarum, conditio: quam in rem multa egregia disse-ruit V. C. CHRISTOPH. WAECHTLERVS, (c) dum magno adparatu docet, huiusmodi concubinatum, qualem in iure nostro describi videmus, nec apud Graecos nec apud veteres Romanos receptum fuisse, sed improbitatem sub Imperatoribus hoc augmentum accepisse. Posteaquam vero concubinatus per leges nomen adsumsit, numquam concubina adpellata est *pellex*, sed *CONVICTRIX*, (d) ΓΑΥΚΥΤΑΤΗ ΣΥΜΒΙΟΣ, (e) *vxor GRATVITA*, (f) id est, quae per coëmptionem haut conuenerat in manum, vti eleganter ea vocabula exponit EM. MERILLIVS, (g) item *SODALITIARIA*, (h) *AMICA*, (quod vocabulum etiam in iure nostro concubinam notat in illis: (i) *Titiae, AMICAE meae, cum qua sine mendatio* (id est sine amoris dissimulatione.) *vixi*.) et quae sunt aliae honestiores huius generis adpellationes. Pellicatus autem non fuit honesta licitaque coniunctio, quum eo tempore, quo quis vxorem vel concubinam habebat, aliam concubinam habere non posset. (k) Nec puto inscriptiones, in quibus quidam profitentur, se monumentum fieri iussisse *SIBI ET VXORI CONCVBINAE* (l) ita interpretandas esse, ac si, qui monumentum fieri fecerant, eodem tempore et vxores et concubinas habuerint, (neque enim id flagitium palam professi essent homines; nisi quos omni pudori decoxisse dixeris,) sed intelligenda arbitror de concubinis a morte vxorum ductis. Saepe enim Romanos vxoribus, vel vxores maritis, antea defunctis commune sepulcrum fieri iussisse, in vulgus notum est. Exemplo esse poterit inscriptio apud REINESIVM: (m)

AELIO ATHENA
M. AELIO CHRISER
M. AELIO POLIBIO
ET M. AEMILIO MARITO PRIMIGENIO.
ET AELIOPO LIBERTIS
LIBERTAVSQ. POSS.

Ex qua quis profecto frustra colligeret, Aeliam Athenaidem vno tempore tot maritos habuisse.

IV. Ad

a) Poen. prolog. v. 102. b) Lib. 1. de oratore cap. xl. c) Act. Erud. anni 1714. p. 371. d) Gruter. p. 1000cxv. §. e) Id. p. 9. f) Id. p. 1000c, 21. g) Lib. 11. Obs. cap. xv. h) Grut. p. 10011, 5. i) L. 35 ff. de aur. arg. aer. leg. k) Paull. Lib. 11. Sent. tit. xx. § 1. l. vlt. §. 2. ff. de diuort. l) Grut. p. 1000xxxi, 5. et p. 1000000xxxviii, 2. Rein. class. xiv. n. 183. m) Inscr. class. xiv. n. m.

IV. Ad ipsum legis caput, quod attinet, eas tantum concubinas habere ius erat, QUAS PER HANC LEGEM VXORES HABERE NON LICEBAT. Hinc et ingenuus per hanc legem concubinam poterat habere iudicio publico damnatam, (a) quaestu meretricio infamem; (b) obscuro loco natam, (c) ancillam, (d) mulierem ex ea prouincia, in qua quis officium administrabat, (e) quas omnes vxores duci non potuisse, iam supra obseruauimus. Quum etiam ex SC. Persiciano, de quo antecedente capite egimus, non esset iustum inter senes matrimonium: licebat contra cuiuscumque aetatis concubinam habere, dum ne minor esset annis duodecim. (f)

Non abs re autem addidimus: PER HANC LEGEM. De solis enim legibus ciuilibus id erat intelligendum. Quare si coniunctioni vel naturalis verecundia, vel ipsa honestas obstabat: non magis concubinatus locus erat, quam nuptiis. Quemadmodum ergo nefas erat, duas simul habere vxores: ita et vnica habenda concubina: (g) semperque turpis ac infamis visa est vita, *inter supra concubinarum et oscula*, vel *mollia concubinarum et spadonum agmina* transacta, qualem in Sophonio Tigellino et Fabio Valente TACITVS, (h) in Commodio AEL. LAMPRIDIVS (i) reprehendit. Quin ipse IVSTINIANVS (l) eas, quae cum pluribus aliis vni viro corpora praebent, non concubinas, sed *πορνεοποιήσας fornicantes* dicendas esse ait, nec eas aliarum concubinarum iuribus frui patitur. Quemadmodum deinde incestae erant nuptiae inter proximos cognatos et adfines: ita et nefandus erat inter has personas concubinatus. Saltim VLPIANO (m) prope nefaria videtur coniunctio, *si quae in patroni fuit concubinato, deinde in filii esse coeperit, vel in nepotis, vel contra*. Et alibi idem iureconsultus, (n) verecundiae studiosissimus, eum *incestum committere ait, qui concubinam habuerit, fororis filiam*, licet libertinam. Vt adeo non iniuria CVIACIUM (o) erroris coarguat EM. MERILLIVS, (p) priuignam a Cocceio Cassiano in concubinato haberi potuisse ex ea ratione existimantem, quia, quae vxores esse nequiuissent, in concubinato tamen haberi omnino potuerint.

Eas itaque mulieres CONCVBINAS HABERE IVS ERAT. Nam non solum honestum erat concubinae nomen, (q) verum etiam LICITA *cum ea consuetudo*. (r) Quamuis enim effectibus nuptiarum, qui ex iure ciuili sunt priuaretur, aut etiam effectus quosdam naturales legum impedimento amitteret ista coniunctio, atque hinc nec amica matronali ornamento fulgeret, nec liberi ex ea procreati in potestate patris essent: ab vxore tamen solo delectu et animi destinatione differebat, (s) nec quidquam inter eas, nisi dignitate, intererat. (t) Hinc vxoris loco esse dicebatur, (v) liberique eius tametsi naturales vel nothi dicerentur, et nec heredes essent patri, nec eius nomen ferrent, sed vel maternum nomen retinerent, vel ei adderent cognomen patris: non tamen erant spurii, nec infamia, aut leuis notae macula notati credebantur, vti vulgo quaesiti;

a) L. 1. §. 2. ff. de concubin. b) L. 16. ff. de his quae vt indign. L. 3. pr. ff. de concub. c) L. 3. pr. ff. eod. d) L. 38. pr. ff. de reb. auct. iud. poss. e) L. 5. ff. de concub. f) L. 4. §. 4. ff. eod. g) Nou. xviii. cap. v. h) Lib. 1. Hist. cap. lxxiii. Lib. 111. cap. xi. i) Vit. Commod. cap. v. l) Nou. xviii. cap. 5. m) vlr. Lib. 11. L. 1. §. 3. ff. de concub. n) L. 56. ff. de ritu nupt. o) Lib. v. obs. cap. vi. p) Lib. 111. obs. cap. xvii. q) L. 144. ff. de V. S. r) L. 5. C. ad SC. Orphir. s) Paull. Lib. 11. sent. tit. xx. §. 1. t) L. 49. §. 4. ff. de Legat. 3. v) L. 144. ff. de V. S.

siti, quamvis non essent pars familiae paternae. Quae omnia egregie illustrat marmor apud GRVTERVM: (a)

C. MAMERCIO SP. P.
IANVARIO Q. AED. PRAET.
II VIR. Q. ET.
P. PACCIVS IANVARIVS
FILIO NATVRALI ET
MAMERCIA GRAPTE
MATER INFELICISS. FILIO
ET COGNATAE PISSIMIS
FECERVNT.

Positum est monumentum *C. Mamercio Ianuario*, et *Cognatae*, piissimis. *Cognata* enim hic non appellatum videtur, sed nomen proprium feminae, vxoris forsitan *C. Mamercii Ianuarii*. Nam et alibi *L. Cognatae* (b) et *Primigenii Cognati* (c) mentionem faciunt lapides. Is *C. Mamercius Ianuarius* erat filius naturalis *P. Paccii Ianuarii*, ex *Mamercia Grapta*. Vnde illud SP. P. non est *spurius filius*, vti in indice interpretatur SCALIGER, sed antiqua formula: SINE PATRE FILIVS, quam liberorum extra matrimonium quaesitorum nominibus subiici consueuisse docet PLVTARCHVS. (d) Neque enim superiorum nomen inditum naturalibus vel ex concubina natis, sed *vulgo conceptis*, qui patrem demonstrare non poterant, vel poterant quidem, sed eum habebant, quem habere non licebat, vti ait MODESTINVS. (e) Nec credibile est, parentes filium, tot honoribus in colonia functum, spurium vocare voluisse, quum nec vulgo, nec ex iniustis nuptiis conceptus esset, sed ex concubinato. Fuerat enim Q. AED. PRAET. II VIR Q. ET. id est, *Quaestor, Aedilis praetor, et Duumvir quinquennalis iterum*, ita enim IT PRO ET rescribendum esse monet MARQV. GVDIVS. Ex quo simul patet, ne vllam quidem notam haesisse liberis naturalibus, siquidem ad maximos aliquando honores aspirabant, nec sibi ignominiae ducebant, nominibus suis adscribere hanc natalium conditionem. Sic et qui lapidem Praenestinum Fortunae Iouis pueri primigeniae dedicauit apud GRVTERVM, (f) adpellare se non dubitat NOTVM RVFICANAE L. F. PLOTILLAE. Et *Epipodius* quidam, (g) qui patri naturali monumentum ponit, sub finem addit

EPIPODIVS. FILIVS. NA.
PATRI PIENTISS.

In primis notandum, hunc *C. Mamercium* matris *Mamerciae* nomen retinuisse, quia ratione matris omnes liberi tam naturales, quam legitimi eiusdem iuris sunt: (h) eidem vero addidisse cognomen paternum *Ianuarii*: quemadmodum et *C. Modius Felix* apud GRVTERVM (i) quum ex *Silvia* et legitimum et naturalem filium habuisset: illum suo; hunc matris nomine *Silvium* vocat. Inscriptio ita se habet:

C. MODIVS.

a) Inscr. p. ccccxxxiv, 4. b) lb. p. lxxi, 4. c) lb. p. cmlv, 3. d) Quaest. Rom. p. 316. e) L. 23. ff. de statu hom. f) Grut. p. lxxvi, 7. g) lb. p. lxxlvii, 8. h) §. pen. Inst. de SC. Orphit. i) Inscr. p. lxxcvi, 9.

C. MODIVS. FELIX.

ET. C. MODIO. FELICI. FIL.

ET. COCCIO. SILVINO. FIL.

NATVR. ET. MODIO. RENATO.

LII. ET. SATTIAE. SILVIAE.

VXORI. V. V. S. S. F.

Apud eundem (a) *L. Oppii Valeriani* filius naturalis non Oppius vocatur, sed A. FVLVIVS A. F. CELER, procul dubio ab A. FVLVIA CELERE matre. Equidem *Q. Lollii Felicii* filia naturalis, *Lollia Ionis*, nomen gentile patris naturalis fert in marmore: (b) sed eadem et liberta erat patris naturalis. Libertos autem et libertas patroni nomen gentile adsumsisse, tralatitium est. Alias si vel maxime patres agnoscerent liberos naturales vel extra matrimonium quaesitos: non tamen gentile nomen suum ab illis ferri patiebantur, sed nonnunquam cognomen tantum. Quemadmodum quum Iul. Caesar, teste SVETONIO, (c) *filium ex Cleopatra natum suo nomine adpellari pateretur*, is tamen non Iulius, sed *Caesario* dictus est, vti ex SVETONIO (d) et DIONE (e) discimus. Antonii vero liberorum ex Cleopatra natorum nemo Antonii nomen tulit, sed omnibus nomina Ptolemæorum familiae familiaria indita sunt. Vnum enim *Ptolemæum Philadelphum*, alterum *Alexandrum*, filiam *Cleopatram* dictos esse, scribit DIO CASSIVS. (f)

Sed vt e diuerticulo in viam redeamus, quamvis neq̄ inhonestus nec illicitus esset concubinatus, sed veluti inaequale matrimonium: (g) non tamen, vti recte contra CVIACIVM docuit MERILLIVS, *coniunctio legitima* dici potest. Id enim nomen soli matrimonio competit, non concubinatu, ob quem etiam nemo poenas caelibatus orbitatisque effugiebat. Quare et ii fere, qui iam e iusto matrimonio liberos procreauerant, patriaeque et Priamo fecerant satis, concubinam postea solebant adsciscere, ne liberis inducerent nouercam, hereditatemque speratam iis interuerterent. Sic SVETONIVS (h) refert, ipsum *Vespasianum, Imperatorem, post uxoris excessum Caenidem, Antoniae libertam, et a manu, dilectam quondam sibi, reuocasse in contubernium, et habuisse. etiam Imperatorem, PAENE IVSTAE VXORIS LOCO*, id est, tanquam concubinam, quam vxoris loco esse, et iureconfulti dicere solebant. (i) Sed et Antonius Pius amissa Faustina, concubinam habuit. (k) Et M. Aurelius Antoninus, recti exempli imperator, concubinam sibi adsciuit, procuratoris vxoris suae filiam, *ne tot liberis NOVERCAM superduceret.* (l) Denique praesidibus, qui vxores non habebant, singulas concubinas, quod sine his esse non possent, Alexander Imp. concessit: (n) procul dubio respiciens ad eos, qui vxores amiserant. Idem et priuati facere solebant frequenter: eaque fortassis ratio fuit, quam ob rem Augustus concubinatum Romanis primum concesserat.

Adiecimus denique: INGENVAM HONESTAM IN CONCVBINATV HABERE IVS NE ESTO. Honeſta vero erat ingenua, in quam stuprum committebatur. Eam enim regulam probat

a) Inſcr. p. lxxlxxiv. b) lb. p. cmxlv. 3. c) Iul. cap. lxx. d) Ang. cap. xvii. e) Lib. xl. f) Lib. xlix. p. 416. g) L. 3, C. de natur. liber. h) Vesp. cap. lxx. i) L. 144 ff. de V. S. k) Iul. Capit. vii. Anton. cap. viii. l) Iul. Capitol. in vita Marci cap. xxix. m, Lamprid. Alex. cap. xlii.

probat VLPPIANVS, (a) quod solae illae in concubinato haberi possint; sine metu criminis, in quas stuprum non committatur. Stuprum vero committitur in virginem vel viduam ingenuam, et honeste viventem. (b) Non itaque in obscuro loco natam, ludionis, lenonis, arenarii filiam, vel eam quae quaestum fecerit corpore. (c) In has, inquam, non committebatur stuprum, id est non erat is stupri ex lege Iulia de adulteriis reus, qui cum huiusmodi muliercula rem habuerat. Vnde et OVIDIVS (d) hos amplexus vocat *Venerem tutam, et concessa furta*, dum canit:

*Este procul vittae tennes, insigne pudoris,
Quaeque tegis medios, insita longa, pedes.*

Nos VENEREM TUTAM, CONCESSAQVE FVRTA tanemus:

Inque meo nullum carmine crimen erit.

Sensus est, non se profiteri artem amandi ingenuas, vel insidias pudicis struendi, sed iis, in quas non admittatur stuprum. Et HORATIVS: (e)

- - *Me libertina, neque uno*

Contenta Phryne macerat.

Et has proinde etiam concubinas licebat habere. Aliòquin, si quis honestae vitae et ingenuam mulierem in concubinatum habere mallet, *id sine testatione, hoc manifestum faciente, non concedebatur*, ut eodem loco docet MARCIANVS, (f) qui etiam addit, *ne cesse esse viro vel uxorem ingenuam habere, vel recusantem stuprum cum ea committere*. Sunt, qui postrema haec verba committunt cum iis, quae alio loco MODESTINVS et PAPINIANVS inculcant, et ἀντινομίαν manifestam in his sibi videntur deprehendere. Quum enim MARCIANVS eum, qui honestae vitae atque ingenuam mulierem in torum recepit, neque eam iustam uxorem esse vult, stuprum committere dicat: MODESTINVS (g) contra ait: *In liberae mulieris consuetudine non concubinatus, sed NVPTIAE intelligendae sunt, si non corpore quaestum fecerit*, et in eundem sensum PAPINIANVS: (h) *An maritalis honor vel affectio pridem praecesserit, PERSONIS COMPARATIS, vitae coniunctione considerata, perpendendum esse, respondi: neque enim tabulas facere matrimonium*. Sed salua res est. In dubio omnino praesumebatur ingenuam, quae cum viro miscuerat corpus, non esse concubinam, sed uxorem, nisi vel obscuro loco nata, vel vulgaris, vel iudicio publico damnata fuisset, vel testatio exstaret, quae mulierem sese in concubinatum dedisse faceret manifestum. Et ea est sententia MODESTINI. Ast si mulier, quantumvis ingenua, prostrauisset pudicitiam, vel artem ludicram fecisset: non censebatur vxor, sed concubina, etiam si dotalia instrumenta exstarent, et vir eam pleno honore dilexisset: quale exemplum supra in Cocceii Cassiani V. C. concubina (i) vidimus. Tabulae enim non faciunt matrimonium inter eas personas, inter quas per leges non est ius connubii. Et haec est sententia PAPINIANI. Denique si vir ingenuam honeste viventem,

quacum

a) VLP. Lib. 1. L. 1. § 1. ff. de concubin. b) L. 34. pr. ff. ad L. Iul. de adult. c) L. 3. pr. ff. de concub. d) De arte amandi Lib. 1. v. 30. e) Epod. XIV. v. 15. f) d. L. 3. pr. g) L. 24. ff. de ritu nupt. h) L. 31. pr. ff. de donat. i) L. 16. ff. de his quae vt indign.

quicum consuetudinem habuerat, vxorem habere recusaret: praesumptio quidem militabat pro matre, quod non in concubinato, sed matrimonio vixerit; adeoque et illa vxoris iuribus fruebatur: sed maritus, qui eam vxorem habere recusabat, et concubinam tamen habere non poterat, tamquam stuprator merito habebatur. Et haec est sententia MARCIANI, inter quam et reliquas nihil omnino pugnae est.

V. Talis erat veterum Romanorum concubinatus, qui ex lege PAPIA POPPAEA nomen adsumerat. Eum quis primus subruerit, nondum inter omnes constat. Alii enim a LEONE eum putant sublatum, alii multo prius ab vsu recessisse contendunt. Sed reuera de eo profigando primus cogitavit CONSTANTINVS M. ita tamen vt quum imparem se fere esse intelligeret abolendae consuetudini tam inolitae, obliqua quasi via procederet, idque ageret potissimum, vt ciues, quas hactenus concubinas habuerant, eas in posterum vxores habere mallent. Primo itaque, quum obseruaret, et concubinis et liberis naturalibus donari legarique posse: non abs re suspicabatur, facillius tabulas signaturos ciues, si sibi eam facultatem ereptam viderent. Id vero factum esse a CONSTANTINO, discimus ex constitutione VALENTINIANI, (a) qua Constantini legem temperaturus, liberis naturalibus, si legitimi liberi vel parentes essent, vnciam; his vero non exstantibus, tres vncias testamento relinqui posse statuit, adeoque satis aperte innuit, Constantinum M. multo minus relinqui passum esse liberis naturalibus. Praeuidebat enim Imperator, parentes aegre laturos hanc liberorum conditionem, et cum concubina potius facturos iustas nuptias, quam vt eam liberosque ex se natos se mortuis in mendicitate viuere paterentur. Deinde eodem consilio et legitimationem per subsequens matrimonium inuexit, non vt ea perpetuus esset patriam potestatem consequendi modus, sed vt, quod recte obseruauit DES. HERALDVS, (b) liberi, qui ante id tempus ex concubinis nati fuerant, huius beneficii, in posterum nascituris haut profuturi, fierent participes, parentesque, eo inuitati, tanto aequiore animo iustas nuptias illegitimae consuetudini anteferrent. Equidem nec ea CONSTANTINI de legitimatione constitutio exstat: ex ZENONIS (c) tamen epistola, quae illius mentionem facit, satis adparet, eum legitimationem non nisi iis liberis, qui antehac ex concubinis editi fuerant, prodesse voluisse. Vnde et ZENO eam legitimationem quidem renouat, sed itidem non in posterum valituram. Idem postea fecerunt ANASTASIVS (d) et IVSTINVS, (e) quorum hic non minus, ac antecessores, constitutionem suam ad casus postea exstituros proferri vetuit. Postremo IVSTINIANVS, (f) vel ignarus scopi, quem sibi in his constitutionibus proposuerant anteriores principes, vel concubinatu non admodum infensus, constituit, vt subsequens inter virum et concubinam matrimonium ordinarius ac perpetuus esset legitimandi modus. Tertio ne viri in dignitatibus constituti, alios exemplo corrumperent: idem CONSTANTINVS (g) durissimam illam, quam capite II. huius libri explicauimus, constitutionem edidit, et nec concubinas quidem viliores a viris perfectissimis haberi passus est. Quae itidem ad euertendum concubi-

R 2

natum

a) L. 1. C. Theod. de natur. lib. b) Lib. 1. Rer. et Quaest. quotid. cap. iv. §. II. c) L. 5. C. de natur. lib. d) L. 6. C. eod. e) L. 7. C. eod. f) L. 10. C. eod. Nou. XII. cap. iv. Nou. XVIII. cap. XI, Nou. XIX. g) L. 1. C. de nat. lib.

natum comparata fuisse, facile est ad intelligendum, quum vix verosimile esset, mulierem ingenuam quantumvis obscuro loco natam viro etiam clarissimo perfectissimam se daturam esse in concubinatum, quum nec sibi nec liberis inde quidquam sperare posset emolumenti.

VI. Nec forsan effectum caritura fuissent illa CONSTANTINI consilia, si eadem severitate rem agere voluissent successores. Sed his rem parum curae fuisse, vel inde patet, quod non solum nullam, quae eo pertineat, constitutionem, praeter unquam illam de pellicatu (a) codicibus inferi iusserint, verum etiam pleraque a CONSTANTINO sancita novis legibus et constitutionibus suis subuerterint. Nam iam observauimus, vel naturalibus liberis aliquid relinqui passum esse Valentinianum, et Iustinianum legitimationem per subsequens matrimonium omnibus promiscue indulgisse. Hinc adhuc IUSTINIANI temporibus concubinatus erat *licita consuetudo*, (b) in qua quis caste viuere posset; (c) nec prius ille publica lege sublatus est, quam temporibus LEONIS, (d) cuius tamen constitutio non nisi in oriente valuit. In occidente concubinatu nihil erat frequentius, inter Francos, Langobardos et Germanos reliquos: eumque ipsi clerici exemplo suo probabant, donec sub purioris religionis exortum publica lege ubique inter Christianos aboleretur. Qua de re in ANTIQVITATIBVS IVRIS GERMANICI a nobis fuisse actum esse meminimus, vt non opus sit plura hic addere, vel nostra ipsorummet expilare scrinia.

CAPVT V.

Ad Cap. Legis Pap. Popp. V.

DE SPONSALIBVS.

I. *Proximum caput de sponsalibus egit. Suetonii locus explicatus. Quid eo capite sancitum? Ulpiani locus vindicatus et expositus. II. Verba capitis V. Aliae gentes seram Venerem laudabant. Romani puellas vix viri potentes ducebant. An irrita fuerint sponsalia cum puella decenni minore? Intra biennium sponsa erat domum ducenda. L. 17. ff. de sponsal. a Cuiacii et Gothofredi emendationibus vindicata. Quenam iustae causae sponsalia ultra biennium trahendi? L. 2. C. de sponsalibus exposita. Sponsae saepe adhuc infantes. Augustus an Iustinianus pubertatis terminum in feminis definiuerit. Impubes domum ducta non erat uxor, nisi ab anno aetatis duodecimo. Nuptiae aliquando inter pueros et puellas celebratae. III. Vacatio a morte viri vel diuortio data. Vacatio quid? An et viris vacatio huiusmodi data? IV. A Gothofredo adsuta lacinia de virginibus Vestalibus ad hanc legem non pertinet. V. Vfus legis hodiernus.*

I. **P**roximum legis PAPIAE POPPAEAE caput de sponsalibus egisse videtur. Inter prima saltem capita et hoc fuisse, vel inde patet, quod primo statim commentariorum libro de eo dixerit CAIVS, iureconsultus. (e)

Vt

a) L. vn. C. de concub. b) L. 5. C. ad SC. Orphit. c) Nouell. xviii. cap. v. d) Nou. Leon. xci. e) CAIVS Lib. I. L. 17. ff. de spons.

Vt veteris, quid hoc capite Augustus sanxerit, paullo inquiramus accuratius: breviter illud, sed eleganter, describitur a SVETONIO, (a) qui, vbi de lege Iulia de maritandis ordinibus loquitur: *Quum etiam, inquit, immaturitate sponfarum et matrimoniorum crebra mutatione vim legis eludi sentiret, TEMPVS sponfas habendi COARCTAVIT, diuortii modum imposuit.* Nimirum, lata lege Iulia, nullum inter maritos et sponfos discrimen statuerat Augustus, sed hos aequae ac illos a poenis caelibatus immunes esse iusserat. — Quemadmodum vero ingeniosa aduersus leges esse solet improbitas: ita inde occasionem arripiebant Romani, vim legis Papiae Poppaeae immaturitate sponfarum eludendi. Stipulabantur enim sibi puellas, nondum viri potentes, eoque obtentu, nuptias diutissime trahebant, donec potiti maritorum praemii, sponfas repudiarent, fraudem hoc modo legi facientes impudentissime.

Quum itaque eo fieret, vt ex lege sapienter scripta haut magna ad rempublicam vtilitas redundaret: consultum visum est principi prudentissimo, tempus sponfas habendi coarctari, certosque defini annos, intra quos eae domum ducendae essent, si quis sponsalia sibi prodesse vellet ad euitandas caelibatus poenas praemiaque nuptiarum capienda. Rem omnem accuratius exponit DIO CASSIUS; (b) cuius ipsa verba adscribemus: Ὡς δὲ ἐν βεβήθη τινὲς ἐγγυώμεναι ταῖς μὲν τιμὰς γεγαμηκότων ἔκαρπουντο, τὸ δὲ ἔργον αὐτῶν ἐπαρείχοντο, προσέταξε μηδεμίαν ἐγγύην ἰσχύειν, μεθ' ἧν ἐδὲ ΔΥΟΙΝ ἜΤΟΙΝ διεθόντων γαμίσει τις τούτ' ἐστὶ ΔΕΚΕΤΙΝ παντῶς ἐγγυᾶσθαι τὴν γέ τι ἀπ' αὐτῆς ἀπολαύσαντα· δώδεκα γάρ ταῖς κόραις ἐς τὴν τοῦ γάμου ὥραν ἔτη πλήρη νομιζέται. At quum quidam puellas desponderent, et praemia nihilominus ferrent maritum, rem opusque mariti non praestarent: statuit, nulla sponsalia firma esse, quae, BIENNIO EXACTO, nuptiae non sequerentur: hoc est, vt omnino DECENNEM despondere opus esset, si quis sponsionis eius fructum vellet percipere. Puellis enim duodecimus annus plenus ad nuptias definita aetas censetur. Ex eo autem loco discimus, primo, sponsalia ultra biennium trahi non potuisse per legem Papiam Poppaeam: deinde desponderi non potuisse puellas decenni minores: postremo, duodecennes viris potentes iam eo tempore habitas esse.

Nec tantum de tempore sponfas habendi, hoc capite actum videtur, verum etiam de spatio, intra quod post coniugis mortem vel repudium ad secunda vota transeundum esset. Nam prioribus verbis statim subiungit SVETONIUS: *Diuortii modum imposuit.* Quod non modo ita intelligendum, quod Augustus ea lege licentiae repudiandi uxores modum imposuerit, verum etiam, quod praecipue vitae caelibae post diuortium certos annos praefinuerit; intra quos nuptiae rursus fieri deberent. Quam legis Papiae Poppaeae sanctionem ita describit VLPPIANUS: (d) *Feminis lex IULIA a MORTE VIRI anni tribuit vacationem, a DIVORTIO sex mensium: lex autem Papia a morte viri BIENNII, a repudio ANNI ET SEX MENSIVM.* Equidem primus hunc locum sollicitavit vir summus, IAC. CUIACIUS, qui pro biennii rescindi iussit triennii, quia ex SVETONIO, (d) triennii vacationem ab Augusto datam esse, constat. Sed et τῶ πάνυ CUIACIO, et qui eius emen-

R 3

a) Aug. cap. xxxiv. b) Lib. lrv. p. 531. c) Fragm. tit. xiv. §. 1. d) Aug. cap. xxxii.

emendationem probavit, IS. CASAVBONO fraudi fuit male intellectus SVETONII locus, qui non de vacatione feminae a morte mariti, sed de vacatione ipsius non quidem Papiae sed Iuliae legis, ciuibus concessa, loquitur. Neque enim prius lex Iulia de maritandis ordinibus perlata est, quam vacatione triennii data, id est concessa iis, qui nondum vxores duxerant trium annorum spatio, *πρὸς παρεσκευήν*, ut loquitur DIO, (a) id est, ut interea se praepararent ad ducendas vxores, procreandosque liberos. Quare et eximius vir IAC. GOTHOFREDVS, (b) et celeberrimus SCHVLTINGIVS (c) recte negarunt, mutandum aliquid esse in loco VLPiani, quo, quid lege Iulia ea de re cautum sit, quidque postea mutauerit lex Papia Poppaea, tam distincte exponitur.

II. Ex his ergo adparet, tale fere fuisse legis PAPIAE POPPAEAE caput quintum:

Sponsam post hanc legem decenni minorem nemo habeto, desponsam intra biennium domum ducito: ni duxerit, praemiis maritorum ne fruitor. Feminis a morte viri biennii; a repudio gni et sex mensium vacatio esto.

SPONSAM, ait lex, POST HANC LEGEM DECENNI MINOREM NEMO HABETO. Aliae gentes laudandos existimabant, qui sero animum adpellerent ad nuptias, rati, id quod res est, prosperatam Venerem robori et maturitati liberorum aequae ac ipsorum parentum officere. Hinc ARISTOTELES (d) expedire iudicat reipublicae, si mares circiter anno aetatis trigesimo septimo; feminae duodeuicesimo inirent matrimonium. Lycurgus, teste PLVTARCHO, (e) non quidem certos finiuit annos, sed tamen non nisi robustas et grandes virgines elocari voluit. Eandem ob causam non abs re maiores nostros collaudauit TACITVS, (f) *quod SERA apud illos fuerit iuuenum VENVS, et hinc inexhausta puertas*. Eum enim morem patrium permultum contulisse ad inusitatum illud corporum Germanorum robur, singulari eaque pererudita diatriba eleganter suo more vir doctissimus HERM. CONRINGIVS demonstrauit. Denique, ut alia omittamus, de Africae quibusdam memoriae prodidit NIC. DAMASCENVS, *ὅτι τῶν θυγατέρων αἰεὶς ἀρίστους τὸν πλεῖστον χρόνον μεμενηκυίας παρθένας, eas filias ab illis iudicari optimas, quae quam diutissime virgines manserint*.

Ast aliter rationes componebant Romani, quos PLVTARCHVS (g) teneras admodum puellas non modo despondere, verum etiam elocare et ducere consueuisse refert, ea huius consuetudinis reddita ratione, quod magna sit huius aetatis simplicitas, et sub institutione mariti vxor tam tenera illius mores facilius imbibat, atque ita publicae res priuataeque eo tranquilliores esse soleant. Hinc factum, ut saepe puellae adhuc infantibus desponderentur pueris, ceu vel exemplo Caesaris patet, cui Cossutia, teste SVETONIO, (h) *adhuc tum praetextato desponsa fuerat*.

Quum vero ita legi Iuliae de maritandis ordinibus haut satisfieret, eaque sponsalia repudiis et diuortiis occasionem frequentissime darent: lege demum Papia Poppaea cautum est, ne quis sponsam decenni minorem in posterum haberet. Quod vero non
ita

a) Lib. lvi. p. 577. b) Not. ad leg. Pap. Popp. p. 320. c) Ad Vlpian. p. 609. d) Lib. vii. Polit. cap. xvi. e) Compar. Lycurgi et Numae p. 76. f) De mor. Germ. cap. xx. g) Ibid. h) Iul. cap. x.

ita intelligendum, ac si ex eo tempore nefas visum esset, stipulari sibi puellam decenni minorem. Id enim et sub Augusto, et post eius tempora frequentissime factum esse constat. Ipse enim Augustus natam ex filia Attici Agrippae filiam *vix ANNICVLAM Tiberio Claudio Neroni, Drusilla nato, priuigno suo DESPONDIT*, teste CORNELIO NEPOTE, (a) Aliud exemplum marmor hoc apud GRVTERVM (b) memorat:

DIIS. MANIBVS.
 VALERIAE. M. F.
 FORTVNATAE.
 VIXIT. ANNOS. VIII.
 MENSES. VIII. DIES. XVIII.
 M. VALERIVS. ANICETVS.
 VIX. ANN. XX. QVI FVIT.
 SPON.
 EIVS.

Sed sensus legis est, sponsalia cum decenni minore, non futura legitima. Subsistebant ergo, sed ita, vt is, cui desponsa esset, sponsi iure non perfrueretur, quia eam secundum legem intra biennium domum ducere non posset. Hinc MODESTINVS, (c) quem post hanc legem vixisse, nemo dubitat: *In sponsalibus, inquit, contrahendis, AETAS contrahantium DEFINITA NON EST: vt in matrimoniis.* (Eatenus nimirum, vt immatura sponsalia nulla vel irrita sint.) *Quapropter a PRIMORDIO AETATIS sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligatur, id est, si non sint minores septem annis.*

Hinc porro sponso lex iniungit, vt DESPONSAM INTRA BIENNIUM DOMVM DUCAT, non quod lex inuitum cogeret facere nuptias, sed quod, si non duceret, praemiis maritorum non frueretur. Ea tamen necessitate sponso eximebant iustae causae, de quibus CAIUS: (d) *Saepe iustae ac necessariae causae, non solum annum, vel biennium, sed etiam triennium vel quadriennium, et ulterius trahunt sponsalia, veluti valetudo sponsi sponsae, vel mortes parentum, aut capitalia crimina, aut longiores peregrinationes, quae ex necessitate sunt.* In hoc textu IAC. CUIACIO (e) abundare videntur verba *annum vel.* *Nusquam enim, inquit, huic rei annum fuisse praescriptum, legimus, sed biennium, vt consequens fit, Caium scripsisse; Saepe iustae ac necessariae causae non solum biennium, sed etiam triennium, quadriennium et ulterius trahunt sponsalia.* Postea tamen verba ista retineri posse concedit, si dicamus, his, qui sibi despondissent puellam XI. annorum, legibus fuisse praescriptum annum, ad contrahendas nuptias. Enimuero nee de hac legis sanctione vel apud DIONEM vel apud quemquam veterum aut vola aut vestigium occurrit. Vnde IAC. GOTHOPREDVS (f) vel scriptum fuisse suspicatur *annum VI.* id est *annum, menses VI.* vel statuendum esse, Caium non de lege Papia Poppaea, sed de Iulia loqui, quae per annum tantum trahi sponsalia concesserit. Enimuero vti prius paullo argutius est: ita

a) Vit. Attic. cap. xix. b) Inscr. p. ICCCXXXVII, 2. c) L. 14. ff. de sponsal. d) Cai, Lib. I, L. 17. ff. de sponsal. e) Lib. xvi. obs. cap. xxxv. f) Not. ad Leg. Pap. p. 320.

ita posterius plane non videtur verosimile. Diserte enim DIO et SVETONIVS observant, legem Iuliam sponsis praemia maritorum indistincte indulsisse, et postea demum ob fraudem legi factam biennium, intra quod sponsae domum ducendae essent, praefinitum esse lege Papia Poppaea. Quid vero opus fuisset novissima legis Papiae Poppaeae sanctione, si lex Iulia iam tempus, et quidem multo brevius, praefiniuisset, intra quod sponsi nuptias facere tenerentur? Neutra virorum summorum coniectura opus videtur. Rectissime enim se habent CAII verba, si ea de spatio temporis, ad quod ultra istud biennium ob iustam et necessariam causam sponsalia trahi possint, intelligas, vt sensus sit: *Saepe iustae ac necessariae causae (ultra istud biennium, quod lex Papia Poppaea finivit,) non solum annum vel biennium, sed etiam triennium, et quadriennium, et ulterius trahunt sponsalia.*

Ceterum iustae illae ac necessariae causae non omnes quidem, sed quaedam tantum; exempli causa a CAIO adferuntur. In his est primo *valetudo sponsi sponsae*, puta diuturna, et talis, quae impedimento esse possit nuptiis. Deinde *mors parentum*, ob luctum, intra cuius tempus nuptias celebrare indecorum atque inauspicatum videbatur, adeo, vt ne exacto quidem luctus tempore, nuptias celebrare liceret mense Februario, quo Manibus parentum sacra piacularia fiebant. Qua de re OVIDIVS: (a)

Dum tamen haec fiunt, viduae cessate puellae,

Exspectet puros pinea taeda dies.

Nec tibi quae cupidae matura videbere matri

Comat virgineas hasta recurva comas.

Conde tuas, Hymenaeae, faces, et ab ignibus atris

Aufer: habent alias moesta sepulcra faces.

Excusabant porro *capitalia crimina*. Siue enim sponsus siue sponsa, siue eorum parentes rei postulati essent criminis capitalis: induciae merito poscebantur nuptiis, ne si alteruter sponsorum capitis damnaretur, alterum participem fieri oporteret istius calamitatis. Praeterea in parentum periculo liberi in tanto luctu ac squallore erant, (b) vt non possent sine ignominia de nuptiis cogitare. Denique et *longas peregrinationes, quae ex necessitate fiunt*, iustis illis causis accenset CAIVS: quod procul dubio de absentia reipublicae causa intelligendum est, cuius solius rationem habuisse legem Papiam Poppaeam, ex VLPANI (c) et PAVLLI (d) testimoniis, infra explicandis, patebit.

Quid vero si nulla vrgente huiusmodi causa sponsalia traherentur? Tunc sponsus **PRAEIIS MARITORVM NON FRVEBATVR**. Sed ea poena non sufficiebat posteris. CONSTANTINVS (e) enim praeterea sponsae militis, (paganum enim, qui reip. causa non aberat, sponsa, nisi duodecenni minor, expectare non tenebatur,) permisit, vt circumacto a sponsalibus biennio, impune sibi aliam conditionem quaereret. Quin et idem facere licebat patri, tutori vel curatori puellae, si culpa penes sponsum esset,

per

a) Lib. 11. Fast. v. 557. b) Liu. Lib. vi. cap. xx. Lib. xliiii. cap. xvi. c) Fragm. tit. xvi. §. 1. L. 36. et L. 38. ff. ex. quib. causis. maior. d) L. 35. et L. 37. ff. eod. e) L. 2. C. de sponsal.

per eumque stare, quo minus puella domum duceretur. (a) Nam si propter aetatem duci non posset: non licebat quidem sponsae, circumacto a sponsalibus bien-
nio, aliam conditionem quaerere: at sponsus interea praemiis mariti non fruebatur,
quia contra legem immaturam et decenni minorem sibi fuerat stipulatus. (b)

Quum itaque Augustus puellas anno aetatis duodecimo virilis patientiae legem
accipere posse statuerit: non abs re quaeri posset, an non vana sit IVSTINIANI (c) glo-
riatio, qua sibi id tribuere videtur, quod pubertatis annos definiuerit, quum saltem,
quod ad feminas attinet, id pridem fecerit Augustus? Sed facile vnusquisque animad-
vertet, nec Iustinianum iure reprehendi, nec ad Augustum referri posse inuenti pu-
bertatis termini originem. Nusquam id sibi tribuit IVSTINIANVS, quod pubertatis an-
nos primus definiuerit, sed quod quum Cassiani habitu corporis; Proculeiani annis;
Priscus Iauolenus vtrisque pubertatem aestimarent, ipse Proculeianorum sententia fir-
mata, liti isti finem imposuerit. Nec Augustus primus dici potest statuisse, quo aeta-
tis anno puberes censeantur feminae. Nam, vt recte CONTIVS (d) et VVLTEIVS (e) ob-
seruarunt, de earum pubertate apud veteres non quaerebatur, quia non aetate tutela
liberabantur, sed conuentione in manum. Si vero nubere vellent, non de pubertate
quaestio erat, sed de viri potentia, quae, vt amplissimus BYNKERSHOEK (f) coniecit, ex
eo iudicari poterat, quod iam tributum menstruum naturae soluere coepissent. Ex
quo etiam patet, cur non vti in maribus, ita in feminis, inspectione corporis opus es-
se crederent veteres. Vix enim matri vel nutrici poterat ignotum esse, quando id ac-
cidat puellae, ex quo matura viro et plenis nubilis annis iudicaretur. Quum vero id
plerumque anno aetatis duodecimo contingat, legem Augustus tulit de eo, quod fit
ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Postquam autem discrimen inter pupillarem et perpetuam feminarum
tutelam inualuit et puellae primum pupillari, ac ea aetate exacta, perpetuae et legiti-
mae tutelae subesse coeperunt, ac demum perpetua mulierum tutela sensim ab vsu
recessit: etiam de puellarum pubertate quaesitum, quam ipsam quoque anno duode-
cimo impleto incipere, e veteribus VLPIANVS (g) et MACROBIVS (h) obseruarunt.

Vt autem ad legem nostram reuertamur, diximus, sponsam saltem duodecennem
fuisse domum ducendam, quia tunc matura viro videbatur. Quid ergo, si quis eas
inducias antevertisset, et, puellam nondum viri potentem deduxisset domum? Tunc
vero non prius iusta vxor videbatur, quam legitimam illam aetatem attigisset. Hinc
et dotem vir petere non poterat, antequam duodecimum aetatis annum impleisset, quia
nuptiae nondum vtiliter fuerant consequutae. (i) Ex eadem ratione ante eum annum,
repudiata conditione discedens, rei vxoriae actione experiri non poterat, quia pecunia
in causam dotis numerata dos facta non fuerat: quamuis eidem liceret pecuniam con-
dicere, eique conditioni dotis priuilegium daretur ex sententia VLPIANI (k) et HER-
MOGENIANI. (l) Sed et legatum cum conditione: *Filiae meae, QVVM NVPSERIT dō lego,*
peti

a) L. 4. C. Theod. eod. b) L. 6. C. Theod. eod. c) L. vlt. C. quando tut. esse def. d) Lib. 16.
subcef. cap. xiiii §. v. e) Ad pr. Inst. quib. mod. tut. fin. f) Lib. iii. obs. cap. xxiv. g) Fragm.
tit. xi. §. 1. h) Lib. vii. Saturn. cap. xii. et Lib. i. somn. cap. vi. i) L. 68. ff. de iure dot. k) L. 17.
§. 1. ff. de reb. auctor. iud. poss. l) L. 74. ff. de iur. dot.

peti non poterat ab ea, quae nondum nubilis in domum mariti deducta fuerat. (a) Denique et vitium puellae immaturae, licet domum ductae, oblatum vir non tanquam maritus, sed tanquam sponsus ex rescripto D. Seueri persequebatur: (b) modo sponsalia antecessissent: si quidem alias immatura domum ducta, ne sponsae quidem loco erat. (c) Quae omnia breuiter complexus POMPONIVS: (d) *Minor, inquit, annis duodecim nupta tunc legitima uxor fit, cum apud virum expleuit duodecim annos.*

Non ergo si duodecenni minor nupsisset, nuptiae rescindebantur, nec in patrem, qui filiam minorem duodecim annis nuptum dederat, dabatur actio in factum, *quia ignoscendum videbatur ei, qui filiam suam maturius in familiam sponsi perducere voluerit, quum id adfectu propensiore magis, quam dolo malo crederetur fecisse:* (e) sed tamen hoc non censebatur matrimonium. Hinc et post legem Papiam Poppaeam saepe vel impuberibus nupsisse, vel domum deductas videmus virgines immaturas: In marmore Romano apud GRVTERVM, (f) legimus:

HERACLAE. QVI. VIX.
ANN. XI. MENS. V. AVR.
PATRONA. CONIVGI.
BEN. MER. FEC.

En maritum impuberem annorum XI, et v. mensium, quum diem supremum obiret. Vxoris ipso anno XII defunctae elogium hoc exstat Baiis: (g)

DIS. MANIBVS,
POBLICIAE. ALBANAЕ.
C. CANVLEIVS. L. F.
CON. B. M. V.
A. III.

Octennem vxorem reperies in marmore apud eundem: (h)

SABINVS. REGVL.
V. F.
SIBI. ET.
FLORENTI. CONIVGI.
SEROTINAE.
AN. VIII.

Septennem denique in epigrammate quod post GRVTERVM (i) emendatius extulit FABRETTVS (k) in quo et haec legimus:

SEPTEM. ME. NATAM.
ANNORVM. GREMIO.
IPSE. RECEPIT. IXXX.
ANNOS. NATA. NECIS. POTIOR.

Adderent

a) L. 10. pr. ff. de condit. et demonstr. b) L. 13. §. 3. et §. 8 ff. ad L. Iul. de adulter. c) L. 9. ff. de sponsal. d) L. 4. ff. de ritu nupt. e) L. 11. §. 3. ff. quod falso iur. auctore. f) Inscr. p. 788. g. lb. p. 815. 13. h) lb. p. 824. 1. i) lb. p. 1046. 6. k) Inscr. cap. v. p. 421.

Adderem exemplum impurissimarum nuptiarum Gytonis cum puella immatura apud PETRONIVM, (a) nisi ibi lasciviam potius quam consilium deprehenderem. Satis enim demonstratum arbitror, deduci domum potuisse sponfas etiam immaturas, quamvis tunc nec vir, nec vxor, nec dos, nec nuptiae intelligerentur, priusquam nupta duodecimum aetatis annum in domo mariti expleuisset.

III. Altera huius capituli parte de vacatione feminis soluto matrimonio concessa agitur. Et huc pertinent verba: FEMINIS A MORTE VIRI BIENNII, A REPVDIVO ANNI ET SEX MENSIVM VACATIO ESTO. *Vacatio*, vti a GOTHOFREDO obseruatur, modo pro spatio temporis a lege *προς παρασκευην* concessio accipitur, modo pro indulgentia ac lege solutione, quo sensu SVETONIVS (b) Claudium *ciuibus, naues mercaturae caussa fabricantibus, VACATIONEM legis Papiae Poppaeae dedisse*, refert. Hic vero *vacatio* est spatium, intra quod viduae et repudiatas, quamvis maritum non haberent, immunes tamen erant a poenis caelibatus. Et viduis quidem a morte mariti biennii; repudiatis anni et sex mensium, Augustus indulserat, fortassis, quia viduis ob tempus luctus non tam cito liceret admittere procos, quam repudiatis, quae plerumque iam de conditione transegerant cum aliis, quando a viris diuertebant. Iureconfulti tamen et illis feminis biennii vacationem tribuisse videntur, quarum mariti non quidem naturalem, sed civilem, mortem obierant, veluti qui serui poenae facti, vel quibus aqua et igni interdictum, vel qui deportati fuerant in insulam. Haec enim coniugis calamitas statim soluebat nuptias, et hinc procul dubio illico tanquam caelibes vel viduae habebantur vxores, quanquam hic casus praecipue mortem, et nonnunquam longum tempus occuparet. Nec tamen statim caelibatus poenis suberant vxores deportatorum: sed idem illis concedebatur spatium, quod viduis Augustus hac lege indulserat. Id enim ex CAI (c) fragmento colligo, quod huc pertinere recte vidit IAC. GOTHOFREDOVS. (d)

Quando vero feminis tantum huiusmodi vacationem datam esse testatur VLPIANVS: quid caussae esse dixeris, cur lex non et viris se aequae benignam praebuerit? IAC. CUIACIVS, (e) in hanc quaestionem incidens: *A die diuortii, inquit, vel mortis vxoris, cuius temporis vacatio data sit maribus lege Iulia vel Papia, ignoro. Forstian nulla: quoniam de feminis tantum Vlpianus scribit, in quas mitiores, quam in viros, leges fuere semper.* Recte suspicatur CUIACIVS, nullam vacationem datam esse maribus; sed causam non videtur peruidisse. Neque enim de sola legislatoris benignitate erga sexum infirmiore hic cogitandum videtur, sed vel praecipue eum mouit, quod maribus semper in procliu sit, nouam quaerere conditionem, non item feminis, quas et luctus et ipsa sexus verecundia ad noua vota festinare, multoque magis sibi nouos maritos quaerere vetat. Vidua saltem x menses, lugere tenebatur maritum, (f) et si sui iuris facta, antequam eluxerat, nuberet, infamia notabatur, (g) eandemque ignominiam subibant

S 2

a) Saryr. p. 25. b) Claud. cap. xviii. c) CAI. Lib. 1. L. 29. ff. de poen. d) Ad leg. Pap. Popp. p. 275. e) Lib. vi. obs. cap. xxxvii. f) Sen. Epist. lxx. Apulei. Metam. Lib. viii. g) L. 2. C. de secund. nupt.

subibant pater et mater, qui eam nuptum collocauerant, maritus, qui eamdem duxerat, et qui filium ducere iusserat, socer. (a) Vnde haut parum mirati homines sunt Marci Imp. filiam, Lucii Veri viduam nondum decurso luctus tempore Claudio Pompeio nubentem. (b) Deinde quomodo repudiatae statim reperissent maritum, quum huic verendum esset, ne grauidam in torum reciperet, quod in ipso Augusto reprehensum esse, docet ACRON ad Horat. Carm. Lib. III. Od. VI. Nihil horum imminabat maritis ad secunda vota transituris, quippe qui neque vxorem lugere, teste PAVLLO, (c) neque a diuortio expectare aliquamdiu, antequam novas signarent tabulas, compellebantur. Quin tantum abest, vt eis spatium aliquod *προς παρασκευην* videretur indulgendum, vt plerumque iam cum noua nupta fuerit transactum, quando vxori priori dabatur repudium. Et id ipsum est, quod notat IUVENALIS: (d)

Tres rugae subeant, et se cutis arida laxet:

Fiant obscuri dentes, osulique minores:

Collige sarcinulas, dicit libertus, et exi:

Iam grauis es nobis, et saepe emungeris, exi

Ocyus, et PROPERA, sicco VENIT. ALTERA naso.

Quae si expendas paullo accuratius, non mirum videbitur, feminis, et marito orbatae, et repudiatae, vacationem aliquam concessam fuisse lege Papia Poppaea, quae concessa non fuerat maritis, qui vxores vel inuiti amiserant, vel vltro repudiarant.

IV. Tale fuit quintum legis Papiae Poppaeae caput. Adfuit illi GOTHOFREDVS laciniam bene longam de virginibus Vestalibus e populo legendis, sorte ducendis, et more maiorum capiendis a pontifice maximo. Sed ipsum GELLII locum, ex quo sua hausit, et capite primo huius commentarii interpretati sumus, et eum non ad legem PAPIAM POPPAEAM, sed ad aliam, ab hac diuersam legem PAPIAM pertinuisse, fusius demonstrauimus.

V. Ceterum quum hodie vix vlla sint maritorum, multo minus sponforum praemia: superuacua videri posset quaestio an et nostris temporibus id caput obtineat? Sed non inutiliter tamen quaeri potest, an, quae de viripotentiali termino, nec non de vacatione a soluti matrimonii tempore concessa lex praecipit, nostris temporibus obseruentur? Paucis ergo respondemus, quum pubertatem et viripotentiam in coniugibus ipse exigat matrimonii finis, eam etiamnum merito requiri in iis, qui de nuptiis cogitant. Equidem ius pontificium, quod in quaestionibus de matrimonio maximam vbique auctoritatem obtinuit, etiam impuberes duodecenni minoribus iungi patitur, si malitia, vt lepide pontifex loquitur, aetatem suppleat; (e) (quamuis ne id quidem ob NICOLAI PAPAЕ (f) prohibitionem sine dispensatione fieri posse putet AVG. BARBOSA.)

a) L. 1. L. 3. L. 11- ff. de his qui not. infam. b) Iul. Capitolin. Marc. cap. xx. c) L. 9. pr. ff. eod. d) Satyra. vi. v. 143. e) Cap. impuberes 3. cap. de illis 9. et cap. vlt. x. de sponsal. imp. f) Cap. a. x. eod.

21.) (a) *At vix tamen utiquam nuptiae huiusmodi conceduntur priuatis. Quin et ante plenam pubertatem masculis aegre indulgentur in Saxonia, quum parum prudentiae ad regendam vxorem et familiam inesse credatur imberbi iuueni, qui, ut ait HORATIUS, (b)*

*Gaudet equis, canibusque et aprico gramine campi,
Cereus in vitium flexi, monitoribus asper,
Vtilium tardus prouisor, prodigus aeris,
Sublimis, cupidusque et amata relinquere pernix.*

Attamen si meliora suadentes audire nolint, vel si iam benedictio sacerdotalis aut coitus accesserit: priore casu non impediunt nuptias, dummodo sponsi non sint impuberes: posteriore ne quidem impuberes, inter se coeuntes disiungunt, dummodo sint pubertati proximi. Quam in rem, et CARPZOVIVS (c) quaedam notauit. Ita et soluto morte matrimonio feminis ob periculum impraegnationis ne conceditur quidem intra annum luctus nubere, tantumque abest, ut vacatio quaedam denegetur, ut ei impune per omnem vitam in viduitate permanere liceat. Sin vero vir vxorue causam diuortio dedit, illi non intra quinquennium, quod THEODOSIVS et VALENTINIANVS (d) constituerunt, sed aliquando in perpetuum nuptiis interdicti solet. In hoc vero vsus hodiernus a iure antiquo facit diuortium, quod et vir amissam vxorem elugere teneatur sex mensibus. Qui mos quamuis et honestus sit, et fere vbique, teste CYPRAEO, (e) receptus, facilius tamen masculis gratia legis fit, quam feminis, quarum impraegnationis semper videtur metuenda.

C A P V T VI.

Ad Caput Legis VI.

DE POENIS INIVSTARVM NVPTIARVM.

I. *Caput VI. legis Papiae Poppaeae de poenis iniustarum nuptiarum egit. Verba capituli.*
 II. *In poenam incidabant, qui scientes dolo malo aduersus legem coibant.* III. *Liberi quaesiti contra legem non erant heredes sui.* IV. *Idem non proderant parentibus.*
 V. *Nihil hi capiebant ex testamento.* VI. *Nec inter se quidquam capiebant. Aliquando in fraudem legis liberis relinquebatur, quod parentibus relinqui non poterat. In fraudem eiusdem legis fiebant fideicommissa tacita. SC. Plancianum.* VII. *De quo modo caduca facta?*

I. **Q**uae adhuc exposuimus legis Papiae Poppaeae capita ab VLPIANO, CLEM. TERENCE et PAVLLO duobus primis, a CAIO et MARCELLO libro primo commentario-
 rum

S 3

a) Ad c. 24. x. de sponsal. b) Art. poet. v. 162. c) Lib. II. Iurisp. Consist. tit. I, defn. XII.
 d) L. 8. §. 4. C. de repud. e) Cap. XIII. de sponsal. §. xcvi.

rum explicata sunt. Quum vero eodem libro II. VLPIANVS, TER. CLEMENS et PAVLLVS, nec non eodem libro primo MARCELLVS de poenis iniustarum nuptiarum agant, septimum autem legis caput teste GELLIO (a) iam ad praemia parentum et nuptorum pertinuerit: non possumus non existimare, sexto hoc capite de poenis iniustarum nuptiarum actum esse.

Et supra quidem ostendimus, legem hanc fuisse minus quam perfectam, quippe quae matrimonia in quasdam personas inhiuit, sed inita tamen et contracta non rescidit: idque primum mutatum esse diximus SCo vel oratione Marci Aurelii et Commodi Imperatorum. Nec tamen ideo extra poenas erant huiusmodi nuptiae: siquidem qui contra leges coierant, coniugum vel nuptorum iuribus haut perfruebantur, quamuis, ut diximus, non diuellerentur coniuges tam male conciliati. Recte itaque EM. MERILLIVS (b) obseruauit, sanctionem poenalem, quam titulo Institutionum de nuptiis inseruit IVSTINIANVS, (c) maximam partem ex lege Papia Poppaea esse descriptam. Vnde ex ea, aliisque veterum Prudentum fragmentis ita restituendum erit hoc caput:

Si qui scientes, dolo malo, aduersus hanc legem coierint: nec vir, nec uxor, nec socer socrusue nec gener nurusue intelliguntur: liberi quaestii natiue legitimi et heredes sui ne sunt, neue parentibus profunto: neue HEREDITATEM, QVAE EIS LEGE OBVENNERIT, legatumue ipsi coniuges, neque inter se quidquam capiunt: mortuaeque muliere dos caduca esto.

II. Poena ergo proponebatur non omnibus, qui aduersus legem inierant matrimonium, sed QUI SCIENTES DOLO MALO ADVERSVS LEGEM COIERANT. Opôrtebat nimirum eos, qui coierant, sciuisse, cuius conditionis vel viro nubant, vel vxorem ducant. Sine scientia enim dolus vel improbum consilium haut intelligitur. Per eam autem scientiam et hic legislatores non delatoriam curiositatem, sed talem notitiam, quae supinam ignorantiam excludit, intelligunt. Id quod ita eleganter explicat VLPIANVS: (d) *Nec SVPINA IGNORANTIA ferenda est, factum ignorantis, ut nec SCRVPVLOSA INQUISITIO exigenda. Scientia enim hoc modo aestimanda est, ut neque negligentia crassa, aut nimia securitas satis expedita sit, neque delatoria curiositas exigatur.* Hinc si forte senatoris filia nupfisset Barbario Philippo, quem ingenuum, ciuem, et senatorem esse credebat, quum deinde seruus adpareret: vel si senator bona fide duxisset libertinam, ab omnibus pro ingenua habitam: ii sane a poena fuissent immunes, quia nec scientes, nec dolo malo aduersus leges coierant. Neque alteri coniugi alterius scientia fraudi erat. Quo pertinet fragmentum TERENTII CLEMENTIS: (e) *Iniquissimum videtur, cuique SCIENTIAM ALTERIVS, quam suam, nocere, vel IGNORANTIAM ALTERIVS alii profuturam.* Quo ipso innuit, si Barbarius Philippus feminam ingentam, conditionis mariti ignaram duxerit, tunc nec scientiam mariti vxori fraudi, nec vxoris ignorantiam illi emolumento futuram. Hanc enim ob illius scientiam non incurrere poenas iniusti matrimonii, illum autem

a) Lib. III. cap. xv. b) Lib. v. obf. cap. xi. c) §. 12. Inst. de nupt. d) L. 6. ff. de iur. et facti ign. e) TER. CLEM. Lib. II. L. 5. ff. eod.

autem ob huius ignorantiam non fieri iustum maritum. Haec est vera ac genuina harum legum sententia, quam adsequuti non videntur interpretes, qui has leges de scientia vel ignorantia procuratorum accipiunt, de qua specie non cogitasse iureconsultos, vel inscriptio eos docere poterat.

III. Ad poenas ipsas illegitimi concubitus quod attinet, primo **NEC VIR, NEC VXOR NEC SOCER. SOCRVSVE NEC GENER NVRVSVVE INTELLIGEBANTVR.** Quamuis enim non rescinderetur eiusmodi matrimonium: effectibus tamen eiusdem civilibus pláne destituebatur. Hinc nec iura mariti viro, nec iura vxoris mulieri competeabant, sed vterque poenis caelibatus et orbitatis suberat: qua de re iam supra quaedam obseruare me memini, quum de oratione Marci et Commodi dissererem. Quare nec inter socerum vel socrum et generum vel nurum ea intercedebant iura mutua et reciproca, quae alias secundum leges intercedebant. Sane quum lege Iulia *iudiciorum publicorum* cautum esset, *ne cui inuito denunciatur testimonium aduersus socerum vel generum*: id procul dubio cessauit in matrimonio iniusto et contra leges Iuliam et Papiam contracto. Eoque pertinet fragmentum PAVLLI, (a) quo legem illam Iuliam *iudiciorum publicorum* recenset, nec non TERENTII CLEMENTIS (b) quo *soceri* et *socrus* vocabula interpretatur: ex quibus vir eximius, IAC. GOTHOFREDVS (c) perperam exsculpere voluit hoc legis nostrae caput: *Gener socerue inuiti in reos testimonium ne dicunt.* Haec enim repetita fuisse legem Papiam, quum iam Iulia de iudiciis publicis ea satis intulcasset, vix verosimile, nec legis nostrae scopo consentaneum est. Ex eo vero porro consequebatur, vt **LIBERI QVAESITI NATIVE LEGITIMI ET HEREDES SVI NON ESSENT.** Pertinet huc locus IVLII PAVLLI: (d) *Sui heredes sunt primo loco filius, filia, in potestate patris constituti, nec interest, adoptiui sint, an naturales, et* SECVNDVM LEGEM IVLIAM PAPIAMVE QVAESITI, *mode maneat in potestate.* Seruauit id PAVLLI fragmentum Pariator legum Mosaicarum et Romanarum, (e) quod interpretaturus PETRVS PITHOEVVS, speciem ponit, quod mulier manumissa ea conditione, ne nuberet, intra annum praefiterit iusiurandum, se liberorum quaerendorum causa nubere. Hos enim *liberos secundum legem Iuliam Papiamue quaestitos* dici eo loco existimat vir doctissimus. Sed vereor, vt recte PAVLLVM intellexerit. Describit ille heredes suos, talesque esse ait primo loco filios filiasue, in patria potestate constitutos: secundo loco nepotes, neptes, pronepotes proneptes, dummodo et ipsi in potestate aui proauiae sint, nec mortuo illo in alterius recidant potestatem. Addit iureconsultus, nihil interesse, naturales sint, an adoptiui, modo, si naturales, secundum legem Papiam Poppaeam quaesiti adeoque ex iustis nuptiis nati sint. Vt adeo particulae **ET** declaratiua hic sit significatio, qualem in pluribus iuris nostri locis notant IVL. PACIVS (f) et IO. STRAVCHIVS, (g) adeoque sensus emergat, naturales licet liberos non esse heredes suos, si contra praecepta legum quaesiti sint. Hinc DIOCLETIANVS et MAXIMIANVS AA. (h) quaesiti per epistolam, an liberi ex ingenua

et

a) PAVLL. Lib. II. L. 4 ff. de testib. b) TER. CLEM. Lib. II. L. 146. ff. de V. S. c) Leg. Pap. Popp. cap. VI. d) Lib. IV. Sent. tit. VIII. §. IV. e) Tit. XVI §. III. f) Ad §. 1. Inst. de tutel. et §. 3. Inst. de interdict. g) Lexic. partic. iur. p. 61. h) L. 15. C. de nupt.

et liberto procreati iusti patri filii nascantur? id adfirmabant, quia erant secundum legem Iuliam et Papiam quaesiti. Contra si Cocceius Cassianus V. C. de quo supra egimus ex Rufina vulgari muliere suscepisset liberos, illi tanquam contra legem quaesiti, illegitimi procul dubio fuissent: quum non possint iusti liberi, nisi ex iusto nasci matrimonio.

IV. Addidimus in lege: NEVE PROSVNTO, quibus verbis tertia iniustarum nuptiarum poena continetur. Diserte PAVLLVS: (a) *Ex lege autem nati profunt.* Ex lege nimirum Papia Poppaea, quam eo loco interpretatur iureconsultus, et quam *κατ' ἐξοχήν* dictam esse legem, observauimus. Ita recte inde colligas, aduersus legem natos quaesitosque non profuisse parentibus ad capienda foecunditatis praemia, quum absurdum videretur, praemia a lege constituta illis attribui, qui contra legis praecepta coierant.

V. Quarta poena est: NEVE HEREDITATEM, QVAE EIS OBVENERIT, LEGATVMVE IPSI CONIUGES CAPIVNTO. Qui enim contra leges inierant matrimonium, non erant coniuges, adeoque eiusdem conditionis habebantur ac si in caelibatu permansissent. His vero quae quavis vltima voluntate destinata fuerant, ea vel aerario populi, vel principis fisco cedebant, nisi intra centum dies legi parerent. (b) Primo ergo non capiebant HEREDITATEM LEGE OBVENIENTEM. Verba enim haec fuisse legitima, ex VLPIANI (c) fragmento, quo ista interpretatur, adparet. Et quamuis alias ea loquutio ad hereditatem legitimam vel successionem intestatorum pertineat: eo tamen sensu hic non accipitur in lege Papia Poppaea, quae inuuptis non hereditatem legitimam, sed testamento relictam eripi iusserat. Vnde laudatus modo VLPIANVS: *LEGE OBVENIRE hereditatem non improprie quis dixerit et eam, quae ex testamento defertur, quia lege XII tabularum testamentariae hereditates confirmantur.* Deinde nec legatum capiebant, immo nec mortis causa donata, quia et mortis causa donationem hereditati, quae ex testamento venit, et legatis senatusconsulto adsimilatam esse, PAVLLVS (d) observat. Et hinc patet, cur quid inter mortis causa donationem et omnia, quae mortis causa quis ceperit, interfit, tam prolixè ad hoc caput explicet MARCELLVS. (e) Enimuero postquam et caelibes capere aliquid ex testamento potuerunt ob constitutionem Constantini M. a SOZOMENO (f) etiam memoratam: procul dubio etiam haec poena iniustarum nuptiarum ab usu recessit.

VI. Praeterea NEC INTER SE QVIDQVAM CAPIEBANT. Cuius poenae testem locupletissimum habemus VLPIANVM, (g) diserte scribentem: *Aliquando nihil inter se capiunt coniuges, id est, si CONTRA LEGEM Iuliam Papiamque Poppaeam contraxerint matrimonium, verbi gratia, si famosam quis uxorem duxerit, aut libertinam senator.* Nec intererat, per se, an per alios inuicem capturi essent coniuges. Omnibus enim institutionibus in fraudem legum inuentis, iura obstabant. Multa in fraudem legis excogitauerat improbitas, quae, tamen si palam fiebant, irrita erant, ac frustranea. Primo enim aliquando iniusta

a) PAVLL. Lib. II. L. 37. §. 7. ff. de op. libert. b) Vlpian tit. XVII. §. 1. tit. XXII. §. III. c) VLP. Lib. II. L. 130. ff. de V. S. d) L. 35. ff. de mort. caus. donat. e) MARCELL. Lib. I. L. 38. ff. eod. f) Lib. I. Hist. Eccl. cap. IX. g) Fragm. tit. XVI. §. II.

iniusta vxor, quia maritus capere per leges non poterat, vnum ex priuignis suis in patria potestate mariti constitutum scribebat heredem, non ignorans, sic hereditatem nihilominus adquisitum iri patri, cuius iussu filius eam aditurus esset. Et huc pertinet fragmentum VLPIANI: (a) quo ea species tractata fuisse videtur, quamuis Tribonianus, abolitis iam caelibatus poenis, non integram legem, sed rationem decidendi tantum, omissa ipsa decisione, in pandectas retulisse videatur. Deinde et fideicommittere solebant coniuges in fraudem legis. Coniux enim dicis caussa scribebat heredem extraneum, addito fideicommissio tacito, vt hereditatem restitueret coniugi. Quam in rem et chirographum aliquando dabat heres scriptus, vt superstes coniux hereditatem quasi creditum condicere posset. Cuiusmodi species est apud QVINCTILIANVM, (b) qui refert, vxorem, quae per leges institui non potuerit, testamentum subiecisse marito, et ab institutis heredibus exegisse chirographum, quo bona, tacito fideicommissio in fraudem legum obligata, ad se peruenirent. Similem fraudem refert CAIVS: (c) *In fraudem*, inquiens, *iuris fidem accommodat, qui vel id, quod relinquitur, vel aliud tacite promittit restitutum se personae, quas legibus ex testamento capere prohibetur, siue chirographum eo nomine dederit, siue nuda pollicitatione repromiserit.* Formulam taciti huiusmodi fideicommissi reperies apud CALLISTRATVM, (d) apud quem testator ad heredes scripserat: VOS ROGO, VT IN EO, QVOD A VOBIS PETII, FIDEM PRAESTETIS, PERQVE DEVM, VT FACIATIS; ROGO. Quaesitus ergo CALLISTRATVS, an id fideicommissum subsistat? negat, additque, *fere eo iam decursum esse, vt fraus legi fieri videatur, quoties quis neque testamento, neque codicillis rogaretur, sed domestica cautione et chirographo obligaret se ad praestandum ei, qui capere non potest.* Similis denique species est apud PAVLLVM: (e) vt satis adpareat, nihil ea fraude, de qua infra capite libri III. ultimo erit dicendi locus, fuisse frequentius.

Et aliquamdiu quidem haec fideicommissa vtilia fuisse videntur. Diserte enim IVSTINIANVS: (f) *Quibus, inquit, non poterant hereditatem vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant.* Sed postea, non modo lex Papia Poppaea haec fideicommissa, sed et, vt auctor est VLPIANVS, (g) senatus irrita esse iussit fideicommissa omnia in fraudem legum facta, adeo vt quid huiusmodi fideicommissio relicta esset cederet fisco, et ne quarta quidem maneret penes heredem fiduciarium, sed et ea fisco, ex rescripto Antonini Pii occuparetur. Est id SC PLANCIANVM, de quo MODESTINVS: (h) *Praeterea qui non capienti rogatus est restituere hereditatem, SC Planciano non conceditur, quartam retinere, sed ea quarta, quam non retinuit, ad fiscum pertinet, ex rescripto D. Pii.* Quum ergo hoc SC. Antoninus Pius rescripto suo illustrasse dicatur eatenus vt quarta heredi fiduciarario erepta non in acrarium populi, sed fiscum principis deferretur: consequens est, vt illud ante imperium Antonini factum sit. Deinde quum eiusdem nominis celebretur SC de agnoscendis liberis,

a) vlr. Lib. II. L. 79. ff. de acquir. vel omit. her. b) Lib. IX. Inst. Orat. cap. 11. c) L. 10. ff. de his quae vt indign. d) L. 2. pr. ff. de iure fisci. e) L. 48. pr. ff. eod. f) §. 1. Inst. de fideic. hered. g) Fragm. tit. xxv. §. xvii. h) L. 59. §. 2. ff. ad leg. Falcid.

liberis, et post id tempore Hadriani nouum SC factum esse dicatur: (a) consequens est, vt et Hadriani temporibus anterior sit ille Plancius consul a quo ista SC. adpellantur. Quare non dubito, quin vtrumque SC. factum sit temporibus Vespasiani, sub cuius imperio M. Plancius Varus, praetura functus laudatur a TACITO, (b) et in numo Claudiopolitano apud IAC. SPONIVM (c) vocatur ΜΑΡΚΟΣ ΠΛΑΝΚΙΟΣ ΟΥΑΡΟΣ ΑΝΘΥΠΑΤΟΣ. Is ergo procul dubio et consul suffectus aliquamdiu fuit, vt facile potuerit auctor huius SC Planciani esse.

VII. Denique et vltima accedit poena; MORTVAQVE MULIERE DOS CADUCA ESTO. Ita enim loquitur VLPIANVS, (d) sed de nuptiis tantum quinquagenariis maiorum. Verum et ad alia iniusta matrimonia pertinuisse hanc poenam, PAVLLI (e) et PAPIANI (f) loca persuadent, quorum prior id etiam in matrimonio eorum, qui officium in prouincia gerebant, cum muliere prouinciali obtinuisse ait, alter generatim de quouis matrimonio illicito: *Dote, inquit, propter ILLICITVM MATRIMONIVM caduca facta, exceptis impensis necessariis, quae dotem ipso iure minuere solent, quod iudicio de dote redditurus esset, maritus soluere debet.* Immo et ad nuptias contra mandata contractas id protulit ALEXANDER Imp. in epistola ad Rationales, quae etiamnum inter codicis GREGORIANI (g) fragmenta exstat. Caduca itaque dos non statim fiebat, inito matrimonio. (id enim, vti saepe dictum, leges non rescindebant,) nec dissoluto statim tali coitu, vti colligere quis posset ex verbis IUSTINIANI, (h) quae tamen, obseruante eruditissimo SCHVLTINGIO, (i) non ad quasuis nuptias contra legem Papiam Poppaeam initas, sed ad eas, quas nullas esse iusserat Marci Imperatoris oratio, pertinent: sed demum mortua muliere, siue viduum relinqueret superstitem, siue ipsa vel soluto matrimonio vel vidua obiisset. Tunc vero dos occupabatur a fisco: quod cur BARN. BRISSONIVS (k) neget, et de sola dote, quae incestis nuptiis accesserit, accipiat, ego quidem rationem nullam video.

C A P V T VII.

Ad Capita Legis VII. et VIII.

DE PRIVILEGIIS MARITORVM ET PARENTVM IN GERENDIS PETENDISQVE HONORIBVS.

I. *Caput septimum et octauum de priuilegiis maritorum et parentum in gerendis petendisqve honoribus egerunt, II. Verba capitis septimi restituta ex Gellio. Fasces quomodo alternis vicibus habuerint coff. An ad obtinendam praerogatiuam hanc profuerint liberi adoptiui? An auo nepotes? An bello amissi? Simulatae nuptiae. Quibusdam iura maritorum concessa. III. Candidati πολυπαιδες reliquis anteferebantur. Proderant etiam liberi, in potestate patria non constituti. Singuli anni per singulos liberos demissi.*
Leges

a) L. 3. §. 1. ff. de agn. et al. lib. b) Lib. II. Hist. cap. LXIII. c) Itinerar. extr. d) Fragm. tit. XVI. §. IV. e) L. 38. §. 1. ff. de rit. nupt. f) L. 61. ff. de ritu nupt. g) Lib. 5. tit. 1. §. 1. h) §. 12. Inst. de nupt. i) Iurispr. antiqu. Anteiustin. p. 615. k) De iure connub. p. 247.

Leges annariae. Locus Livii explicatus. Qui anni finiti singulis magistratibus? IV. SC. sub Nerone factum de liberis adoptiuis non profuduris. V. Ea privilegia etiam ad decuriones producta.

I. **H**actenus de iniustarum nuptiarum poenis: proxima capita de praemiis parentum egisse videntur. Septimum certe, teste GELLIO, (a) ad privilegia maritorum et parentum in gerendis honoribus pertinuit. Ait enim GELLIVS: *Postquam soboles civitati necessaria visa est, et ad prolem populi frequentandam praemiis atque inuitamentis usus fuit: tum antelati in quibusdam rebus, qui uxorem, quique liberos haberent, senioribus, neque liberos, neque uxores habentibus: sic uti CAPITE SEPTIMO LEGIS IULIAE priori ex consulibus fasces sumendi potestas fit, non qui plures annos natus est, sed, qui plures liberos, quam collega, aut in potestate habet, aut bello amisit. Sed si par utrique numerus liberorum est; maritus, aut qui in numero maritorum est, praefertur. Si vero ambo et mariti et patres totidem liberorum sunt: tum ille pristinus honor instauratur, et qui maior natus est, prior fasces sumit. Super his autem, qui aut caelibes ambo sunt, aut parem numerum filiorum habent, aut (lego et) mariti sunt, et liberos non habent, nihil scriptum in lege de aetate est. Solitos tamen audio, qui lege potiores essent, fasces primi mensis collegis concedere, aut longe aetate prioribus, aut nobilioribus multo, aut secundum consulatum ineuntibus.*

II. Haec GELLIVS, ex quo patet septimum legis Iuliae et Papiae Poppaeae caput tale fuisse:

Qui plures liberos, quam collega, aut in sua potestate habet, aut bello amisit: ei priori ex consulibus fasces sumendi potestas esto. Si par utrique numerus liberorum erit, maritus, aut, qui in numero maritorum est, praefertor. Sin omnes et mariti et patres totidem liberorum erunt, tum, qui maior natus erit, fasces prior sumito.

Quum itaque e duobus collegis semper priori fasces darentur illi, qui collegam liberorum numero superaret: primo omnium dispiciendum, quid ante legem Papiam Poppaeam obtinuerit. Initio libertatis utrique consuli fasces praeferebantur. DIONYSIVS enim HALICARNASSEVS (b) disertè: *Ὡς δὲ κατεσχέσαντο ταῦτα, δεισαντες, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, μὴ δόξα τοῖς πολλοῖς ἐγγένηται περὶ τῆς καινῆς πολιτείας ἐκ ἀληθείας, ὅτι δύο βασιλεῖς κύριοι γεγόνασι τῆς πόλεως ἀντ' ἑνός, ἑκατέρω τῶν ὑπάτων τὸς δώδεκα πελέκεις ἔχοντος, ὡς περ εἶχον οἱ βασιλεῖς, ἐκρίναντο τὸ θεός ἀφελῆσαι τῶν πολιτῶν.* *His ita constitutis, veriti, ut mihi videtur, ne falsam vulgus de immutata republica conciperet opinionem, quasi duos pro uno urbi reges praefecissent, quia VTRIQUE CONSULI, uti ante regibus, DUODECIM SECVRRES PRAEFEREBANTVR, decreuerunt ciuibus terrorem eximere.* Brutus itaque et collega, a quibus libertatem auspiciata fuerat ciuitas, iisdem, ac reges, insignibus aliquamdiu utebantur, duodecim singulis fascibus ac securibus praelatis. Quum vero deinde animaduenterent, haec insignia terrori esse ciuibus, seque in duplicatae tyrannidis suspicionem venire, minuere decreuerunt potestatis inuidiam, instituentes,

a) Lib. II. cap. xv.

b) Lib. v. init. p. 279.

τῶ μὲν ἑτέρῃ ὑπάτων τὰς δώδεκα ἡγεῖσθαι πελέκει, τοῦ δ' ἑτέρῃ δώδεκα ὑπηρέας βλάβδης ἔχοντας μόνον, ὡς δὲ τινες ἰσοροῦσι, καὶ κορώναις. Γίνεσθαι δὲ τῶν πελεκέων τὴν παράληψιν ἐν περιτροπῆς, ἕνα μῆνα κατέχοντος αὐτοὺς παράλλαξ ἑκατέρου. *Vt alterum consulem DVODECIM SECVRRES praecederet, alterum duodecim lictores CVM SOLIS FASCIBVS, atque etiam cum coronis, vt a quibusdam est prouiditum: collegaeque secures singulis mensibus sibi inuicem traderent.* Ita nimirum vertendus locus; non *furcae*, vt vulgo fit, in locum coronarum substituendae. Latina enim voce hic: vt **DIONYSIVM**, vel denarius Pisonis apud **EX. SPANHEMIVM** (a) euincit, in quo fasces, coronis ornati exhibentur. Non satis distincte ergo rem retulit **LIVIUS**, (b) *id modo cautum esse*, scribens, a primis istis consulibus, *ne si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur.* Nam non tam fasces horrebant Romani, quam securēs: ideoque et has non vtrique, sed singulis, alternis mensibus praeferrī volebant.

Postea **P. Valerius Poplicola** non solum numerum fascium ad dimidiam partem minuit, sed et securēs iis plane exemit, instituitque, teste **DIONYSIO**, (c) vt consules securibus non in vrbe, sed extra illam duntaxat, vterentur. Quem morem ad suam aetatem seruatum esse, scribit **DIONYSIVS**. Ex eo tempore fasces alternis mensibus singulis praeferebantur, alterum anteibat accensus, lictores cum virgis et bacillis pone sequebantur, eoque mense, quo quisque fasces tenebat, **CONSVL MAIOR**, vt a **FESTO** (d) traditum est, vocabatur. Sed nec id institutum perpetuo valuit. Mos enim iam anno **13LXXXV** inualuerat, vt alternis non mensibus, sed diebus fasces mutarentur inter consules: idque discimus ex antiquissimo actorum diurnorum fragmento a **LYDOVICO VIVE** descripto, et postea edito a **STEPH. VIN. FIGHIO**. (e)

V. K. APRILEIS.

FASCES. PENES. AEMILIVM.

IV. K. APRILEIS.

FASCES. PENES. LICINIVM.

III. K. APRILEIS.

FASCES. PENES. AEMILIVM.

PRID. K. APRILEIS.

FASCES. PENES. LICINIVM.

Antiquum denique morem retulit **Iul. Caesar**, vt pote quem **SVETONIUS** (f) instituisse tradit, vt *quo mense fasces non haberet consul, accensus ante eum iret, lictores pone sequerentur.* Sed vter tunc prior fasces sumsit? Aut fallor ego, aut aetatis habita est ratio, vel rerum gestarum. **M. Iunius Brutus**, vt est apud **LIVIUM**, (g) *prior, concedente COLLEGA,*

a) Diff. x. de vsu et praest. num. p. 88. Tom. II. b) Lib. II. cap. I. c) Lib. v. p. 292. d) Voce maiorem. e) Annal. Rom. Tom. II. p. 376. f) Iul. cap. xx. g) Lib. II. cap. I.

COLLEGA, fasces habuit. Valerius Poplicola ad Sp. Lucretium collegam adsumptum, quia MAIOR NATV erat, priores fasces transferri iussit, vti scribit VALERIUS MAXIMVS. (a) Quin GELLIVS, loco supra laudato, et post legem Papiam Poppaeam aliquando aetatis rationem habitam esse testatur, atque inde vix dubito, quin et ante illam aetas praecipue valuerit ad concedendam collegae praerogatiuam.

Eodem modo fasces iam sub regno mutabant Decemviri, interregni causa constituti. Vnus enim, teste LIVIO, (b) cum insignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio sinebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque interuallum regni fuit. Nec aliter, libera iam republica, Decemviri, legum ferendarum causa constituti: qui primo anno id seruabant, vt vnus fasces haberet, et hoc insigne regum in orbem, suam cuiusque vicem, per omnes iret. (c) Quod quanto erat ciuilius, tanto maior ciuitatem paup occupabat, quum altero anno, primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem facerent, centumque et viginti lictores, secures fascibus illigatas praeferentes, forum impleverent. Idem forsitan de tribunis militum consulari potestate obseruandum, quos lictoribus et fascibus vfos esse, ex LIVIO; (d) eosdem fasces alternis mensibus summis, vel ex eorum numero colligas. Quamuis enim interdum viginti creatos fuisse, interdum plures, nonnunquam pauciores, non temere credam POMPONIO, (e) sed ex VI factos a librariis esse viginti, et ipse cum BUDAEO, CVIACIO et MVRETO existimem: octenos tamen aliquando creatos fuisse, ex LIVIO, (f) DIODORO SICVLO, (g) ipsisque marmoribus apud GRVTERVM (h) videtur certissimum, et iam pridem demonstratum est a V. C. IACOBO PERIZONIO. (i)

Ita se res ante legem Papiam Poppaeam habuit. Hac vero postea cautum, vti liberorum et coniugii haberetur ratio, isque prior sumeret fasces, qui PLVRES LIBEROS, QVAM COLLEGA, IN POTESTATE HABERET. In potestate autem quum non modo naturales, sed et adoptiui essent: hos quoque olim parentibus ad consequendam illam praerogatiuam profuisse, vel inde facile adparet; quod id primum mutatum sub Nerone, vt infra ad hoc caput notabimus. Quin etiamsi nepotes neptesque ex filio vna cum patre in aui potestate essent: tamen et hi patri petenti honores profuisse videntur. Quod enim AD HONORES pertinet, inquit VLPIANVS, (k) creditur in potestate filium habere etiam is, qui in patris potestate est. Denique quum BELLO AMISSI in perpetuum per gloriam viuere intelligantur; (l) etiam hi proderant parentibus, tum ad excusationem munerum publicorum, tum ad capeffendos honores et προεδριαν ante collegas obtinendam. Quamuis quum alias secundum legem Papiam Poppaeam bello amissos non omnes prodesse parentibus constet, sed eos tantum, qui in acie ceciderint; (m) et hic eosdem duntaxat intelligendos esse, non dubitem.

Pergit lex: SI PAR VTRIQVE NUMERVS LIBERORVM ERIT, MARITVS, AVT QVI IN NUMERO MARITORVM ERIT, PRAEFERTOR. Pari ergo liberorum numero, maritus viduo,

T 3

eiue,

a) Lib. III. cap. 1. §. 1. b) Lib. I. cap. XXVII. c) Liu. Lib. III. cap. XXXVI. d) Lib. IV. cap. 1. e) L. 2. §. 25. ff. de O. I. f) Lib. VI. cap. XXXVII. g) Lib. XV. p. 365. h) Inscr. p. 1011. i) Animadu. Hist. cap. II. p. 45. k) L. 2. ff. de munerib. l) Princ. Inst. de excus. tut. m) L. 18. ff. de excusat.

eius, qui uxorem repudiauerat, praeferebatur. Neque enim consuetudo cum concubina cuiquam proderat, neque simulatae nuptiae, de quibus CAIVS: (a) *SIMVLATAE NVPTIAE nullius momenti sunt. Vbi simulatae nuptiae accipiuntur eo sensu, quo TERENCEIANVS ille senex ait: (b)*

- - Hoc primum in re hac praedico tibi,
Quas credis esse has, non sunt verae nuptiae.
SO. Cur SIMVLAS igitur?

Simulabantur autem saepe nuptiae, quando dicis caussa tabulae signabantur ab iis, quibus nunquam esset animus, sponfas domum ducere, sed eas statim, si maritorum praemia abstulissent, repudiare. Qualis est species, de qua DIOCLETIANVS et MAXIMIANVS, Augusti, (c) hunc in modum rescribunt: *Neque sine nuptiis INSTRUMENTA FACTA ad probationem matrimonii sunt idonea, DIVERSVM VERITATE CONTINENTE; neque non interpositis instrumentis, iure contractum matrimonium irritum est, quum omissa quoque scriptura, cetera nuptiarum indicia non sint irrita.* Neque ergo ad auferenda maritorum praemia proderant fictae simulataeque nuptiae, si *fraus* pelluceret.

Nec maritus tantum, verum etiam, qui IN MARITORVM NUMERO ERAT, praeferebatur collegae. In maritorum vero numero erant partim sponsi, nondum elapso a sponsalibus biennio, quippe quos pramiis maritorum gauisus, iam supra diximus, dummodo feminas lege hac prohibitas sibi non essent stipulati: (d) partim qui principum benignitate τὰ τῶν Γεγαμηκότων δικαιώματα, vt DIO CASSIVS (e) vocat, id est, *iura maritorum* impetrauerant. Quemadmodum enim supra obseruauimus, mulieres maritis vilioribus nuptas aliquando *ornamenta consularis vel senatorii matrimonii* ab Imperatoribus obtinuisse: ita et ipsi caelibes saepe ab iisdem impetrabant *iura maritorum*, id est priuilegium aequae fruendi maritorum praemiis, ac si uxores liberorum quaerendorum caussa duxissent. Maxime militibus, vti DIO obseruat, id beneficium concessum, quippe quibus vel uxores habere vel easdem in castra et hiberna secum ducere nefas erat. Locum adfero, quia eum nuper male intellectum video a viro docto. Ait DIO: *Τοῖς τε στρατευομένοις, ἐπειδὴ γυναῖκας οὐκ ἐδύναντο ἔχειν τῶν νόμων ἔχειν, τὰ ΤΩΝ ΓΕΓΑΜΗΚΟΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ἔδωκε.* Militibus, quia ex lege uxores habere non possent, *IURA MARITORVM dedit.* Quae verba non ita accipienda, vti accepit vir doctus, ac si Claudius primus militibus concesserit ius uxores ducendi, sed quod et iis, qui non duxerant, nec per leges ducere poterant, *iura maritorum*, id est eadem iura, quibus mariti gaudebant, indulerit. Vt adeo *iura maritorum* eodem sensu accipiatur, quo *iura liberorum*, orbis etiam, vti nemo ignorat, concessum. Eodem modo intelligenda, quae de Nerone idem DIO (f) refert. Addit enim, eadem illum concessisse, *ὅσα ὁ κλαύδιος ἔδεδωκε, quae Claudius concesserat.* Nondum enim eo tempore licuisse militibus uxores ducere, patet ex TACITO, (g) qui milites *neque coniugiis suscipiendis neque alendis liberis*

a) CAI. Lib. I. L. 30. ff. de rit. nupt. b) Andr. act. I. scen. I. v. 19. sequ. c) L. 13. C. de nupt. d) VLP. Lib. III. L. 16. ff. de sponsal. e) Lib. LX. p. 681. f) Lib. LXI. p. 690. g) Lib. XIV. Ann. cap. XXVII.

liberis fuctor, ORBAS sine posteris DOMOS relinquere ait: patet ex TERTYLLIANO, (a) qui *perire* scribit *caelibum familias, spadonum, et MILITVM*: patet denique ex testimonio CAII nostri, (b) qui et militiam accenset caussis, *ob quas commode retineri matrimonium non possit*. Non quidem a Venere milites prohibebant leges veteres, sed a Iunone, vti eleganter alicubi scribit LIRSIVS. Quamuis enim iis concederentur *mulieres focariae*, de quibus ANTONINVS in L. 2. C. de don. inter vir. et vxor. non tamen concedebantur iustae vxores, ante tempora SEVERI, quem recte HERODIANVS, (c) obseruat militibus primum permisisse, *γύναιξίτε συνοικίην, cohabitare vxoribus*. A quibus temporibus et milites potuisse vxores ducere, ex CONSTANTINI (d) nec non VALENTINIANI, VALENTIS et GRATIANI (e) constitutionibus adparet. Ast eas tamen vxores et liberos in ea loca, vbi militabant, deducere nefas erat, nisi Imperatoris auctoritate, vti non modo lex CONSTANTII, (f) verum etiam exempla huiusmodi concessionis apud AMMIANVM MARCELLINVM (g) et LIBANVM (h) satis euincunt. Quum itaque non dolo malo et vagae libidinis caussa, sed ob sanctiones legum, militibus abstinendum esset ab vxoribus: non adeo mirum est, iis Imperatores iura maritorum extra ordinem indulgisse, adeoque et eos ad dignitates euectos, collegis in caelibatu viuentibus non secus fuisse antelatos, ac si ipsi legi Papiae Poppaeae paruissent.

Quid vero si collegae ambo et mariti et totidem liberorum parentes essent? Tunc, inquit lex, *QVI MAIOR NATV, PRIOR FASCES SVMITO*. Aetati ergo hoc casu perinde, ac ante legem Papiam Poppaeam, honor habebatur, vt natu maior minorem anteiret. Quod et tunc obseruatum scribit GELLIUS, (i) *si ambo caelibes essent, et parem numerum filiozem haberent; aut ambo essent mariti, et liberos non haberent. Tunc enim audiuisse se ait, qui lege potiores essent, fasces primi mensis collegis concedere solitos esse, aut longe aetate prioribus, aut nobilioribus multo, aus secundum consulatum ineuntibus*. Audiuisse se hoc scribit GELLIUS, eoque satis aperte indicat, temporibus Antonini Pii, quibus vixit, eam legem iam ab vsu recessisse. Siquidem Imperatores fere suo lubitu consulatum per insequentium aliquot annorum menses fere singulos quibuscumque lubebat, decernere, nec ea in re vel aetatis, vel nobilitatis, vel coniugii aut liberorum habere rationem solebant.

III. Caput octauum, ex TACITO (k) et VLPIANO (l) restituendum, non minus, ac septimum, ad priuilegia circa honores, non capeffendos quidem, sed petendos, comparatum, tale fuisse arbitramur:

Qui candidatorum plures liberos, secundum hanc legem, habebit, praefertor: petentibus honores SINGVLI ANNI PER SINGVLOS LIBEROS DEMITTVNTOR: eisque honores citius, quam per leges annarias licet, petere sine FRAUDE sua liceto.

Vir

a) Exhort. ad Castitatem p. 567. edit. B. Rhenani. b) L. 60. ff. de donat. inter vir. et vxor. c) Lib. III. cap. VIII. d) L. 7. C. de repud. e) L. 6. 7. C. Theod. de tiron. Lib. VII. tit. XIII. f) L. 10. C. de re milit. L. 3. C. Th. eod. Lib. VII. tit. 1. g) Lib. XX. h) In. Iuliani Imp. necem. p. 284. i) Lib. II. cap. XV. k) Lib. II. Annal. cap. LI. l) L. 2. ff. de minor.

Vir eximius, IAC. GOTHOFREDVS, haec capiti septimo iungit. Sed GELLIVS horum priuilegiorum plane non meminit, nec illius in capite VII legis Iuliae vestigium deprehendit. Vnde magis est, vt octauum, et a superiore distinctum fuisse hoc caput, existimemus. Prioris partis meminit TACITVS. Quum enim de Praetore in locum Vipsanii Galli, quem mors abstulerat, surrogando certamen incessisset, et Germanicus ac Drusus Haterium Agrippam, propinquum suum, fouerent: *contra plerique nitebantur, vt numerus liberorum in candidatis praepolleret, quod LEX iubebat.* Lex ergo eos, quibus numerosa proles esset, orbis vel pauciorum liberorum parentibus praeferebat: et quanam vero, nisi Papia Poppaea, quae sola τῆ πολυπαιδίαe praemia constituit?

Ait vero lex: QVI CANDIDATORVM. Siue quis enim consulatum, sine praeturam, siue magistratum peteret: numerus liberorum praevalebat. De praetura iam vidimus exemplum ex TACITO. De tribunatu PLINIVS: (a) *Calestrium Tironem familiarissime diligo. Ille me in tribunatu LIBERORVM IVRE PRAECESSIT.* Quia in Ipsi Imperatoribus deligendis aliquando liberorum non plane nullam habitam esse rationem, ex IOSEPHO (b) colligere licet, qui comparatis inter se Vitellio et Vespasiano: Οὐδὲ, inquit, ἀντὶ τοῦ ἡγεμόνος ἀγαθοῦ, τύραννον ἀμώτατον, ΑΠΑΙΔΑ δὲ ἀντὶ ΠΑΤΡΟΣ αἰρεῖσθαι πρὸς ταύτην. *Neque enim pro bono Imperatore crudelissimum tyrannum, NVLLOS autem habentem LIBEROS prae PATRE optaturos principem.* Qua in re quamvis falsus sit IOSEPHVS, et Vitellio liberos fuisse, cum ex numo vetere, tum ex SVETONII (c) TACITIQUE (d) testimoniis, satis demonstrarit EZ. SPANHEMIVS: (e) saltem id tamen inde discimus, et in principibus optandis haut parum ponderis habuisse liberorum numerum. Vt autem ad magistratus redeamus, liberi candidatis proderant, siue quis vrbis, siue provincialem magistratum peteret. Nam quamvis praesides iussu Augusti sorte legerentur: ea tamen sortitione, teste DIONE (f) non erat opus, εἴτω πολυπαιδίας, ἢ γάμψ προνομία προσεῖν, *si cui MVLTITVDINIS LIBERORVM aut NVPTIARVM causa faceret privilegium.* Vnde et propinqua sorte provinciarum plerosque orbos fidei adoptionibus ADSCIVISSE FILIOS, eosque sortitos provincias statim dimisisse, TACITVS (g) refert. Sequitur in Lege: PLVRES LIBEROS HABEBIT. Ita enim potius restituenda verba visa sunt: quam, vti in superiore capite: *qui plures liberos in potestate habuerit, aut bello amiserit:* quia et ei liberi in petendis honoribus proderant, qui ipse erat in patria potestate. (h) Sed et adoptivos profuisse, vel inde colligimus, quod vel ideo tot fictitiae adoptiones, teste TACITO, (i) celebrarentur, vt, quibus natura liberi non essent, ii tamen adoptivorum ope illa parentum praemia auferrent.

Posteriorem capitis partem VLPIANVS (k) servavit, qui obiter libro XIX commentariorum ad hanc legem nostram scribit: *Quod enim legibus cautur, vt SINGVLI ANNI PER SINGVLOS LIBEROS DEMITTANTVR, ad honores pertinere D. Severus ait, non ad rem suam recipiendam.* Nimirum quum legibus Iulia et Papia cautum esset, vt singuli anni per singulos liberos demitterentur: erant, vt fieri solet, qui eam regulam inepte tra-

herent

a) Lib. VII. Epist. XVI. b) De Bell. Iud. Lib. V. cap. X. c) Vitell. cap. VI. Vesp. cap. XIV. d) Hist. Lib. II. cap. LIX. e) Diss. XI. de Vsu et praest. Num. p. 327. f) Lib. LIII. g) Lib. XV. Ann. cap. XIX. h) L. 2. ff. de muner. i) Lib. XV. Ann. cap. XIX. k) L. 2. ff. de min.

herent, ad curatiōnem minorum, existimarentque, et hos rem suam maturius recipere a curatoribus, si liberos sustulissent, ita, vt vnus filii vel filiae parens anno aetatis xxv; duorum, anno xxiii; trium, anno xxii. maiorenes censendi sint. Sed intercessit Seuerus Imperator, idque priuilegium ad honores tantum pertinere, rescripsit.

Habebant Romani leges *annales*, vel vt FESTVS vocat, *annarias*, quibus certa aetas definiebatur eorum, qui magistratus essent petitori. Eaē vt est apud LIVIVM (a) primum latae a L. Villio; tribuno plebis, anno V. C. ICLXXIII, vnde et ille *Annalium* cognomen reliquit genti Villiae. Ante hanc legem nullis annis adligata erat honorum petitio. Vnde CICERO: (b) *Itaque maiores nostri, veteres illi admodum antiqui, LEGES ANNALES NON HABEBANT: quas multis post annis attulit ambitio, vt gradus essent petitionis inter aequales.* Et TACITVS: (c) *Apud maiores virtutis id praemium fuerat, cunctisque ciuium, si bonis artibus fiderent, licitum, petere magistratus: ac NE AETAS QUIDEM DISTINGVEBATVR, quin prima iuuenta consulatum ac dictaturas inirent.* Quum vero legem annariam primum a L. Villio latam esse, ipse LIVIVS fateatur: mireris sane, eundem, quasi sui oblitum, alibi referre, (d) iam multo ante tribunos plebis P. Scipioni, petenti aedilitatem, obtulisse, *quod nondum LEGITIMA ad petendum AETAS esset.* Sunt qui ideo ante L. Villium annalem legem existisse, cum IANO LANGLAEO (e) existimant, nixi testimonio CICERONIS, (f) legem eiusmodi annalem etiam a Pinario Rusca, dissuadente Seruilio, latam esse, tradentis. Enimuero, nec certum est, Ruscan illum et Seruiliū ante Villium vixisse: et LIVII locus alia ratione commode potest explicari. Nam quum P. Scipio tum vix xxii annorum esset adolescens: per legitimam ad petendum aetatem tribuni plebis procul dubio intellexerunt maiorenitatem, indignum fore existimantes Romanorum prudentia, quod iuueni rempublicam crederent, quem lex Laetoria, paullo ante a Mr. Laetorio Planciano lata, ne maiorenem quidem habeat. Anno aetatis, quibus singuli magistratus peti possent ex lege Villia, nec LIVIVS, nec quisquam veterum, finiuit. Quum tamen subinde gloriatur CICERO, se magistratus, quos gesserit, omnes anno suo, hoc est, per leges finito, obtinuisse: acute inde collegit STEPH. VIN. FIGHIVS, (g) quaesturae annum legitimum fuisse *trigesimum primum*; aedilitatis *trigesimum septimum*; praeturae *quadragesimum*; consulatus *quadragesimum tertium.* His enim annis aetatis suae singulos istos honores gessisse Ciceronem, ex historia eiusdem satis liquet. Confirmat eam coniecturam, quod ad consulatum attinet, ipse CICERO, (h) dum scribit: *Quid Macedo Alexander? Quum ab ineunte aetate res maximas gerere coepisset, nonne tertio tricesimo anno mortem obiit? Quae est aetas, legibus nostris, decem annis minor, quam consularis.*

Ante hos annos nemini licebat petere magistratus, nisi ob praecox ingenium et edita maturae virtutis specimina lege solueretur a senatu. Ita sane lege solutos reperio P. Scipionem Aemilianum, apud EPITOMATOREM LIVII, (i) et in primis Cn. Pompeium Magnum,

a) Lib. xi, cap. xlii. b) Philipp. v, cap. xvii. c) Lib. xi, Ann. cap. xxi. d) Lib. xxv, cap. ii.
e) Otii Semestr. Lib. vii, cap. x, p. 377. f) De Orat. Lib. ii, cap. lxiv. g) Lib. ii, Annal. Rom. p. 334. h) Philipp. v, cap. xvii. i) Lib. 2.

Magnum, quem CICERO (a) ait, *senatusconsulto legibus solutum, consulē ante factum, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset*. Postea et Imperatores eodem exemplo lege quosdam soluebant, veluti Traianus Plinium, qui ipse se Calestrium Tironem in praetura consequutum esse scribit, *quum sibi Caesar annum remississet*. (b)

Ab his itaque annariis legibus aliquid remiserat lex Papia Poppaea ob numerum liberorum, quippe qua cautum fuerat, vt SINGVLI ANNI PER SINGVLOS LIBEROS DEMITTERENTVR. Hinc quum praeturam petere nemo posset, quadragenario minor: legitimae tamen aetatis videbatur annorum triginta quinque, si quis quinque liberorum parens esset. Ita enim intelligendum verbum *demittere*, quod hic nihil aliud significat, ac gratiam facere aliquot annorum, vt non opus sit mutare textum, et pro *demittere* rescribere *remittere*. Demissis ex lege annis honores CIVIS, QVAM PER ANNARIAS LEGES LICEBAT, PETI SINE FRAVDE poterant. Hanc enim formulam legislatoribus sollempnem additam huic capiti fuisse, vel inde liquet, quod VLPPIANVS (c) eodem libro III, quid inter *posnam* et fraudem *interfit* diligenter explicet.

IV. Haecenus ipsa legis capita, sed variis obnoxia fraudibus. Nam primo quum mariti in petendis honoribus et sortitione prouinciarum ἀγάμους praeferrentur: candidati adhuc caelibes, imminentibus comitiis, vel propinqua sortitione, vxores ducebant, quas, honore vel prouincia potiti, statim repudiabant. Huiusmodi sane fraudem in quaestore vltus est Tiberius, quem *quaestura remouit, quod vxorem pridie sortitionem ductam, postridie repudiasset*. (d) Deinde quum, vti diximus, olim et adoptiui liberi parentibus prodesse ad capiendos honores: occasionem inde captabant ciues, fictis adoptionibus legem in ludibrium vertendi, auferendique prolis numerosae praemia. Rem ita refert TACITVS: (e) *Percrebuerat ea tempestate prauissimus mos, cum propinquis comitiis aut sorte prouinciarum, plerique orbi FICTIS ADOPTIONIBVS adsciscerent filios, praeturasque et prouincias inter patres sortiti, statim emitterent manu, quos adoptauerant*. Haec quum manifesto in fraudem legum Iuliae et Papiae essent inuenta, eo adegerunt patres, vt SCo cauerent, NE SIMVLATA ADOPTIO IN VLLA PARTE MVNERIS PVBLICI IVVARET, ET NE VSVRPANDIS QVIDEM HEREDITATIBVS PRODESSET. Quae omnia acta sunt, C. Memmio Regulo et Verginio Rufo Coss. anno V. C. ICCCXV.

Ex eo tempore in nulla parte muneris publici adiuuit adoptio: id est, nec in petendis honoribus, nec in amoliendis muneribus publicis, profuerunt liberi adoptiui. Quin nec ad alia capienda πολυτελείας praemia. Nam et is, cui in tempus liberorum tertia pars relicta erat, vtique non poterat adoptando illam tertiam partem consequi, iudice VLPPIANO. (f) Nec conditio fideicommissi, SI SINE LIBERIS DECESSERIT, deficiebat liberis per adoptionem quaesitis, vti PAPIANVS (g) respondit.

V. Quemadmodum vero sub Nerone haec legis capita quodammodo restricta sunt: ita postea illa et ad magistratus municipales porrecta esse animaduertimus. Nam et

a) Pro lege Manil. cap. xxi. b) Lib. vii. Epist. xvi. c) vlp. Lib. III, L. 131. ff. de V. S. d) Suet. Tiber. cap. xxxv. e) Lib. xv. Ann. cap. xix. f) L. 51. §. 1, ff. de legat. 2. g) L. 76. ff. de cond. et dem.

et PAPIANUS (a) temporibus iam inualuerat, ut, qui PLURES LIBEROS haberet in suo collegio, primus rogaretur sententiam, ceterosque honoris ordine praecelleret. Et DIOCLETIANUS cum MAXIMIANO (b) rescripsit: In albo decurionum praescriptis, PATREM non habenti filios antefferri constat. Eodem pertinet l. 2. ff. de munerib. quam paullo ante explicauimus, quamque hic non arbitramur repetendam.

CAPVT VIII.

Ad Caput Legis Nonum.

DE IMMUNITATE OB LIBERORVM NUMERVM.

I. Proximum caput de immunitate ob numerum liberorum egit. Capitis verba. Munera quid? Excusationes tantum ad munera personalia pertinebant. Quid potiore nominare? Liberi Romae nati tres excusabant. Quid Romae continentia? Pomoeria subinde prolata. Procos. porta egressi, cum Imperio erant. Triumphaturis extra urbem senatus dabatur. **II.** In Italia nati quatuor excusabant. Italiae termini temporibus diuersis. Solum Italicum ab Italia diuersum. An Augustus imitatus sit Spartanus? **III.** Quinque in prouinciis nati excusabant. Liberi excusabant naturales, non adoptiui, legitimi, non illegitimi, superstites, non defuncti, nisi bello amissi. An et bello capti? Explicata L. 2. C. de his qui num. lib. excuf. Cur Romani captiuos non redemerint? **IV.** Munera intelliguntur personalia. Lex 5. §. 2. ff. de iur. immunit. priuilegium complectitur. **V.** Fraus legi facta per oblationem liberorum alienorum. Hinc professio liberorum ad acta publica. Eius moris vetustas. Locus Iulii Capitolini explicatus.

I. Postquam lex nostra de iis parentum priuilegiis, quae ad honores capeffendos pertendosque pertinent, egit: sequente capite procul dubio simile praemium, quod ad excusationem a muneribus publicis pertineret, proposuit. Argumento est non solum materiae similitudo, verum etiam, quod quum de prioribus capitibus omnibus ab VLPIANO et TER. CLEMENTE actum fuerit libris commentariorum primo secundo et tertio: posterior hic de excusatione a muneribus publicis eodem libro III differat. (c) Ex quo consequitur, ut hoc loco quaedam huiusmodi priuilegia a lege Papia Poppaea fuerint proposita.

Caeterum huius priuilegii tot exstant in iure nostro vestigia, ut de eius genuina sententia parum laborare debeamus. Neque enim est dubium, quin tale fuerit hoc legis caput:

Qui secundum hanc legem liberos tres. ROMAE NATOS, INCOLVMES, qui quatuor in Italia, quinque in prouinciis habebit, omnium munerum personalium immunitatem habeto.

V 2

MVNERA

a) L. 2 §. 5. ff. de decurion. c) de prob. L. 21. §. de K, N.

b) L. 9. C. eod. c) TER. CLEM. Lib. 11. L. 147. ff. de V. S. L. 16;

MUNERA quae fuerint apud veteres, satis e iure nostro constat. Quemadmodum enim honores gerebant, qui cum dignitate administrabant rempublicam, siue sumtus essent faciendi, siue sine erogatione dignitate perfruerentur: (a) ita munera erant onera, seiuncta a dignitate, subeunda ab omnibus, lege, more imperioe eius, qui iubendi habebat potestatem: (b) et haec prout vel animi corporisue laboribus, vel patrimonii sumtibus et damno, vel vtrisque expediebantur, ita vel *personalia*, vel *patrimonialia*, vel *mixta* vocari solebant. (c) A patrimonialibus et mixtis nulla privilegia praestabant vacationem. (d) Vnde et excusatio ob numerum liberorum ad sola personalia pertinet, qualia erant tutela, curatio calendarii, (cuius saepe et in marmoribus et in ipso iure nostro mentio fit,) item productio tironum, equorumque, cursus vehicularis sollicitudo, emendi frumenti atque olei cura, caesectio balnei publici, aliaque ab ARCADIO CHARISIO (e) prolixius recensita.

Quum ergo haec munera nulla cum dignitate, multisque cum molestiis essent coniuncta: antiquitus prodita erant quaedam vacationum atque excusationum causae, quibus munera non quidem patrimonialia et mixta, sed personalia tamen auerti possent. Nam aut *excusare* se poterant vocati ad munera publica, aut *nominare potioerem*, id est, alium indicare, iustamque exprimere causam, cur is potius munus obire teneatur, verbi gratia, quia sit locupletior. (f) Inter haec magnum intererat discrimen. *Excusati* enim omnino vacationem impetrabant. *Nominatores* ab onere quidem suscipiendi munus liberabantur, sed periculo tamen suo, si alius suscepisset, pro quo ipsi fideiussisse censebantur. (g) Illis vero excusationum causis antiquitus proditis, Augustus etiam numerum liberorum addidit, hac ipsa lege Papia Poppaea.

Excusabant vero liberi SECUNDVM HANC LEGEM SVSCEPTI, TRES ROMAE NATI. Legitima fuisse verba illa postrema, patet ex fragmento TER. CLEMENTIS, (h) in quo illa hunc in modum explicantur: *Qui in continentibus vrbis nati sunt, ROMAE NATI intelliguntur.* Quamvis enim alias vrbis adpellatio muris finiretur, (i) et certa eius essent pomœria, tam libera adhuc republica a L. Cornelio Sulla, quam sub Imperatoribus a Iulio Caesare, (k) Augusto, (l) Claudio, (m) Nerone, Traiano, non autem ab Aureliano (n) prolata: tam longe lateque tamen circa urbem omnia occupata erant aedificiis, ut iam DIONYSIVS HALICARNASSEVS (o) scribat, si quis velit Romae magnitudinem exquirere, eum nullum habiturum signum certum, quo dignoscatur, quousque sit haec vrbs progressa, aut vbi vrbs esse desinat. Cum vrbanis enim aedificiis ipsa suburbia nexu quodam perpetuo cohaerere, eaque spectantibus vrbis in infinitam longitudinem porrectae speciem praebere. Et ARISTIDES, (p) eandem ostendens Romae magnitudinem: *Descendit*, inquit, vsque ad mare, vbi commune emporium, communisque omnium, quae

a) L. 14. pr. et §. 1. ff. de mun. et hon. b) L. 214. ff. de V. S. c) L. 18. §. 1. sequ. L. 16. L. 26. L. 27. ff. de mun. et hon. d) L. 10. L. 11. ff. de excus. L. 6. §. pen. L. ult. §. 22. ff. de mun. et hon. e) L. 18. §. 2. ff. de muner. f) Paul. Rec. sent. lib. 11. tit. xxviii. §. 1. et 11. L. 1. C. de por. ad mun. g) L. 2. ff. de fideiuss. h) TER. CLEM. lib. 111. L. 47. ff. de V. S. i) L. 2. ff. eod. k) Gell. lib. xiiii. cap. xiv. l) Tac. Annal. Lib. xiii. cap. xxiii. m) Idem ibid. n) Vopisc. Aurelian. cap. xxi. o) Lib. iv. p. 219. p) Orat. in Rom. Tom. 1. p. 345. seq.

quae terra proueniunt; dispensatio. Quacunque in parte vrbs confiterit quis, nihil prohibet, quo minus sit pariter et in medio. Quidquid nunc Italiae restat, completum iri vniuersa mihi videtur, vnaque futura vrbs perpetua in Ionium mare protensa. Quidquid ergo in continentibus illis Romae natum fuerat, Romae intelligebatur natum: quia *VRBS adpellatio muris; ROMAE autem continentibus aedificiis finiebatur.* (a) Quam distinctionem receptam fuisse, etiam ex his MARCELLI verbis (b) patet: *VRBS est Roma, quae muro cingeretur: ROMA est etiam, qua continenti (lego continentia) aedificia essent. Nam Romam non muro tenus aestimari, ex consuetudine quotidiana potest intelligi, quum dicamus, Romam nos ire, etiamsi extra urbem habitaremus.* Et sane urbem ab vrbo adpellatam esse, iam e veteribus obseruarunt VARRO (c) et POMPONIVS, (d) *Vrbare* vero, iisdem testibus, est aratro definire. Quum ergo designaturi moenia aratro aptarent aeneum vomerem, iunctisque bobus, mare et femina, circum lineamenta, quibus futura moenia designauerant, sulcum profundum ducerent, (e) idque illis *urbare* diceretur: facile est ad existimandum, urbem moenibus vel pomoeriis fuisse finitam. Hinc quando ex veteri iure publico negabatur, licere proconsuli in vrbe cum imperio esse: extra urbem is esse intelligebatur, simul ac paludatus pedem porta extulisset. (f) Ex eadem ratione triumphaturis extra portam in suburbiiis, vel *ad urbem* senatus dabatur, ne portam ingressi priuati fierent. (g) Ast vbi non de vrbe, sed de Roma erat sermo, id est, quoties de priuilegiis eorum, qui Romae habitarent, quaerebatur: Roma erat, qua continentia erant aedificia. Vnde et in vetere lege apud FRONTINVM lib. II. de aquaeductibus iunguntur *VRBS ROMA, ET HAEC AEDIFICIA, QVAE VRBI CONTINENTIA SVNT.* Quod spatium postremis temporibus centum ab vrbe lapidibus definitum videtur. Haec enim Romae dioecesis saepe Italiae et prouinciis opponitur, veluti in constitutione CONSTANTINI, (h) aliisque locis quamplurimis, iam a IAC. GOTHOFREDO (i) collectis, qui et alio loco (k) *religiones suburbicarias*, toties memoratas Imperatoribus et scriptoribus medii aevi, de hoc ipso spatio, intra centesimum circa urbem lapidem concludo, exponit, quod et facit vir summus, CL. SALMASIVS. (l) Id saltem certum, has suburbicarias regiones, partes, vel prouincias, vocari etiam *urbicarias*, (m) quasi quae ad ipsam urbem referrentur, itemque *vicinas et quatuor prouincias*, (n) easque a reliqua Italia distinctas, (o) et praefecto Vrbi, aliquando et consulari, subfuisse. (p) Vnde sane recte colligas, easdem fuisse has regiones suburbicarias cum spatio illo centum ab vrbe lapidum, quod saeculis posterioribus pro Roma habitum, eosque egregie falli, qui, vt Pontifici Romano, ex vetustis canonibus suburbicariarum regionum Episcopo, dioecesim amplissimam vindicent, complures prouincias huic regioni suburbicariae adiiciunt. Quod sane facit EM. SCHELSTRATENVS, (q) qui illum canonem 6 concilii Nicaeni non solum de Tuscia, sed et de Umbria et reliquis Italiae regionibus ad

V 3

Siciliam

a) L. 2. pr. ff. de V. S. b) L. 87. ff. de V. S. c) Lib. iv. de Ling. Lat. cap. xxxj. d) L. 239. ff. de V. S. e) Plur. Rom. Quaest. xxiv. Dionys. Hal. Lib. 1. p. 75. f) Liu lib. xlii. cap. xlix. g) Sen. de Benef. cap. xiv. h) L. 2. C. Theod. de in integr. restit. Lib. 11. tit. xvi. i) Ad Cod. Th. Tom. 1. p. 162. k) Diff. de suburbic. region. cap. iv. et v. l) Ad Trebell. Poll. de xxx. tyr. cap. xxv. m) L. 9. C. Th. de extraord. cogn. n) L. 1. C. Th. de calc. coctor. o) L. 9. C. de extraord. cogn. p) L. 9. C. Th. de annona. q) Antiqu. eccl. illustr. Tom. 11. Diff. vi.

Siciliam vsque exponere, easque regiones Pontifici, tanquam metropolitae, totum occidentem, tanquam patriarchae, vniuersum orbem Christianum, tanquam capiti et Christi vicario paruisse, contendit.

Romae igitur, et qua continentia aedificia erant, immo, vt suspicor, postea in suburbicariis quoque regionibus, tres liberi excusabant. In huiusmodi enim priuilegiis, in quibus Roma ab Italia distinguitur, etiam suburbicarios melioris fuisse conditionis, quam relinquos Italos, quam plurimis exemplis constat. Vt vel vno rem illustrem: beneficium restitutionis in integrum in minori aetate laesis Romae olim, et intra centesimum vrbis milliarium, ad expletum vsque annum trigesimalum; in Italia ad annum vigesimalum nonum, in ceteris prouinciis ad annum viceesimalum octauum dabatur. (a) An dubitemus, quin eodem modo et tres liberi suffecerint Romae et in suburbicariis, quum plures in Italia et prouinciis exigerentur?

II. Nimirum, si QUATVOR IN ITALIA quis sustulisset, vacationem munerum impetrabat. Et Italia quidem diuersimode accipitur. Antiquissimis temporibus ea non ab Alpibus sed ab Audenna et Rubicone fluminibus et Apennino in Bruttios vsque et Lucanos porrigebatur. Reliquum enim tractum vltra et cis Padum ad Alpes vsque, Galli, Veneti, Histri, Ligures infederant. Quum vero Galli etiam, et reliqui populi in alpini, ciuitate donarentur: Italia ab Augusti temporibus vniuersa illa terra inter Alpes et vtrumque mare interiecta dici coepit. Et ea quidem vocis significatio obtinet, quoties opponuntur sibi inuicem *Italiæ* et *prouinciales*, quod saepe fit apud SVETONIVM, (b) PLINIVM (c) et IVL. CAPITOLINVM. (d) Quin et eundem tractum in animo habuit DIO CASSIVS, (e) vbi τῶν ΤΗΝ ΝΥΝ ἸΤΑΛΙΑΝ οἰκόντων meminit. Denique quum vniuersa Italia ciuitate donata, multis etiam colonis atque vrbibus per prouincias ius Italicum dari soleret ab imperatoribus: et illa loca omnia dici coeperunt *solum Italicum*, veluti apud VLPIANVM, (f) ad quem quaedam egregia suo more notauit V. C. ANT. SCHVLTINGIVS. (g) Quemadmodum vero prima capitis nostri pars non de ciuibus Romanis vbique, sed de Romae habitantibus: ita nec altera de iis, qui Iuris Italici erant, sed qui Italiam incolebant, loquitur, adeoque altera vocis notio hic locum inuenit, et Italia ab Alpibus ad Siciliam vsque procurrit, exclusa tamen vrbe, et postea etiam prouinciis suburbicariis, vti paullo ante ostendimus. Et in hoc tractu quatuor liberi a muneribus personalibus excusabant. Qua in re quidem Spartanos imitatum esse Augustum, existimat IAC. GOTHOFREDVS: (h) apud quos quatuor liberorum parentes ab omnibus muneribus publicis excusatos fuisse, iam supra ex ARISTOTELE, (i) et AELIANO (k) obseruauimus. Sed vix est, vt ea in re viro eximio adsentiamur. Neque enim tum ea erant tempora, quibus Romani a Graecis peterent leges: et ipsi Spartani a Lycurgi disciplina iam pridem descuerant, adeoque non verosimilius est, Augustum ea in re Lacedaemonios, quam Persas esse imitatum, apud quos itidem quaedam πολυκαυδία praemia obtinuisse, eodem loco monuimus.

III. So-

a) L. 2. C. Th. de in integr. rest. b) Vesp. cap. ix. c) Lib. ix. Epist. xxiii. d) Vit. Antonin cap. 17. e) Lib. xxxvii. p. 37. f) Fragm. tit. xix. §. 1. g) Iurispr. antiqu. Anteiust. p. 619. h) Not. ad leg. Popp. p. 233. i) Lib. ii. Polit. cap. ix. k) Lib. vi. Var. Hist. cap. vi.

III. Sequuntur prouincialium priuilegia. Hos **QUINQUE LIBERI excusabant**. Aequum enim videbatur, Romam incolentibus plus indulgeri, quam habitantibus Italiam, et hos denique melioris esse conditionis, quam qui in prouinciis degerent. Sicuti autem per Romam habitantes non ciues; per Italos non, qui Italici iuris erant, intelligi diximus: ita nec in prouinciis quidquam intererat, vtrum quis origine Romanus an in Italia, vel prouincia natus esset. Ad locum enim habitationis, non ad cuiusque originem attendebatur. Hinc e. g. Romanum in Cilicia habitantem, non nisi quinque liberi excusabant, quum contra ciui Romano, domo Cilici, sed Romae habitanti tres ibidem nati prodesse. Ex quo simul intelligitur, cur sublato licet ab Antonino Caracalla per orbem Romanum inter ciues et peregrinos discrimine, (a) hoc tamen discrimen inter Romae, Italiae et prouinciarum incolas ad tempora vsque Iustiniani obtinuerit, quibus tres Romae natos, quatuor in Italia, quinque in prouinciis ad excusandos parentes profuisse vel ex institutionum libello (b) notum est.

IV. Excusabant porro liberi vtriusque sexus, tam naturales, quam adoptiui, antequam hi ob SC. sub Nerone factum prodesse desierunt. (c) Excusabant deinde nati ex iustis nuptiis vel secundum legem Papiam Poppaeam quaesiti, postea et legitimated, non autem illegitimi, (d) de quibus superiore capite vi actum, nec imperfecti. Quod adeo verum est, vt GELLIVS (e) referat, accurate ac sollicitate quaesitum esse Romae, an octavo mense ex utero viuis editus infans, et statim mortuus, ius trium liberorum supplet? Multa enim veteribus opinio erat, et tantum non vbique pro vera recepta, postquam mulieris vterus receperit semen, gigni hominem, mense septimo rarer, nunquam octauo, saepe nono, saepius, decimo. Et hinc *abortio quibusdam, non partur videbatur mensis octaui intempestiuitas*. Immo ne e legitimis quidem et perfectis omnes proderant, sed **SPERSTITES tantum ET INCOLVMES**. Sine liberis enim esse dicebantur, non solum qui nullos vnquam procreauerant, sed et qui amiserant procreatos: quemadmodum et apud Graecos obseruante viro summo EZ. SPANHEMIO, liberis orbatu saepe adpellantur *ἀπαίδες*, vel *ἀτεκνοί*, veluti apud AESCHYLVM, a quo Persae (f) ob liberos in praelio Salaminio amissos *τοκῆς ἀπαίδες*, *parentes sine liberis* dicuntur: qui et alibi *ἀτέκνης πολέμαρχος* deflet. (g) Eodem modo et Romani *orbos* vocabant promiscue, et qui nunquam liberos sustulerant, et qui iis erant superstites. Qui itaque liberi turbato naturae ordine fata parentum praeuenterant, non excusabant, nisi acie cecidissent pro republica. (h) Quo, casu et nepotes ex filiis bello amissis superstites numerum liberorum supplere solere, PHILIPPI Imperatores (i) statuunt. Contra iidem filium ab hostibus captum parenti prodesse negant, dum Seuero rescribunt: (k) *Filium ab hostibus captum ac nequidum reuersum ad excusationem munerum personalium patri proficere non posse, magis placuit*. Formula, qua Imperatores vtuntur, dubitatum ea de re esse, indicio est. Sed sane ex principiis Romanorum consultissima ratione nititur

a) L. 17 ff. de statu hom. b) pr. Inst. de excus. tut. c) L. 2. §. 7. ff. de vacat. d) L. 2. §. 3. ff. de excus. e) Lib. III. cap. XVI. f) Pers. v. 581. g) Sept. Theb. p. 834. h) L. 1. §. ult. L. 2. §. 3. L. 5. §. 5. ff. de vacat. i) L. 3. C. de his qui num. lib. k) L. 2. C. eod.

tur Philipporum decisio. Liberi enim ex lege nostra profunt tantum *superstitibus* atque *incolymis*. Capitis vero deminutio maxima et media morti equiparanda videbatur Romanis. Vnde, quam rationem vulgo allegant ex *TRYPHONINO*, (a) *ac si Romani civis bellica potius virtute, quam clementia hostium niti voluerint, ea recte quidem se habet, si quaeritur, cur Romani captivos non redemerint? Sed ad legem illam 2. C. de his qui num. lib. vel paup. se excus.* explicandam, nihil omnino facit. Id potius monendum, ex filio bello amisso, nepotes in locum patris sui successisse, etiamsi hic inuitus uxorem duxerit. (b) Quamvis enim pater filium iure cogere non posset ad uxorem ducendam, uti ad hoc caput scribit *TER. CLEMENS*; (c) inito tamen semel matrimonio, etiam si id inuitus fecisset filius, nepotes auo proderant.

V. Verba postrema *AB OMNIBVS MUNERIBVS PVBLICIS EXCVSANTOR*, uti iam supra occupauimus, non ad munera *patrimonialia*, aut *mixta*, sed ad *personalia* tantum pertinent. A prioribus enim nec aetatem, nec numerum liberorum excusare, notat *VLP. IANVS*. (d) Priuilegium ergo fuit, quando ad *Siluium Candidum* rescribit *Eluius Pertinax*: (e) *Εἰ καὶ μὴ πασῶν λειτουργιῶν ἀφίησιν τοὺς πατέρας ὁ τῶν τέκνων ἀριθμὸς ἀλλ' ἐν ἐπειδὴ ἐκκαίδεκα παῖδας ἔχειν διὰ τοῦ βιβλίου ἐδήλωσας, ἐκ εἰς ἄλογον, ὥστε συγχωρῆσαι σχολάζειν τῇ παιδοτροφίᾳ καὶ ἀνεῖσθαι σε τῶν λειτουργιῶν.* *Et si NON AB OMNIBVS muneribus excusat patrem liberorum numerus: tamen, quia sedecim filios habere te per libellum retulisti, non est absurdum, ut concedamus tibi vacare filiorum educationi, et hinc tibi remittamus munera.* Sed quamvis alioquin ad exemplum non trahantur huiusmodi constitutiones: hanc tamen pro lege etiam post *Iustiniani* tempora valuisse, ex his *CONSTANTINI HARMENOPVLI* (f) verbis discimus: *Ὁ ἔχων ΔΕΚΑΕΞ ΠΑΙΔΑΣ, πάντων λειτουργημάτων ἀπαλλάττεται* *Qui SEDECIM habet LIBEROS: ob omnibus muneribus eximitur.*

VI. Quemadmodum vero nullum prope huius legis caput a fraudibus immune fuit: ita et in hoc ingeniosa admodum fuit improbitas. Nam excusationem meritori saepe liberos alienos pro suis offerebant: de qua fraude adhuc conqueritur *CONSTANTINVS M.* (g) Ne itaque improles etiam ea priuilegia parentum inuaderent, prudenter sanxit Imperator, ut, si fraus patefieret, isti immunitate priuarentur. Quo itaque certo constaret, liberos quemque suos, non alienos offerre principi: institutum iam olim fuerat, ut parentes liberorum recens natorum nomina in tabulas publicas referenda curarent. Quae dicitur *natalis professio*, (h) et a *professione censuali* in iure nostro (i) discernitur, nec non *παιδογραφία*, vel *natiuitatis scriptura*. (k) Hic mos vel paullo ante, vel statim post legem nostram inualuerat. Nam iam *Caii Caligulae* natiuitatem in acta relatam esse, *SVETONIVS* (l) refert. Eum autem *Germanico* patre et *C. Fonteio Capitone* coll. anno post legem *Papiam Poppaeam* tertio natum esse, satis constat. Sed fortassis eo tempore filii tantum illustrium actis inscribebantur. Postea vero omnibus parentibus

a) L. 12. princ. ff. de capt. et possim. b) pr. Inst. de excus. c) *TER. CLEM.* Lib. III. L. 21. ff. de R. N. d) L. 2. §. 4. ff. de vscar. e) L. 5. §. 2. de iur. immun. f) Lib. II. tit. 5. §. 7. g) L. VII. C. Theod. de his qui num. lib. Lib. XXI. tit. XVII. h) L. 6. C. de fide instr. i) L. VII. C. sine censu vel reliqu. k) L. 2. §. 1. ff. de excusar. l) *Calig. cap. VIII.*

parentibus inposita necessitas, liberos recens natos profitendi. Salthm id necessarium visum est tempore TERENCE CLEMENTIS, (a) qui in suis ad legem nostram commentariis disquirat, an et a matre vel auo facta professio filiorum vel nepotum recipienda sit, idque adfirmat. Quin ante TER. CLEM. aetatem sub Domitiano vel Traiano eius professionis usum vulgarem fuisse, docet IUVENALIS, (b) ita loquentem inducens adulerum:

Nullum ergo meritum est, ingrata ac perfide? nullum?

Quod tibi filiulus vel filia nascitur ex me.

Tollis enim, et LIBERIS ACTORVM spargere gaudes

Argumenta viri: foribus suspende coronas.

Iam pater es: dedimus, quod famae opponere possis.

Iura parentis habes.

Falluntur itaque, qui Marcum Antoninum Imp. primum vel professionem hanc inuenisse, vel tabulariorum publicorum usum ideo in prouinciis instituisse, sibi persuadent, decepti verbis IULII CAPITOLINI: (c) *Inter haec liberales causas ita munuit, ut primus iuberet apud praefectos aerarii Saturni unumquemque civium natos LIBEROS profiteri intra trigesimum diem, nomine inposito. Per prouincias tabulariorum publicorum usum instituit, apud quos idem de originibus fieret, quod Romae apud praefectos aerarii: ut si forte aliquis in prouincia natus causam liberalem diceret, testationes inde faceret.* Sane non inuenisse Marcum professionem, ex Iuuenalis testimonio patet. Nec tabulariorum usum eum per prouincias instituisse, discimus ex lapide vetere apud GRUTERVM: (d)

SILVANO. AVG.

SACRVM

PRO. SALVTE. IMP.

CAES. HADRIANI.

ANTONINI. AVG. PII. P.P.

ET. LIBERORVM. EIVS.

ATIMETVS. LIB.

TABVL. P. H. C.

Si itaque Antonini Pii temporibus tabulariis per prouinciam Hispaniae citerioris praefuit Atimetus, Caesaris libertus, eodemque circiter tempore *patrem filiam Pudentillam sibi natam MORE CETERORVM professum esse*, APVLEIVS (e) scribit: quo pacto id institutum eius demum successori tribui possit? Quid ergo? An errasse dicemus Iulium Capitolinum? Neque id ego dixerim. Omnino M. Antoninus eam professionem primus *liberalium causarum gratia* fieri voluit: omnino tabulariorum prouincialium usum ad eas causas primus produxit, quum antea ad id potissimum comparatum esset hoc institutum,

a) TER. CLEM. Lib. III. L. 16. ff. de probat. b) Sat. IX. v. 22. c) In vita Marci cap. IX. d) Inscr. P. LXIII, 10. e) Apolog. II. p. 339.

stitutum, vt liberorum numerus et aetas inde probarctur, nec improles parentum iura ac priuilegia inuaderent. Ex his ergo actis constabat, quot cuique essent liberi, quaeque eorum sit conditio. Ast quum et hic non raro fraudes admitterentur, et maxime quod ad liberales causas attinet, aliquando parentes dominis, vel hi parentibus facerent praerudicium: non nisi praesumptio ex tabulariis petebatur, quam probationibus excludere liquidis cuius licere saepe rescripserunt Principes: (a) idemque iam olim fenserat SCAEVOLA, (b) quum mulier grauida repudiata, filium enixa, absente marito, eum, vt spurium, in actis esset professa. Quia enim quaerebatur, vtrum is in potestate patris sit, et matre intestata mortua iussu patris hereditatem matris adire possit, an oblit patri professio a matre irata facta: veritati locum superfore, SCAEVOLA respondit.

C A P V T IX.

Ad Caput Legis Decimum.

DE IVRE QVIRITIVM OB LIBEROS CONSEQVENDO.

- I. *Decimum legis caput egit de iure Quiritium ob liberos consequendo. Capitis sententia: Verba TER ENIXA ex SC. sunt. Legis Papiae Poppaeae capita nec non SCA a Iac. Gothofredo confusa distincte proponuntur.* II. *Legis caput non de Latinis Iunianis sed colonariis egit. Anniculus et annicula quis quaeue? Lex 132. ff. de V. S. expofita. Henr. Norifus laudatus. Ius Quiritium quale? An idem ac ius Latii? Buchnerus notatus. Iura Quiritium et ciuitatis non semper dicuntur promiscue. Illa ad iura priuata, haec ad publica pertinent. Cur in Inscriptionibus infantes etiam dicantur BENE MERENTES. Reinesi inscriptio explicata.* III. *Lex Iunia Norbana hoc priuilegium etiam ad libertinos Latinae conditionis protulit, sed non ad omnes. Minor xxx annis testamento manumiffus an ex lege Aelia Sentia fuerit Latino? Is ciuis febat, 1. si duxiffet uxorem liberorum quaerendorum causa. An et cum ciue Romana Latino fuerit matrimonium? Formula antiqua: LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSSA. 2. Si filium filiamue anniculum vel anniculam haberet. 3. Si causfam magistratui probaffet. Hoc beneficium SC. etiam Latinis per epistolam vel inter amicos manumiffis concessum.* IV. *SC. incertae aetatis de Latina. Ea ter enixa iura Quiritium consequebatur. Hoc SC. non esse Tertullianum, contra Gothofredum demonstratur.* V. *SC. de liberis ciuis Romanae Latino nuptae, vt matris conditionem sequerentur. Lex Mensia, cui hoc SCo derogatum. Latini an peregrini? Id demonstratum contra M. Vertranium Maurum et alios. SC. huius aetas. Lex Mensia incertae aetatis atque originis.*

I. **Q**uum semel de parentum priuilegiis agere coepiffet lex PAPIA POPPAEAE: procul dubio et illud, quod ad consequenda iura Quiritium pertinuit, reliquis, de quibus adhuc diximus, praemiis subiunxit: idque vel inde patet, quod de

a) L. 14. C. de probat. L. 15. L. 22. L. 24. L. 39. C. de liberali causa. b) L. 29. §. 1. ff. de probat.

de ea re libro commentariorum secundo PAVLLVS; (a) tertio TER. CLEMENS (b) differuerunt.

Caput illud, quod nobis decimum est, ita restituit IAC. GOTHOFREDVS: *Latinus, cui filius filiae natus natae, et anniculus anniculae factus factae erit, et Latina, si ter enixa fuerit, ius Quiritium consequitur.* Sed vereor, vt rem acu tetigerit vir eximius. Scrupulum enim haut leuem iniicit VLPIANVS, (c) cuius ipsa verba adscribo: *Latini, inquit, ius Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, LIBERIS, iteratione, militia, naue, aedificio, pistrino, praeterea EX SC. veluti quae fit ter enixa.* Et paucis interiectis: *LIBERIS Latinus ius Quiritium consequitur, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit. Nam LEGE IVNIA cautum est, vt si ciuem Romanam vel Latinam uxorem duxerit, testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiae nato natae, et anniculo facto possit apud Praetorem vel Praesidem prouincias causam probare, et fieri ciuis Romanus, tam ipse, quam filius filiae eius, et uxor, scilicet, si et ipsa Latina sit. Nam si uxor ciuis Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est EX SENATVSCONSULTO, quod auctore D. Hadriano factum est.*

Ex his ergo VLPIANI fragmentis tria colligimus. Primum, quod Latina ter enixa iura Quiritium non sit consequuta ex lege Papii Poppaeae, sed ex SC. quodam, fortassis ad illustrandam legem Papiam Poppaeam facto. Alterum, quod quidem Latinus, ducta sollemniter uxore, interpositaque testatione, se id liberum quaerendorum causa facere, et sibi, et liberis, et uxori meruerit iura Quiritium, simul ac anniculum anniculamue ex eo matrimonio habuerit; verum id ius non sit ex lege Iulia et Papii, sed ex IVNIA NORBANA, quae fere tota de libertinis Latinis egit, vt opus non sit textum sollicitare, et cum PETRO PITHOEO (d) rescribere: *lege Iulia.* Tertium, quod SC. aliquod factum sit auctore Hadriano Imp. quo ex patre Latino et uxore ciue Romana natus ciuis esse iuberetur, quum antea res secus se haberet per LEGEM MENSIAM. Omnia tamen haec legi Papii Poppaeae adscribere non dubitat IAC. GOTHOFREDVS, quum sint originis diuersissimae.

Simile tamen quid etiam lege nostra cautum esse, vel ex laudata L. 134. ff. de V. S. colligas, vbi PAVLLVS in commentariis ad legem Iuliam et Papiam, quid ANNICVLVS ANNICVLAE sit, latius interpretatur. Quid vero opus fuisset eo excessu, si nec in lege id occurrisset vocabulum, nec SC. in quo illud exstitisse nouimus, ad legem nostram pertinuisset? Res tamen satis clara videtur. VLPIANVS loquitur de Latinis per manumissionem ad hanc conditionem redactis. Tales vero non erant iis temporibus, quibus lex Iulia et Papii ferebatur. Quamuis enim et ex lege AELIA SENTIA quidam videri possent Latini facti, quum VLPIANVS (e) scribat: *Testamento manumissum minorem triginta annis LEX AELIA SENTIA perinde haberi iubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoque LATINVS sit,* similiaque etiam in fragmento veteris ICTI a PETRO PITHOEO edito (f)

X 2

legan-

a) PAVLL. Lib. II. L. 134. ff. de V. S. b) TER. CLEM. Lib. III. L. 52. ff. de legat. 2. c) Vlpian. Fragm. tit. III. §. 1. et III. d) Not. ad Pariator. Leg. Mos. et Rom. tit. XVI. §. VI. p. 798. e) Fragm. tit. I. §. XII. f) §. XVI. apud Schulzing. p. 307.

legantur: nihil tamen certius est, quam Latinos hos factos esse, non ex lege Aelia Sentia, sed ex Iunia Norbana, quae omnes, non iuste manumissos, Latinae conditionis esse iubebat. Ex lege Aelia Sentia illi domini voluntate *in libertate* erant, quod facti est: sed non *erant liberi*, quod iuris. Dubiae itaque videbantur conditionis, donec lex Iunia Norbana omnes Latinos fieri voluit, non iuste manumissos, ceu iam IAC. CIVICVS, (a) et V. C. ANTONIVS SCHVLTINGIVS (b) docuerunt. Quum itaque nulli sub Augusto essent Latini libertinae conditionis, sed ii demum a tempore latae legis Iuniae Norbanae, id est, ab anno V. C. IACCCLXXI, innotuerint: de iis sane agere non potuit legis nostrae caput. At multae tunc passim erant coloniae Latini iuris, de quibus accurate vir summus EZ. SPANHEMIVS. (c) His vero Latinis colonariis id privilegium indulgisse videtur lex Papia Poppaea, vt si anniculum anniculamue filium filiamue sustulissent, iura Quiritium consequerentur. Quum enim iam olim, teste LIVIO, (d) lex fuisset sociis ac Latini nominis, *qui stirpem ex se domi relinquerent, vt ciues Romani fierent*: hoc privilegium et renouasse, et magis perpoliuisse videtur Augustus, sanciens primum, vt illud et ad Latinos colonarios pertineret: deinde, vt ii, filio vel filia suscepto susceptaue, ciues fierent, quamuis non migrarent Romam, sed in coloniis suis manerent: denique, vt id beneficium consequerentur, non qui stirpem domi reliquissent, sed quibus anniculus anniculaue esset, Quae quum ita sint tale omnino fuisse videtur legis nostrae caput:

Latinus, cui ex Latina filius filiae natus nataue, et ANNICVLVS ANNICVLAVE, factus factaue erit, iura Quiritium consequitor.

Quum deinde sub Tiberio ferretur lex IUNIA NORBANA, eaque sanciretur, vt non iuste manumissi iure Latinorum in colonias deductorum fruerentur: etiam ad hos libertinos vel Latinos Iunianos prolatum est hoc privilegium, additis quibusdam conditionibus. Caput itaque istud legis Iuniae Norbanae ita restituimus ex Vlpiano:

Latinus, qui minor triginta annorum testamento manumissus, ciuem Romanam Latinamue duxerit, testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiae nato nataue et anniculo anniculaue facti factaue, apud Praetorem vel praesidem prouinciae causam probato, et tum ipse et filius filiae, tum et uxor, si Latina fuerit, iura Quiritium consequitor.

Quum vero paullo liberalius hac lege actum videretur cum vxoribus Latinorum, quae aequae ac mariti, vno edito partu, iura Quiritium consequerentur porro: SC hoc novum accedit:

Vii Latina ter enixa ius Quiritium consequeretur.

Denique quia frequentia esse coeperant Latinorum ciuiumque matrimonia, parumque dignum videbatur praerogatiua ciuium, vt liberi ex eo nati matrimonio patri potius Latino,

a) Obs. Lib. xvii, cap. xx. b) Not. ad Vlpian. p. 560. c) Orb. Rom. Exerc. i, cap. ix. d) Lib. xlii, cap. viii.

Latino, quam matri, cui Romanae, iura Quiritium deberent: sub Hadriano, eoque auctore, censuit Senatus,

Vt si ciuis Romana Latino nupsarit, liberi, qui ex ea nascantur, matris sequerentur conditionem, et iura Quiritium consequerentur.

Ita discernendas existimantur sanctiones diuersissimas, quas eximius vir, IAC. GOTHOFREDVS, vti ex eius commentario patet, perperam confudit. Iam vero de singulis seorsum.

II. Ipsa Lex Papia Poppaea ait: **LATINVS, CUI EX LATINA FILIVS FILIAVE NATVS NATAVE.** Loquitur vero non de Latii incolis, vel sociis nominis Latini, qui multo ante Augustum legibus Iulia et Plotia ciuitatis iura consequuti fuerant, vti supra capite I. demonstrauiamus; nec de Latinis Iunianis, quorum nomen demum sub Tiberio audiri coepit: sed de iis, qui extra Latium iuris Latini erant. Sic Nemausiensibus ius Latii datum esse, **STRABO** (a) docet. Nouocomensibus idem ius concesserat vel Iul. Caesar, vel Pompeius Strabo, (b) qui et omnes Gallos Transpadanos iure Latii donauerat. (c) Omitto alias eius iuris colonias, quarum numos iusto opere explicauit IO. FOY VAILLANTIVS. His Latinis non erat cum ciue Romana ius connubii, nisi id concessum esset a principe, vti testatur **VLPIANVS**. (d) Hinc si inconsulto principe, duxissent ciuem: liberi inde nati non erant patris, sed tanquam extra nuptias quaesiti habebantur, adeoque nec vllō modo prodesse poterant parentibus. Hinc in lege nostra scriptum fuisse videtur, **LATINVS, CUI EX LATINA FILIVS FILIAVE NATVS NATAVE:** quia, vti dixi, cum ciue Romana Latino non erat ius connubii. Sequitur: **ET ANNICVLVS ANNICVLAYE FACTVS FACTAVE ERIT.** Talis, interprete **PAVLLO**, (e) *non est infans, statim ut natus est, sed tricesimo sexagesimo quinto die incipiente plane, non exacto, quia annum ciuilitate, non ad momenta temporum, sed ad dies numeramus.* Ergo dies vltimus coeptus habebatur pro completo, quia hic de commodo aliquo vel priuilegio quaerebatur: eodem modo, quoq; minorum annus xxv coeptus pro expleto accipitur, in petendis honoribus. (f) Inde et amissus dicebatur anniculus, qui trecentesimo sexagesimo quinto die nondum elapso decesserat. Idem enim **PAVLLVS** ad aliud caput scribit: (g) *ANNICVLVS amittitur, qui extremo anni die moritur. Et consuetudo loquendi id ita esse declarat: Ante diem decimum Kalendarum: post diem decimum Kalendarum: neque vtro enim sermone undecim dies significantur.* Vexauit hic locus interpretes etiam maximos, qui quum existimarent, *Ante diem decimum Kal.* idem esse ac *xi Kal.* deprehendere vix potuerunt, quomodo haec loquendi formula quidquam faciat ad eius iuris, quod Paullus explicat, illustrationem. Hinc **LAVR. VALLA** (h) et **ALCIATVS** (i) rescribi iubent: *Vtroque sermone undecima dies significatur.* Rectius **ANTONIVS AVGVSTINVS** (k) legere mauult: *neutro sermone,* et ita Florentiae scriptum esse adseuerat. Sed eum hac in re omnino falsum esse

X 3

a) Lib. iv. p. 177. b) Ez. Spanh. Orb. Rom. Exerc. I. §. ix. p. 19. c) Asc. Paedian. ad Cic. in Pison. p. 2062. d) Fragm. tit. v. §. iv. e) **PAVLL.** Lib. II. L. 134. ff. de V. S. f) L. 8. ff. de munerib. g) L. 132. ff. de V. S. h) Elegant. Lib. iv. cap. LXXX. i) Comment. ad L. 132. ff. de V. S. k) Emen-dat. Lib. iv. cap. vi.

esse existimat eminentissimus vir HENR. NORISIVS. (a) Florentiae enim, *vti se αὐτόπτην* obseruasse ait, non legi, *utroque sermone*, nec *neutro sermone*, sed *neque utro enim sermone*. Sed amplissimus BRENCMANNVS (b) vtrumque Florentiae esse testatur, alterum a prima, alterum a secunda manu, id est, a librario alterdm, alterum a correctore, vti etiam exhibuit TAVRELLIVS. Eaque lectione alterutra nihil est verius. Ait enim Paullus, anniculum dici die tricesimo quinto, incipiente plane, adeoque illo die vltimo amissum, anniculum decessisse videri. Id vero non absurdum esse probat argumento a vulgari loquendi consuetudine ducto, quae si quid *ante x Kal.* factum dicitur, ipsum diem termini, nempe primas sequentes Kalendas computari iubet, non autem diem vndecimum, qui Kalendas sequitur, nempe diem mensis II. Vulgata enim formula ANTE DIEM DECIMVM KAL. vel POST DIEM DECIMVM KAL. non significari vndecimum diem, sed decimum Kalendarum, tot exemplis veterum demonstraui laudatus modo HENRICVS NORISIVS, (c) vt alia addere, idem videatur, ac actum agere.

Ipsum priuilegium Latinis, anniculi parentibus, concessum, qua in re consistit, patet ex verbis insequentibus: *Iura Quiritium consequitor*. *Iura Quiritium* latius accepta omnia iura et priuilegia, quibus ciues Romani pollebant, complectuntur. Ast strictius intellecta opponuntur *ciuitati Romanae*, vel eiusdem iuribus. Posterioris notionis exemplum non vnum est apud PLINIVM, (d) qui subinde aliis *iura Quiritium*; aliis *iura ciuitatis* petit a Traiano Imperatore. Vbi quidem AVG. SVCHNERVS per ius Quiritium intelligendum esse monet ius Latii: contra V. C. IO. FR. GRONOVIVS *iura Quiritium et ciuitatem Romanam* promiscue accipi existimat, cui et CHRISTOPHORVS CELLARIVS V. C. suum adiungit suffragium. Enimuero, quamuis negari nequeat, ius Quiritium et ius ciuitatis aliquande promiscue dici, tamen in illo PLINII loco, quod pace tantorum Manium dixerim, neuter mihi rem acu videtur tetigisse. *Iura enim Quiritium* PLINIO sunt iura ciuium Romanorum priuata, quae in iure libertatis, gentis, conubiorum, testamenti factionis, hereditatis atque vsucapionis consistebant. *Ciuitas vero Romana* iura publica, veluti census, militiae, tributorum, honorum, suffragiorum, sacrorum, similiaque complectebatur, vti post CAR. SIGONIVM (e) accuratius docuit vir summus, EZ. SPANHEMIVS. (f) Sed legem nostram latius accepisse arbitror iura Quiritium, siquidem VLPIANVS, (g) cui eius notitiam debemus, vbi *Latinos ius Quiritium beneficio principis, liberis, iteratione, militia, naue, aedificio vel prisirino ait consequi*, statim subiicit: *Beneficio principali Latinus CIVITATEM ROMANAM accipit, si ab Imperatore ius Quiritium impetrauerit*. Promiscue ergo VLPIANVS in hoc capite sumit *iura Quiritium et ciuitatis*, atque inde effici arbitror, Latinum, anniculi anniculaeue parentem, non modo iurium priuatorum, sed publicorum quoque factum esse participem. Inprimis vero Latinis gratissimum erat hoc ius Quiritium, quia iam et capere poterant ex aliorum testamentis, et ipsi testamenta condere. Idque ius ipsis erat,

etiamsi

a) Cenotaph. Pisan. Diff. II. cap. xvii. p. 345. b) Hist. Pand lib. iv. cap. iv. p. 345. c) Ibid. p. 342. d) Lib. x. Epist. iv. et xxxi. e) De antiquo iure ciu. Rom. lib. I. cap. vi. f) Orb. Rom. Exerc. I. §. xii. g) Fragm. tit. III. §. I. II.

etiāsi dubia tempore conditi testamenti fuisset eorum conditio: quo pertinet locus TERENTII CLEMENTIS: (a) *Non oportet PRIVS de CONDITIONE cuiusquam quaeri, quam hereditas legatumue ad eum pertineat.*

Haec lucem adfundere arbitror tot marmoribus vetustis, in quibus parentes liberos, etiāsi infantes, *bene de se meritos*, esse, profitentur. Sane apud GRATERVM (b) legimus:

DIS. MAN.
BLOSSIA. ONOMASTE.
MATER.
FILIO. BENEMERENTI.
FECIT.
BLOSSIO. VALENTI,
VIXIT ANNIS. II.
MENSIBVS. VII.

Hic sane mater puerum nondum triennem vocat filium *bene merentem*. Multo liberalius apud REINESIVM (c) mater:

FILIO. MEGETHO. BENE
MERENTL DVLCISSIMO.
QVI. BIXIT. PLENOS. ANNO.

Vbi procul dubio lapicida pro PLENO sculpsit PLENOS nullo sensu. Non alio enimvero beneficio parentes demereri potuerunt filii biennes et anniculi, nisi hoc vnico, quod horum caussa illi iura Quiritium consequuti sunt, vel quod iisdem infantes illis ad solidi capacitatem profuerunt. Vnde *ἐμφορτικῶς* in marmore posteriore additur: QVI BIXIT PLENO ANNO, vt viator eum sciret *anniculum* fuisse, et parentibus ad priuilegia quaedam legis Papiae Poppaeae consequenda profuisse.

III. Haec de legis nostrae capite. Illud vero ad libertos Latinos protulit IVNIA NORBANA, quam anno V. C. DCCLXXII M. Iunio Silano et L. Iunio Norbano Coss. latam nouimus. Haec praeter libertinos *ciues* quibus Ser. Tullius; et *dedititios*, quibus lex Aelia Sentia hanc conditionem imposuerat, tertium reperit libertinorum genus, *Latinorum Iunianorum*, quales fiebant omnes non iuste manumissi, praeter tortos, vinctos, stigmatē vstos, alioque adfectos supplicio. (d) Eadem tamen lege prodita erant media quaedam, quibus Latini Iuniani ad iustam libertatem ciuitatemque Romanam peruenirent: quo et illud caput, quod paulle ante protulimus, pertinet.

LATINVS, lex inquit. Ast non loquitur de Latinis colonariis, quibus iam lege Papiae Poppaeae abunde prospectum fuerat, sed de Iuniano, *eo QVI MINOR TRIGINTA ANNO- RVM TESTAMENTO MANVMISSVS*. Cautum enim fuerat leget Aelia Sentia, vt minor triginta annorum seruus ne manumitteretur, nisi caussa apud consilium probata. Hinc sine

a) TER. CLEM. Lib. III. L. 52. ff. de legat. 2. b) Inscr. p. DCCLXXIII, f. c) Inscr. Class. XX. n. 128.
d) Cai. Inst. Lib. 1. tit. 1. §. 11.

sine consilio, licet *vindicta*, manumissus servus manebat: *Testamento vero manumissus*, inquit VLPPIANVS, (a) *perinde habebatur, atque si domini voluntate in libertate esset*: id est, uti supra id exposuimus, in libertate erat, quod facti est, non liber tamen, quod iuris. Ast quia lex Iunia Norbana omnes non iuste manumissos et dominorum tamen voluntate in libertate commorantes, Latinos esse iusserat, Vlpianus porro addit: *ideoque Latinus fiebat*, ex lege non Aelia Sentia, sed uti dixi, ex Iunia Norbana. Idcirco testatores cupientes servos suos ante iustam aetatem manumissos ad civitatem perducere, in testamento suo datis libertatibus adscribebant formulam: LIBERI SVNTO, QVVM ANNO-RVM ERVNT XXX. (b) item: QVVM PER LEGES LICEBIT, LIBERI SVNTO. (c) Vti iam ab aliis viris doctis post IAC. CVIACIVM (d) observatum est. Ita vero manumissus, interea, dum annum trigesimum nondum expleverat, ex lege Aelia Sentia erat statu liber: adeoque sperare poterat libertatem plenam iuraque Quiritium, simulac illam aetatem legitimam attigisset. Contra si, conditione hac non adiecta, libertate esset donatus, liber quidem fiebat, sed Latinae conditionis, et licet iustam aetatem superasset; iurium tamen Quiritium exors manebat.

Poterant autem et statu liberi, et sine conditione ante annum aetatis trigesimum manumissi, si anniculum anniculamque suscepissent, iura Quiritium consequi, certis conditionibus, quarum primam prae se ferunt verba: QVI CIVEM ROMANAM LATINAMVE DVXERIT, TESTATIONE INTERPOSITA, QVOD LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSSA VXOREM DVXERIT. Requirebatur itaque matrimonium. Quamvis enim Latinis Iunianis ius connubii neque cum civibus Romanis, neque cum Latinis esset, erat tamen ius matrimonii, id est, ius gentibus omnibus commune, cum muliere individuum vitae consuetudinem ineundi, ex eaque procreandi liberos, quod saepe *matrimonium*, (e) nec non *matrimonium sine connubio* (f) vocant veteres, quemadmodum contra iis, qui loquebantur accuratius, sola coniunctio legitima civium NVPTIARVM et CONNVBII nomine veniebat. Quo autem adpareret, matrimonium inire libertinum, non in concubinatum feminam liberam adsumere, testatio initio ad acta publica, uti videtur, postea tabulis dotalibus interponenda erat, matrimonium iniri LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSSA. Antiqua formula, qua iam Censores vsos novimus, quibus teste GELLIO, (g) ius iurandum praestabant ciues, se vxorem liberam quaesundorum causa habere. Hinc apud ENNIVM (h) matrona: *Duxit me*, inquit, *vxorem, liberorum sibi quaesundum causa*. Postremis vero temporibus ob caput legis nostrae tertium hanc formulam tabulis matrimonialibus insertam fuisse, binis locis testatur AVGVSTINVS, (i) cuius verba iam alii exscripserunt.

Alteram conditionem exprimunt verba: POSTEA FILIO FILIAVE, NATO NATAVE ET ANNICVLO ANNICVLAVE FACTO FACTAVE. Exigebat enim lex non solum matrimonium liberorum quaerendorum causa initum, verum etiam prolem ex eo matrimonio susceptam,

a) Fragm. tit. 1. §. XII. b) L. 39. §. 2. ff. fam. erc. L. 46. ff. de manum. testam. L. vlt. ff. de reb. dub. L. 13. §. vel ff. de statu lib. c) L. 38. ff. de manumiss. test. d) Ad Vlpian. tit. 1. §. XII. e) L. 13. §. 1. ff. ad L. Iul. de adult. f) Collat. Leg. Mos. et Rom. tit. 19. §. v. g) Lib. 14. cap. 111. h) Fest. in voce *quæso*. i) Adu. Iulian. Lib. 111. et Serm. XLIV.

susceptam, nec hanc tantum, sed vt filius filiaue ex eo matrimonio natus nataue annum plenum vixisset. Quod quo pacto intelligendum sit, paullo ante explicauimus. Addit lex et tertiam conditionem: CAUSSA APVD PRAETOREM VEL PRAESIDEM PROVIN- CIAE PROBATA. Vnde non ipso iure ciuis erat Latinus, anniculi pater, sed caussa de- mum probata, id est productis tabulis, quibus, se matrimonium liberorum quaeren- dorum caussa inire, testationem interposuerat, exhibito testimonio publico magistratus, apud quem infantis recens editi nomen professus fuerat, testibus denique productis, qui infantem illum anniculum factum esse, confirmarent. His factis, TVM IPSE ET FI- LIVS FILIAE, TVM ET VXOR, SI LATINA ESSET, (ciuis enim eo legis beneficio non indi- gebat) IVRA QVIRITIVM CONSEQVERATVR.

Tale fuit legis Iuniae Norbanae priuilegium: quod tamen ad eos tantum qui testamento manumissi fuerant, pertinuisse iam monuimus. Nam minores triginta an- nis inter viuos, sed minus sollemniter manumissi, iteratione aliisque modis, supra ex- plicatis iura Quiritium consequabantur. Postea tamen prodiit SC. *ex quo et his*, teste VLPIANO, (a) *concessum est, etiam LIBERIS ius Quiritium consequi.* SC Largianum hic in animo habuisse VLPIANVM, suspicatur M. VERTRANIVS MAVRVVS, (b) sed suspicatur tan- tum. Nam tale quid eo SCo inductum fuisse, nemo veterum prodidit memoriae.

IV. Hanc legem Iuniam et aliud SC. sequutum est, aequae incertae aetatis, quo cautum, VTI LATINA, SI TER ENIXA FVERIT, IVRA QVIRITIVM CONSEQVERETVR. Eo ergo legi Iuniae Norbanaeatenus derogatum est, vt Latinae non amplius in posterum anni- culus anniculaue ad iura Quiritium consequenda sufficeret, sed SI TER ENIXA esset, tunc demum eius beneficii fieret particeps. Ter autem enixa videbatur, non solum, quae ter perperisset per interualla, sed et quae intra breuissimum temporis spatium tergemino- sus fudisset, vt rem ad caput legis XII. exponit PAVLLVS. (c) Neque enim exempla desunt, quod mulieres et quaternos et quinos enixae sint, etiam post quadragesimum a primo partu diem. (d) Quum vero idem PAVLLVS (e) vtero exfectos matri ad hoc beneficium consequendum profuisse neget: multo minus credibile est, ei profuisse partum monstruosum, quem alias profuisse in hac lege testatur VLPIANVS. (f)

Aetas huius SC, vt aliorum plerorumque incerta est: nec magis expeditum, an de SC Tertulliano loquatur Vlpianus, quod viro summo IAC. CUIACIO visum est. Sal- tim ex hoc SC nostro profuisse videntur tres ex interuallo in lucem prodeuntes, vt paullo ante vidimus. In Tertulliano hi non profuerunt. (g) Senatus ita censuit: quo autem tempore id contigerit, nec Vlpianus addit, nec vllus veterum, quantum memi- ni, prodidit memoriae.

V. Idem denique senatus censuit, VT SI CIVIS ROMANA LATINO NVPSERIT, LIBERI, QVI EX EA NASCANTVR, MATRIS SEQVERENTVR CONDITIONEM, ET IVRA QVIRITIVM CONSE- QVERENTVR. Superuacuum hoc SC. videri poterat. Quum enim inter Latinum et ciuem non

a) Fragm. tit. III. §. IV. b) De iure liber. cap. XXIX. c) L. 137. ff. de V. S. d) L. 3. ff. si pars her. pet. Plin. H. N. Lib. VII. cap. XI. e) L. 132. §. 1. ff. de V. S. f) L. 135. ff. de V. S. g) Paull. Rec. Sent. Lib. IV. tit. IX. §. II.

non sit ius connubii: existimari posset, liberos non potuisse non conditionem matris sequi, aequae ac naturales et vulgo quaesitos, siquidem VLPIANO (a) haec LEX NATVRAR videtur, *ut qui nascitur sine legitimo matrimonio, MATREM SEQVATVR*. Sed addit eodem loco VLPIANVS: *nisi LEX SPECIALIS aliud inducit*. Qualis autem circa ius Quiritium lex specialis aliud induxerit, idem VLPIANVS (b) alibi ita ostendit: *Excepto eo, qui ex peregrino et ciue Romana peregrinus nascitur, quoniam LEX MENSIA ex alterutro peregrino natum DETERIORIS PARENTIS conditionem sequi iubet*. Non male ergo coniecit vir summus IAC. CVIACIVS, (c) SC nostro derogatum esse LEGE MENSIAE. Et quamuis M. VERTRANIVS MAVRVS intercedat, negetque legem Mensiam ad Latinos pertinuisse, quum peregrinorum tantum, non Latinorum, meminerit: nemo tamen ignorat, ratione status homines diuidi in ciues et peregrinos, adeoque omnes, qui ciues non erant, peregrinos fuisse. Equidem *peregrinos* aliquando a *Latinis* seiungi animaduertimus ab VLPIANO (d) et MARCIANO: (e) sed accuratius qui loquuntur, et Latinos peregrinis accensent. Refert APPIANVS (f) Nouocomensem, qui et magistratum in patria gesserat et iura Quiritium fuerat consequutus, virgis a Marcello caesum esse in contumeliam Caesaris, additque: *καὶ τὸν νοῦν ὑπὸ ὀργῆς ἀνεκάλυπτε, τὰς ΞΕΝΙΑΣ σύμβολον καὶ φέρειν αὐτὰς ἐκέλευε καὶ δεικνῦναι τῷ καίσαρι*. Sic ille mentem suam iratus aperuit, atque pro PEREGRINO tractatum, ire, et notas ostendere Caesari iussit. Non sane hic Marcellus Nouocomensi status mouit controuersiam, tanquam Latino, quod ius iam ante Caesarem omnes transpadani acceperant: (g) sed tanquam ciui. Vnde ipse APPIANVS addit: *ἔ πασχόντων τῷτο Ρωμαίων; quae alias pati non solent ciues Romani*. Latinum itaque pro peregrino tractauit Marcellus, eumque virgis lacerauit, ut se non ciuem, sed Latinum, id est, peregrinum esse intelligeret. Latinos enim, uti alios peregrinos, virgis caedi potuissent, docet DIODORVS SICVLVS, (h) vbi de Clodio: *Τὰς μὲν πολιτικὰς τοῖς πατρίοις ἔδουσαν ἐκόλαζεν ἀπαραιτήτως, τοὺς δὲ συμμάχους βαβδίοις ἐμασίγῃς*. In Romanos quidem more maiorum animaduertit citra spem veniae: SOCIOS AUTEM NOMINIS LATINI VIRGIS CECIDIT. Sed et SALLVSTIVS (i) referens Turpillium praefectum Vaccae oppido impositum a Metello VERBERATVM *capitis poenas soluisse*: ne cui id mirum videatur, statim subiungit: *Nam is ciuis EX LATIO erat*. Peregrini itaque erant, quia ciuitatis exsortes, quamuis melioris, quam prouinciales, conditionis. Quae quum ita sint, nihil omnino impedit, quo minus legi Mensiae hoc SCO derogatum esse cum CVIACIO dicamus.

Ipsius SC. originem ad Hadrianum refert VLPIANVS, et ita quidem, ut illud eo *auctore* factum esse testetur: id est eo vel consule, vel certe ad senatum referente. Quare, quum maximam partem imperii extra Romam fuerit: paene adducor, ut illius epocham in consulatum Hadriani II. et Salinatoris incidere existimem. Sed existimo tantum, ne quis sibi id praedictum neget.

Ast

a) L. 24. ff. de statu hom. b) Fragm. tit. v. §. viii. c) Not. ad Vlpian. Fragm. tit. vii. §. iiii et Obs. Lib. xv. cap. xiiii. d) Fragm. tit. v. §. 1v. tit. xix. §. 1v. e) L. 17. §. 1. ff. de poen. f) De bello ciu. Lib. 11. p. 443. g) Alcon. Paedian, in Cic. adu. Pison. p. 2062. h) Exc. Peiresc. p. 273. i) Bell. Iugurth.

Ast quando lata sit LEX MENSIA tam obscurum est, vt ne familia quidem Mensia apud veteres celebretur. Non ignoti sunt METTII, MESTRII, quos et MENSTRIOS dictos esse, REINESIVS (a) obseruat, ac denique MESSII. Sed Mensiae familiae vix vola vel vestigium occurrit, idque permouit, ni fallor, ANT. AVGVSTINVM (b) vt hanc legem non *Mensiam*, sed *Messiam* adpellandam existimaret. Rem tamen vtpote incertam ego aliorum indagini relinquere malim.

CAPVT X.

Ad Caput Legis Vndecimum.

DE LIBERTI LIBERATIONE AB OPERIS OB NVMERVM LIBERORVM.

Vndecimum legis caput quale fuerit. Eius legitima verba. I. Ad quos libertinos hoc priuilegium pertinuerit? Operarum locatio ad bestias depugnandas. Ludus bestiarum, venatorius, matutinus, spoliarius. II. Liberti patrono debebant operas, dona, munera. Dona, munera et operae fabriles quomodo promissae. Serui initio urbis opificiis paene soli vacabant. Donorum et munerum discrimen. Merces manumissionis non poterat promitti sed dari. Alia, quae a libertis sibi stipulabantur patroni. III. Liberatio ab his oneribus per duos liberos vel vnum quinquennem. Quinquennis filius iam olim libertinis aliquando profuit. St. apud Liu. Lib. XLV. cap. xv.

Nihil verosimilius est, quam priuilegia, ciuibus et Latinis colonariis concessa sequutum esse multiplex illud πολυπαιδίας praemium, quod in liberatione ab operis constitit. Saltim eodem libro II. commentariorum PAVLLVS (c) egit de liberatione libertorum ab operis, et ipsa nobis seruauit legitima eius capituli verba, quae talia sunt:

QVI LIBERTINVS DVO PLVRESVE A SE GENITOS NATASVE IN SVA POTESTATE HABEBIT, PRAETER EVM, QVI ARTEM LVDICRAM FECERIT, QVIVE OPERAS SVAS, VT CVM BESTIIS PVGNARET, LOCAVERIT, NE QVIS EORVM OPERAS DONI MVNERIS, ALIVDVE QVIDQVAM LIBERTATIS CAVSSA PATRONO PATRONAE LIBERTISVE EORVM, DE QVIBVS IVRAVERIT, VEL PROMISERIT, OBLIGATVSVE ERIT, DARE, FACERE, PRAESTARE DEBETO. ET SI NON EODEM TEMPORE DVO IN POTESTATE HABVERIT, VEL VNVM QVINQVENNEM, OPERARVM OBLIGATIONE LIBERATOR.

I. Hoc itaque priuilegium pertinet ad LIBERTINOS, sed non ad *Latinos Iunianos*, quales eo tempore nullos fuisse diximus, nec ad *dedititios*, quibus parum fauebat nullamque spem melioris conditionis reliquerat Augustus, verum ad eos, qui iustam consequuti libertatem ciues Romani facti fuerant. Argumento est, quod in lege exstant

Y 2

verba:

a) Inscr. Class. xv. n. xxiv. b) De legibus et SC. p. 1239. Tom. II. Thesaur. Graeu. c) PAVLL. Lib. II. L. 35. L. 37. pr. ff. de op. libert.

verba: QUI LIBERTINVS A SE GENITOS NATASVE IN SVA POTESTATE HABEBIT. In potestate vero liberos non habebant, nisi ciues Romani. Ex quo etiam colligas, non id caput pertinuisse ad libertas. Eae solis nuptiis operarum obligatione liberabantur, vti infra ad caput xxxviii demonstrabimus. Innuptae vero non liberabantur, nisi essent maiores quinquaginta annis. (a) Quum verb lex non dicat, *qui libertinus duo pluresve simul in potestate habebit*: non abs re PAVLLVS, (b) liberos etiam amissos non solum ad operas quae imponuntur postea, sed et ad eas, quae amisso vno et sequente paullo post alterius natiuitate, promittuntur, amolienda profuisse, docet. Quod ita breuiter eloquitur ALEXANDER Imp. (c) *Qui autem duos filios in potestate vel diuersis temporibus habuit, lege Iulia de maritandis ordinibus obligatione operarum liberatur*. Proderant etiam hi liberi non solum parentibus, verum etiam fideiussoribus, quos libertus operarum caussa dederat, immo et expromissoribus. (d) Non autem heredes liberti liberabantur, si ex eo postumi fuissent nati, quippe quos defunctus nunquam in potestate haberat. (e)

Exceperat lex ab hoc beneficio EOS, QUI ARTEM LVDICRAM FECERANT, de quibus iam ad capita legis prima: nec non QUI OPERAS SVAS, VT CVM BESTIIS PVGNARENT, LOCAVERANT. Cur enim operis honestioribus liberantur homines, qui se ipsi longe vilioribus addixerant, leuissimoque pretio sua vendiderant funera, vti eleganter ait IVVENALIS? (f) Equidem Romani non modo e gladiatorum pugnis voluptatem capiebant, sed et cum bestiis committebant homines, et immani isto spectaculo oculos pascebant. Vnde gladiatores et bestiarios coniungens SENECA, (g) dubitare ait homines istos vilissimi pretii, *utrum se ad GLADIVM locent, an ad CVLTRVM*. Vocantur hi alias *bestiarii*, (h) *arenarii*, (i) *κατακροτόμενοι*, (k) *venatores*, vel *familia venatoria*, (l) quemadmodum et ipsum immane spectaculum *venatio*, (m) *ludus venatorius*, (n) *κυνηγοίαι* vel *κυνηγοίαι* (o) itemque *ludus bestiarum* (p) dicebatur. Et olim quidem plerumque serui a dominis in poenam addicebantur venationi: posteaquam vero id vetuit lex non *Paetinia*, vti PETRVS FABER (q) credit, sed *Petronia*, lata A. V. C. IϞϞϞϞIII. C. Petronio Turpilliano et C. Caesonio Paeto coss: (r) non defuerunt ex libertinis, ipsisque ingenuis vilissimae animae, qui operas ad id munus vltro locarent, quique aliquamdiu saginati in spoliario, postea cum bestiis committebantur, et quidem mane, vti meridie gladiatores inter se conferebant manus, vnde et hi *meridiani*: illi *matutini* vocantur. (s) LVDI sane MATVTINI occurrunt in maioribus (t) vti et LVDI SPOLIARII. (v) Quamuis vero genti togatae vti diximus, in deliciis esset immane istud spectaculum; infames tamen illis erant, qui mercede conducti, tam leui auctoramento se ad hanc feralem pugnam patiebantur saginari. Vnde nec mirandum, eosdem etiam eo beneficio indignos visos esse Imperatori optimo, quod

a) PAVLL. Lib. II. L. 35. ff. de op. libert. b) PAVLL. Lib. II. L. 37 §. 1. a. ff. eod. c) L. 6. §. 1 C. eod. d) PAVLL. Lib. II. L. 37. §. vlt. ff. eod. e) PAVLL. ibid. L. 37. §. 7. ff. eod. f) Satyr. viii. v. 192. g) Epist. lxxxvii. h) Suet. Claud. cap. xxxiv. i) Grut. p. 484. 6. k) Xiphil. Lib. LVIII. l) Grut. p. 334. 11. m) Suet. Ner. cap. iv. n) L. 8. L. II. ff. de poen. o) Reines. Inscr. p. l. v. n. 65. p) Sen. Ep. cxxi. et libro III. de ira cap. vlt. q) Semestr. Lib. II. cap. xi. r) L. 11. ff. ad L. Corn. de sicar. s) Per. Fab. Lib. I. Semestr. cap. vi. t) Grut. p. 41. 10. p. 335. 1. 2. p. 411. 1. Reines. Class. 1. n. 157. v) Grut. p. 489. 12.

quod aliis honestioris vitae libertinis, duorum liberorum parentibus hac lege nostra indulserat.

II. Quanam vero in re constiterit illud priuilegium, ex sequentibus legis verbis adparet: NE QVIS EORVM OPERAS, DONI, MVNERIS, ALIVDVE QVIDQVAM LIBERTATIS CAUSA PATRONO, PATRONAE, LIBERISVE EORVM, DE QVIBVS IVRAVERIT VEL PROMISERIT, OBLIGATVSVE ERIT, DARE FACERE PRAESTARE DEBETO. Patronum iuribus quibusdam pinguissimis gauisum esse in libertum, tralatitium est. Inter haec etiam erant *operae, dona et munera*, quae patronus a liberto iure exigebat. *Operae* erant diurna officia, (a) et in *officiales* et *fabriles* diuidebantur. Illae in officio personae; hae in artificio consistebant. Illas libertus ipso iure: (b) has tunc demum debebat, si promississet. (c) Illae soli patrono; (d) hae et aliis, quibus ille eas praestitas vellet, (e) immo et heredibus patroni (f) erant praestandae. Promittebant vero operas fabriles non serui ante manumissionem: (hi enim nihil promittere poterant domino,) sed iam manumissi, (g) et ita quidem, vt non solum stipulatio intercederet, sed et liberti iurarent, se illas patrono praestituros. Quod iusiurandum aequae, ac alias verborum obligationes, ratum fuisse, CAIVS (h) testatur, dum scribit: *Item et alio casu, vno loquente, et sine interrogatione alio promittente, contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum, aut munus, aut operas se daturum, IVRAVERIT.* Ne autem fidem falleret libertus, et iurato promittere detrectaret manumissus, quod seruus sese iuraturum pollicitus fuerat: ita sibi prospiciebant domini, vt aut fideiussores sibi dari iuberent, aut expromissores. (i) Immo etiam si hac cautione non vsus esset patronus: deprehenso tamen dolo libertatem praetor negabat liberto, qui iurare nollet super iis, quae seruus pollicitus fuerat. Eo pertinent illa CICERONIS: (k) *Itaque usurpauit vetus illud Drusi, vt ferunt, Praetoris, in eo, qui eadem liber non iuraret, me istos LIBEROS NON ADDIXISSE.* Scilicet quamuis dominus circumactio in gyrum homine, illud sollemne: HVNC EGO HOMINEM LIBERVM ESSE VOLO esset proloquutus: nondum tamen erat liber, nisi licitor vindicta eum tetigisset, et praetor addixisset liberum. Non vero addicebat Praetor, nisi seruus liberasset fidem, et iurasset, quae antea promiserat. Ceterum operae hae fabriles ad lucrum pertinebant, eorumque praestatio pecuniaria vtilitate constabat. (l) Romulus enim, artes manuaras et sellularias parum conuenire nouae reip. suae existimans, istis operam dare vetuit ciues, et *δέλοις τε καὶ ξένους ἀπέδωκε μεθ' αὐτίκην, seruis ac peregrinis eas exercendas dedit.* Id quod diu Romae obseruatum esse testatur DIONYSIVS HALICARNASSEVS. (m) Artes ergo manuaras et opificia plerumque exercebant serui, eaque ratio est, cur illas *illiberales* adpellarent, tanquam indignas homine ingenuo. Praeterea et litteris imbuebantur serui, interque illos erant grammatici, litteratores, philosophi, medici, anagnostae, aliique eius generis viri docti. Quantum ex vtrisque operis lucri domini ceperint, facile est ad existimandum, idque vel exemplum Crassi illius diuitis

Y 3

docet,

a) L. 1. ff. de op. lib. b) L. 26. §. 12. ff. de condi& indeb. c) L. 3. pr. L. §. L. 7. pr. ff. de op. lib.
d) L. 9. §. 1. ff. de op. libert. e) d. L. 9. §. 1. f) L. 6. ff. eod. g) L. 7. §. 2. ff. eod. h) Lib. 11. Inst. cap. 12. §. 14. i) PAVLL. Lib. 11. L. 37. §. vlt. ff. eod. k) Ad Attic. Lib. vii. Epist. 11. l) L. 6. ff. de op. libert. m) Lib. 11. p. 98.

docet, quem integras fabrorum familias habuisse, ex eorumque operis maximum lucrum fecisse, refert PLVTARCHVS. (a) Ne vero tanto lucro plane exciderent domini; a seruis quos manumissuri erant, certas sibi operas fabriles stipulabantur, quae aliquando etiam pecunia vel pensione annua solebant aestimari. (b) Id enim facere eis licebat, dummodo patronus operas liberti non locaret aliis, quibus ipse vti posset. (c) Si plus exigeret patronus, quam promissum erat, ei non adfistebat Praetor, eoque pertinet elegans species apud DOSITHEVM. (d) Conquerebatur patronus se a libertis circumuentum, qui tabernas suas exercentes, sibi nihil darent. Respondebat aduocatus a multo tempore libertos singulos patrono praestitisse denarium, eumque illos in posterum quoque praestituros pollicebatur: si eos pateretur negotiari. Dixit itaque Hadrianus Augustus: *Φροντίσατε ἔν, μὴ πάλιν μέμψηται· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς νοῦν κοινὸν ἔχη.* Curate igitur, ne iterum queratur, sed et ipse SENSVM COMMVNEM HABEAT.

Denique et DONA et MVNERA debebant liberti, si promississent. Clare enim VLPIANVS: (e) *Iurare autem debet, operas, donum, munus se praestitutum.* Hinc libertus apud QVINCTILIANVM: (f) *Huic, inquit, debeo MVNVS, operas, testamentum.* Et CAIVS: (g) *Exponendum hic, quid sit DONVM, MVNVS aut operae.* Quam particulam, a reliquo corpore auulsam seruauit ANIANVS, sed ita, vt per eius industriam nihilo hodie simus instructiores, quam per alterum fragmentum PAVLLI: (h) *Egentem patronum libertus, obligatione DONI, MVNERIS, et operarum solutus alere cogendus est, pro modo facultatum suarum.* Quantum autem ex aliis iureconsultorum fragmentis intelligimus, (i) *ἔστι δὲ inter dona muneraque discrimen intererat, quod illa sponte; haec ob certam causam praestarentur.* Hinc veteres GLOSSAE NOMICAE: *Μούνοϋϋ τὸ μετ' αἰτίας δῶρον, ὡς τὸ γενεθλιακὸν ἢ γαμικόν.* MVNVS, quod ob causam donatur, veluti natalitium, vel nuptiale. Et FRONTO: *MVNVS, quod amicus, vel cliens, vel libertus OFFICII CAUSSA mittunt.* Ad dona itaque referenda strenae, xeniola, missio partis extorum; ad munera donationes nuptiales, natalitiae, iustitiae, Saturnales, ac similes, quas vti ex elegante TERENCE (k) loco constat, etiam a seruis domini ad rem attentiores flagitabant.

Horum omnium gratia fiebat libertis, qui liberos sustulerant. Quin et si ALIQUID QUIDQVAM LIBERTATIS CAUSSA PATRONO, PATRONAE, LIBERISVE EORVM se praestituros, IVRAVERINT VEL PROMISERINT, eo omni ob liberos liberabantur ex lege nostra. Solebant enim patroni sibi mercedem manumissionis stipulari, idque inhibuerat lex Aelia Sentia, qua tamen non prohibebantur patroni, a libertis mercedem capere, sed obligare eos, itaque si sponte sua libertus patrono mercedem praestitisset, nullum libertus legis praemium consequeretur, vti loquitur TER. CLEMENS. (l) Poterat ergo per legem Aeliam Sentiam patronus mercedem sponte oblatam capere, sed non sibi eandem stipulari. Sed et alia multa sibi clam stipulabantur patroni ad rem attentiores, veluti, *ἵνα τὸν δημοσίως διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ μῆνα, καὶ εἴ τις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγεμέ-*

a) In vita Crassi. b) L. 39. pr. et §. 1. ff. de op. lib. c) L. 25. §. 1. sequ. ff. eod. d) Lib. 111. Sentent. Hadr. §. VIII. p. 866. e) L. 7. §. 3. ff. eod. f) Declam. vlt. g) Inst. Lib. 11. tit. 1x. §. 1v. h) Recept. Sent. Lib. 11. tit. xxxii. §. 1. i) L. 214. ff. de V. S. k) Phorm. Act. 1. Scen. 1. v. 56. sequ. l) L. 32. §. 1. ff. qui et a quib. manum.

ἰὼν γίγνοιτο τοῖς ἀπόροις τῶν πολιτῶν Φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν. *Vt acceptum e publico frumentum mensuruum, et si qua alia liberalitate principum in egenos ciues conferuntur, patronis relinquunt, qualia exempla αὐτόπτης refert DIONYSIVS HALI-CARNASSEVS.* a) Quin et liberis patronorum liberti aliquid promittebant, quo casu nihil interesse censebatur, teste PAVLLO, (b) *utrum ipsi promiserint patrono, an eis, qui in POTESTATE EIVS erant.*

Horum nihil praestare cogebatur libertus, qui duos pluresque filios filiasue ex se genitos natusue in potestate sua habuerat. Quo pertinent verba legis: *NE QVIS EORVM DARE, FACERE PRAESTARE DEBETO.* Liberabantur vero ab operis, muneribus, donis non solum futuris, sed et praeteritis, (c) quin etiamsi operae iam petitae essent, absolutio videbatur facienda: nisi libertus operarum nomine condemnatus erat, quia iam pecuniam quasi ex contractu debere coeperat. (d) Quid vero si creditori suo libertum delegasset patronus? Tunc operis praeteritis non liberabatur libertus numero liberorum. Solutionis enim vicem continebat haec delegatio. *Potest tamen dici, inquit PAVLLVS, (e) si in id, quod patrono promisit, alii postea delegatus sit, posse eum liberari ex hac lege: nam verum est, eum patrono expromississe, quamvis patrono nunc non debeat. Quod si ab initio delegante patrono libertus promiserit, non liberari eum.*

III. Additur postremo: *ET SI NON EODEM TEMPORE DVO IN POTESTATE HABVERIT, VEL VNVM QVINQUENNEM, OPERARVM OELIGATIONE LIBERATOR.* Quibus verbis duo indulgentur libertis. Alterum, ut liberarentur, quamvis non eodem tempore duos in potestate habuerint: alterum, ut et vnus filius quinquennis sufficeret ad liberandum ab operis libertum. Non additur *vnus vnus* quinquennis: uti alias lex accurate vtrumque sexum coniungit. Ex quo efficitur, filiam vnā quinquennem patri libertino non profuisse. Nec, ut antea mentio fit donorum et munerum, sed operarum tantum. Ex quo colligo, ab his quoque solis, non ab illis filium quinquennem liberasse. Quod vero quinque annorum aetatem exigit lex Papia Poppaea, id ad veteris iuris rationem videtur pertinere. Iam olim enim, teste LIVIO, (f) libertinis ex sco filius quinquenni maior profuit, ut in tribus rusticas describerentur, quum alias omnes libertini in quatuor tribus vrbanas, tanquam minus honorificas, referrentur.

CAPVT XI.

Ad Caput Legis Duodecimum.

DE LIBERATIONE MULIERVM A TUTELA OB NVMERVM LIBERORVM.

- I. *Legis nostrae caput xii de mulierum liberatione a tutela egit, eoque pertinent verba TER ENIXA ex L. 137. ff. de V. S. II. Testimoniis probatum, mulieres ingenuas trium, libertinas*

a) Lib. iv. p. 228. b) PAVLL. Lib. II. L. 37. §. 3. ff. de op. libert c) ib. L. 37. §. 5. ff. eod. d) ib. d. L. 37. §. 6. eod. e) ib. L. 37. §. 4. ff. eod. f) Lib. XLV. cap. xv.

libertinqs quatuor liberorum matres a tutela liberatas. Caput nostrum quale fuerit?
 III. *Ingenua ter enixa. Ius trium liberorum. Tutela mulierum perpetua. Horum tutorum potestas. Tutela haec vel testamentaria vel legitima vel dativa. Tutores a maritis testamento dati, et a feminis libera optione electi. Quenam tutela cessitia? Cur conventionione in manum finita? Potestas mariti in uxorem, accuratius demonstrata. An et maritus uxoris tutor fuerit? Ingenuae trium liberorum matres et inter vivos et per testamentum de rebus suis libere disponebant. Contra Em. Merillium ostensum, mulieres et in scriptis testari potuisse. L. 77. §. 24. ff. de leg. 2. exposita.* IV. *Libertinae quatuor liberorum iure liberatae tutela patronorum. Hinc et testamentum condere poterant, relicta patrono superstite portione virili. Cur patrono in libertae bonis nihil iuris ex edito datum? Quamdiu tutela mulierum durarit?*

I. **D**e praemiis parentum dum egit LEX PAPIA POPPAEA, verosimile est, eodem loco de liberatione a tutela, quae mulieribus ob numerum liberorum contingebat actum esse. PAVLLVS (a) sane, dum eodem libro II. commentariorum explicavit verba TER ENIXA, non respexit ad caput x, vti visum GOTHOFREDO, in quo illa locum habere non potuisse, iam supra demonstraui, sed ad hoc ipsum caput duodecimum. Quod vero nullum praeterea in toto pandectarum opere occurrit fragmentum, quocum ista verba TER ENIXA coassari queant, id haut leui argumento esse poterit, verba haec pertinuisse ad ius, temporibus Iustiniani, paene abolitum. Quale profecto est tutela, cui mulieres suberant, perpetua, cui etiam verba PAVLLI accurate conuenire, paullo post res ipsa docebit.

II. Primo itaque veteres auctores veluti ex compacto testantur, feminas ingenuas, ter enixas, a tutela liberatas fuisse. PLVTARCHVS, (b) vbi de virginibus Vestalibus, earumque priuilegiis scribit, inter alios honores indultum iis fuisse ait, *διατίθεσθαι ζῶντος ἐξείναι πατρός, καὶ τὰλλα πράττειν ἄνευ προεσάτε διάγους, ὡς περ ΑΙ ΤΡΙΠΙΑΙΔΕΣ, ut vel superstiti patre iis testari liceret, et sine tutore libere administrare res suas, non secus, ac si TRES ESSENT LIBERI.* Ex quo loco, quem iam supra capitē II. libri primi exposuimus, iam id duntaxat colligimus, trium liberorum matres non quidem tempore Numae, sed aetate PLVTARCHI, de rebus suis potuisse disponere *ἀνευ προεσάτε*, sine tutore. Id vero et DIO (c) confirmat, dum iisdem Vestalibus ab Augusto concessa ait, *ὅσα περ ΑΙ ΤΕΚΟΥΣΟΙ εἶχον*, vel, vt iam SCIPIO GENTILIS (d) et V. C. ANT. SCHVLTINGIVS (e) legendum esse monuerunt, *ὅσα περ ΑΙ ΤΡΙΣ ΤΕΚΟΥΣΑΙ εἶχον, quaecumque habebant, quae TER PEPERISSENT.* Denique in fragmento regularum ex vetere iureconsulto superstiti, et cum Patriatore legum Mosaicarum et Romanarum edito a PETRO PITHOEO (f) legimus: *Mulier sine tutoris auctoritate libertatem dare non potest, nisi LIBERORVM IVS HABEAT: tunc enim ex vindicta sine tutore potest manumittere.* Quae omnia quin ex lege Papia Poppaea sint, vel inde colligas, quod illa et libertinas quatuor liberorum iure

a) PAVLL. Lib. II. L. 137. ff. de V. S. b) In Numa p. 66. c) Lib. LVI. p. 578. d) Ad Apulei. Apol. n. 1021. e) Iurispr. vet. anticiustin. p. 605. f) Fragm. Reg. ex vetere Icto §. xv.

iure a tutela patronorum liberas esse iussit. En verba VLPiani: (a) *In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur, itaque, si intestata moritur liberta, semper ad eum hereditas pertinet. Licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, non obstant patrono. Lex Papia Poppaea enim postea libertas QUATVOR LIBERORVM IURE tutela patronorum liberauit, et quum intulerit, iam posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae superstitum virilis pars patrono debeatur. Quae quum ita sint, vix dubitandum videtur, quin tale fuerit duodecimum hoc legis PAPIAE POPPAEAE caput:*

Ingenua TER ENIXA, vel ius trium liberorum consequuta; libertina, quatuor liberorum iure, tutela liberator. Eidem sine patroni auctoritate, dum pro numero liberorum sibi superstitum virilem partem ei relinquat, testari fas esto.

III. Prior itaque huius capituli pars ad mulieres ingenuas pertinet, et quidem TER ENIXAS, quae verba quemadmodum in hac lege accipiuntur, iam supra ex PAVLLO (b) docuimus. Trium enim liberorum matres tantum a tutela liberabantur, nisi lege solutae ius trium liberorum senatus, vel postea principis beneficio, consequerentur. Vnde additum fuisse videtur: VEL IUS TRIVM LIBERORVM CONSEQVITA. Sic ipsa Liviæ Augusti vxor, tametsi bis enixa, tutela tamen non liberabatur, nisi lege soluta. (c) Et Statio Irene apud GRVTERVM (d) monumentum donationis mancipationisque causa tradens, quoties nomen suum repetit, addit IUS LIBERORVM HABENS, vel per sigla: I. L. H. ut intelligerent lectores, cur nulla adhibita tutoris auctoritate donare et mancipare res suas potuerit. Quo de iure trium liberorum plura infra adspargemus. Iam ut caput vniuersum rectius intelligatur, quaedam de tutela mulierum delibanda sunt.

Romae ab antiquissimis temporibus feminae non modo impuberes, sed et adultae et nobiles et ad senectutem decliues sui iuris ob sexus lubricitatem in perpetua tutela erant. *Maiores enim, inquit Cato apud LIVIVM (e) nullam, ne priuatam quidem rem, agere feminas sine AVCTORE voluerunt, in MANV esse parentum, fratrum, virorum. Erant ergo mulieres in manu parentum, quamdiu durabat patria potestas: in manu fratrum aliorumque agnatorum, tamquam legitimorum tutorum, si essent sui iuris, ac denique in manu virorum, quibus cum in manum conuenerant. Sic et CICERO: (f) Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores nostri in TVTORVM POTESTATE esse voluerunt. Mulieres omnes, inquit, puta quae nec in patria potestate, nec in maritorum manu erant.*

Ceterum ea mulierum tutela vel *pupillaris* erat, vel *perpetua*. Illa finiebatur anno XII: hac et puberes vel viri potentes tenebantur. Tutor impuberis et gerebat, et interponebat auctoritatem: puberis auctor quidem fiebat, quoties mulier vel lege aut legitimo iudicio agere, vel se obligare, vel civile negotium gerere, vel rem mancipi alienare, vel denique libertae permittere vellet, ut in alieni serui contubernio moraretur:

a) Fragm. tit. XXIX. §. II. III. b) PAVL. Lib. II. L. 137. ff. de V. S. c) Dio Lib. XLIX. p. 414.
d) Infcript. p. CLXXXI. e) Lib. XXXIV. cap. III. f) pro Muraena cap. XII.

retur: sed non gerebat, vti obseruat VLPIANVS. (a) Hinc et recte illi sine tutoris auctoritate soluebatur: (b) recte illa alienabat res nec mancipi, (c) aliaque huius generis negotia explicabat, quae pupillae non nisi tutore auctore peragunt. Porro tutela haec vel TESTAMENTARIA erat vel legitima vel datiuu. Testamentariam plerumque omittunt. Vnde de ea agendum paullo accuratius. Paulo post a nobis demonstrabitur, vxores quae in manum conuenerant in potestate fuisse maritorum, tanquam filiasfamilias. Quemadmodum itaque paterfamilias liberis pupillis poterat tutores testamento dare: ita maritus morti proximus testamento tutorem dabat vxori, tanquam filiaefamilias. Quod eo frequentius fiebat, quo minus aliquando feminae proximorum agnatorum tutelae subesse vellent. Quin saepe factum nouimus, vt mariti de tutela quidem vxorum testarentur, tantum vt excluderent legitimos, sed ita vt plures nominarent, adiiicerentque conditionem, si vxor hunc vel illum sibi elegerit. Quamuis enim persona incerta tutor dari iure non possit: (d) potest tamen tutor sub conditione dari; (e) possunt et plures alternatiue testamento institui. Nam quod AFRICANVS (f) negat, ita recte tutorem dari: *illi aut illi filiis meis, vtri eorum volet, Titius tutor esto*: id tantum ideo fit, quod Titius forte constituere nolit, vtri ex filiis tutor esse velit. Id vero non verendum erat de muliere, cui relicta fuerat optio, quae facile constituebat, vtri ex tutoribus sibi testamento datis subesse mallet. Ne vero hanc testamentariam mulierum tutelam fingere videamur: vades dabimus locupletes, et primo quidem CICERONEM, (g) a nullo fere interpretum recte intellectum. De fictionibus enim et interpretationibus Ictorum agens: *Quum, inquit, permulta praeclare legibus essent constituta, ea iureconsultorum ingeniis pleraque corrupta sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt; hi inuenerunt genera tutorum, quae POTESTATE MULIERVM contineantur*. Habemus tutores qui mulierum potestate continentur, qui non alii sunt, quam hac lege testamento mariti dati vt optio penes mulieres esset. Multo dilucidior est locus LIVII, (h) qui inter praemia Hispalae Fecenniae ob prodita Bacchanalia a senatu decreta et hoc fuisse refert, *vt Fecenniae Hispalae datio, diminutio, gentis enuptio, TUTORIS OPTIO item esset, quasi ei VIR TESTAMENTO dedisset*. Sequitur tutela mulierum LEGITIMA, quae ita continebatur potestate agnatorum, vt quodammodo in bonis esse videretur. Hinc non solum de legitima hac tutela nihil sine omnium tutorum auctoritate poterat deminui, (i) vel vfucapi, (k) verum etiam ipsa haec tutela recte in iure cedebatur aliis. (l) Agnati enim eam poterant transcribere in extraneum, tamdiu futurum tutorem, quamdiu illibatum esset ius cedentium. Hinc cedentibus mortuis vel capite minutis, ius cessionarii exspirabat: et cessionario mortuo vel deportato, tutela ad cedentem redibat, cui ab ipsa lege vocato, alius non poterat anteferri. (m) Ceterum tutelam hanc *cessitiam* lex Claudia quodammodo coarctauit, de qua idem VLPIANVS: (n) *Feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustinet, excepta tutela patronorum*.

a) Fragm. tit. xi. §. xxv. xxvii. b) Cic. Topp. cap. xi. c) Vlpian. ibid. d) L. 20. pr. L. 30. ff. qui test. tut. e) L. 28 §. 2 ff. eod. f) L. 27. pr. ff. eod. g) pro Muraena cap. xii. h) Lib. xxxix cap. xix. i) Cic. pro Flacco cap. xxxiv. k) Id. ad Atric. Lib. i. Epist. v. l) Vlp. tit. xi. §. vi. m) Id. ibid. §. vii. n) ibid. §. viii.

tronorum. Ita enim lego cum V. C. ANT. SCHVLTINGIO, et vocabulum *svstinet* interpretor *conseruat*, vt sensus sit, legem Claudiam legitimas tutelae conseruare, dum eas non patiantur cedi extraneis, praeterquam tutelae legitimae patronorum. Quare dum CONSTANTINVS (a) scribit: *In feminis TVTELAM legitimam consanguineus vel patronus non recuset*, non ille sustulit legem Claudiam, vti visum viro summo IAC. CUIACIO, sed eam ad patronos quoque protulit, et ne ab his quidem tutelae libertarum legitimae extraneis cedi passus est. Denique et *DATIVE* tutelae erat locus, si vel maritus, quod ad tutelam vxoris, intestatus decessisset, vel non esset; cui deberetur tutela legitima, vel agnatus tutor impubes esset. Tunc vero in vrbe praetor cum maiore parte tribunorum plebis ex lege Attilia; in provinciis Praefides ex lege Iulia et Titia tutorem mulieri dabant, veluti ad dotem dandam dicendam promittendamue. Quod et exemplum Hispalae Fecenniae et caput legis nostrae xiv confirmat, de quo infra erit differendi locus.

Talis erat mulierum tutela, quae variis modis finiebatur, veluti sacerdotio Vestali, morte, et capitis deminutione, cuius et in manum conuentio erat species. Vxores enim Romanorum, teste GELLIO (b) vel *in manum* conueniebant, vel *in matrimonium*. In manum conueniebant *confarreatione*, *coentione* et *usu*. In matrimonium solo consensu, cuius sequiore aevo signum erant tabulae vel instrumenta dotalia. *Confarreae*, *coemtae* vel *vsucaptae* erant in *manu maritorum*, (c) adeoque in eorundem potestate, quum *manum* in iure potestatem notare, tralatitium sit. Eaedem, teste GELLIO, (d) erant *in mancipio*, id est in dominio iuris Quiritium, vnde non solum coemi, et vsucapi, verum etiam remanicipari (e) et interrumpi earum vsus poterat. Inde etiam est, quod in manum conuentionem capitis deminutionem vocat VLPIANVS, (f) quod intelligi non potest, nisi vxorem sui iuris esse desiisse, fatearis. Redigebatur ergo vxor in manum conuentione in potestatem mariti, adeo vt loco filiae familiae, et heredis sui, DIONYS. HALICARNASSEO (g) et GELLIO (h) testibus, esset, nullusque sit effectus patriae potestatis, quin se huiusmodi matrimonio exfereret. Hinc maritus animaduvertebat in vxores vinosas, adulteras, aliisque vitiiis pollutas, ceu alibi exemplis demonstratur. Nec ignotum est iudicium de moribus, ob quos maritus vxorem vel dote vniuersa, vel eius parte mulctatam domo expellere poterat, (i) tam libere, vt quidam data opera vxores male moratas, sed beatas dote, quaerent, tantum vt hanc dotem lucrarentur. Cuius rei exemplum est apud PLVTARCHVM (k) et VALER. MAXIMVM (l) Vti porro pater adquirebat per filium: ita vxoris bona omnia dotis nomine marito esse adquisita, docet CICERO. (m) Quin dum VLPIANVS (n) scribit: *Adquiruntur nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu, mancipio habemus*, procul dubio etiam de vxoribus loquitur, quas in manu mancipioque fuisse paullo ante vidimus. Sicuti porro patri liberos aliis venumdare, mancipare et in adoptionem dare iure licebat: ita et

Z 2

Romanos

a) L. 2. C. Th. de tut. et curat. b) Lib. xviii. cap. vi. c) Vlp. tit. ix. rubr. Liu. lib. xxxiv. cap. 111. d) Lib. iv. cap. 181. e) Rœuard ad xii. tab. p. 98. f) Fragm. tit. xi §. xiii. g) Lib. ii. p. 95. h) Gell. Lib. xviii. cap. vi. i) L. 1. C. Th. de iure dot. et ibi lac. Gothof. k) in Mario p. 247. l) Lib. viii. cap. 11. et 111. m) Top. cap. 111. n) Fragm. tit. xix. §. xviii.

Romanos vxores aliis cessisse ac veluti vendidisse legimus. Nam Catonem Vticensem vxorem Marciam praesentem despondisse Hortensio: Augusto vero Tiberium Nerone Liuiam vxorem, etiam praegnantem cessisse, auctores locupletissimos PLVTARCHVM, (a) TACITVM, (b) DIONEM (c) habemus. Denique vti liberi patri erant heredes sui, et pater contra liberis, si quod peculium haberent, iure succedebat: ita idem obtinebat in vxoribus, quae maritis, quibusque mariti heredes legitimi erant. Hinc GELLIVS (d) eos in familiam maritorum et in sui heredis locum venisse ait, et SERVIVS ad illa VIRGILII: (e)

Quaestus sanguine DOTES,

Abnegat, externusque in regnum quaeritur HERES:

De IVRE, inquit traxit, ut non generum, sed HEREDEM diceret. Nam per coëmptionem facto matrimonio coniuges sibi inuicem succedebant. Quae quum ita sint, manifestum profecto videtur, vxores conuenientes in manum redactas esse in potestatem maritorum, adeoque tanquam capite minutas in tutorum potestate esse desisse.

Ex eo vero etiam patet, maritum non fuisse tutorem vxoris. Aut enim in manum conuenerat, aut in matrimonium. Si prius: non magis ei tutore opus erat, quam filio familias, in patria constituto potestate. Sin posterius: matrimonio nihil diminuebatur de tutela legitima, iidemque, qui antea, manebant tutores. Et ita intelligendum marmor apud GRVTERVM: (f) vbi *Furfannia*, L. F. *Saturnina* monumentum se fecisse profitetur SIBI CONIUGI ET TVTORI SVO. Furfannia enim ista non conuenerat in manum, nec tutorem habebat coniugem, sed alium, qui ante matrimonium eius tutor fuerat. Illum enim vocat M. VALERIVM ISAVRVVM; hunc L. ISYCHIVM; vt mirum videatur, quemquam eruditorum ex hoc marmore inferre potuisse, maritos olim fuisse vxorum suarum tutores.

Hisce modis quibus mulieris finiebatur tutela, alium adiecit lex Papia Poppaea, ius trium liberorum. Et hinc facile intelliguntur legis verba: *INGENVA, TER ENIXA VEL IVS TRIVM LIBERORVM CONSEQVITA, TVTELA LIBERATOR*. Tutela, ait lex, adeoque non tantum *legitima*, de qua haec capit IAC. GOTHOFREDVS, sed omni, siue testamentaria, siue datua, vt posset libere res suas administrare, et de iisdem vel inter viuos, vel mortis causa disponere.

Ex quo facem allucere licebit verbis PAPINIANI, (g) quae ICTum eximium, EM. MERILLIVM (h) in sententiam admodum paradoxam deduxerunt. Profert ibi PAPIANVS elegantem hanc e testamento paterno formulam: *Mando filiae meae, pro salute sollicitus ipfus, ut, QVOAD LIBEROS TOLLAT, testamentum non faciat. Ita enim poterit SINE PERICVLO viuere*. Inde vir laudatus colligit, non licuisse olim mulieribus testari nisi per nuncupationem, quia alioquin vix excogitari possit ratio, cur pater salutem filiae testamentum conditurae metuerit, nisi quod mulieres semper oportuerint testari per nuncu-

a) In Catone. b) Lib. v. Annal. cap. 1. c) Lib. XLVIII. p. 184. d) Ibid. e) Aen. Lib. VII. v. 433. f) Inscr. p. 1541, 2. g) L. 77. §. 24. ff. de legat. 2. h) Obf. Lib. II. cap. 1. et Lib. IV. cap. XXXIX.

nuncupationem, adeoque nunquam occulta fuerit suprema earum voluntas. Addit testimonia Graecorum, HARMENOPVLI (a) et ATTALIOYAE, (b) qui non magis mulieres aiunt testari posse *μυσικῶς*, quam *ἀναλφαβήτως*. Denique multa differit de Zelotypia maritorum, ob quam non passi sint Romani feminas scribere occulta, ne forte eo obtentu ad moechos exararent

Arcana verba notata manu.

Sed falli hic virum eximium, vel inde patet, quod multa apud veteres commemorentur *scripta* feminarum testamenta. *Tabularum* Aebutiae, *plena* furoris meminit VAL. MAXIMVS. (c) Galba quum e Liuidae Augustae testamento HS quingenties praecipuum habuisset, *quia* NOTATA non PERSCRIPTA erat *summa*, Tiberio legatum ad quingenta reuocante, *ne haec quidem accepit*, ait SVETONIVS. (d) In scriptis ergo testata fuerat Liuidae; alias locus non fuisset errori circa notas numerorum. Ne vero, quod Liuidae licuit, aliis feminis haut licuisse existimes, de Verania refert PLINIUS, (e) eam, vt in periculo credulam, *poposcisse codicillos, et legatum Regulo SCRIPSISSE*: et paucis interiectis de Aurelia, ornata femina: *Aurelia SIGNATVRA testamentum sumserat pulcherrimas tunicas, Regulus quum venisset ad signandum: Rogo, inquit, has mihi leges. Aurelia ludere hominem putabat, ille serio instabat. Nec multa: coegit mulierem, aperire tabulas, et sibi tunicas, quas erat induta legare. Obseruauit SCRIBENTEM, inspexit AN SCRIPSERIT*. Ita et in ipso iure nostro mentio fit *filiae a matre SCRIPTAE heredis*, (f) *testamenti a Titia facti*, in quo MANV SVA quaedam cauisset, (g) *heredum a femina SCRIPTORVM* (h) *TABVLARVM pupillarum, a matre factarum*, (i) et similibus: vbi frustra MERILLIUS intelligit testamenta nuncupatiua, quum et in scripturam redacta nuncupatione, natura tamen testamenti haut mutetur, nec ideo heres esse incipiat *scriptus*, qui *nuncupatus* ante fuerat, quum hic *scripto* in iure nostro opponitur. (k) Quidquid ergo sit de Graecorum sequioris aevi moribus, quantumcumque curam adhibuerint Romani, ne occulta scriberent mulieres: certissimum saltem est, eas omnino in scriptis condere potuisse testamenta. Quid ergo de loco PAPINIANI? Is, si quid video, ad legem nostram pertinet. Femina, siue in scriptis testaretur, siue per nuncupationem, nunquam poterat testari tam occulte, vt heredis nomen euulgatum non iri certo posset confidere. Testamentum enim condere haut poterat, nisi auctore tutore, quamdiu erat in tutela. (l) Siue ergo tutorem praeteriisset, siue eum instituisset heredem, siue per eundem heredes scripti legitimiue praeteriti resciscerent, sibi vel destinatam vel ademptam esse hereditatem: testamentum facile fiebat internecinum. Quare optimum pro filia consilium capiebat pater, dum ei mandabat, ne testamentum faceret, *donec sustulisset liberos*. Trium enim liberorum matres a tutela liberabantur, et ex eo tempore occulte iis testari licebat, adeoque sine periculo viuere. Ita lex perspicua videtur, et intellectu facillima.

Z 3

IV. Haec.

a) Lib. v. tit. 1. §. 32. b) Synops. tit. xxxii. c) Lib. vii. cap. viii. §. 11. d) Galb. cap. v. e) Lib. ii. Epist. xx. f) L. 19. ff. de inoff. test. g) L. 37. §. 6. ff. de legat. 3. h) L. 3. C. de inoff. test. i) L. 33. ff. de vulg. et pupill. subst. k) L. 21. pr. ff. qui test. fac. poss. l) Vlpian. tit. xx. §. xv.

IV. Haec de ingenuarum tutela. Libertinae eodem fruebantur privilegio, si quatuor enixae essent liberos, vel ius quatuor liberorum impetrassent. Hinc in lege nostra porro sequitur: **LIBERTINĀ QVĀTVOR LIBERORVM IVRE TVTELA LIBERATOR.** Libertinae, ciuitatem Romanam consequutae, id est manumissae testamento, censu vel vindicta, aequae ac ingenuae, in tutela perpetua erant, vel patroni, si superstes esset, vel eius filiorum, nepotumue, si ad plures abiisset. Eius tutelae ratio erat consultissima. Patroni enim libertis quasi agnati erant. Eorum hi adoptabant nomina, iis tanquam agnatis hereditatem intestati relinquebant, si ipsis non essent liberi et heredes sui. Vnde **IUSTINIĀNVS** in constitutione Graeca, quam e basilicis exscripsit **CYRILLVS**, (a) redditurus huius successionis rationem, ait: *Ἐπειδὴ δὲ δοκῶσι ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ εἶναι τῶν ἐλευθερωμένων οἱ ἐλευθερῶντες αὐτούς.* Siquidem **AGNATI** libertorum videntur, qui illos manumiserunt. Quum itaque libertis tanquam agnati succedant patroni: credebant veteres, voluisse legem, etiam tutelae ad eos pertinere, quum et agnatos, quos ad hereditatem lex vocat, eosdem et tutores esse iussisset: quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. (b) Ex quo consequbatur, vt et libertae in perpetua essent patronorum tutela, eaeque nec omnino testari, nec alienare, nec quidquam agere possent sine eorum auctoritate.

Ast ea tutela libertae liberabantur quatuor liberorum iure, siue totidem liberos essent enixae, siue id ius impetrassent vel privilegio vel beneficio Principis. Beneficio sane principis id ius nonnumquam datum esse exemplo **Corneliae Zozimae** patet, cui dedicatum marmor apud **GRVTERVM**, (c) **HABENTIVS QVĀTVOR LIBER. BENEFICIO CAESAR.** Privilegio contra feminis naues mercaturae caussa fabricantibus ius quatuor liberorum dederat **Claudius Imp.** teste **SVETONIO.** (d)

Additum in lege nostra fuerat: **EIDEM SINE AVCTORITATE PATRONI TESTARI FAS ESTO, DVĀ PRO NVMERO LIBERORVM SIBI SVPERSTITVM VIRILEM PARTEM PATRONO RELINQVAT.** Ita enim legem et intulisse et patrono prospexisse ait **VLPĪANVS**, (e) vt mirum sit, postrema haec verba ommissa esse a **IAC. GOTHOFREDO**, et contra ex lege **Falcidia** huic capiti ab eo adlutam esse laciniam: *eique, quibus quid ita datum legatumue sit, eam pecuniam sine fraude sua capere licet*, vt huc referre posset **L. 131. pr. ff. de V. S.** vbi quid fraus sit exponit **VLPĪANVS**, cuius tamen alio pertinuisse fragmentum iam supra ad caput legis octauum ostendimus. Quater ergo enixa, vel ius totidem liberorum consequuta, libere testabatur. Videtur quidem liberta, et cum in tutela erat, testari potuisse, sed eodem fere iure, ac prodigus, quia patrono hereditatem nullo modo poterat interuertere. Non ei erant liberi et heredes sui, qui excluderent patronum. Si vel liberos vel alium quemcumque heredem instituere vellet liberta: patronus non fiebat auctor. Idem, ne tutela solueretur, et ipse hereditate excideret, illam in manum conuenire non patiebatur. Ergo non erat, quod patronus hereditatis iacturam metueret: et inde facile patet ratio, cur **VLPĪANVS**, (f) scribat: *In bonis libertae patrono nihil iuris*

a) Obs. Lib. xx. cap. xxxiv. b) §. vn. Inst. de legit. patr. tut. c) Inscr. p. lxxxix, a. d) Claud. cap. xix. e) Tit. xxix. §. ii, f) ibid. §. ii.

iuris ex editto datur. (Quid enim ei opus erat auxilio praetoris, quum ipse sibi posset consulere?) *Itaque si intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet.* Testari itaque uti dixi, aliter non poterat, quam auctore tutore. Liberata vero tutela, heredem quemcumque iure instituebat. Ne tamen omni lucro excideret patronus, ei pro numero liberorum superstitum vel heredum relinquenda erat PORTIO VIRILIS. Melior ergo ex hac lege erat conditio libertorum, quam libertarum. Illi si non haberent C. sestertium libere testabantur, et patronum iure excludebant: si centenarii, et vel *ἀπράοδες*, vel vnus filii filiaeue parentes essent: dimidiam, si duo essent liberi, portionem virilem, si tres, nihil patronis relinquere cogebantur. (a) Hae semper patrono debebant portionem virilem, siue vnum siue plures liberos haberent superstites, donec IUSTINIANVS liberos libertasque ad eandem conditionem redegit. (c)

Ceterum id priuilegium tamdiu viguit, quamdiu ipsa feminarum tutela. Ea vero mansit ad tempora saltem LEONIS Magni, qui ad Erythrium Praefectum praetorio rescripsit: (d) *Constitutione diuinae memoriae Constantini, lege Claudia sublata, pro antiqui iuris auctoritate, saluo manente agnationis iure, tam consanguineus, id est frater, quam patruus, ceterique legitimi ad pupillarum feminarum tutelam vocantur.* Interpolatam esse hanc Leonis constitutionem, additumque epitheton *pupillarum*, vel inde patet, quod ad legem Claudiam prouocauerat LEO, quam non ad pupillarem, sed perpetuam feminarum tutelam pertinuisse iam supra monuimus. Post Leonem tamen paullatim ab vsu recessisse videtur haec tutela, idque vel inde colligas, quod Iustinianus nullam eius volam vel vestigium in tota iuris digestionem existare passus est.

C A P V T XII.

Ad Caput Legis Decimumtertium.

DE DIVORTIO LIBERTAE PROHIBITO.

I. *Caput XIII. de diuortio libertae egit.* II. *Gothofredus illud multis laciniis auxit. Eius legitima verba.* III. *Diuortia initio permessa viris non uxoribus. Hae quando a viris diuertere coeperint? Locus Martialis expositus. Libertae non licebat a patrono diuertere. Quenam libertae, et qui patroni intelligantur? An desponsatae patronis repudium dare potuerint? An concubinae recte a patrono discesserint? L. 1. pr. ff. de concub. exposita. An de concubina aliquid in lege fuerit? Quando cesserit hoc ius patronorum?* IV. *Lacinia de genero ac socero a Gothofredo adfuta quo pertineat?*

I. Superiori capiti illud proxime subiunctum fuisse videtur, quod itidem ad libertinas, et quidem patronis nuptas pertinuit, easque a viris prohibuit diuertere. Quamuis enim vir eximius, IAC. GOTHOFREDVS id ipsi capiti septimo praemittat, huc tamen

a) §. 2. Inst. de success. libert. b) §. 3. Inst. eod. c) L. 3. C. de legit. tut.

tamen potius illud pertinere vel ideo arbitramur, quod VLPIANVS (a) et MARCELLVS (b) libro demum tertio, PAVLLVS (c) libro II commentariorum de hoc patronorum priuilegio egerunt.

II. Et GOTHOFREDVS quidem, quamuis legitima huius capituli verba existent, illis tamen varias lacinias adiuere non dubitauit, ipsumque caput tale fuisse fingit:

Si secundum H. L. nuptiae contractae fuerint, DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTAE, QVAE PATRONO NVPTA EST, INVITO PATRONO, cumque altero connubij ius, QVAMDIU PATRONVS VXOREM EAM ESSE VOLET NE ESTO. GENER SOCERVE inuiti in reos testimonium ne dicunt. Liberta quae patroni voluntate nupta erit, operarum obligatione liberator. Quae in concubinato patroni erit, ab inuito eo discedere, alterique se in matrimonium vel concubinatum dare ius esto.

Enimvero eum rem acu tetigisse vix arbitror. Quamuis enim primo hanc formulam: *Si secundum H. L. nuptiae contractae fuerint, sollemnem fuisse largiamur legi Papiae Poppaeae, non tamen est, cur eam hic locum habuisse existimemus, quum statim sequatur: QVAE PATRONO NVPTA EST. Deinde nemo temere crediderit, ei capiti aliquid de generi socerive priuilegio in dicendo testimonio additum fuisse, quum et ex alia lege Iulia id priuilegium descendat, et cum capite nostro vix quidquam habeat commercii. De liberta porro ab operis liberanda non hoc caput egit; sed longe posterius, quod nobis XXXIX, vti suo loco demonstrabimus. Denique quae de liberta concubina addidit GOTHOFREDVS, ea et parum accurate expressa, et non tam ex ipsa lege, quam eiusdem interpretatione esse, paullo post adparebit. Quae quum ita sint, collatis inter se fragmentis VLPIANI, (d) ita potius restituenda arbitramur legitima huius capituli verba:*

NE DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTAE, QVAE NVPTA EST PATRONO, QVAMDIU IS EAM VXOREM ESSE VOLET, NEVE INVITO ILLO ALII NVBENDI POTESTAS ESTO.

Sic ergo id vnum hoc capite cauetur, ne liberta, patrono nupta, ab illo inuito diuertat, aliique se det in matrimonium.

III. De ea re lex ait: *NE DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTAE ESTO.* Diuortiorum, vti in vulgus notum, magna erat apud Romanos licentia, maxime, ex quo vxores in manum conuenire coeperant paullo rarius. Saltim olim maritis non sine causa fontica: vxoribus nullo modo diuortia permiserat Romulus, vti iam PLVTARCHVS (e) obseruauit. Quam legem et in XII tabulas migrasse, e loco CICERONIS (f) colligunt. Sed et PLAVTI (g) temporibus nondum vxoribus ius videtur fuisse diuertendi a maritis. Apud illum enim grauiter conqueritur Syra:

Ecastor,

a) VLP. Lib. III. L. vlt. ff. de diuort. L. 27. L. 29. L. 45. ff. de R. N. b) MARCELL. Lib. III. L. 50. ff. de R. N. c) PAVLL. Lib. II. L. 2. ff. de concub. L. 63. fol. matr. d) VLP. Lib. III. L. vlt. pr. ff. de diuort. L. 45. pr. ff. de R. N. e) In Romulo p. 39. f) Philipp II. cap. XXVIII. g) Mercat. Act. IV. Scen. VI. v. I. sequ.

*Ecastot, lege dura vivunt mulieres,
 Multoque iniquiore miserae, quam viri.
 Nam si vir scortum duxit, clam uxorem suam,
 Id si rescipit uxor, impune est viro:
 Vxor viro si clam domo egressa est foras,
 Viro fit CAVSSA, exigitur matrimonio.
 Vtinam lex esset EADEM, quae VXORI est, viro!*

Et paucis interiectis: (a)

*Ecastor faxim, si itidem plebantur viri,
 Vti ILLAE EXIGVNTVR, quae in se culpam commertent,
 Plures viri sint VIDVI, quam nunc mulieres.*

Tantum ergo abest, ut primis reip. temporibus a maritis diuortere potuerint vxores, ut Sp. Caruilius mirarentur Romani, anno ab V. C. circiter quadringentesimo vxorem primum repudiantem, ceu DIONYSIVS HALICARN. (b) PLYTARCHVS (c) et VALER. MAXIMVS (d) referunt. At posteaquam rarius uti dixi vxores conuenire coeperunt in manum; hae quoque maritis repudium mittere, aliisque nubere religioni sibi non ducebant. Exemplum Paullae Valeriae est apud CICERONEM, (e) quae diuortium sine causa fecerat, quo die vir e provincia venturus erat, nuptura D. Bruto. Similia repudia tam saepe paullatim mitti coeperant, ut in ea passim iuebantur auctores grauissimi. SENECA (f) sane: Numquid iam, inquit, vlla repudio erubescit, postquam illustres feminae non consulum numero, sed MARITORVM, annos suos computant, et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii? Et IUVENALIS: (g)

- - - Sic sunt OCTO MARITI
 Quinque per auctumnos, - - -

Denique MARTIALIS: (h)

- - - Toties quae nubit, adultera LEGE est,
 Offendar moecha simpliciore minus.

Qui postremus locus ex ipsa lege nostra videtur interpretandus, qua Augustum diuortii modum imposuisse, testis locupletissimus est SVRONIVS. (i) Si qua ergo mulier sine iusta ac legitima causa, viro misisset repudium, aliique nupsisset: adultera habebatur, quia nec prius matrimonium iuste solutum, nec posterius ratum erat. Id si vxor fecisset saepius, non simplex erat adultera, sed quavis moecha deterior, pluribusque probris inquinata.

Quamuis

a) Mercat. Act. iv. Scen. vi. v. 19. sequ. b) Lib. ii. p. 96. c) In Romulo p. 39. et in Numa. p. 77. d) Lib. ii. cap. 1. e) Lib. viii. ad Famil. Epist. vii. f) Lib. iii. de Benef. cap. xvi. g) Sat. vi. v. 20. h) Lib. vi. Epigr. vii. i) Aug. cap. xxxiv.

Quamuis vero iste mos inualuisset, ut frequenter uxores a viris diuorterent: non tamen DIVORTII FACIENDI POTESTAS ERAT LIBERTAE, QUAE PATRONO NUPTA ERAT. Loquitur lex de LIBERTA, et quidem de ciue Romana per censum vel vindictam manumissa. Cum ea sola enim connubii ius erat, non cum Latina vel dedititia. Loquitur porro de ea, quae ius aureorum annulorum non fuerat consequuta. Licet enim et id beneficium iura patronatus nemini adimeret: ex libertina tamen faciebat ingenuam, (a) et quum nuptiae ad ius patronatus non pertineant, vix videbatur ad eam porrigendum, quod de sola liberta lege cautum fuerat. Et huc procul dubio pertinet fragmentum VLPIANI: (b) *Etiam FEMINAE ius annulorum aureorum impetrare, et natalibus restitui poterunt.* Nec deinde ad eam libertam pertinebat hoc privilegium, quae libertatem ex fideicommissio fuerat consequuta. Ita enim a principe rescriptum esse testatur MARCELLVS, (c) cuius haec verba sunt: *Proxime constitutum dicitur, ut quum quis libertam suam duxerit uxorem, quam ex FIDEICOMMISSO CVVSSA manumiserit, licet libertae inuito eo nuptias contrahere: puto, quia non ferendus, (forsan praefendus) is, qui ex necessitate manumisit, non suo arbitrio, magis enim debitam libertatem praeficit, quam vllum beneficium in mulierem contulit.* Haec tenus MARCELLVS, qui quum Antonini Pii aetate potissimum floruerit, ab eoque Imperatore, teste IULIO CAPITOLINO in sciendo iure adhibitus fuerit in consilium, et tamen de constitutione ista, tanquam sibi non nisi ex fama nota scribat: *Proxime constitutum dicitur: verosimile est, auctorem illius esse Hadrianum.* Meminit eiusdem exceptionis MODESTINVS, (d) vbi patrono inuito libertam ab eo discedere posse negat: *nisi EX CAVSSA FIDEICOMMISSI manumissa sit: tunc enim posse, licet eius sit liberta.* Contra non licebat libertae communi ab alterutro, cui nupserat patrono discedere. Quamuis enim ei id ius vindicasset Priscus lauolenus: plerique tamen teste CAIO, (e) recte probarunt, libertam eo casu ad hoc ius non esse admittendam, *quia libertam eius esse, negari non possit, licet alterius quoque sit liberta.*

Addit lex: QUAE PATRONO NUPTA ERIT. Patronus est, qui manumisit eum eamue, quem quamue in iusta seruitute habuerat. Nec interest, diuturna fuerit haec seruitus, an momentanea. Vnde et is patronus erat, *qui hac lege emerat, ut manumitteret.* (f) Quod ius quidem VLPIANVS ex rescripto Imperatoris sui et diui patris eius, id est, ex constitutione Antonini Caracallae et Seueri esse ait: sed simile quid iam olim a Marco Aurelio Antonino et Commodo constitutum esse, ex aliis VLPIANI fragmentis, (g) et rescripto ALEXANDRI (h) patet. Vnde malim existimare, Seuerum et Caracallam hoc ius nouis constitutionibus renouasse, quam sollicitare textum, et cum HALOANDRO in d. L. 45. ff. de R. N. legere *D. Marci pro D. patris.*

Deinde et filius familias hoc iure gaudebat, si castrensis peculii ancillam matrimonii causa manumississet. Erat enim et hic, patronus secundum constitutiones, nec patri eius vllum ius in libertam competeat, vti censet VLPIANVS. (i) Quae rit idem,

an

a) L. pen. et vlt. ff. de iur. aur. ann. b) VLP. Lib. III. L. 4. ff. eod. c) MARCELL. Lib. III. L. 50. ff. de R. N. d) L. 10. ff. de diuort. e) L. 46. ff. de R. N. f) VLP. Lib. III. L. 45. pr. ff. de R. N. g) L. 3. §. 3. ff. de suis et legit. L. 10. pr. ff. de in ius voc. h) L. 3. C. si mancip. ita fuerit alien. i) VLP. Lib. III. L. 45. §. 3. ff. de R. N.

an pariter fruatur, qui iurauerit, se patronum esse? idque negat, (a) quum alibi id videatur recte affirmare. (b) Sed omnino arbitror veteres discreuisse iura patronatus, quae in reuerentia consistunt, ab iis, quae cum praestationibus quibusdam essent coniuncta. Quorum illa et ei, qui sese patronum esse iurauerat, concedenda, haec eidem deneganda existimabant. Hinc nolebant quidem eum, qui se patronum esse iurauerat, in ius vocari; at minime illi concesserunt ius succedendi ab intestato, (c) nec passi sunt ab eo impediri libertam, meditantem diuortium, et in alterius torum concessuram.

Negat praeterea **VLPIANVS**, eum hoc iure frui, qui non suis numis compararit ancillam, quam manumisit, (d) vel ab alio, ut manumitteret, pecuniam acceperit. (e) Ast in diuerfa itum video circa quaestionem, an et captiuo patrono ius sit, intercedere secundis nuptiis libertae sibi nuptae? De ea enim specie ita differit **VLPIANVS**: (f) *Si ab hostibus patronus captus esse proponatur, vereor, ne possit ista connubium habere nubendo, quemadmodum haberet, si mortuus esset. Et, qui IULIANI sententiam probarent, dicerent, non habituram connubium, putat enim IULIANVS, durare eius libertae matrimonium etiam in captiuitate propter patroni reuerentiam. Certe si in aliam seruitutem patronus fit deductus, procul dubio dissolutum erit matrimonium.* Fuere itaque qui id ius patrono esse cum Iuliano concederent: fuere, qui illud eidem negarent. **VLPIANVS**, qua erat modestia, timidiuscule Iuliani sententiam deserit, vsus formula: *vereor ne possit*, qua vsos esse veteres, qui inter dissentientes proferebant sententiam, exemplis ostendit **FR. DVARENVS**. (g) Existimat itaque, ex principiis iuris omnino exspirasse captiuo patrono ius in libertam, eamque impediri non posse, quo minus sibi nouam conditionem quaerat: saltim id certum esse, si Patronus in aliam seruitutem fuerit ductus, veluti si seruus poenae factus atrocitate sententiae, vel si pretii participandi causa se passus sit venundari. Denique quum ius patronatus non solum ad manumissorem, sed et ad eiusdem liberos pertineret: consequens erat, ut et filius familias ancillam a patre manumissam, quam vxorem duxerat, posset impedire, quo minus a se discederet, aliamque conditionem matrimonio suo anteferet. Idemque dicendum videbatur, si alterius patroni filius, viuo altero, communem libertam duxisset. (h) Si filiusfamilias iussu patris ancillam matrimonii causa manumiserat, eamque deinde duxerat pater: ea liberta, **IULIANO** (i) iudice, perinde habebatur, atque si ab ipso patre esset manumissa, et proinde, pater qui eam vxorem duxerat hoc beneficio legis Pappiae Poppaeae aduersus illam recte utebatur. Denique id ius non erat illi, qui libertam fratri adsignatam a patre vxorem duxerat, quia omne ius libertorum adsignatorum in eum transfulerat senatus, cui id pater tribuisset. (k)

Non abs re lex nostra porro addit **QVAE PATRONO NUPITA EST. Vbi enim iustae nuptiae non interuenerant, nec beneficio huic locus esse videbatur. Hinc non impe-**

A a 2

diebat

a) **VLPIANVS**. Lib. III. L. 43. §. 1. ff. de R. N. b) L. 8. §. 1. ff. de in ius voc. c) L. 14. ff. de iure patr. d) **VLPIANVS**. Lib. III. L. 45. §. 2. ff. de R. N. e) L. 3. §. 4. ff. de oper. libert. f) **VLPIANVS**. Lib. III. L. 45. §. ult. ff. de rit. nupt. g) *Disp. anniuers.* Lib. II. *Disp.* XI. h) L. 48. pr. ff. de rit. nupt. i) L. 51. §. 1. ff. cod. k) L. 48. §. 2. ff. cod.

diebat lex, quo minus desponsa liberta patrono mitteret repudium, (a) aliique nubere. Inuitam enim patronus ducere non poterat, neque eousque porrigenda videbatur debita patrono reuerentia, ut liberta inuita cum eo indiuiduam vitae consuetudinem inauspicato inire cogeretur, (b) nisi ea lege manumissa esset, ut patrono nubere. (c) Quid vero si is, cui per leges libertam ducere nefas erat, eandem tamen pleno adfectu diligeret, ac pro vxore haberet? Ea tantum abest, ut a patrono discedere non posset, ut ne liceret quidem patrono, eandem habere in matrimonio, quamdiu id maneret impedimentum. Sin autem patronus v. c. senator, libertinae iunctus eam dignitatem amiserat: in ea conditione erat liberta, ut vxor esse inciperet, ex eoque sequebatur, ut iam ab eo tempore patronus, fenatu motus, eam meditantem diuortium iure prohiberet. Et haec ipsa species est, quam ad hoc legis caput tractauit VLPIANVS, (d) dum scribit: *Si quis in Senatorio ordine agens libertinam habuerit uxorem, quamuis interim vxor non fit, attamen in ea conditione est, ut, si amiserit dignitatem, VXOR ESSE INCIPAT.*

Ob eandem rationem patrono denegabatur id beneficium, si contra legis praescriptum fecisset nuptias cum liberta, quae artem ludicram, aut quaestum corpore fecisset. (e) Sed quid de liberta concubina dicamus? IAC. GOTHOFREDVS, uti supra vidimus, eam quoque a patrono discedere, et alii vel nubere vel sese in concubinatum dare potuisse statuit. Sed falsum primo est, ea de re legem nostram quidquam cauisse: nec magis deinde verum videtur, libertae ex concubinatu patroni in alterius cuiusdam matrimonium transire fuisse integrum. Fraudi viro eximio fuit locus hic vexatissimus VLPIANI, (f) quem expendere iuuabit paullo accuratius. *Quae in concubinatu est, ab inuito patrono poterit discedere, et alteri se in matrimonium aut in concubinatum dare. Ego quidem probo in concubina, adimendum ei connubium, si patronum inuitum deserat, quippe quum honestius sit patrono, libertam concubinam, quam matremfamilias habere.* Verba haec paene perplexa quibusdam et ἀντιλεγόμενα videntur. Initio enim legis VLPIANVS concubinam ab inuito patrono discedere, aliique aut nubere aut se in concubinatum dare posse concedit: deinde vero statim subiungit contrarium, adimendum esse libertae connubium, si patronum inuitum deserat. Id quod adeo torisit interpretes quosdam, ut prius comma plane expungere non dubitarent. (g) Accedit, quod VLPIANVS in hac lege concubinae patronum inuitum deserenti concedat, ut alii se possit in concubinatum dare, quum tamen alibi (h) cum IULIANO diserte scribat, *eam nec in concubinatu alterius patroni, (vel vti HALOANDER describi iubet, alterius, quam patroni,) esse posse.* Denique vix adparet, quomodo huic decisioni VLPIANI quadret addita ratio: *Quippe quum honestius sit patrono, libertam concubinam, quam matremfamilias habere.* Enimuero vix est, quod nodum in scirpo quaeramus. Plerisque, si quid video, vna littera perperam posita illufit. Prima periodus nec adulterina est, nec, quod IAC. GOTHOFREDO

visum

a) VLP. Lib. III. L. 45 §. 4 ff. eod.   b) L. 28. ff. de R. N.   c) VLP. Lib. III. L. 29 ff. eod.
d) Ib. L. 25 ff. de R. N.   e) L. 48. §. 1. ff. eod.   f) L. 1. pr. ff. de concubin.   g) Schard, Lex
iurid. voce concubina.   h) VLP. Lib. III. L. 11, pr. ff. de diuort.

visum, VLPANI complectitur sententiam: sed est ipsa quaestio, quam proponit iureconsultus. Querit VLPANVS: *Quae in concubinato est, AN (ita lego pro AN) inuito patrono poterit discedere, et alteri se aut in matrimonium, aut in concubinatum dare?* Dissensisse enim circa hanc quaestionem veteres, vel ex IULIANI sententia patet, qui libertae ne concubinatum quidem, nedum matrimonium cum alio, quam cum patrono, concedit. (a) Quid vero VLPANVS? *Ego quidem, inquit, probo in concubina, adimendum ei connubium, si patronum inuitum deserat.* Negat ergo, concubinam, patrono deserto, alii nubere posse, aut non, ut IULIANVS, negat, eandem se alii in concubinatum dare posse, addita ratione, *quippe quum honestius sit patrono, libertam concubinam, quam matremfamilias habere.* Quorum verborum non is sensus est, quem ei vulgo adfingunt interpretes, et in his vir eximius, BARN. BRISSONIVS, (b) ac si honestius sit patrono, libertinam in concubinato habere, quam in matrimonio: (ea enim ratio ἀπερδιόνοσος esset, nec quadraret decisione VLPANI.) sed id innuit VLPANVS, honestius esse patrono, concubinam quae ab eo inuito discesserit, alterius concubinam esse, quam ad dignitatem matrisfamilias adspirare, eumque fructum capere illatae patrono iniuriae, ut melioris apud virum alterum conditionis sit, quam apud patronum.

Ita textus VLPANI nihil habet, quod offendere possit. Iam id addo, libertam concubinam ne tunc quidem in concubinatum se dare potuisse alii, si patronus furere coeperit. Ita enim PAVLLVS (c) non in libro XII ad Legem Iul. et Papiam, (quum decem tantum scripserit,) sed in libro II: *Si patronus libertam concubinam habens furere coeperit: in concubinato eam esse, (id est concubinatum furore non solui, nec libertam se alii vel in matrimonium, vel in concubinatum dare posse) humanius dicitur.* Cuius decisionis hanc rationem reddit VLPANVS, (d) quod *inuitus accipiatur non solum, qui dissentit, verum etiam, qui nec consentit,* adeoque et ignorans et furiosus.

Ceterum libertae tamdiu non licebat a patrono discedere, QUAMDIU PATRONVS EAM VXOREM ESSE VELLE. Quare patronus hoc excidebat beneficio, simul ac vel patronus esse, aut cum liberta in matrimonio viuere velle desiisset, (e) Velle autem desiisse videbatur, non solum qui libertae diuortium diserte concessisset, verum etiam, qui quidquam fecisset, ex quo posset colligi, eum a libertae nuptiis abhorreere; veluti qui contra discedentem actionem rerum amotarum instituisset, vel eandem accusasset adulterii, vel noua fecisset sponsalia, vel concubinam aliam sibi adhibuisset. (f)

Denique in lege sequitur, *libertae NEC ALII, PATRONO INVITO, NVBENDI POTESTATEM esse.* Quod si itaque in alterius torum concesserat: cuicumque nupsisset, pro non nupta habebatur, et nec dos, nec nuptiae intelligebantur. Hinc etiam, soluta altera coniunctione illegitima, denegabatur ei dotis actio. (g) Et ex eadem ratione liberos ex isto coitu natos legitimos haut fuisse, facile est ad intelligendum. Quamuis autem liberta, discedens a patrono inuito maneret vxor, diuortiumque ipso iure nullum esset:

Aa 3

a) L. II. pr. ff. de diuort. b) De iure connub. p. 266. c) PAVLL. Lib. II. L. 2. ff. de concubin. d) VLP. Lib. III. L. 45. §. 5. ff. R. N. e) IB. L. II. §. 1. ff. de diuort. f) IB. L. II. §. 2. ff. de diuort. g) IB. L. II. pr. ff. eod.

in poenam tamen illatae patrono iniuriae eorum commodorum faciebat iacturam, quae alioquin vxoribus competunt. Hinc negabatur ei bonorum possessio ex edicto VNDE VIR ET VXOR. De qua VLPPIANVS: (a) *Si diuortium quidem sequutum fit, veruntamen iure durat matrimonium: haec successio locum non habet. Hoc autem in huiusmodi speciebus procedit; Liberta ab inuito patrono diuortit: LEX IVLIA de maritandis ordinibus retinet istam in matrimonio, dum eam prohibet alii nubere inuito patrono. Item Iulia de adulteriis, nisi certo modo (adhibitis praeter libertum septem testibus,) diuortium factum fit, pro infesto habet. Nec dubito, quin huiusmodi libertas, tamquam indignae eripuerit fiscus, quidquid ante isthoc diuortium ei patronus secundum leges decimarias testamento destinauerat.*

IV. Addit huic capiti GOTHOFREDVS verba: *GENER SOCERVE inuiti in reos testimonium ne dicunt.* Sed ea ab hoc loco aliena esse et ad caput VI pertinere, iam supra obseruauimus. Explicat quidem TER. CLEMENS in lib. II. commentariorum (b) vocabula SOCER et SOCERVS: sed legem eis id dedisse vt aduersus se inuicem foceri et generi nurusue testimonium dicere non cogerentur, id vero non addit. Nec id priuilegium ex lege PAPIA POPPAEAE est, sed, vti ex PAVLLI (c) et CAII (d) commentariis, aliisque locis (e) constat, ex lege Iulia de iudiciis publicis. Qua occasione vero iureconsulti huius iuris meminerint, iam ad caput sextum ostendimus.

CAPVT XIII.

Ad Caput Legis Decimum Quartum.

DE TVTORE MVLIERI DOTIS CAVSSA DANDO.

I. *Caput decimum quartum quale fuerit? II. Dotis apud Romanos ratio. Quid dotem dare, dicere, promittere? Tutoris ad id datio. Cur praetori et non simul tribunis plebis id negotium datum? III. Tria SC. quae ad hanc legem accesserunt. Eiusdem abrogatio.*

I. **Q**uaeunque haecenus expendimus legis Papiae Poppaeae capita, ea omnia in tribus prioribus VLPPIANI et TER. CLEMENTIS commentariis locum habuerunt. Quum vero adhuc vnicum ex libro III supersit TER. CLEMENTIS (f) fragmentum, quod de tutore dotis caussa dato agit: de sequentibus autem capitibus omnibus aliis libris agatur: non abs re suspicamur, decimum quartum legis caput egisse de tutore ad dotem dandam dicendam promittendamue dato. Et quia ex nullo fragmento pandectarum, quale id fuerit, suspicari licet: verosimile sane est, illud fragmentum TERENTI ad ius, Iustiniani temporibus abrogatum, pertinuisse. Tale vero est, quod nobis ita describit VLPPIANVS: (g) *Ex lege IVLIA de maritandis ordinibus tutor datur a Praetore vrbis*

a) L. 1. §. 1. ff. vnde vir et vxor. b) L. 146. ff. de V. S. c) L. 4. ff. de testib. d) L. 7. ff. eod. e) L. 10. pr. ff. de grad. et adfin. f) TER, CLEM, Lib III, L. 61, ff. de iur. dot. g) Fragm. tit. xi, §. 22.

bis ei mulieri virginiae, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamue, si legitimum tutorem pupillum habeat. Ex his ergo verbis, quibus TER. CLEM. fragmentum accurate quadrat, tale fuisse patet hoc decimum quartum legis nostrae caput:

Ei mulieri virginiae, quam ex H. L. nubere oportebit, tutor ad DOTE M DANDAM, DICENDAM PROMITTENDAMVE, si legitimum tutorem pupillum habeat, a praetore urbano datur.

Eodem modo hoc caput, quod ipsi quintum est, extulit IAC. GOTHOFREDVS, nisi quod vltima verba, CHARONDAM sequutus ita sistit: *si legitimum tutorem non habeat:* quae tamen lectio, et codici TILIANO, in quo nostra occurrit, (a) plane aduersatur.

II. Dabatur ergo ex hac lege tutor MVLIERI VIRGINIVAE QVAM EX H. L. NVBERE OPORTEBAT, adeoque tam impuberi quam viri potenti. Quamuis enim legitimus annus, quo femina nubere posset, ex capite huius legis quinto esset duodecimus: eodem tamen loco monuimus, etiam infantia maiores potuisse desponderi, et saepe desponsas esse, adeoque et dotem procul dubio recte ab iis datam, dictam promissamue esse. Quorum nihil explicari ab iis poterat, sine auctoritate tutorum. Ad feminas vero adultas et maiores id caput pertinuisse, vel ideo nemo negauerit, quod eas in perpetua vixisse tutela, nec quidquam sine tutorum auctoritate promittere aut alienare potuissent, iam supra ostendimus.

Hinc porro in lege sequitur: TUTOR AD DOTE M DANDAM, DICENDAM PROMITTENDAMVE DATOR. Dotis apud Romanos longe alia ratio erat, ac apud alias gentes. Pleeraeque olim nationes iis moribus utebantur, ut maritus sibi coemeret vxorem. De Hebraeis, Syris, aliisque gentibus orientalibus res clara est. Sane Saul pro filia Michol poposcit centum Philistaeorum praepudia. (b) Calebus filiam Axam ei promisit, qui capturus esset Cariath Sepher: (c) quam operam pro pretio sponsae fuisse obseruat V. C. IO. DOUGHTAEVS. (d) Ita et Iacobi vxores se a Labane patre venditas, id est, pro opera quatuordecim annorum marito addictas conqueruntur. (e) Apud Assyrios patres mercatum filiarum instituisse, docet AELIANVS, (f) idemque de Armeniis IVSTINIANVS (g) tradit. Similia de Germanis nostris obseruat TACITVS, (h) ex quo, nec non ex legibus, a Lindenbrogio editis, constat, plerasque originis Germanicae gentes hunc morem seruasse quam diutissime, ut vxores sibi pretio coemerent, et dotem non vxori marito, sed maritus vxori adferret. (i)

Dotem itaque apud plerasque gentes non vxori marito, sed maritus vxori constituebat: Haec vero si quid adferret ad maritum, id ideo fiebat, quia moribus antiquis non filiae sed filii parentum hereditatem cernerent, ceu praeclare docuit V. C. IAC. PERIZONIUS. (k) Hinc aliquid dabatur filiabus, quo augerent virorum patrimonium, ne plane

a) Cuiac, ad Vlp. eod. et Lib. xxvii. Obs. cap. xxvii. b) 1 Sam. xviii, 25. c) Ios. xv, 16. d) Anal. S. ad 1 Sam. xviii, 25. e) Gen. xxxi, 4. f) Hist. var. Lib. iv. cap. 1. g) Nou. xxxi. h) de Mor. Germ. cap. xviii. i) V. C. Nic. Hier. Gundl. de emt. vx. cap. 1. k) De lege Voc. p. 87.

plane exfortes essent bonorum paternorum, quale quid etiamnum inter principes passim obtinere nouimus.

Ast apud Romanos alia erat dotis natura et indoles. Ii enim ante legem Vociam, et postea, quum eam ciuitatis opulentia peruertisset, filias aequae ac filios ad successionem in bona paterna vocabant, et nihilominus illis dabant dotes, quas ad sustinenda matrimonii onera ad virum adferrent. Nimirum apud Romanos et vxor maritum, et maritus vxorem coemebat. De coemtione mariti praeclarus locus VARRONIS exstat apud NONIUM (a) ubi nubentes, veteri lege Romana, tres asses ad maritum venientes ferre solitas, ait, quorum unum, quem in manu tulerint EMENDI CAUSSA, marito dederint; alterum, quem in pede habuerint, in foro larium familiarium posuerint, tertium, in saccipione conditum, in compito vicinali consueuerint resignare. De vxoris vero coemtione et marmora testimonium perhibent, et in illis Patauinum, in quo legimus:

PUBL. CLAUD. QVAEST.

AER.

ANTONINAM. VOLVMNIAM.

VIRGINEM.

VOLENT. AVSPIC.

A. PARENTIBVS. SVIS. COEMIT.

ET. FAC. IIII. IN. DUM.

DVXIT.

Quemadmodum vero illi tres asses, quos secum noua nupta adferebat, quasi artha erant emtionis: ita dos veluti iustum pretium habebatur: eoque fiebat, vt, quamdiu iste coemtionis ritus Romae vigeat, vix maritum reperiret virgo indotata. Hinc apud PLAVTVM (b) Euclio:

*Virginem habeo grandem, DOTE CASSAM atque ILLOCABILEM,
Neque eam queo locare cuiquam.*

Quin et postea vix virum inueniebat indotata, adeo vt PAVLLVS (c) noster scribat: *Reipublicae nostrae interest, mulieres dotes saluas habere, PROPTER QVAS nubere possunt.* Si qua vero indotata reciperetur in torum: ea magis concubina videbatur, quam materfamilias. Et ita intelligenda illa Lesbionici apud PLAVTVM: (d)

*Nolo ego mihi te tam prospicere, qui meam egestatem leues,
Sed ut inops, infamis ne sis, ne mihi hanc famam differant,
Me germanam meam sororem in CONCVBINATVM tibi
Sic SINE DOTE dedisse magis, quam in matrimonium.*

Hinc quamuis nec dos nec domum deductio faceret nuptias: plerumque tamen illae e dotalibus instrumentis iudicabantur, non fecus ac hodie ex *ισερολογια* ecclesiastica. Quod pluribus demonstrare non opus est. Dos

a) Cap. xxii. n. 1. b) Aulul. A&. ii. Scen. ii. v. 14. c) L. 2. ff. de iure dot. d) Trin. A& iii. Scen. ii. v. 62.

Dos illa vel DABATUR, vel DICEBATUR, vel PROMITTEBATUR. *Dabatur et promittebatur* a quocumque: *Dicebatur* a muliere nuptura, eiusue debitore, itemque patre vel auo paterno. (a) DABATUR ita, vt pecunia dotalis consignata pridie nuptias apud auspices deponeretur, in crastino nuptiarum viro tradenda: quemadmodum Messalina super flagitia cetera atque dedecora etiam C. Silio nupfisse dicebatur, DOTE inter auspices CONSIGNATA: (b) quod et TACITVS (c) confirmat, et IUVENALIS, (d) qui plane iuridice:

- - - *Dudum, inquit, sedet illa parato
Flammeolo, Tyriusque palam genialis in hortis
Sternitur, et RITV decies centena DABVNTVR
ANTIQVO, veniet cum SIGNATORIBVS AVSPEX.*

DICTIO DOTIS fiebat verbis sollempnibus, (e) nulla tamen praecedente hanc obligationem interrogatione, vt obseruauit CAIVS. (f) Quamuis enim haec conciliare sibi non posse videatur vir summus, CL. SALMASIVS, (g) et ideo, sollempnia verba vel ideo intercessisse neget, quod stipulatio non fuerit adhibita: eum tamen hic fugit ratio, parum quippe cogitantem, non sola stipulatione verborum obligationem constituisse, sed et aliis modis, veluti dotis dictione, et promissione operarum iurata, de quibus modis, quos Tribonianus silentio transmittit, CAIVS (h) agit paulo accuratius. Credibile autem est, dotem dicturum expressisse summam, eandemque acceptasse sponsum, quemadmodum apud TERENTIUM (i) Chremes:

- - - *Dos, inquit, Pamphile est
Talenta quindecim.*

Cui Pamphilus statim respondet: *Accipio.* Similes fere formulae in iure nostro (k) passim occurrunt.

PROMITTI denique dos solebat a quocumque, dum promittens interrogatus responderet et stipulato promitteret, Cuiusmodi promissionis exemplum est apud PLAVTUM: (l)

LY. *Isthaec lege, cum ista dote, filiam tuam sponden' mihi uxorem dare?*

CA. *Spondeo.*

Nihil vero horum sine auctoritate tutoris explicari potuisse ab ipsa muliere, iam supra monuimus: idemque confirmat CICERO: (m) *Dotem Valeria pecuniam omnem suam dixerat. Nihil istorum explicari potest, nisi ostenderit illam in tutela Flacci non fuisse. Si fuit, quaecumque SINE HOC AVCTORE est dicta dos, nulla est.* Quum vero contingere posset, vt legitimus

a) Vlpian. Tit. vi. §. 1. ii. b) Suet. Claud. cap. xxvi. c) Annal. Lib. xi cap. xxvii. d) Sat. x. v. 329. e) L. 3. C. Theod. de inc. nupt. f) Inst. Lib. ii. tit. ix. §. 111. g) de Modo vsur. cap. xvi. h) ibid. §. 111. iv. i) And. Aët. v. scen. 17. v. 47. k) L. 25. L. 44. §. 1. L. 46. L. 57. L. 59. ff. de iur. dot. l) Trinum. Aët. v. Scen. 11. v. 39. m) Pro Flacc. cap. xxxiv. sequ.

legitimus tutor quem habebat nuptura mulier, adhuc esset impubes: eo casu tutor ei ex hac lege dabatur ad dotem *dandam, dicendam, promittendamue*. Nullum huius tutoris in pandectis nostris exstat vestigium, sed eum fere vbique expunxit Tribonianus, quia eius temporibus illa mulierum tutela plane ab usu recesserat. Seruauit tamen nobis nescio quo fato fragmentum *TER. CLEMENTIS*, (a) sed interpolatum, siquidem in eo *curatoris dotis dandae causa constituti* meminit, loco tutoris. Ex eo autem primo discimus, vanam fuisse dotis promissionem, licet auctore tutore factam, si amplius doti promissum esset, quam facultates mulieris valerent, siquidem quod amplius erat promissum, quam promitti oportuerat, infirmari solebat. Deinde ex eodem textu patet, (b) tutorem huiusmodi res quidem mulieris dotis nomine tradere, non autem easdem in id vendere potuisse, vt pretium in dotem daretur. Quod si tamen aliter honeste nubere non posset mulier, tutor huiusmodi intrabat apud iudicem, qui eum constituerat, eumque rogabat, vt causa cognita ei dotem, rerum venditione celebrata, constituere permitteret.

Ait porro lex, tutorem hunc dari oportere a *PRÆTORE urbano*: quum tamen alioquin tutores mulieribus ex lege Atilia non a solis prætoribus, verum etiam a maiore parte tribunorum plebis darentur, ab iisque etiam tutorem acceperit Hispala Fecennia. Ait Augustus, qui tribuniciam potestatem aequae ac alia munia ad se traxerat, nihil opus esse iudicabat, tribunis, quibus tum vix umbra pristinae potestatis supererat, hanc potestatem dandi tutores deferri. Hinc soli prætori id dabat negotii, vnde et huiusmodi tutor, aequae ac ille, qui mulieri pupilloque, cum tutore suo lege aut legitimo iudicio aëturis, dabatur, *PRÆTORIANVS* vel *PRÆTORIVS* dictus videtur, (c) pro quo Tribonianum vbique in pandectis scripsisse *curatorem*, iam ab aliis (d) recte obseruatum est.

III. Accesserunt ad hoc legis nostrae caput tria SCa. Nam quum primo eum casum expressissent legislatores, *SI MULIER TUTOREM LEGITIMUM PUPILLVM HABERET: Senatus*, teste *VLPIANO*, (e) censuit, *vt et in locum MVTI, FVRIOSIVE tutoris alius daretur ad dotem constituendam*. Parum enim interesse videbatur, pupillumne tutorem haberet mulier nuptura, an mutum, vel furiosum. Deinde altero SC. fuerat cautum, *vt et tutor daretur mulieri, cuius TUTOR ABESSET*, (f) et quidem *in omnem rem*, vti *PAVLVS* (g) loquitur, id est, non solum ad dotem constituendam, sed omnia alia negotia eius auctoritate explicanda, excepta tamen liberta, quae absente patrono tutorem non petebat, nisi *ad hereditatem adeundam, et contrahendas nuptias*. (h) Vbi frustra *M. VERTR. MAVRVS* (i) fingit, hunc quoque tutorem datum esse ad constituendam dotem. Denique quum lex solis vrbani mulieribus prospexisset; tertium quoque accessit SC, *vt etiam IN PROVINCIA similiter a praesidibus earum, ex eadem causa tutores darentur*. (k) Quale quid et ad caput legis xxxv constitutum esse, infra ostendemus. Sed de horum SC. aetate

a) *TER. CLEM.* Lib. III. L. 61. pr. ff. de iur. dot. b) d. L. 61. §. 1. ff. eod. c) *Vlp. Fragm. tit. x1. §. 24.* d) *Ob. Giphani. ad §. vlt. Inst. de auct. tut.* e) *Fragm. tit. x1. §. xx1.* f) *Vlp. ibid. §. xx11.* g) *L. 15. ff. de tut. et cur. dat.* h) *Vlp. ibid.* i) *De iure liber. cap. xxx1.* k) *Vlp. Fragm. tit. x1. §. xx1.*

aetate nihil certi constat, eaque tam facilia sunt, vt interpretatione prolixiore indigere haut videantur.

C A P V T XIV.

Ad Caput Legis XV. XVI. XVII. XVIII. XIX.

SIVE LEGES DECIMARIAS.

I. *Proxima capita leges decimarias complexa sunt, quarum plures fuerunt. Eae ex Vlpiano recensitae. Cur decimariae leges inuentae? II. Decima nomine matrimonii percepta. Quid CAPERE? Decima quo modo computata? III. Decimae ob liberos ex alio matrimonio superstites captae. Liuis lege hac soluta. IV. Decimae ob communes filios filiasque praemortuos. Quales liberi profuerint? Nominum dies. Primordia. Marmora liberis aevovuois posita. Nomina aliquando infantibus statim a natiuitate data. V. Vsfusufructus vel proprietas tertiae partis bonorum legata. L. 10. ff. de praeser. verb. et L. 43. ff. de vsufr. leg. explicatae. Cur tam frequenter coniuges sibi inuicem legarint sub conditione liberorum? VI. Dotis praelegatum. L. 53. ff. de leg. 2. explicata. VII. Fraus his legibus facta. Dotalia pacta. Donationes inter viuos. Tacita fideicommissa. L. 25. pr. ff. de his quae vt indign. et verba Tertulliani illustrata. VIII. Priuilegia contra has leges decimarias concessa. An Constantinus eas sustulerit? Primi eas abrogarunt Honorius et Theodosius iunior.*

I. **Q**uae adhuc expendimus, legum capita, ea VLPIANVS ET TER. CLEM. libris commentariorum tribus: CAIVS ET PAVLLVS duobus exposuerunt. E sequente VLPIANI ET TER. CL. libro ea tantum supersunt fragmenta, quae manifesto ad leges decimarias pertinent. Vnde has iam ordine sequi verosimile est. Quum vero haec legis pars non solum *lex decimaria* vocetur THALELAE0; (a) sed et *πληθυντικῶς leges decimariae* ab ipso IUSTINIANO (b) memorentur: non abs re existimare nobis videmur, non vnum fuisse huiusmodi caput, vti IAC. GOTHOFREDO visum, sed plura: quae nobis VLPIANVS seruauit. (c) Ex eo itaque illa hunc in modum restituimus:

CAP. XV. *Viro et uxori inter se matrimonii nomine decimam capere ius esto.*

CAP. XVI. *Si ex alio matrimonio liberos superstites habebunt, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum capiunt.*

CAP. XVII. *Item communis filius filiae, post nominum diem amissus amissaue, decimam adiecit. Duo, post nominum diem amissi, duas decimas adieciunt.*

CAP. XVIII. *Praeter decimam etiam vsumfructum tertiae partis bonorum coniugis prae mortui, et quotcunque liberos habebunt, eiusdem partis proprietatem capere ius esto.*

CAP. XIX. *Hoc amplius mulieri praeter decimam dotem legatam sibi petere ius esto.*

B b 2

Quamuis

a) Ad Libr. Basil. LV. tit. 1. b) Rubr. C. de infirm. poen. caelib. et orbit. et decimar. leg. sublar
c) Fragm. tit. xv.

Quamuis itaque praemia plurima Augustus adhuc propofuiffet iis, qui liberorum quae-
rendorum cauffa iniiffent matrimonium: ea tamen quodammodo hifce legibus deci-
mariis temperavit, quarum hanc rationem reddit CONSTANTINVS Imp. ^(a) *quod coniu-
gum FALLACES BLANDITIAE ita vitae fint cohibendae.* Nimirum finis legis Papiæ Pop-
pææ præcipuus is erat, vt ciues ad ineunda matrimonia procreandosque liberos inci-
tarentur. At periculum erat, ne id cum graui Romanarum gentium et familiarum
detrimento efferet coniunctum. Facile enim coniux a coniuge poterat hereditatem
eblandiri, eoque efficere, vt nullis licet exstantibus liberis, demortui tamen coniugis
propinqui bonis auitis spoliarentur. Quod ne contingeret, prudenter sanxerat Augu-
stus, vt coniuges non nisi quibusdam casibus solidum; aliis vnam vel alteram decimam;
aliquando etiam ne hanc quidem inter se capere possent.

II. Vt vero iam ad ipsas leges decimarum progrediamur: caput xv ita se habuisse
diximus: VIRO ET VXORI INTER SE MATRIMONII NOMINE DECIMAM CAPERE IUS ESTO.
VIRO et VXORI id concedebatur priuilegium, id est iis, qui iustum inierant matrimo-
nium, non concubinariis et concubinis. Quumque, si liberi efferent superstites, con-
iuges inter se solidum capere possent, vti sequente capite adparebit: facile patet, le-
gem nostram loqui de iis, qui liberos communes non sustulerant, vel certe sublato
pridem amiserant. Paulo iniquior itaque ea in re visa est haec lex decimaria. Nam
concubinae quantumcunque legari ac relinqui poterat, et milites, qui stupro cognitae
heredes habere non poterant, (b) recte tamen instituebant concubinas vel focarias,
ceu exemplum docet in marmore Rauennatensi:

D. M. M. AVRELIJ VITALIS
MILITIS VALERIA FAVSTI-
NA FOCARIA ET HERES
EIVS BENE MERENTI PO-
SVIT.

At coniux coniugi, quantum vellet, relinquere non poterat; atque ita accidebat, vt
reuera melior efferet concubinae, quam iustae vxoris, conditio. Quod exagitant Tra-
challus apud QVINCTILIANVM: (c) *Placet hoc ergo, inquit, o leges diligentissimae pudoris
custodes, DECIMAS vxoribus dari, QVARTAS meretricibus?*

: * CAPIEBANT inter se coniuges MATRIMONII NOMINE, quantumuis sterilis, modo iusti
et legitimi. *Capere* autem generale vocabulum est, quod omnes denotat modos, qui-
bus quid ex vltima voluntate ad alterum peruenit. De iis enim proprie hoc verbum
accipitur, veluti apud MANILIVM:

*Ille patri natus reus, quas CEPERAT ipse,
Non legabit opes, censumque immerget in ipso.*

Et

a) L. vn. C. Theod. de infirm. poen. caelib. b) L. I. ff. de his quae vt indign. c) Lib. viii. Inst. cap. v.

Et apud IUVENALEM: (a)

- - - - - Si CAPIENDI

Ius nullum uxori.

Vnde coniux coniugem nec heredem, nisi in sola decima, instituere, nec eidem plus legare, aut per fideicommissum relinquere poterat. Quin et ad mortis causa capiones, (b) et ad donationes inter vivos, morte donatoris confirmatas, (c) legem illam animaduertimus porrectam, eatenus, ut quod ultra donatum esset, non valeret, nisi donata res aliena, quaeque posset usufructuari. (d) Denique et ad ipsa pacta dotalia, quibus conuenerat, ut mortua uxore maritus dotem retineret, ea lex pertinebat, (e) siquidem et tunc ita aliquando scena instruebatur, ut dotis nomine plus caperet maritus, quam decimam.

Capiebat itaque coniux a coniuge DECIMAM omnium defuncti bonorum. Quapropter, ne quid in fraudem legis fieret; opus erat bonorum aestimatione, de qua ex instituto ad hoc caput in commentariis suis egerunt PAVLLVS (f) et TER. CLEMENS, (g) quorum tamen verba TRIBONIANVS, uti acute coniecit IAC. GOTHOFREDVS, in titulum de lege Falcidia transtulit, quia abrogatis legibus decimariis, aestimationi bonorum ob quartam Falcidiam commode poterant applicari. Ex his vero fragmentis discimus, pretia rerum in aestimandis bonis non ex affectu, nec ex utilitate singulorum, sed communiter facta esse, adeoque nec filium proprium nec alienum aliter aestimatum quam hominem, nec seruum ob noxam quam nocuit, vel ob institutionem nondum adita hereditate, neque bona ob nomina mala maioris aestimata fuisse: habitam tamen fuisse rationem loci temporumque, quae nonnullam pretio adferre solent varietatem: denique et subdici consueuisse, quod lex Falcidia exceperit, ut quod reliquum esset, si non excederet portionem lege statutam, id demum coniugi superstiti deberetur. Haec PAVLLVS et TER. CLEMENS, quibus VLPIANVS (h) addit, legato annuo relicto, per annos singulos inspecta conditione legatarii, et si plurimum seruo legatum, singulorum dominorum spectatis personis, definiendum esse, quantum quisque capere posset. Vnde in censum aestimationemque haut veniebant, quae legatario ex alia causa, veluti depositi, crediti, aut mercedis debebantur, dum modo a legatario doceretur, omnem legis fraudem abesse. (i) Quod ultra decimam coniugi fuerat relictum, id fiscus, tanquam caducum occupabat. (k) puta, si ita relicto esset, ut penes coniugem permaneret. Nam si coniugem rogasset coniux, ut, quod ex testamento ad eam peruenerat, restitueret alii: etiam plus quam decimam, immo et solidum, capere poterat, testibus IAVOLENO, (l) PAVLLO (m) et SCAEVOLA. (n) *Aliud enim, inquit VLPIANVS, (o) est CAPERE, aliud ACCIPERE. Capere cum effectu accipitur. Accipere, et si quis non accepit, ut*

B b 3

habeat,

a) Sat. 1. v. 55. b) L. 38. ff. de mort. caus. don. c) L. 1. C. de bon. profscr. d) L. 25. ff. de don. inter vir. et vx. e) L. ult. C. Th. de inoff. dot. f) PAVLL. Lib. 11. L. 63. ff. ad L. Falc. g) TER. CLEM. Lib. 14. L. 67. ff. eod. h) VLP. Lib. 14. L. 23. ff. quando dies leg. cedat. i) L. 27. ff. de prob. L. 37. § 5. 6. ff. de legat. 3. k) Vlp. tit. xvii. §. 1. l) L. 42. ff. de legat. 2. m) L. 28. ff. de legat. 3. n) L. 68. pr. ff. de aur. arg. mund. leg. o) L. 71. pr. ff. de V. S.

habeat: ideoque non videtur quis capere, quod erit restitutus: sicut peruenisse illud propriis dicitur, quod est remansurum.

III. Sic ordinarie decimam inter se capiebant coniuges. Aliae ius super decimae adiciebantur pro numero liberorum ex alio matrimonio superstitum, de quibus sequente capite decimo sexto: **SI EX ALIO MATRIMONIO LIBEROS SVPERSTITES HABERVNT, PRAETER DECIMAM, QVAM MATRIMONII NOMINE CAPIVNT, TOTIDEM DECIMAS PRO NVMERO LIBERORVM ACCIPIVNTO.** Proderant ergo ad has decimas capiendas liberi, singuli etiam ex alio suscepti matrimonio, sed superstites tantum non amissi: naturales, non adoptiui, de his enim SC supra explicato, sub Nerone fuerat cautum, ut non modo in nulla parte muneris publici, sed *ne quidem ad hereditates* capiendas prodesse. (a) Hinc vnus vnā, duo binas, tres trinas adiciebant decimas, adeoque si quis nouem ex priore matrimonio liberos habebat superstites, solidum capere poterat, quia vnus decimae matrimonii nomine, reliquarum ob liberos capax videbatur. Ita Domitius Tullus homo pecuniosus vxori, quam senex duxerat, amoenissimas villas et magnam pecuniam reliquerat, teste PLINIO, (b) quum tamen nullus exstaret communis filius filiae. Sed addit PLINIVS eam *diu viduam, MATREM olim fuisse.* Siue autem ex priore matrimonio superessent liberi, siue post testamentum vel ex hoc vel ex nouo matrimonio nati essent, decimas pro eorum numero capere poterat coniux superstes, si *in tempus liberorum* esset legatum. (c) Hinc etiam si specialiter id expressisset testator, quod has decimas legauerit in eam conditionem, si vxor ex se post testamentum liberos enixa fuerit: nihilominus ea iudice TER. CLEMENTE (d) admittenda est ad legatum, etiam si ex alio post mortem mariti liberos enixa sit. Quid vero si viuo testatore, factoque diuortio, mulier ex alio pepererit? De his sane sensisse testatorem non erat verosimile, etiam si postea soluto matrimonio ad priorem maritum rediisset. Et huc pertinet species apud IULIANVM: (e) *Quum vir vxori, QVANDOQVE LIBEROS HABVERIT: (quandoque posito pro quocumque (f) uti in L. 2. ff. soluto matr. L. 13. ff. de reb. eor. qui sub tut. L. 13. ff. de acceptil.) fundum legat: si mulier DIVORTIO FACTO LIBEROS EX ALIO procreauerit, deinde soluto secundo matrimonio ad priorem maritum redierit, non intelligitur expleta conditio, quod testatorem verosimile non est de liberis sensisse, qui SE VIVO EX ALIO suscepti fuissent.*

Ceterum, quod recte a V. C. ANT. SCHVLTINGIO (g) obseruatum est, insignem inde lucem capit locus DIONIS, (h) Quum enim, teste SVETONIO, (i) Augustus Tiberium inter primos heredes ex parte dimidia et sextante, id est ex besse: Liuiam ex tertia parte instituisset: DIO CASSIVS addit, petiisse eum a Senatu, *αὐτῇ καὶ παρὰ τὸν νόμον καταλιπεῖν δυνάμηναι, ut tantum sibi liceret Liuiae PRAETER LEGEM relinquere.* Quaerunt, quae lex Liuiae quominus tertiam capere posset obstiterit? et vulgo cum CVAICIO (k) respondent, ob legem Voconiam ad illam tantum peruenire haut potuisse.

Sed

a) Tacit. Annal. lib. xv. cap. xix. b) Lib. viii. Epist. xviii. c) L. 61. ff. de cond. et dem. d) TER. CLEM. lib. iv. L. 6a. pr. ff. eod. e) L. 25. ff. eod. f) Sanct. Mineru. lib. iii. p. 359. g) Ad Vlpian. p. 610. h) Lib. lvi. p. 390. i) August. cap. ci. k) Ad pr. Init. de lege Falc.

Sed rem eos acu non tangere, vel inde patet, quod legi Voconiae iam tum fuisset lege Papia Poppaea derogatum, permissumque feminis nuptis, vt possent aliquid ex maritorum testamentis capere. Quare nihil erat, cur ea lege Liuiam solutam vellet Augustus. Verum ex lege Papia non nisi duas decimas capere potuisset Liuia: alteram nomine matrimonii, alteram ob Tiberium filium, ex prisco susceptum matrimonio. Communis enim, quem ex Augusto immaturum enixa fuerat, vel ideo non proderat Liuia, quod ad nominum diem non aduixisset. Vt igitur trientis esset capax, lege hac decimaria erat soluenda, ne, quod ultra duas decimas legatum fuerat, aerarium occuparet. Et haec ipsa lege solutio est, quam iam libro LV notauerat Dio, dum Liuae ius trium liberorum datum obseruarat.

IV. Filius filiae ex alio suscepti matrimonio non nisi superstites adiciebant decimam. Ast sequente capite XVII cautum fuerat, VT COMMVNIS FILIVS FILIAE POST NOMINVM DIEM AMISSVS AMISSAE DECIMAM ADICERET. Communis filius filiae superstes ad solidi, post nominum diem amissus amissae ad decimae capacitatem proderat. Quum autem haec lex ad cohibendam testandi libertatem comparata odiosa quodammodo videretur: non tam curiose in conditionem liberorum, vti alias in hac lege fiebat, videbatur inquirendum. Hinc prodesse etiam censebatur partus monstruosus, (a) etiam apud hostes susceptus reuersusque postliminio, (b) (apud hostes enim extinctus nunquam videbatur fuisse, adeoque nec intelligebantur parentes eum habere desisse, quem nunquam habuerant: (c)) immo et, qui post nominum diem in seruitutem fuisset redactus. (d) Neque tamen filius dubiae originis proderat, quantumuis eum Praetor nutriri vel ali oportere decreuisset: quia quaestioni de veritate, an quis sit filius? praeiudicium facere non debebat causa alimentorum. (e) Multo minus ratio parentum habebatur ob filium in seruitute quaesitum, nisi in patriam potestatem postea redigeretur beneficio principis, (f) id est, ceu ex ipsa tituli rubrica adparet, nisi fuisset per rescriptum principis arrogatus. Omnia enim haec fragmenta ad leges decimarias pertinere praeclare docuit IAC. GOTHOFREDVS, cum in commentario ad legem nostram, (g) tum in praestantissima interpretatione regularum iuris. (h)

Quamuis vero et amissus amissae prodesset: amissos tamen eos esse oportebat non statim a natiuitate, sed POST NOMINVM DIEM. Ita enim VLPiani textum ex codice Tiliario omnium praestantissimo restituit RM. MERILLIVS, (i) quum in plerisque editionibus legatur: *post nomen diem*. *Nominum autem dies* erat, quo nomen dabatur infanti recens nato, vt postea id nomen, vt supra dixi, referretur in acta publica: id quod apud Graecos die quinto; (k) vel decimo, (l) apud Romanos vel octauo, si puella; vel nono, si puer natus esset, fiebat, ceu praeclare docent FESTVS, (m) MACROBIVS, (n) et PLVTARCHVS, (o) qui et rationem huius ritus suo more reddere conatur. Dicebatur iste

a) VLP. Lib. IV. L. 135. ff. de V. S. b) VLP. Lib. IV. L. 9. ff. de capt. et postlim. c) PAVLL. Lib. III. L. 208. ff. de R. I. d) VLP. Lib. IV. L. 209. ff. de R. I. e) VLP. Lib. IV. L. 10. ff. de his qui sui vel al. iur. f) VLP. Lib. IV. L. ult. ff. de adopt. g) Cap. XII. h) Ad L. 209. p. 797. sequ. i) Obs. lib. II. cap. XXXIII. k) Hesych. voce ἀμφιδρόμια. Athen. lib. II. cap. XXIV, et lib. IX. cap. II. l) Suid. voce ἀμφιδρόμια. Pollux lib. I. cap. L. n. 24. m) Voce *Luftrici*. n) Saturn. lib. I. cap. XVI. o) Quaest. Rom. p. 288.

iste dies etiam *lustricus*, quia infans non solum nomen tunc accipiebat, verum etiam *lustrabatur*, vel, uti TERENTIUS (a) loquitur, *inihiabatur*. Quo de ritu FERSIUS: (b)

*Ecce auia, aut metuens diuim matertera cunis
Exemit puerum, frontemque atque vda labella
Infami digito et LVSTRALIBVS ante saliuis
Expiat, vrentes oculos inhibere perita.
Tunc manibus quatit, et spem macram supplice voto
Nunc Licini in campos, nunc Crassi mittit in aedes:
Hunc optent generum rex et regina: puellae
Hunc rapiant, quidquid calcauerit hic, rosa fiat.*

SVETONIUS in Caligula: (c) *Infantem autem Iuliam Drusillam adpellatam PER OMNIUM DEARVM templa circumferens, Mineruae gremio imposuit, alendamque et instituendam commendauit.* Et in Nerone: (d) *Eiusdem futurae infelicitatis signum euidentis DIE LVSTRICO exstitit. Nam C. Caesar, rogante sorore, ut infanti, quod vellet, nomen daret, intuens Claudium, eius se dixit dare.* Denique IVL. CAPITOLINVS: (e) *Quum rarum esset, aquilas in his locis videri, in quibus natus est Albinus, septimo eius die, hora conuiuii, quod CELEBRITATI PVERI deputabatur, quum ei fierent nomina, septem aquilae paruae de nido allatae sunt.* Ex quo loco simul discimus, septimum etiam diem non nunquam fuisse *lustricum*. Quod vero non nulli ex eodem IVLIO CAPITOLINO (f) colligunt, tricesimo circiter die nomen liberis impositum: is error est, ex male interpuncto eius loco natus. Dum enim scribit: *Inter haec liberales caussas ita muniuit, ut primus iuberet apud praefectos aerarii Saturni unumquemque ciuium natos Liberos profiteri INTRA TRIGESIMVM DIEM, nomine imposto:* non sane sensus est, nomen impositum esse trigesimo die, nec, uti SALMASIUS emendat, professionem factam esse *intra trigesimum a nomine imposto diem*, sed professionem non prius fieri potuisse, quam imposito iam nomine, non tardius quam intra trigesimum a natiuitate diem. Nomen itaque imponebatur die *lustrico*: postea professio fiebat, intra trigesimum a natiuitate diem, paullo laxiore spatio professioni, quam impositioni nominum, dato. Ante diem *lustricum* *primordia* erant, de quibus SERVIUS: (g) *Nam ipsum puerum inter ipsa PRIMORDIA, id est, nono die periisse, manifestum est.* Vnde intra *primordia* extinctos crediderim liberos, quibus in vetustis lapidibus nulla imposita sunt nomina. Ita apud GRVTERVM (h) legimus:

D. M.

D. AEMILIVS. P. F. FELIX.
FILIAE. SVAE, FECIT.

Apud eundem: (i)

CALPVRNIA, C. F,
MAXIMA MATER.
DOLENS. ET. MERENS.
FILIBIS. FECIT. SVEIS.

Et

a) Phorm. Act 1. Sc. 1. b) Sat. 11. v. 31. c) Cap. xxv. d) Cap. vi. e) Albin. cap. iv. f) In Marco cap. ix. g) Ad Virgil. Ecl. 1v. h) Inscr. p. 12CLXVI, 2. i) lb. p. 12CLXXIV, 11.

Et denuo: a)

DIDIA. T. F. FABIA.
MATER. IN. MEO. DOLORE.
IN. HOC. SEPVLCO.
NOMEN. IN HIS. ADSCRIPSI. MEVM.
HIC. EST. DOMVS. MEA. CVM. MEIS.

Attamen & statim post natiuitatem aliquando nomina imposita fuisse infantibus, argumento est inscriptio elegans apud eundem: b)

D. M.
IVLIO. DIADVMENO.
FILIO.
IVLIVS. CORVNCANIUS.
VIX. HOR. IV.
HORA. BREVIS. VITAE.
LETYM FVIT.

Soli itaque, qui ad hunc nominum diem aduixerant, DECIMAM ADIICIEBANT. Infantes enim intra primordia extincti, dicti *sanguinolenti*, ἀπρονόητοι, neglecti, & non magis pro natis habebantur, ac si nunquam fructi essent lucis vsura. c) Additur in lege: DVO POST DIEM NOMINVM AMISSI DVAS DECIMAS ADIICIUNTO. Quod procul dubio de gemellis aequae ac liberis diuerso tempore procreatis intelligendum. Sufficiebat enim, duos exstitisse liberos communes, qui impositis nominibus spes parentum morte immatura destituissent. De tribus liberis communibus nihil hoc capite dicitur. Tres enim post nominum diem amissi non decimas tres adiciebant, sed ad solidi capacitatem proderant parentibus, d) adeoque ad aliud caput haec species pertinebat.

Nouum coniugibus beneficium indulget caput legis xviii, quo cautum, vt PRAETER DECIMAM ETIAM VSVFRUCTVM TERTIAE PARTIS, ET, QUANDOQVE LIBEROS HABVERINT, EIVSDEM PARTIS PROPRIETATEM CAPERE IVS ESSET. Ita se verba habent apud VLPIANVM; nec est, quod in iis quidquam mutatum vehimus. Alias per leges teste apud VLPIANVM CELSO e) omnium bonorum vsusfructus legari poterat, modo ne excederet dodrantis aestimationem. Ast ea libertas legandi haut parum adstricta inter coniuges. Distinguit enim lex, purene coniux coniugi leget, an sub conditione, QUANDOQVE LIBEROS HABVERIT: quale exemplum vidimus ad caput xvi. Si pure legasset, non solum decima matrimonii nomine, sed et vsusfructus tertiae partis bonorum; sin sub conditione liberorum, praeter decimam illam et tertiae partis bonorum proprietatem legari poterat. Plura passim in

a) Ibid. p. lxxlxxx, §. b) lb. p. lxxlxxxviii, §. c) Cuiac. Paratitl. ad tit. C. de infirm. poen. cael. ff. de vsufr
d) Vlp. Fragm. tit. xvi. §. 1. e) CELS. Lib. xxxii. L. 29.

in iure nostro occurrunt huius rei vestigia, quae paullo curiosius legere iuuabit. Ait IAVOLENVS: a) PARTIS TERTIAE VSUMFRUCTVM legauit: heredis bona ab eius creditoribus distrahta sunt: et pecuniam, quae ex aestimatione partis tertiae fiebat, mulier accepit fruendi causa: et per ignorantiam stipulatio praetermissa est: Quaero an ab herede mulieris pecunia, quae fruendi causa data est, repeti possit, et qua actione? respondi in factum actionem dari debere. Species clara est. Maritus vxori legauerat vsumfructum tertiae partis bonorum, quod licebat per leges decimarias, etiamsi nulli exstarent liberi. Aestimatione bonorum facta, quam fieri debuisset, supra docuimus, heredis bona a creditoribus vendebantur, et ne legato excideret vidua, ei pecunia ex tertia bonorum parte redacta quasi vtenda fruenda dabatur. Heres autem ex ignorantia iuris non interposuerat stipulationem de restituenda pecunia, nec satisfactionem exegerat, quam alioquin in vsufructu quantitatum rerumque fungibilium oportebat interponi. Mortua muliere finitoque quasi vsufructu, quaerebat heres, an pecuniam datam et qua actione a mulieris heredibus repetere posset: Actionem dari manifestum videbatur, quia mortua muliere quasi vsufructus fuerat finitus. Ast non poterat ex stipulatu agi, quia stipulatio non fuerat interposita: nec vindicari, quia non species, sed quantitas fuerat data, nec conditio sine causa institui, quia non inter heredem et mulierem, sed inter hanc et creditores hoc intercesserat negotium. Ergo supererat actio *praescriptis verbis*, vel *in factum*, cui locus est, quotiescunque ex stricta iuris ratione omnis agendi via praeclusa videtur, et pro acturo tamen militat aequitas. b)

Ad eandem legem pertinet lex SCAEVO LAE: c) *Maritus vxori suae vsumfructum tertiae partis, et, quum liberos habuisset, proprietatem legauit: eam vxorem heredes falsi testamenti, et aliorum criminum accusarunt, quare impedita est legatorum petitio: interea et filius ei mulieri natus est, eoque conditio legati exstitit. Quaesitum est, quum testamentum falsum esse non adparuerit, an fructus etiam mulieri praestari debeant? Respondi praestandos.* Species plane ad hanc legem decimariam attemperata est. Legata fuerat vxori tertia pars vsufructus, et si liberos sustulisset, eiusdem partis proprietas. Interea dum heredes testamentum tanquam falsum impugnant, conditio exstitit et testamentum falsum esse, non adparuit. Itaque mulier finita lite non solum legatum petit, sed et fructus, nimirum a tempore aditae hereditatis, a quo dies legati vsufructus cedit. Obieciisse videntur heredes, diem legati conditionati a momento denu, quo exstitit conditio, cedere, d) adeoque et ex eo tempore tantum peti posse fructus. Ast SCAEVO LA respondet praestari debere a tempore aditae hereditatis, quia et antequam existeret conditio, vsufructus, pure legatus, debebatur, idque legatum a momento aditae hereditatis debere, iuris erat expeditissimi. e) Auxilio etiam mulieri esse potuisset Seperi et Antonini constitutio. Nam ex horum rescriptis vsuras praestare tenebantur, quicumque frustrationis causa beneficium legum implorabant. f) Sed hanc Seueri et Antonini constitutionem per aetatem Scaeuola Cerbidius videre non potuit.

a) L. 10. ff. de praeser. verb.

b) L. 11. ff. de praeser. verb.

c) L. 48. ff. de vsur.

Deni-

d) L. 5. §. 2.

ff. quando dies leg.

e) L. vn. §. 2. ff. quand. dies vsufr. leg. ced.

f) L. 89. §. 1. ff. ad L. Falc.

Denique ad idem caput referenda sunt verba vexatissima VENVLEII: a) *Nihil interest, utrum BONORVM quis, an RERVM TERTIAE PARTIS VSYMFRVCTVM legauerit. Nam si bonorum ususfructus legabitur, etiam aes alienum ex bonis deducitur, et quod in actionibus est computabitur: at si certarum rerum ususfructus legatus erit, non idem observabitur.* Dicitur non potest, quam difficile hoc fragmentum visum fuerit interpretibus: ex quibus alii cum HALOANDRO legunt: *Nonnihil interest*: alii ex vulgata: *multum interest* rescribi iubent. ANT. FABER, b) in emendando parum modestus, non modo *non multum interest* probat, sed et pro verbis: *rerum tertiae partis* rescribit: *rerum certarum*, HERALDVS c) et HUGO GROTIUS: d) *rerum certae partis*. Denique vir eximius GER. NOODT e) hac postrema quidem emendatione nihil opus esse recte censet, siquidem cur tertiae partis bonorum meminerit VENVLEIVS, ex legibus decimariis ratio satis commode reddi potest: at ipse quaedam textu excidisse censet, legitque: *Si rerum, et quod in actionibus erit computabitur.* Enimuero etiam si admissa hac viri clarissimi emendatione recte se habere videantur omnia: ego tamen religioni mihi duco, auctoritatem codicis Florentini deferere, ubi nulla adigit necessitas. Tres inter se species, ut vir summus CORN. VAN BYNKERSHOEK docet, contendit Venuleius. Titius uxori legauerat *usumfructum tertiae partis bonorum*: Caius *tertiae partis rerum*: IAVOLENVS *usumfructum tertiae partis certarum rerum*. Quaeritur, an omnes hae usufructuariae sint eiusdem conditionis, eatenus, ut aes alienum sit deducendum et quod in actionibus est computandum, ante quam tertiae illius partis ponatur ratio? Respondet VENVLEIVS, *nihil interesse* inter duas species priores. Sive enim legatus sit *usumfructus partis tertiae bonorum*, sive *tertiae partis rerum*, et aes alienum deduci oportere, et id quod in actionibus est, computari. Expediti enim iuris est, *res et bona* hic dici promiscue, actionesque etiam res incorporales, et in bonis esse. f) At in tertia specie, *si ususfructus tertiae partis certarum rerum legatus sit*, idem observari negat VENVLEIVS, et recte negat, quum nec aes alienum certam rem singularem afficiat, et actiones ad ipsam bonorum vel rerum vniuersitatem pertineant. Quae omnia tam luculenter expendit vir quem laudavi, illustris, CORN. VAN BYNKERSHOEK, g) ut vel verbum addere superuacuum videatur.

Denique eodem pertinent omnia illa veterum artis nostrae conditorum fragmenta, in quibus mariti vxoribus legasse dicuntur sub conditione: *SUBLATIS LIBERIS*, h) *QUANDOQUE LIBEROS HABEBVNT*, i) *QUVM LIBEROS HABVERINT*. k) Qui vero liberi tunc profuerint, iam paullo ante ex L. 25. ff. de condit. et demonstr. exposuimus.

VI. Postremum inter leges decimarias, id est vndevigesimum PAPIAE POPPAEAE caput id quoque lucrum concedit vxoribus, ut *HOC AMPLIVS PRAETER DECIMAM DOTE M LEGATAM SIBI PETERE possent*. Dos itaque non computatur

C c 2

a) L. 43. ff. de usufr. leg. b) Conleq. Lib. 1. cap. xiv. c) Rer. iudic. Lib. 11. cap. 111. d) Flor. Sparf. ad h. r. e) Lib. 1. Obf. cap. xii. et de Usufr. Lib. 1. cap. xxxiiii. f) L. 49. ff. de V. S. g) Obf. Lib. 11. cap. xxiv. h) L. 24. ff. de adim. vel transf. leg. i) L. 25. ff. eod. k) L. 62. pr. ff. de cond. et dem. L. 4. C. quand. dies leg. vel fideic. ced.

batur in decimam, quam matrimonii nomine vxor capiebat, quia illa est proprium patrimonium vxoris, adeoque nec ei legatur a marito, sed relegatur, vel praelegatur, tanquam res vxoris iam propria. a) Prascipue huc referenda est species, quam tractat **TERENTIUS CLEMENS**. b) *Quum ab uno herede mulieri pro dote compensandi animo legatum esset, eaque dotem suam ferre, quam legatum maluerit: utrum in omnes heredes, an in eum solum, a quo legatum est, actio ei de dote dari debeat? quaeritur.* Maritus qui v. c. mille Philippum dotis loco ab vxore acceperat, huic moriens non ipsam hanc summam relegauerat, sed certum fundum, ab vno coheredum praestandum in compensationem dotis. Non quaerebatur, an subsisteret legatum? (subsistebat enim per legem nostram decimariam:) nec, an mulier legato repudiato, ipsam dotem repetere posset: (Neque enim id dubium erat ob ambiguam fundi aestimationem.) Sed id quaerebatur, si dotem mallet, utrum aduersus omnes heredes, an aduersus eum, a quo ipsi fundus in compensationem dotis legatus fuerat, haberet actionem? *Et Iulianus quidem in eum primum, a quo legatum fit, actionem dandam putat; nam quum aut suo iure, aut iudicio mariti contenta esse debeat, aequum esse, eum, a quo ei maritus aliquid pro dote legauerat, usque ad quantitatem legationis huius aeris alieni sustinere, reliqua parte dotis ab herede ei praestanda.* Liquida est decisio. Non ab omnibus heredibus fundum illum legauerat maritus, sed ab vno: nec tamen illi plus oneris imposuerat, testator, quam ut fundum loco dotis praestaret. Ex eo ergo consequebatur, ut actio primum instituenda esset aduersus heredem, a quo legatum erat, ut tantum solueret, quanti esset fundus, et si istud pretium mille Philippum non conficeret, in subsidium reliqui coheredes tenerentur, quia dos facit partem aeris alieni, ab omnibus exfoluendi heredibus.

Sequitur altera apud **CLEMENTEM** species: c) Maritus dotis compensandae causa vxorem cum aliis instituerat heredem, eique Titium coheredem substituerat. Illa, repudiata hereditate, dotem praeferebat. Quaerebatur, utrum ab omnibus heredibus, an a solo Titio sibi substituto eam petere debeat? Respondet **ICTUS**: *Eadem, (quae videlicet de superiore specie dixerat,) erunt dicenda, si (vxor) heres instituta pro dote, omiserit hereditatem: ut in substitutum (primum) actio detur, (reliqui coheredes teneantur in subsidium,) & hoc verum est.*

Denique et tertiam speciem adiicit. d) Maritus vxori legat dotem ab vno coheredum, Titio, eumque et aliis legatis onerat. Posita ratione Titius deprehendit, quum ex dote relegata quarta Falcidia detrahi nequeat, e) ea exsoluta sibi vel nihil vel parum superfore. Quaeritur, idne damnum solus Titius sentiat, an illud ad omnes coheredes pertineat? Respondet **TER. CLEMENS**, aequum esse, ut damnum ad omnes pertineat, ex eadem puta ratione, quod dos facit partem aeris alieni. Et ita intelligenda postrema **TER. CLEMENTIS** verba: *Sed de legatis, et legis Falcidiae ratione belle dubitatur, utrum is, in quem solum dotis actio detur, legata integra ex persona sua debeat, periunde ac si omnes heredes dotem praestarent, (id est utrum coheres solus periunde*

omne
a) Cuiac Obs. Lib. iv. cap. xxiii. b) **TER. CLEM.** Lib. iv. L. 53. ff. de leg. 2. c) **Id.** ib. L. 53. §. 1. ff. de leg. 2. d) **Id.** ib. L. 53. §. 2. cod. e) **L.** 81. §. 1. 2. ff. ad L. Falc.

omne dānnum ferat, ac ferre deberent omnes, si ab omnibus legata fuisset,) *an dotem totam in aere alieno computare*, (adeoque is quartae suae supplementum a coheredibus petere possit,) *quia in eum solum actio detur?* Quod sane (posterius) magis rationem habere videtur.

VII. Quemadmodum vero leges istae haut parum odiosae semper visae sunt ciuibus Romanis: ita hi varias excogitarunt artes, quibus fraus illis vtcumque fieret. Primum enim saepe huiusmodi pacta dotalia fiebant, vt dos, etiam quae vniuersa mulieris bona exhauriebat, mortua vxore penes maritum maneret. Sed hanc in fraudem legis constitutam dotem irritam esse iubebat CONSTANTIVS. a) Nec est quod cum CUIACIO ad hanc legem existimemus, legem Papiam certam quantitatem praestituisse dotibus. In fraudem enim legis Papiae constituta dos non est, quae vltra decies centena datur, sed quae ita datur, vt plus, quam per leges decimarias liceat, ad coniugem superstitem perueniat, ceu recte in commentario docet vir eximius IAC. GOTHOFREDOVS, et ante eum EM. MERILLIVS Obs. lib. III. cap. VI. Nam si lege Papia modus praestitutus fuisset dotibus, et plus in dotem dedisset mulier, id non in fraudem legis, sed contra ipsam legem factum fuisset. Vnde palam est, de ea fraude loqui legem, qua coniux coniugi titulo dotis daret, quod per leges capere non posset.

Deinde quum *capere* sit aliquid ex testamento lucrari: leges decimarias commode eludebant donationibus inter viuos, quia Seuerus et Antoninus anno V. C. ICCCCXIX. Fulvio Aemiliano et Numio Albino cons. auctores fuerant senatui, vt et inter coniuges donationes ratas esse censeret, si morte donatoris vel donatricis confirmarentur. b) Verum et huic fraudi legibus recentioribus c) obuiam itum esse, iam supra notauimus.

Denique quam maxime huc faciebant tacita fideicommissa. Si quis enim plus, quam per leges licebat, coniugi vellet relictum: is tunc in speciem alios instituebat heredes, sed tacito fideicommissio obstrictos, vt vel omnia bona, vel maximam eorum partem restituerent coniugi superstiti. Vnde lucem capiunt duo praeclara fragmenta, PAPINIANI alterum, alterum TERTVLLIANI. Ille ait: d) *Si gener socerum heredem reliquerit, TACITI FIDEICOMMISSI suspicionem sola ratio paternae affectionis non admittit.* Manifesto Papiniano proposita fuerat haec species. Titius moriens reliquerat coniugem, quae praeter decimam matrimonii nomine, et vsumfructum tertiae partis bonorum, per legem nihil capere poterat. Heredem ergo instituerat eius patrem, idque suspicionem iniecerat heredibus ab intestato, testamentum hoc conditum esse in fraudem legis decimariae, tacitoque fideicommissio obstrictum esse socerum, vt hereditatem filiae, Titii viduae, restitueret. Quaerebant ex Papiniano, an iusta sit illa suspicio? idque negabat Ictus, et, si alia deessent rei testimonia, hanc solam affectionis paternae rationem eam suspicionem non admittere, respondebat.

Alter locus TERTVLLIANI e) talis est: *Tu modo, vt SOLIDVM CAPERE possis, hoc meae admonitionis FIDEICOMMISSVM Deus faciat.* Manifesto ille patrum iuris-

Cc 3

con-

a) L. vlt. C. Th. de inoff. dot. b) L. 32. § 1. ff. de dot. int. vir. et vxor. c) L. I. C. Theod. de bon. proscr. d) L. 25. pr. ff. de his quae vt indign. e) Ad vxor. Lib. I. cap. 1.

consultissimus in animo habuit leges decimarias. Quemadmodum lex Papia multa nuptis praemia pollicebatur: ita TERTULLIANVS vxori, si sanctae viduitatis propositum seruasset, non pauciora praemia, quae partim ad praesentem vitam partim ad futuram et sempiternam pertinent, proponit. Ea vt in solidum vxor capiat, optat, fingitque eleganter, tacito fideicommissio, id est, precibus se rem commississe Deo, quemadmodum mariti fideicommittere soleant heredibus, quod ad vxores contra leges decimarias peruenire vellent. Enimvero huic quoque fraudi obicem positurus CONSTANTINVS, M. a) (non, vt in quibusdam editionibus est, Constantius,) ad Maximum, Rationalem Hispaniae rescribit, tacita huiusmodi fideicommissa praemiis propositis esse detegenda. Et quidem, si ipse cuius fidei commissum fuerit, rem enunciet, tertiam bonorum partem ei praemium futuram. Sin vxor rem deferat, eam dimidiam hereditatem cum optione habituram: occultatorem contra, omni patrimonio exutum, in insulam deportatum iri. Seuera ista constitutio paullo incautius in codicem Iustinianum translata est a Triboniano eiusque sociis, siquidem Iustiniani temporibus, abolit, vt mox demonstrabimus, legibus decimariis, vix istis fideicommissis tacitis amplius erat opus.

VIII. Ceterum leges illae decimariae paullatim ab vsu recesserunt: ac denique in vniuersum abrogatae sunt. Quod, quibus gradibus sit factum, diligentius iam inuestigandum est. Primum Claudius Imp. teste SVETONIO b) ciuibus, naues mercaturae caussa-fabricantibus, vacationem legis Papiae Poppaeae concessit. Quod quamuis de legibus decimariis praecipue intelligendum sit, ipsae tamen illae leges per saecula insequentia constanti vsu viguerunt: siquidem sub Vespasianorum tempora eorum meminit QVINCTILIANVS; sub Antoninis SCAEVOLA, sub Seuero TERTULLIANVS, sub Caracalla PAPIANVS et VLPIANVS, sub Alexandro VENVLEIVS, quorum loca hoc capite passim allegauimus. Quin quarto adhuc saeculo Christiano, quamuis CONSTANTINVS M. poenas caelibatus ac orbitatis sustulisset, ipsae tamen leges decimariae ab eo intactae seruatae sunt, ceu ex constitutione in codice Iustiniano mutila, c) in Theodosiano d) integriore, adparet, vbi CONSTANTINVS, abolit, coelibatus poenis; *Verum huius beneficii, inquit, maritis et vxoribus inter se vsurpatio non patebit, quorum fallaces plerumque blanditiae vix etiam opposito iuris rigore cohibentur, sed maneat inter istas personas LEGVM PRISCA AVCTORITAS.* Mansisse ergo sub Constantino leges decimarias, cum ex his verbis, tum et ex seuera illa epistola ad Rationalem Hispaniae, paullo ante allegata, adparet. Confirmavit tamen idem Imperator nauiculariis priuilegium, a Claudio Imp. olim concessum, vt ex constitutione in codice Theodosiano supersite e) discimus.

Sub Constantini M. filiis, proximisque successoribus, mansisse leges decimarias, vel inde patet, quod eae adhuc sub Theodosio M. viguerunt, qui et ipse tamen decurioni-

a) L. vn. C. de his qui se deser. b) Claud. cap. xviii. c) L. i. C. de infirm. caelib. poen. d) L. i. C. Theod. eod. e) L. 7. C. Theod. de nauicul.

tionibus et curialibus legum istarum gratiam fecit, eosque singulari constitutione a) solidi capaces esse iussit.

Primi anno aerae Christianae ccccx has leges penitus sustulerunt HONORIVS et THEODOSIVS b) in perpetuum valitura lege decernentes, vt inter virum et uxorem ratio cesset ex lege Papia DECIMARVM, et, quamvis non interueniant liberi, ex suis tamen in SOLIDVM capiant testamentis, nisi forte lex alia imminuerit, derelicta: quin vt tantum posthac maritus et vxor sibi inuicem relinquere possint, quantum superstes amor exegerit. Ceterum, quamvis hac constitutione leges decimariae sublatae sint: non tamen simul omne orborem et parentum discrimen, sublatum est, vt ALCIATVS c) ideo a DVARENNO d) notatus, existimat. Hoc enim discrimen primus plane sustulit Iustinianus. Verba autem in constitutione HONORII et THEODOSII: Nisi forte alia lex imminuerit, ad legem Falcidiam et eas, quae de inofficioso testamento scriptae sunt, respicere, recte obseruauit IAC. GOTHOFREDVS. e) Quum vero nec parentes et liberi legitima portione fraudari, nec heredes coniugis caussa vltra dodrantem onerari possent: tamen post hanc legem, quod vltra modum coniux coniugi reliquerat, non amplius occupabat fiscus, sed ii, quorum intererat, vel actione in factum, vel querela inofficiosi experiebantur, vt, quod sibi deerat, iis actionibus consequerentur.

CAPVT XV.

*Ad Capita Legis XX. XXI. XXII. XXIII. XXIV. XXV. XXVI. XXVII.
et XXVIII.*

DE SOLIDI CAPACITATE.

- I. Proximae fuerunt leges de solidi capacitate. Eae quotuplices? Illarum restitutio. II. Solidum inter se capiebant coniuges ob aetatem. Breuitas matrimonii an obfiterit? Aetas, qua liberi exigebantur. Locus Tertulliani explicatus. Fr. Connanus notatur.
- III. Solidum inter se capiebant coniuges ob diuturnitatem matrimonii. Maritus annorum sexaginta, vxor quinquaginta lege hac soluti. IV. Ob cognationem qui inter se solidum capere potuerint? Cuiacii et Grauiuae lapsus. V. Solidi capaces erant absentes reip. caussa. Iac. Gothofredus notatus. Quinam absentes reip. caussa? Mulieres in prouincias duci non poterant. VI. Solidi capacitas ob liberos, vel vnum communem superstitem, vel puberem amissum. Aetas legitima. Duo quoque trimi proderant parentibus. Quando infantes mamma fuerint depulsi? Proderant et tres post nominum diem vel vnus intra annum et sex menses amissus. Iac. Gothofredus notatus. Substitutiones, in fraudem legis inuentae. L. 6. ff. de vulg. et pup. subst. explicata. VII. Solidi capacitas ob postumum. VIII. Solidi capacitas ob ius liberorum impetratum. Quis illud concesserit? An in capite nostro id concedendi facultas populo data. IX. Solidi capacitas ex testamento extranei. Pater solitarius. Marmor Viennense expositum contra Ios. Scaligerum. L. 72. ff. de her. inst. exposita. X. Quando femina solidum

a) L. 124. C. Theod. de decur. b) L. 2. C. Th. de iur. lib. L. 2. C. de inf. poen. caelib. c) Ad L. 137. de V. S. d) Disp. Annuerf. Lib. 1. esp. 22. e) Ad Cod. Theod. Tom. 11. p. 649.

lidum ceperit ex testamento extranei? XI. Privilegia aduersus leges has concessa. Iur. trium liberorum, L. 2. et 3. C. Th. de iur. lib. explicatae. Quando ea constitutio in Occidente valere coeperit? An hae leges L. ult. C. de iur. lib. abrogatae sint?

I. **Q**uando vnam vel alteram decimam inter se capere potuerint coniuges, superiore capite ostendimus: Has leges decimarias excepisse capita *dē solidi capacitate*, cum ex argumenti similitudine, tum ex fragmentis **TERENTII CLEMENTIS** et **VLPIANI** colligi potest, quippe quos eodem libro commentariorum quarto de solidi capacitate egisse animaduertimus. Ceterum solidum vel inter se capiebant coniuges, vel quicumque alii ex testamentis quorumcumque. Quibus casibus inter se ceperint coniuges, ostendit **VLPIANVS**, a) ex quo septem haec capita, a viro eximio, **IAC. GOTHOFREDO**, excepto illo de absentibus reip. causa, in vnum conflata, ita restituumus:

CAP. XX. *Viro et uxori solidum inter se capiendi ius esto, si uterque vel alteruter nondum eius aetatis sit, qua liberi ex hac lege exiguntur.*

CAP. XXI. *Item si utriusque finitos hac lege annos in matrimonio excefferint, solidum capiendi ius esto.*

CAP. XXII. *Item si cognati inter se coierint, usque ad sextum gradum, eis solidum inter se capiendi ius esto.*

CAP. XXIII. *Si vir abest reip. causa, donec abest, et intra annum, postquam abesse desit, libera inter eum et uxorem testamentifactio esto.*

CAP. XXIV. *Item qui filium filiamue communem superstitem habebunt aut quatuordecim annorum filium, vel filiam duodecim, vel qui duos trimos vel tres post nominum aem, aut qui intra annum et sex menses etiam unum cuiuscunque aetatis impuberem amiserunt, eis solidum inter se capiendi ius esto.*

CAP. XXV. *Item uxori, quae post mortem viri intra decem menses ex eo pepererit, solidum ex bonis eius capiendi ius esto.*

CAP. XXVI. *Item, qui quaeue ius liberorum a senatu impetrauerint, solidum inter se capiunt.*

Quando vero ex testamentis aliorum quisque capere potuerit, duae sequentia ostendunt capita, quae iidem ex **VLPIANI** rubrica tituli xiii, nec non ex **IUVENALE** b) et **L. 8. et L. 9. C. Th. de bon. proscriptorum** ita restituumus:

CAP. XXVII. *Ex aliorum testamentis PATER SOLITARIUS solidum capito.*

CAP. XXVIII. *Item femina ingenua, si tres liberos habeat, et libertina, si quatuor, solidum ex testamento capiunt.*

II. Primum casum, quo solidum inter se capiebant coniuges, ita lex describit: **VIRO ET UXORI SOLIDVM INTER SE CAPIVNDI IVS ESTO, SI VTERQVE VEL ALTERVTER NONDV M EIVS AETATIS SIT, QVA LIBERI EX HAC L. EXIGVNT**

a) Fragm. tit. xvi. §. 1.

b) Sat. ix. v. 86.

T.VR. Pertinet itaque lex ad **VIRVM ET VXOREM**, orbos, **ἢ τοὺς ἀγάμοις**, **ἀπὸ εἰκοσὶ καὶ πέντε ἔτων**, ad eos, qui intra annum **XXV** nondum inierant **MATRIMONIVM**, *vti legem accepisse videtur* **SOZOMENVS**. a) Exigebatur enim matrimonium rite contractum, ita tamen, vt et breuissimum sufficeret. *Non tantum enim duorum mensium, sed et minoris temporis maritus uxoris testamento scriptus succedebat, nec legata, vel fideicommissa seu donationes temporis huius angustia capi prohibebat*, vt ad **Niconem** rescribunt **DIOCLETIANVS** et **MAXIMIANVS A.A.** b) Ex qua lege infert vir summus, **IAC. CVIACIVS**, c) prisca quadam lege, forsitan **Iulia** et **Papia**, cautum fuisse ante hanc constitutionem, ne aliter noui nupti ius solidi inter se capiundi haberent, quam si duorum saltem mensium spatio vna fuissent, eiusque sanctionis eam fuisse causam, vt nouus **νεογάμων** calor coërceretur, quo aestuantes facile sua omnia nouo coniugi elargiri soleant. Quale quid et Germanis in mentem venisse, in Antiquitatibus Germanicis notauimus. Verum quantumuis acuta ea coniectura sit: veterum tamen testimonio illa destituitur: nec id ex hac constitutione liquet, quum **Nicon** Imperatoribus huiusmodi speciem proponere potuerit, ex qua nasceretur dubium, an solidi capax sit maritus, quocum vxor bimestre tantum exegerit matrimonium, adeoque Principes non tam ad legem aliquam, quam ad propositum sibi casum respexerint.

His coniugibus **SOLIDVM INTER SE CAPIVNDI IVS** erat: siue alter alterum heredem instituisset, siue per donationem inter viuos mortisue causa omnia bona translisset in coniugem. Ad hos enim modos omnes **CAPIVNDI** vocabulum porrigi, iam superiore capite monuimus. Non tamen solidum capiebant semper, sed **SI VTERQUE VEL ALTERVTER EORVM NONDVM EIVS AETATIS ESSET, QVA LEX LIBEROS EXIGIT**. Si vterque infra eam aetatem erat, vterque; sin alteruter; is, qui nondum eius aetatis erat, solidi capax habebatur.

Ast quaenam illa aetas, qua lex exigebat liberos? Ipse **VLPIANVS** d) ita haec verba interpretatur: *Id est, si vir minor ANNORVM VIGINTIQUINQVE sit, aut vxor ANNORVM VIGINTI minor*. Neque dubitandum, quin **VLPIANI** et insequentibus temporibus res se ita habuerit, maxime, quum et **SOZOMENVS** e) meminerit **εἰκοσὶ καὶ πέντε ἔτων**. Sed tanto magis dubito, an hi sint anni, ipsa lege **Papia Poppaea** praefiniti, ob locum **TERTVLLIANI** f) notatu dignissimum: *Nonne vanissimas PAPIAS leges, quae ante liberos suscipi cogunt, quam IULIAE matrimonium contrahi, post tantae auctoritatis senectutem heri Seuerus, constantissimus principum, exclusit?* Ex hoc sane testimonio discimus, primo, seueram admodum fuisse legem **Papiam Poppaeam**, quippe quae prius suscipi coëgerit liberos, quam lex **Iulia** de maritandis ordinibus matrimonium iniri. Deinde eadem opera nos docet **TERTVLLIANVS**, **Seuerum**, principum constantissimum, leges illas **Papias** exclusisse, non, quod eas aboleuerit, (id enim demum postremis factum est reip. temporibus:) sed quod paullo maiorem finiuerit aetatem,

a) Hist. eccl. Lib. I. cap. IX. b) L. 19. C. de legat. c) Obs. Lib. XVIII. cap. IX. d) Fragm. tit. XVI. §. I.
e) Ibid. f) Apolog. cap. IV.

tem, et fortassis eam, quam lex Iulia de maritandis ordinibus olim inuexerat, in usum reuocavit. Quae quum ita sint, consequens sane est, ut illi viginti quinque anni maritis; et viginti vxoribus praefiniti, non sint ex lege Papia Poppaea, sed ex constitutione Seueri, vel fortassis ex lege Iulia a Seuero in usum reuocata. Quibus vero annis lex Papia Poppaea exegerit liberos, aequae incertum est, ac quibus lex Iulia de maritandis ordinibus iniri iusserit matrimonium: Si coniecturae locus esset, dixerim ego, legem Papiam uti matrimonium iniri iusserat omnes puberes et viri potentes, ita liberos flagitasse a maribus anno aetatis duodeuigesimo, a feminis forte XVI. Illum enim annum iam veteribus in maribus visum fuisse procreandis liberis idoneum, vel inde patet, quod adoptantem annis octodecim praecedere oportuerit adoptiuum. a) Quod si itaque lex Iulia mares anno XX; feminas anno XVIII quibus plerumque nuptiis idonei creduntur homines, matrimonium inire iussit: facile intelligemus, cur vanitatis legem Papiam accuset TERTULLIANVS, prius quippe exigentem liberos, quam Iulia iusserat matrimonium iniri. Ut ut sit: errare saltem liquet eos, qui cum viro eximio, FR. CONNANO b) scribunt, legem Papiam Poppaeam neminem ante annum vicesimum quintum ad iustae vxoris amplexum inuitasse. Id enim ex SOZOMENI et HISTORIAE TRIPERTITAE lacunis eum hausisse, nemo non animaduertit.

III. Sequente capite fuerat cautum, ut SI VTRIVSVE LEGE HAC FINITOS ANNOS IN MATRIMONIO EXEGERINT, IIS SOLIDVM CAPIVNDI IVS ESSET. Quemadmodum itaque ante annos, quibus lex liberos exigebat, orbitas non impediebat coniuges, quo minus solidum inter se caperent: ita nec fraudi amplius erat senibus, si liberos in matrimonio tam diuturno non sustulissent. Anni vero isti legibus finiti in viris erant sexagesimus, in feminis quinquagesimus. Ita enim ipse VLPIANVS c) hoc caput interpretatur: *Id est, vir SEXAGINTA annos, vxor QUINQUAGINTA.* Quemadmodum enim qui intra hos annos nec matrimonium iniissent, nec procreassent liberos, ipsis poenis caelibatus orbitisque liberabantur capite huius legis tertio: ita et solidi capaces erant, qui hos annos exegissent IN MATRIMONIO, tanquam qui iam patriae Priamoque satisfecissent.

IV. Sequitur caput legis XXII: ITEM SI COGNATI INTER SE COIERINT VSQVE AD SEXTVM GRADVM, EIS SOLIDVM INTER SE CAPIVNDI IVS ESTO. Romanos in coniunctionibus honestatis potissimum habuisse rationem, nec promiscue inter cognatos concessisse nuptias, in vulgus notum est. In linea recta illae prohibitaerant in infinitum: in collateralis aequali demum in gradu quarto inter consobrinos; in inaequali tantum inter eas personas, quae sibi inuicem parentum liberorumque loco haut erant, permittebantur. Si qui vero cognati, quos leges coire non prohibebant, inierant matrimonium: aequum videbatur, duplex istud vinculum coniugibus ad solidi capacitatem prodesse. Non abs re autem additur VSQVE AD SEXTVM GRADVM. Nam et his solis Praetor dabat bonorum possessionem, non habita ulterio-

rum

a) L. 49. §. 1. ff. de adopt.

b) Comment. iur. ciu. Lib. VIII. cap. XV. n. III.

c) Tit. XVI. §. 1.

rum graduum ratione, nisi ex septimo sobrino sobrinaque nati nataeuae. a) Immo non facile, quum de naturali cognatione quaeritur, septimus gradus exceditur, quatenus ultra eum fere gradum rerum natura cognatorum vitam consistere non patitur, vti ait **MODESTINVS**, b)

Praecipue autem lex prudenter adiecerat: **SI INTER SE COIERINT**, ne id privilegium ad sponfos pertinere existimaretur. Quos alioquin maritorum iure frui passa erat lex Iulia et Papia: Nam his cognatis qui haut inter se coierant, hoc legis beneficio ne quidem opus erat, quia sibi invicem quaeuis relinquere iure poterant, dum ne alias essent solidi incapaces. Male ergo vir summus, **IAC. CVIACIVS** c) haec ad caelibes producit, existimans, eos vtilitate testamentaria excidisse, nec solidum potuisse capere, nisi ex testamentis cognatorum intra sextum gradum. Male etiam vir doctissimus, **IAN. VINC. GRAVINA**, d) qui longius ratiocinando progressus, agnatos sine fraude legis Papiae Poppaeae vsque ad decimum gradum existimat inter se capere potuisse, quia is sit gradus agnationis extremus. e) Enimuero inter cognatos et agnatos lex nostra haut distinguit, nec Ictorum est, huiusmodi leges ad alios proferre casus, de quibus altum est in ipsa lege silentium.

V. Capite xxiii cauebatur: **SI VIR ABEST REIP. CAUSSA, DONEC ABEST, ET INTRA ANNUM POSTQVAM ABESSE DESIERIT, LIBERA INTER EVM ET VXOREM TESTAMENTI FACTIO ESTO**. Vir laude nostra maior, **IAC. GOTHOFREDVS**, f) non modo hanc particulam a reliquis de solidi capacitate capitibus se iungit, ex eaque singulare construit caput, quod ipsi est duodeuigesimum: verum etiam illud ita refingit: *Si vir commodi sui caussa absit, ex bonis uxoris suae solidum ne capito: at si sine detractione reip. caussa aberit, et donec abest, et intra annum, postquam abesse desit, libera inter virum et uxorem testamenti factio esto*. Consilii sui diuulsaque a reliquis capitibus huius particulae eam rationem reddit vir eximius, quod **VLPIANVS** g) libro demum commentariorum sexto, quid sit reip. caussa abesse, exponat, quum de solidi capacitate egerit libro quarto. Quae de viro sui commodi caussa absente adfuit, ea niti ait epigrammate hoc **MARTIALIS**: h)

*Nescio quid de te non belle, Dento, fateris,
Coniuge qui ducta iura paterna petis.
Sed iam supplicibus dominum lassare libellis
Desine, et in patriam serus ab vrbe redi.
Nam dum tu longe deserta uxore domoque
Tres quaeris natos, quattuor inuenies.*

Ex quo **GOTHOFREDVS** infert, eos, qui ab vxore abesse vellent, ius liberorum petere confueuisse a principe. Enimuero, quum **VLPIANVS** i) hanc legem reliquis de solidi capacitate adiungat, nec verosimile sit, legem nostram accurate scriptam, capita,

Dd 2.

quae

a) § vlt. Inst. de success. cogn. b) L. 4. pr. ff. de grad. et adfin. c) Paratitl. C. de infirm. poen. caelib. d) De leg. et SC. n. 11. p. 584. e) § vlt. Inst. de succ. cogn. f) Ad leg. Pap. Popp. cap. xviii. g) L. 36. et 38. ff. ex quib. causs. maior. h) Lib. viii, Epigr. xxxi. i) Fragm. tit. xvi. §. 1.

quae de solidi capacitate agunt, hunc in modum diuulſiſſe: non abs re ſuſpicamur, illa **VLP IANI** fragmenta de abſentia reip. cauſſa ad aliud caput legis noſtræ pertinuiſſe, de quo infra videbimus, Deinde ex **MARTIALIS** epigrammate, vti iam **V. C. ANT. SCHVLTINGIVS** a) obſeruauit, fruſtra probatur, virum qui commodi ſui cauſſa abſuerit, hoc beneficio ab ipſa lege fuiſſe priuatum. Nec Dento, in quem ludit **MARTIALIS**, ideo ius liberorum petebat, vt ab vxore abeſſet, ſed idcirco aberat, quia petebat ius liberorum. Id autem facile largimur viro eximio, e textu **VLP IANI** excidiſſe verba **REIPUBLICAE CAUſſA**: quia annus vacationis non dabatur abſentibus quibusuis, ſed iis, qui poſtquam reipublicæ cauſſa abſuerant, domum reuertiffent.

Ait ergo lex: **SI VIR ABEST REIP. CAUſſA**: adeoque id beneficium non conceditur iis, qui ſui commodi, veluti commerciorum cauſſa aberant, b) nec qui alterius grandis commodi cauſſa id agebant, vt reip. cauſſa abeſſent, c) vti ſaepe libera reipublica legationes liberae impetrabantur ab iis, quibus negotia eſſent in prouinciis, nec qui data opera id affectarant, aut profeſti erant maturius, aut dicis gratia reip. cauſſa aberant: d) ſed qui auctoritate publica, et bono publico peregre verfabantur, e) veluti magiſtratus, euntes in prouincias, f) eorumque comites, miniſtri, milites, g) et quicumque ad negotium reip. cauſſa expediendum amandabantur, h) veluti legati.

His omnibus id competeat priuilegium, **DONEC ABESSENT, ET INTRA ANNUM POSTQVAM ABESSE DESIERANT**. Quae vacatio annua ab eo incipiebat momento, quo finito munere, Romam redibant. i) Hinc non proderat illis abſentia, qui in prouincia vltra tempus, conſtitutionibus conſeſſum, adſederant k). Niſi princeps adſidere diutius ſpeciatiim permiſiſſet. l) Ad reuertendum vero tantum illis laxamenti indulgebatur, vt commode in urbem reuerti poſſent, nec proficiebat eis tempus, quo aliquo deflexerant ſuae rei cauſſa, praeterquam ſi infirmitate impediti, iter continuare haut poſſent. Tunc enim ratio habebatur humanitatis, ficuti haberi ſolebat et hiemis, et nauigationis, ceterorumque, quae caſu contingunt. m)

Iuſto vero tempore reuerſi anni habebant vacationem, non ſolum, vt excuſarentur a muneribus publicis, verum etiam, vt **LIBERA** interea **INTER CONIUGES** eſſet **TESTAMENTI FACTIO**, adeoque alter ex alterius teſtamento ſolidum iure caperet, etiamſi nullos vel ſuperſtites haberent, vel amiſiſſent communes liberos.

Ratio huius priuilegii a more antiquo videtur arceſſenda, quo feminis haut licebat viros, ituros in prouincias vel caſtra, comitari. De libera reipublica id certiffimum eſt, laudaturque a **M. SENECA** n) vir grauiſſimus Flaminius, quod exiturus in prouinciam vxorem a porta dimiſerit. Quae vetus diſciplina ad Auguſtum vſque manſit, ſub quo lex noſtra lata eſt. De eo enim **SVETONIVS**: o) *Diſciplinam, inquit, ſeueriſſime rexit, ne legatorum quidem, niſi grauate, hibernisque demum menſibus, permiſit Vxorem IN-*

TER-

a) Ad Vlpian. p. 612. b) L. 1. §. 1. L. 36. ex quib. cauſſ. maior. c) L. 4. ff. eod. d) L. 5. ff. eod. e) L. 36. ff. eod. f) L. 16. ff. de off. praef. L. 32. quib. ex cauſſ. mai. g) L. 33. §. 4. ff. eod. h) L. 8. L. 35. §. 1. ff. eod. i) L. 38. §. 1. ff. eod. k) L. 37. ff. eod. l) L. 38. pr. ff. eod. m) L. 38. §. 1. ff. eod. n) *Controu. Lib. iv.* o) *Annal. Lib. iiii. cap. xxxii.*

TRVTSERE. Quamuis itaque Augustus ipse, Livia comite, aliquando obiret provincias: non tamen id indulgebat aliis. Ast sub Tiberio non solum Agrippina cum Germanico in provinciam iuit, verum etiam Caecinae, referenti ad Senatum, ne quem magistratum, cui provincia obuenisset, vxor comitaretur, grauiter a Valerio Messalino, ipsoque Druso reclamatum, eoque conuicio eius sententia elusa est, teste TAGITO. a) Frequenter itaque ab eo tempore vxores magistratum haerebant in provinciis, veluti vxor Pilati, b) et Drusilla Felicis c) Procuratorum Caesaris per Iudaeam, C. Plinii Secundi, Propraetoris provinciae Ponticae consulari potestate in Bithynia, d) aliorumque virorum recti exempli domi militiaeque. Hinc de suo tempore VLPPIANVS: e) *Proficisci autem procos. melius est sine vxore, sed et cum vxore potest, dummodo sciat, Senatum Cotta et Messalla Coss. (adeoque sub Tiberio anno V. C. DCCLXXII) censuisse, futurum, ut, si quid vxores eorum, qui ad officia proficiscuntur, deliquerint, ab ipsis ratio et vindicta exigatur.* Quum ergo eo tempore, quo lex nostra lata est, nondum vxoribus aditus pateret in castra et provincias: facile reddi poterit ratio, cur Augustus absentes reip. causa a legum rigore eximendos censuerit, eo tempore, quo ab vxoribus secubare auctoritate publica cogentur: et cur iisdem anni dederit vacationem, ut reduces spatium haberent, communem sibi filium filiamue quaerendi. Ex quo vero, laxata hac disciplina, vxores coeperant dum viris in provincias ire, cessasse id priuilegium saltim in iis, quibus vxor indiuidua comes haeserat, facile est ad existimandum.

VI. Sequitur caput XXIV, quod tale fuit, teste VLPPIANO: **ITEM SI FILIUM FILIAMVE COMMVNEM HABEANT, AVT QVATVORDECIM ANNORVM FILIUM, VEL FILIAM DVODECIM AMISERINT, VEL SI DVOS TRIMOS, VEL SI TRES POST NOMINVM DIEM AMISERINT, AVT SI INTRA ANNVM ET SEX MENSES ETIAM VNVM CIVISCVMQVE AETATIS IMPVBEREM AMISERINT, SOLIDVM INTER SE CAPIVNDI IVS ESTO.** Proderant ergo et liberi ad solidi capacitatem, et quidem vel superstites, vel amissi. Superstes proderat etiam VNVS vel VNA, FILIVS FILIAVE COMMVNIS, id est ex illis parentibus, qui solidum inter se capiebant natus natae. Quare si quando *liberis interuenientibus* solidum capi potuisse, *πληθυντικῶς* dicitur: f) id non ita intelligendum est, ac si vnus vnaue non suffecerit: sed quod ibi Imperator omnes casus lege hac expressos coniunxerit.

Porro parentes aut vnum amiserant, aut duos, aut tres, idque vel iam pridem, vel intra annu et sex menses. Vnus vnaue iam pridem amissus amissaue solidum praestabat, si FILIVS QVATVORDECIM ANNORVM vel FILIA DVODECIM turbato naturae ordine ante parentes obiisset. Eum enim terminum ordinarium pubertatis et viri-potentiae esse, nemo ignorat. Equidem in codice Tiliano, vnde has VLPPIANI titulos primum restitutos nouimus, vocabulum DVODECIM non exstare obseruat EM. MERILLIVS; g) sed probum id omnino videtur et genuinum: partim quod ad pubertatis annos respexit legislator, quam ipse in feminis capite huius legis v duodecim annis

D d 3.

fni.

a) Annal. Lib. III. cap. XXXII. b) Matth. XXVII. 19. c) Act. XXIV. 24. d) Plin. Lib. IX. Epist. CXXI. e) L. 4. §. 2. ff. de off. procos. f) L. 7. C. de nauicular. g) Obs. Lib. XI. cap. XXXVII.

finiuerat: partim quod ea aetas procul dubio ab hac lege Papia Poppaea, quam *κατ' ἐξουχίῃ* legis nomine venisse animaduertimus, LEGITIMA dici solebat veteribus, veluti in marmore apud IAN. GRVTERVM: a)

D. M.

IVLIAE. SECUNDINAE. FILIAE.
ET. FORMA. SINGVLARI. ET.
MORIBVS. PISSIMIS. DOCTRI
NAQVE. SVPER. LEGITIMAM.
SEXVS. SVI. AETATEM. PRAES
TANTISSIMAE. QVAE. VIX
IT. ANN. XI. MENS. VIII.

D. XX.

Iulia illa Secundina vix duobus mensibus aberat a pubertate vel viripotencia, eamque parens in monumento vocat LEGITIMAM SEXVS SVI AETATEM, id est, vti ego interpretor, aetatem, quam lex Papia Poppaea feminis ad pubertatem virique potentiam sufficere statuerat: quemadmodum et in iure nostro haec aetas aliquando LEGITIMA b) vel IVSTA adpellatur, c) quum alias, vti BARN. BRISSONIVS d) demonstravit, maiorenes demum ad iustam vel legitimam aetatem dicantur peruenisse.

Sufficiebant porro DVO TRIMI AMISSI, vel quod ante triennium Romani mamma infantes depellere non solerent, ab eoque tempore demum iis alimenta decernerentur, e) vti viro summo, IAC. CVIACIO f) visum est, vel quod veteres trimos, teste PLINIO, g) ad dimidiam futurae mensurae peruenisse crederent, et hinc duos trimos vni puberi equipararent: quam rationem reddit EM. MERILLIVS, h) subtiliorem tamen, si quid video, quam veriolem. CVIACII ratio, tanquam simplicior sese commendaret, dummodo certiore niteretur fundamento. Quod enim ex historia Maccaeorum i) excitatur testimonium, si quid veri inest, ab Ebraeorum magis, quam Romanorum, mores pertinet. Vltra biennium tamen vbera suxisse infantes Romanos, vel exemplo Tiberii patet, quem bimulum cum Liuia matre in fuga fuisse scribit VELLEIVS PATERCVLVS, k) quo tempore, teste SVETONIO, l) vagitu suo pae-ne bis prodiit parentes, semel, quum a nutricis vberibus, item, quum a sinu matris raptim auferretur. Alii infantes adhuc tardius depellebant vberibus: et de Plotino suo refert PORPHYRIVS m) eum iam octennem, adhuc tamen ad nutricem diuertere, fugendi-que lactis aviditate, eius nudare papillas consueuisse.

Denique et ob TRES POST NOMINVM DIEM (ita enim pro *nonum diem* iterum rescribendum esse, recte monuit EM. MERILLIVS. n)) AMISSOS solidum inter se

a) Inscr. p. lxxx, 4. b) L. 50. §. 6. ff. de legat. 3. c) L. 8. ff. de condict. caus. dat. d) De V. S. Lib. x. p. 317. e) L. 9. C. de patr. pot. f) Obs. Lib. xix. cap. xl. g) Lib. vii. Hist. nat. cap. xvi. h) Obs. Lib. ii. cap. xxxvii. i) 2 Macc. vii. k) Lib. ii. l) Tiber. cap. vi. m) Vit. Plotini, cap. iiii. n) Ibid.

se capiebant coniuges. Quum vero de nominum die iam supra plus satis dictum sit, nihil est, quod hic plura addere velimus.

Haecenus de liberis iam pridem amissis. Sin non ita multum temporis praeteriisset a morte infantis, locum habebant, quae porro in lege nostra sequuntur: **AVT SI INTRA ANNUM ET SEX MENSES ETIAM VNVM CUIVSQVÆ AETATIS IMPVBEREM AMISERINT, SOLIDVM INTER SE CAPIVNDI IVS ESTO.** Vir eximius, IAC. GOTHOFREDVS haec partim ad priora refert, partim novam inde format regulam, et hinc verba capituli talia fuisse suspicatur: *Vel si tres post nonum diem amiserint, intra annum tamen et sex menses.* Etiam vnus cuiuscumque aetatis impubes amissus solidi capiendi ius praestato. Sed si vnus cuiuscumque aetatis impubes amissus solidi capiendi ius praestitit: cur non idem praestiterint tres post nominum diem amissi, nisi intra annum et sex menses fuerint elati? Sane ea sententia non fluit ex **VLPIANI** a) verbis, quae ita sunt interpungenda: *Vel si tres post nonum (nominum,) diem amiserint, vt intra annum tamen et sex menses etiam vnus cuiuscumque aetatis impubes amissus solidi capiendi ius praestet.* Nouus ergo hic casus est, et veluti exceptio a regula. Quum enim non nisi ob puberem vnum amissum solidi capaces essent parentes: haec statim additur exceptio, quod et impubes vnus amissus profuturus sit, si intra annum et sex menses proximos decessisset. Id vero spatium eodem modo computandum esse monuit **PAVLLVS**, b) quo computari solebat aetas anniculi, puta vt vltimus dies coeptus pro expleto haberetur. Eo enim istud **PAVLLI** fragmentum ex libro commentariorum secundo commode referri posse arbitramur.

Quod si nec communis exstabat filius filiae, nec vltus vllaue erat amissus vel amissa: coniuges inter se solidum capere non poterant, nisi per substitutionum ambages, quibus leges caducarias eludi consueuisse **IUSTINIANVS** c) obseruat. Quo pertinet lex **TERENTII CLEMENTIS**, d) a pluribus tentata, quam expedita, cuius species talis est. Titius filium impuberem ex priore susceptum matrimonio heredem instituerat, eidemque substituerat Maeuiam vxorem, quae ex Titio nunquam peperebat, adeoque nec solidi ex eius testamento capax erat. Attamen et ipsa capere poterat ex testamento alterius, veluti quod ex priore matrimonio tres liberos haberet superstites. Quaerebatur, an Maeuia substituta, inortuo intra pubertatem herede, hereditatem capere posset, quum solidi ex testamento mariti esset incapax? Aliter respondit **IULIANVS**, aliter **TERENTIUS CLEMENS**. Hic ait: *Si is, qui ex bonis testatoris solidum capere non possit, (qualis hic est Maeuia) substitutus sit ab eo (testatore) impuberi filio eius: solidum ex ea causa capiet, quasi (non a testatore marito, sed) a pupillo, (adeoque extraneo,) capiat.* Ille vero distinguit inter bona pupillo adquisita, et quae ex testamento paterno ad illum peruenerint. Hinc pergit **TER. CLEMENS**: *Sed hoc ita interpretari Iulianus noster videtur, vt ex bonis, quae testatoris fuerant, amplius capere non possit, (quam per decimarias leges licet.) Quod si pupillo praeterea aliquid aduersum esset,*

a) Fragm. tit. xvi. §. 1.   b) PAULL. Lib. II. L. 134. ff. de V. S.   c) L. vn. pr. C. de caduc. toll.
 d) TER. CLEM. Lib. IV. L. 6. ff. de vulg. et pupill. subst.

esset, aut si exheredato esset substitutus, non impediri eum capere, quasi a pupillo capiat.
 A pupillo autem priuigno solidum capere Maeuia poterat, tamquam ex testamento alterius, quia trium liberorum mater erat. Ita diuersa sunt horum Ictorum responsa, quamuis praeferenda videatur TER. CLEMENTIS decisio, quia postquam semel ad pupillum peruenerant Titii bona, ea paterna esse desierant, eaque Maeuia reuera non a Titio, sed a pupillo priuigno, cui fuerat substituta, capiebat. Quum etiam quod ultra, quam per legem quis capere posset, fuerat legatum, aerarium vel fiscus praeriperet: ad eum excludendum nouam excogitauerant substituendi formam, cuius meminit CAIVS: a) VT SI IS HERES NON ESSET, QVISQVIS SIBI HERES ESSET, IS IN PARTE QVOQVE DEFICIENTIS ESSET HERES. Tunc enim partem deficientem non fiscus adimebat, sed pro qua quisque parte heres exsistebat, pro ea parte eum in portione deficientis vocari placebat.

VII. Proximum est caput XV: ITEM VIORI, QVAE POST MORTEM VIRI INTRA DECEM MENSES EX EO PEPERERIT, SOLIDVM EX BONIS EIVS CAPIVNDI IVS ESTO. Alioquin vel vnus superstes exigebatur, vel plures amissi: venter vero nec superstes erat, nec amissus, quia nondum ex veterum principiis homo, vel animal dici poterat, sed pars viscerum maternorum. Addit tamen lex, futurum quoque vel postumum matri profuturum ad solidi capionem. Quum vero periculosum videretur hoc priuilegium, quod viduam facile ad stuprum partusque suppositionem inuitaret, si se a viro heredem institutam nosset, quale fere est exemplum apud TACTVM, a P. Quirinio, diuite atque orbo delatae, ac si partum ex se post repudium simulasset: b) cautionem lex addiderat: si INTRA DECEM MENSES EX EO PEPERERIT. Decem vero isti menses ita computabantur, vt et dies, quo maritus excefferat, connumeraretur, quo modo intelligenda verba VLPiani: c) *Si quis sic dixerit, vt intra diem mortis eius aliquid fiat, ipse quoque dies quo mortuus est connumeratur.*

Hinc non proderat partus, nisi intra mensem decimum vel eius saltim vltimo die fufus a vidua, siquidem decem menses non modo inceptos sed et exactos hominem gignendi summum finem esse, veteres credebant, teste SVIDA d) et GELLIO, e) qui etiam huc refert illa PAVTI f).

- - - - Tum illa, quam compresseras, \n
 DECIMO post MENSE EXACTO, hic peperit filiam.

Multo minus vltra mensem a morte mariti decimum pariens mulier solidum capiebat ex mariti testamento, nisi singularis feminae sanctitas benigniorem principi sententiam suaderet. Quale quid postea decretum ab Hadriano. Nam idem auctor est GELLIUS, g) *Romae feminam bonis atque honestis moribus, non ambigua pudicitia, in vndecimo mense post mariti mortem peperisse, factumque esse negotium propter rationem temporis, quasi mari-*

to

a) CAIVS Lib. III. L. 3. ff. de vulg. et pupill. subst.
 IV. L. 133. ff. de V. S. d) Suid. voce Ἀγίστων.

b) Tac. Annal. Lib. III. cap. xxii. c) Vlp. Lib.
 e) Lib. III. cap. xvi. f) Cistellar. Act. I. Scen.

g) Ibid.

to mortuo postea concepisset, quoniam decemviri in decem mensibus gigni hominem, non in undecimo scripserunt: sed D. Hadrianum causa cognita, decreuisse, in VNDECIMO quoque MENSE partum edi posse, in eoque decreto, a Gellio etiam lecto, scriptum fuisse, id Hadrianum statuere requisitis veterum philosophorum et medicorum sententiis. Id in mentem venisse Hadriano eo minus videtur mirandum, quod Gracchum, primum ita dictum, duodecim mensibus teste CHARISIO a) in utero fuisse dicatur, et tredecim mensium partum iam olim a L. Papirio praetore admissum esse, Massurii Sabini fide PLINIVS b) refert, cuius haec verba et apud GELLIVM c) sunt: *Massurius auctor est, L. Papirium praetorem, secundo herede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, quum mater partum se TREDECIM MENSIBVS tulisse diceret, quoniam nullum certum tempus pariendi statutum ei videretur.* Quantuscumque vero ea de re fuerit veterum dissensus: ab Augusti saltem temporibus ad Hadriani imperium, non nisi ei mulieri, quae intra decem menses a morte mariti postumum postumamue enixa fuerat, solidi capiendi ius fuit. Et quum eum terranum, dissimulato Hadriani decreto, retinuerit VLPPIANVS: facile patet, illud, quod iste in singulari specie decreuerat, ad exemplum trahi non consueuisse: adeoque recte intelligendum esse, quod ipse scribit VLPPIANVS: d) *Quodcumque Imperator cognoscens DECREVIT, vel de plano INTERLOQVTVS est, LEGEM esse constat.* Decreta enim et olim iuris vel legis vigorem habebant inter partes, ad exemplum non trahenda, nisi vel princeps iuberet, vel eadem per omnia species similem decisionem posceret. Sed haec de lege nostra. Eodem IAC. GOTHOFREDVS refert fragmentum TER. CLEMENTIS: e) *Sed si hoc specialiter expresserit testator, etiamsi ex alio post mortem suam liberos procreauerit, nihilominus eam ad legatum admitti.* Ex quo colligit vir eximius, potuisse viduam ex mariti testamento solidum capere, etiamsi non ex eo, sed ex alio pepererit, modo hanc conditionem speciatim expresserit testator. Enimvero res ipsa docet, TER. CLEMENTEM non loqui de solidi capione, sed de legato, quod mulieri fuerat sub conditione relictum si liberos habuerit, adeoque illud veteris ICI fragmentum ad leges potius decimarias pertinet, ad quarum caput XVIII illud iam supra retulimus.

VIII. Caput XXVI. vltimum complectitur casum, quo solidum inter se capiebant coniuges, de quo VLPPIANVS: f) *ITEM QUI IVS LIBERORVM A SENATV IMPETRAVERINT, SOLIDVM INTER SE CAPIVNTO.* Ius liberorum definiente ISIDORO HISPALENSI, g) est coniugum SINE LIBERIS inuicem pro loco pignorum hereditatis alterna conscriptio, id est, ius, quo impetrato coniuges, etiam improles, non minus ac si liberos sustulissent, se inuicem ex aequo heredes scribere poterant. Eodem enim modo et DIO CASSIVS h) ius liberorum describit, dum illud viris feminisque concessum refert, quibus fata negassent liberos. Nec aliter PLINIVS i) Suetonio, *parum felix*

a) Charif. Instit. Gramm. Lib. II. b) Lib. VII. Hist. nat. cap. V. c) Ibid. d) L. I. §. I. ff. de Conit. princ. e) L. 62. pr. ff. de cond. et dem. f) Frasm. tit. XVI §. I. g) Lib. V. Orig. cap. XXXV. h) Lib. IV. p. 549. i) Lib. X. Epist. XCV.

TER. PARENTES, INFELICIS
 SIMI. REPENTINA. HVIVS. A
 MISSIONE. ORBATH FILIO.
 KARISSIMO. VNICO. PRAE
 CL. P. S. AETATEM. SIBI. EREPTO.
 ET SIBI. VIUI. POSTERISQVE.
 SVIS. PO. ET. SVB. ASCIA
 DEDICAVERVNT.

Quamuis enim litteras singulares et verba sequentia: P. S. AETATEM. SIBI. EREPTO ita exponat *ὁ παῖς* IOS. SCALIGER in indice abbreviationum, PER SENILEM AETATEM SIBI EREPTO: ea tamen interpretatio vel ideo non verosimilis est, quia unico amisso filio, parentes tamen adhuc sperant *posteror*, quibus et monumentum simul dedicant. Vnde eius procul dubio fuere aetatis, qua nondum iis decollavit spes omnis procreandi sobolem. Quare quum simul eum filium, tanquam unicum, defleant: ego inscriptionem ita legerem: *Parentes infelicissimi, repentina huius amissione orbati, filio carissimo, unico, praeclaro, et parentibus solitariis, aetatem, (id est in perpetuum) sibi erepto, et sibi viui, posterisque suis dedicauerunt.*

Ceterum patrem solitariūm solidum capere potuisse ex aliorum testamentis vel ex loco notissimo IVVENALIS a) patet, qui moecho, alterius vxorem impregnanti, tepidum hunc ac perridiculum sermonem adtingit: . . .

*Nullum ergo meritum est, ingrata et perfide, nullum?
 Quod tibi filiohus vel filia nascitur ex me?
 Tollis enim, et libris actorum spargere gaudes
 Argumenta viri: foribus suspende coronas,
 Iam PATER es, dedimus, quod famae opponere possis:
 Iura PARENTIS habes, propter me SCRIBERIS HERES,
 LEGATVM OMNE capis, nec non et dulce caducum.*

Qui enim nec pater erat, sed orbis, is plane incapax erat solidi, eoque adludit TER-
 TVLLIANVS: b) *Aliud est, si apud Christum legibus IVLIIS agi credunt, et existimant, saelibes et orbos ex testamento Dei SOLIDVM CAPERE non posse.* Aliud tamen IVLIANO et TER. CLEMENTI c) dicendum videtur, si hereditas dissoluendo aeri alieno non sufficiat, adeoque fiscus nullum inde speret lucrum. Ita enim intelligenda eius verba: *Si quis solidum, a lege capere non possit, et ex asse fit institutus ab eo, qui soluendo non est: IVLIANVS eum ex asse heredem esse respondit.* *Legi enim locum non esse, in ea hereditate, quae soluendo non est.* Ratio, cur hoc casu legi locus non sit, satis manifesta est. Nam nec fiscus quidquam lucratur, nec heres licet ex asse institutus, reuera capit. Capere enim in his legibus cum effectu esse accipiendum, iam supra ex VLPIANO d) monuimus.

X. Deni-

a) Sat IX. v. 82, seq. b) De monogam, esp. xvi. c) TER. CLEM, Lib. IV. L. 72, ff. de her. inst. d) L. 71. ff. de V. S.

X. Denique quod ad feminas attinet, de iis ita cautum fuisse arbitramur capite XXVIII: ITEM FEMINA INGENVA, SI TRES LIBEROS HABESIT, ET LIBERTINA, SI QVATVOR, SOLIDVM EX TESTAMENTIS CAPIVNTO. Feminis ergo ingenuis tribus opus erat liberis, si solidum ex aliorum testamentis capere vellent. Id enim innuit DIO, a) dum iuris trium liberorum hanc vim esse ait, *ἡνα ἄν τις τὶ αὐτοῖς τελευτῶν καταλίπη, λαμβάνωσιν, ut si quis mulieribus aliquid moriens relinquat, id illae capere possint.* Libertinis vero quatuor liberis opus fuisse videtur ad solidi capacitatem. Generatim enim de his PAVLLVS: b) *Libertina, ut ius liberorum consequi possit, QVATER eam PEPERISSE sufficit.*

XI. Haec tenus ipsas leges de solidi capacitate breuiter exposuimus, quae quibus gradibus processibusque sensim ab usu recesserint, iam paucis erit disquirendum. Et initio quidem, naues mercaturae caussa fabricantibus, militibus ipsisque nauiculariis nec non decurionibus id priuilegium concessum esse, ut solidum eis capere liceret, iam supra obseruauimus. Ipsas has leges de solidi capacitate CONSTANTINVS M. non magis sustulit, quam decimarias. Iuris enim liberorum etiam ab insequentibus Imperatoribus impetrati passim fit mentio in legibus nostris: Saltim anno CCCXCVI ARCADIVS et HONORIVS, dum singulari constitutione c) cauent, ne ius liberorum petentibus aetas impedimento sit, non ipsum hoc ius tollunt, sed consuetudinem veterem, qua, teste AVGVSTINO, d) non temere cuiquam ius liberorum dabatur, *nisi quum amborum anni computati et simul ducti centum transisse dicerentur*, id est nisi masculus sexaginta, femina quinquaginta annorum esset. Qui mos, saeculo tertio inuectus postea ab Arcadio et Honorio sublatus videtur. Primus solidi capiendi ius coniugibus omnibus promiscue dedit THEODOSIVS iunior, e) qui inter alia: *Nemo, inquit, posthac a nobis ius liberorum petat, quod simul hac lege omnibus concedimus.* Quum autem et post Theodosium ius liberorum aliquando petitum esse animaduertent M. VERT. MAVRVS f) et FR. DVARENVS: g) in eam ingressi sunt sententiam, a Theodosio non sublatas esse has leges, neque parentibus aequiparatos orbos, sed tantum modum impetrandi ius liberorum aliquantulum fuisse immutatum. Hinc fingunt, eos, qui legitimum liberorum numerum sustulerint, ante hanc constitutionem solitos esse id insinuare principi, ab eoque impetrare ius liberorum. Quum vero id superuacuum visum sit Theodosio, eum semel id ius omnibus, quibus legitimus liberorum numerus esset, indulgere voluisse. Sed ea in re maxime opinione sua falluntur viri doctissimi. Quis enim eos dixerit ius liberorum a principe impetrasse, quibus natura suffecerat legitimum liberorum numerum? Iam paullo ante ex DIONE vidimus, iis id priuilegium liberorum datum esse, *οἷς τὸ δαιμόνιον μὴ δῶ τοσαυτάκις τεκνῆσαι, quibus PATVM eius liberorum numerum NEGAVERIT.* Iis vero, qui ipsi liberos procreauerant, MARTI ZIS opus esse negat hoc beneficio, dum ita ludit in maritum parum fortem:

Ee 3

Vxor

a) Lib. LVI. p. 677. b) Sentent. Lib. IV. tit. IX. §. VII. c) L. I. C. Theod. de iure lib. d) Adu. Iulian. Lib. III. e) L. 3. C. Theod. de iur. lib. f) De iure liberor. cap. XLV. sequ. g) Disp. Annuerf. Lib. I. c. XI.

Vxor quum tibi sit formosa, pudica puella:

Quo tibi natorum iura Tibulle trium?

Quod petis a nostro supplex DOMINOQUE DEOQUE,

Hoc dabis ipse tibi, SI POTES.

Rectius itaque IAC. GOTHOFREDVS a) hac Theodosii constitutione sublatas quidem esse existimat leges Papias, sed quum ea ad orientem tantum pertinuerit, facile contingere potuisse, vt in occidente adhuc ius liberorum peteretur ab HONORIO b) et VALENTINIANO. c)

Addunt non nulli, quod et IVSTINIANVS d) singulari constitutione ius liberorum dederit omnibus, eoque ipso aboleuerit has leges: sed eam legem non ad legem Papiam Poppaeam, verum ad SC. Tertullianum pertinere, ipsa verba docent, et allegatio eiusdem in institutionibus nostris. e) Obsoleuit ergo ius liberorum in oriente per constitutionem THEODOSII: in occidente autem, postquam IVSTINIANVS f) eandem corpori suo inseruit. Atque inde est, cur huius-iuris tam pauca ac paene nulla existant in opere Iustiniano vestigia.

C A P V T XVI

Ad Capita Legis XXIX. et XXX.

DE LEGATIS ET LIBERTATE DATA SVB CONDITIONE CAELIBATVS.

I. Duo capita sequentia qualia fuerint? II. Capitis xxix sententia. Conditio caelibatus vel viduitatis saepe imposta heredibus et legatariis. Ea conditio pro non adiecta habita. Variarum quae huc pertinent leges. L. 22. ff. de cond. et dem. et L. 14. pr. ff. de leg. 3. expensae. Conditiones SI INTRA TEMPS NON NVPSERIT, SI HVIC NON NVPSERIT, SI A LIBERIS IMPVBERIBVS NON NVPSERIT, SI ARICIAE NON NVPSERIT, an valuerint? Cur conditiones legibus aduersae contractus infirmarint, non ultimas voluntates? cap. ult. x. de condit. adpos. rationibus iuris repugnat. III. SC. de viduitatis conditione expositum. Lex 1. C. de indist. vid. cond. exposita. Cur hoc caput veniat nomine legis Iuliae Miscellae? An aliquis Iulius Miscellus legem tulerit? Lex haec quando abolita? L. 2. C. de indist. vid. condit. explicata. Variarum Iustiniani eam in rem editae constitutiones. IV. Caput xxx de conditione caelibatus libertis imposta. Lex Aelia Sentia iam hanc conditionem manumissionis improbauit. Eius a lege Papiam Poppaeam differentia. Iusiurandum liberto remissum. Permittere pro remittere. Gratiam iurandi facere solebant principes.

Quae adhuc exposuimus legis Papiam Poppaeam capita, ea quatuor prioribus commentariorum libris exposuerunt VLPIANVS et TER. CLEMENS. Quum vero ea teste PAPINIANO, g) legis nostrae fuerit sententia, ne quod omnino nuptiis IMPEDI-

MEM-

a) Ad L. 3. C. Th. de iure lib. et L. vn. de his, qui num. lib. excus. b) L. ult. C. Th. de iur. lib. c) Non. Valent. tit. iv. d) L. ult. C. de iur. lib. e) §. 4. Inst. de SC. Tert. f) L. 1. C. de iure lib. g) L. 72. §. 4. ff. de cond. et dem.

MENTVM inferretur, vel, vti alibi loquitur, a) *ne quod in fraudem legis AD IMPEDIENDAS NUPTIAS scriptum est, ullam vim haberet, et de huiusmodi nuptiarum impedimentis variis ea, quae ex VLPJANI et TER. CLEMENTIS libro v supersunt, fragmenta agant: non dubito, quin haec ipsa materia proximum in lege nostra locum occuparit.*

II. Huiusmodi nuptiarum impedimentum fuit, si quis alteri ea conditione aliquid reliquisset, vt heres vel legatarius non iniret matrimonium: qua de conditione caelibatus ita cautum fuit legis nostrae capite xxix:

Si quis caelibatus aut viduitatis conditionem heredi legatariove iniunxerit: heres legatariusve ea conditione liberi sunt, neque eo minus DELATAM HEREDITATEM legatumve ex hac lege consequuntur.

Ait lex: SI QVIS CAELIBATVS CONDITIONEM HEREDI LEGATARIOVE INIUNXERIT. Magna Romae fuisse orbitatis pretia, iam supra demonstraui. Ea saepe subegerunt parentes, vt, quos maxime amarent liberos, eos in caelibatu aetatem agere cuperent. Hinc vt voti damnarentur, saepe ea lege illos instituebant heredes, *si non iniervint matrimonium*. Aliquando et intempestivus amor, vel cura liberorum movebat maritos, ne viduas aliis viris nubere paterentur. Non nunquam et religio et nescio quae honestatis opinio in causa erant et gentilibus et Christianis primaevis, vt vel virginitatem perpetuam suis iniungerent, vel viduitatem. Nimirum semper non modo virginitatem, verum etiam viduitatem maximi fecerunt veteres: ipsaeque matronae summae sibi laudi duxerunt, defuncti mariti cineres perpetua viduitate colere, et a secundis abstinere nuptiis, quae nescio quid incontinentiae habere videbantur. Graecis sane praeclarum visum, *μοναυδεῖναι*; eoque maxime nomine illis celebrata Penelope, quod vidua credita tot procos, tanquam corvos delusit hiantes, saepe ingeminans illud apud HOMERVM: b)

*Τειν γὰρ κεφαλὴν ποθέω, μεμνημένη αἰεὶ
Ἀνδρός, τῆ κλέος ἐνὲ καὶ ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος.*

*Tale enim caput desidero, semper memor
Viri, cuius lata est gloria per Graeciam et medium Argos.*

Contra ad infamiam Helenae pertinere voluit AESCHYLVS, c) quod eam *πολυάνδρα γυναῖκα*; et LYCORHON, quod *πεντάλεκτρον γυναῖκα* adpellat. Quin Charondas, celeberrimus ille Thuriorum legislator, senatu comitiisque eos moveri iusserat, qui mortuis vxoribus liberis nouercam induxerint. d) Non mitius de secundis nuptiis senserunt gentes aliae. Inter Carthaginenses ab iis in tantum abhorruit Dido, vt apud VIRGILIUM e) dicat:

*Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Ante, pudor, quam te violem, aut tua iura resoluam.*

Ille

a) L. 79. §. vii. §. cod.
) Aeneid, lib. IV, v. 25.

b) Iliad. α. v. 35a.

c) Agam. v. 6a.

d) Diod. Sic. Lib. xii. cap. xii.

*Ille meos primus, qui me sibi iunxit, amores
Abstulit, ille habeat solus, seruetque sepulcro.*

Aegyptii quoque nescio quid incontinentiae et impuritatis inesse rati secundis nuptiis Apidis Sacerdotium non nisi monogamo deferebant, teste LVD. COELIO RHODIGINO a). Non temere autem eius continentiae studiosior vlla gens fuisse videtur maioribus nostris, de quibus TACITVS: b) *Melius quidem adhuc eae ciuitates, in quibus tantum virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum, quomodo unum corpus, unamque vitam, ne vlla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tanquam maritum, sed tanquam matrimonium ament.* Quin inter eos Erulos adeo perosos esse intelligimus secundas nuptias, vt inuisa et infamis esse crederetur vidua, quae se ad viri sepulcrum non statim indueret laqueo. c) Denique et apud ipsos Romanos permulta deprehendimus, quae ad secundarum nuptiarum odium iure referas. Solis vniuiris fas erat Fortunae muliebris, matris Matutae et Pudicitiae signum attingere. d) Solae, teste VALERIO MAXIMO e) corona pudicitiae honorabantur. Solae inter Sacerdotes Dearum allegebantur, f) adeo vt et ad Vestae Sacerdotium potius Domitii Pollionis, quam Fonteii Agrippae filia admitteretur, non ob aliud, vt obseruat TACITVS, g) quam quod mater eius in eodem coniugio maneret, quum Agrippa domum discidio minuisset. Hinc mirifice laudatur pudicitia Corneliae, Gracchorum matris, cui tantum supererat pudicitiae et magnanimitatis, vt et Ptolemaei, eam ambientis, nuptias repudiaret. h) Nec minorem consequuta gloriam Cornelia altera, ita adloquuta L. Aemilium Paullum apud PROPERTIVM: i)

*Iungor, Paulle, tuo, sic discessura, cubili
In lapide hoc VNI NVPTA fuisse legar.*

Ex quo simul discimus, honori sibi duxisse feminas, si in posterum, vni eas nuptas fuisse, in monumentis sepulcralibus legeretur. Qualis plane est lapis apud THOM. REINNESIVM, k) in quo T. Freganius, T. F. Liberalis monumentum fecisse legitur D. M. REIANIAE C. F. MAECIANAE CONI. INCOMPARABIL. VNIVIRAE ET CASTISSIMAE. Contra secundae nuptiae *scaevi ominis et infaustum connubium* videbantur APVLEIO, l) viduaeque apud Romanos teste PLVTARCHO, m) diebus festis nuptias facere iubebantur, vt tam frequenti populi concursu eo magis erubescerent.

Quae quum ita essent, saepe parentes ac mariti liberis vxoribusque perpetuam commendabant viduitatem: veluti Cornelia Paulli apud PROPERTIVM: n)

*Filia, tu specimen censuratae paternae,
Fac teneas unum, nos imitata, virum.*

Quum vero Augustus conditionem huiusmodi legi aduersam intelligeret, eam pro non adiecta haberi iussit lege Papia Poppaea. Quare si testator scripserat: MAEVIAE, SI NON

a) Lect. antiqu. Lib. xxviii. p. 1079. b) De morib. Germ. cap. xix. c) Procop. de bello Goth. lib. ii. d) Fest. voce *signum Pudicit.* e) Lib. ii. Cap. i. f) Treb. Poll. de xxx. Tyr. cap. xxxii. g) Lib. ii. Annal. cap. lxxxvi. h) Plutarch vit. Ti. Gracchi init. i) Lib. iv. Eleg. xii. k) Inscr. class. xv. 73. l) Apol. ii. p. 543. m) Quaest. Rom. cv. n) Ibid.

NON NUPSERIT, FVNDVM LEGO: confessim illa legati fiebat particeps, etiamsi nuberet: a) idemque obtinebat, si mulier haberet collegatarium, quamuis eo deficiente illi nihil accresceret. Hinc PAPINIANVS: b) *Mulier et Titio vsusfructus, si non nupserit mulier, relictus est. Si mulier nupserit, quamdiu Titius uiuet et in eo statu erit, partem vsusfructus habebit: tantum enim beneficio legis ex legato concessum esse mulieri intelligendum est, quantum haberet, si conditioni paruisset, nec si Titius, qui conditione defectus est, legatum repudiet, ea res mulieri proderit.* Perinde quoque est, siue quis ipsi mulieri sub ea conditione legauerit, siue ei, cuius illa in potestate erat, quique iure eius potestatis nuptias prohibere poterat. Nam et illud legatum, quod ad impediendas nuptias et in fraudem legum fuerat scriptum, nullam vim habebat teste PAPINIANO, c) qui hanc eam in rem formulam allegat: **TITIO PATRI CENTVM, SI FILIA, QVAM HABET IN POTESTATE, NON NUPSERIT, HERES DATO.** Quod non minus statuendum, si quis patri ea conditione legauerit, **SI FILIVS VXOREM NON DVXERIT.** Quumque legata et fideicommissa pari passu ambulent: haec quoque capiebat mulier, etiamsi sub huiusmodi conditione relicta essent. Hinc quum scripsisset testator: **TITIO, SI MULIER NON NUPSERIT, HERES CENTVM DATO,** et Titium illum idem testator rogasset, vt pecuniam eadem mulieri conditionem adimplenti restitueret: respondit PAPINIANVS, d) etiamsi nupsisset, tamen eam die legati cedente fideicommissum petere posse.

Quid vero, si non sub conditione caelibatus legasset testator, sed potius legatariam obstrinxisset, vt non alii, quam Titio nuberet? Tunc si indigna haec esset legataria conditio, non magis valebat, quam si caelibatus ei fuisset iniunctus. e) Eadem ratione si vel pater filiae, vel cuicumque puellae extraneus legatum reliquerat sub conditione: **SI NUBERET ARBITRATV L. TITII:** haec quoque conditio pro nihilo erat, mulierique, sibi sine L. Titii arbitrato quaerenti conditionem, legatum nihilominus debebatur. f) Sin duplex proposita fuerat conditio, nubendi et non nubendi, maiorque pecuniae summa ei destinata, si non nupserit, minor, si nupserit: mulier maiorem capiebat, non vtramque simul, quia ridiculum videbatur PAPINIANO, g) *eandem et vt nuptiam admitti.* Denique et haec bella incidebat quaestio: an si ea conditione legatum fuerit mulieri: **SI NON NUPSERIT,** eiusdemque fidei commissum, vt Titio restitueret, si nupserit, an ea nupta fideicommissum praestare teneatur? Circa quam speciem in diuersa itum esse, existimare licebit. IULIANVS h) enim respondet: *Commode statuitur, etsi nupserit, legatum eam petere posse, et non esse cogendam, fideicommissum praestare.* At CAIVS i) longe aliter: *Non dubium est, quin si uxori legatum sit, si non nupserit, idque alii restituere rogata sit, cogenda sit, si nupserit, restituere.* Varia, vt fit, comminiscuntur interpretes, quae tollendo isti dissidio videntur idonea. Alii particulam **QVIN** in posteriore lege explicandam monent, per quod non.

Alii

a) L. 72. §. 5. ff. de cond. et dem. b) L. 74. ff. eod. c) L. 79. §. 4. ff. eod. d) L. 77. §. 2. ff. eod.
 e) CAI. Lib. III. L. 63. §. 1. ff. eod. f) L. 28. pr. L. 72. §. 4. ff. eod. g) L. 100. ff. eod. h) L. 22. ff. eod.
 i) L. 14. pr. ff. de legat. 3.

Alii priorem legem de conditione caelibatus; posteriorem de conditione viduitatis loqui censent, minus invidiosam hanc fuisse rati quam illam. Ast vir amplissimus, quem honoris causa nomino, ZACH. HUBERVS a) etiam sine his *εὐχημαστὶ* ac sine iactu pulueris hanc litem componit. Prius fideicommissum per modum poenae fuerat relictum, vti adparet ex verbis: VT TITIO RESTITVAT, SI NVBAT. Poenale autem fideicommissum iure nullum atque euanidum habebatur, addita quippe poena iniusta, cui lex Papia Poppaea intercedebat. Alterum fideicommissum non erat poenale, sed conditionale, et hinc legataria statim legato potiebatur, etiamsi postea nuptura esset, quia haec conditio habebatur pro non scripta. Ast inde non sequebatur, vt fideicommissum non restitueret Titio, simul ac nupserit, quum quivis legatarius fideicommissio posset grauari.

Ceterum alia erat conditio SI NON NVPSERIT, alia si huic viro; vel si intra certum tempus, vel si illo loco non nupserit. Nec enim pro non scripta habebatur conditio, si legato adscriptum esset: SI L. TITIO NON NVPSERIT: b) nec altera: SI NEQVE TITIO NEQVE SEIO, NEQVE MAEVIO NVPSERIT, c) siquidem, si vel maxime his conditionibus pareret mulier, ei tamen nec caelibatus nec viduitatis iugum impositum videbatur. Sed et, si certum tempus, intra quod non nuberet, fuisset definitum, veluti SI A LIBERIS IMPVBERIBVS NE NVPSERIT, d) vel generatim esset legatum: QVOAD VIDVA ERIT, e) etiam his casibus aut conditiones erant adimplendae, aut repudiandum legatum, quia non imposita fuerat viduitatis conditio. Quid si, ne certe loco nuberet, legato adscriptum esset, veluti: SI ARICIAE NON NVPSERIT? Respondet TER. CLEMENS, f) interesse, an fraus legi facta sit. Nam si ea sit mulier, quae alibi nuptias non facile posset inuenire, interpretandum esse, ipso iure rescindi, quod fraudandae legis gratia esset adscriptum. Legem enim utilem reipublicae, sobolis scilicet procreandae causa latam, adiuvandam esse interpretatione.

Quod ipso iure rescindi ait CLEMENS, id ita lege nostra exprimitur: EA CONDITIONE LIBERI SVNTO, NEQVE MINVS DELATAM HEREDITATEM LEGATVMVE BX HAC LEGE CONSEQVNTOR. Conditio huiusmodi legibus aduersabatur, Iuliae nimirum et Papiae. Quae vero conditiones contra edita Imperatorum, aut contra leges, aut quae legum vicem obtinent, id est contra edita praetorum, SC. prudentum placita, diuturnos mores et consuetudinem, scriptae, vel quae contra mores sunt, pro NON SCRIPTIS habentur, vti ait MARCIANVS. g) In ultimis voluntatibus ea regula dubio caret. Ast in contractibus secus se res habet, quos conditione lege vel natura impossibili infirmari constat. h) Eius tamen discriminis ratio in promptu est. Qui enim contrahit, consensisse censetur in conditionem turpem vel impossibilem, idque dum fecit, vel iocatus esse; vel emotae mentis fuisse censetur. Neuter vero recte contrahit. Ast quod ad ultimas attinet voluntates, in conditiones huiusmodi nec heres nec legatarius

a) Part. II. Diff. VIII. §. XII. edit. prior. b) TER. CLEM. Lib. v. L. 64. pr. ff. de cond. et dem. c) CAL. Lib. III. L. 63. pr. ff. eod. d) L. 62. §. vlt. ff. eod. e) L. 96. §. 1. ff. eod. f) TER. CLEM. Lib. v. L. 64. §. 1. ff. eod. g) L. 14. pr. ff. de condit. inst. h) L. 31. ff. de obl. et action.

rius consensit, et tamen defunctus voluisse censetur, vt supremum iudicium suum exitum haberet. Quod quum, nisi detracta conditione turpi vel impossibili, fieri nequeat: illam merito pro non scripta habent leges nostrae.

Quam consultissimam iuris rationem peruidisse haut videtur Pontifex a) dum conditionem quidem contra leges matrimonii adscriptam tabulis dotalibus, v. c. ne liberi procreentur, vel vt sponsa quæstum corpore faciat, sponsalia irrita reddere concedit, reliquas autem conditiones vel facta vel lege impossibiles pro non adiectis haberi iubet. Quae enim vera sunt de vltimis voluntatibus, ea perperam proferuntur ad conventiones, in quibus partis vtriusque consensus intercedit. Quasi enim, qui huiusmodi conditionem probauit, mereatur, vt in eius fauorem illa habeatur pro non adiecta. Et tamen ex his lacunis Nectar sibi haurire videntur digni hoc haustu canonistae. Ceterum detracta conditione, et legatum capiebat, cui id sub conditione relictum fuerat, et HEREDITATEM DELATAM. Quae verba interpretatus TER. CLEMENS: b) DELATA inquit HEREDITAS intelligitur, quam quis possit aduendo consequi. Hinc si tempore testamenti factiois ac apertarum tabularum capax erat heres: non ei nocebat, si postea incapax fieret, quia quod alias in institutione conditionali respicitur ad capacitatem tempore existentis conditionis, id hoc casu, quo conditio pro non adscripta erat, non habebat locum.

III. Haecenus de ipso capite xxix. Ei vero deinde quodammodo derogatum est, quod ad conditionem viduitatis: quum seuerius habendae viderentur viduae, quae iam matrimonii dulcedinem degustauerant, quam virgines. Quo tempore haec facta sit mutatio, explorare equidem nondum potui: attamen id animadverto, haut multo post Augusti tempora, inualecente per orbem Romanum religione Christiana, illam, quam supra exposuimus opinionem de viduitatis praestantia et turpitudine secundarum nuptiarum reuixisse. Sane saeculo Christiano secundo ATHENAGORAS c) secundas nuptias vocat *speciosum adulterium*, CLEM. ALEXANDRINVS d) *fornicationem*, quibus similibusque verbis eodem saeculo vtuntur IRENAEVS e) et TERTULLIANVS: f) insequente ORIGENES, g) qui *tale coniugium homines eiicere e regno Dei*, contendere non dubitat. Hinc circa haec tempora a Christianis tantum non omnibus monogamiam seruata legimus apud THEOPHILVM ANTIOCHENVM h) et MINVICVM FELICEM, i) qui eos *cupiditatem procreandi aut unam sciuisse, ait, aut nullam*. Multo grauius saeculo insequente quarto aduersus iteratas nuptias disputarunt BASILIUS, k) GREGORIUS NAZIANZENSIS; l) AMBROSIVS, m) AMPHILOCHVS, n) ipsique Patres conciliorum NICENI, o) LAODICENI, p) NEOCAESARIENSIS, q) et CARTHAGINIENSIS quarti. r) Saeculo quinto iisdem secundis nuptiis bellum veluti indixerant HIERONYMVS, s) GELASIVS, t) et auctor operis imperfecti in Mat-

F f 2

thae.

a) Cap. vlt. x, de condit. adposit.   b) vlt. Lib. v. L. 151. ff. de V. S.   c) Apolog. p. 37.   d) Lib. 111. Strom.   e) Lib. 111. cap. xix.   f) Exhort. ad cast. cap. 19.   g) Homil. in Luc xvii.   h) Ad Autolyt. Lib. 111.   i) Octau. cap. xxxi.   k) ad Amphiloch. can. lv.   l) Orat. xxxi.   m) Be offic. lib. 1. cap. vlt.   n) Orat. in occur. dom. p. 32.   o) Harduin. Concil. Tom. I. p. 511.   p) Ibid. p. 782.   q) Ibid. p. 788.   r) Ibid. p. 985.   s) Comm. ed Hagg. et lib. 7. adu. Iouinian.   t) Epist. v. esp. xxxii.

thaeum, perperam attributi CHRYSOSTOMO, a) ex quo hic locus in ipsum GRATIANI decretum b) migravit: *Hac ratione et Apostoli permisere secundas adire nuptias, propter incontinentiam hominum. Nam secundam quidem accipere secundum praeceptum Apostoli est: secundum veritatis autem rationem vere fornicatio est. Sed dum permittente Deo publice et licenter committitur, fit honesta fornicatio.* Non mirum itaque, eam sententiam iterum placere coepisse paganis, et leges quasdam secundis nuptiis parum amicas peperisse. Talis sane est, quam ex LIBANII epistola MSC extulit IAC. GOTHOFREDVS, c) quaque cautum, vt mater iterum nupta non esset liberorum e priore matrimonio susceptorum heres, sed ei ipse auus maternus praeferretur. Nec alia causa est mutati huius capituli. Nam saeculo, vt opinor, tertio SCo nescio quo, cuius ipse IUSTINIANVS d) meminit, cautum est, e)

Vt si coniux intra annum a morte coniugis iurasset, se liberum quaerendorum causa ad secundas nuptias transire, conditio viduitatis ei a coniuge adscripta remitteretur. Sin iurare intra annum nollet, non aliter, quod ei testamento relictum caperet, ac praestita cautione Muciana.

Non ergo semper conditio viduitatis post hoc SC. pro non adscripta habebatur, quemadmodum conditio, quae caelibatum imponebat: sed tunc demum si intra annum luctus ex formula antiqua iurasset, se LIBERORVM QVAERENDORVM CAUSSA ad secunda vota transire. Si intra annum id iusiurandum haut praestitisset, tunc si legato nondum potita nuberet, perempta erat legati petitio: si nondum nupta legatum peteret, non admittebatur, nisi praestita cautione Muciana securos reddidisset heredes, se si nupserit, legatum cum fructibus intermedii temporis restitutam, f) Ad priorem tamen casum, quidquid videatur viro eximio, IAC. GOTHOFREDO, g) non pertinet constitutio haec GORDIANI: h) *Legatum alii sub conditione sic relictum: SI VXOR NVPTVI SE POST MORTEM MARITI NON COLLOCAVERIT, contractis nuptiis conditio deficit, ideoque peti nequaquam potest.* Nam in ea nec iurisiurandi intra annum haut praestiti fit mentio, nec vxori id legatum relictum fuerat sub conditione viduitatis, sed ALII: ea lege, si vxor testatoris nuptui se haut collocasset. Quis vero legatum huiusmodi conditione defici dubitaret, si vxor ad secunda vota transferit?

Ceterum hoc ius passim LEGIS IVLIAE MISCELLAE nomine venit, veluti in rubrica et legibus quibusdam i) tituli *de indistincta viduitate et LEGE IVLIA MISCELLA tollenda*, nec non in Nouella XXII, cap. XLIII et apud Graecos k) in scholiis ad L. vlt. ff. de statu lib. vbi pro τὸν Σμίκελλον νόμον recte FABROTIVS legendum monet τὸν Μίσκελλον νόμον. Vnde vero id nomen? IUSTINIANVS in Nouella, paullo ante laudata, hoc ius repetit a nescio quo Iulio Miscello, dum scribit: *Sed hanc quoque adiectionem ipse IVLIVS MISCELLVS haut inuenit, sed Q. Mucius Scaeuola praefanciuerat.* Enim-

a) Homil. xxxii. b) Can. 39. caus. 31. qu. 1. c) Ad Cod. Theod. Tom I. p. 287. d) L. 3. C. de ind. viduit. e) L. 2. C. eod. f) L. 7. pr. ff. de eond. et demonst. g) Ad Leg. Pap. cap. xvii. p. 370. h) L. 1. C. de ind. viduit. i) L. 2. et L. 3. C. eod. k) Ad Basil. Lib. XLVIII. tit. v. p. 437. Tomo vi.

Enimvero hunc Iulium Miscellum tota antiquitas ignorat, nec dubito quin interpres semi-Latinus, quum in Graeco textu esset ὁ νόμος Ἰουλίος Μίσκελλος, illud ὁ νόμος praeteruiderit, et inde sibi absurde finxerit legislatorem quemdam *Iulium Miscellum*. Verosimilius est, ipsum hoc caput dictum esse *legem Iuliam Miscellam*, quemadmodum alia capita *legis Iuliae decimariae*, alia *caducariae*, nomine veniebant. At vero cognomen huic capiti non ideo inditum, quod de viris aequae ac mulieribus ageret, quam rationem reddit vir summus, IAC. CVIACIVS, a) sic enim innumerae essent leges miscellae, nec uti MERCATORI b) visum, quod varias res complecteretur, conditionem puta caelibatus et viduitatis: (de caelibatus enim conditione ne γὰρ quidem in hoc SC.) sed quod miscellaneum veluti esset hoc caput, quippe ex lege Iulia et Papia, ex SC. de quo paulo ante diximus, et cautione Muciana conflatum, uti recte vidit IAC. GOTHOFREDVS, cuius sententiae illam interpretis nouellarum de Iulio Miscello, legis auctore, antehabitam esse a V. C. IANO VINC. GRAVINA, c) maxime equidem miror.

Sed et hanc legem Miscellam sustulit IUSTINIANVS, ineunte anno DCXXXI, post Lampadii et Orestis consulatum, d) fanciens, ut nec ius iurandum in posterum hoc casu exigatur, nec cautio Muciana, sed suo arbitrio viduae, quibus viduitatis conditio a maritis imposta fuerit, possint ad secunda vota transire, nec poenae legis Miscellae subsint, siue habeant liberos, siue non habeant, dum ne in verba mariti iurarint. Id tamen quod hoc modo relictum, ea lege eas capere iubet, ut, salva liberis proprietate, usufructum tantum percipiant. Addit IUSTINIANVS rationem satis piam: *ut ne necessitate legis et sacramento colorato PERIURIUM committatur*. Sed quale hic periurii periculum? Credideram aliquando, *periurium* in hac lege capi pro iureiurando temerario et superuacuo: maxime quum statim addat imperator: *Quum enim mulieres ad hoc natura progenuerit, ut partus ederent, et maxima eis cupiditas in hoc constituta sit: quare scientes prudentesque periurium committi patimur?* Sane, si mulier natura fertur ad procreandam sobolem, sique maxima eius rei cupiditate flagrat, iurans se liberorum quaerendorum causa nupturam, non incidet in suspicionem periurii: sed ius iurandum hoc potius videbitur superuacuum et temerarium, aequae ac si mercator conceptis verbis iurare iuberetur, lucri causa negotiari. Sed iam aliter sentio. Ex Nouella enim XII, cap. XLIII. aparet, longe subtilius ratiocinatum esse Iustinianum, et ideo metuisse periurium, quia plurimae mulieres desiderio nuptiarum, NON PROPTER FILIORVM PROCREATIONEM, sed propter necessitatem, v. c. paupertatem, teneantur, et iurare tamen iubeantur, se liberorum quaerendorum causa nubere.

Sub finem eiusdem anni noua constitutione e) superiorem ita interpretatur IUSTINIANVS, quod ea non solum ad feminas, sed et masculos pertineat. Simul a lege superiore excipit species ab VLPIANO in libris ad Sabinum adlatas, ubi mulieri legatum fuerat, sub conditione: SI VIDVA ERIT, vel QUOTIES VIDVA ERIT, vel

Ff 3

QVVM

a) Ad tit. C. de ind. vid. b) I. Notat. II. c) De legib. et SC. §. LVI. d) L. 2. C. de ind. viduit. e) L. 3. C. de ind. viduit.

QUVM VIDVA ERIT; masculo autem sub lege: SI AMISERIT VXOREM, vel QUANDO AD CAELIBATVM PERVENERIT. Hae enim species non pertinebant ad legem Iuliam Miscellam, quia iis non imponebatur viduitatis conditio, sed legatum tantum erat in id tempus, quo cepisset viduitas. Vnde mulierem non solum vsumfructum, sed et ipsam huiusmodi legati proprietatem capere posse statuit Iustinianus, *quasi PRO SOLATIO suae tristitiae.*

Enimuero ne in eo quidem subsistit IUSTINIANVS, quem ideo *trocho versatiliorem* vocat V. C. IAN. VINC. GRAVINA. a) Nam anno DCXXXVI post Belisarii V. C. Consulatum, et cautionem Mucianam, et legem Iuliam Miscellam quodammodo restituit, noluitque eas, quibus a testatore viduitatis conditio imposita fuerat, capere legatum intra annum, nisi spe nuptiarum prorsus extincta, veluti si mulier se Deo deuouisset: post annum autem, non nisi praestita cautione Muciana, cuius rationes magno verborum apparatu in nouella ista b) exponit. Iam id addo, quum in Gallia Nicolaus Morillo et Anna Petit coniuges tabulis dotalibus donationem inuicem ea lege fecissent, vt si superstes sprete viduitate ad secunda vota transiret, ea euanesceret, et Anna, mortuo Nicolao iterum nupsisset, donationem illam repentibus Nicolai heredibus, Senatum Curiae Parisiensis anno cōlo xci censuisse, donationis legem esse seruandam, et Annam ab omni donationis emolumento esse repellendam. Quem casum egregie enucleatum dedit ANNAEVS ROBERTVS in rebus iudicatis. c)

IV. Eodem libro V. commentariorum TER, CLEMENS et VLPIANVS agunt de conditione caelibatus libertis imposita. Vnde proximum caput xxx ad illud ius pertinuisse, perquam videtur vetosimile. Illud vero tale fuit, teste PAVLLO. d)

Si patronus iusiurandum in hoc liberto imposuerit, ne uxorem ducat, vel libertae, ne nubat: iusiurandum permittitor, nuptiasque ex H. L. contrahendi liberto libertaeus ius esto.

Solitos esse patronos a seruis manumissis varia sibi stipulari, iam supra obseruauimus. Frequentissime autem ea lex adiciebatur manumissionibus, ne liberti ducerent uxorem, nec libertae nuberent. Quum enim legibus XII tabularum cautum esset, e) vt si liber- tus intestatus moreretur, cui suus non esset heres, ad patronos patroniue liberos perueniret hereditas: intererat omnino patroni, liberos libertasque se habere caelibes, ne, si liberos tollerent, legitima hereditate exciderent. Idcirco liberos iureiurando obstringere solebant, ne uxores ducerent; libertas, ne nuberent. Quam frequenter id factum sit temporibus Augusti, vel id argumento est, quod binis sub hoc principe legibus coercita sit improba haec habendi cupiditas. Primo enim lege Aelia Sentia cautum est, vt iuribus patronatus excideret, qui vel ipse, vel quo conscio alius f) a liberto libertaeus stipulatus sit, ne vel vnquam, vel ad certum tempus, vel cum certa persona g) iniret

a) L. 3. C. de ind. viduit.   b) Nou. xxxi. cap. xlvi.   c) Lib. ii. cap. vii.   d) L. 6. §. 4. ff. de iur. patr.
e) Vlp. Fragm. tit. xxx. §. 1.   f) L. 6. pr. ff. de iur. patr.   g) L. 15. ff. eod.

iniret matrimonium, neue liberos tolleret; a) nisi forte iure iurando ad hoc adactus sit libertus castratus, vel matrimonio inhabilis, b) vel liberta iuravit, se non alii, ac patrono, c) vel non contra leges, d) vel non prius, quam liberi ad pubertatem peruenissent, e) cuiquam nupturam. His enim casibus patronus non incidebat in legem Aeliam Sentiam.

Deinde feuerius hoc cacoëthes coercuit lex Iulia et Papia. Quamvis enim Aelia Sentia patronos iniustum hoc iusiurandum a libertis exigentes iure suo priuaret: non tamen gratiam iurisiurandi libertis faciebat. Ast lege demum nostra cautum, vt iuris iurandi religione exsoluerentur liberti libertaë, qui quaeque huiusmodi iusiurandum praestitissent.

Ait lex: SI PATRONVS IVSIVRANDVM IN HOC LIBERTO IMPOSVERIT, NE VXOREM DUCAT, VEL LIBERTAE, NE NVBAT. Patronus erat manumissor, nec non quem talem caussa cognita iudicauerat Praetor, non, qui se patronum esse, iurasset: quod ad hoc caput diferte VLPIANVS: f) Perinde vero erat, siue ipse patronus, siue eo conscio, vel non impediante, filius familias libertum in verba sua adegisset. Quemadmodum enim ex sententia TER. CLEMENTIS g) et tunc patronus incidisse videbatur in legem Aeliam Sentiam, quia, dum non remitteret iusiurandum, dolo malo facere videbatur: ita idem obtinuisse ex lege IVLIA ET PAPIA, ex CLEMENTIS fragmento colligimus. Non magis intererat, siue liberto siue libertae iniuncta esset caelibatus conditio, dum habiles essent ad procreandam sobolem.

Quamvis vero alioquin iusiurandum a liberto praestitum esset species obligationis verborum, non minus valida, ac stipulatio, vel dotis dictio: h) lex tamen nostra sanxerat, VT IVSIVRANDVM PERMITTERETVR, NVPTIASQVE EX H. L. CONTRAHENDI IIS IVS ESSET. Pro *permittitur*, quo PAVLLVS i) hic vtitur, rescibendum videri posset *remittitur*, nisi his verbis promiscue vterentur auctores nostri, veluti *permittere pecuniam* pro remittere: k) *accusationem permittere* pro remittere, l) qualia exempla iam collegerunt CUIACIVS, m) LIPSIVS, n) aliique viri docti. Saepe enim hoc modo gratiam iurisiurandi faciebant principes vel leges, ceu singulari eaque pererudita dissertatione docuit amplissimus vir ZACH. HVBERTVS, o) vbi et hunc effectum huius remissionis fuisse docet, vt a ciuili periurii poena immunes essent, quibus gratia facta fuisset iurisiurandi.

CAPVT

a) L. 3, §. 5. ff. de suis et legit. her. b) L. 6. §. 2. ff. de iur. patr. c) L. 6. §. 3. eod. d) L. 3, §. 5. ff. de suis et legit. her. e) TER. CLEM. Lib. v. L. 31. ff. qui et a quib. manum. f) VLP. Lib. v. l. 14. ff. de iur. patr. g) L. 32. pr. ff. qui et a quib. manum. h) Cai. Inst. Lib. II. Tit. IX, §. IV. i) L. 6. §. 4. ff. de iur. patr. k) L. 37. ff. de pact. l) L. 3. ff. de publ. iud. m) Obs. Lib. XXI, cap. XXIX. n) Ad Tacit. Ann. Lib. I. cap. VIII. o) Part. II. Diss. LII.

CAPVT XVII.

*Ad Caput Legis XXXI.*DE IVRE ADFINITATIS INTER VITRICVM VEL NOVERCAM
ET PRIVIGNOS, SOCEROS ITEM ET GENERVM
VEL NVRVM.

I. *Eodem libro V. VLPPIANVS etiam de genero et socero socruque videtur egisse. Gothofredi de huius capitis materia sententia reiecta. Lex Iulia de publicis iudiciis cum nostra nihil commune habuit. Coniectura de hoc capite. Eius rationes. II. Adfinitas olim morte finita. Vinnius et V. C. B. H. Reinoldus laudati. Quis gener et nurus? Quasi adfinitas. - III. Quando hoc caput fuerit abrogatum?*

I. **E**odem libro V Commentariorum, quo de superioribus nuptiarum impedimentis egerat VLPPIANVS, etiam de *soceris, genero et nuru* eum quaedam commentatum esse animaduerto. Modo enim docet, etiam nepotis ex filia vxorem nurum dici, et sponsum sponsamque *generi nurusque* nominibus intelligi, et foci fociusque adpellatione etiam sponzorum parentes contineri: a) modo generi adpellationem etiam ad neptis et proneptis tam ex filio quam ex filia editarum maritos pròducit. b) Sed et CAIUS c) libro commentariorum quarto, similiter, quis gener et focer vocetur, ostendit. Non autem huc pertinent et fragmenta PAVLLI d) et TER. CLEMENTIS, e) quibus eadem vocabula interpretantur, nec numeri librorum in inscriptionibus in mendo cubant. Aliò enim ea referri posse, iam supra docuimus. Quum itaque legis nostrae interpretes hic, quid focer, quidue gener et nurus sit, tam sollicitè disputarint: nemo sane inficias ibit, in hac legis nostrae parte existisse caput, quod ad *socerum, socrum, generum et nurum* praecipue pertinuerit.

Quid de his adfinibus sanxerit Augustus, id nec ex vllò horum fragmentorum, nec ex alio iuris nostri loco discimus: id quod argumento nobis esse poterit, et istud caput ius aliquod antiquum et desuetudine postea inumbratum continuasse. Quale vero illud fuerit, pro instituto nostro paullo curiosius indagare iuuabit. IAC. GOTHOFREDVS, f) qui alioquin in fragmentis veterum inuestigandis lynceis plane oculis esse solet, loca TERENTII CLEMENTIS et PAVLLI refert ad caput suum sextum, et inde hanc exstruit sententiam:

GENER SOCERVE *inuiti in reos testimonium ne dicunto.*

Textus vero VLPPIANI et CAII pertinuisse existimat ad caput suum xv, quod nobis est xxxv, vbi ita refingit verba MARCIANI L. 19. ff. de R.N.

Qui liberos, quos in potestate habent, iniuria prohibuerint uxores ducere vel nubere, vel qui dotem dare nolunt, in matrimonium GENERO NVRVIVE collocare et dotare per Praetorem urbanum coguntor.

Ita

a) VLP Lib. v. L. 6. ff. de grad et adfin. b) ID. IBID. L. 136. ff. de V. S. c) CAI, Lib. iv. L. 5. ff. de test. d) L. 4. ff. de cod. e) L. 146. ff. de V. S. f) Ad leg. Pap. cap. vi. et xv.

Ita haec commentatorum fragmenta disponenda restituendaque loco suo putat vir eruditissimus, IAC. GOTHOPREDVS: cui tamen vt ea in re adfentiar, nondum fateor a me possum impetrare. Nam primo de testimonio, genero nuruiue, nec non focero et focruī inuitis haut denunciando, non lex Papia Poppaea cauit, sed lex Iulia publicorum iudiciorum. Ita ex compacto docent PAPIANVS, a) PAVLLVS b) et VLPIANVS, c) qui et caput legis illius LXXVII de eo iure egisse obseruat. Simile vero quid in lege Papia Poppaea fuisse, nec ex istis PAVLLI, VLPIANIQUE textibus, nec ex fine et scopo legis nostrae colligi potest, vti recte obseruauit V.C. ANT. SCHVLTINGIVS. d) Et quid opus erat haec in lege Papia Poppaea repeti, quae iam satis perspicue scripta fuerant in lege Iulia publicorum iudiciorum? Deinde nec felicius coniecisse videtur vir doctissimus, dum L. 19. ff. de R. N. verba GENERO NVRVIVE inseruit. Quam frigida enim est loquutio: *filiū filiamue in matrimonium genero nuruiue collocare?* Cui vero alii collocari poterant, quam genero nuruiue? Non sane ferebat legislatorius veterum stilus, vt huiusmodi vocabula insererent, non minus sane hic otiosa, quam si quis dicere vellet, *liberis naturalibus, quos mater aliqua enixa fit, alimenta deberi.* Non magis enim fieri potest, vt filius filiaue elocatus elocataque intelligatur sine genero et nuru, quam liberi naturales sine matre. Et cur quaeso tam operose haec verba interpretati sunt VLPIANVS, CAIVS, PAVLLVS, TER. CLEMENS, si nihil aliud lex dixerit, quam genero nuruiue in matrimonium collocandos esse liberos? An hic scire interfuit, etiam sponsum sponsamque generi nurusque adpellatione contineri? Hic ergo, si quid video, nihil vidit vir eximius: nec eius coniectura quidquam habet, quo se commendat, verosimilitudinibus.

Quum vero et nos in his tenebris praeter coniecturam nihil promittere possimus: operam saltim dabimus, ne illa omni ratione veterumque testimonio destituatur. Caput nimirum istud XXXI tale fuisse suspicamur:

Adfinitas, praeterquam inter nouercam et priuignum, vitricum et priuignam, nec non SOCERVM SOCVRVMVE et GENERVM NVRVMVE, morte diuortioe soluitur.

Quia enim, vti iam superiore capite docuimus, ea legis nostrae fuit sententia, *ne quod omnino nuptiis inferretur IMPEDIMENTVM*, e) et legislatores iam huiusmodi quaedam impedimenta remouerant: commode etiam incidit ius adfinitatis, quod multa turbare posse videbatur matrimonia. Saepe enim viduam adpetebat aliquis ex defuncti mariti familia, qui eius mores perspexerat accurate, qui eam commodam liberis suis nouercam fore, seque iis nuptiis res suas constabiliturum, existimabat: sed obstabat ei ius adfinitatis, quod non videbatur ferre, vt iustum esset inter se eamque mulierem connubium. Quumque vterque haut facile parem alibi conditionem reperiret: inde fiebat, vt impedirentur vtriusque nuptiae, legique ad procreandam sobolem comparatae

a) L. 2. ff. de accus. b) L. 4. ff. de test. c) Collat. Leg. Mos. et Rom. tit. ix. §. 11. d) Iurispr. vet. Anteiust. p. 767. e) L. 72. §. 4. ff. de cond. et dem.

tae minus satisfaceret. Ei vero impedimento legem hanc opposuisse videtur Augustus, qua nuptias inter adfines, paucis exceptis, permisit: idque colligere mihi videor primum ex CONSTANTINI, CONSTANTIS et IULIANI a) constitutione, qua LICITVM veteres credidisse ait, nuptiis fratris solutis ducere fratrem uxorem, LICITVM etiam, post mortem mulieris aut diuortium, contrahere cum eiusdem sorore coniugium. Ex qua constitutione id saltem patet, adfinitatem veteribus visam esse solui, simul ac nuptiae vel morte vel diuortio fuerint solutae, adeoque non amplius eam obstitisse adfinibus, nouum inituris matrimonium. Quum vero alioquin vniuersam graduum et adfinitatis prohibitionem ex MORIBVS descendere dicat PAVLLVS: b) illud tamen ius, quod paullo ante commemorauimus, Romanis LEGIBVS tribuere non dubitant DIOCLE-TIANVS et MAXIMIANVS A. A. c) in celeberrima, quam Pariator legum Mosaicarum et Romanarum seruauit, constitutione. Ast de quibus legibus loqui dicamus Principes? De illis profecto, quarum AVGVSTVS auctor est. Id enim docet locus praeclarus PAVLLI d) ex libro xxxv ad Edictum, quo leges nuptiales explicauit, vbi postquam fufe exposuit, quanam nouerca sit, qui *socer, socrus, nouerca*, demum et de priuigna addit: *Priuigna non solum ea mihi intelligitur, quae uxoris meae filia est, sed et neptis, et proneptis, ut nullam earum ducere possim. Item eius matrem, quam sponsam habui, non posse me uxorem ducere, AVGVSTVS interpretatus est; fuisse enim eam socrum.* Certissimum ergo videtur Augustum has personas coniungi vetuisse: inter reliquos adfines permisisse matrimonium. Quumque eo de iure non tam ad legem Iuliam de adulteriis, quam ad legem Iuliam Papiam tam prolixè egerint interpretes; verosimilimum sane videtur, totum illud ius inuectum esse lege Iulia et Papia Poppaea.

II. Vt ergo ad legem ipsam progrediamur, ait Augustus: **ADFINITAS MORTE, DIVORTIOVE SOLVITOR.** *Adfines, vti MODESTINVS e) definit, sunt viri et uxoris cognati, dicti ab eo, quod duae cognationes, quae diuersae inter se sunt, per nuptias copulantur, et altera ad alterius cognationis finem accedit. Namque coniungendae adfinitatis causa fit ex nuptiis.* Quum itaque necessitudinis illius causa sint nuptiae: consequi existimabant veteres, vt solutis morte vel diuortio nuptiis, et adfinitas soluta intelligatur. Ita rationes subduxere gentes etiam humanissimae, et castitatis imprimis studiosae. Ebraeis, haut pauci eiusmodi doctrinam tribuunt, partim ob locum Leuit. xviii, 18. partim ob verba PHILONIS: f) *Δεσμός γὰρ οἴκων ὀθνεῖων αἱ ἐπιγαμίαι, τὴν ἀλλοτριότητα συνάγων, ἢ λυθέντος λέληται καὶ τὰ τῆς κοινωνίας.* *Connubia familiis externis sunt pro vinculo, quo soluto, SOLVITVR et ADFINITAS.* Inter Graecos iam EURIPIDES g) cecinerat:

Παλαιὰ καινῶν λείπεται κηδευμάτων.

VETERES nouis cedunt ADFINITATIBVS.

Nec

a) L. 2. C. Th. de incest. nupt. b) L. 39. §. 1. ff. de R. N. c) Coll. LL. Mos. et Rom. tit. vi. §. 17. d) L. 14. §. ult. ff. de R. N. e) L. 4. §. 3. ff. de grad. et adfin. f) Legat. ad Cai. p. 776. g) In Medea.

Nec non ISOCRATES: a) Οὕτω δὲ σφόδρα ἠγάπησε τὴν τῆ πατρὸς Φιλίαν, ὥς εἰ ἀποθανόντος ἐκείνης ἀπαιδός, αὐτῆς ἠγάγετο τὴν ἀνεψιὰν τῆ πατρὸς, ἢ βεβλόμενος διαλύσασθαι τὴν πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα. Tantopere patris mei amicitia deletatus est, ut quum amita mea sine liberis descessisset, rursus patris consobrinam duxerit, quo necessitudo inter nos et ADFINITAS permaneret. Saepe etiam ad hos mores Graecos adludit TERE-NTIUS, b) apud quem Laches:

*Haut ita decet, si perpetuam vis esse AFFINITATEM hanc,
Celare te irás, si quid est peccatum a nobis, profer.*

Et alio loco: c)

*AFFINITATEM hanc sane PERPETUAM volo,
Sin est, ut aliter tua fit sententia,
Accipias puerum.*

Principium itaque hoc placuisse etiam priscis Romanis, inter primos obseruavit VINNIVS, d) qui dubitanter: credere se, ait, apud Romanos IVRA ADFINITATIS morte unius e coniugibus, PRO EXTINCTIS habita fuisse. Postea et V. C. HENR. BERN. REINOLDVS, e) et celeberrimus GER. NOODT f) eam Vinnii sententiam aliquot exemplis et e constitutione, quam allegauimus CONSTANTINI, CONSTANTIS et IVLIANI probarunt. Nos vero eius iuris historiam paulo accuratius expediemus. Iam libera republica id valuisse principium, ipse iam vidit VINNIVS. Ego illud et sub regibus, et deinde iis exactis valuisse arbitror. Tarquinius enim superbum, adhuc priuatum, Tulliam Aruntis fratris vxorem duxisse, DIONYS. HALICARNASSAEVS g) et LIVIVS h) referunt, nec est qui liberos ex eo matrimonio natos illegitimos fuisse habitos, putet, quum tamen nec Seruius nec eius vxor eam coniunctionem probarent. M. Crassum deinde libera adhuc republica defuncti fratris viduam duxisse, liberos eius sibi retinuisse, PLVTARCHVS tradit. i) Quod matrimonium tantum abest, vt reprehensionem incurreret, vt Crassi continentiam in eo laudet PLVTARCHVS. Nec liberos eius vnquam illegitimos visos esse constat. Eodem fere tempore CICERO k) scribit, diuortia esse AFFINITATVM DISCIDIA, non alia de caussa, quam quod affinitatis iura morte non magis, quam diuortiis finiri non ignoraret. Sed libera republica etiam in linea recta, soluta adfinitate, nuptias locum habere existimabant. Quamuis enim viri honesti ac probi huiusmodi coniunctiones detestarentur; non tamen illae erant illegitimae eatenus, vt vel diuellerentur coniuges, vel connubium ipsum effectu ciuili destitueretur. Rem miro exemplo demonstrabimus ex CICERONE. l) Saffia, A. Cluentii Auiti mater, crudelis et libidinosa femina, Cluentiam filiam elocauerat A. Aurio Melino, iuueni nobili, Cluentiae consobriano. Quum essent hae nuptiae plenae dignitatis, plenae concordiae, repente Saffia Socrus deperire coepit generum, atque ita intruxit scenam, vt subito facto diuortio, Cluentia a Melino discederet. Quid postea

G g 2

Saffia?

a) In Aegenet p. 386. b) Hecyr. Act. II. Scen. II. v. 10. c) Act. IV. Scen. IV. v. 14. d) Comment. ad § 6. Inst. de nupt. e) Var. cap. XXIV. f) Ad tit. ff. de R. N. p. 495. Tom. II. op. g) Lib. IV. p. 225. h) Lib. I. cap. XLVI. i) In Crasso, ab init. k) Pro Cluent. cap. LXVII. l) Ibid. cap. v. sequ.

Sassia? *Diutius, ut ait CICERO, suspicionibus obscuris laedi famam suam noluit: lectum illum GENIALEM, quem biennio ante filiae suae nubenti strauerat, in eadem domo sibi ornari, et sterni, expulsa atque exturbata filia, iubet. NUBIT genero socrus, nullis auspiciibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* En nuptias inter generum et socrum, quas quidem, tanquam inhonestas et nefandas, execratur CICERO, legibus tamen illas repugnare, aut Sassiae et Aurio Melino ideo diem dictum, vel eandem dote multatam esse, nusquam scribit, id sane non praetermissurus, nisi ea turpitudine extra legum animaduersionem fuisset. Vnde profecto patet, inhonestas quidem visas huiusmodi nuptias, sed nullam tamen legem, quo minus fierent, obstitisse, donec per Augustum primum

Mos et LEX maculosum edomuit nefas.

Ille enim vetus quidem seruauit principium, adfinitatemque morte et diuortii solui concessit: sed excepit tamen nuptias inter PRIVIGNVM et NOVERCAM, VITRICVM et PRIVIGNAM, SOCERVM ET NVRVM, GENERVM et SOCRVM. Tanta enim inter has personas videbatur necessitudo, ut sibi inuicem parentum liberorumque loco essent, a) et hinc se patres liberosque salutarent. b) Et has solas personas excipiunt, quicumque post Augustum ad quartum vsque saeculum Christianum iura interpretati sunt, quum tamen alias in iure *adfinitates non eae, quae quondam fuerunt, sed praesentes intelligantur.* c) VLPIANVS: d) *Eam, quae nouerca vel priuigna, vel nurus, vel socrus nostra FVIT, uxorem ducere non possumus.* Εμφατικῶς dicit: quae FVIT, ut ostenderet, hic locum non habere vetus principium, quo, matrimonio soluto, et adfinitas pro extincta habeatur. Eodem modo PAVLLVS: e) *Nec socrum, nec nurum, nec priuignam, nec nouercam ALIQUANDO, citra poenam incesti uxorem ducere licet.* En denuo addit aliquando, quod vocabulum ad antecedentia pertinet, ut sensus sit, has omnes personas duci non posse, dummodo aliquando adfines fuerint, quamuis alias adfinitas morte vel diuortio perimatur. Porro DIOCLETIANVS et MAXIMIANVS AA: f) *Itemque ex adfinibus priuigna, nouerca, socru, nuru, ceterisque, quae antiquo iure prohibentur, a quibus cunctos volumus abstinere.* Inter easdem personas solas matrimonium prohiberi aiunt CAIVS g) PAVLLVS, h) alique, quorum in Digestis fragmenta occurrunt. Ita et in institutionibus nostris ob adfinitatem matrimonium prohibetur tantum cum priuigna aut nuru, i) focru et nouerca, k) et utrobique additur: *Quod ita scilicet accipi debet, si FVIT nurus aut priuigna tua:* item: *Quod ipsum DISSOLVTA DEMVM ADFINITATE, procedit, ut intelligatur, iura adfinitatis, quae alias soluto matrimonio extinguuntur, hic non extinguuntur.* Contra extra lineam rectam nulla occurrit in iure nostro prohibitio. Hinc fratris viduam, vel vxoris sororem ducere, nemini erat religioni, quia adfinitas cum matrimonio videbatur finita. Saeculo secundo Sicinius Pudens, teste APVLEIO l) fratris Pontiani viduam ducturus erat, et Pudentilla ipsa,

Apu-

a) L. 16. ff. solut. matr. L. ult. ff. de his quae ut indign. b) Plin. Lib. vii. Hist. nat. cap. xliii. c) L. 3. §. 1. ff. de postul. d) Tit. xi. §. vi. e) Rec. Sent. Lib. ii. tit. xix. §. v. f) Coll. LL. Mos. et Rom. tit. vi. §. 17. g) Inst. Lib. i. tit. iv. §. v. h) L. 14. ff. de R. N. i) §. 6. Inst. de nupt. k) §. 7. Inst. eod. l) In Apol. 11. p. 548.

Apuleii vxor, primum Sicinio Amico, posteaque eiusdem fratri Sicinio Claro desponsa erat, a) neutrum connubium improbantibus legibus, ceu iam BRISONIVS b) obseruauit, et post eum repetierunt alii. Vnde ANIANI manum olent illa CAII: c) *Sed nec uni viro duas sorores uxores habere, nec uni mulieri duabus fratribus iungi permittitur.* CAII enim aetate nondum prohibita fuisse huiusmodi matrimonia, sed CONSTANTINVM cum CONSTATE fratre ea primum vetuisse, vel exemplo Marci Antonini sanctissimi principis, Lucillam filiam fratri Lucio Vero nuptum collocantis d) patet, et paullo post demonstrabimus pluribus.

Iam itaque facile intelligemus veterum, quae huc pertinent, fragmenta. PRIVIGNVS et PRIVIGNA non solum intelligebantur mariti vel vxoris liberi, sed et nepotes et neptes, pronepotes et proneptes, e) quemadmodum et liberorum nomine nepotes, neptes, et reliqui posterii, continebantur. SOCER et SOCRVS contra non solum dicebantur vxoris vel mariti parentes, sed et auus et auia, proauus et proauia, f) quin et mariti vel vxoris vitricus et nouerca. g) GERRI et NVRVVS adpellatione non solum liberorum, sed et nepotum et neptium, pronepotum et proneptium ceterorumque liberorum coniuges, h) immo et eorumdem sponsi sponfaeque, continebantur. i) Quod CAIVS exemplo legis Iuliae publicorum iudiciorum illustrat, vbi ea cognationis vocabula aequae late accipiuntur. Inter has omnes ergo personas tanta erat ob adfinitatem veneratio, vt inter eas nullo modo subsisterent nuptiae, quantumuis soluto per mortem vel diuortium matrimonio.

III. Sed istud caput demum feuerior Christianorum disciplina exclusit, quae et inter collaterales adfines matrimonia quaedam prohibuit. Saltim a fratris vxore et vxoris sorore omnes abstinere anno Chr. cclv feuerie iusserunt CONSTANTINVS, CONSTANS et IULIANVS, k) qui simul veterem illam iuris regulam de adfinitate morte vel diuortio soluenda haut obscure proscripserunt, rescribentes ad Volusianum, Vicarium vrbis: *Et si LICITVM veteres crediderunt, NVPTIIS FRATRIS SOLVTIS ducere fratrem uxorem: licitum etiam, POST MORTEM MULIERIS, aut DIVORTIVM, contrahere cum eiusdem sorore coniugium: abstineant huiusmodi nuptiis uniuersi, nec aestiment, posse legitimos liberos ex hoc consortio procreari: nam spurios esse conuenit, qui nascentur.* Quum vero haec constitutio, edita Romae, et ad vicarium vrbis missa, ad occidentem tantum pertineret: in oriente huiusmodi coniunctiones nondum ab vsu recesserant, defendentibus eas etiam Christianis quibusdam, quorum argumenta scriptis ad Diodorum, Episcopum Tarsensem, litteris magno molimine oppugnat BASILIVS. l) Hinc noua lege THEODOSIVS m) vetuit, *ne quis fratris uxorem duceret, vel duabus sororibus coniungeretur, NE DISSOLVTO QVIDEM QVOCVNQVE MODO CONIVGIO.*

G g 3

Idem

a) Ibid. p. 517. b) De iur. Connub. p. 283. c) Inst. Lib. 1. tit. 14. §. vii. d) Iul. Capitolin. Marc. cap. ix. Luc. Ver. cap. 11. e) L. 14. §. vlt. ff. de R. N. f) d. L. 14. et TER. CLEM. L. 146. ff. de V. S. L. 3. §. 2. ff. de postul. g) L. 14. §. vlt. ff. de R. N. h) L. 14. eod. vlr. Lib. v. L. 236. ff. de V. S. i) CAI. Lib. 14. L. 5. ff. de test. vlr. Lib. v. L. 6. ff. de grad. et adfn. k) L. 2. C. Theod. de inc. nupt. l) Epist. cxcvii. m) L. 5. C. de incest. nupt.

Idem paullo post firmarunt ARCADIVS et HONORIVS a) anno Chr. ccccvi, poenam quidem viuicomburii et proscriptionis bonorum, a Theodosio propositam, temperando, sed nihilominus iubendo, vt nec liberi ex eo coitu nati legitimi habeantur, nec parentes testandi habeant facultatem, et dos praeterea tanquam caduca publicetur. Cui poenae diserte et eos subiiciunt Principes, qui sese nuptiis fratris vxoris funestarent. Anno ccccxv Imperatores HONORIVS et THEODOSIVS iunior b) qui post prioris coniugis amissionem eius sororem duxerint, easque, *quae post interitum mariti in germani eius nuptias adspirandum crediderint, tanquam INCESTVM commiserint, habendos esse, edixerunt.* Quae constitutio eo est notabilior, quo magis constat, Honorium ipsum duas Stilichonis filias, sorores germanas, vnam post alteram habuisse in matrimonio, vt ZOSIMYS c) et MARCELLINVS COMES d) testantur. Sequuta est constitutio ZENONIS, e) qua haec prohibitiō etiam ad fratrum coniuges, quae adhuc virgines dicebantur, producitur, *quamuis et Aegyptii adhuc eum morem tenebant, et certis LEGISLATORIBVS inter has personas nullam adfinitatem esse, placuisset.* Postremo et ANASTASIVS, f) quum huiusmodi connubia saepe rescriptis vel pragmaticis constitutionibus permessa esse intellexisset, noua ea constitutione inhiuit incestaque declarauit. Ex quo constitutionum numero facile est ad intelligendum, quam aegre sibi Romani istud principium extorqueri passi sint, quod cum ipsa poene vrbe natum, constanti tot saeculorum vsu iuris auctoritatem iam pridem fuerat consequutum,

C A P V T XVIII.

Ad Capita Legis XXXII. et XXXIII.

DE PRIVILEGIIS ABSENTIVM REIP. CAVSSA, ET INDVLGENTIA SENATVS.

I. *Connexio huius capituli cum superioribus. Iac. Gothofredi de hac lege sententia expensa. Capituli huius sententia. II. Breuis huius capituli explicatio. III. Caput xxxiii quale fuerit? IV. Eius explicatio. Principes sibi solis ius lege soluendi vindicarunt. Quot modis lege soluerint?*

I. **Q**uemadmodum ad impedimenta nuptiarum antecedentia capita pertinuerunt: ita iisdem oppositum videtur id, quod proxime sequitur, de quo VLPIANVM libro commentariorum sexto egisse, animaduertimus. Et primum quidem ex eius g) et PAVLLI h) fragmentis quibusdam suspicari licet, sequens caput xxxii egisse de absentibus reipublicae causa. Qui enim videantur reip. causa abesse, vterque explicat tam operose atque accurate, vt eos textus dignos iudicaret Tribonianus, quos in titulum digestorum: *Quibus ex causis maiores viginti quinque annis in integrum restituuntur, quo plane non pertinebant, referret.* Quid vero de his absentibus hoc capite cautum fuerit,

a) L. 3. C. Theod. de inc. nupt. L. 6. C. eod. b) L. 4. C. Th. eod. c) Lib. v. cap. xxviii. d) Chron. ad ann. ccccviii. e) L. 8. C. eod. f) L. vlt. C. eod. g) Vlp. Lib. vi. l. 36, l. 38. ff. quib. ex caus. maior. h) PAVLL. Lib. iiii. l. 35. et l. 37. ff. eod.

fuerit, vix liquet, faciliusque diuinatur, quam certis rerum argumentis cognoscitur. Vir summus, IAC. GOTHOFREDVS, a) quum obseruaret, inter leges de solidi capacitate ab VLPIANO b) et hanc referri, quod absentes reipublicae causa quamdiu absunt et intra annum, postquam abesse desierint, liberam habeant testamenti factionem: illam causam solidi capionis a reliquis seiungit, et hoc caput, quod ipsi est XVIII inde construit.

Si vir commodi sui causa abfit, ex bonis uxoris suae solidum ne capito: At si sine detractione reipublicae causa aberit, donec abest, et intra annum, postquam abesse desierit, libera inter virum et uxorem testamenti factio esto.

Sed quum hoc priuilegium, absentibus reip. causa datum, ad leges de solidi capacitate pertinuerit, de quibus TER. CLEMENS et VLPIANVS libro quarto commentariorum fuorum egerant: quis credat, vel legislatores, vel ipsos legis interpretes, tam fuisse incuriosos ordinis, vt istud caput, a reliquis diuulsim, loco hoc plane alieno proponerent? Quare maluimus, VLPIANVM auctorem sequuti, ista loca ad leges de solidi capacitate referre: quo loco etiam illa satis superque exposuimus.

Quum itaque GOTHOFREDVM hic deserere cogamur: age diuinabimus, qua de re egisse hoc caput, verosimillimum sit. In eo haecenus fuisse vidimus legislatorem, vt, quae nuptiis moram obiciunt, impedimenta tolleret. Inter haec et absentia procul dubio fuit. Magnas saepe ac longissimas peregrinationes tum suscipiebant Romani. c) Alii officiis praeerant in prouinciis, alii procul ab vrbe faciebant stipendia, vel in prouinciis inter legiones praesidiarias consenscebant. Erant etiam, qui in diuersis orbis Romani prouinciis vel vestigalia conducerent, vel negotiarentur, vel suo periculo naues exercerent. Quorum quam immensus numerus fuerit, vel inde patet, quod per solam Asiae prouinciam Mithridates, teste PLVTARCHO, d) vno edicto centum et quinquaginta ciuium Romanorum millia iugulari iusserit. Quanto plures tum per alias prouincias vagatos existimemus? Haec absentia quantam vastitatem vrbi et Italiae intulerit, iam Iulius Caesar viderat, qui, vt exhaustam urbem noua sobole expleret, teste SVETONIO, e) sanxerat, *ne quis ciuis, maior annis xx, minorue xl, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo ITALIA ABESSET, neu quis senatoris filius, nisi contubernalis aut comes magistratus, PEREGRE PROPICISCERETVR.* Quum itaque et Augustus animaduerneret, ciuium quamplurimos vrbe abesse, eoque obtentu nuptias vel differre, vel plane adspernari: commentus videtur caput, quo absentiam istam, ea excepta, quae ob reipublicae vtilitatem ciuibus indiceretur, coerceret. Id autem ita eum fecisse arbitramur, vt eos omnes qui peregrinationis studio nuptias et sobolis procreationem differebant, praeterquam qui reip. causa abessent, caelibatus orbitatisque poenis subesse iuberet. Aut multum ergo fallimur, aut tale fuit legis nostrae caput XXXII:

Qui REIPUBLICAE CAUSSA sine detractione absunt, donec absunt, et intra annum, postquam abesse desierunt, vacationem a lege habent. Reliqui, qui sui commodi causa absunt, poenis ex H. L. tenentur.

Mouet

a) Ad Leg. Pap. cap. xviii. b) Tit. xvi. §. 1. c) Pr. Inst. de condicill. d) In Sulla p. 467. e) Iul. cap. xlii.

Mouet me primo, quod et alias sollemne fuisse video Augusto, absentibus reipublicae causa vacationem legum suarum dare. Nam et legi Iuliae de adulteriis adscriptum nouimus: *NE QVIS INTER REOS REFERAT EVM, QUI TVN SINE DETRECTATIONE REIP. CAUSSA ABERIT.* a) Deinde, quod generali iuris regula receptum esset, absentiam eius, qui reip. causa abest, neque ei, neque alii, damnosam esse debere. b) Denique quod interpretes nostri tam accurate computant, quando, qui reip. causa abfuerunt, abesse desinant, c) simulque ab his distinguunt eos, qui absunt sui commodi causa. d) Quod sane alio pertinere non potest quam ad vacationem annuam iis, qui reip. causa absunt, concedi solitam, poenamque iis, qui sui commodi causa absunt, propositam.

II. Ait itaque lex: *QVI REIP. CAUSSA ABSVNT. EOS VERO IAM RECENSUIMUS AD CAPUT LEGIS XXIII, VBI ETIAM ILLA EXPLICAUIMUS: DONEC ABSVNT, ET INTRA ANNUM, POSTQVAM ABESSE DESERVNT, VT NIHIL HIC ADIICIENDUM VIDEATUR, PRAETER VERBA: SINE DETRECTATIONE,* quae quum in legibus frequentissime occurrant, e) cum GOTHOFREDO libenter adoptauimus. *Sine detrectatione* vero abesse dicebantur, qui non alicuius rei detrectandae vel declinandae causa peregre abibant. Vnde facile patet, illos, qui eo tantum consilio in provinciam ire adfectabant, vt ne legi parere coerentur, nullam poenae vacationem habuisse. *VACATIONEM VERO A LEGE HABERE* dicuntur, quibus laxamenti aliquid datum, intra quod necessitate ineundi matrimonium procreandique liberos soluerentur, vt nihilominus interea a poenis caelibatus atque orbitatis essent immunes, praemiaque maritorum ac parentum caperent. Quo sensu *VLPIANVM* f) et *SVETONIVM* g) haec verba accipere, iam supra monuimus. Et sane huiusmodi vacationem competiisse absentibus reip. causa, per pleraque legis capita facile potest demonstrari. Sponsam ultra biennium ex hac lege habere nemo poterat: ast poterat tamen is, qui ex necessitate, h) id est, vt ego interpretor, reip. causa aberat, sponsalia non solum annum vel biennium, sed et ultra, differre. Quum deinde ex eadem lege feminae nupturae daretur tutor dotis constituendae causa: non dabatur tamen, si tutor necessario abesset. Id enim *SCe* postea demum inuectum esse, docent *VLPIANVS* i) et *PAVLLVS* k). Solidi capacitatem et ei qui reip. causa abesset, et eius vxori fuisse, iam ante docuimus. Absentibus porro reip. causa, veluti militibus, plerumque ius liberorum a principe datum esse, paullo post adparebit. Ita procul dubio absentibus reip. causa centum illi dies, intra quos vxorem eum ducere oportebat, si vellet hereditatem capere, non eurrebant. Adeoque certissimum videtur, absentibus reip. causa, et dum abessent, et intra annum, postquam abesse desissent, vacationem legis fuisse.

Additum fuisse arbitramur: *RELIQVI, QVI SVI COMMODI CAUSSA ABSVNT, POENIS EX H. L. TENENTOR.* Id enim nuptiarum impedimentum praecipue sublatum

a) L. 15. §. 1. ff. ad L. Iul. de adult. b) L. 140. ff. de R. I. c) Vlp. Lib. vi. L. 38. §. 1. ff. quib. ex caus. mai. d) Vlp. ib. l. 36. L. 37. §. 1. ff. eod. e) L. 15. §. 1. ff. ad L. Iul. de ad. L. 12. pr. ff. de accus. L. 19. pr. ff. de test. L. 22. fin. ff. de fideic. libert. f) Fragm. tit. xiv §. 1. g) Aug. cap. xxxiv. h) L. 17. ff. de sponsal. i) Fragm. tit. xi. §. xxii. k) L. 15. ff. de tut. et cur. dat.

latum oportuit. Nec obscure ad id respicere videtur **VLP IANVS**, a) dum scribit: *Reipublicae causa abesse eos solos intelligimus, qui non SVI COMMODI CAUSSA, sed coacti, absunt.* His itaque nulla legis dabatur vacatio, adeoque non minus caelibatus orbitatisque poenis subiacebant, ac reliqui, qui peregre non iuerant. Hinc **VLP IANVS** b) negat, eos *qui crimen admisserunt*, ob eamque rem in prouincia morantur, *habere priuilegium eorum, qui reip. causa absunt.* Idemque repetit de eo, qui finito officio in prouincia morabatur, vel aliquo deflexerat suae rei causa. c) Rationes vero huius iuris satis idoneae sunt. Primo enim absentia haec erat voluntaria, adeoque non indulgendum videbatur ei, qui vltro, antequam legi paruisset, eiusmodi peregrinationem susceperat. Deinde is vel eo nomine veniam non merebatur, quod legi et absens parere posset, si vellet. Nam et absenti absens desponderi poterat, idque fiebat quotidie, d) modo rei non ignarus esset absens, vel factum ratum haberet e) Immo et absens vir poterat ducere vxorem, in patria commorantem, quamuis nubere absens non posset femina. Hinc **PAVLLVS**: f) *VIR ABSENS vxorem ducere potest: FEMINA ABSENS nubere non potest.* Quod eleganter explicat **POMPONIVS**: g) *Mulierem absenti per litteras eius, vel per nuncium posse nubere placet, si in DOMVM eius DUCERETVR.* *Eam vero, quae abesset, ex litteris vel nuncio duci a marito non posse: deductione enim opus est in mariti, non in vxoris domum, quasi in domicilium matrimonii.* Quamuis enim alioquin consensu fiant nuptiae: inter absentes tamen consensus facto aliquo erat declarandus, idque commodissime fieri videbatur domum deductione. Feminam vero domum deductam quamuis nondum cum ea consuesset absens maritus, matrimonium tamen tam perfectum erat, vt Cinna, teste **VLP IANO**, h) responsum esse scriberet, eum, qui absens accepisset vxorem, et deinde rediens ad Tiberim periisset, ab vxore legendum: et **PAVLLVS** i) huiusmodi vxorem, quamuis nihil muliebri passam, et dotem et de dote actionem habere, censet. Quum itaque et absenti liceret legi parere, ac vxore domum ducta poenas effugere caelibatus: nihil profecto causae erat, cur et sui commodi causa absentibus idem daretur priuilegium, quod in gratiam eorum, qui reip. causa abessent, fuerat inuentum. Bella specie id illustrasse videtur **CAIYS** k) noster, quamuis suo more rationem tantum decidendi seruarit Tribonianus. Titius, ex priore matrimonio pater solitarius, sui commodi causa peregrinabatur vna cum vxore Caecilia et filio eiusdem impubere. Vxor heredem instituerat filium, eumque fideicommissio obstrinxerat, vt moriens hereditatem relinqueret Titio vitrico. Dum nauigant mare, naufragio pereunt mater et filius, Titius euadit, petitque hereditatem. Si reip. causa abfuisset: libera inter eum et vxorem fuisset testamentifactio. Ast sui commodi causa absens, solidum non capiebat. Non ab vxore, quia nullus exstabat filius communis: nec ab impubere Caeciliae filio, cui fuerat substitutus, quia heres matris factus non intelligebatur, siquidem, vt ait **CAIYS**, *si mulier*

cum

a) Vlp. lib. vi. l. 36. ff. quib. ex caus. mai. b) Vlp. 1810. l. 38. pr. eod. c) Ib. l. 38. §. 1. eod. d) L. 4. §. 1. ff. de spons. e) L. 5. ff. eod. f) Lib. 11. recept. sent. tit. xix. §. viii. g) L. 5. ff. de R. N. h) L. 6. ff. eod. i) L. 7. ff. eod. k) Cai. Lib. v. l. 23. ff. de reb. dub.

cum filio impubere naufragio perit, PRIOREM FILIVM necatum esse intelligitur. Excidit ergo hereditate, sibi testamento destinata, praeter decimas, quarum matrimonii nomine, et ob filium filiamue, ex priore matrimonio superstitem capax erat. Idem etiam capere poterat usufructum tertiae partis bonorum: non autem legatum annuum, quod tertiae partis usufructum excederet. Qua occasione idem CAIVS a) de discrimine annui et usufructus legati differuisse videtur.

III. Sequitur caput XXXIII, de quo eodem libro commentariorum sexto egit VLPIANVS, b) id quod tale fuit:

Si cui senatus gratiam huius legis faciet: ei nuptiae iustae, liberive legitimi sunt, et omnia ex H. L. praemia capere ius esto.

Eam sane capituli huius sententiam nobis suggerit VLPIANVS, c) dum scribit: *si senatori INDVLGENTIA PRINCIPIS fuerit permissum, libertinam iustam uxorem habere: potest iusta uxor esse.* Id enim exemplum est, quo illustrat regulam, ad uniuersam procul dubio legem nostram pertinentem. Nimirum impedimento nuptiis aliquando erat repulsa, et quod nulla esset idonea conditio. Erant, qui vel ob formae vitium, vel ob paupertatem, morbos, aliasue huiusmodi causas dignam suo ordine conditionem nusquam reperirent. His, ne innoxii poenas infelicitatis suae luerent, consulendum putarat Augustus, atque hinc iis id indulserat beneficium, ut a senatu lege soluerentur.

IV. Ait lex: *SI CUI SENATVS.* Huic enim non tantum tempore liberae reip. sed et sub Augusto, id ius competiisse, iam supra, ubi de solidi capacitate actum, demonstrauimus. Nec video, quo iure vir summus, IAC. GOTHOFREDVS, obuere nobis possit exemplum Hispalae Fecenniae apud LIVIVM, d) quum is auctor eam SCo lege matrimoniali solutam esse diserte fateatur. Equidem, libera adhuc republica, huiusmodi Sca, quibus aliquid contra leges indulgebatur, saepe solebant tribuum suffragio firmari. Quale quid factum nouimus, quum Senatus C. Valerium Flaccum Aedilem, qui ob flaminium Diale in leges iurare non poterat, ea lege soluisset. e) Sed tantum abest, ut illud adhuc fieret temporibus Augusti, ut iam libera rep. ea de re destitutum esse ad populum ferri, referat ASCONIVS PAEDIANVS, cuius locum iam supra expendimus. Multo minus itaque hoc factum sub Imperatoribus, partim quod res non esset tanti momenti, ut ideo tribus in suffragia mitterentur, partim quod rarius tunc indicerentur comitia, et ea, extincto paullo post Augusto, a Tiberio, teste TACITO, f) e campo in curiam penitus transferrentur. Senatum sane ipsi Caligulae Imp. legis caducariae gratiam fecisse, DIO CASSIVS testis locupletissimus est. g)

Enimuero id ius sibi paullo post principes vindicasse, ex VLPIANI verbis paullo ante adlatis discimus. Cuius mutationis originem iam supra ad Vespasiani tempora retulimus, cui, ut est in tabula Capitolina apud GRVTERVVM, h) SCo concessum,

V TI

a) CAT. Lib. v. l. 8. ff. de ann. legat.

b) L. 31. ff. de rit. nupt.

c) VLP. Lib. vi. l. 31. ff. eod.

d) Lib. XXXIX. cap. XIX.

e) LIV. Lib. XXXI, cap. vlt.

f) Lib. I. Ann. cap. xv.

g) Lib. LIX. p. 747.

h) Inscr. p. CCCXLI.

VTI QVAECVMQVE EX VSV REIP. MAIESTATE DIVINARVM HVMANARVM PVBLICARVM PRIVATARVMQVE RERVM ESSE CENSVERIT, EI AGERE FACERE IVS POTESTASQVE ESSET.

Domitianum saltim saepe lege Papiæ Poppææ soluisse, ex pluribus MARTIALIS epigrammatibus constat. Immo de ipso Vespasiano exempla paullo post occurrent.

Sequitur in capite nostro: SI CUI SENATUS GRATIAM HVIVS LEGIS Fecerit. Ita enim loqui solebant veteres, quando lege quendam solui, dicere vellent: quemadmodum et notae sunt loquutiones: *Gratiam facere iurisiurandi*, a) *gratiam facere decreti*, b) *gratiam facere criminis*, c) aliaque similes. Equidem IAC. GOTHOFREDVS d) ita verba restituit: *Si cui populus prohibitas H. L. nuptias contrahere permiserit: sed licet VESPASIANVS huius solius speciei meminerit: vix tamen verosimile est, hanc lege solutionem ad solum caput primum et secundum de nuptiis senatorum et plebeiorum pertinuisse. Nullum enim fere est legis nostrae caput paullo maioris momenti, cuius non gratiam quibusdam vel senatus vel principis beneficio factam esse norimus. Prohibitas nuptias aliquando concessas esse senatoribus, VLPIANVS observat. e) Plebeis ingenuis, maxime militibus, ius connubii cum vxoribus, quas contra leges duxerant, datum esse a Vespasiano, Domitiano, et Traiano: marmora apud GRVTERVM f) et SPONIVM g) docent. Si qui contra hanc legem contraxerant nuptias: nec vir, nec mulier, nec dos, nec nuptiae, nec liberi legitimi intelligebantur. Et tamen saepe principes talia matrimonia, h) liberorumque statum i) confirmasse, vel inde patet, quod ne in incestis quidem coniunctionibus id beneficium semper denegarent. Petentibus honores saepe principes iura liberorum dabant, saepe annos aliquot, etiamsi liberos tot non sustulissent, remittebant, ceu exemplis Calæstrii Tironis et Plinii Secundi discimus. k) Idem ius liberorum saepissime datum novimus ob immunitatem a muneribus, ob liberationem a tutela, l) ad consequenda iura Quiritium, et solidi capacitatem. m) Immo et lege caducaria quosdam solutos esse, iam Caligulae exemplo ex DIONE n) demonstratum est. Quis ergo dubitet, quin hoc caput nostrum ad totam legem Papiam Poppæam pertinuerit? Quis dubitet, quin initio senatus, posteaque principibus, licuerit quarumcumque sanctionum gratiam facere?*

Si cui autem id beneficium obtigerat: ei et IVSTAE NUPTIAE et LIBERI LEGITIMI ERANT, et IVS POTESTASQVE PRAEMIA EX H. L. CAPIENDI. Prius ex verbis VLPIANI patet: o) *Potest iusta vxor esse*. Si autem iusta vxor erat, consequitur, vt et iustae nuptiae, et liberi haberentur legitimi. Posterius autem exempla docent. Sic Calæstrius iure liberorum; Plinius anni remissione impetrata non minus aliis praeferebantur candidatis, ac si liberos sustulissent. p) Liuvia q) et Irene r) im-

Hh 2

petra-

a) Suet. Tib. cap. xxxiv. l. 6. ff. de iureiur. b) L. 1. §. ult. ff. de quaestio. c) Suet. Calig. cap. xv. d) Ad Leg. Pap. cap. xix. e) Vlp. Lib. vi. l. 31. ff. de R. N. f) Inscr. p. 101xxiii. 2. 101xxiv. §. 101xxv. 1. g) Miscell. p. ccxlv. h) L. 38. §. 6. ad L. Iul. de adult. i) L. 57. §. 1. ff. de rit. nupt. k) Plin. Lib. vii. Epist. xvii. l) Grut. p. mxxxii. 1. m) Vlp. tit. xvi. §. 1. n) Lib. lxx p. 747. o) Vlp. Lib. vi. l. 31. ff. de R. N. p) Plin. ibid. q) Dio Cass. Lib. xlix. p. 424. r) Gruter. ib.

petrato trium liberorum iure non minus tutela liberabantur, ac si matres essent trium liberorum. Eadem Liwia, lege soluta, non minus tertiam bonorum partem ex testamento mariti capiebat, ac si legi Iuliae et Papiae satisfecisset. *) Quae quum ita sint, certissimum videtur, hanc ipsam, quam expressimus, fuisse huius capituli nostri sententiam.

C A P V T X I X .

Ad Caput Legis XXXIV.

DE DIVORTII MODO ET POENA.

I. *Caput xxxiv qua de re egerit? Locus Suetonii expositus. Diuortii causae. Redditio dotis, retentio ex dote, graues et leuiiores mariti et uxoris mores puniti. Caput restitutum II. Causae diuortii. Poena eiusdem. Restitutio dotis. Quo tempore fieri debuerit? Graues leuesque mariti mores quomodo coerciti? nec non graues leuesque mores uxoris. Quid praeterea ex dote retentum? III. Varias huius capituli mutationes.*

I. **C**apite sequente de diuortii actum esse, varia ostendunt **VLP**IANI ex libro septimo, a) **PAVLLI** ex libro tertio, b) et **MARCELLI** c) ex libro eodem commentariorum, fragmenta. Exstat etiam pars verborum legitimorum huius capituli, ex quibus facile patet, diuortii hoc caput fuisse oppositum. Quale vero id fuerit, paullo accuratius iam videtur inuestigandum, maxime quum hic ipse vacillet vir summus, **IAC. GOTHOFREDVS**. Is enim ita ordinanda putat capita insequentia:

CAP. XX. *Fundum dotalem Italicum maritus, inuita uxore, ne alienato, neue, consentiente ea, obligato.*

CAP. XXI. *Soluta citra culpam uxoris matrimonio, vir, quidquid ex uxoris eiusue libertorum bonis AD EVM PERVENIT, AUT DOLO MALO EIVS FACTVM ERIT, QVO MINVS AD EVM PERVENIRET, tam ipse, quam heres eius, QVANTA PECVNIA ERIT, TANTAM PECVNIAM VXORI DATO.*

Caput xxii restituere non audet; addit tamen in margine: *Cap. xxii. de DOTIS repetitione et retentionibus, ut existimo*: et in ora paginae allegat **VLP. LIB. VII. L. 64. ff. fol. matr.**

Enimuero caput illud, quod viro eximio est vigesimum primum, non esse ex lege Iulia et Papia, (vti sibi ante **GOTHOFREDVM** iam persuaserat **PAVLL. MANVTIVS**, d) sed ex lege Iulia de adulteriis, manifestum videtur ex loco **PAVLLI**. e) Quo animaduerso, ipse **GOTHOFREDVS** in commentario sententiam priorem deserit, et ita scribit: f) *Verum retrahit me Paullus Lib. 2. sent. tit. 21. quo loco id, quod lege Iulia de fundo dotali cautum fuit, legi Iuliae de adulteriis nominatim tribuit. Et vero id confirmant aper-*

*) Dio Lib. lvi. p. 590. a) **VLP.** Lib. vii. L. 64. ff. fol. matr. b) **PAVLL.** Lib. iii. L. 8. fin. ff. de captiu. c) **MARCELL.** Lib. iii. L. 33. ff. de R. N. d) De Leg. Rom. cap. xvi. e) Rec. sent. Lib. ii. tit. xxi. f) Comm. ad L. Pap. p. 335.

apertissime inscriptiones ex VLPiani, PAPINIANI, PAVLLI libris de adulteriis, L. 2. 6. 12. 13. 14. ff. de fund. dotal. Quo igitur pertinebit tractatus ille Caii in L. 7. ff. de cens.? (quem antea ad caput suum xx retulerat) *Nempe eodem, quo ex Vlpiani Lib. vii. L. aedificia 139. ff. de V. S. At quo utrumque? ad DIVORTIA, ut puto, quae septem ciuibus Romanis puberibus adhibitis fieri oportuit.* Ex sententia igitur ipsius Gothofredi posteriore totum delendum est caput xx, eiusque loco reponendum aliud, quo cautum, vt diuortia, septem ciuibus Romanis, praeter libertum, adhibitis, fierent. Enimuero ne sic quidem res in vado est. Praeterquam enim quod tractatus ille CAII in L. 7. ff. de cens. et VLPiani in L. 139. ff. de V. S. nihil facit ad septem testes, in diuortio adhibendos: posteriores hae Gothofredi curae iisdem premuntur difficultatibus, ac priores. Nam et illud ius de septem testibus diuortio adhibendis non legi Iuliae Papiae, sed legi Iuliae de adulteriis tribuitur a PAVLLO a) et VLPIANO. b) Vnde ipse Gothofredus pergit: *At, inquires, hoc lege Iulia de adulteriis cautum. Quid tum? Simile aliquid antea cautum hac lege Papia omnino existimo, et si postea plenius lege Iulia recantum.* Sed praeterquam, quod antiquiorem lege Iulia esse hanc Papiam nostram, nondum expeditum est: idem sibi vir eximius respondere poterat de fundo dotali. Quis vero crediderit, intra brevissimum temporis spatium Augustum bis idem cauere et recauere, id est, actum agere voluisse?

Quae de capite xxii suspicatus est IAC. GOTHOFREDVS, probabiliora videntur, quamuis accuratius docere potuisset, quid de repetitione et retentione dotis Augustus sanxerit. Quod quum non fecerit, Lectorem vbique dubium, et veluti sub cultro, quod aiunt, relinquit.

Periculum itaque facere iuvat, an post GOTHOFREDVM liceat nobis hanc legem veluti de fuga retrahere, suaeque restituere integritati. Saepe diximus, praecipue haec id dedisse operam Augustum, *ne quod omnino nuptiis impedimentum inferretur.* c) Nullum vero erat impedimentum nuptiarum grauius, quam promiscua illa diuortiorum licentia, quae paullo ante tempora Augusti ita inualuerat, vt ob leuissimam quamuis suspicionem, ob simultates cum socru muliebres, ob spem conditionis pinguioris, ob secretum cum liberta colloquium, matrimonia auspiciatissima diuellerentur. Quum ergo tristis illa conditio et viros et feminas complures a matrimonio absterret: nihil prius nihilque antiquius sibi habuit Augustus, quam vt istam licentiam lege nostra prudenter coerceret.

Id eum fecisse lege PAPIA POPPAEA, ita docet SVETONIVS: d) *Quumque etiam immaturitate sponzarum, et matrimoniorum crebra mutatione, vim legis eludi sentiret: tempus sponzas habendi coarctauit, DIVORTIIS modum imposuit.* Circa quem locum dupliciter errare video viros doctos, quorum quidam cum V. C. BARN. BRISSONIO e) SVETONIVM de lege Iulia de adulteriis loqui existimant, quum manifesto agat de lege Papii Poppaeae: alii vero verba eius ita interpretantur, vt Augustum diuortii certam

Hh 3

formam

a) L. 9. ff. de diuort. b) L. vn. ff. vnde vir et vx. c) L. 72. §. vlt. ff. de cond. et dem. d) Aug. esp. xxxiv. e) Ad L. Iul. de adult. p. 123.

formam dedisse, et in iis sollempnitates quasdam exegisse, dicant, quo sensu ipse GOTHOFREDVS verba historici accepisse videtur. Sed vnusquisque videt, *modum diuortii imponere* hic idem esse, ac diuortia coercere, vt tam frequenter non fiant: quemadmodum auctoribus nostris lege Falcidia *modus* legatis constitutus, a) legata non vltra ciuilem *modum* relicta, b) et vsuris *modus* esse, dicuntur. Eadem formā leges nostrae eleganter dicunt *modum adiicere*, c) *moderari*, d) *modum rei excedere*. e) Ex quo sane sequitur, vt Augustus sanctionibus poenalibus coërcuerit diuortia. Id quod etiam clarissime patet ex verbis PAVLLI de vxore captiua, nolente ad virum redire: f) *Quod si noluerit, nulla caussa probabili interueniente, POENIS DISCIDII tenebitur.*

Qua in re autem istae *poenae discidii* constiterint, facile discimus ex parte verborum legitimorum, quae seruauit VLPIANVS. g) Nempe in redditione dotis. Quum vero haec redditiō in se poena non sit, quum maritus, soluto matrimonio, dotem cogatur reddere, etiamsi nihil aduersus leges admiserit: alio loco nobis ostendit VLPIANVS, h) quid circa redditionem dotis obtinuerit, si vel mariti vel vxoris culpa factum esset diuortium. Nimirum si maritus moribus occasionem huic discidio dedisset, dos in quantitate consistens ob mores grauiores praesens, ob mores leuiores senū mensium die; quae non consistebat in quantitate, cum fructibus tantis, quanti per quadriennium capi possent, reddenda erat. Sin culpa mulieris, aut patris, cuius in potestate erat, factum fuerat diuortium: dotem non integram recipiebat mulier, sed praeter ea, quae propter impensas in res dotales factas, vel propter res donatas, amotasque a muliere, nec non propter liberos penes maritum manebant, quaedam etiam morum nomine retinebantur, quae omnia accurate idem exponit VLPIANVS, i) infra a nobis interpretanda pluribus. Equidem id ius ex formula vetere actionis rei vxoriae QVANTVM AEQVIVS MELIVS accessit BOETHIVS: k) sed recte a V. C. SCHVLTINGIO obseruatum est, ICTOS non potuisse interpretando definire certas partes, et praeterea, id ius ex lege vetere esse, disertè scribit THEODOSIVS iunior. l) Quum itaque antea, libera adhuc republica, ob mores graues vxoris tota dos penes virum maneret, testibus PLVTARCHO m) et PLINIO, n) apud VLPIANVM autem certa tantum dotis pars retineri posse dicatur: non abs re colligere mihi videor, illud ius inuectum esse lege Papii Poppaeae, post quam nullius legis exstat memoria, qua inuectam credere liceat hanc dotis retentionem.

Quae quum ita sint, ego quidem tale fuisse censeo caput legis nostrae XXXIV:

Soluto citra culpam vxoris matrimonio, si mulier ob mores viri diuortit, vir eam dotem, quae annua, bima, trima die reddi debet, ob maiores mores praesentem, propter minores senū mensium die reddito. Quod ad dotem, quae praesens reddi solet, et dotale praedium Italicum, et QVIDQVID EX VXORIS vel libertorum eius BONIS AD EVM

PER.

a) L. 1. pr. et L. 81. in fin. ff. ad L. Falc. b) Tacit. Ann. lib. 1. cap. viii. c) L. 6. §. 3. de offic. proconf. d) L. 6. §. 3. eod. e) d. L. 6. §. 3. f) PAVLLI Lib. 111. L. 8 ff. de capt. et postl. g) VLP. Lib. vii. L. 64. §. 6. et §. 10. ff. solut. matr. h) Fragm. tit. vi. §. xiiii. i) Ibid. §. x. sequ. k) Ad Topic. Cic. Lib. vi. l) Nouell. Theod. tit. xvii. de repud. m) In Mario p. 274. n) Hist. Nat. Lib. xiv. cap. xiii.

PERVENIT, NEC NON, SI DOLO MALO FACTVM SIT, QVO MINVS PERVENIRET: QVANTA PECVNIA ERIT, TANTAM PECVNIAM ipse eiusue heredes DATO, et vir simul fructum quadriennii praefato. Sin mulieris culpa disfidium factum, morum nomine maritus, grauiorum quidem sextam; leuiorum octauam dotis partem retinet.

II. SOLVTO, inquit lex; CITRA CVLPAM VXORIS MATRIMONIO. Non ergo Augustus sustulit diuortiorum libertatem, sed modum illis imposuit, nec ea, nisi ex iusta causa, nempe ob mores alterius coniugis intolerabiles, fieri voluit. Vti vero iam CICERONIS a) aeuo non quaerebatur, vter coniugum nuncium miserit, sed penes quem culpa esset? ita idem valuit post legem Papiam Poppaeam. b) Quum autem quisque secundum se dare soleat sententiam: opus erat arbitrio iudicis, qui, vtrius culpa diuortium esset factum, definiret. Quem in finem prodita erat actio malae tractationis, quam ex QVINCTILIANI declamationibus c) ac institutionibus oratoriis d) in lucem protraxerunt VV. CC. CHARONDAS e) et ANT. SCHVLTINGIVS. f) Apparebat itaque, finito hoc iudicio, diuortium factum esse vel culpa vtriusque, vel culpa mariti, vel culpa vxoris. Si par vtriusque esset culpa, neuter quidquam ex alterius bonis lucrabatur. Et eo pertinet elegans textus SCAEVOLAE: g) Quum mulier viri lenocinio adulterata fuerit, nihil ex DOTE retinetur. Cur enim improbet maritus mores, quos ipse aut ante corruptit, aut postea probauit? Sin culpa teneret maritum, adeoque VXOR OB MORBS VIRI DIVORTISSET, tunc aequissimum erat, ei dotem cum lucro reddi. Sunt vero MORES vel grauiores siue maiores, vti VLPIANVS h) vocat, vel leuires siue minores. Grauiores sunt adulteria: leuires reliqui omnes, quos coniux in coniuge ferre nequeat. Vtroque casu maritus, qui moribus male compositis occasionem diuortio dederat, vxori reddere tenebatur dotem. Hinc PAVLLVS apud BOETHIVM: i) Si DIVORTIVM est matrimonii, et hoc sine culpa mulieris factum est, DOS INTEGRA repetetur. Sed quia, vti monui, haec quidem redditio dotis nihil in se poenae habet, quippe ad quam, et morte soluto matrimonio, non modo maritus, sed et eius heredes sunt obstricti: hinc Augustus eam conditionibus paullo durioribus circumscribendam existimabat. Nimirum dos aut pondere, mensura numeroue, aut in fundis aliisque rebus haut fungilibus constabat. De illa lex addit: VIR EAM DOTE, QVAE ANVA BIMA TRIMA DIE REDDI DEBET, OB MORBS MAIORES PRAESENTEM, PROPTER MINORES SENVM MENSIVM DIE REDDITO. Res fungibilis in dotem data, reddenda erat ordinarie pensionibus tribus, id est, annua, bima, trima die, nisi, vt praesens redderetur, diserte conuenierit. k) Quemadmodum enim plerumque, qui dotem promiserant, eam non praesentem, sed, annua, bima, trima die, numerabant, ceu ex CICERONE l) et POLYBIO m) erudite docet V. C. GERNOODT: n) ita et iisdem pensionibus eam reddi, videbatur aequissimum. Sed hoc bene-

a) Topic. cap. iv. b) Quinsil. Instit. Lib. vii. cap. iv. c) Decl. viii. xviii. ccclxxxiii. d) Lib. vii. cap. iiii. e) Ad Vlp. tit. vi. §. xiiii. f) Ibid. p. 586. g) L. 47. ff. soluro matr. h) Ibid. §. xii. sequ. i) In Topic. Cic. Lib. ii. k) Vlp. Fragm. tit. vi. §. viii. l) Lib. xi. ad Att. Epist. iv. xxii. vlt. m) Excerpt. Peiresc. p. 154. n) Lib. iiii. de foen. et vsur. cap. vi.

beneficio excidebat maritus, qui moribus improbis occasionem diuortio dederat. Nam OB MAIORES MORES, id est, ob adulterium stuprumue alteri illatum, dotem PRAESENTEM REDDERE tenebatur. Ex quo conseqnebatur, vt statim soluto matrimonio veniret dies, adeoque ab eodem momento vsurae ob moram iudicio rei vxoriae, tanquam actione bonae fidei, peti possent. Amittebat itaque maritus interufurium trium annorum, adeoque, si tria Philippum millia dotis loco acceperat, eaque foenori locauerat pro vsuris centesimis: septingentorum ac viginti Philippum vsuras amittebat, quas percipere potuisset, si ei licuisset soluere annua, bima, trima die. Sin ob mores leuiore diuortisset mulier: maritus SENVM MENSIVM DIE, id est post semestre spacium, dotem renumerare tenebatur, adeoque amittebat vsuras centesimas quingentorum et quadraginta Philippum. Quid vero si dos in rebus non fungibilibus, veluti in fundis, confisteret? Ea dos iam olim praesens reddi debebat; etiamsi maritus nihil deliquisset. Diferte enim VLP. IANVS: a) *Reliquae dotes*, (quae pondere, mensura, numero, non continentur,) STATIM redduntur. Quod et nouo iure mansit, b) quo tamen prius istud ius de annua bima trima die mutatum, et, vt dos in re fungibili data intra annum a soluto matrimonio solueretur, sancitum est. Vt ergo et ita poenam sentiret maritus, cautum fuerat: QVOD AD EAM DOTE, QVAE PRAESENS REDDI SOLET, ET DOTALE PRAEDIVM ITALICVM, ET QVIDQVID EX VXORIS VEL LIBERTI BONIS AD EVM PERVENIT, NEC NON, SI DOLO MALO FACTVM SIT, QVO MINVS PERVENIRET, QVANTA PECVNIA ERIT, TANTAM PECVNIAM IPSE HERESVE EIVS DATO. Nimirum dos vel in fundis, vel in aliis rebus non fungibilibus confisteret. Fundus vel Italicus erat, vel prouincialis. Italicus non solum Romae et in Italia quaerendus, verum etiam in iis locis extra Italiam, quae iure Italico fruebantur. Ea praedia, quum nec inuita vxore alienari, nec volente obligari a marito possent, statim in specie erant restituenda. Atque inde facile intelligitur, quid sibi velint verba: QVOD AD EAM DOTE, QVAE PRAESENS REDDI SOLET, DOTALE PRAEDIVM ITALICVM, DATO. Vindicari itaque ab vxore poterat praedium dotale Italicum, siue id possideret maritus, siue dolo malo possidere desuisset. Ex quo facile patet, cur tam solliciti ad hunc locum iureconsulti nostri disquirant, quaenam aedificia dicantur ROMAE AEDIFICATA, c) et quaenam coloniae sint iuris Italici, quarum magnum numerum init CAIVS. d) Ea omnia enim ad explicanda verba: PRAEDIVM DOTALE ITALICVM pertinuisse, facile est ad intelligendum. Quia autem saepe et in aliis rebus dos constituebatur, vt in fundis prouincialibus, seruis, aliisque, quae alienari poterant, hinc additum: ET QVIDQVID EX VXORIS VEL LIBERTI EIVS BONIS AD EVM PERVENIT, QVANTA EA PECVNIA ERIT, TANTAM PECVNIAM DATO. Hinc si vir seruum dotalem voluntate mulieris manumiserat, debebat vxori restituere, quidquid ea occasione ad eum peruenisset. e) Inde etiam, quod libertatis causa ei impo- fuerat, id vxori praestabat: f) veluti si sibi a liberto vxoris stipulatus fuerat, quod ad eum ex alterius hereditate peruenturum esset. Eo enim pertinere arbitramur locum

a) Ibid. b) L. vn. §. 7. C. de rei vx act. c) VLP. Lib. vii. L. 139. ff. de V. S. d) CAI. Lib. vi. L. vlt. ff. de cenf. e) VLP. Lib. vii. L. 64. pr. ff. sol. matr. f) VLP. 18. L. 64. §. 1. et 3. eod.

CELSI. a) Non autem debebat operas, quas ei praestiterat libertus. b) Quid, si quid ex bonis huius liberti ad maritum peruenisset? Id quoque praestabat, dum illud iure patronatus adquisierit. Nam si quid liberti beneficiis percepisset, aut si hic eum ex maiore parte, quam ex lege debebat, scripisset heredem: quod amplius relictum fuerat, non reddebat uxori, c) quia propter eam id non acceperat. Perinde etiam erat, siue iam percepisset aliquid ex bonis uxoris, siue percipere potuisset. *Peruenisse enim accipimus*, inquit VLPPIANVS, d) *siue iam exegit, siue exigere potest, quia actio ei delata est.* Quum vero diserte addiderit lex: QUANTA EA PECVNIA ERIT, TANTAM PECVNIAM DATO: colligunt inde Vlpianus, et CELSVS, non liberti hereditatem eum praestare debere, sed eius aestimationem, nisi ipsas res tradere mallet, e) vt adeo optio sit mariti, res malit restituere, an praestare aestimationem. Additur: VT ET SI DOLÓ MALO FACTVM SIT, QVO MINVS PERVENIRET, veluti si, ne reddere cogeretur, liberto munera, dona, aliaque quae promiserat, remisisset. Hinc si abesset dolus, veluti si filium, ad quem hereditas liberti debuisset peruenire, exheredem scripisset: heres eius hoc nomine non tenebatur, quia nec ad ipsam, nec ad heredem quidquam peruenerat. f) Haec omnia tum ipse praestabat maritus, tum eius heredes. Horum enim disertis verbis lex meminerat, non autem foceri, eiusue successorum. Vnde ex mente LABEONIS et VLPPIANI g) aduersus hos ne utilis quidem datur actio. Nec iniuria fiebat heredi, quod hac actione rei persecutoria teneretur: Ast, quae sequuntur, poenam continent, et hinc ad solum maritum, cuius grauiores mores causam diuortio dederant, non ad eius heredes pertinent. Addit enim lex: ET VIR SÁMVL FRVCTVM QVADRIENNII PRAESTATO. Hinc si fundus esset sex millium Philippum, et inde quotannis ad eum redire potuissent cccclx Philippici: mulieri praeter fundum reddere tenebatur mille quadringentos et quadraginta Philippicos. Quamuis vero ita legamus apud VLPPIANVM: h) existimant tamen quidam, eius textum in mendocubare, quia sic maritus grauius puniretur in reddenda dote non fungibili, quam in fungibili. Quum enim in hac ipsi triennii periret interufurium: in illa praestare eum oportuisset fructus quadriennii, quod vix probabile videtur etiam clarissimo SCHVLTINGIO, i) qui ideo *triennium* rescribi posse iudicat. Sed mihi nihil videtur mutandum. Numerata enim pecunia in dotem data vsuras proferebat certas, et apud Romanos quidem satis amplas. Ast ex fundis non vsurae, sed fructus proueniunt, quorum raro tanta esse solet aestimatio, quantae sunt vsurae legitimae. Hinc nemo mirabitur, marito dotem non fungibilem reddituro, iniungi simul, vt non triennii, sed quadriennii fructus praestet, si ob mores eius inhumanos et peruersos diuortium fuisset factum.

Denique et de modo feminarum mores puniendi, lex agit. Ait enim: SIN MULIERIS CVLPA DISCIDIVM FACTVM, MORVM NOMINE MARITVS, GRAVIORVM

a) CELS. Lib. xxxii, l. 97. de V. S. b) *IBID.* §. 2. eod. c) VLP. *IBID.* l. 64. §. 5. eod. d) *IBID.* l. 64. §. 6. eod. e) *IBID.* l. 64. §. 10 ff. eod. CELS. *IBID.* l. 97. de V. S. f) VLP. *IBID.* l. 64. §. 8. ff. eod. g) *IBID.* l. 64. §. 9. ff. eod. h) *Fragm.* tit. vi. §. xlii. i) Ad Vlpian. p. 586.

RVM QUIDEM SEXTAM, LEVIORVM OCTAVAM DOTIS PARTEM RETINETO Culpa mulieris intercedere videbatur, si vel mores graues, puta adulterium, probarentur, vel certe maritus ob leges vxorem retinere haut posset. Hinc PAPINIANVS, a) quaesitus ab eo, qui ream adulterii vxorem duxerat, damnatamque mox repudiauerat, an causam discidii praestitisse videretur? respondit: *Quum per legem Iuliam huiusmodi vxorem retinere prohibeatur, non videri eum causam discidii praestitisse, quare id ius tractandum esse, quasi culpa mulieris facto diuortio.* Quid si capta ab hostibus fuisset mulier? Tunc sane non eius culpa, sed iuris rigore b) matrimonium fuerat solutum, nec vxor iure postliminii recuperari poterat, nisi vltro ad maritum reuerteretur, et consensu renouaret matrimonium. c) Si reuertere ad eum nollet, nec vlla ei iusta nolendi causa esset: merito poenis legis nostrae tenebatur. Ita enim PAVLLVS d) noster: *Non ut a patre filius, ita vxor a marito iure postliminii recuperari potest: sed tunc, quum et VOLVERIT mulier, et adhuc alii post constitutum tempus nupta non est. Quod si voluerit, nulla causa probabili interueniente, poenis discidii tenebitur.* Verum quamuis ita legatur Florentiae, manifestum tamen est, pro: *Quod si voluerit* rescribendum esse: *quod si noluerit.* Manifestum etiam, quod iam a IAC. CUIACIO e) obseruatum, illa *post constitutum tempus* sapere emblemata Triboniani. Tempus enim quadriennii vel quinquennii, quod oporteat coniugem expectare reditum coniugis absentis, non Paulli aevo, sed multo post a CONSTANTINO f) et IVSTINIANO g) constitutum esse, ex legibus nostris liquet. Intercedente autem vxoris culpa, maritus MORVM GRAVIORVM NOMINE RETINEBAT SEXTAM DOTIS PARTEM; (non uti veteres editiones habent SEXTAS,) LEVIORVM OCTAVAM. Hinc mulier ob adulterium repudiata, si dotem viginti quatuor millium ad virum attulisset, quatuor millia; ob mores leuiora dimissa tria millia amittebat. Et inde lucem capit elegans AVSONII Epigramma, quod est octuagesimum octauum:

*Iurisconsulto cui viuit adultera coniux,
PAPIA lex placuit, IULIA displicuit.*

Contendit inter se poeta legem Papiam Poppaeam, quae et ipsa Iulia dicitur, et Iuliam de adulteriis. Placebat illa ICto, adulterae marito, quia dotis partem ob mores vxoris graues lucrari poterat: at displicebat Iulia, quae vxorem in adulterio deprehensam repudiari iubebat, nisi maritus pro lenone haberi vellet. h) Id autem ipsi vel ideo videbatur incommodum, quod totam dotem retinere, quam eiusdem partem lucrari mallet. Ergo interim, dum fluctuauit, dubiamque traxit sententia mentem, vere ipsi

Papia lex placuit, Iulia displicuit.

Sunt equidem veterum loca, quae non partis cuiusdam dotis, sed totius, amissae meminisse videntur, quaeque ideo a Triboniano interpolata esse suspicantur CUIACIVS, i)

BAL-

a) L. 11. § 13. ff. ad L. Iul. de adult. b) L. 1. ff. de diuort. L. 56. ff. sol. matr. c) L. 14. §. 1. ff. de captiuis.
d) PAVLL. Lib. III. L. 8. ff. eod. e) Ad Nouell. xxii. f) L. 7. C. de repud. g) Nou. xxii. cap. vii.
h) L. 29. ff. ad L. Iul. de adult. L. 2. C. eod. i) Obs. Lib. xxi. cap. xvii.

BALDVINVS a) et BRISSONIVS: b) sed causſam iam V. C. ANTONIVS SCHVLTINGIVS c) dixit. Quando enim MARCELLVS d) interrogatur: *ſi probetur culpa mulieris matrimonium diſſolutum, an poſſit maritus propter culpam mulieris DOTE M RETINERE?* Et quando DIOCLETIANVS et MAXIMIANVS e) reſpondent, DOTE M, *culpa uxoris diſſoluto matrimonio, penes maritum REMANSISSE*: id non eſt intelligendum de dote vniuerſa, ſed de tanta eius parte, quantum lex retineri concedit, quae et alio loco *lucrum ex dote*, vel *commodum dotis* adpellatur. f) Quum vero id iudicium ad vindictam eſſet comparatum: facile patet, illud non datum, niſi marito, eiusque heredem non magis agere potuiſſe, quam eius, qui aliquam paſſus erat iniuriam. Hinc PAVLLVS g) libro VII ad Sabinum, vbi de nuptiis et rei vxoriae actioe egit: *Heredi mariti quidem prodeſſe ait compensationes*, veluti ob res donatas et amotas, et impenſas: *MORVM VERO COERCITIONEM eum non habere.*

III. Verum id quoque caput varias ſubiit mutationes. Nam primi THEODOSIVS et VALENTINIANVS Imperatores h) certas cauſſas, ob quas diuortium fieri poſſet, praſcripſerunt, addideruntque, vt ſi ſine tali cauſſa factum eſſet diuortium, vxor dote m; maritus donationem propter nuptias amitteret, iisque matrimonio interdiceretur in quinquennium. Deinde ANASTASIVS i) permifit diuortium, bona coniugum gratia factum, mulierique, eo modo diſcedenti a marito, conſeſſit, ne quinquennium exſpectare teneretur. IVSTINIANVS k) poſtea anno Chr. DXXVIII reliquis diuortii cauſſis et eam adiecit, ſi maritus intra duos annos continuos cum vxore ob naturae imbecillitatem coire non poſſet. Eo enim caſu et ſine dotis donationisque propter nuptias amittendae periculo coniuges diſſociari poſſe ſanxit. Eodem anno, l) alia edita conſtitutione, tres cauſſas diuortii ſuperioribus adiecit, puta ſi mulier abortum procurarit, ſi commune lauacrum cum viris habuerit, et ſi conſtante matrimonio de aliis nuptiis inierit conſilium. Poenas quoque iniuſti diuortii eatenus auxit, vt ſi maritus vxorem indotatam ſine cauſſa repudiaſſet, ei praeſtare cogeretur quartam partem bonorum ſuorum, dum ne illa centum librarum auri ſummam excederet, ſiquidem quantumcunque ipſi eſſet ſubſtantiae, non vltra centum auri libras vxori numerat. Id quod etiam ex parte mulieris obſeruatur, quae marito nihil tale merito repudium mittit. Omnes has cauſſas a Theodoſio, Anaſtaſio, et ſe ipſo proditas denuo noua conſtitutione ſtabiliuit anno DXXXVI. m) Idemque fecit anno DCLI, niſi quod, ſui diſſimilis, diuortia bona gratia facta, praeterquam ſi caſtitaſis concupiſcentia coniuges a ſe diſcederent, denuo inhibeat, n) et cauſſarum numerum ad pauciores reducat. o) Ex iisdem conſtitutionibus nouis, ſublato de moribus iudicio, dos vel donatio propter nuptias cedit communibus liberis, vel iis non exiſtentibus coniugi innocenti, p) Quae omnia, quum diuortia hodie priuata auctoritate fieri non ſoleant, iudicis fere arbitrio apud nos deſiniuntur.

Ii 2

CAPVT

a) Iuſtinian. Lib. II. b) Ad L. Iul. de adult. p. 142. c) Ad Vlpian. p. 585. d) L. 38. ff. ſolut. matrim. e) L. 24. C. de iure dot. f) L. II. §. 3. ff. ad L. Iul. de adult. g) L. 15. §. 1. ff. ſolut. matr. h) L. 8. C. de repud. i) L. 9. C. eod. k) L. 10. C. eod. l) L. 11. C. eod. m) Nou. XXII. cap. IV. ſequ. cap. XIV. ſequ. n) Nou. CXVII. cap. 2. o) Nou. CXVII. cap. VIII. IX. p) Nou. CXVII. cap. XIII. Nou. CXXVII. cap. IV. Nou. CXXXIV. cap. XI.

CAPVT XX.

Ad Caput Legis XXXV.

DE COGENDIS PARENTIBVS, VT LIBEROS ELOCENT.

I. *Ratio ordinis. Legitima capitis verba. II. Liberi inuitis parentibus uxorem ducere vel nubere non poterant. Multae caussae, cur eos elocare nollent. III. Legis verba explicata. Constitutio Seueri, et Antonini. An parentes coacti sint dotem dare? Ius nouum. Cur soli praetori urbano id negotium datum, vt parentes cogeret? Constitutione D. Seueri et Antonini eadem potestas data praesidibus.*

I. **D**e capitis xxxv sententia, non est, quod multum laboremus. Nam et numerum eius, et verba legitima nobis seruaui MARCIANVS, a) cuius locum ad legem nostram pertinere, iam supra a me demonstrari memini. Ex eo fragmento tale fuisse discimus caput legis Iuliae et Papiae xxxv:

QVI LIBEROS, QVOS HABENT IN POTESTATE, INIVRIA PROHIBEBVNT
DVCERE VXORES, VEL NUBERE, IN MATRIMONIVM EOS COLLOCARE
PER PRAETOREM VRBANVM COGVNTOR.

Quum enim nihil reliqui fecerit Augustus, vt impedimenta nuptiarum omnia, quantum fieri posset, remoueret: praecipue autem parentes haut raro in culpa essent, quo minus liberi inirent matrimonium; operae pretium fore duxit, si etiam ea de re caueret distinctius.

II. Ait lex: QVI LIBEROS, QVOS HABENT IN POTESTATE, INIVRIA PROHIBVERINT DVCERE VXOREM VEL NUBERE. In vulgus notum est, inuito patre nec filium, nec filiam familias, inire potuisse matrimonium. Quod adeo verum est, vt praecedere oporteret iussum parentis, et idcirco, si pater in furorem incidisset, dubitaretur ante IVSTINIANI b) decisionem, an liberis fas esset contrahere matrimonium. c) Ita et captiuorum liberi olim vxores non ducebant, nisi vel triennium elapsum esset a tempore captiuitatis, d) vel filius eam duxisset vxorem, cuius conditionem patrem non adspernaturum, esset probabile. e)

Quum itaque irritum esset inuitum sine patris consensu matrimonium: haut raro parentes intercedebant nuptiis liberorum; eosque vel vxores ducere vel nubere prohibebant. Causa haut vna erat. Filii familias, ducentes vxores, vna cum liberis in domo patris, et ex eius re viuebant, eademque ibi fruebantur mensa, f) nec parum sumtum accedebat patri, cui filiorum vxores liberique pro cuiusque conditione ac dignitate erant alendi. Deinde haut raro priuignorum nuptiis vel intercedebant nouercae, vel ipsi patres, qui nurus focrumque nolebant eadem domo contineri, memores illorum, quae sapienter dicit Laches apud TERENCEM: g)

-- *Vestra*

a) L. 19, ff. de R. N. b) L. 25. C. de nupt. L. 28. C. de episc. aud. c) pr. Inst. de nupt. d) L. 9, §. 1. L. 10. ff. de R. N. e) L. 11. ff. eod. f) Plutarch, in Craffo ab init. g) Hecyr. A&G. 11. Scen. 11. v. 43.

*Vestrarum nulla est, quin gnatum velit
 Ducere uxorem: et, quae vobis placita conditio est, datur,
 Vbi duxere impulsu vestro, vestro impulsu easdem exigunt.*

Quot ergo fuisse putemus, tam suae tranquillitatis immemores, vt nurum domum duci paterentur, quam scirent perpetuam fore iurgiorum materiam? Denique et filias sine dote maritos haut facile reperisse, iam supra obseruauimus. Plerumque autem Euclionibus graue erat, dote data sibi mercari generos, et ex ea quoque causa saepe impediebant, quo minus liberi legi Pappiae satisfacerent, legitimaque prole locupletarent rempublicam.

Si qui vero parentes tam male consulerent liberis, ii ex lege nostra coercendi erant. Prohibere vero liberos videbantur non solum, qui ducturis uxorem vel nupturis consensum negabant, verum etiam, qui conditionem iis non quaerebant. a) Plerumque enim ipsi parentes, vti ex comicis patet, liberis uxores vel maritos quaerebant. Perinde etiam erat, siue pater naturalis prohiberet, siue adoptiuus. Recte enim ad caput nostrum scripsit PAVLLVS: b) *Onera eius, qui in adoptionem datur est, ad PATREM ADOPTIVVM transferuntur.* Vnde et hunc decet liberis adoptiuis de nuptiis prospicere. Idem de nepotibus ex filiis dicendum, non ex filiabus. Neque enim, inquit MARCELLVS, c) *quemadmodum masculorum liberorum nostrorum liberi ad onus nostrum pertinent: ita et in feminis est. Nam manifestum est, id, quod filia parit, non auo, sed patri suo esse oneri, nisi pater aut non sit superstes, aut egens est.* Vnde facile intelliguntur verba legis: *QVI LIBEROS, QVOS HABENT IN POTESTATE, INIURIA PROHIBERINT.*

De his vero pergit legislator: *IN MATRIMONIVM EOS COLLOCARE PER PRAETOREM VRBANVM COGVNTOR.* Praesidium enim vel ideo lex non meminerat, quia illa initio magis ad amplificandum ciuium vrbano- rum numerum, quam ad augendam prouincialium multitudinem, erat comparata. Quumque nemini inuito ius suum sit eripiendum: facile intelligitur, nec Praetorem potuisse parentes cogere, si illis iustae essent prohibendi causae. Vnde procul dubio causae cognitione opus erat, an parentes iniuria prohibere viderentur? Moueor, quod iam libera republica huiusmodi iudicia etiam in municipiis sociorum data videam, si mortuo patre inter tutores et matrem de filia elocanda disceptaretur. Auctor enim est LIVIVS, d) quum virginem formosissimam Ardeatem duo iuuenes ambirent, vnus plebeii generis, cui tutores; alter nobilis, cui mater faebat, idque certamen domi et inter priuatos parietes componi nequisset, ventum esse in ius, postulatuque matris et tutorum vtrinque audito, magistratum secundum matris arbitrium ius nuptiarum dedisse. Audiendus ergo fuit pater, si forte filius mulierem luxuriosam, probisque omnibus coopertam domum ducere vellet, vel si filia nuptias genere suo indignas, vel rei patris familiari exitiosas, concupisceret. Si horum nihil adpareret: tum PRAETOR interposito decreto parentes, vt nuptias fieri

li 3 pate-

a) L. 19. ff. de R. N. b) PAVLL. Lib. III. L. 45. ff. de adopt. c) L. 8. ff. de sign. et al. lib. d) Lib. IV. cap. IX.

paterentur, cogebat. Id quod etiamnum in hagiodynediis per Germaniam obseruari memini, si quando pater, tantum vt bonis liberorum aduentitiis eo diutius fruatur, nuptias eorum quasvis fastidiose reiicit. Tunc enim, causa cognita, si id sine ratione iusta fieri adparet, synedria consensum parentum, vti pragmatici loquuntur, ex officio supplent, dotemque patrem dare iubent.

III. Ast hoc legis caput constitutione Seueri et Antonini illustratum et ad prouincias porrectum esse, iam supra monuimus. Nimirum duo deesse videbantur legi saluberrimae: alterum, quod de dote constituenda nihil illa cauisset: alterum, quod extra Romam coactioni illi non esset locus. Vtrumque suppluit Principum illorum prudentia. Nam primo constitutione sua a) caverunt, vt parentes liberos, in potestate sua constitutos, etiam *dotare* cogerentur. Et ad hanc demum constitutionem respicere arbitror Imperatorem IVSTINVM, b) dum ait: *Non incognitas esse LEGES, quibus cautum fit, omnino paternum esse officium, dotem vel ante nuptias donationem pro sua dare progeneris.* Primo enim nullus ICTORUM, qui parentes ex necessitate dotare scripsit, Seueri atque Antonini temporibus est antiquior. Deinde LABEO c) speciem proponit, quod pater filiae nomine promiserit centum, *quum commodissimum esset.* Quae sane promissio non magis est eius, qui ex necessitate dotem debet, quam illa ex CELSO: d) *ne a se, neue a filio dos peteretur, ab alio vero, quam filio herede, dos peteretur:* Deinde sub omnibus titulis, qui de dote eiusque promissione agunt, primae sunt Seueri et Antonini constitutiones, neque vlla occurrit iis vetustior: vt satis manifestum videatur, ab iis temporibus iura dotium quodammodo fuisse immutata, impositamque parentibus necessitatem, filiabus dotem constituendi. Denique ius patriae potestatis antiquum non ferebat, vt pater ad dotandam filiam cogeretur, quam et exheredem scribere, et impune praeterire testamento poterat.

Vtcumque se res habeat, id saltem certum exploratumque est, post Seueri et Antonini tempora lege obstrictos fuisse patres, vt filiabus; e) imo et avos, vt neptibus dotem constituerent. f) Quae lex CELSI, filij, Seuero quidem antiquior est, sed ita loquitur, vt inde non pateat, eo tempore huiusmodi necessitatem incubuisse parentibus. Species enim haec erat. Auus paternus pro nepte dederat dotem. Mortuo auo, ipsaque nepte in matrimonio defuncta, quaerebatur, an dotem patri reddi oporteat? Respondet CELSVS: *Occurrit aequitas rei, vt quod pater meus propter me filiae meae nomine dedit, perinde fit, atque ipse dederim.* Addit rationem: *Quippe OFFICIUM cui circa neptem ex officio patris erga filium pendet, et quia pater filiae, ideo auus propter filium nepti dotem dare debet.* Non sane hic CELSVS ait, cogendum esse auum, vt dotem det: sed officium cui hoc esse, vt det dotem. *Officii vero et voluntatis esse dicuntur iureconsultis nostris, quae iure imperfecto debentur, et quae non sunt necessitatis, vt loquitur FAULLVS.* g) Atqui necessitatem quamdam insinuare videntur sequentia: sed non insinuant. En verba: *Quid si filius a patre exheredatus est? Existimo, non absurde etiam in exhere-*

a) d. L. 19. ff. de R. N. b) L. 7. C. de dot. promission. c) L. 79. §. 1. ff. de iur. dot. d) L. 10. ff. de pact. dot. e) L. vlt. C. de dot. promiss. f) L. 6. ff. de collat. g) L. 17. §. 3. ff. commodat.

exheredato filio idem posse defendi: nec infauorabilis sententia est, vt hoc saltim habeat ex paternis, quod propter illum datum est. Non ergo dicit CELSVS, etiam nepti ex filio exheredato dotem debere auum, eumque recusantem a praetore posse coerceri, sed si dederit, dotem illam ad patrem exheredatum merito reuerti: quamuis ipsa haec CELSI sententia non placeat SERUIO et LABEONI, a) Post hanc Seueri constitutionem et auum teneri ad dotandam neptem ex filio, nemo dubitat. Nec interest, sua sit filia, an emancipata, egena an locuples. Ita enim distinguere non licet, ob generaliter conceptam IVSTINI b) constitutionem. Non tamen dos debetur filiae illegitimae, c) vel ingratae, d), vel viro ignomioso nuptae. e) Nec mater cogitur, nisi pater sit inops, vel ob causam probabilem et legem specialiter expressam, f) qualis est si mater haeretica filiam orthodoxam indotatam habeat. g) Omnium minime cogitur frater vel soror, h) quamuis et eis honestum sit, sororem dotare, idque saepe factum esse referant veteres, inprimis PLAVTVS, i) apud quem vix sibi persuaderi patitur Lesbonicus adolescens, qui patria bona abliguriuerat, ne sororis sponso dotem obrudat. Ceterum dum praetor cogere dicitur parentes, vt filiabus nupturis dotem constituant: res ipsa docet, quantitatem eius definiendam esse pro facultatibus et pro dignitate patris et generi, k) adeoque non tantumdem petere posse filiam vnam, quantum datum esse alteri meminerit, nisi par sit vtriusque mariti, cui nubunt, conditio.

Deinde eadem Seueri atque Antonini constitutione hoc ius de cogendis parentibus ad prouincias prolatum est. Iam supra vidimus exemplum simile. Tutor enim ex lege hac dabatur in vrbe a Praetore mulieri nupturae ad dotem dandam, dicendam, promittendamue. De prouinciis nihil hac lege expressum fuerat, antequam SCTo caueretur, vt etiam in prouinciis similiter a Praesidibus ex eadem causa tutores darentur. l) Nec absimilis est constitutio diuorum fratrum, m) qua, quod priores leges de actione serui suis numis emti aduersus dominum in vrbe concesserant, etiam ad prouincias protulerunt. Immo id in antiquissimis etiam legibus obseruatum nouimus. Lege Atilia cautum fuerat, vt pupillis et feminis, quibus nec testamentarius, nec legitimus tutor esset, tutor a Praetore et maiore parte tribunorum plebis daretur. n) Sed ea lex quum Romae duntaxat, teste VLPIANO o) locum haberet, postea ad eas producta est prouincias, quibus praetores praerant. Hinc DIO p) *Ἐὼς γὰρ ἄλλων στρατηγῶν εἰσόδων δίδοναι προσητάς τοῖς ὀρφανοῖς καὶ γυναῖξιν ἐρημίαις συγγενῶν, οὗτος ἑαυτὸν τέτων ἀνέδειξε Φροντισήν.* Nam quum reliqui (Siciliae) praetores pupillis ac viduis agruorum cura destitutis tutores dare soliti essent: hic (L. Asellius,) eiusmodi personarum ipse tutelam suscepit. Denique lege Iulia et Titia anno V. C. ICCCXII cautum, vt et reliqui Praesides in Prouinciis tutores darent. q) Ex eo tempore L. Asellii exemplum imitari non poterant Praesides, nec se ipsos tutores dare, r) quemadmodum nec Praetori vrbeano id permit-

a) L. 79. pr. ff. de iur. dot. b) L. ult. C. de dot. promiss. c) L. 41. §. 11. ff. de legat. 3. d) Non. cxv. cap. 111. §. xi. e) L. 3. §. 5. ff. de bon. poss. contr. tab. f) L. 14. C. de iur. dot. g) L. 19. §. 1. C. de haeret. et Manich. h) L. 12. §. pen. L. 13. fin. ff. de adm. tut. i) Trinum. Act. 111. Scen. 11. v. 62. k) L. 69. §. 4. L. 60. ff. de iur. dot. l) Vlp. Fragm. tit. xi. §. xx. m) L. 5. pr. ff. de manumiss. n) Pr. Inst. de Atil. tut. o) Fragm. tit. xi. §. xviii. p) In Excerptis Peirescian. p. 397. q) Pr. Inst. de Atil. tut. r) L. 5. ff. de off. praef.

permittebatur. a) Eodem itaque exemplo et hac Seueri et Antonini constitutione negotium datum est Praesidibus, ut parentes in provinciis perinde ac Praetor nuptum liberos collocare et dotare cogent, quum lex Iulia et Papia solis urbanis filiis filiabusque familias prospexisset.

C A P V T XXI.

Ad Capita Legis XXXVI. et XXXVII.

DE POENIS CAELIBATVS ET ORBITATIS.

I. *Ratio ordinis. Varia de his capitibus testimonia. Eorundem sententia. II. Coelibum poena. Centum dies cretionis. Caelibes nec hereditatem capiebant, nec bonorum possessionem agnoscebant, nec legati erant participes. Nec per filium aliquid capere poterant. III. Orbi qui? Is semissem capiebant. Exceptis genere proximis. IV. Vtriusque capitibus abrogatio.*

I. **L**ibris commentariorum quinto, sexto et septimo hactenus de variis nuptiarum impedimentis egerunt VLP IANVS et TER. CLEMENS, quos duces praecipue sequi placuit. Sequenti libro VIII iidem disputasse videntur de caelibatus orbitatisque poenis. Incitandis vero caelibum poenis, legem Papiam Poppaeam vel maxime sanxisse Augustum, auctor est TACITVS, b) praeter quem et alii veteres poenarum, c) επιτιμιών, d) επιτιμιών της ἀπειρίας, e) multae, qua caelibes notati, f) poenarumque caelibatus ac orbitatis, g) immo et terrorum et damnorum, quae in nuptis et orbis imminabant, h) meminerunt.

Qua in re illas caelibatus orbitatisque poenae constiterint, ex multis veterum testimoniiis satis superque constat. Solidum eos capere non potuisse, TERTVLLIANVS i) testatur, dum ait: *Aliud est, si et apud Christum legibus Iulii agi credunt, et existimant, CAELIBES et ORBOS ex testamento Dei SOLIDVM non posse capere. Eisdem hereditatis plane incapaces fuisse, obseruat PLVTARCHVS, k) dum acute scribit: Ρωμαίων πολλοὶ γαμέσι καὶ γεννῶσι, ἐκ ἴνα κληρονόμοις ἔχωσιν, ἀλλ' ΙΝΑ ΚΑΗΡΟΝΟΜΕΙΝ ΔΥΝΩΝΤΑΙ. Romanorum plerique uxores ducunt, et liberos procreant, non ut heredes habeant, sed ut HEREDES ipsi ESSÉ POSSINT. Quin IUVENALIS l) addit, eosdem ne legatum quidem capere potuisse, et ideo illudentem marito adulerum sistit, gloriantemque lepide;*

Propter me SCRIBERIS HERES,
LEGATVM omne CAPIS, nec non et dulce caducum.

Quod et his VLP IANI m) verbis confirmatur: *Quod caelibati relictum, caducum fit, nisi intra centum dies LEGI PARVERIT. Plenissime vero omnium SOZOMENVS: n)*

Νόμος

a) L. 4. ff. de off. praet. L. 4. ff. de tut. dat. b) Lib. III. Ann. cap. xxv. c) L. II. ff. de vulg. et pup. subft. d) Dio Lib. LIV. p. 531. e) Id. Lib. IV. f) Panegy. Maxim. et Const. diſt. cap. II. g) Schol. ad Iuuen. Sat. IX. h) L. vn. C. Theod. de infirm. poen. caelib. i) De Monogam. p. 583. edit. B. Rhen. k) περί Φιλοσοφίας. l) Sat. IX. v. 86. m) Fragm. tit. XVII. §. I. et tit. XXII. §. III. n) Hist. Eccl. Lib. I. cap. IX.

Νόμος ἦν, inquit, Ρωμαίους παλαιούς, ἀπὸ εἰκοσὶ καὶ πέντε ἐτῶν, τῶν ἰσῶν ἀξιώσθαι κολύων τὰς ἀγάμους τοῖς μὴ τοιούτοις, περὶ αἰθὰ τε πολλὰ, καὶ τὸ ΜΗΔΕΝ ΚΕΡΔΑΙ-
 ΝΕΙΝ ΕΚ ΔΙΑΘΗΚΗΣ, τὰς μὴ γένεαι ἐγγυτάτῳ προσήκοντας· τὰς δὲ ἀπαίδας ζημιῶν
 ΤΟ ΗΜΕΣ τῶν καταλελειμμένων. *Lex vetus erat Romanis, quae eos, qui intra annum
 aetatis xiv nondum inierant matrimonium, inter alia, QUIDQVAM EX ALIORVM TESTA-
 MENTIS CAPERE prohibebat, nisi essent cognatione proximi. Eos vero, qui liberos haut
 sustulerant, non nisi SEMISSEM eorum, quae testamento iis relicta fuerant, capere patieba-
 tur. Vbi tamen in eo fallit SOLOMENVS, quod aetatem annorum xxv ad ἀγάμους
 vel caelibes refert, quam ad orbos pertinere iam supra ad caput xx monuimus. Denique
 et EYSEBIVS a) paullo confusus, τὰς παλαιὰς νόμους ἀπαίδας σερεῖσαι τῆς τῶν γο-
 νιμῶν διαδοχῆς, leges veteres orbos propinquorum successione priuasse ait. Quod quate-
 nus recte dictum vel à veritate alienum sit, paullo post adparebit.*

Ex tot itaque veterum testimoniis haec extruimus capita trigessimum sextum et septimum:

CAP. XXXVI. *Caelibes, nisi intra centum dies legi paruerint, neque HEREDITATEM, neque LEGATVM ex testamento, nisi proximorum genere, capiunt.*

CAP. XXXVII. *Si qui coniugum masculus ultra xxv annum, femina ultra vicefimum, orbi erunt: semissem relictorum tantum capiunt. Qui genere proximi erunt, usque ad gradum sextum, quod relictum est, iure antiquo capiunt.*

Prius ergo caput ad caelibes; posterius ad orbos pertinet. De utroque quaedam pre instituti ratione.

II. Caput xxxvi CAELIBES plectit, quales hic sunt non solum, qui nunquam uxorem domum duxerant, verum etiam, qui ductam vel amiserant vel repudiarant. Ita et feminae caelibatus poenas dabant, quae vel nondum nupserant, vel virum morte aut diuortio amiserant, modo priore casu essent eius aetatis, ut lex nubendi iis necessitatem imponeret, posteriore autem vacationis tempus elapsum esset. Feminis enim a morte viri biennii; a diuortio anni et sex mensium datam esse vacationem, ad caput huius legis quintum obseruauimus, quemadmodum et ad tertium docuimus, sexagenarios et quinquagenarias, quamuis caelibes, poenis legis fuisse solutos. Nec est quod quis eos quoque, qui in matrimonio vixerant, caelibes dictos esse miretur. Ita enim loquutos esse veteres, depromtis ex MARTIALE, b) TACITO, c) et SVETONIO d) exemplis docet V. C. SCHVLTINGIVS. e)

Ne tamen ea poena poenitentiam excludere videretur, laxamenti quid concessum est ἀγάμοις, si forte spes lucri ex testamento adfulgens eos subigeret, ut legi parere, et nuptias contrahere animum inducerent. Hinc additum: NISI INTRA CENTVM DIES LEGI PARVERINT. f) Ultra quatuor itaque mensum inducias iis dederat Augu-

a) Vit. Const. Lib. iv. cap. xxvi. b) Lib. iv. Epigr. lxxix. c) Lib. xii. Annal. cap. i. d) Claud. cap. xxvi. Galb. cap. v. e) Iunsp. vet. Anteiust. p. 606. f) Vlp. Fragm. tit. xvii. §. 1. tit. xxii. §. 111.

Augustus, intra quas, poenamne subire, an factis nuptiis eam evitare mallent, serio secum statuerent. Ducta enim intra hos centum dies vxore, hereditatem legatumue capere iure poterant. Eoque pertinet lepidum MARTIALIS a) epigramma:

*Quae LEGIS CAUSSA NVPSIT tibi Laelia, Quinte,
Vxorem potes hanc dicere legitimam.*

Centum vero dies ideo praefinitos arbitramur, quod iam olim iure vetusto dies centesimus erat dies cretionis, ceu et VLPiani b) fragmenta, et quaedam in digestis veteris iuris reliquiae c) euincunt. Quum itaque *cretio*, VLPiano ibidem definitente, *esset certorum dierum spatium, quod dabatur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediret ei, adire hereditatem, nec ne*: idemque spatium praetor concedere soleret extraneis, sine cretione institutis, vel de hereditate adeunda deliberaturis, d) vel agnoscere volentibus bonorum possessionem: e) commodissimum etiam Augusto visum est, idem spatium et illis dari, qui, caelibes quum essent, hereditatem tamen vel legatum ex testamento capessere cuperent. Ast nec id beneficium post SC. Persicianum patebat masculis sexagenariis, vetulam ducentibus, nec post SC. Caluisianum feminis quinquagenariis, siue iuueni siue seni nubentibus, quia ex huiusmodi nuptiis nulla spes prolis reliqua videbatur. Qua de re supra ad caput legis tertium copiosius egimus.

Si intra hos centum dies legi non paruissent caelibes: tunc NEQVE HEREDITATEM, NEQVE LEGATVM EX TESTAMENTO CAPIEBANT. Excidebant itaque hereditate, non legitima, vti existimasse videtur EVSEBIVS, f) sed, testamento delata. Et quum eam hereditatem quodammodo aemuletur bonorum possessio secundum tabulas, ea quoque non dabatur caelibis, eoque pertinet locus PAVLLI: g) *Hereditatis adpellatione bonorum quoque possessio continetur*. Idem de LEGATO dicendum. Facile enim in fraudem legis legari caelibis potuisset saltim dodrans bonorum, nisi et huius tituli singularis nominatim facta fuisset mentio. Ex qua ratione veteres ICTI idem ius etiam ad fideicommissa et mortis causa donationes protulerant. Atque ita intelligenda verba PAVLLI: h) *Et FIDEICOMMISSVM et MORTIS CAUSSA DONATIO adpellatione legati continentur*. Vt paucis dicamus, caelebs nihil capiebat ex vltima voluntate. Et quamuis quidam in fraudem legis non caelibem, sed filium, in eius potestate constitutum, instituerent, vt, quod ipse directe capere non posset, per filium caperet: tamen et huic fraudi obuiam itum a ICTis, qui prohibitionem legis Iuliae ad hanc quoque speciem interpretatione sua produxisse videntur. Hinc fiscus et hanc hereditatem vel legatum sibi vindicabat, nisi filio militi ad res militares vel castrenses comparandas aliquid relictum fuisset. Id enim, quia ad castrense filii peculium pertinebat, adeoque patri caelibis haut adquirebatur, non eripiebat fiscus. Et haec ratio est fragmenti VLPiani: i) *si mulier extranea filio viri cuiusdam caelibis militi ad castrenses vel milita-*

res

a) Lib. v. Epigr. LXXV. b) Tit. XXII. §. XXVII. c) L. 22. §. 1. ff. quando dies leg. ced. L. 3. §. 8. ff. de min. L. 2. §. vlt. ff. de suis et leg. her. d) L. 2. ff. de iur. delib. e) L. 1. §. 9. ff. de success. ed. f) ibid. g) PAVLL. Lib. IV. L. 138. ff. de V. S. h) Id. ibid. L. 87. ff. de Legat. 3. i) VLP. Lib. VIII. L. 3. ff. de cast. pecul.

res forte res comparandas reliquerit pecuniam: utique CASTRENSI PECULIO ea, quae comparantur, adnumerari incipiunt.

Denique additur: NISI PROXIMORVM GENERE. Diferte enim SOZOMENVS hanc adiicit exceptionem. Genere proximi autem et hic videntur numerati vsque ad sextum gradum, quia et alias eo vsque solidi capacitatem extendit lex Papia Poppaea. a) Hi itaque ex cognatorum testamentis iure antiquo capiebant, quamvis vel nondum nuptiis adpulissent animum, vel viduitatem connubio anteferrent. b) Quemadmodum autem alias hereditas legatumque eripiebatur ei, qui testatorem occidisse conuincebatur: c) ita nec cognationis ius ei prodesse poterat ad hereditatis legatuae capionem, qui testatorem vel interemerat, vel causam mortis caedem mandando praebuerat. Id enim inculcat VLPIANVS, d) dum scribit: *Nihil interest, occidat quis, an CAUSSAM MORTIS praebuerit: ὁ ἐντειλόμενος τινὶ φονεῦσαι, ὡς φονεὺς κείνεται. Mandator caedis pro homicida habetur.* Ad quam legem DIONYS. GOTHOFREDVS scribit: *Immo multum, inquit, interest: nam qui suis manibus malum medicamentum supposuit, occidit: qui dedit, ut offerretur, magis causam dedit, quam occidit L. 7. §. 6. L. 9. ff. ad L. Aquil.* Sed quantumcumque intersit, quod ad poenam legis Corneliae attinet: nihil tamen interest, quod ad fisci iura circa eripiendam huiusmodi homicidae hereditatem, de quibus VLPIANVM agere, vel ex inscriptione legis discere vir doctus potuisset.

III. Haec de caelibatu. Ad orbos quod attinet, de iis cautum fuerat capite sequente, ut mitius quidem haberentur, quibus non culpa, sed naturae vitium obstaret: sed iidem tamen non omnis poenae essent immunes, quia ut eleganter scribit V. C. IAN. VINC. GRAVINA, e) *agnita coniugis sterilitate, ad feliciores nuptias, misso repudio, migrare debuissent.* Ait ergo lex: SI QVI CONIUGVM, MASCVLVS VLTRA XXV, FEMINA VLTRA XX ANNUM ORBI ERVNT. Orbi alias sunt, qui turbato naturae ordine liberis viuunt superstites, vel, uti apud FESTVM f) est, *qui patrem aut filios, quasi oculos, amiserunt.* Ait lex nostra orbos vocat ἀτέκνες, et quidem illos, qui vel liberos legitimos non susceperant, vel susceptos amiserant. Legitimos enim naturales solos profuisse parentibus, non adoptinos, g) nothos et spurios, iam supra haut semel diximus. Amissi quidem aliquando solidi capacitatem praestabant; sed inter solos coniuges. h) Ex testamento enim alterius masculus non nisi pater solitarius, et femina, trium liberorum iure subnixa solidum capiebant. Neque tamen omnes orbi poenas dabant, sed qui VLTRA ANNUM XXV, vel quae VLTRA ANNUM XX AETATIS liberos nondum sustulerant. His enim annis demum liberos exegisse non quidem legem Papiam, quae multo maturius parentes esse iusserat, sed constitutionem Seueri, quae legem Iuliam sequuta videtur, supra, vbi de solidi capacitate a nobis actum est, iam occupauimus, vbi etiam ex VLPIANO monuimus, eos easque, qui quaeue hos

Kk 2

annos

a) Vlp. tit. xvi. §. 1. b) Cuiac. Parat. C. de inf. poen. caelib. c) L. 7. §. 4. ff. de bon. damn. d) Vlp. Lib. viii. L. 15. ff. ad L. Corn. de flear. e) De Leg. et SC. §. 11. p. 585. f) Voce Orba. g) Vlp. Lib. viii. L. 51. §. 1. ff. de legat. 2. h) Vlp. tit. xvi. §. 1.

annos in matrimonio nondum excefferant, solidum capere potuisse. a) Quaeritur autem, an poenas orbitatis effugerint, quibus paullo post testatoris mortem infans nasceretur? Nec dubitat V. C. ANT. SCHVLTINGIVS, eos effugisse, dum infans intra centum illos dies, intra quos hereditas cernenda erat, vel antequam dies legati cederet, nasceretur. Regulam enim Catonianam, quae alioquin huic hereditati vel legato obstat, ad leges has novas non pertinuisse, satis constat. b) Idem obtinebat, si mulier, quum moreretur, exciso vtero, infantem edidisset, vel paullo post filius ab hostibus remeasset, vti censet VLPIANVS. c) Alias si nec antea exstarent liberi, nec postea infans nasceretur: poenae rei erant, quae qualis fuerit, indicant verba sequentia: SEMISSEM RELICTORVM TANTVM CAPIVNTO. Quod ita intelligendum, vt si pure plus relictum esset, id omne caperet fiscus: quod autem sub conditione liberorum legatum, non statim exstingueretur, sed expectanda esset conditio. Talis conditionis: SILIBEROS HABVERIT, DARI VOLO, et VLPIANVS d) ad hoc caput meminit, eamque supra iam tetigimus. Quum vero eo casu incertum esset, an tempore aditae hereditatis vel apertarum tabularum capax futurus sit heres vel legatarius: prudenter testatores relinquere solebant tantum, quantum tunc capere possent. Vnde formulae, QVANTVM PLVRIMVM PER LEGEM ACCIPERE POTES, DARI VOLO, vel QVAM MAXIMAM PARTEM DARE POSSVM, DAMNAS ESTO HERES MEVS EI DARE, quas formulas suo more interpretatur VLPIANVS. e) Si tunc legatarius et caelebs esset et orbus, nihil capiebat, si coniux quidem, sed orbus, semissem dabat heres, si pater solitarius, vel mater ingenua trium aut libertina quatuor liberorum: detracta Falcidia reliquum legatarius legatariaue accipiebat. Vfus vero huius formulae vel ideo erat maximus, quod ita nihil eripiebat fiscus, sed omnia, quae capere non posset legatarius, apud heredem manebant. Ceterum non tantum ad ea, quae testamento relicta fuerant, haec prohibitio pertinuisse videtur, sed et ad donationes inter viuos. Saltim PLINIVS f) id videtur innuere, cum scribit: *Non esse satis honestum, dare (aliquid) et locupleti, et orbo (a matre exheredato) in summa NON PROFVTVRVM ei, si donassem, profuturum, si cessissem: esse autem me paratum, cedere, si inique exheredatum mihi liqueret.*

Ast iterum exceptionem adiecerat lex nostra: QVI GENERE PROXIMI ERVNT, VSQVE AD GRADVM SEXTVM, QVOD RELICTVM EST, IVRE ANTIQVO CAPIVNTO. Quemadmodum, si huiusmodi cognati coissent, ii solidum inter se capere poterant: ita et ex testamento cognati extranei capiebant. Verba ipsa iam supra exposuimus, nihil vt hic addendum videatur amplius.

IV. Sed has inimicas caelibatui atque orbitati leges funditus fustulit CONSTANTINVS M. valde ideo collaudatus ab EVSEBIO g) et SOZOMENO. h) . Et exstat integra constitutio huius principis, i) quam eius filiis perperam in codice IVSTINIANO

a) Vlp. ibid. b) Ad Vlp. p. 616. c) VLP. Lib. VIII. L. 141. ff. de V. S. d) Id. ibid. L. 51. § 1. de legat. 2. L. 61. ff. de cond. et dem. L. 36. ff. de mort. caus. don. e) VLP. Lib. VIII. L. 51. pr. ff. de leg. 2. f) Lib. v. Epist. 1. g) Vit. Constant. Lib. IV. cap. XXVI. h) Hist. Eccl. Lib. I. cap. IX. i) L. I. C. Th. de infirm. poen. caelib.

NEO a) tribui, obseruat GOTHOFREDVS, cui procul dubio adfentieris, nisi suspicari mecum malis, filios illud patris edictum iisdem paene verbis, vt solet freri, firmasse. Saltim vix verosimile est, vel Tribonianum, vel librariorum, non modo inscriptionem, sed et subscriptionem legis citra rationem voluisse mutatam. Ea enim quae codici nostro est inserta, edita dicitur *Kal. Apr. Romae Constantio iterum et Constante AA. coss.* id est anno aerae Christianae cccxxxix. Altera, in Theodosiano superstes, data *Prid. Kal. Febr. Serdicae PP. Kal. Apr. Romae, Constantino Aug. vi. et Constantio C. coss.* id est anno cccxx. Vtraque lege cautum, vt, qui iure veteri caelibes habebantur, imminentibus legum terroribus liberentur, atque ita viuant, ac si numero maritorum matrimonii foedere fulcirentur, sitque omnibus aequa conditio capeffendi, quod quisque mereatur. Deinde et de orbis sancitum, vt ne quisquam orbis habeatur, nec propofita huic nomini damna noceant. Praeterea, quum durior esset feminarum, quam masculorum, conditio, si quidem illae ingenuae non nisi trium; libertinae quatuor liberorum iure subnixae, hi, modo patres solitarii essent, solidum caperent: Constantinus et feminis consuluit, earumque ceruicibus impofita iuris imperia, veluti quaedam iuga, soluit promiscue omnibus. Haec omnia Constantinus, teste EUSEBIO, statuit, partim religione adductus, ne virginitatis studium, ἀξίον ὑπερβαυμάζειν ἀλλ' ἔκκολάζειν, poenis reprimeretur, partim ipsa motus aequitate, ne, quae culpa vacat, ἀσθένεια τῆς φύσεως multaretur: quamuis si vera fateri velis, gliscentem potius in ecclesia superstitionem, quam religionem veram sanamque pietatem sapiat illa caelibatus virginitatisque admiratio. Nec leuiter quoque SOZOMENVS errat, dum scribit: καὶ νόμον τῶν δῆμων προσεφώνησεν, ὥστε ἐπ' ἰσῆς πάντων τῶν ὁμοίων ἀπολάειν τοὺς ἀγαύους τε καὶ ἀπειδαίους. Et legem tulit, vt eodem iure per omnia fruereutur caelibes et orbi. Neque enim praemia parentum et nuptorum cum orbis et ἀτέκνοις communicauit CONSTANTINVS, neque leges decimarias, vt supra diximus, sustulit, de quibus hanc legi adiecit limitationem in codice Iustiniano omissam: *Vtrum huius beneficii MARITIS et VXORIBVS inter se usurpatio non patebit, quorum fallaces plerumque blanditiae vix etiam opposito iuris rigore cohibentur, sed maneat inter istas personas LEGVM PRISCA AVCTORITAS.* Solidum ergo ex eo tempore capere poterant caelibes et orbi, sed ex testamentis tantum aliorum, non vero coniuges orbi inter se plus capiebant, quam licebat per leges decimarias, quas a Theodosio demum iuniore et Iustiniano sublatas esse, docuimus.

CAPVT XXII.

Ad Capita Legis VLTIMA,

DE IVRIBVS PATRONATVS.

- I. *Postrema partis prioris capita de iuribus patronatus egerunt. Ea restituta.* II. *Liberta, voluntate patroni nupta, operis liberabatur. Huius priuilegii ratio. An libertae nupturae semper opus fuerit patroni consensu? Liberta etiam nupta in officio patronae patronique filiarum esse tenebatur.* III. *Cap. xxxix de liberto centenario minore. Lex*

Kk 3

XII.

*) L. 1. C. de infirm. poen. caelib.

XII. *tabularum de successione liberti. Edictum praetorium. Lex Papia Poppaea. Centenarius quis? Quis sine liberis?* IV. Cap. XL. *de liberto centenario. Alienatio, a liberto vel in fraudem legis, vel in fraudem patroni facta. L. 16. ff. de iur. patr. exposta et emendata. Reuocari aliquando dicitur, quod ipso iure nullum est. Portio virilis patrono debita. Noua Iustiniani constitutio. V. Cap. XLI. de filia patroni. Ei non succurrebat praetor. Fictio, filiam patroni esse filium. Quando liberto successerit ex L. Papia Poppaea?* VI. Cap. XLII. *De bonis libertae. VII. Cap. XLIII. De successione patronae. VIII. Cap. XLIV. Quando patronae liberi liberto successerint?* IX. *Conclusio libri primi ad L. Papiam Poppaeam de maritandis ordinibus.*

I. **L**IBROS VLPiani et TERENTII CLEMENTIS sequentes nonum, decimum et undecimum materia de iuribus patronatus occupat, adeo hac lege immutatis, vt PAVLLVS singularem librum *de iure patronatus, quod ex lege Iulia et Papia venit*, scripserit. Quin TER. CLEMENS iam sub finem libri octavi caput aliquod huc pertinens videtur tractasse, et quidem, quod de operis libertarum egit. a) Quum itaque eo loco scribat: *Plane quum liberta deserit nupta esse, operas peti posse, omnes fere consentiunt: vix dubitandum videtur, quin tale fuerit caput legis nostrae xxxviii:*

Liberta, quae patroni voluntate nupta erit, operarum obligatione liberator.

Reliqua capita fere IUSTINIANVS b) et VLPiANVS c) seruarunt, ex quibus, talia ea fuisse, adparet:

CAP. XXXIX. *In bonis liberti, centenario minoris, patronus patroniue liberi masculi, si libertus liberos non habebit, ius antiquum habento. Sin liberos habebit, ius nullum in bonis liberti habento.*

CAP. XL. *In centenarii liberti bonis, qui unum duosue liberos habebit, siue is testamento factio, siue intestatus decedat, patrono, patroniue liberis masculis VIRILIS PARS seruator. Sin tres liberos habebit, patronus patroniue liberi masculi nihil iuris in bonis liberti habento.*

CAP. XLI. *Patroni filia, si ius trium liberorum habebit, eadem iura in bonis liberti paterni, quae et ipse patronus patroniue filii ex edicto praetoris habent, habento.*

CAP. XLII. *In bonis libertae, etiam quatuor liberorum iure subnixae, pro numero liberorum libertae, mortis eius tempore superstitem, VIRILIS PARS patrono patroniue liberis masculis debetor.*

CAP. XLIII. *Patrona ingenua, duobus liberis honorata, libertina tribus, idem ius, quod patronus ex edicto Praetoris habet, habento.*

CAP. XLIV. *Liberi quoque ingenuae patronae, trium liberorum iure honoratae, idem ius habento.*

Ea iam ordine percensebimus, nostroque more illustrabimus breuiter.

II. Trigesimo octauo cauetur, vt LIBERTA PATRONI VOLUNTATE NUPTA operis

a) TER. CLFM. Lib. VIII. L. 14. ff. de op. lib. b) §. 2, sequ. Inst. de success. libert. c) Fragm. tit. XXIX. §. III. sequ.

operis liberetur. Libertam sine auctoritate patroni nubere haut potuisse, iam supra docuimus. Erat enim in perpetua ac legitima eius tutela, de qua sine illius auctoritate nihil poterat imminui. Neque tamen iureiurando obstringere libertam poterat patronus, ne nuberet. Id enim si fecisset, non solum gratia eius iurisiurandi fiebat, uti supra ad caput xxx probauimus: sed et patronus iure patronatus excidebat ex lege AELIA SPNTIA. Vnde ex eo tempore tanto magis nubere poterat, cuicumque vellet: idque est, quod ad hoc caput, tractauit TER. CLEMENS. a) Sufficiebat autem et tacitus patroni consensus, immo et rati habitio subsequuta, b) dummodo patronus esset iustae aetatis. Nam impuberis patroni consensus parum proderat, nisi auctoritas accessisset tutoris, c) eaque praeterea sollemnitas, quae in alienatione rerum pupillarum exigitur. d) Quia tamen et libertas quatuor liberorum gratia legitima patronorum tutela solutas, ex eoque tempore illas sine patroni auctoritate et res suas administrasse, et testari potuisse diximus: nullum sane est dubium, quin tunc et ad secunda vota transire potuerit inuito patrono; eoque connubio nihilominus liberata sit operarum obligatione. Nuptam enim consentiente patrono libertam OPERARVM OBLIGATIONE LIBERATAM, disertè testatur ALEXANDER Imperator, e) eiusque priuilegii hanc rationem reddit HERMOGENIANVS, f) quod nupta liberta *in officio mariti esse debeat*. Parum sane decorum videbatur, libertam adsectari patronum, dum interim maritus domi nihil opis aut officii ab vxore perciperet. Quae causa quum deficeret in liberto, nec ei, licet marito, turpe videretur, etiam in patroni officio esse: hinc is non nuptiis, sed demum liberorum iure operarum obligatione liberabatur. g) Vt vero ad libertam redeamus, ea nupta voluntate patroni, non solum huic operas officiales nullas exhibebat, verum nec eius filiis, nepotibus, pronepotibus. At nihilominus eas operas debebat patronae, nec non patroni filiabus et neptibus, quia nec nuptae libertae indecorum erat, mulieri esse in officio. h) Ex quo etiam porro consequebatur, ut, si patronus in libertae nuptias consensisset, eae autem non essent consequtae, operae ab ea iure exigenterentur. i) Multoque magis ea reuiuiscere obligatio, si liberta nupta esse desisset, k) partim quod causa priuilegii, ab HERMOGENIANO prodita, in viduam vel repudiatam haut caderet, partim quod ex iuris principiis patronus, in nuptias libertae consentiendo, amississe non videretur iura patronatus. l)

III. Sequitur caput xxxix de bonis liberti centenario minoris. Nimirum lege xii tabularum generatim fuerat cautum, ut si libertus intestatus moreretur, cui non esset heres suus, hereditas ad patronum eiusque liberos gradu proximos deuolueretur. m) Quum itaque et testamento patronus excludi posset, nec ei vlla spes esset ab intestato succedendi, si liberos suos siue naturales, siue adoptiuos, reliquisset libertus: emendandum id ius putauerat Praetor, edixeratque, n) ut si intestatus obiisset libertus, liberis naturalibus haut relictis, patronus eiusue liberi ex lege xii tabularum succederent:

a) TER. CLEM. Lib. VIII. L. 32. ff. qui et a quib. man. b) L. 13. §. 5. ff. de op. libert. c) d. L. 13. §. 4. eod. d) L. 22. C. de admin. tutor. e) L. 2. C. de obs. patr. f) L. 48. pr. ff. de op. lib. g) L. 13. §. 3. ff. eod. L. 37. ff. eod. h) L. 48. pr. §. 2. ff. eod. i) L. 48. §. 1. eod. k) TER. CLEM. Lib. VIII. L. 14. ff. eod. l) L. 11. §. 1. C. eod. m) Vlp. Fragm. tit. xxix. §. 1. n) Vlp. ut. ult. §. 1. et III. §. 1. Inst. de success. libert. L. 6. ff. de bon. possess.

rent: si liberos naturales haberet, siue suos, siue emancipatos, siue in adoptionem datos, ii patronum excluderent, adoptiui dimidiam caperent, alterius dimidia patrono bonorum possessio daretur. Denique si testamentum conderet libertus, is patrono relinqueret semissem bonorum, et si minus vel nihil reliquisset, patrono contra tabulas; heredi scripto secundum tabulas daretur partis dimidia bonorum possessio. Denique *patronorum iura*, IVS IUSTINIANO a) *teste, adauxit lex Papia Poppaea, ut tanto maiore contentione liberos quaererent liberti, si scirent, non nisi numerosa prole se facultatem de rebus suis disponendi consequuturos. Distinxit autem lex Papia libertos in CENTENARIIS MINORES ET CENTENARIOS. De illis caput nostrum ait: IN BONIS LIBERTI CENTENARIO MINORIS. Libertus hic est a patrono ciue Romano manumissus. Addo: ciue Romano. Si enim Latinus vel peregrinus manumitteret, nec illi, nec eorum liberi his iuribus patronatus fruebantur. Vnde est, quod PLINIUS b) quibusdam Postumii Marini propinquis ciuitatem rogat, ut sint in patria potestate, et iis in libertos seruetur, IVS PATRONORVM. Quamuis vero ii nonnunquam ingenuitatis iura, impetrata aureos annulos gestandi facultate, consequi soleant: nihilominus tamen et tunc ratione obligationis manebant liberti, quamuis, quod ad statum attinet, non libertini, sed ingenui, haberentur. c) Et huc pertinent verba non PAVLLI, sed ut in melioribus editionibus est, VLPiani: d) *Is, qui ius annulorum impetrauit, ut ingenuus habetur, quamuis ab HEREDITATE eius patronus non excludatur. Quod secus se habebat, si natalibus restitutus esset libertus. Ius enim patroni, hoc impetrato, amittebatur; e) libertusque, quantum ad totum ius pertinet, habebatur perinde, atque si ingenuus natus esset, adeo ut patronus eius nec posset ad successionem venire. f) Quare etiam non temere dari solebat hoc beneficium, nisi consentiente, cuius quam maxime intererat, patrono, g) eiusue filiis. h)**

Nec de omni, uti diximus, liberto hic sermo est, sed de CENTENARIO MINORE. Centenariae alias sunt, quae vel centum assibus vel centenis sestertiis veneunt. Vnde FESTVS: i) CENTENARIAE coenae, inquit, dicebantur, in quas lege Licinia non plus CENTVSSIBVS praeter terra nata, impendebatur: id est, CENTVM ASSIVS, qui erant breues numi ex aere. Et SALMASIVS ad IVLII CAPITOLINI Pertinacem cap. II. CENTENARIA DIGNITAS illius, qui centena sestertia in salarium accipiebat. At in lege Papia centenarii, vel, uti AFRICANVS k) noster id eloquitur, rem CENTVM habentes sunt, qui sestertium centum millium patrimonium habent, l) id est aureorum mille. Augusti autem aeuo aureum XVII denariorum fuisse, ex DIONE m) accurate probauit V. C. IO. FR. GRONOVIVS n). Cui tantum rei non erat, is adpellabatur centenario minor. Verum, decrescentibus hominum facultatibus, IVSTINIANVS o) constitutione Graeca, cuius partem ex Basilicis eruit CUIACIVS, p) pro mille sestertiis vnum aureum computari iussit, ut ab eo tempore centenario minor haberetur, qui ne quidem cen-

a) §. 2. Inst. eod. b) Lib. x. Epist. vi. c) L. 6. ff. de iur. aur. ann. d) VLP. Lib. ix. L. 1. ff. eod. e) L. 5. pr. ff. de natal. rest. f) L. 2. ff. eod. g) L. 3. L. 5. pr. ff. eod. h) L. 4. ff. eod. i) Voce centenariae. k) L. 16. ff. de bon. libert. l) §. 2. Inst. de succ. libert. m) Lib. lv. p. 555. n) De pecun. vet. p. 565. o) §. 3. Inst. eod. p) Obs. Lib. xx. cap. xxxiv.

centum aureorum rem vel patrimonium reliquisset. Aestimabatur vero liberti patrimonium, deducto aere alieno, adeo, ut si libertus, habens creditores, in eorum fraudem iusto plures seruos manumisisset, non omnium impediretur libertas, sed qui primi erant, liberi essent, donec creditoribus suum solueretur. Ita TER. CLEMENS, a) qui addit, si eius, qui prius manumisus, pretium aeris alieni summam ex-
cesserit, tum posteriorem minoris pretii seruum libertatem fuisse consequutum. Quemadmodum vero deducendum erat aes alienum: ita contra computabatur, quidquid debebatur liberto. Quod ita effert VLP. IANVS: b) *Id apud se quis habere videtur, de quo habet ACTIONEM: habetur enim, quod PETI POTEST.* Denique et in censum veniebat, quidquid dolo malo a liberto alienatum fuerat. Solebant enim liberti, ne centenariis maiores haberentur, vel patronum ut defraudarent, partem rerum suarum alii donare inter viuos, tantum ne quid ad patronum perueniret. Quod si factum esset in fraudem legis, alienatio ipso iure irrita erat: sin in fraudem patroni, illa ipso quidem iure valebat, sed reuocari tamen poterat actione Fauiana et Caluisiana, de qua re ad caput proximum differemus.

Ceterum in bonis huiusmodi liberti centenario minoris PATRONVS PATRONIVE LIBERI MASCULI, SI LIBERTVS LIBEROS NON HABERET, IVS ANTIQVVM HABEBANT. Habebant, inquam, patroni eorumque liberi ius antiquum, id est ex lege XII tabularum succedebant ab intestato, modo iis ius patronatus saluum esset, quippe quo verbi causa excidebant, qui libertum accusassent capitis, aut nomen eius, non petita postea abolitione, detulissent. Hos enim a bonorum possessione excludi, docet TER. CLEMENS. c) Deinde, etiamsi salua essent iura patronatus, non tamen succedebat patronus, si exstarent liberti liberi, quorum vel vnus ex lege XII tabularum patronum excludebat. Quamuis enim lex *πληθυντικῶς* loquatur SI LIBERTVS LIBEROS NON HABEBIT: eleganter tamen haec verba ita interpretatur CAIVS d) noster: *Non est sine liberis, cui vel vnus filius vnaue filia est.* Haec enim enunciatio: HABET LIBEROS semper plurali numero profertur, sicut et pugillares et codicilli. Ad hunc locum casus perquam bellos enucleant auctores nostri. Sic apud TER. CLEMENTEM e) occurrit haec species. Tiro libertus vnicum habebat filium, ex eoque aliquot nepotes. Exheredato filio, quaerebatur, patronusne ab intestato admittendus sit, an eidem praefereendi liberti nepotes? Respondet iureconsultus: *Quod utique sic dirimendum est, ut viuo filio, donec in potestate eius liberi manent, non admittantur ad bonorum possessionem, ne qui suo nomine a bonorum possessione summouentur, (leg. summouetur) per alios eam consequantur. (leg. consequatur.) Sin autem emancipati a patre fuerint, vel alio modo sui iuris effecti: sine aliquo impedimento ad bonorum possessionem admittantur.* Idem TER. CLEMENS quaerit, f) si filius liberti vnicus a paterna hereditate abstineat, an tunc videatur libertus sine liberis decessisse, admittendusque patronus? Et respondet: *Hoc patrono proficere.* Perinde

a) TER. CLEM. Lib. IX. L. 24. ff. qui et a quib. manum. b) VLP. Lib. IX. L. 147. ff. de V. S. c) TER. CLEM. Lib. IX. L. 10. de iure patron. d) CAI. Lib. VIII. L. 148. ff. de V. S. e) TER. CLEM. Lib. IX. L. 38. ff. de bon. libert. f) 15. L. 38. §. 1. ff. eod.

inde enim est, iudice CAIO, a) *sive filius liberti ius suum spernat; sive tempore bonorum possessionis finito exclusus sit, sive ante mortuus sit, quam petierit bonorum possessionem.*

Denique adiicitur: SI LIBEROS HABEBIT; IVS NVLLVM IN BONIS LIBERTI HABENTO. Liberos enim et iure vetere decemvirali exclusisse patronos, iam ante monui. Vnde adparet, legem Papiam Poppaeam nihil circa successionem patroni in bonis liberti *centenario minoris* mutasse. Quum autem plerumque, vbi successionis emolumentum, ibi et tutelae onus esse soleat, et ex ea ipsa spe successionis legitima patronorum tutela, teste IUSTINIANO, b) descendat: quaesitum videtur, an et tutor esse teneatur patronus, qui hoc modo a successione plane excluditur? Puto eum oportuisse tutelam suscipere, eoque fortassis comparata fuit lex, quam IULIUS CAPITOLINVS c) de tutelis libertorum a Marco Aurelio latam refert, simul obseruans, *cum IVS magis VETVS RESTITVISSE, quam novum fecisse.* Si iuste excusaretur patronus: tum Praetor liberti liberis tutorem ex lege Atilia dare poterat, dum ne se ipsum daret, quod fieri posse, VLPIANVS d) diserte negat.

IV. Iam de liberto *centenario* agit caput XL. atque: IN CENTENARII LIBERTI BONIS. Quis centenarius sit, quibusque fraudibus id egerint liberti, ne centenarii haberentur, vel, ut patrono minus relinquerent, iam diximus. Nihil enim proclivius erat, quam moribundos quaedam alienare per donationem inter vivos, ne posita patrimonii ratione, centum sestertium millia vel saltem ne multo plus reperiretur. Quaerit itaque VLPIANVS, e) an ista alienatio valeat? Et respondet interesse, in fraudem legis, an in fraudem patroni alienarit libertus. Quae enim in fraudem legis alienata, eorum alienationem ipso iure non valere: quae in fraudem patroni, per Fauianam et Calvisianam actionem reuocari. In fraudem vero legis alienasse videbatur, *qui alienando se minorem centenario fecerat, ad hoc, ut legis praeceptum euerteret.* In fraudem patroni, *qui, alienatione facta, nihilominus erat centenarius.* Quaerit porro, si quis, plures res simul alienando, minorem se centenario fecerit, quarum vna reuocata, vel omnium partibus, maior centenario esset futurus libertus, vtrum reuocentur omnes, an aliquid pro rata ex singulis? Species itaque talis est. Libertus alienauerat aedes, duos hortos, gregem ouium, et equorum quadrigam. Ea facta alienatione, minor iam esse coeperat centenario. Patronus haec omnia reuocabat. Elidebatur eius actio exceptione, quod, si vel solae aedes, vel vnus hortus, cum dimidio gregis et tribus equis reuocarentur, hereditas centenaria futura sit: quaestio erat, an nihilominus omnia, quae fuerant alienata, reuocanda sint? Respondet, *magis esse, ut omnium rerum alienatio, tanquam in fraudem legis facta, nullius momenti sit.* Denique libertus alienauerat aedes, et nihilominus tum adhuc erat centenarius: sed postea etiam hortis donatis centenario minor esse coeperat. Quaerit VLPIANVS, f) omnesne an quaedam harum rerum reuocandae sint? et respondet: *Alienatio earum rerum, quae postea alienatae sunt, ipso iure non reuocabitur, sed priorum. In posterioribus Fauianae locus erit.* Verba haec aliquid contorti habere videntur, nec satis conueniunt superiori fundamento. Procul dubio res posteriores erant alie-

a) CAI. Lib. VIII. L. 4. ff. de bon. possess. b) §. vn. Inst. de legit. patr. tut. c) Marc. Anton. cap. XI. d) VLP. Lib. IX. L. 4. ff. de tut. dat. e) VLP. Lib. X. L. 16. ff. de iur. patr. f) I. B. L. 16. §. 2. ff. cod.

alienatae in fraudem legis, quia sic definsbat esse centenarius: priores in fraudem patroni, quia, si nihil amplius alienasset, mansurus centenarius fuisset. Qui ergo dici potest, *in posterioribus locum esse Fauianae?* Et quid est: *ipso iure non reuocabitur?* Ipse, si quid video, sensus postulare videtur hanc emendationem: *Alienatio earum rerum, quae postea alienatae sunt, ipso iure reuocabitur, sed non priorum, in quibus (vel In prioribus) Fauianae locus erit.* Traiectum ergo videtur NON, quod saepe contigit. Tò QVIBVS vero vel Tò PRIORIBVS a scriba, cui, quod antecesserat, Tò priorum in mente haeserat, facile pro abbreviatione haberi potuit vocabuli oppositi posterioribus. Sic sane VLPPIANVS sibi constat. Dicit enim, alienationem eorum, quae postea alienatae sint, ipso iure nullam esse, tanquam in fraudem legum factam: non autem priorum alienatorum, quae alienatio tantum suscepta fuerit in fraudem patroni, in his adeoque locum esse actioni Fauianae. Nec est, quod quem turbet loquutio: *ipso iure reuocabitur.* Saepe enim ICTI et libertatem in fraudem creditorum datam rescindi, a) retrahi, b) reuocarique c) dicunt, quum eum, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agere, vel dupondii non ignorent.

Centenarius huiusmodi vel vnum duosue liberos habebat, vel tres pluresue. Priore casu, SIVE IS TESTAMENTO, SIVE INTESSTATO DECEDERET, PATRONO PATRONIVE LIBERIS MASCVLIS VIRILIS PARS SERVABATUR. Itaque quum vnum filium filiamue heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine ullo filio testatus decessisset. Ita enim legendum esse apud IVSTINIANVM d) pro intestatus, iam alii viderunt. e) Quum vero duos duasue heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono. Eo non existente, eius liberi masculi gradu proximi hanc portionem virilem capiebant. Nec adimi illis poterat haec pars hereditatis, utpote legitima, nisi vel patronus, vel eius filius capitis libertum accusasset. Tunc enim ne quidem ad legitimam hereditatem, quae ex lege XII tab. defertur, teste VLPPIANO, f) admittebatur, nedum ad hoc beneficium ex lege Papia. Quid vero est, quod idem scribit VLPPIANVS: g) VIRILIS adpellatione interdum etiam totam hereditatem contineri dicendum est? An, qui assem hereditatis capit, portionem virilem capere dicetur? Doctissimus IAC. CUIACII discipulus, IAC. LABITVS, h) ea verba accipit de casu, si libertus intestatus sine liberis decedat. Sed perperam, quia tunc patrono non portio virilis, sed integra hereditas debetur. Aliud in mente fuit id scribenti VLPPIANO. Finge, Tironem reliquisse filium, hunc vero vel abstinuisse ab hereditate paterna, vel tempus, intra quod bonorum possessio agnoscenda erat, elabi passum, vel ante eam petitam plane mortuum esse: quos casus supra ex CAIO recensebamus: i) patronus sane ex asse erit heres, quum tamen a lege, existente filio filiaue, tantum in portionem virilem vocetur. Additur denique: SI TRES LIBEROS HABEBIT libertus: PATRONVS PATRONIQUE LIBERI MASCVLI NIHIL IVRIS IN BONIS LIBERTI HABENTO. Quum itaque ex XII tabulis liberi quocumque; ex edicto Praetoris naturales,

Ll 2

a) L. 5. §. 2. qui et a quib. manum. poss. d) §. 2. Inst. de success. libert. iur. patr. g) VLP. Lib. x. L. 155. ff. de V. S.

b) L. 45. §. 3. ff. de iur. fic. c) Cuiac. Obs. Lib. III. cap. XIII. h) Vfu Indic. ad ff. p. 291.

e) L. I. C. qui manum. non f) VLP. Lib. x. L. 11. ff. de i) L. 4. ff. de bon. possess.

turales saltem quotcumque sufficerent ad excludendum patronum: Augustus non nisi tres sufficere voluit. Verum et id sustulit laudata paullo ante constitutione **IUSTINIANVS**. a) Ea enim cautum, ut si libertus intestatus decesserit, nulla relicta progenie, patronus patronique liberi ad uniuersam hereditatem vocarentur. Sin liberos siue tres, siue pauciores haberet, cuiuscunque sexus vel gradus: hi soli ad successionem parentum deducerentur, patrono omnibus modis cum sua progenie semoto: Denique, si libertus vel nullos liberos habens, vel, quos habet, exheredes scribens, vel mater filios; vel auus nepotes ex filia praeteriens, patronum testamento praeterierit, tunc ei possessio non quidem, uti ex edicto, dimidia, sed tertiae partis bonorum daretur, vel quod huic tertiae deesset, ex constitutione repletur, si quando minus tertia parte bonorum libertus ei reliquisset. Hanc autem tertiam partem patronus eiusque liberi ex eo tempore tam liberam capiebant, ut, quum alias fideicommissa praestarentur certis personis ab illis, qui peterent bonorum possessionem contra tabulas, b) idque onus olim etiam patrono incumberet: c) patronus tamen ex hac tertia ne liberis quidem liberti libertaeue legata vel fideicommissa praestaret, sed ad eius coheredes id onus uniuersum deuolueretur.

V. Proximum est caput **XLI**, quod ad patroni filiam, iura successionis porrexit. Quamuis enim lex **XII** tabularum inter patroni filios filiasque non distingueret, et has perinde ad successionem liberti patrum vocaret, ac illos: d) Praetor tamen contra tabulas liberti aut ab intestato contra heredes suos non naturales bonorum possessionem tantum dabat masculis, nisi quod nonnunquam filiam fingebat filium, quam *παλαιάν ὑπόκρισιν* vel *παρατήρησιν* memorat aboletque constitutione saepe laudata **IUSTINIANVS**. e) Verum et hoc ante **IUSTINIANVM** emendandum duxerat Augustus, siquidem ex lege Papia Poppaea, teste **VLPIANO**, f) et filia patroni id ius succedendi nancisceretur, *si ius trium liberorum haberet*.

Ait itaque lex: **PATRONI FILIA**, qua adpellatione non solum ea, quae in potestate patris est, continetur, verum etiam alteri in adoptionem data. Nam et haec, teste **TER. CLEMENTE**, g) si in adoptiua familia sit, *ad bona libertorum paternorum admittitur*. Quamuis enim ita filia paterna gente et familia excederet, et adoptiui, teste **APPIANO**, h) eosdem cum adoptante agnatos et libertos haberent: id tamen non obseruabatur in legibus nouis, *ex quibus et hereditates et tutelae plerumque sic deferbantur, ut personae designarentur NATURALITER*, quemadmodum obseruat **PAVLLVS**. i) Ex qua ratione colligimus, etiam emancipationem et in manum conuentionem non impeduisse patroni filiam, quo minus liberti paterno succederet. Non omnis tamen patroni filia huius beneficii erat particeps, sed quae **IUS TRIVM LIBERORVM HABEBAT**. Qua in re paullo deterior erat filiarum, quam filiorum, conditio. Hi enim succedebant, etiam si nullos suscepissent liberos; illae non nisi trium liberorum iure hono-

ratae,

b) §. 3. Inst. de success. libert. c) L. 4. ff. de cond. et dem. et L. 64 §. ult. ff. ad SC. Trebell. d) Vlp. Fragm. tit. **XXIX** §. **IV**. e) Bassi. Lib. **XLIX** tit. **I**. p. 594. Tom. **VI**. f) Vlp. ibid. g) **TER. CLEM.** Lib. **X** L. **39**. ff. de bon. lib. h) De bell. ciu. Lib. **III**. p. 586. i) L. 7. pr. ff. de capit. min.

ratae, siue ter enixae essent, siue id ius impetrassent beneficio principis. Tunc enim EADEM IVRA IN BONIS LIBERTI PATERNI, QVAE ET IPSE PATRONVS PATRONIVE FILII EX EDICTO PRAETORIS HABENT, HABEBANT. Quemadmodum itaque patronus eiusue filii dimidiae bonorum possessionem consequerentur, si aut testatus decessisset libertus, iisque nihil vel minus parte dimidia reliquisset, aut intestatus heredum suum adoptivum haberet superfitem: a) ita idem ius erat filiabus. Naturales autem liberi liberti vti patronum eiusque filios, ita et filiam, trium liberorum iure subnixam, excludebant. Enimvero, postquam IVSTINIANVS caput superius emendavit, idem ius, quod dederat patrono eiusque filiis, etiam produxit ad filias, nec non ad eos, qui ex transverso latere veniebant, vsque ad quintum gradum. b)

VI. Haecenus de bonis libertorum. In libertae bonis melior erat patroni eiusque liberorum conditio. Nam capite XLII cautum fuerat: IN BONIS LIBERTAE, ETIAM QUATUOR LIBERORVM IVRE SUBNIXAE, [PRO NUMERO LIBERORVM LIBERTAE, MORTIS EIVS TEMPORE SUPERSTITVM, VIRILIS PARS PATRONO PATRONIQUE LIBERIS MASCVLIS DEBETOR. Denuo successio defertur patrono, patronique liberis, nisi vel ille libertam accusando eo se beneficio indignum reddidisset, c) vel libertatis causa imposita libertae reuendisset. d) Eo ipso enim iuribus patronatus excidebat patronus, nec audiebatur, si se cum ea societatem libertatis causa iniisse diceret. e) Contra non obfuisse patrono videtur libertae communis matrimonium quod cum altero patrono inierat, eoque fortassis referendum est fragmentum CAII f) ex libro commentariorum octavo superstes. Nihil itaque hic, vti in libertorum successione, intererat, liberos haberet liberta, nec ne, item intestata decessisset, an condidisset testamentum. Nam primum etiam si liberos haberet, ii tamen matri non erant sui, adeoque nec legitimi heredes. Vnde et VLPIANVS g) scribit: *In bonis libertae patronis NIHIL IVRIS EX EDICTO datur*, non quod a successione excluderentur, sed quod non opus iis esset auxilio Praetoris, qui iure legitimo succedebant. Deinde, etiam si liberta, quatuor liberorum iure honorata, et tutela liberaretur, et condere posset testamentum: eadem tamen lex Papia Poppaea, quae libertabus istud privilegium dederat, ita prospexerat patronis, vt virilem partem, tanquam portionem legitimam, patrono teneretur relinquere. h) Ista vero pars virilis aestimabatur PRO NUMERO LIBERORVM, LIBERTAE MORTIS EIVS TEMPORE SUPERSTITVM, adeoque si quinque haberet, liberos, patrono sextans, si quatuor, quinta pars, si tres, quadrans, si binos, triens, si vnum semis, si nullum, integer as debebatur. Numerabantur vero liberi omnes, etiam in utero relictii. Diserte enim TER. CLEMENS: i) *Intelligendus est MORTIS TEMPORE fuisse, qui in utero relictus est*. De exheredatis, vel hereditatem maternam repudiantibus, frustra tunc quis mouisset quaestionem, quum eo tempore nondum matribus succederent liberi. Ex quo etiam sequitur, vt non ita intelligenda

LI 3

fint

a) §. 1. Inst. de succ. libert. b) §. 3. Inst. de succ. libert. c) VLT. Lib. XI. L. 17 ff de iur. patron. d) VLP. Lib. XI. L. 37. ff. de bon. libert. e) VLP. Lib. XI. L. 36 ff. de oper. libert. f) CAI. Lib. VIII. L. 46. ff. de ritu nupt. g) Fragm. tit. XXIX. §. 11. h) Ibid. §. 111. i) TER. CLEM. Lib. XI. L. 153. ff. de V. S.

sint verba legis nostrae, ac si portio virilis patrono eiusue liberis; reliquae liberis libertae cessissent. Cedebant hae iis, quibus liberta eas destinauerat testamento. Si intestata moriebatur, patronus ante SC. Orphitianum totam bonorum vniuersitatem capiebat. Post illud etiam hoc casu portione virili contentus esse tenebatur, quia SC. illud etiam libertae liberos ad successionem in bonis maternis vocasse, satis constat.

VII. Ast id ius in bonis libertae olim tantum patrono, eiusque liberis masculis, competebat. Hinc capite sequente XLIII etiam de iure succedendi patronae concessio agitur. Ea vel ingenua erat, vel libertina. Si ingenua: ex lege XII tabularum libertis quidem intestatis, liberos non habentibus, succedebat. a) Sed lex Papia ei ius dederat paulo pinguius, vt **DVOBVS LIBERIS HONORATA IDEM IVS, QVOD PATRONVS EX EDICTO PRAETORIS HABET, HABERET.** Ergo in eo erat deterior patronae, quam patroni, conditio, quod illa non nisi duorum liberorum iure; hic semper ius haberet petendi bonorum possessionem. Quare non abs re suspicari mihi videor, patronas, liberorum iure destitutas, sibi partem aliquam bonorum a libertis stipulari solitas, quumque huiusmodi pactum contra bonos mores videretur, eo nomine accepisse fideiussores, qui, quanto minus a libertis consequuturae essent, tantum dare sponderent. Eo enim casu non dubitabatur, quin si nihil a libertis fuisset consequuta, totum deberent fideiussores, quod liberti debuerant. Ita enim ego interpretor fragmentum **CAIL**, b) alioquin difficillimum. In eo vero patrono patronaeque ius erat aequale, quod vtrique daretur bonorum possessio ad consequendam dimidiam bonorum, siue intestatus decessisset libertus, adoptiuo relicto, siue testatus, nullis relictis liberis. Si liberto essent liberi naturales: patrona non minus, quam patronus, excluderetur. Idem ius datum videtur patronae, libertinae conditionis, **TRIBVS HONORATAE LIBERIS.** In tota enim hac lege maiorem liberorum numerum a libertina, quam ab ingenua, et sicubi huic tres sufficiunt, ab illa quatuor, sin huic duo, ab illa tres exigui, animaduertimus.

VIII. Denique quamuis de patronae liberis nihil cautum esset lege XII tabularum, neque ea ex iuris antiqui principiis ius succedendi ad liberos transmittere posset, quia suos non habebat: tamen et his, teste **VLPIANO**, c) prospexit lex Papia Poppaea, dum ita sanxit capite XLIV: **LIBERI QVOQVE INGENVAE PATRONAE, TRIVM LIBERORVM IVRE HONORATAE, IDEM IVS HABENTO.** Dabatur ergo illa dimidiae bonorum possessio patronae liberis, vtriusque sexus. Nec intererat, cuius in potestate essent. Hinc quia inter matrem et liberos nullum erat ius agnationis, quod solum adoptione perimebatur: consequens erat, vt siue in potestate patris naturalis, siue in adoptionem dati essent liberi, succederent tamen matris liberto. Et id **CALVS** innuit: d) *Satis constat, etiam si in potestate sit parentis filius patronae, nihilominus legitimo iure ad eum pertinere hereditatem.* Attamen non omnium patronarum liberis hoc ius erat, sed ingenuarum, quae **TRIVM LIBERORVM IVRE ERANT HONORATAE.** Ipsi patronae ingenuae sufficiebant duo liberi, vt succederet; sed ad

a) Vlp. Fragm. tit. vlt. §. vi. b) **CAL.** Lib. IX. L. ISO. de V. S. c) **IBID.** §. vii. d) **L. 22. ff. de iur. patron.**

ad ius illud in liberos transmittendum non nisi tres sufficiebant. An haec lex et libertina patrona natis prospexerit, incertum est. Id vero certissimum, erroris eos recte postulari a M. VERTR. MAVRO, a) qui filias patronae, liberto materno successuras, eodem iure liberorum indignasse existimant. Salm id non constat ex verbis VLPiani, cui soli eius capitis notitiam debemus.

IX. Et haec quidem sunt, quae ad partem legis Papiae Poppaeae priorem pertinent, capita, quaeque, tanquam fractas e naufragio tabulas, post viri eximii IAC. GOTHOFREDI industriam, colligere licuit. Iam eandem operam nauabimus legi Iuliae Papiae CADVCARIAE, quam alterius veluti adpendicem fuisse, iam supra obseruauimus.

LIBER III.

AD LEGEM CADVCARIAM VEL DE CADVCIS.

CAPVT I.

DE NOMINE, FINE ET CAPITIBVS LEGIS CADVCARIAE.

- I. *Pars legis Papiae posterior de caducis egit. Lex caducaria.* II. *Ea ad locupletandum aerarium fuit comparata. Aerarii ratio tempore Augusti. Aerarium militare. Fiscus. Vtriusque administratio.* III. *Lex haec odiosa, et multis veterum improbata.* IV. *Capita legis unde restituenda? Fragmenta veterum per laterculos disposita secundum ordinem capitum. Ipsa lex cum notis et allegationibus exhibita.*

I. **D**Vae fuerunt legis IULIAE ET PAPIAE POPPAEAE partes, quarum altera de maritandis ordinibus, parentum et coniugum praemiis, poenisque caelibum et orborum; posterior de bonis caducis, ereptitiis et vacantibus egit. Vnde haec posterior pars lex Iulia CADVCARIA dicitur. Sane ita adpellatur ab VLPiano b) in fragmentis, vbi legimus: *Populo bona deferuntur ex lege IULIA CADVCARIA*, non autem in lege 4. §. 17. ff. de fideicomm. libert. vbi pro *caducis legionis, caducarias leges* reponi, acute quidem, sed perperam iubet IAC. CUIACIUS, c) ab EM. MERILLIO, d) IANO A COSTA e) et IAC. GOTHOFREDO f) hinc merito notatus. Quare mireris, eam emendationem probare se potuisse V. C. FR. HOTOMANNO. g) Alibi simpliciter

a) De iure lib. cap. xxvi. b) Fragm. Tit. xxviii. §. vii. c) Ad Vlp. ibid. d) Var. Cuiac. Lib. iii. cap. xx. e) Ad § 1. Inst. de ea cui lib. causs. f) Ad Leg. Pap. p. 341. g) De Legib. p. 282.

ter haec lex vocatur IVLIA, a) item lex PAPIA, vel LEGES ANTIQVAE, b) quae adpellationes, opinor, fraudi quibusdam fuerunt, vt hanc posteriorem legis nostrae partem pro lege singulari et a superiore de maritandis ordinibus diuersa haberent, a quo errore nec FR. HOTOMANVS, c) a nobis paullo ante laudatus, sibi satis cauisse videtur.

II. Quemadmodum autem pars legis prior ad aũgendam prolem explendumque ciuium numerum; Ita posterior haec, vt supra diximus, ad locupletandum aerarium fuit comparata. Qua de re TACITVS: d) *Legem Papiam Poppaeam, inquit, senior Augustus post Iulias rogationes, incitandis caelibum poenis, et AVGENDÆ AERARIO sanxit. Et PLINIUS e) junior, insectatus mores malorum principum: Locupletabant et fiscum et AERARIUM, non tam Vtoniae et IVLIAE LEGES, quàm maiestatis singulare et unicum crimen eorum, qui crimine uacarent. Denique et ipse IVSTINIANVS f) noster, et nomen et materiam CADVCORVM ex bellis ortam et auctam ciuilibus, quae in se populus Romanus mouerit, et belli calamitate introductam esse, refert, eoque ipso innuit, exhausto bellis ciuilibus aerario, id vnum superfuisse remedium, vt priuatorum incommodo publica leuaretur inopia, magnaue priuatorum patrimoniorum pars interuertetur. Id quod et alio loco innuit Imperator in Constit. Tanta §. 6. de confirm. Digest. vbi redditurus rationem, cur de caducis in Pandectis nihil occurrere passus sit: Sed in his, inquit, nihil de caducis a nobis memoratum est, ne caussa, quae in rebus non prospere gestis et tristibus temporibus Romanis increbuit calamitatibus, bello coalescens ciuili, nostris maneat temporibus, quae fauor coelestis et pacis vigor firmavit, et super omnes gentes in bellicis victori periculis supposuit, ne luctuosum monimentum laeta seculà inumbrare concedatur. Quamuis, dum in bellis ciuilibus legem hanc latam existimat, haut adeo accurate eius historiam expendisse videatur vel Imperator, vel quisquis eius nomine hanc constitutionem concinnauit.*

Ea res repetenda est paullo altius. Augustus rerum potitus, tantum tueri imperium haut potuisset, nisi, obsequutus prudenti Maecenatis consilio, copiosum aluisset militem, in pace decus, in bello praesidium, imperio suo columen ac munimentum futurum. Non e re amplius erat, latus praebere militi legionario, veteri ritu delecto e ciuibus, et cui rerum nouarum studium inspirare posset recens adhuc pristinae libertatis memoria: sed opus videbatur militia mercenaria, quae nunquam arma deponeret e manibus, quamque stipendii dulcedo et spes praemiorum principi soli deuinciret. Quum autem nec quies sine armis, nec arma sine stipendiis, nec stipendia sine aerario suppetant: prudenter apud DIONEM p) Maecenas Augusto commendat curam aerarii publici, suadetque, vt illud, exhaustum bellis ciuilibus, non per scelera, sed bonis artibus, expleatur. Eum in finem illi inferri oportere ait spolia, praedam, et publicarum rerum, conditionibus, quantum fieri possit, pinguisissimis distrahendarum pretia. Addit, publicam istam pecuniam, vt tacite in manus crescat, mediocri foenore aliis mutuam dandam, agros fundosque publicos pro certa mercede annua locandos, ad-
iungen-

a) L. 96. §. 1. ff. de legat. 1. b) L. vn. pr. §. 12. C. de caduc. toll. c) De legib. Rom. voce *Iulia de caducis*. d) Annal. Lib. 111. cap. xxv. e) Paneg. cap. xlii. f) L. vn. pr. C. de caduc. toll. g) Lib. 111.

iungendas metallifodinarum primitias, vectigalia iis bonis, quae quaestum insignem possessoribus ferant, imponenda, donec ratio redituum et erogationum necessitas inter se congruant. Haec consilia sequutus Augustus, testibus SVETONIO a) et DIONE, b) aerarium militare instituit cum vectigalibus nouis, inter quae praeter centesimam rerum venalium, iam antea post bella ciuilia institutam, c) praecipue lucrosa erat vicesima hereditatum et legatorum, ab heredibus et legatariis extraneis huic aerario inferenda. d) Equidem V. C. IAN. VINC. GRAVINA e) vicimarium istud vectigal hac ipsa lege Iulia caducaria inuectum putat, eamque ideo vocat *legem Papiam Poppaeam de caducis, vel caducariam, et de VICESIMIS*: sed eius quidem rei in vetustis historiaram monumentis nec vola exstat, nec vestigium, quum tamen alias ipsius vicisimae hereditatum vectigia quaedam in iure nostro deprehenderit vir summus, IAC. CUIACIUS, f) qui et alibi rectius scribit: *Quae lex vicisimam sanxit, eadem de aperientis tabulis testamenti cauit*. Vtrumque autem factum lege Iulia VICESIMARIA, paullo ante Papiam Poppaeam lata, et libris commentariorum duobus explicata ab AEMILIO MACRO. g) In idem vero aerarium militare deferenda erant caduca, iisque illud quam maxime videtur locupletatum. Vnde et sublata iam vicesima, lex tamen caducaria, tanquam praecipuum, quo militare aerarium nitebatur, subsidium mansit vsque ad tempora IVSTINIANI.

Aerario huic Augustus praefecerat tres viros praetorios, sorte legendos singulis trienniis. h) At postea ipsi principes suo arbitrio hanc curam demandabant iis, qui PRAEFECTI AERARII MILITARIS adpellantur, et diuersi sunt a PRAEF. AERARII SATVRNI. Amborum passim fit mentio in marmoribus, maxime C. Plinio Secundo dedicatis, i) qui non semel vocatur PRAEF. AERARII SATVRNI, PRAEF. AERARII MILIT. Horum ergo fuit, et caduca vindicare aerario. Ab initio enim principatus diuersae erant fisci ac aerarii rationes, vel vti DIO vocat, τῆ βασιλικῆ καὶ τῆ ταμείῃ: sed plerumque tamen princeps utroque utebatur pro lubitu, vt, ipso factente DIONE, k) vix liqueret, quid inter Augusti et publicum interesset aerarium. Eoque factum, vt, nondum sublato illo discrimine, promiscue tamen aliquando acciperentur fiscus et aerarium, et postremi principes demum omnia vectigalia ac caduca non in aerarium populi, sed in fiscum, inferri iuberent. Vnde vetus glossa: Ταμείων fiscus, aerarium. Quae itaque caduca antea vindicabant praefecti aerario militari, ea postea occupabant procuratores fisci, et in prouinciis procuratores Caesaris, quamuis et singulares passim constituti essent PROCVRATORES CADVCORVM IN PROV. quorum in tribus vetustis marmoribus apud FABRETTVM l) et PHIL. A TURRE m) fit mentio, quemadmodum et alibi memorantur PROCVRATORES HEREDITATVM PRIVATI PATRIMONII, EXACTORES HEREDITATVM, LEGATORVM ET PECVLIO-

RVM,

a) August. cap. XLIX. b) Lib. LV. p. 565. c) Tacit.-Annal. Lib. I cap. LXXVIII. Lib. II. cap. XLII. d) Dio Cass. Lib. LV. p. 563. e) De leg. et SC. §. LX. f) Lib. V. Obs. cap. XVI. Lib. IX. cap. XXIV. g) L. 37. ff. de religiof. L. 68. ff. ad L. Falc. L. 154. ff. de V. S. h) Suet. Aug. cap. XXXVI. Dio Lib. LV. ibid. i) Inscript. p. MXXVII. l. 5. k) Lib. LIII. p. 511. l) Inscript. cap. 111. m) Monim. vet. Antii. cap. VI.

RVM, PROCVRATORES ET PROMAGISTRI XX HEREDITATIVM, vt satis adpareat, et hereditatibus, principi testamento relictiis, et vicesimis, et caducis vindicandis, singulares praefuisse procuratores et principis administratos, diuersos a PROCVRATORI-BVS FISCO, vel KAΘOΛΙΚΟΙΣ RATIONALIVM, qui causas fiscales generatim curabant; de quibus iam pluscula addere nihil attinet.

III. Ceterum quemadmodum inuidiosa esse solent, quaecumque ad locupletandum e priuatorum opibus aerarium excogitantur: ita nec mirandum, legem de caducis reprehensione haut caruisse. Ipse sane IVSTINIANVS a) eam ait *prudentissimis viris displicuisse, multasque ab iis inuentas esse vias, per quas caduca non fierent, additque, inuidiosam fuisse CADVCORVM obseruationem.* Immo quod iam sub Tiberio de moderanda lege Papia Poppaea actum esse scribit TACITVS, b) id praecipue intelligendum videtur de lege caducaria, ceu vel ex verbis sequentibus adparet: *Ceterum multitudo periclitantium gliscebatur, quum omnis domus delatorum interpretationibus subuerteretur.* Delatores enim eum in finem constitui et praemiis incitari solebant, vt caduca fisco nunciarent, iique altius quotidie penetrauerant, urbemque et Italiam, et quod vsquam ciuium, ita corripuerant, *vt multorum exciso statu, terror omnibus intentaretur,* ceu idem TACITVS c) paucis interiectis refert. Vel ex his ergo, quam inuidiosa fuerit caducorum obseruatio, satis superque adparet, vt non opus sit, pluribus id firmare.

IV. Qualia autem fuerint legis Iuliae caducariae capita, ex pluribus, quae supersunt, veterum Ictorum fragmentis, et luculenta IVSTINIANI *de caducis tollendis* constitutione satis adparet. Ea nos more nostro redigemus in ordinem, restituitoque inde legis textui singulorum Ictorum periochas ita aptabimus, vt, ad quod quaeque caput pertinuerit, vel vno obtutu possit intelligi.

IVRECONSVLTORVM VETERVM FRAGMENTA, AD LEGEM IVLIAM CADVCARIAM PERTINENTIA.

CAP. LEG.	VLP. IAN.	TER. CLEM.	CAIVS.	PAVLL.	MAVRICIAN.	MARCELLVS,	IVSTINIAN.
	LIB. XIII.	LIB. XII.	LIB. X.	LIB. V.	LIB. II.	ex cuius li-	L. VII.
CAP. I. De aditione hereditatis et quando dies legat. codat.	—	—	—	L. 80. de ad- quir. vel omitt. her. L. 20. ff. de codicill.	—	bris postre- mis, qui ad legem ca- ducariam pertinue- runt, nihil supereft.	C. de caduc. toll. §. I.
CELS. LIB. XXXIII.							

CAP.

a) L. vn. pr. C. de caduc. toll. b) Lib. III. Cap. XIX. sequ. c) Ibi.

CAP. LEG.	VLPIAN. LIB. XIII.	TER. CLEM. LIB. XII.	CAIVS. LIB. X.	PAVL. LIB. V.	MAVRIC. LIB. II.	IUSTINIAN. ————
CAP. II. De iis, quibus caduca iure antiquo deferuntur. CELS. LIB. XXIII, L. 19. de leg. L. 191. de R. I.	————	L. 40. de bon. libert. L. 10. de adsign. libert.	L. 13. de suis et legit. hered. L. 149. de V. S.	————	————	————
CAP. III. De iis quae pro non script. hab. CELS. IB. ————	L. 4. ff. de his quae pro non script.	L. 21. de liberat. legat.	————	L. 71. de her. instit. L. 88. de legat. 3. L. 6. de adim. vel transf. leg.	————	§. 2. 3.
CAP. IV. De causa caduci. CELS. LIB. XXXIV. L. 27. de leg. 2.	L. 59. de cond. et demonst. L. 31. de legib.	————	L. 152. de V. S.	————	L. 23. de vfu et vfufr. leg. L. 57. de legat. 2.	§. 4.
CAP. V. De caducis ob heredem vel legatarium ante apertas tabulas decedentem. CELS. IB. ————	L. 81. de adqu. vel omitt. her. L. 10. 12. test. quemadm. aper. L. 7. de seruit.	————	LIB. XI. L. 11. testam. quemadm. aper. L. 14. de iure fisci,	L. 68. de adqu. her. L. 49. de legat. 2.	————	§. 5-9.

CAP. LEG.	VLP.IAN.	TER. CLEM. LIB. XIII.	CAIVS LIB. XII.	PAVLL. LIB. V.	MAVRIC. LIB. II.	IVSTIN.
CAP. VI. De caducis ob heredis vel legatarii incapacitatem. CELS. LIB. XXXV. L. 1. ff. de leg. Cat.	L. 64. ad ad L. Falc.	L. 54. de legat. 2.	L. 55. de legat. 2. L. 18. de manu- miss.	L. 28. de LL. E. 69. de reb. auct. iud. poss. L. 4 pro herede.	—	—
CAP. VII. De caducis ob heredem vel legatarium ante existentem conditionem decedentem. CELS. IB.	—	—	LIB. XIII. L. 73. de hered. inst. L. 69. de condit. et dem. L. 31. de statu lib.	—	—	—
CAP. VIII. De bonis ereptitiis. CELS. IB.	LIB. XIV. L. 9. de his, quae vt indign.	LIB. XIV. Ex quo nul- lae defum- tae leges.	—	—	—	§. 12.
CAP. IX. De bonis vacantibus. CELS. IB.	—	LIB. XV. L. 16. de opt. legat. L. 59. de legat. 2.	L. 14. de suis et legit. hered.	—	—	—

CAP. LEG.	VLPIAN. LIB. XV.	TER. CLEM. LIB. XVI.	CAIVS. LIB. XIII.	PAVL. LIB. VI.	MAVRIC. LIB. II.	IUSTIN.
CAP. X. De fraudibus aduersus hanc legem commissis. CELS. IB.	L. 22. de vsu et vsufr. leg. L. 37. de mort. caus. fa don.	L. 82. de adq. vel omit. her.	—	L. 35. de mort. caus. donat. L. 12. caus. dat. caus. non sequut. L. 29. de li. berat. leg. L. 29. de legat. 1. L. 65. ad L. Falc. L. 140. de V. S.	—	—
CAP. XI. De iure adcre- scendi. CELS. IB. L. 80. ff. de leg. 3.	LIB. XVI. (et XVII. ex quo nulla lex existat.)	LIB. XVII. Lex 17. de opt. legat.	LIB. XIV. L. 58. de legat. 2. L. 53. de adq. vel omit. her.	L. 89. de legat. 3. L. 142. de V. S.	—	§. 10. sequ.
CAP. XII. De transmissio- ne legatorum. CELS. IB.	L. 60. de legat. 2.	—	L. 56. de legat. 2.	L. 24. quan- do dies leg. ced.	—	§. 13.
CAP. XIII. De tacitis fidei- commissis. CELS. LIB. XXXVI. L. 29. de leg. 2.	LIB. XVIII. L. 6. de iur. et facti i- gnor. L. 83. de adq. hered.	LIB. XVIII. L. 1. de ad- emt. libert. l. 5. de o- operis seru.	LIB. XV. L. 10. de his, quae vt indign. erip.	LIB. VII. L. 90. de legat. 3.	—	—
CAP. XIV. De praemiis de latorum, CELS. IB.	L. 16. de iure fisci.	—	—	L. 13. de iure fisci.	LIB. III. L. 15. de iure fisci.	—

CAP. LEG.	VLPIAN.	TER. CLEM.	CAIVS.	PAVL.	MAVRIC.	IUSTIN.
	LIB. XVIII.	LIB. XVIII.	LIB. XV.	LIB. VII.	LIB. III.	—
CAP. XV. De oneribus fisci.	L. 66. ad L. Falc. L. 61. de legat. 2.	—	—	L. 60. de condit. et demonstr. L. 21. de vsu et vsufr. leg. L. 7. si cui plus quam per L. Falc.	Ex reliquis nihil existat.	—
CELS. 18.	—					

Hoc nixis fundamento, posteriorem quoque legis Papiae Poppaeae partem facile restituere, et in pristinum redigere ordinem licebit. Quod eadem methodo, qua primo libro in priore legis parte vsi sumus, praestare pro virili conabimur.

*) CAP. LEG. XLV. vel CADVCAR. I. (a Gothofr. omissum.)

De aditione hereditatis, et quando dies legatorum cedat:

a) **H**ereditatem, b) si plures sint coheredes extranei, c) tabulis testamenti apertis, demum adire liceto, d) neque ante dies legatorum, pure vel in diem certum relictorum, cedito.

CAP.

*) Primum hoc fuisse legis caducariae caput, testis est Iustinianus, dum in *L. vn. §. 1. C. de caduc. toll. materiam atque EXORDIVM caducorum legem Papiam ab adisionibus, quae circa defunctorum hereditates procedebant, sumfisse*, scribit.

a) Hanc sententiam capitis suggerunt Iustin. *d. l. vn. §. 1. C. d. Caduc. toll. et Vlpian. Fragm. tit. xxiv. §. xxxi.*

b) Heres enim ex asse statim adire poterat. Cuiac. *Obs. Lib. vi. cap. xxxvii. Conf. L. 3. C. de iure delib. et L. 1. §. 4. ff. cod.* An vero pro parte adire potest, qui ex asse scriptus est heres? Vid. *PAVLL. LIB. V. L. 80. ff. de adqu. vel omist. hered.*

c) Puta, si testamentum fuerit scriptum. Quid si nuncupatium? Vid. *PAVLL. LIB. V. L. 20. ff. de iur. codicill.*

d) SCis hanc capitis partem tribuit Iustinianus *L. vn. §. 1. C. de caduc. tollend.* Ipsi legi contra Vlpianus *Fragm. tit. xxiv. §. xxxi.*

CAP. XLVI. vel II. (Gothofr. XXIX.)

De iis, quibus caduca iure antiquo deferuntur.

(a) Si quis, b) testamento facto, decedit, isque c) liberos suos parentesque usque ad tertium gradum d) heredes habebit, siue alios quoscumque, e) qui liberos habebunt, heredes instituet: hi caduca, f) iure antiquo capiunt. (Gothofredus: *Si quae hereditas, si quod legatum post H. L. caducum erit, heredibus amplius ne defertor, extra quam, si quis testamento facto decedat, isque liberos suos heredes parentesue habebit. Liberi namque parentesue usque ad tertium gradum heredes instituti, quod quis ex eo testamento non capiet, capiunt. Item, si alii quicumque heredes instituti liberos habebunt, caducum ex eo testamento iure antiquo capiunt.*)

CAP. XLVII. vel III. Gothofr. XXX.)

De his, quae pro non scriptis habentur.

(g) Quae (Gothofr. *Item ea quae*) (h) ab initio deficient, vel in quibus testator postea (i) mutauerit voluntatem, ea pro non scriptis habentur, eaque ii, a quibus relicta sunt, iure antiquo capiunt. (Gothofr. *ab initio deficient, et pro non scripto inutiliaue erunt, vel in quibus testator voluntatem suam postea mutauerit, ii, a quibus etc.*)

CAP.

a) Sententiam huius capituli suppeditant Vlpian. *Fragm. tit. xviii.* et Iustinianus in *L. vn. pr. C. de caduc. toll.*

b) Ad successiones enim intestatorum leges caducariae non pertinent. Paull. *Recept. Sent. Lib. iv. tit. viii. §. 26.*

c) Non ergo caduca liberi iure antiquo capiebant ex testamento materno, quia matri non erant liberi sui: nec ex testamento auiae, ob eandem rationem. CAIVS LIB. x. L. 13. *ff. de suis et legit. hered.*

d) Exheres enim filius nihil capit, praeterquam quod ei obuenit ex bonis libertorum, si pater testamento cauit, ut ius in libertos saluum ei esset. TER. CLEM. LIB. xii. L. 40. *ff. de bon. libere. et L. 10. ff. de adsign. libere.*

e) Extraneos quoque caduca iure antiquo cepisse, si liberos haberent, patet ex Iuuenal. *Sat. vi. v. 87.* et Vlpian. *Fragm. tit. xxv. §. xvii.* Liberos vero habet, etiam cui vnicus est. CAIVS LIB. x. L. 149. *ff. de V. S.* Rationem reddit CELS. LIB. xxxiii. L. 19. *ff. de legib.* Immo et is huius beneficii erat capax, cui princeps ius liberorum dederat, quamuis non habere liberos. Quid vero si princeps id tanquam viuenti concesserat ei, qui iam mortuus fuerat? Vide CELS. LIB. xxxiii. L. 191. *ff. de reg. iur.*

f) Ita vocatur ius, quod ante legem Papiam Poppaeam obtinuit, de quo Vlp. *tit. i. §. xix. tit. xvii. §. ii. tit. xviii. L. 29. ff. de legat. 2. L. vn. pr. C. de caduc. toll.*

g) Ita huius capituli sententiam describit Iustinianus *L. vn. §. 2. 3. C. de caduc. toll.*

h) Veluti iis relicta, qui tempore conditi testamenti in rebus humanis non erant, vel qui tum captiui ab hostibus detenti, ibi decesserant. VLP. LIB. xiii. L. 4. *ff. de his quae pro non scrips.* Item, quae relicta fuerant per captatoriam institutionem. PAVLL. LIB. v. L. 71. *ff. de hered. inst.*

i) Veluti si speciem nouam ex re legata fecerit, eaque ad priorem speciem reduci nequeat. PAVLL. LIB. v. L. 88. *ff. de legat. 3.* vel si legata liberatione debitorem postea liberarit, vel ab eo sibi satisfieri passus sit. TER. CLEM. LIB. xii. L. 21. *ff. de liberat. leg.* Item si legatum dilertis verbis ademerit, non, si transfulerit in alium. PAVLL. LIB. v. *ff. de adim. legat.*

CAP. XLVIII. vel IV. (Gothofr. XXX.)

De causa caduci.

a) Si quicumque b) hominum heres legatariusue, viuo testatore, post testamentum conditum decedat, c) conditione deficiat, relictum IN CAUSSA CADUCI esto, et d) populo quasi caducum defertor. (Gothofredus: *Superioribus personis et causis cessantibus, cuiusque homini priuato delata hereditas legatumque ex sequentibus causis caducum caducaue erit, populo defertor. Si viuo testatore, post testamentum conditum, heres legatariusue viuo testatore etc.*

CAP. XLIX. vel V. (Gothofr. XXX.)

De caducis ob heredem vel legatarium ante apertas tabulas decedentem.

e) Siue heres f) pro parte, legatariusue, quibus pure vel in certum diem hereditas legatumue relictum erit, post mortem testatoris, g) ante apertas tabulas testamenti, h) decedat, vel i) peregerit fiet, ea hereditatis k) pars legatumue caduca sunt, populoque deferuntur.

CAP.

a) *L. vn. §. 2. et §. 4. C. de caduc. toll.*

b) Homo, siue mas, siue femina. CAIVS LIB. X. L. 152. ff. de V. S. Nec excipitur Augusta, nisi eam lege soluat Princeps, qui et ipse lege solutus. VLP. LIB. XIII. L. 31. ff. de legib. Quamuis eo iure non gauderent Augustarum coheredes et collegatarii. MAVRICIAN. LIB. II. L. 57. ff. de legar. 2.

c) Veluti si heres legatariusue ante conditionis euentum decesserit, vel seruus poenae factus sit, VLP. LIB. XIII. L. 59. ff. de cond. et dem. vel aliam passus sit capitis diminutionem, MAVRIC. LIB. II. L. 23. ff. de usufr. legar. Quid si plures conditiones adscriptae? CELS. LIB. XXXI. L. 27. de leg. 2.

d) Postea fisco vel principi ex constitutione Antonini Caracallae. Vlp. *Fragm. tit. xvii. §. 2.*

e) Hoc caput ita fere extulit Iustinianus. *L. vn. §. 2. C. de caduc. toll.* et ante eum Vlp. *Fragm. tit. xvii.*

f) Heres enim ex asse si deficeret, hereditas non incidebat in casum, sed res ad causam intestati redibat. *L. 80. ff. de acqu. her.* Quid si seruus communis plurium dominorum, solus institutus? Vid. PAVLL. LIB. V. L. 68. ff. eod.

g) Hinc tam sollicite de aperiendis tabulis disputant VLP. LIB. XIII. L. 10. et L. 12. ff. testam. quemadm. aper. et CAIVS LIB. XI. L. II. ff. eod. Ab eo enim tempore dies legatorum cedebat, excepto legato usufructus, cuius dies ab adita hereditate cedit, non autem aliarum seruitutum praedialium. VLP. LIB. XIII. L. 7. ff. de seruis.

h) An vero, adita iam hereditate, substitutionem ad heredes suos transfert? VLP. LIB. XIII. L. 81. ff. de acquir. vel omitt. her.

i) Vlpian. *Fragm. tit. xvii. §. 1.*

k) Dummodo id exstet. Quid si perierit? Quid si legata tessera frumentaria, vel res commercio heredis exempta? Vid. PAVLL. LIB. V. L. 49. ff. de legar. 2. Ceterum fisco caduca haec occupat cum onere. PAVLL. LIB. V. et CAI. LIB. XI. L. 14. ff. de iure fisci.

CAP. L. vel VI. (Gothofr. xxx.)

De caducis, ob heredis vel legatarii incapacitatem.

Sive a) caelibi, vel b) alteri cuius, plus, quam ex H. L. licebit, relictum erit, et id
 c) caducum esto, populoque vindicator.

CAP. LI. vel VII. (Gothofr. XXXI.)

De caducis ob heredem vel legatarium ante euentum conditionis decedentem.

Sive heres legatariusue post mortem testatorum, d) ante euentum e) conditionis, deficiat, hereditas legatumue caduca sunt, populoque deferuntur.

CAP. LII. vel VIII. (Gothofr. XXXI.)

De bonis ereptitiis.

f) Quae hereditas, quodue legatum, g) tanquam indigno erepta ereptumue erit, illa illudue h) populo defertor. (Gothofr. *Si velut indigno hereditas legatumue ereptum erit, populo vindicator.*)

CAP.

a) Huc pertinent fragmenta TER. CLEM. LIB. XIII. L. 54. ff. de legat. 2. VLP. LIB. XIII. L. 64. ff. ad L. Falc. Nisi intra centum dies legi paruerit. Neque enim ad nouas leges pertinebat regula Catoniana. L. 5. ff. de Reg. Cat. eoque referendum fragmentum CELSI LIB. XXXV. L. 1. ff. eod.

b) Cuicumque incapaci; qualis etiam libertus Latinus, nisi intra centum dies iura Quiritium consequatur. Vlp. *Fragm. tit. xvii. §. 1.* Atqui haec non ex lege Papia Poppaea, sed ex Iunia Norbana sunt. Id quidem verum est, sed posteriores leges ad priores pertinent, nisi sint contrariae. PAVLL. LIB. V. L. 28. ff. de legib. Seruo instituto hereditario, capacitas non aestimatur ex persona defuncti, nec ex persona heredis futuri, et hinc hereditatem hic sine vilo impedimento acquirit. CAI. LIB. XII. L. 55. de legat. 2.

c) Quid si iam heres legatariusue vsuceperit? PAVLL. LIB. V. L. 4. ff. pro herede. Quid si hereditas non sit soluendo? Tunc fisco praefertur et incapax, quis nihil capit, sed creditores bona vendunt, exceptis tamen statutis. PAVLL. LIB. V. L. 29. ff. de reb. auct. iud. poss. An vero eo casu creditores, venditis bonis, manumittere possunt? CAI. LIB. XII. L. 18. ff. de manumiss.

d) Dies enim legati conditionalis vel in diem incertum relicti a tempore existentis conditionis cedit. L. vn. §. 7. C. de caduc. toll. Eo pertinent fragmenta CAII LIB. XIII. L. 69. ff. de condit. et demonstr. L. 31. ff. de statu lib.

e) Si quis sub conditione heredem instituit, eique substituit, an et substitutus sub conditione institutus censetur? CAI. LIB. XIII. L. 73. ff. de ber. inst.

f) Suppeditat hanc capituli sententiam L. vn. §. 12. C. de caduc. toll.

g) Plures causae, propter quas hereditas ceu indignis eripitur, explicantur singulari titulo pandectarum. Indigni sunt etiam, qui testatori maledixerunt, vel ei mouerunt controuersiam status. VLP. LIB. XIV. L. 9. ff. de bis quae ut indigni.

h) Aliquando tamen erepta indignis manebant apud heredes. Vlpian. *Fragm. tit. xix. §. xvi.* Iustinian. L. vn. §. 12. C. de caduc. toll.

Nn

De oneribus fisci.

Caduca non nisi a) deducto aere alieno, b) iisque conditionibus, et oneribus, quibus relicta erunt, populo adquiruntur. (Gothofredus: *Supradictis tamen casibus omnibus, bona caduca, deducto aere alieno etc.*)

a) Ita VLP. LIB. XVIII. L. 66. ff. ad L. Falcid.

b) Eo pertinent fragmenta VLP. LIB. XVIII. L. 61. ff. de legat. 2. PAVLL. LIB. VII. L. 60. ff. de cond. et dem. L. 21. de usu et usufr. leg. L. 7. ff. si cui plus, quam per L. Falc. Conferatur L. 69. §. 1. ff. de legat. 2.

Et de his quidem capitibus singulis iam seorsum acturi, id operam dabimus, ut, si qua paullo obscuriora videbuntur, ea in luce, quantum fieri potest, clarissima collocemus.

CAPVT II.

Ad Caput Leg. Caduc. Primum,

DE ADITIONE HEREDITATIS, ET QUANDO DIES LEGATORVM CEDAT.

I. *Caput hoc, a Iac. Gothofredo omissum, primum fuisse demonstratur. An SC. ad hanc legem factio cautum, ut dies legatorum ab apertis tabulis cederet? Caput ipsum restitutum. II. Olim tabulae sine solemnitate apertae ab ipsis propinquis et heredibus. Solemnitas postea obseruata. Lex Iulia vicefimarum hanc solemnitatem inuexit. Dies denicales. Cretionis solemnitas. Heres ex asse scriptus et ante apertas tabulas recte adibat. L. 80. ff. de adqu. vel omitt. her. explicata. Nec apertione opus in testamento nuncupatiuo. III. Quando olim dies legatorum cesserit? Regula Caeniana. Quid lege Papia Poppaea immutatum? IV. An tempore Vlpiani id ius immutatum? Eius vestigia in Pandectis notata. Primum hoc caput abrogauit Iustinianus. Ius nouum.*

I. **M**ateriam atque EXORDIUM caducorum, inquit IUSTINIANVS, a) lex Papia ab ADITIONIBVS, quae circa defunctorum hereditates procedebant, sumfit, et ideo non a morte testatoris, sed ab apertura tabularum dies cedere legatorum, SCa, quae circa legem Papiam introducta sunt, censuerunt, ut, quod in medio deficiat, hoc caducum fiat. Ex his vero Imperatoris verbis colligimus, primum hoc fuisse legis Papiae Poppaeae caput, eoque cautum esse, ut ante apertas tabulas nec hereditatem adire liceret, nec dies legatorum cederet. Quamuis enim posteriorem capituli articulum nescio quibus SCis tribuat Iustinianus, neque ego dubitem, quin subtile istud ius de cessione diei legatorum SCis quamplurimis explicatum illustratumque fuerit: ipsum tamen istud principium, quod dies legatorum a tabulis demum apertis cedat, per vniuersam legem caducariam regnat, ut dubitare vix liceat, quin istud ipsa inuenerit lex Papia Poppaea. Salm id adfirmat VLP. IANVS, b) qui, quum SCa circa leges facta alias diligentissime notare solet, de cessione tamen diei legatorum diferte scribit: *Legatorum, quae pure vel in diem certum*

a) L. vn. §. 1. C. de caduc. toll.

b) Fragm. tit. xxiv. § xxxi.

certum relicta sunt, dies cedit, antiquo quidem iure, ex mortis testatoris tempore, per LEGEM autem PAPIAM POPPAEAM ex apertis tabulis testamenti.

Quae quum ita sint, VLPiani sequutus auctoritatem, tale fuisse arbitror caput legis caducariae primum:

Hereditatem, si plures sint coheredes extranei, tabulis testamenti apertis demum adire liceto, neque ante dies legatorum, pure vel in diem certum relictorum, cedito.

II. HEREDITATEM, inquit lex, TABVLIS DEMVM APERTIS ADIRE LICETO. Iure antiquo heredes et propinqui ipsi statim, et quandocumque liberet, inspiciebant testamentum, et cognita testatoris voluntate, vel ea iam antea comperta, hereditatem adibant vel repudiabant, neque vlla hic opus erat sollemnitate, nulla iudicis opera, nisi forte lis quaedam circa tabularum *γνησιότητα*, vel ipsam supremam testatoris voluntatem incideret. Ast lege Iulia vicesimaria, quam paullo ante legem Papiam Poppaeam latam diximus, sollemnis tabulas aperiendi ritus inualuit, quo non obseruato, nulla videbatur hereditatis aditio. Aperiendae erant tabulae statim: et ita iusserat lex vicesimaria: a) neque tamen prius, quam de morte testatoris certo constaret. b) Secretum enim esse oportebat supremum viui testatoris iudicium, neque quidquam maiorem inuidiam confluat prudentissimo principi, Augusto, quam quod viui Antonii testamentum, quod is Romae de Cleopatrae liberis inter heredes nuncupatis reliquerat, aperiendum recitandumque pro concione curasset: c) quod factum PLVTARCHVS *ἀλλόκοτον καὶ δεινόν*; DIO CASSIVS *ἔργον παρανομώτατον* haut abs re vocat, quippe poena legis Corneliae de falsis d) dignum, si a priuato fuisset admissum. Quum autem ea, quae statim vel illico fieri dicuntur, aliquot dierum laxamentum admittere soleant: receptum fuerat, vt tabulae aperirentur die tertio vel quinto inter praesentes, absentibus iis, quorum intererat, intra eosdem dies, postquam superuenerant. e) Sed merito quaeritur, a quo temporis momento illi tres vel quinque dies continui numerati sint? Ex mea sententia, computari non potuerunt a die mortis, sed a tempore, quo iusta facta fuerant testatori, id est, a die decimo, qui mortem testatoris sequebatur. Septem enim dies cadauer domi deplorabatur, octauo efferabatur ad rogam, nono colligebantur tumuloque condebantur reliquiae: decimo lustrabatur familia. Vnde hi dies dicti DENICALES, de quibus FESTVS: f) DENICALES *feriae colebantur, quum hominis mortui caussa familia purgabatur. Graeci enim νέκρον mortuum dicunt.* Intra hos dies nihil auspicato agebat familia. Excusabat funeris familiaris cura militem, etiam sacramento adactum, vt die constituto sine fraude sua abesset. g) Excusabat reum, vt sine fraude sua vadimonium desereret, nec cautionibus iudicio sistendi caussa factis obtemperaret. h) Immo ne priuati quidem negotij quidquam suscipi potuisse intra hos dies, vel inde colligas, quod ne mulos quidem per dies denicales iungi patiatur COLVMELLA. i) Quare non inepte quidam suspicantur, k) IVSTINIANVM, l) dum intra nouem dies heredem

N n 3

a) Paull. Recept. Sent. Lib. iv. tit. vi. §. iij. b) L. 13, §. 1. L. 32. ff. de adq. vel omit. her. c) Suet. Aug. cap. xvii. d) L. 1. ff. ad L. Corn. de fals. L. 38. ff. de poen. e) Paull. ibid. f) Voce *denicales*. g) Gell. Lib. xvi. cap. iv. h) L. 4. §. 2. ff. si quis caut. iud. sit. i) De re rust. Lib. 11. cap. xxii. k) Mynsing. ad §. 8. inst. de R. D. l) Nou. cxv. cap 1. §. 1.

dem a creditoribus vrgeri vetuit, ad hos ipsos dies denicales respexisse, quia et inter Christianos cura funeris facile nouem dies absumeret, quamuis lustratio familiae, quae die decimo fieri solebat, cum ipsa religione obsoleuisset. Quis ergo crediderit, coactos fuisse per hos dies heredes de aperiendis tabulis cogitare? Quare hos dies tres vel quinque, intra quos aperiendae erant tabulae, demum ab exactis diebus denicalibus computatos esse, vero videtur simillimum.

Hos intra dies tres vel quinque primo omnium tabulae offerendae erant magistratui competenti. a) Nisi enim, vt oportebat, essent oblatae, heres scriptus in possessionem mitti frustra desiderabat. b) Deinde praetor, coactis signatoribus, agnitis signis, rupto lino, ita enim tabulas inuolui signarique Nero, teste SVETONIO, c) iufferat,) aperiebat tabulas, recitandasque curabat, et facta describendi copia exemplar authenticum, signo publico notatum, in archiuo reponi iubebat, vt, si quando exemplum intercidisset, esset, vnde peteretur. d) Si signatores quidam abessent: tabulae ad eos mittebantur, vt signa agnoscerent, ne suo incommodo se ad locum hereditatis iacentis conferre, officiumque sibi damnosum praestare tenerentur. e) Sin plures vel omnes abessent: praesentibus optimae opinionis viris, tabulas aperiebat praetor, factoque instrumento, descripto et recognito, eas ad absentes mittebat. f) Id quod etiam in municipiis, coloniis, oppidis, praefecturis, vicis, castellis et conciliabulis erat obseruandum, vbi in foro vel basilica, praesentibus testibus vel honestis viris tabulae debebant recitari, exemploque sublato ab iisdem rursus magistratibus, quibus praesentibus aperta fuerant, obsignari, et quidem inter horam diei secundam et decimam, g) quia hora diei tertia, vti ex MARTIALE h) obseruat V. C. ANT. SCHVLTINGIUS i) forum feruere incipiebat.

Tabulis ita sollempniter apertis, tum demum HEREDITATEM ADIRE LICEBAT. Et quidem sine cretione instituto Praetor plerumque dabat tempus ad deliberandum, dierum saltim centum, intra quod aut adeunda, aut repudianda erat hereditas. k) Cum cretione institutus, intra dies cretionis ab herede finito, qui modo sexaginta, l) modo centum erant, m) cretionis verba sollempnia recitare et adire tenebatur, excludendus ab hereditate, nisi rite creuisset. Dies hi vtiliter erant, si heres institutus esset cum cretione vulgari, id est, cum formula: IN DIEBUS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIENS POTERISQVE, CERNITO. Omissis his verbis cretio dicebatur continua, et tunc illi quoque dies computabantur, quibus quis ignorasset, se heredem institutum, vel sciisset quidem, sed non creuisset. Haec omnia circa aditionem hereditatis erant obseruanda. Quumque, nondum concessio beneficio inuentarii, vix credibile sit, quemquam heredem id deliberandi spatium anteuertere, et citius adire hereditatem voluisse: facile patet

a) L. vlt. C. de edicto D. Hadr. toll. b) Paull. Rec. Sent. Lib. III. tit. v. §. xviii. c) Neron. cap. xviii. d) Paull. Lib. iv. tit. vi. §. 1. L. 4. L. 6. ff. test. quemadm. ap. e) L. 7. ff. eod. f) L. 2. L. 7. ff. eod. g) Paull. ibid. §. 11. h) Lib. iv. Epigr. viii. i) Iurisp. vet. Anteiust. p. 403. k) L. 2. ff. de iure delib. l) Cic. ad Att. Lib. xiiii. Epist. xlvi. Vlpian. tit. xxii. §. xxviii m) Idem ibid. §. xxxi, sequ.

patet, aliquot saltem menses, praesente etiam herede, potuisse elabi, antequam tabulis apertis hereditas adiretur.

Hac necessitate, post apertas demum tabulas adeundi, omnes obstringebantur **HEREDES EXTRANEI**. Necessarius enim hereditatem non adeundo consequeretur, a) sed ipso iure cogente heres erat. Multo minus dubitabatur, quin liberi in patris sui potestate constituti, clausis tabulis possent heredes existere, b) quum incertum non esset, illis hereditatem deberi. Ex qua **GORDIANI** constitutione etiam id discimus, id ius obtinuisse tantum, si **PLURES** essent **COHEREDES**. Ex asse enim scriptus etiam clausis tabulis heres erat, eoque pertinet locus **PAULLI**: c) *Idem dicemus, si ex asse heres institutus, non putet, se bonorum possessionem petere posse ante apertas tabulas: Quod si nesciat, esse tabulas, in facto errat.* In iure itaque errare ait heredem, qui ex asse scriptus, se ante apertas tabulas adire vel bonorum possessionem petere non posse existimet. Causa eius exceptionis non ea est, quam committitur. **EM. MERILLIVS**, d) quod heres certus esse debeat, ex qua parte, et quo modo heres sit: (poterat enim et heres ex asse, purene an sub conditione scriptus sit, ignorare;) sed, quod vno scripto herede, fisco locus non esset. Quum enim, uti infra dicemus, ideo hoc ius inuenerint leges Iulia et Papia Poppaea, ne, quod ante apertas tabulas deficit, coheredibus accresceret, sed ab aërio vel fisco occuparetur: eo *εὐρήματι* sane opus non erat, si unus ex asse esset heres, quo extincto, nec iuri ad crescendi nec fisco erat locus, sed res ad causam successionis intestatorum redibat. e) Quare eo tantum casu, quo plures erant scripti heredes extranei, aditio apertas tabulas sequebantur, quia eo tantum casu portio ante apertas tabulas deficiens caduca fiebat, uti recte obseruauit **VLPIANVS**. f)

Hinc facile intelligitur, quo pertineant bina **PAULLI** fragmenta, quae capiti huic primo aptanda duximus: Primo **PAVLLVS** g) quaerit, si quis solus heres ex pluribus partibus fuerit institutus, an quaedam partes possit omittere? Id quod negat, adeo, ut ne quidem, si in quibusdam partibus substitutum habeat, id fieri posse concedat. Procul dubio itaque eo loco egit de herede ex asse instituto, pro quo omnino habendus erat, qui solus vel in minima parte fuerat institutus, quia ex iuris Romani principiis pro parte testatus pro parte intestatus decedere nemo poterat. Porro quaerit **PAVLLVS**, h) si quis aliis mixtus heredibus ex pluribus partibus heres institutus sit, an adeundo vnam, omnes adquirat? Idque adfirmat. Sed, quia hic de herede ex asse non erat quaestio, statim addit: *Omnes adiro, si tamen delatae sint.* Nam heredem solum scriptum etiam non delatas partes acquirere, paullo ante vidimus: quod non procedit, si quis habet coheredes. Sequitur tertia quaestio, i) si seruus noster ex parte heres institutus sit pure, ex parte sub conditione, dato coherede, isque iussu nostro hereditatem adierit, deinde manumisso eo seruo, alterius portiois conditio extiterit, an nobis ea quoque portio prima aditione censeatur acquisita? Et respondet **PAVLLVS**, non nobis illam portionem acquiri, sed liberto. Quamuis enim alioquin tabulis apertis, heredita-

a) L. 151. ff. de V. S. b) L. 3. C. de iure deliber. c) L. 1. §. 4. ff. de iur et facti ign. d) Obi. Lib. v. cap. 18. e) Vlp. tit. xxvii. §. v. f) Tit. xvii. §. 1. g) **PAVLLI** Lib. v. L. 30. ff. de acquir. vel omitt. hered. h) d. L. 30. §. 1. i) d. L. 30. §. 2.

ditatem vel a nobis, vel iussu nostro a seruo adiri posse, expediti iuris sit; non tamen id licet, herede sub conditione instituto, qui existente demum conditione adit. Quum itaque seruus, antequam pars posterior adiretur, libertatem sit consequutus, nobis sane non cedit portio, quam, quum iam seruus noster esse desisset, acquirit. *Omnia enim, inquit PAVLLVS, paria permanere debent in id tempus, quo alterius portionis conditio exstet, ut adquiratur ei, cui prior pars acquisita est.* Denique idem disquirat, a) si seruus idem priore parte acquisita in eadem conditione permaneat, an existente conditione noua aditione opus sit? Quod adfirmat, *quia illud, quod dicimus, semel adendum, in eiusdem persona locum habet, non quum per alium acquirenda est hereditas.* Nemo itaque non videt, totum hoc PAVLLI fragmentum referendum esse ad aditionem hereditatis, quam post apertas tabulas primum hoc caput legis PAPIAE caducariae exigebat.

Sed nec id praetermittendum est, quum solemnitas illa, in aperiendis tabulis obseruanda, non nisi in testamento scripto locum habere potuerit, nuncupatum heredem adire potuisse, quandocumque liberet, vti recte obseruauit EM. MERILLIVS: b) Quum vero Titius heredem palam nuncupasset, et legata complura in tabulis contulisset: quaestio incidebat, sollemniterne aperiendae essent hae tabulae, an heres statim adire possit? Et recte IULIANVS negabat, *TABULAS testamenti intelligi, quibus heres scriptus non esset, et magis codicillos, quam testamentum, existimandas esse.* Cui Iuliani sententiae et PAVLLVS c) in libro commentariorum suffragatur.

III. Haec de aditione hereditatis: iam ad legata progredimur, de quibus lex nostra: *NEQUE ANTE DIES LEGATORVM PVRE VEL IN DIEM CERTVM RELICTORVM CEDITO.* Dies legatorum, pure vel in diem certum relictorum, teste VIPIANO, d) iure antiquo cedebat a tempore mortis testatoris, idque clarissime adparet ex regula Catoniana. Quum enim viri eruditissimi veluti ex compacto illius regulae auctorem faciant Catonem, M. Porcii Censorii filium natu maiorem, ante patrem in praetura defunctum, quippe quem iuris peritissimum fuisse habitum, GELLIVS e) testatur: ex eius testimonio, quid ante Augustum obtinuerit, satis erit manifestum. Regula vero Catoniana, *quod, SI TESTAMENTI FACTI TEMPORE DECESSISSET TESTATOR, inutile foret, id quandocumque decesserit, non valere,* definiuit. f) Si vero iam eo tempore dies legatorum ab apertis tabulis cessisset, frustra sane Cato monuisset, fingendum esse, testatorem tempore facti testamenti decessisse. Atque inde est, quod cum VLPIANO g) agnoscunt omnes, regulam Catonianam ad leges nouas, ex quibus dies legatorum ab apertis demum tabulis cedit, non pertinere.

Ita dies legatorum, iure antiquo, id est, ante legem Papiam Poppaeam, a morte testatoris cessit. Quid vero lex nostra? *NEC ANTEA,* quam tabulae apertae sollemniter, *DIES LEGATORVM, PVRE VEL IN DIEM CERTVM RELICTORVM, CEDITO.*

a) d. L. 80 §. ult. b) Obs. Lib. v. cap. ix. c) PAVLL Lib. v L. 20 ff. de iure codicill. d) Fragm. tit. xxiv. §. xxxi. e) Lib. xiiii. cap. xviii. f) L. 31. ff. de Regul. Caton. g) L. ult. ff. eod.

DIT O. Hinc legatarius, ante apertas tabulas extinctus, vel capite minutus, vel alio modo incapax factus, nec ad heredes trans mittebat legatum, nec illud legatariis, quocumque modo coniunctis, adreſcebat, ſed, vti infra adparebit, tanquam caducum a ſiſco occupabatur. Id autem tantum ad legata **PURE VEL IN DIEM CERTVM RELICTA** pertinebat. Eorum enim, quæ ſub conditione relinquebantur, dies cede bat a momento, quo conditio exiſtiſſet a) Vnde nec antea quidquam trans mitteba tur, niſi vel ea eſſet conditio, quam Praetor remitteret, b) vel per legatarium non ſtare, quo minus impleteretur. c) Idem iuris erat, ſi quid in diem incertum relinque retur. Dies enim incertus facit conditionem, d) adeoque nec dies cedit, ante quam dies adiecta exiſterit. e)

IV. Tale fuit legis Iuliae caducariae principium. Ex quo quae conſectaria eli cuerint veteres, paullo poſt erit dicendi locus. Iam id monemus, ius antiquum lu culenta illa de caducis tollendis conſtitutione in uſum reuocaffe **IUSTINIANVM.** f) Equidem vir doctiſſimus, **FR. HOTOMANVS,** g) multo prius, ipſiſque **VLPIANI** temporibus, repudiatam eſſe cenſet hanc legis caducariae regulam, idque colligit ex verbis ipſius **IUSTINIANI,** *ipſiſ quoque olim prudentibus legem Papiam diſplicuiſſe, mul tasque ideo inuentas VIAS, ne caducum fieret.* Inter has enim vias et eam fuiſſe exiſtimat, quod iureconſulti diem legatorum a morte teſtatoris cedere voluerint. Sed fallitur procul dubio vir inſignis. Viae enim illae, quibus legem caducariam eludere ſolebant veteres, ad ſubſtitutiones pertinent. Vlpiani autem tempore omnino adhuc ab aper tis tabulis diem legatorum ceſſiſſe, ex aliquot eius locis h) maniſteſtum eſt. Immo et in fragmentis **IULIANI,** i) **AFRICANI** k) et **PAULLI,** l) quae Tribonianus, ſuris noui immemor, in pandectis exiſtare paſſus eſt, expreſſiſſima iſtius iuris veſtigia adpa rent, vt dubitari nequeat, quin iſtud ex lege caducaria principium quam diutiſſime, et ad **IUSTINIANI** uſque tempora vigerit, neque prius eo uſque dies legatorum ceſſerit, quam ab apertis tabulis.

Aſt primus, vt dixi, finem ei iuri attulit **IUSTINIANVS,** qui in laudata conſti tutione, *Primum hoc, inquit, corrigentes, et antiquum ſtatum reuouantes, ſancimus, omnes habere licentiam, a MORTE TESTATORIS adire hereditatem, ſimilique modo legatorum vel fideiſcomiſſorum, pure vel in diem certam relictorum, diem a MORTE TESTATORIS cedere.* Quamuis vero ea conſtitutio edita ſit, Iuſtiniano **A. IV** et Paullino **V. C. Coſſ.** anno aere Chriſtianae **1033**, id eſt, ſequenti poſt confirmationem digeſtorum: iam antea tamen de ea edenda cogitaſſe Imperatorem, vel inde patet, quod Tribonianus eiusque *συγγροι* pleraque veterum fragmenta ad legis Iuliae caducariae principium attemperata, ita immutarunt, vt iam vbique fere in pandectis ius antiquum a Iuſtini

ano

a) Vlp. tit. xxiv. §. xxxi. L. 7. §. 2. ff. quando dies leg. b) L. 5. §. 3. eod. c) d. L. 5. §. 5. eod. L. 161. ff. de R. l. d) L. 75. ff. de cond. et demonſtr. e) L. 21. L. 22. ff. quando dies leg. f) L. vn. §. 1. C. de caduc. toll. g) De reg. Caton. p. 57. h) Fragm. tit. xxxi. L. 3. §. 4. de her. inſt. i) L. 42. ff. eod. k) L. 31 ff. de condit. et demonſtr. l) L. 104. ff. de cond. et demonſtr. L. 44. ff. de donat. mort. cauſſ.

ano reuocatum, regnare videatur. Quod TRIBONIANI emblemariam V. C. 10. IAC. WISSENBACHIVS a) recte notauit.

Itaque hodie statim hereditatem iure adeunt heredes scripti, nec opus est apertione tabularum sollempni. Sed et legati pure et in diem certum relictis dies statim a morte testatoris cedit, adeo, ut si post mortem huius decesserit legatarius, legatum vel fideicommissum etiam ignorans ad heredes suos transmittat. b) Paucorum tamen legatorum dies hodiernum non quidem ab apertis tabulis, sed a tempore aditae hereditatis cedit, veluti legatum libertatis, c) seruitutumque personalium, ut ususfructus, usus, habitationis, d). Id quod tamen non ex lege Papia, sed ex ipsa horum legatorum natura arcessendum est. Quum enim nec libertatis, nec seruitutis personalis legatum ad heredes transmittatur: nihil etiam rationis fuit, cur leges huiusmodi legatorum diem a mortis tempore cedere iuberent. Quamobrem et IUSTINIANVS, e) quamuis sublata lege caducaria ius antiquum reuocarit, haec tamen legata nominatim excepit. Non autem excepit legatum optionis. Quamuis enim nec ius optandi olim ad heredes transmitteretur, f) et hinc eius quoque legati dies non a morte testatoris, sed ab adita hereditate cederet: g) ex quo tamen constitutione sua sanxit IUSTINIANVS, h) ut, si legatarius viuus non optasset, eius heredi id facere liceret: procul dubio et eius legati dies hodie ab ipsa testatoris morte cedit.

C A P V T III.

Ad Caput Legis secundum,

DE IIS, QVIBVS CADUCA DEFERVNTVR.

I. *Caducum quid? Non omnia caduca fisco cedebant. Capitis secundi sententia. II. Leges caducariae non pertinuerunt ad hereditates legitimas. Caduca capiebant heredes sui, et parentes ad tertium gradum. An etiam exheredati? Nec PISCVS praeferebatur iis, qui liberos habebant. Quid sit caducum capere? III. Ius nouum.*

I. **C**ADUCA VLPIANVS i) et ISIDORVS k) ita dicta existimant, quod eius heredes ceciderint. Magis tamen γραμματικῶς id vocabulum inde deriuandum videtur, quod hereditas legatumue per leges non subsistant, sed cadant. Quemadmodum enim et alias *caduca glans* l) et *oliva* m) dicitur, quae cecidit, et *aqua caduca*, quae ex castello vel fistula cadit: n) ita *caducae hereditates* sunt, quae deficiunt, et, uti CONSTANTINVS o) loquitur, *in casum CADVNT*.

Quare non satis accuratae glossae Graeco Latinae apud BRISSENIUM caducum definiunt, τὸ χωρῆν εἰς τὸν Φίσκον quod in fiscum migrat. Nam primo et antequam lex caduca-

a) Emblem. Tribon. Part. ff. iv. p. 10. b) L. 5. pr. et §. 1. ff. quando dies leg. c) L. 8. ff. eod. d) L. vn. §. 2. ff. quando dies usufr. leg. ced. e) L. vn. §. 6. C. de caduc. toll. f) §. 23. Inst. de legat. g) L. 16. ff. de opt. vel elect. leg. h) L. vii. C. comun. leg. et fideic. i) Fragm. tit. xvii. §. 1. k) Orig. Lib. v. cap. xxv. l) L. 30. ff. de V. S. m) Columell. Lib. xii. cap. xlix. n) Frontin. de aquaeduct. Lib. 11. o) L. pen. C. de delator.

caducaria eiusmodi bona aerario vel fisco vindicaret, fuere tamen caducae hereditates, quarum ipse CICERO a) meminit, ita ludens in Antonium: *Et si ne C. quidem Antonii celeritas contemnenda est, quem nisi in via CADVCAE HEREDITATES retardassent, volassent eum, non iter fecisse diceres.* Vbi sane caducae hereditates non sunt αἱ χωρῆσαι εἰς τὸν Φίσκον, sed quas heredes scripti non capiebant. Deinde lex caducaria non omnia caduca addixit aerario, sed quaedam etiam heredes iure ad crescendi capiebant, quaedam ad crescebant collegatariis. Et de hisce personis, quibus ius antiquum seruatum est, hoc capite secundo actum esse, ex variis TERENTII CLEMENTIS et CAII fragmentis patet, ex quibus et VLPIANI b) titulis tale hoc caput fuisse colligimus.

Si quis, testamento facto, decedit, isque liberos suos parentesue usque ad tertium gradum heredes habebit, siue alios quoscumque, qui liberos habebunt, heredes instituet, ii caduca iure antiquo capiunt.

II. Ait lex: SI QVIS TESTAMENTO FACTO DECEDIT. Nam ad successiones intestatorum leges caducariae non pertinebant, de quibus PAVLLVS: c) *Ex pluribus heredibus, iisdemque legitimis, si qui omiserint hereditatem, vel in ad eundo aliqua ratione fuerint impediti, his, qui adierunt, vel eorum heredibus omittentium portiones ad crescunt. Quod in herede INSTITVTO euenire non poterit.* Quare ea tantum, quae heres testamento scriptus vel legatarius per leges non capiebat, caduca fiebant; legitima autem hereditatis portio deficiens coheredi eiusdem gradus ad crescebat, vel ad vltioris gradus propinquos deuoluebatur. Ea autem caduca non semper vindicabat fisco: sed ei personae quaedam praeferebantur, et primo quidem liberi, de quibus lex nostra: ISQVE LIBEROS SVOS HEREDES HABEBIT. Non autem interfuisse videtur, cuius gradus essent, filii, nepotes, pronepotes, an abnepotes. Restitutio enim illa usque ad tertium gradum non ad liberos, sed ad parentes pertinet, quemadmodum in Graeco textu Nouellae LXXXIV cap. vlt. simile quid de bonis damnatorum cautum esse obseruat V. C. ANT. SCHVLTINGIVS, d) quippe quae Imperator deferri iubet descendentes, εἰ δὲ μὴ ὑπεροὶ κατίοντες, ἀλλ' ἀνίοντες ΑΧΡΗ ΤΡΙΤΟΥ ΒΑΘΜΟΥ αὐτὲς ἔχεν. Si vero nulli descendentes subsint, sed ascendentes AD TERTIVM GRADVM, ii quoque obtinerent. Nec lex distinguit, naturales sint liberi, an adoptiui, dum SVI essent. Vnde facile patet, liberos a matre institutos eo beneficio non gauisos, nec, vno eorum deficiente, portionem hanc ad creuisse reliquis. Nulla enim FEMINA, vti ad hoc caput CAIVS e) scribit, aut habet SVOS HEREDES, aut desinere habere potest propter capitis deminutionem. Ex quibus vltimis verbis simul colligo, nec a patre quidem institutos filios eo beneficio gauisos, si quaecumque passi essent capitis deminutionem, veluti serui poenae effecti atrocitate sententiae, vel in adoptionem dati aut emancipati. Nec absque ratione adiecimus: HEREDES HABEBIT. Nam et exheredati exfortes erant huius priuilegii. Hinc si fingamus, patrem ex duobus filiis Caium instituisse heredem, Maesium exheredem scripsisse: deficiens sane Caii portio, tanquam

O o 2

cadu-

a) Philipp. x. cap. v: rispr. Anteiust. p. 638.

b) Fragm. tit. xviii. §. 1. c) Recept. Sent. Lib. iv. tit. viii. §. xxvi. d) Iur. e) Cai, Lib. x L. 13. ff. de suis et legit. hered.

caduca, non deferebatur Maeuio, sed aerario vindicabatur. Exceptum tamen erat ius in liberto assignato, de quo prolixius ad hunc locum disputat TER. CLEMENS. a) Si enim pater decedens, instituit liberis omnibus, vni eorum libertum sub conditione vel in diem assignasset: interim pendente die vel conditione omnia perinde obseruabantur, ac si assignatus non esset, itaque mortuo liberto interim ad omnes hereditas et bonorum possessio pertinebat. Sin libertus vni pure, alteri sub conditione fuerat assignatus, is, cui pure assignatus, pendente conditione, solus patroni ius habebat. b) Denique si pater Caio instituto soli assignasset libertum, Maeuioque exheredato cauisset, *vt ei ius in libertum saluum esset*: eodem iudice TER. CLEMENTE, c) *nihil ei ad hanc rem nocebat exhereditatio*. Ita enim cautum fuerat SCo Velleiano de assignandis libertis, vt si ex liberis is, cui libertus fuerat assignatus, in ciuitate esse desisset, neque ei liberi vlli essent, ceteris eius liberis, qui manumiserat, perinde omnia iura seruarentur, AC SI NIHIL EO DE LIBERTO HABE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET, d)

Haec de liberis suis. Eodem beneficio per hanc legem gaudebant PARENTES VSQVE AD TERTIVM GRADVM. Hinc si quis patri, matri, auo, auiae, proauo vel proauiae instituto institutaue coheredem dedisset, huiusque portio aliqua caduca fieret, ea adcrefcebat adscendentibus institutis, iique aequae ac liberi fisco vel aerario anteferebantur. In eo itaque melior erat parentum, quam liberorum, conditio, quod quum hi non nisi in potestate testatoris constituti, caduca caperent: illi etiam si descendentes in potestate non haberent, caducorum tamen ex eorum testamentis fierent participes.

Tertio eo beneficio gaudebant ALII QVICVMQVE, QVILIBEROS HABEBANT, HEREDES INSTITVTI. Quamuis enim eorum non meminerit VLPPIANVS, e) vbi ex instituto *de iis, qui ius antiquum in caducis habeant*, agit: plura tamen ibi refecauit ANIANI manus. Sed alia eius rei argumenta suppetunt, ex quibus id acute demonstrauit IAC. GOTHOFREDVS. f) Primo enim alio loco scribit VLPPIANVS: g) *Si quis in fraudem tacitam fidem adcommodauerit: non potest CADVCVM vindicare ex eo testamento, SI LIBEROS HABEAT*: vbi sane non est, quod cum IAC. CUIACIO reponamus: *si ex liberis existat*. Commodus enim est ICI sensus, ob fraudem legi caducariae factam, heredem fiduciarium amittere ius vindicandi caduca, quod alias ob liberorum numerum haberet. Deinde idem liquet ex IUVENALIS Satyra saepe laudata, h) vbi adulter:

----- Propter me, inquit, scriberis heres,
Legatum omne capis, nec non et DVLCGE CADVCVM,
Commoda praeterea iunguntur multa caducis,
Si numerum, si tres impleuero.

Ex

a) TER. CLEM. Lib. XII L. 10. pr. ff. de assign. lib. b) d. L. 10. §. 1. c) TER. CLEM. Lib. XII. L. 40. ff. de bon. libert. d) L. 1. L. vlt. ff. de adf. lib. e) Fragm. tit. XVIII. §. 1. f) Ad Leg. Pap. Popp. cap. XXXIX. g) Fragm. tit. XXV. §. XVII. h) SAT. IX. v. 87.

Ex quibus verbis simul discimus, sufficere ad hoc ius obtinendum vel vnum vnamue filium filiamue superstitem. Idque lucem insignem adfundit fragmento C A I I, a) qui ad locum huic scripsit: *Nam quem sine liberis esse dicere non possumus, tunc necesse est dicamus LIBEROS HABERE.* Sensus enim est, vel ideo vnum vnamue sufficere ad capiendum caducum, quod is, cui filius filiaue est, non dicatur sine liberis esse: is vero, qui sine liberis non sit, omnino liberos habere dicendus sit. Et sane, quum lex caducaria exosa esset: non abs re monuerat C E L S V S, b) *in ambigua eius voce eam potius accipiendam esse significationem, quae vitio careat, praesertim quum etiam voluntas legis ex hoc intelligi possit.* Ex quo etiam collegisse videntur veteres, eum quoque iure antiquo capere posse caduca, qui ius liberorum a principe impetrarit. Eoque refero legem eiusdem C E L S I, c) cuius species obscurissima semper visa est: *Neratius consultus, an quod beneficium dare se quasi viuenti Caesar rescriperat, iam defuncto dedisse aestimaretur? respondit, non videri sibi Principem, quod ei, quem viuere existimabat, concessisset, defuncto concessisse: quem tamen modum esse beneficii sui vellet, ipsius aestimationem esse.* Vir summus, I A C. G O T H O F R E D V S, d) recte vidit periocham hanc ad legem Papiam Pop-paeam pertinere, quam Celsus libris Digestorum xxx et sex sequentibus illustrarit. Sed quum dubius haereat, quodnam fuerit libri xxxiii argumentum, et vtrum iste ad legem de maritandis ordinibus, an ad legem caducariam pertinuerit: duplicem effingit speciem. Prior est, quod princeps alicui nuptias contra hanc legem indulserit quasi viuenti: posterior, quod princeps alicui quasi viuenti concesserit ius testandi contra hanc legem. Vtroque enim casu, mortuo interea eo, cui Princeps id beneficium dederit, quaeri potuisse, an id etiam defuncto dedisse aestimaretur? Carpit ideo Gothofredum I. B. D' A N T O I N E, e) sed argumentis leuissimis, et valde dilutis. Nam et legem Papiam in his capitibus tum iam abrogatam fuisse, et Principem potius leges tueri, quam quidquam contra eas indulgere debuisse, vrget. Quorum prius manifesto falsum: posterior ridiculum est, quum ipsa lex, vt supra vidimus, quaedam contra legem a Senatu, et postea a Principe, indulgeri permiserit. Maneat itaque, quod recte scripsit I A C. G O T H O F R E D V S, speciem hic ponendam esse, quae pertineat ad Legem Iul. et Papiam. Sed quum commodius ea referri possit ad Legem caducariam, quam ad partem priorem de maritandis ordinibus, siquidem hic de effectu beneficii principis post mortem eius, qui illud impetrauerat, manente quaeritur: speciem ita fingo. Titius orbis adi-turus hereditatem opimam, praeuidebat, eam pro dimidia a fisco occupatum iri, tanquam caducam. Petiit itaque a Principe ius liberorum, quod a Traiano, sub quo Neratius Priscus vixit, saepe fuisse datum, vel ex P L I N I I epistolis liquet. Interea, adita hereditate, ad plures abit Titius, eoque mortuo demum sequitur principis rescriptum, quo ei ius liberorum indulgetur. Quaestio itaque nata est, vtrum id beneficium et mortuo datum censeatur, adeoque pars caduca, quem Titius, si viueret, iure antiquo cepisset; ad eius heredes transmissa sit, an ea ab aerario vel fisco possit vindicari? Re-

O o 3

spondit

a) C A I. Lib. x. L. 149. ff. de V. S.   b) C E L S. Lib. xxxiii. L. 19. ff. de LL.   c) I B I D. L. 191. ff. de V. S.
d) Comm. ad Reg. iur. p. 748.   e) Dans les regles du Droit civil, regl. 191.

spondit Neratius ab heredibus consultus, *non videri sibi principem, quod ei quem vivere existimabat, concessisset, defuncto concessisse.* Quumque ratio huius interpretationis sit coniectura et praesumptio de Principis mente et voluntate, quod non videatur ille mortuus ius liberorum dare voluisse, eius vero voluntatis suae interpretis optimus ipse Princeps esse possit: a) recte addit Neratius: *Quem modum esse vellet beneficii sui, ipse aestimationem esse Principis.* Ita ego hanc legem capio, nec quidquam in specie nostra esse arbitrator, quod vel ordini fragmentorum C. L. S. I., vel eius argumenti, de quo hoc libro egit, aduerfetur.

Superfunt verba: II CADUCA IVRE ANTIQVO CAPIVNTO. Caduca ergo ita capiebant hae personae, ut fisco anteferrentur, siue portio coheredis deficeret, siue legatarii. Generatim enim VLPPIANVS: b) *Vt heredibus illis institutis, quod quis ex testamento non capit, ad hos pertineat, aut totum, aut ex parte, prout pertinere possit.* Totum nimirum adcrefcebat, si solus esset coheres, vel collegatarius coniunctus: ex parte, si plures essent, siue heredes siue collegatarii, quibus posset accrescere. Quid vero si Titio, testatoris auo, Maeuio, extraneo et orbo, et Sempronio institutis, huius portio deficeret? Ea sane adcrefcere debebat vtrique pro parte dimidia. Sed quia Maeuius non erat inter personas, quae ius antiquum in caducis habebant: dimidia illa non Titio, sed aerario vel fisco cedebat. Et id sibi volunt verba Vlpiani: *prout pertinere possit.* Hae autem personae non solum aerario, vel fisco praeferebantur, verum etiam in eo melioris, quam fisco, erant conditionis, quod quum in hunc caduca cum onere transfirent, adeoque is et legata praestaret, aliquin ab eo, cuius partem occupauerat, praestanda: personae contra illae non omnes eo onere premerentur. Sane de liberis diferte scribit CELSVS: c) *Si filio heredi pars eius, a quo nominatim legatum est, adcrefcit, non praestabit legatum, quod (id est, quia) iure antiquo capit.* Quale quid et IULIANVS d) habet, ad cuius verba tamen notat VLPPIANVS, alio iure nos uti post constitutionem Seueri et Antonini, cuius mentio fit in L. 74 ff. de legat. I.

III. Immo ipsum hoc secundum legis caducariae caput non quidem antiquatum, sed minus necessarium factum est, lata constitutione IUSTINIANI de tollendis caducis. Postquam enim ille ius adcrefcendi reuocauit in vsum, caduca non solum his personis, sed aliis quibuscumque coheredibus et coniunctis, etiam extraneis et orbis delata sunt, iisdemque etiamnum deferuntur.

a) L. 43. pr. ff. de vulg. et pupill. subst.
d) L. 61. §. 1. ff. de legat. a.

b) Fragm. tit. xviii, §. 1.

c) L. 25. §. vlt. ff. de leg. 2.

CAPVT IV.

Ad Cap. Legis Tertium,

DE HIS, QVAE PRO NON SCRIPTIS HABENTVR.

I. *Lex caducaria de diuersorum generum bonis egit. Alia pro non scriptis habita, alia in causa caduci, alia caduca, alia ereptitia, alia vacantia. Capitis nostri sententia. II. Quae dicantur ab initio deficere. Legata relicta codicillis testamento non confirmatis. Legata denotandi causa relicta. Captatoriae institutiones. Mutata testatoris voluntas. Pro non scriptis habita apud heredes manebant. Locus Plinii explicatus.*

I. **H**aec de personis, quibus ius antiquum circa caduca seruauerat lex Papia Poppaea: iam de ipsis bonis, de quibus lex eadem egit, differendum. Horum quinque genera sunt. Quae enim ab initio deficiebant, pro NON SCRIPTIS habebantur: quae a tempore conditi testamenti ante mortem testatoris; IN CAUSSA CADUCI erant: quae post mortem testatoris ante apertas tabulas; CADUCA: quae tanquam indignis auferebantur, EREPTITIA: et denique ubi heres vel legatarius plane deerat, ea VACANTIA dicebantur.

De singulis ordine egit lex caducaria, et capite quidem tertio, ceu ex VLPIANI, a) TER. CLEMENTIS b) et PAVLLI c) fragmentis adparet, de iis, quae pro non scriptis habentur. Quid vero de his lege nostra cautum sit, accurate expressit IVSTINIANVS. d) cuius fide hoc exstruimus caput tertium:

Quae ab initio deficiunt, vel in quibus testator postea mutauerit voluntatem, ea pro non scriptis habentur, eaque ii, a quibus relicta sunt, iure antiquo capiunt.

II. Pro non scriptis itaque sunt, QVAE AB INITIO DEFICIUNT, id est, iis legata, quorum in personis ab initio non consistunt. Talia primo sunt, quae quis sibi ipse, vel ei, quem in potestate habet, adscripsit. e) Tantum enim abest, vt haec praestare cogatur is, a quo relicta sunt, vt legatarius iste falsi reus sit ex SC. Liboniano, f) nisi de iussu testatoris ex eius subnotatione constet. g) Deinde et ea deficere ab initio censentur, quae tam sunt obscura, vt intelligi nullo modo possint. *Quae enim non intelliguntur, quid significant, ea, teste ALFENO VARO, h) perinde sunt, ac si scripta non essent.* Et eo colore usum arbitror Tiberium, dum Galbae legata, a Liuia relicta, praestare renuit. HS enim quingenties quum praecipuum inter legatarios habuisset, quia notata, non perscripta erat summa, herede Tiberio legatum ad quingenta reuocante, ne haec quidem accepit, teste SVETONIO. i) Inde enim patet, paullo obscurius notatam fuisse summam, et quum incertum videretur, vtrum de quingenties HS, an de quingentis senserit testatrix, Tiberium id initio de minore summa interpretatum, postea

a) Vlp. Lib. XIII. L. 4. ff. de his quae pro non script. b) TER. CLEM. Lib. XII. L. 21. ff. de liberat. legat. c) PAVLL. Lib. V. L. 71. ff. de her. inst. L. 88. ff. de leg. 3. L. 6. de adim. vel transf. leg. d) L. VII. §. 2. 3. C. de caduc. toll. e) L. I. L. VI. ff. de his quae pro non script. f) L. I. §. 7. L. 6. L. 14. et sequ. ad L. Corn. de fals. g) L. 14. pr. L. 15. §. 1. eod. h) L. 2. ff. de his quae pro non script. i) Galb. cap. V.

postea autem id legatum tamquam obscurum habuisse pro non scripto, et sibi retinuisse. Multo magis itaque pro non scriptis sunt, quae inter se pugnant, veluti si contraria legatario vel heredi iniunxerit testator, siquidem eo casu neutrum ratum est. a)

Eadem porro erat conditio legatorum, relictorum iis, qui iam eo tempore non erant in rebus humanis, uti ad hoc caput nostrum VLPIANVS b) notavit. Quumque et capitis deminutio maxima et media instar mortis sit: etiam, quod his relictum fuerat, pro non scripto habebatur, veluti quod relictum erat ei, qui tunc in hostium potestate erat, quum testamentum fieret, quique ab hostibus non redierat, quamvis post testatorem decessisset. Ita enim IVLIANVM sensisse, idem testatur VLPIANVS. c) Putares, id, tanquam quasi caducum vel caducum, potius a fisco occupandum esse, quia incapaci fuerit relictum. Sed consultissima huius decisionis ratio est. Ex lege enim Cornelia, qui in captivitate moritur, eo momento, quo captus est, decessisse fingebatur, adeoque perinde erat, ac si ab initio legatum istud defecisset.

Sed et illa pro non scriptis erant, quae in eam causam peruenerant, unde incipere non possent: veluti si quid legatum esset seruo alieno, eumque postea testator redemisset. d) Ita enim legatum per hunc seruum adquisiisset ipse heres, quod absonum est. Quae incapacibus erant destinata, ea palam relicta pro non scriptis erant, e) clam data a fisco eripiebantur, tanquam indignis. f) Praeterea pro non scriptis erant iure antiquo, quae relinquebantur codicillis testamento non confirmatis. Diserte enim PLINIVS: g) *Tu quidem pro cetera tua diligentia admones me, codicillos Acilianus, qui me ex parte instituit heredem, pro non scriptis habendos, quia non sint CONFIRMATI TESTAMENTO. Quod ius ne mihi quidem ignotum est, quum sit iis etiam notum, qui nihil aliud sciunt.* Quod et PAPIANVS h) confirmat. Sed ei iuri postea eatenus derogatum constitutione Severi et Antonini, ut codicilli etiam testamento non confirmati rati sint, dum appareat, testatorem a voluntate, quam in codicillis expresserat, in testamento subsequuto non recessisse. i)

Non autem rata sunt legata turpia, et quae DENOTANDI magis legatarii gratia scribuntur. Ea enim pro non scriptis odio scribentis haberi, ait POMPONIVS. k) *Denotare idem esse, ac notare infamia, egregie probavit V. A. CORN. VAN BYNKERSHOEK l),* sique notioni egregie quadrat exemplum PAVLLI: m) *Si barbaro vel laruali habitu processeris, do lego.* Turpe enim ac prope infame visum esse Romanis, exuta toga, Graecum pallium, nedum habitum barbaricum sumere, vel e TERTULLIANI sibello de pallio fatis adparet.

Denique et captatorias institutiones pro non scriptis esse habitas, fatis constat: quamvis id ius non e lege Papia Poppaea, sed ex SCo esse, referant PAPIANVS n) et PAVLLVS, o) ex cuius loco vir summus, IVSTVS LIPSIVS, perperam colligit, legem

a) L. 133. ff. de Reg. iur. - b) Vlp. Lib. xiii. L. 4. pr. ff. de his quae pro non script. c) 1810. d. L. 4. §. 1. eod. d) L. 3. §. 2. ff. eod. e) d. L. 3. pr. eod. f) L. 10. L. 23. ff. de his, quae ut indign. g) Lib. 11. Ep. xvi. h) E. 5. ff. de iure codicill. i) §. 1. Inst. de codic. k) L. 54. pr. ff. de leg. 1. l) Obs. Lib. 1. Cap. 4. p. 16. m) Rec. Sent. Lib. 111. tit. 14. §. 11. n) L. 70. ff. de her. instit. o) PAVLL. Lib. v. L. 71. ff. eod.

gem nostram SCum fuisse. Erant vero captatoriae institutiones, definiente PAPINIANO, a) *non, quae mutuis affectionibus iudicia prouocabant*, veluti, si qui me honorauit, eum ego in testamento meo heredem instituam, sed *quarum conditio conferebatur ad secretum alienae voluntatis*. Quae verba egregie interpretatus vir summus, CORN. VAN BYNKERSHOEK, b) illas institutiones omnes captatorias dictas esse docet, quae eo consilio factae, vt et alteri extorqueretur pars hereditatis. Vnde perinde erat, siue quis captionem in ipsum testatorem dirigeret, veluti: QVA EX PARTE TITIVS ME HEREDEM SCRIPTVM IN TABVLIS SVIS RECITAUERIT, EX EA PARTE HERES ESTO, c) siue in personam tertii, veluti: TITIVS SI MAEVIUM TABVLIS TESTAMENTI SVI HEREDEM A SE SCRIPTVM OSTENDERIT, PROBAVERITQVE, HERES ESTO. d) vel, quas formulas vir, quem laudauit, illustris e) adiungit: TITIVS, SI ME TABVLIS TESTAMENTI SVI HEREDEM A SE SCRIPTVM OSTENDERIT, PROBAVERITQVE, MAEVIUS HERES ESTO. Item: QVA EX PARTE TITIVS SEMPRONIUM HEREDEM SCRIPSERIT, EX EA PARTE MIHI MAEVIUS HERES ESTO. Omnes istae captatoriae institutiones aequae, ac legata captatoria, (nam et haec non valuisse, CAIVS f) testatur,) pro non scriptis habebantur ex SCo paullo ante laudato. Atque inde facile intelligitur, cur PAVLLVS g) ad hoc caput tam accurate disputet de institutionibus captatoriis. Primo enim quaerit, an captatoria sit institutio, si quis ita heredem scripserit: *Qua ex parte Titius me heredem instituit, ex ea parte Maevius heres esto?* idque negat, *quia in praeteritum, non in futurum, institutio confertur*. Iam supra autem vidimus, non videri captare, qui eum, a quo honoratus sit, remunerandi causa heredem instituat. Deinde pergit: *Sed illud quaeri potest, an idem seruandum sit, quod senatus censuit, etiamsi in aliam personam captionem direxerit, veluti si scripserit: TITIVS SI MAEVIUM TABVLIS TESTAMENTI SVI HEREDEM A SE SCRIPTVM OSTENDERIT, PROBAVERITQVE, HERES ESTO?* Et respondet; *Id in sententiam SC incidere non est dubium*. Perinde enim esse diximus, siue in ipsum testatorem, siue in tertium captio directa esset. Dubia, quae hic morari lectorem possent, iam a viro laudatissimo sublata sunt.

Haec omnia pro non scriptis habentur, quia ab initio deficiunt. Sed eiusdem generis ea etiam erant, IN QUIBUS TESTATOR VOLUNTATEM SVAM POSTEA MUTAVERAT. Ea voluntatis mutatio vel in translatione vel in ademptione legati antea relicti consistit. De translatione accurate ad hoc caput disputat PAVLLVS, h) vbi eam quatuor modis fieri docet, aut *a persona in personam*, vt, si Titio legetur, quod Maevio fuerat relictum: *aut ab eo, qui dare iussus erat, vt alius det, veluti: FVNDVM, QVEM SEMPRONIO A MAEVIIO LEGAVI, TITIVS DARE DAMNAS ESTO: aut quum res pro re datur, vt pro fundo decem aurei: aut quum, quod pure legatum transfertur*

a) d. L. 70. eod.; b) De captat. instit. Cap. iv. sequ. c) L. 1. ff. de his quae pro non script. d) L. 71. pr. ff. de her. instit. e) Bynkersh. ibid. cap. vii. f) L. 64. ff. de legat. 1. g) PAVLL. Lib. v. d. L. 71. ff. de her. instit. h) PAVLL. Lib. v. L. 6. pr. ff. de adim. vel transf. leg.

fertur sub conditione, vt: *STICHVM QVEM TITIAE LEGAVI, TVM HABETO, SI NVPSERIT*. In omnibus his prius legatum adimitur, *quia nouissima voluntas seruetur*. Ita PAVLLVS distinguit, vt doceret, an legatum quocumque modo translatum pro non scripto habeatur? Responso non difficilis videtur. Pro non scripto habetur legatum prius, quia id, uti diximus, ademptum videtur. Hinc, *si id quod a Titio dederam, a Maeuio dem, quamuis esse soleant duo eiusdem rei debitores, tamen verum est, hoc casu ademptum esse legatum, quasi dixerim, ne Titius det.* a) Ex quo consequitur, vt quod de Titio antea praeceperam, pro non scripto habeatur. Ita et, *si pro fundo decem legentur, verius est, prius legatum ademptum, adeoque eatenus pro non scripto esse.* b) Ast non semper legatum huiusmodi pro non scripto erat eo sensu, vt penes heredem maneret. Nam si scripserim: *fundum quem Titio legaueram, Maeuio do lego*, nihil manet apud heredem, quamuis priori legatum ademptum sit. Nec fundus apud heredem manet, si eum primum Titio pure, ac postea sub conditione legauerim, eaque conditio extiterit. Si autem centum, quos a Sempronio legaueram, postea legem a lauoleno, centum penes Sempronium manent, idemque contingit, si pro fundo decem legem, siquidem et tunc fundum retinet heres. Haec est mens PAVLLI, dum de translatione legatorum.

Nec dubium est, quin et adempto legato intelligatur mutata voluntas: siue ipso iure, siue per modum exceptionis, siue verbis expressis, siue tacite ademptum dicatur. Et postremum hunc adimendi modum exemplis quam plurimis illustrant iureconsulti. Nam si rem legatam testator destruxerit, c) vel si eandem in aliam formam mutauerit, ita, vt ad priorem speciem reduci nequeat, nullum dubium est, quin mutata sit testatoris voluntas, eoque pertinet PAVLLI d) nostri fragmentum, quo *lana legata, vestem inde confectam; materia legata, nauem armariumve ex ea factum; nauem denique legata, eaque dissoluta, materiam aliamve nouam nauem deberi negat*. Ea enim omnia ita comparata sunt, vt ad pristinam speciem reduci nequeant, quum contra, *massa legata, scyphi inde facti recte et iure exigantur*, quia facile soluuntur in massam priorem. Eadem ademptio inde colligitur, si testator rem legatam, nulla urgente necessitate, distraxerit, e) vel si nomen, quod legauerat, exegerit, f) vel si aedes, quas Titio legauerat, eidem viuis coemerit, et quae sunt alia huius generis facta: qualia complura et TER. CLEMENS g) ad hoc caput recenset. Nam si mille, quos mihi debebat Titius, vel ipsi, vel Sempronio legauerim, ast eosdem postea vel a Titio solutos acceperim, vel ei acceptos tulerim: legatum prius pro non scripto erit, quia mutasse videor voluntatem. Ex quo porro infert TERENTIUS: *Vnde IULIANO placuit, et si debitori heres exstiterit creditor, posteaque ipse creditor decesserit, legatum exstingui: et hoc verum est, quia confusione perinde exstinguitur obligatio, ac solutione*. Hinc si Titius debitori suo Sempronio legaverit liberationem, Sempronius autem Titium heredem instituerit, isque etiam mortuo Sempronio hereditatem adierit: statim perimitur obligatio per confusionem. Quid si ergo et Titius decesserit: an tunc utile erit legatum liberationis,

a) *IBID.* §. 1. b) *IBID.* §. 2. c) *L. 65, §. 2. ff. de legat. l.* d) PAVLL. *Lib. v. l. 88. ff. de legat. 3.* e) §. 12. *Inst. de legat.* f) §. 21. *cod.* g) TER. CLEM. *Lib. XII. l. 21. ff. de liber. legat.*

tionis, quod in testamento eius exstat? Minime; quia confusione et haec obligatio pridem extincta est. Similis est tertia species a TERENTIO exposita. Titius legauerat Sempronio liberationem, sub conditione, si naus ex Asia rediisset. Heres id legatum Sempronio interuertere cupiens, debitum exigit. Expuncto nomine, naus redit ex Asia: extinctumne censebitur legatum? Negat id TERENTIUS, quia in arbitrio heredis esse non debeat, ut quandoque conditione existente, neque ipsi legatario debeatur legatum, si tum uiuat, et capere possit, neque ei, ad quem hoc commodum perueniret, si legatarius capere non possit. Sensus est, absurdum esse, conditionem ab herede occupari, eoque effici, ut existente conditione nec legatarius legatum capiat, nec ad eum perueniat id commodum, ad quem peruenire debeat, si legatarius capere non possit. At quis ille ad quem tunc istud commodum deberet peruenire? Respondet glossa: Si legatum relictum alii sub hac conditione, si legatarius capere non possit: vel dic forsan, coniuincto vel substituto. Immo tu potius intellige fiscum vel aerarium, cui legata incapacibus relicta cedebant. Absurdum enim esse ait ICTUS, in arbitrio heredis esse, vel legatario interuertere legatum, vel fisco, cui id indicaretur, si legatarius esset incapax.

Et de his quidem omnibus lex nostra cauit, ut PRO NON SCRIPTIS HABERENTUR, quae uerba ita interpretatur IULIANVS, a) quod *perinde habeantur, ac si inserta testamento non fuissent*. Quemadmodum ergo legatum, si testamento insertum non esset, apud eum, a quo relictum fuerat, permaneret: ita et pro non scriptis habita non occupantur ab aerario vel fisco, sed EA ILLI, A QUIBUS RELICTA SVNT, IVRE ANTIQVO RETINENT. Et inde est quod PLINIUS b) codicillos Aciliani, testamento non confirmatos, et pro non scriptis habendos seruaturus, eam etiam consilii sui reddat rationem: *Praesertim, quum DELATORI locus non sit. Nam si uerendum esset, ne, quod ego dedissem, POPVLVS eriperet, cunctatior forte et cautior esse deberem. Quum uero liceat heredi donare, QVOD IN HEREDITATE SVBSEDIT, nihil est, quod obftet illi meae legi, cui publicae leges (caducariae) non repugnant*. Quemadmodum deinde, si nihil in testamento de hoc legato scriptum fuisset, nec onus aliquod incubisset heredi: ita inde consequitur, ut et pro non scriptis habita sine onere in hereditate subsideant. Paucissimis tamen casibus et cum onere apud heredem remanet huiusmodi legatum, ueluti, si quis sibi aliquid, quod alii restituere a testatore iussus erat, adscripserit, c) si miles legauerit, quod pro non scripto habetur, d) si incapaci legatus fuerit seruus cum onere fideicommissae libertatis. e) Fauore enim libertatis inualuit, ut et heres, apud quem seruus remanet, eum manumittere teneatur ex fideicommissio.

Et hoc quidem ius etiamnum obtinet, illudque, *quasi antiquae beneuolentiae consentaneum, et naturali ratione subnixum intactum illibatumque custodire praecipit IUSTINIANVS, f) in omne aeuum, uti ominatur, ualiturum*. Id modo obseruandum, reuocato

Pp 2

in

a) L. 1. ff. de his, quae pro non script. b) Lib. 11. Epist. xvi. c) L. 5. ff. eod. d) d. L. 5. fin. ff. eod. e) L. 26. §. 6. ff. de fideic. lib. f) L. vn. §. 3. C. de caduc. toll.

in usum iure adcrefcendi, non semper hodie pro non scriptis habita apud heredes eosve, a quibus relicta sunt, sublidere, sed his aliquando substitutum, aliquando coniunctum collegatarium praeferri.

CAPUT V.

Ad caput legis quartum, DE CAVSSA CADVCI.

I. *Caput quartum egit de bonis, quae erant IN CAVSSA CADVCI. Eius sententia. II. Id caput omnes tenebat, praeter principem. An et Augusta legibus soluta? Causa quid hic significet? Causa testamenti, causa pignoris, causa bonorum, causa caduci. In causa caduci erat, quod relictum ei, qui post conditum testamentum vivo testatore decesserat. Nec non cuius conditio vivo testatore deficiebat. Ususfructus repetitus. Lex 23. ff. de usufr. leg. vindicata et exposita. Quae in causa caduci erant, aerarium vindicabat. Postremis temporibus fiscus quasi caduca occupabat. An iam Hadriani temporibus? Emblemata Triboniani in L. 20. ff. de hered. petit. et L. 96. ff. de legat. 1. III. Ius nouum.*

I. **H**actenus de bonis, quae pro non scriptis habentur: proxima sunt, quae olim IN CAVSSA CADVCI erant, de quibus capite sequente actum esse vel inde patet, quod de eo iure adhuc libro XIII differit VLPPIANVS a) libro X CAIVS, b) quum tamen insequentibus libris tribus idem iam de caducis agat. Sententiam vero capitibus nobis fegerit IVSTINIANVS L. vn. §. 4. C. de caduc. toll. ex qua ita illud concipimus:

Si quicumque hominum heres legatariusve vivo testatore post testamentum conditum decedat, conditione deficiat, relictum in causa caduci esto, et populo, quasi caducum defertor.

II. Primo, vt ne quis se ab hac lege exemptum putaret, his verbis vsi videntur legislatores: SI QUICVMQVE HOMINVM HERES LEGATARIVSVE. Vocabulum enim HOMO ad hoc caput interpretatus est CAIVS, c) vt, quin illud legitimum fuerit, dubitari nequeat. Quum enim in plerisque legibus poenalibus melior esset sexus feminini, quam masculini, conditio, ipsaque lex Papia Poppaea cum iis aliquando benignius, aliquando paullo durius egerit: ad hoc caput monendum duxit CAIVS, hominis adpellatione tam feminam, quam masculum, contineri. Ne quis porro et principem hominis adpellatione hic contineri putaret: eum diserte exempt, legibusque caducariis solutum fuisse docet VLPPIANVS, d) dum ad hoc ipsum caput scribit: *Principes legibus solutus est.* Quamuis enim in dubium vocare nolim ἀνοπέτυδες Principum imperium: id tamen ex hoc textu, qui de solis legibus caducariis agit, non probatur. Initio enim status monarchici principes multis libertatis simulacris deliniebant ciues

a) VLP. Lib. XIII. L. 59. ff. de cond. et demonstr. b) CAIVS Lib. X. L. 152 ff. de V. S. c) CAI. Lib. X. d. L. 152. de V. S. d) VLP. Lib. XIII. L. 31. ff. de legib.

ciues, seque legibus omnibus, aequae ac alios ciues, teneri fingebant. Si tamen sua interesse putarent, legi non parere, facile impetrabant a Senatu, sibi plane obnoxio, vt lege soluerentur. Ita lege Cincia Augustus; his ipsis legibus caducariis Caius Caligula, teste DIONE CASSIO a) soluebatur. Quo semel facta, successoribus plerumque idem honor, qui antecessoribus habitus fuerat, decernebatur, puta vt quibus legibus scriptum fuerit, ne diuus Augustus, Tiberiusue aut Claudius tenerentur, iis legibus et successores soluti essent, ceu ex notabili illo SCO in honorem Vespasiani facta adparet. b) Hinc minime videbitur mirandum, etiam Seuerum, Caracallam, Alexandrum, sub quibus Vlpianus vixit, non ipsa vi imperii, sed Senatus beneficio se legibus solutos profiteri voluisse, quum et ciuili esset ea professio, et tantumdem iuris illis daret lege solutio, quantum sibi alii principes ex aliis principiis solent arrogare. Vt autem ad Vlpianum reuertamur, postquam ille de Augusto principum priuilegio dixit, etiam de Augusta quaerit, an legibus, caducariis puta, soluta sit? respondetque: *Augusta autem licet legibus soluta non est: principes tamen eadem illi priuilegia tribuunt, quae ipsi habent.* Mira videri posset haec VLPIANI decisio. Siccine enim princeps, ipse soluendus legibus, Augustam soluere poterat? Siccine priuilegium, quo ipse alieno beneficio fruebatur, vxori impertiebatur? Sane olim id se non posse existimabant principes, quamdiu libertatis vmbra oculis ciuium obicienda videbatur. Ast vbi Romani principem ferre didicerant: non amplius Augustae opus esse existimabant indulgentia senatus, sed fingebant, principem semel legibus a senatu solutum, soluere etiam posse Augustam, quia ei et in eum omne ius suum populus lege regia detulerit. Hinc quum olim Liuiam non Augustus, sed senatus, teste DIONE, legibus quibusdam soluisset: postea ipsi principes eadem Augustis vxoribus priuilegia tribuebant, quae ipsi habebant.

Enimvero, si Augustae eodem priuilegio, quo ipsi principes, perfruebantur: quid, quaeeso, sibi vult IVNIVS MAVRICIANVS, c) dum ita ad legem nostram disserit: *Si Augustae legaueris, et ea inter homines esse deserit; deficit quod ei relictum est, sicuti D. HADRIANVS in Plotinae, et proxime Imperator in Faustinae Augustae persona constituit, quum ea ante inter homines esse desit, quam testator decederet?* Ex his verbis vir eximius IAC. GOTHOFREDVS d) colligit, Augustam his legibus non fuisse solutam. Sed praeterquam, quod iam vidimus, VLPIANVM aliud sentire, lex quoque nostra non quaerit, an Augusta caduci vel quasi caduci capax, adeoque legibus caducariis soluta sit? sed an, quod ipsi relictum, in causa caduci sit, si ante testatorem decedat? Legatum fuerat Plotinae et Faustinae: iis ante testatores mortuis, earum collegatarii portiones iure adcrefcendi exigebant; negabat fiscus, legatum illis deberi, quod in causa caduci sit: illi se non priuatarum, sed Augustarum collegatarios esse vrgebant: re ad Hadrianum et Antoninum delata, vterque pro fisco respondit, non quod Augustam, sed quod Augustae collegatarios his legibus solutos negarent. Contra ea si fingamus, Faustinae et Titio coniunctim relictum fuisse fundum

Pp 3

dum

a) Lib. LIX. p. 747. b) Gruter. Inscr. p. CCXLII. c) MAVRICIAN. Lib. II. L. 57. ff. de legat. 2. d) Comment. ad L. Iul. et Pap. p. 344.

paullo violentior semper criticis visa sit emendatio, quae nullius inuixæ codicis auctoritate, textui infarcit particulam salutarem *non*, vel *nec*. Ex mea sententia sanus est MAURICIANI textus, nec auctorem secum pugnare puto, dummodo recte intelligatur. *Licet*, inquit, *testatori repetere legatum vsusfructus*, eo effectû, *ut etiam post capitis deminutionem deberetur*. Non itaque haec verba modum repetendi innuunt, quasi palam hac formula legatum vsusfructus repetere liceret, sed effectum, ut repetitum etiam post capitis deminutionem debeatur. Pergit MAURICIANVS: *Et hoc*, (puta, quod vsusfructus repetitus etiam post capitis deminutionem debeatur,) *nuper Imperator Antoninus ad libellum rescripsit, tunc tantum constitutioni locum esse*, si non expresse et palam in fraudem legum repetatur, sed tacite, id est, *quum in annos singulos relegaretur*. Ita MAURICIANVS secum non pugnat. Ast pugnat tamen cum VLPIANO. Quasi vero pugna sit inter aevi diuersi iureconsultos, et eam Antonini Pii constitutionem, cuius MAURICIANVS meminit, mutare non potuerint Principes insequentes. Quod Antonini aetate prohibitum adhuc erat, id sane facile postea vel nouis principum constitutionibus, vel tacite inualescente contraria consuetudine, permitti potuit.

His casibus bona in caussa caduci erant. De iis vero cautum fuerat lege nostra **VT QUASI CADUCA POPULO DEFERRENTUR**. Consultum Augustus voluerat aerario, et hinc quasi caduca populo, cuius aerarium erat, deferri iusserat. Aerarium temporibus saltim Augusti caduca omnia occupasse, testis est TACITVS, a) qui Augustum refert sanxisse, *ut si a priuilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium, POPVLVS, vacantia teneret*. Idem obtinuisse sub Traiano et Hadriano, docent PLINIVS, b) MAURICIANVS c) et PAVLLVS, d) qui aliquoties mentionem faciunt bonorum, quae quis capere nequeat, ad aerarium delatorum. Primus, quae antea aerario inferebantur, fisco addixerat Antoninus Caracalla, de quo VLPIANVS: e) *Hodie ex constitutione IMP. ANTONINI omnia caduca FISCO vindicantur, sed seruato iure antiquo liberis et parentibus*. Nec est, quod vel fidem VLPIANO abrogemus, vel eius textum cum CYRACIO ideo sollicitemus, quod iam IULIANVS f) Hadriani temporibus fisco cessisse caduca testetur. Tribonianum enim, eiusue socios, ex instituto suo, pro aerario ibi fiscum reposuisse, vel inde patet, quod aliquando, vno loco praeteruiso, alterum mutauerint, aliquando in eadem paene periodo et aerarium reliquerint, et fiscum reposuerint pro aerario. Sic in L. 13. pr. ff. de iure fisc. legimus, *Edicto D. Traiani, quod propositui, significatur, ut, si quis, antequam caussa eius ad AERARIVM deferatur, professus esset, eam rem, quam possideret, capere sibi non licere, ex ea partem FISCO inferret, partem ipse retineret*. Ea manum Triboniani produunt, quae priore colo vocabulo AERARIVM pepercit, posteriore, illo expuncto, rescripsit: FISCVM. An vero dubitemus, quin idem in textibus VLPIANI factum sit?

III. Haeste

a) Lib. III. Ann. cap. xxv. b) Lib. II. Epist. xvi. Lib. IV. Epist. xii. et Paneg. cap. xlii. c) L. 15. §. 1. ff. de iur. fisci. d) L. 13. princ. ff. eod. e) Fragm. tit. xvii. §. 11. f) L. 22. §. 6. ff. de her. pet. it. L. 96. §. 1 ff. de legat. 1.

III. Hactenus de ipso capite legis nostrae. Id autem mutationem aliquam sub Nerone passum est, SC, (si recte vidit MIRILLIVS a) Trebelliano, quod legata et fideicommissa, quae viuo testatore deficiant, apud eos, a quibus relicta erant, manere voluit. b) Deinde idem caput vna spongia deleuit IVSTINIANVS, c) dum ea omnia, quae olim in causa caduci esse dicebantur, aequae ac pro non scriptis habita, apud eos manere voluit, a quibus relicta fuerant, vel apud eos qui fideicommissio erant grauari, nisi et in hunc casum eos vel substitutus vel coniunctus antecederet. Addidit etiam, vt his omnibus ea portio accresceret cum onere, siue illud in faciendo dandoue, siue in modo, siue in conditione consisteret. Quo iure etiam num vtimur.

CAP V T VI.

Ad Capita V. VI. et VII.

DE CADVCIS.

I. *Sequitur doctrina de caducis. De iis non vnum, sed tria capita in hac lege existisse, probatur. Eorum sententia profertur. II. Caduca erant, quae mortuo testatore ante apertas tabulas deficiebant. Non tamen si deficeret heres ex asse. L. 68. ff. de her. inst. explicata. Tabulae quando dicerentur apertae? Pereger factus quis videatur? Peregri, peregre, peregre. L. 81. ff. de adqu. vel omitt. her. et L. 49. ff. de legat. 2. expostitae. III. Caelibi vel alii incapaci relictum caducum fiebat. An et quod Latino Iuliano relictum? Seruo hereditario instituto ex cuius persona aestimata capacitas? L. 55. ff. de legat. 2. explicata. Quibus casibus haec fiscus ceperit? IV. Ob conditionem deficientem id, quod relictum erat, caducum fiebat. An conditio heredi adscripta ad substitutum quoque pertineat? V. Ius nouum.*

I. **T**ertium bonorum genus, de quo lege caducaria cautum fuerat, sunt CADUCA *reptios* dicta, id est, quae mortuo testatore ante apertas tabulas deficiunt. De his permulta exstant VLPIANI, TER. CLEMENTIS, PAVLLI et CAII fragmenta, ex quibus manifestum est, caput de quasi caducis proxime excepisse doctrinam de caducis. Non autem vnum cum superiori hoc fuisse caput, vel ex eo adparet, quod de quasi caducis a CAIO actum libro x, de caducis libro xi. xii et xiii, ex quo librorum numero simul colligimus, totidem fuisse de caducis capita, maxime, quum de aliis caducis libro xi. de aliis, sequentibus agat. Quamobrem ductu VLPIANI d) et IVSTINIANI e) tria illa capita ita concipimus:

CAP. V. *Si heres pro parte, legatariusue, quibus pure vel in certum diem hereditas legatumue relictum erit, post mortem testatoris ante apertas tabulas testamenti decedet, vel pereger fiet, ea hereditatis pars legatumue caduca sunt, populoque deferuntur.*

CAP. VI.

a) Obseru. Lib. vii. cap. xxii. b) L. 26. ff. de her. instit. L. 60. ff. de legat. 2. c) L. vn. § 4. C. de caduc. toll. d) Fragm. tit. xvii. e) L. vn. § 2. C. de caduc. toll.

CAP. VI. *Siue caelibi, vel alteri cuius, plus, quam ex H. L. licebit, relictum erit, et id caducum esto, populoque vindicator.*

CAP. VII. *Siue heres legatariusue post mortem testatoris ante euentum conditionis deficiat, hereditas legatumque caduca sunt, populoque deferuntur.*

II. Primum itaque casum, quo hereditas legatae caduca fiebant, ita expressimus: SI HERES PRO PARTE LEGATARIUSVE, QUIBUS PURE, VEL IN DIEM CERTVM HEREDITAS LEGATVMVE RELICTVM ERIT, POST MORTEM TESTATORIS DECEDET, VEL PEREGER FIET. Intelligenda lex DE HEREDE PRO PARTE. Nam ex asse institutus non solum, quandocumque vellet, hereditatem recte adibat, sed et, si ante aditionem deficeret, eam hereditatem non ad fiscum, sed ad heredes ab intestato deuolvebat a) Hinc PAVLLVS b) ad hoc caput eleganter quaerit, *quum solus seruus heres institutus sit, an sicut licet vno tempore omnium dominorum iussu adire hereditatem, ita et separatis temporibus singulorum iussu recte adeat?* Species bellissima, et cuius occasione quaestionem non vnam tractasse videtur iureconsultus. Titius Stichum, commuem Iuolenti, Caii et Maeuii seruum heredem ex asse instituerat. Non poterat Stichus, nisi dominorum iussu, adire. Iubebat Iuolentus: Caius et Maeuius sibi amplius deliberandum putabant. Sticho itaque iussu Iuolenti hereditatem non totam, sed pro parte adeunte, quaestio incidebat, an ea aditio pro parte rata sit, et an is postea et Caii et Maeuii iussu reliquas hereditatis partes separatim adire queat? Adfirmabat id PAVLLVS, addita ratione: *Nam quia seruus saepius adit, non ex testamento, sed ex IURE DOMINORVM venire utilitatis causa videtur, ne alterius festinatione alterius ius laedi videatur.* Hinc perinde erat, ac si non vnus ex asse, sed linguli Stichi domini pro parte domini instituti fuissent. Ex eo altera nasci poterat quaestio, quae praecipue ad hoc caput pertinet, et a Triboniano videtur omissa, an Caio et Maeuio ante apertas tabulas extinctis caducae eorum portiones essent, et a fisco vindicarentur? Quamuis vero hic nihil lex definiat, et ex eodem principio, quod seruus non tam ex testamento quam ex dominorum iure veniat, consequi videatur, vt partes illae tanquam deficientes fisco cedant: benigniorem tamen sententiam praeualuisse putauerim, partim quod portio nulla vere deficeret, deficiente non herede, sed heredis domino: partim quod istud principium *utilitatis tantum causa, et ne alterius festinatione alterius ius laederetur*, receptum, in odium coheredum non erat detorquendum.

Lex itaque ad solos pro parte institutos heredes, nec non ad LEGATARIOS pertinebat, siue HEREDITAS LEGATVMVE IIS PURE, siue IN DIEM CERTVM RELICTVM esset, modo POST MORTEM TESTATORIS ANTE APERTAS TABULAS DECESSISSENT. Heres enim tunc nihil trans mittebat, quia nondum adire potuerat: nec legatarius, quia dies legatorum pure vel in diem certum relictorum demum ab apertis tabulis cedebat: nec is cui sub conditione vel in diem incertum aliquid relictum fuerat, quia huiusmodi legati dies existente demum conditione vel die cedebat: vti

a) L. 80. ff. de adqu. hered. b) PAVLL. Lib. v. L. 68. ff. de adqu. vel omitt. her.

ad primum legis caducariae caput plenius notauimus. Additur: **POST MORTEM TESTATORIS**. Nam quod defecerat iam ante conditum testamentum, *pro non scripto*; quod post illud ante mortem testatoris, *in causa caduci erat*. Sed et sequentia verba: **ANTE APERTAS TABULAS** non sine ratione adiecta sunt. Iis enim apertis, hereditas statim poterat adiri, et semel adita transmittebatur ad heredes, multoque magis legatum, cuius dies ab apertis tabulis cedebat, statim transmittebatur. Inde est, quod veteres tanto cum adparatu ad hoc caput differuerint de aperiendis tabulis. Quum enim quaereretur, si duo essent exempla tabularum, an, alterutro patefacto, apertae videantur tabulae? **VLPIANVS** interesse ait, vtrum alterutrum, an vtrumque sit authenticum. Priore casu, exemplo aperto, nondum apertum esse testamentum: a) posteriore sufficere, si alterutrum fuerit patefactum. b) Quumque porro dubitaretur, an testamentum sua natura apertum, pro aperto habendum sit, idem **VLPIANVS** c) id quoque adfirmat, nec referre scribit, (puta quod ad ius accrescendi,) a quo apertum sit. Idem d) eleganter quaerit, quid iuris sit, si tabulae non essent, veluti si exustae sint, vel ab herede alioque supprimantur? respondetque, *futurum esse, ut subueniri legatariis debeat*, si nimirum aliunde constet, quid quantumque iis relictum sit? Praeter haec **CAIUS** e) monet, codicillos aequae ac tabulas secundas, (id est, in quibus substitutiones scriptae erant, quas tabulas secundas dici consueuisse iam **BRISSENIUS** obseruauit,) testamenti vel tabularum principalium partem obtinere. Ex quo sequebatur, vt, iis apertis, dies legatorum cederet, etiamsi codicilli nondum essent aperti; adeoque et substitutiones saluae essent, etiamsi tabulae secundae nondum fuissent apertae.

Ita ex lege nostra dies legatorum pure vel in diem certum relictorum cedebat ab apertis tabulis, et, quod ante earum aperturam deficiebat, id aerario vel fisco deferebatur. Quum vero vsusfructus non transiret ad heredes, eiusque legati dies cederet, ab adita hereditate; facile patet, ad hoc legatum ius illud non pertinuisse. Magis autem dubitabatur de seruitutibus praedialibus, quando earum dies cederet? **PAVLLVS** f) videtur existimasse, huius quoque legati diem cedere ab adita hereditate eamque sententiam adoptauit vir summus, **IAC. CUIACIUS**. g) At ex **MARCELLO** h) tamen verosimilius est, diem legatae seruitutis statim a morte testatoris cessisse. Quam in rem quae a **BACHOVIO**, i) et **WISSENBACHIO**, k) viris clarissimis, disputentur, repetere nolumus, sed id tantum obseruamus, eandem quaestionem tractasse videri **VLPIANVM**, l) dum ad hoc caput de seruitutibus praedialibus egit, ex quo tractatu tamen non nisi paucissima haec verba Tribonianus decerpfit: *Ius cloacae mittendae seruitus est*.

• Aerarium itaque occupabat iis relictis, qui ante apertas tabulas post conditum testamentum **DECESSERANT**. Quid vero si coheredes sibi inuicem fuissent substituti?

Qq 2

Fin.

a) **VLPIANVS** Lib. XIII. L. 12. ff. testam. quemadm. aper. d) **IDEM** Lib. XIII. L. 10. pr. ff. eod. c) **IDEM**, d. L. 10. §. 1. ff. eod. d) **IDEM**, d. L. 10. §. 2. ff. eod. e) **CAIUS** Lib. XI. L. 11. ff. eod. f) L. vit. comm. praed. rust. et vrb. g) **Obs.** Lib. I. cap. XXIII. h) L. 3. ff. de seru. legat. i) Vol. II. Disp. XIII. th. VII. k) Ad tit. ff. de seru. leg. Thef. I. l) **VLPIANVS** Lib. XIII. L. 7. ff. de seru.

Fingamus Caium et Titium heredes fuisse scriptos, addita substitutione, vt si alteruter heres non sit, alter heres esset: fingamus, mortuo testatore Titium adiiisse, Caium repudiassse suam partem, tunc sane quaestio oriri potuit, an Titius sine noua aditione partem Caii deficientem acquirat? Eleganter respondet VLPIANVS: a) *Totiens videtur heres institutus etiam in causa substitutionis adiiisse, quotiens acquirere sibi possit: nam si mortuus esset, ad heredem non transferret substitutionem.* Poterat itaque Titius etiam Caii partem sine noua aditione acquirere, quia acquirere sibi poterat. Ast si eum, antequam Caius repudiaret, decessisse ponamus: heredes Titii partem Caii repudiatam non cepissent, etiamsi Titius iam suam partem adiiisset.

Nec minus caducum fiebat, quod ei fuerat relictum, qui post mortem testatoris ante apertas tabulas PEREGER FACTVS erat. Ita enim rem exprimit VLPIANVS, b) non, vt editiones vulgares praeferunt, *peraeget*, nec, vt CUIACIVS mallet, *peregrinus*. Probum enim et antiquum est *τὸ πηρεger*, aequae ac *celeber*, *acer* et similia. Argumento sunt non solum aduerbia *peregre* et *peregri*: c) sed et accusatiuus vetus *peregre* quo adhuc vsus est AVSONIVS, d) dum scripsit: *Nedum me PEREGREM existimes.* Pereger autem fiebat deportatus, vel cui aqua et igni fuerat interdictum. Is enim *ad peregrinitatem redigi dicitur* SVETONIO e) et VLPIANO, f) quia iura ciuitatis omnia amittebat, adeo, vt et togae iure careret, teste PLINIO. g) Quidquid ergo ei pure vel in certum diem relinquebatur, fiebat caducum, tanquam si heres vel legatarius ante apertas tabulas decessisset. Quod sub conditione fuerat testamento datum, non statim perimebatur, quia ante existentem conditionem poterat in ciuitatem restitui. Quid vero si heres tempore conditi testamenti in hostium potestate esset, ibique decessisset? Tunc sane pars ei relicta non cedebat fisco, sed tanquam non scripta in hereditate subsidebat, etiamsi mortuo testatore ante apertas tabulas decessisset, quia ex lege Cornelia fingebatur ipso captiuitatis momento mortuus esse. h)

His casibus autem EA HEREDITATIS PARS LEGATVMVE CADVCA ERANT, POPVLOQVE DEFERERANTVR. Non itaque caduca subsidebant in hereditate, nec accrescebant coheredi vel collegatario, sed aerario vindicabantur, cuius iura deinde fiscum inuasisse diximus. Quid vero si res legata periisset? Tunc non plus capiebat aerarium, quam ipse legatarius, si viueret, accepisset. Quam in rem elegans est PAVLLI i) ad hoc caput tractatio. *Mortuo boue, inquit, qui legatus est, neque corium neque caro debetur.* Quamuis enim alioquin nostrum etiam sit, quod e re nostra superest: k) aliud tamen in legatis obtinet, quod rei interitu exstinguitur: vt adeo nec ad aerarium vel fiscum inde quidquam perueniat. Quaerit deinde PAVLLVS: l) *An si Titio frumentaria tessera legata sit, et is decesserit, legatum exstinguatur?* Erant autem *tesserae frumentariae*, Graecis *καλάμιοι* vel *ψῆφοι*, signum, quo quisque exhibito frumenti mensuri portionem tesserae illi inscriptam, principis liberalitate accipiebat, et vnde diribitores

a) VLPIANVS, Lib. XIII. L. 31. ff. de acqu. vel omitt. her. b) Fragm. tit. XVII §. 1. c) Voss. Analog. Lib. IV. cap. XX. d) Epist. XVII. ad Symmach. e) Claud. Cap. XVI. f) L. 10. §. 6. ff. de in ius voc. g) Lib. IV. Epist. XI. h) L. 4. §. 1. ff. de his quae pro non script. i) PAVLLVS, Lib. V. L. 49. ff. de legat. 2. k) L. 49. §. 1. ff. de rei vind. l) IB. d. L. 49. §. 1. ff. de leg. 2.

tores frumenti tesserarii dicebantur, de quibus quaedam CUIACIUS, a) HADR. TYR-
NEBUS, b) PETITVS c) et viri docti ad PERSIVM, d) quae hic non repeto: id
tamen addere visum, tesserarum illarum venditionem etiam in marmoribus memorari,
si recte legit REINESIUS e)

HIC SEPTIMUM. DECIMUM.

FRUMENTVM. PVBLICVM.

ACCEPIT.

SEXTVM. DECIMUM. VENDIDIT.

Plura de tesseris frumentariis habent IAC. GVTHER. f) LIPSIUS, g) IAC. GO-
THOFR. h) et VINC. CONTAREN. i) Id modo obseruo, tesseram non ita lega-
tam intelligi, ac si testator suam tesseram, quam beneficio principis acceperat, legare
alii potuerit: (personale enim erat beneficium, quod non magis ac aliae principum
liberalitates in heredes transmittebatur:) sed solebant testatores heredem damnare, vt
alicui tesseram huiusmodi compararet, vel, si id non posset, eius praestaret aestimatio-
nem. Hinc aliquoties huiusmodi legatorum vel fideicommissorum mentio fit in iure
nostro: *Heres libertis meis tesseram frumentariam emito.* k) *Seio tesseram frumenta-
riam comparari volo post diem trigesimum a morte mea.* l) *Liberta meo tribum emi iubeo:*
m) nam et inde tribules commoda et liberalitates principales consequantur. Quae-
rit itaque PAVLLVS, ad quem iam redeo, an eiusmodi legatum tesseræ frumentariae,
decedente legatario, extinguatur? Idque negat, quia *cui tessera vel militia legatur, ei
aestimatio videatur legata.* Quod adeo verum est, vt, si legatarius frumentariam tesse-
ram ex causa lucratiua habere coepisset, pretium tamen tesseræ praestandum videre-
tur, quia tale legatum vel fideicommissum magis in quantitate, quam in corpore con-
sisteret. n) Vnde et SCAEVO LA, legata tribu, non modo tribus aestimationem, sed et
commodorum et liberalitatum principalium, quas legatarius ex eadem tribu vsque in
diem mortis suae consequatur fuisse, deberi, docet. o) Ex quo facile patet, defi-
ciente ante apertas tabulas legatario, aerarium etiam vel fiscum frumentariae istius
tesseræ aestimationem ab herede petere potuisse. Bella quoque tertia PAVLLI p)
quaestio, an si rem, quae in commercio non est, testator reliquerit, legatum extingua-
tur? Interesse ait, resne in commercio legatarii sit, an in nullius. Si nec in legatarii
nec in vllius commercio sit, nullum esse legatum, cum FRISCO FVLGINIO statuit,
quamuis ita vtilliter legari olim existimauerit C. TREBATIVS TESTA. Sin quis here-
dem suum eum fundum, cuius commercium ipse non habuit, dare iussit ei, qui eius
commercium habet, Proculo putat assentiendum, qui huiusmodi legatum deberi, et
vel rem, si in bonis testatoris fuerit, vel aestimationem eius peti posse, docebat.
Quemadmodum idem et in stipulationibus obtinet, si quis mihi rem commercio suo

Qq 3

exem-

a) Obs. Lib. vi. cap. xxxiii. b) Aduers. Lib. xix. cap. xxvi. c) Var. Lect. Lib. i. cap. viii. d) Sat. v.
73. e) Inscr. Class. xv. 12. f) De Offic. Dom. Aug. Lib. ii. cap. xi. g) Elect. Lib. i. cap. viii. h)
Ad Cod. Theod. Lib. xiv. tit. xvii. de annon. ciuic. et pane gradil. p. 241. Tom. v. i) Tractatu singulari
de re frumentaria. k) L. 52. §. 1. ff. de iudic. l) L. 27. pr. ff. de legat. 2. m) L. 35. pr. ff. de legat. 3.
n) L. 27. pr. ff. de leg. 2. o) D. L. 35. pr. ff. de legat. 3. p) PAVLL. Lib. v. d. L. 49. §. 2. 3.

disceptabatur tractantibus de capacitate, heredisne an defuncti persona, an neutrius, spectanda esset? *Et post multas varietates demum placuit, ut, quia NULLVS SIT DOMINVS, in cuius persona de capacitate quaeri possit, sine ullo impedimento legatum acquireret hereditati, atque ob id omnimodo ad eum pertineret, quicumque postea heres exstiturus sit, secundum quod accipere possit, reliqua autem pars ad eos, qui iure vocentur, veniret.*

Id omne, de quo diximus, lex nostra CADVCVM ESSE, POPVLOQVE VINDIGARI IVSSERAT. Omnia enim quasi caduca et caduca olim in aerarium posteaque in fiscum principis, illata fuisse, haut semel monuimus. Huic ergo locus fuisse videtur, etsi heres vel legatarius incapax rem se vsucepisse adfirmabat. Id enim mihi colligere posse videor ex fragmento PAVLLI: a) *Constat eum, qui testamentifactionem habet, pro herede usurpare posse.* Quum itaque cum incapace non esset testamentifactio: is nec pro herede nec pro legato vsucapiebat. Nam *et legatorum nomine nemo potest vsucapere, nisi is, cum quo testamentifactio est, quia ea possessio ex iure testamenti proficiscitur, inquit IAVOLENVS.* b) Et: HERMOGENIANVS: c) *Pro legato vsucapit, cui RECTE legatum relictum est: sed et, si NON IURE legatum relinquatur, vel legatum ademptum est, pro legato vsucapi post magnas varietates obtinuit.* VBI RECTE relictum dicitur, quod relictum capaci, NON IURE relictum, quod non ea forma, quam leges requirunt, relictum, quemadmodum iniustum vel non iure factum vocatur testamentum, cui externae iuris sollemnitates defunt. d) Incapax ergo, quod sibi relictum fuerat, nec pro herede, nec pro legato vsucapiebat: aut qui ex testamento non iure facto, vel ex codicillis testamento non confirmatis ceperat, eum vsucapere posse, post multas varietates demum obtinuit. Deinde fiscus non praeferebatur incapaci instituto, si hereditas non soluendo esset. Quum enim *capere* in tota hac lege cum effectu accipiatur, neque is *capere* videatur, qui sit restitutus: e) istius sane nullum lucrum erat, quod fiscus praeriperet, cui adita hereditate creditores bona omnia hereditaria adimebant. Bona autem semel auctoritate iudicis possessa a creditoribus vendebantur, praeter statuas in publico positas. Has enim *bonis distractis eius, cuius in honorem positae erant, non esse emtoris bonorum, sed aut publicas, si ornandi municipii causa positae essent, aut eius, cuius in honorem positae erant, et nullo modo detrahi posse, ex FVFDIO obseruat PAVLLVS.* f) Ex quo et CAII fragmentum intelligitur. Quum enim Titius obaeratus Maeuium incapacem instituisset, et bona eius a creditoribus possessa venirent: creditores, perfecta venditione, sed bonis nondum traditis, seruum manumiserant: quaerebatur, an libertas rata sit? Sane si heres manumisisset, nihil egisset ob legem Aeliam Sentiam. Aut quum ipsi creditores, qui bona vendiderant, seruo donassent libertatem: CAIVS g) ad hoc caput respondet: *Eum, qui venierit, venditor, et promissor, quem promiserit manumittere potest.* Quamuis enim seruus cum reliquis bonis esset venditus, vel promissus bonorum emtori, neque dubitari posset, quin hic aduersus venditores vel promissores recte ageret in id, quod interesset: ante traditionem tamen venditores vel promissores per-

a) PAVLL. Lib. v. L. 4. ff. pro herede. b) L. 7. ff. pro legato. c) L. 9. ff. eod. d) L. 1. ff. de iniurto. rupt. irr. test. e) L. 71. pr. ff. de V. S. f) PAVLL. Lib. v. L. 29. de reb. auct. g) CAIVS. Lib. xii. L. 18. ff. de manumiss.

seuerabant domini, et ideo manumittendo libertatem seruo hereditario iure praeſtabant, vti reſcripſit ALEXANDER Imperator. a) Haec ſunt, de quibus occasione huius capituli ſexti diſputarunt interpretes: iam reliquum eſt, vt ad ſeptimum progrediamur.

IV. Hoc ſeptimo capite tertius caſus, quo caduca fiebant, ita deſcribitur: **SIVE HERES LEGATARIVSVE POST MORTEM TESTATORIS ANTE EVENTVM CONDITIONIS DEFICIAT.** Relictum aliquid fuerat vel pure, vel ſub conditione, vel in diem, eumque vel certum, vel incertum. Si quod pure, vel in diem certum relictum, poſt aditam hereditatem apertasue tabulas deficeret, id fiſcum non reddebat locupletioſiorem, quia hereditas adita, legatumue, ad heredes transmittetur. Sin ſub conditione, vel in diem incertum, qui pro conditione erat, b) aliquid relinqueretur, fiſcus illud occupabat tanquam caducum, modo heres legatariusue, ante conditionis euentum, vel ante exiſtenteſ diem defeciſſet, quia antea dies huiusmodi legati non cedit. c) Hinc CAIVS d) reſert, quum in teſtamento expreſſum eſſet: **TITIO, SI VOLVERIT, DO LEGO:** id legatum Proculo conditionale viſum eſſe, Titiumque illud ad heredes non tranſmiſiſſe, niſi ipſe, ſe velle, viuis declarafſet. Idem e) alio loco hanc ſpeciem tractat. Titius libertatem legauerat Stichum, ſub conditione, **SI REDDIDERIT RATIONES.** Reddiderat, ſed nondum reſtituerat reliqua: quaerebatur, an et id ad conditionis euentum pertineret? Adfirmat id CAIVS, ſimulque quaerit, ſi ita legatum fuerit: **STICHVS, QVVM RATIONES REDDIDERIT, CVM CONTUBERNALI SVA LIBER ESTO,** an Stichum ante conditionis euentum mortuo, contubernalis eius ad libertatem adſpiret? Id quoque adfirmat CAIVS, ex ea ratione, quod duplex id videatur legatum, et non vtrique, ſed Stichum, conditio reddendarum rationum iniuncta fuerit. Aſt IVLIANVS tamen cenſebat, magis videri hoc caſu vtrique eam conditionem adſcriptam, ac proinde contubernalem, ſi Stichus nulla reliqua habuerit, ſtatim liberam fieri poſſe: ſin habuerit, eam non niſi numerata ea pecunia, quam tamen e peculio ſuo dare nequeat, libertatem conſequuturam. Quae ſane Iuliani decifio rationi conſentanea quam maxime videtur. Quamvis enim non a contubernali, ſed a Stichum rationes reddi iuſſiſſet teſtator: noluerat tamen contubernalem liberari, niſi redditis rationibus, eique adeo hanc conditionem non minus, quam Stichum, adſcripſerat. Haec occasione legis noſtrae diſputauit CAIVS, vt, quid ſit **ANTE EVENTVM CONDITIONIS DEFICERE;** eo facilius intelligeretur. Quem in finem etiam alio loco f) eleganter obſeruat, ſi ſub conditione inſtituto heredi alius ſit ſubſtitutus, hunc *pure inſtitutum intelligi, niſi conditio eadem diſerte repetita ſit.* Ex quo ſequitur, vt Titio herede ſcripto, ſi nauis ex Aſia redierit, eique ſubſtituto Maeuio, hic defuncto ante nauis reditum Titio, hereditatem adire, et aditam, excluſo fiſco, ad heredes tranſmittere potuerit, etiamſi nauis ex Aſia numquam redierit.

V. Et

a) L. 3. C. de his qui a non dom. b) L. 75. ff. de cond. et dem. c) L. vn. §. 12. C. de cad. roll. d) CAI. Lib. XIII L. 69. ff. de cond. et dem. e) CAIVS. Lib. XIII. L. 31. ff. de ſtat. lib. f) CAI. Lib. XIII. L. 73. ff. de hered. inſt.

dis vel legatarii acceleratam, id quod relictum erat, ex rescripto Antonini Pii; a) ob nomen a testatore inductum ex rescripto Marci Aurelii Antonini; b) ob nuptias tutoris cum pupilla ex SC. Antonini eiusdem et Commodi temporibus facto; c) ob matrimonium cum muliere prouinciali initum, d) et delatum testatoris nomen ex rescriptis Seueri et Antonini; e) ob expilatam hereditatem ex rescripto Antonini Pii, f) ob celatas denique testamenti tabulas ex constitutione IUSTINIANI g) eripitur. Ex ipsa tamen lege nostra est, quod hereditas legatumue ei tanquam indigno eripiebatur, qui tacitam fidem in fraudem legis testatori accomodauerat: h) de quo iure plura infra ad caput huius legis x dicemus. Iam id obseruamus, eam fideicommissi taciti poenam Senatusconsulto etiam ad eos esse porrectam, qui fidem suam in fraudem legis Falsidiae clam accommodassent. Id enim PAPIANVS i) et CAIVS k) diserte testantur.

Ceterum de his lex nostra cauit, vt POPVLO DEFERRENTVR. Aequae igitur ac caduca aerario, posteaque fisco, vindicabantur. Hinc in legibus, quae ad bona ereptitia pertinent, frequentissimae sunt phrasae: *Fisco locus est*: l) *Bona ad fiscum uenient*: m) *Fiscus cum suo onere succedit*, n) quamuis in lege 6, quae MARCELLI est, Tribonianus ex suo instituto *fiscum pro aeriaria* videatur reposuisse, siquidem MARCELLVS Caracallae imperium, sub quo fisco huiusmodi bona vindicari coeperant, non attigit. Quemadmodum autem aerarium vel fiscus caduca non semper cepit: ita nec semper in bonis ereptitiis exclusit eos, a quibus relictæ fuerant. Testis est IUSTINIANVS, o) qui, ubi de bonis ereptitiis agit: *Quae autem, inquit, antiquis legibus dicta sunt de his, quae ut indignis auferuntur, et nos simili modo intacta seruamus, siue in nostrum fiscum, siue in alias personas perueniant*. Et VLPIANVS: p) *Lege nobis acquiritur, uelut caducum, uel ereptitium ex lege Papia Poppaea*. Indigni itaque semper hereditate vel legato excidebant: sed non semper id lucrum aerarium vel fiscus interceptabat, uerum aliquando illud subsidebat in hereditate, uel coheredi accrescebat, uti accurate docuit SCIPIO GENTILIS. q) Ita sane, excusante se tutore testamentario, r) legatario celante tabulas, s) ortaue inter hunc et testatorem inimicitia capitali, t) id quidem, quod relictum fuerat, tanquam indignis uidebatur auferendum, sed ita, ut non aerarium uel fiscus id occuparet, sed uniuersum in hereditate subsideret. Similiter, si vnus ex affe heres, tanquam indignus, priuandus erat, res ad causam intestati rediisse uidetur. Sed haec quidem non ad regulam, uerum ad exceptionem pertinent. Quaecumque enim bona ereptitia leges non diserte deferunt certis personis, ea ordinarie populo, uel iure nouo fisco summi imperantis, deferuntur.

III. Iungimus huic capiti octauo nonum, quod de bonis vacantibus egisse, ex fragmentis TER. CLEMENTIS u) et CAII x) liquido constat: Ex his autem et L. VII. §. 5. C. de caduc. toll. tale hoc caput fuisse discimus:

a) L. 3. ff. eod. b) L. 12. L. 16. eod. c) L. 2. §. 1. eod. iunct. L. 36. L. 62. ff. de R. N. d) L. 3. §. 1. ff. eod. e) L. 1. ff. eod. f) L. 6. eod. g) L. 24. C. de legat. h) L. 37. ff. de acqu. heredi. i) L. 11. ff. de his, quae ut indign. k) L. 23. ff. eod. l) L. 2. §. 1. ff. eod. m) L. 6. L. 17. eod. n) L. 16. §. 2. eod. o) L. VII. §. 12 C. de caduc. toll. p) Fragm. tit. XIX §. XVII. q) De iure aderefc. cap. x. r) L. 5. §. 2. ff. de his, quae ut indign. s) L. pen. C. de legat. t) L. 9. ff. de his, quae ut indign. u) TER. CLAM. Lib. xv. L. 16. ff. de opt. leg. x) CAI. Lib. XIII. L. 14. ff. de suis et legit. her.

*Si ante aditam hereditatem agnitumve legatum per damnationem, finendi modo, vel per praeeptionem relictum heres legatariusve decedat, siue heres legatariusve ius suum omit-
tat repudietue, hereditas legatumue, seu vacantia, populo vindicantur, neue heredibus
deferuntur.*

IV. BONA VACANTIA diuersimode dicuntur. Proprie eo nomine veniunt eorum bona, qui sine herede decedunt, STRABONI a) ἀδόσφορα, CONSTANTINO HARMENOPVLO b) ἀκληρονόμητα dicta. Deinde et ipsa caduca vacantia adpellat TAGI- TVS, c) vbi custodes, id est, delatores ideo praemiis lege Papia Poppaea inductos ait, *ut si a privilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium populus VACANTIA teneret;* Vbi recte addit MURETVS: *Vacantia, deficientia, CADUCA.* Denique lex Papia Poppaea hoc vocabulum non solum ad legata produxit, sed et omnia vacantium nomine complexa est, quae heres legatariusve vel nolunt, vel non possunt capere post apertas tabulas. Dupliciter itaque accidit, vt bona ex hac lege fiant vacantia. Causam primam ita lex exprimit: **SI ANTE ADITAM HEREDITATEM AGNITVMVE LEGATVM HERES LEGATARIVSVE DECEDET.** Si ante apertas tabulas heres legatariusve decesserat, illa quae ei testamento destinata fuerant, *caduca*: fin post apertas tabulas, sed ante aditam hereditatem vel agnitum legatum; *vacantia* dicebantur. Et sane hereditatem non aditam non transmitti, hodieum expediti iuris est. Sunt tamen quaedam causae exceptae. Nam primus suus heres, quum viuo quodammodo patre dominus aestimetur, et quasi ipse sibi heres videatur existere, d) non aditione demum hereditatem adquiret, sed ipso iure heres est, hereditatemque, etiam non aditam, ad quosuis heredes suos extraneosque transmittit. e) Quam primam exceptionem ita ad hoc legis nostrae caput eleganter expressit CAIVS: f) *In his heredibus aditio non est necessaria, quia statim ipso iure heredes sunt.* Deinde et sui iuris liberis idem beneficium eatenus concessum est a THEODOSIO et VALENTINIANO Imp. g) vt hereditatem sibi relictam saltem in descendentes transmittere possent. Praeterea et heres extraneus, qui intra tempus deliberandi decessit, id, quod ex anno reliquum est, ex constitutione IVSTINIANI h) in heredes suos transmittit, ita, vt et hi ante elapsum istum annum hereditatem adire, sibi que acquirere possint. Reliquis casibus hereditas per cretionem vel pro herede gestionem nondum adquisita, vel nondum petita bonorum possessio ad heredes suos non transmittebatur, idque manifesti atque euidentis iuris esse aiunt DIOCLETTIANVS et MAXIMIANVS A A. i) Quidquid autem hoc modo non transmittebatur, id sub nomine bonorum vacantium fiscus occupabat.

Idem erat legatorum fatum. Nam et ea aerario vel fisco deferebantur, **SI ANTE AGNITVM LEGATVM, PER DAMNATIONEM, SINENDI MODO VEL PER PRAE-
CEPTIONEM RELICTVM, LEGATARIVS DECESSISSET.** Quamuis enim dies legatorum pure et in diem certum relictorum ab apertis tabulis cederet: discrimen tamen vetus legatorum efficiebat, vt in quibusdam et agnitione opus esset ad illud

R r 3

peni-

a) Lib. xvii. b) Lib. iii. tit. i. §. xviii. c) Annal. Lib. iii. cap. xxviii. d) §. 2. Inst. de hered. qual. e) L. 7. §. 1. ff. de acqu. her. f) CAI. Lib. xiiii. L. 14. ff. de suis et legit. g) L. vn. C. de his qui ante ap. tab. h) L. 19. C. de iure delib. i) Cod. Hermog. tit. xi. §. 12

penitus acquirendum transmittendumque ad heredes. Legata nimirum relinquebantur vel per VINDICATIONEM, verbis: DO, LEGO, CAPITO, SVMITO, HABETO: vel per DAMNATIONEM his formulis: HERES DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO, DARE IVBEO: vel SINENDI MODO ita: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE L TITIVM SVMERE, SIBIQVE HABERE: vel denique per PRAECEPTIONEM his verbis: L TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO. a) Iam facile patet legata per damnationem, sinendi modo et per praeceptionem relicta, nondum agnita transmitti non potuisse. Cui enim per damnationem relicta, is actionem personalem aduersus heredem habebat ad soluendum legatum: b) sed haec actio non prius nascebatur, quam sibi dari velle, legatarius declarasset, id est, si agnouisset legatum. Nondum autem natam actionem non transmitti manifesti certissimique iuris est: eamque rationem reddit PAVLLVS, c) dum scribit: *Post diem legati cedentem actio, quae INCHOATA NON EST, ad heredem non transmittitur.* Cedebat itaque huius legati dies ab apertis tabulis, eatenus, vt, si postea peteretur, heres ab eo tempore et fructus et omnem rei legatae causam praestare teneretur: sed petendi ius demum ab agnitione legati nascebatur, nec prius mittebatur ad heredes. Multo minus ante agnitionem mittebatur legatum sinendi modo relicta. Hoc enim vtrique, puta heredi et legatario, factum aliquod iniungebat: illi, vt *sumeret*, huic ut *sumeret*. Si non sumserat legatarius, nec ius in re illi nascebatur, nec ius ad rem, sed sola adhuc spes erat, quae in vltimis voluntatibus ad heredes non deuoluitur. Denique quod ad praeceptionis legatum attinet: e modo soli coheredi legabatur. d) Coheres autem nemo erat ante aditionem. Dum is adibat hereditatem, etiam agnoscebat legatum. Antequam itaque agnouisset, nihil mittebat, quum ius, quod ipse non habebat, in alios transferre non posset.

Solum itaque legatum per VINDICATIONEM relicta communi ista sorte exemptum erat, quod a momento, quo dies legati cedebat, sine agnitione, legatario acquirebatur. Testator enim dum DABAT LEGABAT, ipse *ἀμέως* dominium mittebat in legatarium, eiusque adeo statim, apertis tabulis, nascebatur ius in re, ex eoque ius vindicandi a quocumque possessore. Siue itaque ante agnitionem decessisset, siue legatum ad se pertinere, iam constituisset: illud mittebat ad heredes, nec aerario vel fisco erat locus, modo iam patefactae essent tabulae testamenti. Et ita intelligenda sunt verba PAVLLI: e) PER VINDICATIONEM legatum, et si nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post apertas tabulas ante aditam hereditatem decesserit, ad heredem suum transmittit. Quod et VLPiani f) locus a Triboniano seruatus praclare docet.

Quibus intellectis, iam facile patet, cur ad caput nostrum scripserit TER. CLEMENS: g) *Optione legata, placet non posse ante aditam hereditatem optari, et nihil agi, si optaretur.* Quamuis enim et optionis legatum per vindicationem relinquere posset:

a) Vlp. tit. xxiv. §. 11. Cai. Inf. Lib. 11. tit. v. b) L. 14. ff. de vsu et vsufr. leg. c) Recept. Sent. Lib. 111. tit. vi. §. 111. B. d) Ibid. §. vii. e) Ibid. Lib. 111. tit. vi. §. vii. f) L. 12. §. 7. ff. quando dies leg. ced. g) TER. CLEM. Lib. xv. L. 16. ff. de opt. leg.

posset: dubium tamen non erat, quin legatarius illud ad heredes non transmittat, nisi ipse viuis optasset. Inesse enim huic legato videbatur conditio, *si legatarius viuis elegerit*: qua conditione non existente, expediti iuris erat, ius optandi ad heredes non transiisse. a) Id non ignorantes legatarii, festinare, et ante hereditatem aditam optare solebant, ne ea spes legato potiundi heredibus suis fati praeproperis incideretur. Sed ita festinantem nihil agere, definit **TERENTIUS**, idemque et **IVLIANO**, teste **PAVLO**, b) placuit. Si itaque; antequam optasset, legatarius decederet: legatum populo boni vacantis nomine deferebatur.

Hic primus casus, quo hereditates legataeque bonis vacantibus accensebantur. Accedit iam alter: **SIVE HERES LEGATARIVSVE IVS SVVM OMITTAT REPVDIETVE**. Testis huius iuris est **VLPIANVS**: c) *Legem Papiam Poppaeam, partem non aduentis caducam facere, et loco non aduentis ea lege aerarium partis heredem fieri*, scribens. Idem alio loco d) de legatis: *Post legem Papiam Poppaeam, inquit, non capientis pars caduca fit*: vbi loco vtroque generatim **CADUCVM** vocat, quodcumque fiscus praeripit heredibus vel legatariis. Proinde et hereditas omissa, et legatum repudiatum accensebantur bonis vacantibus, itemque *si quis, ad quem bonorum possessio pertinebat, ius suum omiserat*. e) Et huc pertinent species perbellae, tractatae a **TER. CLEMENTE**: f) Titius fundum eundem legauerat Seio eiusque seruo, Stichon: illi pure; huic vel pure vel sub conditione. Si Seius legatum vtrumque agnouisset, totum adquisiisset fundum. Ast suam partem Seius repudiabat, posteaque existente conditione, legatum Stichon relicto agnoscebat. Quaestio erat, an hanc partem posset petere? Responsum esse refert **TERENTIUS**, *partem legati deficere*. Eiusque decisionis non obscura ratio est. Quia enim fundus re ipsa totus Titio legatus fuerat, legatarius autem pro parte acquirere, pro parte repudiare legatum non potest: g) omnino Titius, sua repudiata parte, id quoque, quod seruo relicto fuerat, repudiasse videbatur. Ast **TER. CLEMENS** tamen ab hac opinione seiungit sententiam suam, pergitque *Nisi, si quis dubitet, an existente conditione, si seruus viuat, omnimodo legatum meum fiat, quod semel ad me pertinere voluerim. Quod aequius esse videtur*. Paulo obscuriora haec quibusdam videntur: atque hinc et veteres quidam, et e recentioribus **RUSSARDVS**, et **CHARONDAS** legunt: *quod semel ad me pertinere voluerit*, idque de testatore interpretantur. Sed ea admissa emendatione, tota decisionis ratio periret. Ait enim **ICTUS**, potius videri *exsistente conditione, si seruus adhuc viuat*, et iussu domini legatum agnoscat, omnimodo, id est totum, domini fieri, eiusque decisionis suae hanc addit rationem, *quod semel dominus id legatum ad se pertinere voluerit*, id est, quod non agnitione duplici vnus eiusdemque legati opus sit, sed sufficiat, vel eius partem semel agnosci, siquidem, vt recte **CAIVS** h) scribit, *qui rem legatam omnino ALIQUA EX PARTE suam esse voluit, totam acquirit*. Proinde inuertit argumentum, quo deficere partem legati, alii probauerant, idque telum veluti retorquet. Si enim legatum pro parte repudiari non potest, consequens est, vt altera

parte

a) §. 23. Inst. de legat. b) L. 10. ff. de leg. 1. c) Fragm. tit. 1. §. XXI. d) Tit. XXIV. §. XII. e) Vlp. tit. XXVIII. §. VII. f) TER. CLEM. Lib. XV. L. 59. ff. de leg. 2. g) L. 38. ff. de leg. 1. h) L. 48. ff. de legat. 2.

parte agnita et adquisita, pars quoque altera antea repudiata adquiratur. Quam decisionem suam TER. CLEMENS vel ideo aequiorem existimare potuit, quod iure consulti interpretationes fauere non solerent legi caducariae, isque MODESTINO a) aliisque iureconsultis cordatioribus *delinquere non videretur, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum tacite responderit.* Addit postremo TER. CREMENS: *Idem est, et si duobus seruis meis eadem res lagetur.* Nam et tunc Stichi parte repudiata, alteram Dauo sub conditione legatam, existente conditione, eoque viuo, agnoscece, agnoscendoque totum legatum acquirere potest dominus. Hi sunt casus, quibus bona fiebant vacantia, eaque tunc omnia CEV VACANTIA, POPVLO VINDICABANTVR, NEVE HEREDIBVS DEFEREBANTVR. Nec ergo heredibus deferebantur, a quibus fuerant relicta, nec crescebant coheredibus simul institutis, vel legatariis coniunctis, nec denique ad heredes heredum legatariorumue deficientium transmittabantur: sed a fisco omnino praeripiebantur. Quare nec cum IAC. GOTHOFREDO addere visum est HEREDIBVS EORVM, quasi de solis heredum legatariorumque heredibus lex loqueretur.

V. Sed haec duo legis caducariae capita non eadem et similia fata subierunt. Prius enim de bonis REPTITIIS intactum seruari iussit IVSTINIANVS: b) posterius, reuocato accrescendi iure, veterique principio, quod dies legatorum a morte testatoris cedat, in usum recepto, et sublato denique legatorum discrimine, in plerisque immutauit. c) Quamuis enim hereditas non adita hodiernum ab extraneo non transmittatur: tamen ea non cedit fisco, sed vel in substitutum deuoluitur, vel coheredi accrescit, vel in hereditate subsidet, vel, deficiente herede vnico, res ad causam intestati redit. Quia etiam legati pure vel in diem certum relicti dies hodie a morte testatoris cedit, omniumque legatorum eadem iure nouissimo natura est: legata etiam omnia, licet nondum agnita, ad heredes legatarii transmittuntur. Repudiatum quoque legatum non fisco vindicat, sed id vel collegatariis re vel verbis vel mixtam coniunctis accrescit, vel apud eum remanet, a quo relictum est. Quare hodie illa tantum bona vacantia sunt, quorum nullus heres existit. Ea enim fisco et iure nouo addicuntur, d) dum intra quadriennium, ex quo, heredem nullum exstare, certum esse coeperit, a fisco agnoscantur. e) Fisco contra creditoribus tenetur, f) nec tamen ultra bonorum vires, etiam si non consecerit inuentarium. g) Iure tamen nouo fisco praeferebantur collegia in bonis decurionum, nauiculariorum, cohortalium et fabricensium: h) et hos participes liberalitatis principalis in bonis sibi et defuncto communiter donatis antecedunt. i) De quibus ipsa iuris compendia copiose agere solent, quamuis mores omnium prouinciarum in usu horum iurium non conspirant.

CAPVT

a) L. 10. ff. de iure fisci. b) L. vn §. 12. C. de educ. toll. c) d. L. vn. §. 5. C. eod. d) L. 1. pr. ff. de success. edict. e) L. 1. §. 2. ff. de iure fisci. L. 10. §. 1. ff. de diu. et temp. praeser. f) L. 11. de iur. fisci. g) L. 1. §. 1. ff. eod. h) Tit. C. de hered. decur. nauicul. i) L. vn. C. si liberal. princ.

CAPUT VIII.

Ad Caput legis decimum,

DE FRAVDLVBVS, ADVERSVS H. L. ADMISSIS.

I. *Capitis decimi cum reliquis connexio, eiusque sententia. II. Quid sit in fraudem legis aliquid admittere? Ευρηματτα ΙCtorum. III. Fraus legi nostrae fiebat donationibus mortis cuussa. IV. Institutionibus filiorum familias et seruorum, a dominis ante aditionem manamittendorum. V. Pecunia credita, legataque liberatione, vel debito ita legato, ut aliquanto plus sit in legato quam in obligatione. L. 29. ff. de legat. 1. leuiter emendata. VI. Vusufructu tanquam annuo legato relicto. VII. Fideicommissis tacitis, de quibus infra ad caput legis XIII. Substitutiones, et conditiones quaedam legatis adscriptae fraudibus non accensebantur.*

I. **H**actenus de variis bonorum generibus, quae aerario vel fisco vindicari solebant, actum est. Quemadmodum autem priore legis parte id praecipue agebant legislatores, ne quod nuptiis impedimentum obiiceretur: ita non minore sollicitudine opus erat, ne aerario caussa caduci, caducum, nec non bona ereptitia et vacantia interciperentur. Quum autem huic lucro aerarii quam maxime aduersari viderentur non modo variae fraudes, ad eludendam legem ingeniose excogitatae, verum etiam ius accrescendi antiquum, ius sibi relicta ad heredes transmittendi, fideicommissa tacita, et caducorum occultatio: de singulis hisce impedimentis actum esse animaduertimus capitibus proxime insequentibus, et decimo quidem, vti ex VLPIANI libro XV, TER. CLEM. libro XVI. et PAVLLI libro VI adparet, de fraudibus aduersus hanc legem excogitatis, de quibus ita hoc capite cautum fuisse arbitror:

No quis in fraudem huius legis, quo magis caduca et ereptitia is, qui capere non potest, capiat, quidquam admittere velit.

II. NE QVIS IN FRAVDEM H. L. aiunt legislatores. In fraudem vero legis aliquid admittere dicitur, qui *saluis verbis legis SENTENTIAM eius circumuenit.* a) Quemadmodum itaque *contra legem facere* intelligitur, qui id facit, quod lex palam et nominatim prohibet: ita fraus legi fit, *vbi, quod fieri lex noluit, fieri autem non vetuit, id fit: et quod distat ἔντρον ἀπὸ διανομίας, DICTVM a SENTENTIA: hoc distat FRAVS ab eo, quod CONTRA LEGEM fit.* b) Ingeniosissima enim esse solet improbitas, adeoque facile aliquid fingit atque excogitat, quo legis verba captentur, et, quod ipse legislator diserte non expressit, id ad eludendam legum vim ac potestatem, vel vt TACITVS c) de hac ipsa lege eleganter loquitur, *ad praemia poenasque legis in ludibrium vertenda, callide adhibeatur.* Caue itaque cum huiusmodi fraudibus confundas varias iureconsultorum cautiones, quibus legem aequitate mitigabant, viasque earum rigorem euitandi legitimas inueniebant. Quemadmodum enim fraudes legum sententiam euertebant:

a) L. 29. ff. de legibus. b) L. 30. ff. eod. c) Annae. Lib. xv. cap. xix.

bant: ita haec ICtorum *ἐυρήματα* erant cautiones innocuae, et nec verbis nec sententiae legum aduersantes, quibus obseruatis negotia valide explicari, calumniaeque ac sophisticae aliorum artes prudenter euitari possent. Quales cautiones permultas libro singulari *Ευρηματικών* complexus est HERENNIVS MODESTINVS, cuius non nisi fractae quaedam tabulae commune librorum iuridicorum naufragium euaserunt. a)

III. Quum itaque et suae legi idem imminere fatum facile animaduerneret Augustus, qui teste SVETONIO b) iam sua aetate *vim legis* variis artibus eludi, experiebatur: id operam dedit, vt omnes huiusmodi fraudes generali sanctione excluderet. Hinc ita scriptum fuisse videtur in lege nostra: NE QVIS IN FRAVDEM H. L. QVO MAGIS CADVCA ET EREPTITIA IS, QVI CAPERE NON POTEST, CAPIAT, QVIDQVAM ADMITTERE VELIT. Frequentissima fraus erat, et a ICtis ad hoc caput praecipue tractata, quae donando admittebatur. Si quando enim sciebant testatores, nec hereditatum, nec legatorum capaces esse eos, quibus quid relictum vellent: solebant illis mortis causa donare. Sed eam fraudem veteres omnes veluti ex pacto damnant, tanquam contra sententiam legis excogitatum. Hinc VLPIANVS c) hanc generalem iuris regulam proponit ad hoc caput decimum: *Illud generaliter meminisse oportebat, donationes mortis causa factas LEGATIS comparatas. Quodcumque igitur in legatis iuris est, id in mortis causa donationibus erit accipiendum.* Ex quo prono alueo fluit, incapacibus non magis donari, quam legari posse. Nec aliter PAVLLVS, d) nisi quod is, SCTO ita cautum esse, obseruat, cuius occasione varias quaestiones et casus enucleat, sed ad generalem magis doctrinam de mortis causa donationibus, quam ad legem caducarianam, pertinentes. Vnde iis immorari instituti ratio non patitur. Non magis valebat donatio in fraudem legis ea facta formula: VT NVLLO CASV SIT REPETITIO. Quamuis enim ita donari possit eo effectu, vt donatarius a donatore securus sit: e) non tamen ea formula impediabat aerarium vel fiscum, quo minus, quod in fraudem legis ita traditum fuerat, reuocaret, et quidem, vt videtur, cum fructibus et accessionibus omnibus, quia et donator, postquam conualuit, *mortis causa donationem condicens, fructus quoque donatarum rerum, et partus, et quod accreuit rei donatae*, teste PAVLLO, f) *repetere potest.* Atqui non magis rata erat donatio, in fraudem fisci vel aerarii facta, quam quae in fraudem donatoris, qui cogitatione imminentis periculi donans postea conualuerat.

IV. Aliis quoque fraudibus vim ac potestatem legum elusam esse, ex aliis quam plurimis fragmentis patet. Sic solebant quidam non ipsos incapaces, sed eos, quos illi in potestate habebant, heredes instituere, vt, quod ipsi per se capere non possent, per liberos caperent. Similiter et si filius familias incapax esset, impune ei plus, quam lex ferebat, relinqui posse existimabant, quia non sibi, sed patri acquireret. Sed et has artes reiiciunt interpretes, et in his PAVLLVS g) noster, cuius est haec regula iuris: *Cepisse quis intelligitur, quamuis ALII ADQVISIIT.* Quid enim interest, siue iam statim

a) Labitt. Indic p. 244. b) Aug. cap. xxxiv. c) Vlp. Lib. xv. Lib. 37. pr. ff. de mort. caus. don. d) PAVLL. Lib. vi. l. 35. pr. ff. eod. e) PAVLL. lib. l. 35. §. 4. eod. f) PAVLL. Lib. vi. l. 12. ff. condict. caus. dat. g) PAVLL. Lib. vi. l. 140. ff. de V. S.

sim filius familias ex testamento extranei capiat, siue in posterum a patre recipiat: Subtilissima etiam erat ars, qua testatores seruos incapacium instituebant, sub conditione libertatis. Quamuis enim dominum incapacem, nec per seruum capere posse, haut ignorarent: ita tamen callide instrui solebat scena, vt dominus seruum heredem ante aditionem hereditatis manumitteret, ac ab eo hereditatem illam sibi, tanquam pretium manumissionis, clam stipularetur. Ita enim duo se consequuturos sperabant, primum vt nec fisco vel aerario locus esset, si non dominus, sed manumissus, hereditatem capere videretur: alterum, vt dominus nihilominus id lucrum obtineret, tanquam pretium manumissionis. Sed si fraus pelluceret, nihil actum videbatur, quantumuis alias huiusmodi institutiones essent licitae. Et ita intelligendus TER. CLEMENS, a) qui proposita hac specie, tum demum *seruum* ad hereditatem *admitti* ait, *SI NIHIL IN FRAVDEM LEGIS factum esset.*

V. Argutum quoque est inuentum cuius PAVLLVS b) ad hoc caput meminit. Nam primo is, qui incapaci bonorum partem destinauerat, ei tantumdem pecuniae credebat viuus, et postea heredem, vt eum liberaret, damnabat. Sed et sic nihil egisse testatorem, facile patet. Quid vero si ex duobus reis promittendi alter capere posset, alter non posset, et vtrique tamen legata fuisset liberatio? *Tunc*, inquit PAVLLVS, *si socii non sint, delegari debet is, qui nihil capit, ei, cui hoc commodum lege competit: cuius petitione vtrumque accedit, vt et hoc commodum ad eum perueniat, et is, qui capit, liberetur.* Nimirum Titius et Seius, correi promittendi debebant mille. Creditor heredem damnabat, vt vtrumque liberaret. Sed Titius caelebs id commodum capere non poterat. Si itaque heres vtrumque liberasset, partem Titii nihilominus exegisset fiscus, isque, solutis mille, a Seio dimidiam summam repetiisset, actione cessa ab herede: adeoque hic non fuisset liberatus. c) Sin Seium liberasset solum, perempta etiam eo ipso fuisset obligatio Titii, quia, solvente vno correo, vel quocunque modo satisfaciente, et alter liberatur. d) Nec Seius aduersus Titium actione vlla vti potuisset, quia pro eo nihil soluerat. Callide itaque PAVLLVS suadet, vt, quia heres Seio debeat legatum liberationis, ei deleget Titium incapacem: eo enim solvente, et dimidia, quam iure tunc petit Seius, ad eum solum peruenit, et ipse ex testatoris iudicio liberatur. Quid vero si socii sint? *Tunc*, inquit PAVLLVS, *propter eum, qui capax est, et ille capit per consequentiam, liberato illo per acceptilationem. Id enim eueniret etiam, si solum capacem liberare iussus esset.* Contra si incapacem socium solum liberari iussisset testator, neuter fuisset liberatus. e) Haec de legato liberationis. Quid si debitor creditori incapaci legasset debitum: an id quoque legatum legi aduersabatur? Id merito negandum, si inutile erat legatum, id est, si nihilo plus erat in legato, quam in obligatione. Sin lucrum aliquod inesset: quod capere legatarius non poterat, id aerarium procul dubio praeripiebat. Et huc pertinet alterum PAVLLI f) fragmentum, quo an debiti legato lucrum insit, disquirat, respondetque: *Si neque MODO, neque TEMPORE, neque CONDITIONE, neque*

Ss 2

LOCO

a) TER. CLEM. Lib. XVI. L. 82. ff. de acqu. hered. b) PAVL. Lib. VI. L. 29. ff. de liber. leg. c) L. 2. C. de duob. reis. d) L. 2. L. 3. ff. cod. e) Arg. L. 5. §. 1. ff. de donat. inter vir. et vxor. f) PAVL. Lib. VI. L. 29. de legat. 1.

LOCO debitum differatur, inutile est legatum. Paulo obscurius hic est verbum *DIFFERATUR*, pro quo alii codices, notante *IVL. PACIO*, habent *proferatur*: sed eodem sensu. Atqui quaestio est de debito legato creditori. Quo casu quis utile dixerit legatum, si debitum conditione, loco, tempore differatur vel proferatur? Manifestum itaque videtur, legendum esse *differat*: ut sensus sit, si legatum ob obligatione neque modo, neque tempore, neque loco differat, illud esse inutile.

VI. Fraus etiam legi facta videtur non usufructu, sed redivo patrimonii omnibus annis legato: eoque pertinere videtur fragmentum *VLPIANI*, a) quod haec species illustrare videtur. Titius duxerat Caiam, trium liberorum, ex priore matrimonio susceptorum, matrem. Moriens ei relinquebat, quantum per leges capere poterat, puta decimam matrimonii nomine, tres decimas ob liberos legatariae superstites, et praeterea tertiam partem usufructus omnium bonorum. Vltimum legatum his verbis conceperat: *Tertiae partis PATRIMONII MEI REDITUM OMNIBUS ANNIS VXORI MEAE DARI VOLO.* Non videbatur hoc annum legatum, quia non in annos singulos, sed omnibus annis dari iusserat maritus. Nec dici poterat usufructus legatus, quia redivus fit mentio, cuius legatum quomodo a legato usufructus differat, in iure notissimum est. Sed nondum eo tempore iuris expediti erat, an et redivus legatum morte legatarii extinguatur? Ast hoc casu Aristonem respondisse refert *VLPIANVS*, ad *uxoris heredem legatum hoc non transire, quia aut usufructui simile esset, aut huius legato IN ANNOS SINGULOS.* Non solum ex ea ratione, quod haec mens fuisse testatoris videretur, quam in simili fere specie *LABEO*, teste *IAVOLENO*, b) urgebat, sed et, quia alias in fraudem legis plus a coniuge cepisset coniux, quam par erat.

VII. Maxime etiam per tacita fideicommissa fraus legi fiebat, de quibus et supra diximus, et infra dicemus accuratius. Iam id addo, substitutiones fraudibus his non accenseri consuevisse, quas praecipue ad id *introducitas* ait *IUSTINIANVS*, c) *ne fierent caduca, et si facta sint, non ad fiscum, sed ad certas personas recurrere, disponerent.* Hinc si quis caelibem institueret, incertus, an tempore apertarum tabularum capax futurus sit, ad excludendum aerarium vel fiscum utiliter ita substituebat: *Titius heres meus esto: si heres non erit, Maeuius heres esto.* Ita enim fiebat, ut, Titio caelibes excluso, hereditas non in casum incideret, sed Maeuio in hunc casum substituto deferretur, modo et ipse per legem capere posset. Nec fraudibus accensebantur legata, iis relicta conditionibus, quas iam ad caput sextum ex *L. 64. ff. ad L. Falc.* et *L. 54. ff. de legat. 2.* notauimus. Et hinc illis plane similem conditionem ad hoc caput refert *PAVLLVS*. d) Fundum quinquaginta dignum legauerat Titius incapaci, sub hac conditione, *SI QUINQUAGINTA HEREDI DEDISSET.* Fisco hic locum non esse, facile patebat, quia sic nihil lucris perueniebat ad legatarium: sed quaerebatur, an non legatum sit inutile? Vt vero *TER. CLEMENS* iam in *L. 54. ff. de leg. 2.* id utile esse demonstrauerat: ita eiusdem sententiae est *PAVLLVS*. *Plerique, inquit, putant, utile esse legatum: sed ratio eius illa*

a) *Vlp. Lib. xv. L. 22. ff. de usufr. leg.* b) *L. 41. ff. de usufr. leg.* c) *L. vn. pr. C. de cad. toll.* d) *PAVLL. Lib. vi. L. 65. ff. ad L. Falc.*

illa TERENTIANA paullo est obscurior. Addit enim, ideo vtile hoc legatum plerisque videri, quia conditionis implendae causa detur, et constare, etiam Falcidiam eum pati posse. Sed haec manifesto redolent manum Triboniani. Procul dubio scripserat PAVLLVS: *Plerique putant, vtile esse legatum: quia conditionis implendae causa datur: nam constat etiam legem Papiam hoc legatum pati posse.* Vtile ergo id legatum esse censet dupliciter, quia et legatarius fundum, quem habere eius interfit, data ad implendam conditionem pecunia, accipiat, et lex Papia huiusmodi legatum non improbet, ex quo nulum lucrum perueniat ad legatarium. Sed vti Tribonianus pleraque fragmenta, quae ad hanc legem pertinebant, ad legem Falcidiam retulit, vt vsum aliquem, abrogatis etiam legibus caducariis haberent: ita mirum non est, eum in hac quoque lege non nihil mutasse. Vt autem ad illam reuertamur: sub finem PAVLLVS adiicit: *Sed si quinquaginta aurei legati sint, si quinquaginta dedisset, dicemus inutile esse legatum, et magis ridiculum esse,* nimirum quia sic nihil legatum est, quinquaginta pro quinquaginta datis. Si quis tamen quinquaginta aureos Romanos rariores ea conditione historico legaret, si quinquaginta aureos daret heredi: vberimum id videretur legatum: quemadmodum nec illud inutile est, si quis ita leget: *si Titius heredi meo cauerit, centum Maevio se daturum, et heres meus Titio centum dato:* de quo legato agit IVLIANVS. a)

Sed his fraudibus non opus fuit ab eo tempore, quo IVSTINIANVS caduca sustulit. Ex quo et ratio reddetur facile, cur tot conditiones paene ridiculae in pandectis occurrant, quas si quis hodie legatis adscriberet, testatorem emotae mentis fuisse, deieraret. Sunt viri docti, qui huiusmodi casus, subtiliter in Pandectis-enucleatos, numquam existisse putant, sed ea a Ictis excogitatos arbitrantur, ad leges huiusmodi exemplis illustrandas. Sunt etiam, qui summae stoliditatis arguunt Romanos, in re seria magno conatu maximas agentes nugas, et tot conditionibus absurdis et ridiculis onerantes heredes et legatarios, vt vel eo tempore, quo testamenta conderent, operam videantur dedisse, vt cum ratione insanirent. Sed neutri mihi rem acu tangere videntur. Qui titulum de conditionibus et demonstrationibus euoluerit, plerosque casus vere existisse animaduertet. Qui vero legem nostram aliasque plures, quibus testatorum licentia adstricta fuerat, veluti Voconiam, Falcidiam, Fufiam Caniniam, Iuliam Vicesimariam recte expenderit: facile reddet rationem, cur tot conditionibus tam subtiliter inuentis vsi sint Romani testatores: non ideo sane, quod dulce iis esset desipere, vel nugas agere eo tempore, quo de suprema ac decretoria vitae hora cogitabant, sed quod huiusmodi artibus opus sibi esse existimarent ad euitandas fisci calumnias. Iureconsultorum vero erat disquirere, hasne conditiones ferant leges, an tanquam in earum fraudem excogitatas reiiciant? Quod si hodie illae in testamentis nostrorum hominum exulant: id felicitati temporum nostrorum acceptum ferimus, quibus tot legibus non circumscripta sunt suprema hominum iudicia. Neque tamen ideo dementiae arguendi Romani, quibus ob principum auiditatem non licebat esse tam candidis atque

a) L. 34. pr. ff. de leg. 1.

ligitur, veluti: TITIVS HERES MEVS FVNDVM CORNELIANVM MAEVIO DATO, CAIVS HERES MEVS EVMDEM FVNDVM SEMPRONIO DATO. a)

Quod itaque ad coniunctos attinet, inter eos omnes obtinet ius adcreſcendi, etiam inter verbis tantum coniunctos, quibus id legis beneficium abiudicant G O V E A N V S, b) P R. H O T O M A N V S, c) A N T. F A B E R, d) et, quem primo loco nominare debebam, ὁ πᾶν I A C. C V I A C I V S. e) Quid enim clarius est verbis P A V L L I nostri: f) *Si vero verbis quidem conivnctus fit, re autem non: quaestionis est, an coniunctus potior fit? et magis est, ut et ipse praeferratur.* Praeferebantur itaque eadem figura coniuncti reliquis. Hinc deficiens portio accreſcebat collegatario coniuncto. Sin pluribus diuerſa orationis forma rem eandem legauerat teſtator, veluti: *Primo et Secundo fundum Aemilianum do lego: Tertio eundem fundum do lego, Quarto eundem do lego: Quinto et Sexto eundem do lego aequis partibus:* tunc deficiente Primo eius portio Secundo; deficiente Quinto; Sexto adcreſcit, ique reliquis omnibus praeferruntur tanquam eadem figura orationis coniuncti, in quos et onus cum lucro tranſit. Sin Tertius deficiat, iſte, quia diſiunctus est, portioneſm ſuam omnibus relinquit, ſed ita, vt eadem figura coniuncti, veluti Primus et Secundus, Quintus et Sextus, pro vna perſona habeantur, adeoque illi, ſi velint, tertiam vnam; hi alteram cum onere; Quintus reliquam tertiam inuitis, ſed ſine onere, conſequatur. Illud poſtremo moneo, teſtatoreſm ius adcreſcendi quidem in legatis; non autem in hereditate prohibere poſſe, g) quia ſi in hereditate prohiberet, ipſe pro parte teſtatus, pro parte inteſtatus decederet: id quod tamen non contingit, ſi legatariis non adcreſcat. Vnde et heredibus ſemper cum onere etiam inuitis; legatariis non ſemper inuitis, ſed volentibus, neque ſemper cum onere adcreſcit.

Nullum est dubium, quin haec omnia iure vetere ante legem Papiam Poppaeam obtinuerint. Quum tamen diuerſa tum eſſent legatorum genera; ius adcreſcendi quidem locum habebat in legato *per vindicationem* et aliis, non autem in legato *per damnationem*, de quo VLP IANVS: h) *Si per damnationem eadem res duobus legata fit, ſiquidem coniunctim, ſingulis partes debentur, et non capientis pars iure civili in hereditatem remanebat, nunc autem caduca fit: Quod ſi diſiunctim; ſingulis ſolidum debetur.* Si itaque hunc in modum per damnationem legauerat teſtator: HERES MEVS TITIO ET MAEVIO FVNDVM AEMILIANVM DARE DAMNAS ESTO: heres ſingulis praeftabat partem eius fundi dimidiam, et alterutra portio deficiens alteri non adcreſcebat, ſed ſubſidebat in hereditate. Sin ita heredem damnauerat teſtator: HERES MEVS FVNDVM AEMILIANVM TITIO DARE DAMNAS ESTO, EVMDEM FVNDVM MAEVIO DATO: ſingulis heres debebat legatum ſolidum, id eſt alteri fundum, alteri praeftabat aeſtimationem: i) Vnde et alterius deficiente portione, nihil erat, quod adcreſceret alteri, qui iam tum ſolidum erat ex teſtamento conſequutus. Tale fuit vetus iſtud inter legata diſcrimen, cuius eam fuiſſe rationem arbitror, quod

in

a) L. pen. ff. eod. b) De iure adcreſc. n. xxvi. c) Obſ. lib. vi. cap. xii. d) Coniect. Lib. vi. cap. i. e) Obſ. Lib. xxiv. cap. xxxiv. f) PAVLL. Lib. vi. L. 89. ff. de legat. 3. g) L. 57. §. 1. ff. de uſufr. L. 7. de R. I. h) Fragm. tit. xxiv. §. xiii. i) CAI. Inſt. Lib. ii. tit. v. §. v.

in legato vindicationis et reliquis cum legatariis agebat testator, iisque *ἀμέσως* dabat, legabat, vel *sumendi, praeicipiendique* potestatem faciebat: unde et iis ius esse videbatur partem deficientem, captandi, ad quam essent per coniunctionem quamcumque ab ipso testatore vocati. a) Contra in legato per damnationem cum herede res erat testatori; quem hic dare facere iubebat. Si itaque persona, cui dare fuerat iussus, deficeret: liberatus videbatur, nec vllum ius esse collegatario, qui, quod debebatur, iam consequutus fuerat, portionem alteri destinatum petendi.

Ceterum ius haecenus explicatum et ante legem Papiam Poppaeam valuit, et, si a discrimine legatorum vetere discesseris, hodiernum valet, postquam illud ab exilio reuocauit IVSTINIANVS. Quid vero lex nostra? ANTE APERTAS, inquit, TABULAS ADITAMQVE HEREDITATEM *ius adcrendi ne esto*. Vetus illa magnoque cum apparatu agitata quaestio est: an ius adcrendi in vniuersum sustulerit lex Papia Poppaea? In ea soluenda nec ipse sibi CUIACIVS satis constitit, siquidem illud modo penitus hac lege exclusum esse, docet, b) modo illud etiam post illam saluum fuisse, contendit: c) quam viri summi fluctuationem inter variantes eius interpretationes, ex suo instituto notauit EM. MERILLIVS. d) Et sane vtrunque non deesse videntur rationes, quae dubiam et viri maximi mentem trahere potuerint. Nam si consideres paullo accuratius, PAVLIVM e) ad hanc ipsam legem nostram accurate, et copiosius, quam quisquam, de *coniunctis* et iure adcrendi disputare: vix est, vt eam doctrinam illa aetate exoleuisse, nulliusque in orbe Romano vsus fuisse arbitremur. Sin verba VLPIANI f) intueamur: *Sed post legem PAPIAM POPPAEAM non capientis pars CADVCA fit*: nihil certius videri posset illa de profligato iure adcrendi sententia. Sed quod saepe in huiusmodi quaestionibus euenire intelliges, neutra sententia vera; neutra sine exceptione admittenda est. Sustulit omnino lex caducaria ius accrescendi, sed nec in vniuersum, nec inter omnes personas, nec in omnibus legatis sustulit. Quare capiti legis varias inseruimus restrictiones, iam paullo accuratius contemplandas.

Primo itaque ius adcrendi non in vniuersum sublatum erat, sed ANTE APERTAS TABULAS ADITAMQVE HEREDITATEM. Quidquid enim condito testamento, viuo testatore, deficiebat, id erat in CAUSSA CADVCI. Quod mortuo testatore, ante apertas tabulas deficiebat, CADVCVM fiebat. Apertis tabulis, sed nondum adita hereditate, legatoue agnito, quidquid deficiebat, bonorum VACANTIVM nomine ab aerario vel fisco occupabatur, ac proinde haecenus locus non erat iuri adcrendi. Ast tabulis apertis, aditaque hereditate, non amplius fisco quidquam spei supererat, et proinde si quid deficeret, id vel coheredibus vel coniunctis collegatariis adcresebat. Hinc CAIVS g) ad hoc caput: *Qui semel, inquit, aliqua ex parte HERES EXSTITIT, deficientium partes etiam inuitur excipit, id est, tacite ei deficientium portiones etiam inuito*

ADCRE-

a) Merill. Obs. Lib. vi. cap. xxxii. b) Obseru. Lib. xii. cap. xi. Paratit. C. de caduc. toll. c) Obs. Lib. xxiv. cap. xxxiv. d) Var. Cuiac. Lib. i. Cap. xxxix. e) PAULL. Lib. xi. L. 29. ff. de leg. 3. L. 142. ff. de V. S. f) Fragm. tit. xxiv. §. xii. g) CAI. Lib. xiv. L. 53. §. i. ff. de adquir. vel omitt.

ADCRESCUNT. Idem de legatis tradit **IULIANVS**, a) qui legati partem deficientem etiam heredibus coniuncti collegatarii adcrefcere docet, *fi tamen HEREDITAS ADITA SIT.* Eodem pertinent Leges 34. et 35. ff. ad L. Aquil. et L. 4. ff. de manum. vindicta, vbi alteri collegatario, altero partem suam post hereditatis aditionem repudiante, pars deficiens adcreuisse dicitur. Simile quid de bonorum possessionibus secundum tabulas obseruat **VLPIANVS**, b) vt satis adpareat, adita iam hereditate locum fuisse iuri accrescendi, quod et a viris eximiis, **EM. MERILLIO**, c) **IAC. GOTHOFREDO** d) et **IANO A COSTA** e) satis superque obseruatum est.

Hinc porro sequitur: **INTER CONIUNCTOS HEREDES LEGATARIOSVE IUS ADCRESCENDI IN IIS, QVAE CADUCA VEL IN CAUSSA CADUCI SVNT, NE ESTO.** Quibus verbis ideo vsi sumus, quia in iis, quae pro non scriptis habentur, ius adcrefcendi, vti ex **IUSTINIANI F)** constitutione recte obseruauit **MERILLIVS**, g) semper obtinuit, adeoque ad sola caduca et, quae in caussa caduci sunt, hoc legis caput pertinuit. Quin ex eodem sequitur, vt, quia non omnia caduca fisco cederent, sed in illis quaedam personae, de quibus capite legis caducariae secundo agitur, fisco anteferrentur, inter huiusmodi personas coniunctas etiam ius accrescendi habuerit locum. Institutis itaque liberis, vel parentibus ad tertium gradum, vel extraneis liberorum iure subnixis, ius adcrefcendi inter eos obtinuit, idemque dicendum videtur de eo casu, si huiusmodi personis aliquid per modum legati coniunctim fuerat relictum. h) His enim ius antiquum, id est, ius adcrefcendi, relictum esse diserte fatetur **VLPIANVS**. i) Et iam facile adparet, quo pertineant praeclara illa **TER. CLEMENTIS**, k) **CAII** l) et **PAVLLI** m) fragmenta, quibus totam de iure adcrefcendi doctrinam eleganter et copiose exponunt. Ostendendum enim illis erat, quomodo deficiens portio his personis, ab ipsa lege exemptis, adcrefceret, si vel coheredes essent, vel collegatarii mixtim, re, verbisue coniuncti.

Exceptum porro fuisse arbitramur legatum vsusfructus, in quo nec post legem Papiam Poppaeam ius adcrefcendi exoleuerat. Hinc capiti nostro inseruimus verba: **EXCEPTO VSUSFRUCTU LEGATO.** Vsusfructus enim id habebat singulare, quod eius pars deficiens non fisco vel aerario vindicaretur, sed coniuncto adcrefceret, et quidem non solum ante agnitum legatum deficiens, sed et, si iam aliquamdiu vsus fructus legatarius postea morte interciperetur. n) Immo vsusfructus deficiens non solum ei, qui tum altera parte utebatur fruebatur, adcrefcebat, sed et illi, qui portionem suam amiserat: o) quia, vti recte vidit clarissimus **A. A. FAGENSTECHEVS**, p) vsusfructus non rei, sed personae, adcrefcebat, q) quum alias in proprietate portio portioni adcrefcet. r) Quod ius quum lex Papia Poppaea non sustulisset, facile iam reddetur

ratio,
 a) L. 26. §. 1. ff. de cond. et dem. b) L. 2. §. 2. ff. de bon. possess. sec. tab. c) Obs. Lib. v. cap. iv. et xix. d) Ad Leg. Pap. p. 349. e) Ad §. vlt. Inst. de SC. Orphit. f) L. vn. §. 3. C. de caduc. toll. g) Var. Cuiac. Lib. 1. cap. xxxix. p. 163. h) Schulting Iurisprud. vet. anteiust. p. 653. 618. i) Fragm. tit. xviii. §. 1. k) **TER. CLEM.** Lib. xvii. L. 17. ff. de opt. leg. l) **CAI.** Lib. xiii. L. 58. ff. de leg. 2. m) **PAVLL.** Lib. vi. L. 89. ff. de leg. 3. L. 142. ff. de V. S. n) L. 1. §. 3. ff. de vsufr. adcrefcendo. o) L. 10. ff. eod. p) Admonit. ad Pand. Part. 31. §. 70. q) L. 33. §. 1. de vsufr. r) d. L. 33. L. 3. §. vlt. L. 4. L. 1. de bon. possess.

ratio, cur, quum in Digestis nullus de iure adcrefcendi titulus fingularis occurrat, de vfufructu tamen accrefcendo tam verbofe egerint veteres iureconfulti.

III. Verum hoc legis caducariae caput, vna cum caducis, fuffulit IVSTINIANVS, a) qui ius adcrefcendi antiquum veluti poftliminii iure in vsum recepit, et copiofe expofuit in luculenta de caducis conftitutione.

IV. Sequens caput decimum tertium omifit vir eximius IAC. GOTHOFREDVS. Sed funt quaedam ex libro XVI. VLPiani, b) ex libro XIV. CAII, c) et PAVLLI d) libro VI. fragmenta, quae caput hoc de transmissione legatorum egiffe, plane perfuadent.

Et sane non minus caducis obftabat atque aduerfabatur ius legatum transmittendi ad pofteros, quam ius adcrefcendi. Quare et illud reftriktum et coarctatum hac lege fuiffe, parquam verofimile eft. Et quidem, quod ad hereditates attinet, in iis nihil mutauit. Nam et iure antiquo, et poft legem Papiam Poppaeam, hereditas nondum adita non transmittebatur. Quin ius antiquum ea in re nouo erat rigidius, quod exceptiones illae, quibus hodie liberorum fui iuris, e) et extraneorum intra fpatium deliberandi decedentium, heredes f) vtuntur, pofteriore demum aeuo a Theodofio, Valentiniano et Iuftiniano inuectae funt. At in legatis res aliter fe habet, de quibus cautum fuiffe arbitramur:

Legatum, pure aut in diem certum per vindicationem relictum, poft apertas tabulas; reliqua huius generis non nifi agnita; conditionalia denique poft conditionis euentum, ad heredes transmittuntur.

V. De ipfo hoc legatorum difcrimine, et diuerfo transmittendi iure nihil eft, quod hic monendum exiftimemus poft ea, quae iam ad caput legis nonum monuimus: vbi et fententiam huius capituli veterum testimoniis demonftrauimus. Iam tantum veterum fragmenta, quae ad caput hoc retulimus, paucis expendere inuabit. Elegans eft fpecies quam ex IULIANO repetit VLPIANVS: g) Pater a filio herede legauerat Seio, et huius fidei commiferat fub conditione, vt Titio daret. Titius pendente conditione decefferat. Non sane dubium erat, quin fideicommiſſum, vtpote conditionale, deficeret, quia eius dies a conditionis euentu cedit, ab eoque tempore demum transmittitur. Sed id quaerebatur, quis id fideicommiſſum lucraretur? Fisco fane non erat locus, quia id erat fideicommiſſum, quod tum legatis nondum fuerat equiparatum, nec id erat tacite relictum, vt ideo eripiendum eſſet. At vtum illud apud filium, a quo legatum, an apud Seium a quo fideicommiſſum erat, fubſideat, de eo erat quaefitio. Quam ita IULIANVS definit: *Fideicommiſſum deficiens apud Seium manet, non ad filium heredem pertinet, quia in fideicommiſſis priorem cauſſam habere eum, cuius fides electa eſt, ſenatus cenſuit.* Intelligi MERILLIO h) videtur SC. Trebellianum, quod fideicommiſſa, fi qua deficerent, non caduca eſſe, fed apud eum, a quo relicta erant, manere voluerit. Quod SC in animo habuiſſe oportet etiam MARCELIVM, i) dum fimilem quaefitio-

T t 2 nem

a) L. vn. §. 8. ſequ. C. de caduc. toll. b) VLP. Lib. XVI. L. 60. de leg. 2. c) CAI. Lib. XIV. L. 56. ff. de leg. 2. d) PAVLL. Lib. VI. L. 24. quando dies leg. e) L. vn. C. de his qui ante apert. tab. f) L. 19. C. de iure delib. g) VLP. Lib. XVI. L. 60. ff. de legat. 2. h) Lib. VII. Obf. cap. XXI. i) L. 17. pr. ff. de legat. 2.

nem eodem modo decidit, addita tamen elegante limitatione, *nisi duntaxat ut ministerium* legatarium Seium *elegarit*.

Paullo subtilior est species PAVLLI. a) Testator heredem Caio dare damnauerat penum, vel fundum, et, si non dedisset, decem. Ita conditionale erat legatum. Relicti enim erant decem, sub ea conditione, si heres penum, vel fundum non dederit. Caius, interpellato herede, decesserat. Quaerebatur, quid ad heredes suos transmittat? Respondet ICTUS, decem transmitti. Condicio enim decedente Caio iam existerat, quia interpellatus heres, ut fundum vel penum daret, neutrum dederat. Et ita iam facile intelligentur verba Paulli: *Si penum heres dare damnatus sit, vel fundum, vel aliam quamcumque speciem, et si non dedisset, decem: ego accipi a magistris meis, et penum legatam, et translatam esse in decem, si noluerit penum heres dare, et tunc pecuniam deberi, quum interpellatus fundum non dedisset*: id est utroque casu legatam esse non penum vel fundum, sed decem, sub ea conditione, si heres penum vel fundum non dederit, adeoque heredem Caii petere posse decem, si viuis ille heredem interpellauerit. Iam altera sequitur species. Caius, cui hoc modo legatum fuerat, antequam heredem interpellasset, decesserat: quid tunc transmittat? Non sane legatum decem aureorum, quia eius legati condicio nondum existerat, herede nondum interpellato. Quia tamen et fundus et penus pure et perfecte legatus fuerat, Caius legatum hoc transmittat ad heredes. Vnde pergit PAVLLVS: *Et si interea, antequam heredem interpellauerit, decesserit legatarius: tunc heredi eius non nisi fundum vel penum, non autem decem deberi. Namque quum dictum est: Publicius heres fundum, vel penum, dato, perfectum est legatum, et hinc statim agnitionem transmittitur: et quum dicit: si non dederit, (penum vel fundum,) centum dato: sub conditione fundi legatum ademptum videri eo casu, quo centum deberi coeperint*. Id est, perinde habetur, ac si testator dixisset: Decem dato, si interpellatus penum vel fundum non dederis. Quorum quia condicio, viuis legatario, non existerit, forte quia interpellatus non sit: euserit, ut ademptio nihil egerit, fundique legatum, quia purum et perfectum est, durauerit. Subiicit PAVLLVS speciem tertiam. Testator ita CAIO legauerat: SI PENVM NON DEDERIT, DECEM DATO. Quid tunc transmittet? Si viuis interpellauerit heredem, decem transmittit, quia exstitit condicio. Si non interpellauerit: in heredem Caii nihil deuoluetur. Nam neque penus debetur, quae non legata est: nec decem, quia Caius ante existentem conditionem defecit. Et huc pertinent verba postrema: *Plane si sic legatum sit: Si penum non dederit, decem dato: dicimus, non esse penum legatam*. Ut breui *ἀνακεφαλαιώσας* rem omnem ob oculos ponamus, si testator scripsit: *Heres Caio fundum dato, si non dederit, decem dato*: duplex legatum est, purum alterum, puta fundi; alterum conditionale decem aureorum. Si itaque Caius, interpellato herede, decessit, posterius legatum transmittit, quia iam exstitit condicio. Sin nondum interpellato herede ad plures abiit: legatum non posterius transmittit, cuius condicio nondum exstitit, sed prius, quia id purum et perfectum est. Denique si ita legatum: *Heres, nisi Caio penum dederit, decem dato*; interpellato herede, transmittitur legatum decem

a) PAVLL. Lib. vi. L. 24. ff. quando dies legat.

decem aureorum: non interpellato, nec pecunia, quia conditio non exsistit, nec penus, quae plane non legata est.

Reliquum est tertium, quod ad hoc caput pertinet, fragmentum, ex quo discimus, id ius non tenuisse principem, et quidem ex constitutione Antonini. De ea enim CAIVS: a) *Quod PRINCIPI relictum est, qui antequam dies legati cedat, ab hominibus ereptus est, ex constitutione D. Antonini SUCCESSORI eius debetur.* Mirum id videri posset, maxime in Antonino, eum se iure communi exemisse, quum alioquin in hereditatibus adeundis, agnoscendisque legatis nihil singulare adfectauerint boni principes. Et miratur sane ad hunc locum DIONYS. GOTHORREDVS, qui odiosam hanc constitutionem putat, et principis maiestate indignam. Sed vera ratio est, partim quod huiusmodi legatum non personae, sed dignitati, relictum videretur, quae ratio acuta sane et elegans nuper viro celeberrimo, mihi que amicissimo succurrit: b) partim quod Princeps omnibus legibus caducariis, ut supra obseruauimus, nominatim esset solutus. Hinc is utebatur iure antiquo, et dies legatorum ei relictorum a tempore mortis testatoris cedebat. Ex quo sane consequeretur, ut legatum etiam transmitteret non solum ad heredem, sed et successorem: nec non, ut transmitteret illud, etiamsi, antequam dies legatorum ex lege Papia Poppaea cederet, ab hominibus esset ereptus.

VI. Progredimur ad caput XIII. quod de fideicommissis tacitis et in fraudem legis excogitatis egisse, exinde colligo, quod VLPIANVS libro XVIII, TER. CLEMENS libro eodem, CAIVS libro XV, et PAVLLVS libro septimo de iis copiosissime disputarunt. Eo capite ita cautum fuerat:

Si qui heres legatariusue in fraudem H. L. a testatore tacite rogatus sit, ei restituere, qui per H. L. capere prohibetur, isque sciens dolo malo tacitam fidem testatori adcommodauerit, hereditate legatoue, sibi relicto, priuator, eaque populo vindicantur.

VII. Qualia fuerint tacita illa fideicommissa, quibus heredes obstringere consueverint testatores, ut hereditatem incapacibus restituerent, iam supra, ubi de legibus decimarum et solidi capacitate egimus, explicatum est. Iam ipsa capituli verba paucis interpretabimur: *SI QVI HERES*, inquit lex, *LEGATARIVSVE*. Nihil enim interest, ab herede incapaci relinquatur, an a legatario, nec, vniuersale hoc fideicommissum sit, an singulare, dummodo plus in se lucri contineret, quam fideicommissarius per leges capere posset. Additur: *IN FRAVDEM H. L.* Tam saepe enim hac fraude ad eludendam legis caducariae seueritatem utebantur homines vaferrimi, ut apud veteres scriptores nihil ea memoretur frequentius. Hinc ScholiasTES IUVENALIS: c) *Si vxor, inquit, iure impediatur adultero succedere, ipse maritus leno succedit adultero heres, ut PER FIDEICOMMISSVM res adulteri ad adulteram veniant.* Et HIERONYMVS: d) *Per FIDEICOMMISSA legibus illudimus, quem locum iam vir eximius, IAC. GOTHOFREDVS, notauit.* Vidimus etiam supra TERTVLLIANVM e) hanc fraudem ad pietatem inflectentem, scribentemque, se, ut *vxor promissa diuina in solidum capere posset, hoc TACITVM admonitionis suae FIDEICOMMISSVM Deo commendasse.* Denique CAL-

T t 3

LISTRA-

a) CAL. Lib. XIV. L. 56. ff. de leg. 2. b) Gundl. de Principe herede Cap. vi. §. xxxiii. c) Ad Sat. I. v. 55. d) Ad Nepouian. e) Ad vxor. Lib. I cap. 1.

LISTRATVS, a) *suo tempore eo fere iam decursum, refert, ut fraus legi fieri videretur, quoties quis neque testamento, neque codicillis rogaretur, sed domestica cautione et chirographo obligaret se, ad praestandum ei, qui capere non posset.* Ceterum ista fraus in eo consistebat, ut quis a TESTATORE TACITE ROGARETUR, EI RESTITVERE, QUI PER H. L. CAPERE PROHIBERETUR. Si quis ergo in testamento rogaret heredem, vel legatarium, ut bona eorumque partem incapaci restitueret, id in fraudem legis factum videbatur, siue fiducarius chirographum eo nomine dedisset, siue nuda pollicitatione repromississet, ut docet CAIVS. b) Quales vero fuerint hi chirographi, iam supra ostendimus, neque id hoc loco repetimus. Praecipue tamen id pro fraude vel dolo habebatur, quod TACITE rogatus esset heres vel legatarius. Si quis enim palam rogatus promiserat, se restitutum personae, quae legibus ex testamento capere prohiberetur: fideicommissum quidem concidebat, at illud non occupabatur ab aerario vel fisco, sed in hereditate subsidebat, vel apud eum, a quo relictum fuerat, permanebat. Quo pertinet fragmentum PAVLLI: c) *Nominatim legatum accipiendum est, quod, a quo legatum fit, intelligitur, licet nomen pronunciatum non fit.* Ita Codices omnes. Sed quum in lege Papia caducaria non quaereretur, a quo legatum esset, (id quod non poterat non certum esse,) sed cui aliquid contra leges vel in earum fraudem relictum fuerit: parum abest, quin expuncta praepositione scribendum putem: *quo legatum fit, ut quo vel ponatur pro quorsum vel pro cui.* Ita enim aliquando loquuntur iureconsulti et ipse PAVLLO aequalis VLFIANVS, d) procul dubio more veterum, quos quoi pro cui scripsisse, in vulgus notum est. Porro additur: RESTITVERE EI, QUI PER LEGEM CAPERE PROHIBETUR. Puta tempore conditi testamenti. Nec enim is incidebat in legem, qui rogatus fuerat, ei restituere, qui quum tempore conditi testamenti capax esset, postea demum incapax esse coeperat. Quare non dubitat CAIVS, e) *quin, et si hoc casu fideicommissum deficiat, id tamen apud eum, qui rogatus erat restituere, manere debeat, quia NULLA eius PRAVS interuenisse videatur, nisi in futurum casum fidem accommodauerit, id est, ut, licet capere legibus prohiberi coeperit, restituat.* Quare nec aerario locus erat, si persona, cui restituenda hereditas, capere posset, veluti concubina. Et ita CELSVS pater, quum esset in consilio Ducenni Veri, Cons. sententiam suam omnibus probavit, quum censeret, legatum ducentorum concubinae Otacilii Catuli praestandum esse, quod ipse liberto reliquerat, petieratque, ut restitueretur concubinae, tametsi libertus viuo testatore decessisset, et legatum remansisset apud Otacilii filiam heredem. f) Porro non sufficiebat, heredem legatariumque a testatore tacite rogatum esse: sed concurrere oportebat fiduciarium promissum, dolo malo factum. Hinc additur: ISQVE NSCIENS DOLO MALO TACITAM FIDEM TESTATORI ADCOMMODOVERIT. Qui enim poena dignus videri potuisset heres vel legatarius, cui contra leges aliquid iniunxerit testator, quum ipse fidem nunquam ei obstrinxisset, se improbae isti testatoris voluntati parituum? Fidem itaque suam adcommo-
fidu-

a) L. 3. ff. de iure fisci. b) CAI. Lib. xv. L. 10. pr. de his quae vt ind. c) PAVLL. Lib. vii. L. 90. ff. de leg. 3. d) L. 16. § 12. ff. ad SC. Trebell. e) CAI. IBID., L. 10. §. 1. ff. de his, quae vt indign. f) CELS. Lib. xxxvi. L. 29. de leg. 2.

fiduciarius, et quidem SCIENS DOLO MALO. In illa vero quaestione, teste VLPIANO, a) *nec supina ignorantia ferenda erat, factum ignorantis, nec scrupulosa inquisitio exigenda. Scientia enim hoc modo aestimanda videbatur, ut neque negligentia crassa, aut nimia securitas satis expedita esset, neque delatoria curiositas exigeretur.* Nec dolum commississe videbatur filius familias, qui iussu patris tacitam fidem adcommo-
dauerat. Quamuis enim pater per filium tunc nihil acquireret, ne fraudis atque improbitatis suae caperet fructum: filio tamen, mortuo patre, vel facta emancipatione, id factum fraudi non erat, quia, vti CAIVS b) respondet, non videbatur id filio nocere debere, qui *parendi necessitatem habuerit.*

Si quis ergo ita tacitam fidem sciens dolo malo adcommo-
dauerat: tunc is HEREDITATE LEGATOVI, SIBI RELICTO, PRIVABATUR, EAQUE POPULO VINDICABANTUR. Hinc primo fideicommissa ipsa hoc modo relicta deficiebant, ne excepta quidem libertate fideicommissaria, cuius alioquin maximus erat fauor: *quum libertas, teste TER. CLEMENTE, c) legibus adimeretur, aut pro non data haberi deberet, aut certe perinde obseruari, ac si a testatore adempta esset.* Sed et si operae serui hoc modo cuiquam relinquerentur, qui tacitam fidem adcommo-
dauerat, eo quoque legato fiduciarium priuabat fiscus, quamuis tunc multi non nisi usum serui relictum censerent, Diserte enim TER. CLEMENS: d) *Operis serui legatis, vsvm datum intelligi, et ego didici, et IULIANVS existimat.* Diuersae nimirum erant veterum de operis seruorum sententiae. Alii eas usufructui; e) alii vsui adsimilabant: Quamuis autem ab utroque differant, et plus sit in usufructu, quam in operis, plus in operis, quam in vsu: quum illae nec necessitate aestimentur, et locari aliis possint: f) aequior tamen TER. CLEMEN-
TI eorum sententia visa est, qui seruorum operas vsui comparabant, quia idem fenserat IULIANVS, a quo ipse sententiam suam haut temere seiungit. Denique fiduciarius non modo suam partem amittebat, verum etiam ius adcre-
scendi. Quum etiam in haereditate pars parti vel res rei adcre-
scat: g) nihil sane ei, VLPIANO h) iudice, potest accrescere, *qui rem non videtur habere.*

Tantus erat legis caducariae rigor. Ast aequitate motus TRAIANVS eum quodammodo temperauit, statuitque, *ut quicumque professus esset, vel palam vel tacite relictum sibi, quod capere non posset, et probasset, iam id ad fiscum pertinere: etiamsi id non possideret, ex eo quod redactum esset, partem dimidiam ferret.* i) Postea et CONSTAN-
TIVS k) A. Maximo Rationali Hispaniae rescriptis, ut si ipse, qui tacitam fidem testa-
tori adcommo-
dauit, statim se deferret, is partem tertiam praemii loco auferret: sin vxor fideicommissaria; illa dimidiam consequeretur cum priuilegio optionis: occultator vero gestorum, exutus omni patrimonio, deportaretur in insulam. Sed postquam ple-
raeque leges, quae caelibes et orbos incapaces esse iusserant, ab ipso CONSTANTINO;
reliquae

a) VLP. Lib. XVIII. L. 6. ff. de iur. et facti ign. b) CAI. Lib. XV. d. l. 10. ff. de his quae vt indign. c) TER. CLEM. Lib. XVIII. L. vn. ff. de ademt. lib. d) TER. CLEM. Lib. XVIII. L. 5. ff. de op. seru. e) L. 3. L. 4. ff. eod. f) L. 2. ff. de vsu legat. g) L. 3. §. 1; vlt. L. 4. L. 5. ff. de bon. possess. h) VLP. Lib. XVIII. L. 33. ff. de adqu. her. i) PAVLL. Lib. VII. L. 13. §. 1. ff. de iure fisci. k) L. vn. C. de his, qui se defer.

reliquae extremis reip. temporibus sublatae fuerunt, ac denique IUSTINIANVS ipsa etiam caduca abrogavit: nihil causae suberat, cur homines tacitis huiusmodi fidei-commisissis legi iam intermortuae illudere cuperent.

CAPVT X.

Ad Capita Legis XIV. et XV.

DE PRAEMIIS DELATORVM ET ONERIBVS FISCI.

I. *Caput XIV. de delatorum praemiis. Iis praemia fuisse proposita, demonstratur. Sententia huius capituli. II. Quis deferre potuerit? Delator non nisi si conuicerit, praemia capiebat. Calumniae et praeuarcationis poena. Quantum fuerit delatorum praemium? Rationes ad aerarium deferendae. Quadruplicatores. Delationes plane sublatae. III. Edictum Traiani de iis qui se ipsi deferunt, expositum. IV. Caput ultimum de oneribus fisci. V. Aerarium vel fiscus succedens tenebatur ad aes alienum. Nec non ad legata, fideicommissa et reliqua onera praestanda. Fiscus et omnes actiones adquirebat.*

I. **I**sdem commentariorum libris, quibus caput superius illustrarunt VLPPIANVS, et PAVLLVS, etiam de praemiis delatorum disputarunt. Delatores autem praemiis ad caduca deferenda fuisse inductos, multis veterum testimoniis constat. TACITVS a) sane omnem domum DELATORVM interpretationibus subuersam refert. Et paucis interiectis: b) *Acriora, inquit, ex eo vincla, inditi custodes, et lege Papia Poppaea praemiis inducti, ut si a priuilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret. Vbi custodes non alii, quam delatores. Quantum fuerit, quod abstulerunt, praemium, parum constat. Quum autem SVETONIVS c) auctor sit, Neronem praemia delatorum Papiae legis ad quartas redeigisse: facile patet, ea satis magna antea fuisse, et fortean tertiam aut semissem bonorum, quae ad aerarium detulissent, complexa. Posterius mihi videtur verosimillimum, vel ideo, quod TRAIANVS, vti paullo post videbimus, tantumdem reliquit iis, qui se ipsos essent delaturi. Et haec etiam ratio me retrahit, vt non adsentiar BEROALDO, quartam illam apud SVETONIVM non intelligenti, de quarta bonorum, quae quis detulerit, sed de quarta praemii ipsis constituti lege Papia Poppaea, quod quartam bonorum partem fuisse existimat. Neque tamen haec pro certo adfirmare licet, videturque consultius, caput hoc cum GOTHOFREDO mutilum ita proferre:*

Si quis incapaci relicto ad aerarium detulerit, et conuicerit, praemii nomine . . . partem bonorum consequitur

SI QVIS, inquit lex, INCAPACI RELICTVM AD AERARIVM DETVLERIT. Deferre autem poterant, qui et accusare. Non igitur mulieres, nec viri clarissimi, nec damnati, nec milites ac veterani, nec qui tutores vel curatores, aut procuratores fuerant, nec venditores earum rerum, quas deferunt: ceu singulari de delatoribus libro

docu-

a) Lib. III. Ann. cap. xxv. b) Id. ib. cap. xxviii. c) Neron. cap. x.

docuit **MARCIVS**. a) Si omnes deferre non poterant. Reliquis deferre licebat, iique id faciebant tam frequenter, ut omnis domus, omnis paene subuerteretur familia. Ne tamen calumniis suis pessumdarent rempublicam: variis legibus SC. et constitutionibus principum coercenda videbatur hominum audacia. Primum enim praemii tunc demum fiebant participes, si **CONVICISSENT**, id est si fraudem legi factam, aut caduca celari, iudici fidem fecissent. Deinde ne et innocentes ficta opprimerentur calumnia, eiusmodi scelus puniebatur grauissime: sed non nisi sub bonis Principibus. Sic sane Titus Imp. teste **PLINIO**, b) exempla primus fieri iussit in delatoribus, quos, ut **SVETONIVS** c) refert, assidue in foro flagellis ac fustibus caesos, ac nouissime traductos per Amphitheatri harenam, partim subici in seruos, ac venire imperauit, partim in asperimas insularum iussit auerhi. Deinde et Domitianus, adhuc bonus, reos, qui ante quinquennium proximum apud aerarium pependissent, vniuersos discrimine liberauit, nec repeti, nisi intra annum, eaque conditione permisit, ut accusatori, qui causam non teneret, exilium poena esset. Idem fiscales calumnias magna calumniantium poena repressit; ferebaturque vox eius: Princeps, qui delatores non castigat, irritat. d) Sequutus est principatus Neruae, quem **PLINIVS** e) magna quaedam edicto Titi, quo delatorum calumnias represserat, adstruxisse; **XIPHILINVS** f) autem seruos et libertos, dominis et patronis periculum facientes, poenis adfecisse, refert. Sed nemo seuerior Traiano, magnifice ideo collaudatus a **PLINIO**. g) Quum enim renatum esset illud delationis malum, multique reperirentur, qui quasi grassatores et latrones non solitudinem, non iter, sed templa et fora infederant, nullaue iam testamenta secuta, nullus status certus, non orbitas, non liberi prodessent: Traianus instituit delatorum iudicium, et quotquot calumniae conuictos intelligebat, stigmate ex lege Remmia vstos, et impositos nauibus, in insulas deferri iussit. Saepe et insequentes principes eadem seueritate in delatores animaduertunt. Hadrianus, teste **MAVRICIANO**, h) rescripsit, eandem poenam ferre delatorem debere, si citatus per edictum non responderit, qua teneretur, si causam non probasset. Postea senatus censuit, si delator tribus edictis apud Praefectum aerario adesse iussus, sese non stiterit, secundum possessorem esse pronuntiandum, et a delatore tantum exigendum, quantum apud aerarium ex ea causa, quam detulerit, remaneret, si eam professionem impleisset. i) Si delator abolitionem petebat, quod errasse se diceret, iudicem cognoscere iusserat Senatus, et si errasse delator visus sit, imprudentiae veniam dare, si dolus pelluceret, calumniae poenam infligere: k) quae saeculo adhuc tertio erat stigma ex lege Remmia fronti impudicissimae inustum. l) Qui delatorem subiecerat, is tantum deferre tenebatur in aerarium, quantum praemii nomine consequuturus fuisset delator, si vicisset. m) Haec omnia sub Antonino Pio, cui aequalis **MAVRICIANVS** fuit, censuit Senatus: de

a) L. 18. ff. de iure fisci. b) Paneg. cap. xxxv. c) Tit. cap. viii. d) Suet. Domit. cap. ix. e) Panegy. cap. xxxv. f) In Nerua. g) Ib. cap. xxxiv. h) **MAVRICIAN.** Lib. III. L. 15. §. 2. ff. de iure fisci. i) **IBID.** L. 15. §. 4. k) **IBID.** L. 15. pp. l) L. 1. §. 2. ad SC. Turpill. L. 13. ff. de test. m) **MAVRICIAN.** **IBID.** d. L. 19. §. 1. ff. de iure fisci.

de quo IVL. CAPITOLINVS. a) QVADRVPLATORES *extincti sunt. Publicatio bonorum rarior, quam unquam, fuit.* Post quem et de Marco Aurelio Antonino, principe optimo, IVL. CAPITOLINVS b) obseruat, *eum calumniis quadruplatorum intercessisse, adposita falsis delatoribus, nota, et delationes, quibus fiscus augetur, contempsisse,* Tot SCis, tot optimorum principum constitutionibus opus fuit ad reprimendam delatorum audaciam.

Quid vero, si conuicissent? Tunc PARTEM BONORVM PRAEMII NOMINE CONSEQUEBANTVR: cuius praemii praeter auctores supra excitatos meminit etiam IVNIVS MAVRICIANVS. c) Quanta haec fuerit pars bonorum, et quo sensu eam ad quartam redegisse dicatur Nero, iam sub initium huius capituli dispeximus. Ea pars ut iuste aestimaretur, is, a quo hereditas eiusue pars tanquam caduca euincebatur, rationes ad aerarium deferre tenebatur. Si falsas detulisse argueretur: de eo praefectus aerario cognoscebat, et quantam fraudem inueniebat, tantam pecuniam deferri iubebat in aerarium. Non autem post Neronis tempora istud praemium quartam bonorum delatorum partem excessisse videtur, quia paene semper ab eo tempore quadruplatorum occurrit cognomen. Quid? quod haec delatorum praemia paullatim profus ab usu recessisse videntur, quia demum infame visum est, alios ad aerarium deferre, nisi quis id nullo indultus praemio, vltionis vel reipublicae causa detulisset, d) vel serui fiscales causam fisco prodidissent. Hinc PAVLLVS de suis temporibus: *Omnes omnino, inquit, deferre alterum, et causam pecuniariam fisco nunciare prohibentur. Nec refert, mares istud, an feminae faciant: serui, an ingenui, an libertini, an suos, an extraneos deferant: omni enim modo puniuntur.* Similiter puniebantur MANDATORES, quos vocant SVETONIVS, e) CALLISTRATVS f) et MARCIANVS, g) vel, uti PAVLLO f) adpellantur, SVBORNATORES, qui, quum ipsi deferre non possent, alios, ut puta seruos fiscales, subornabant. Illos tunc subornati prodere atque exhibere tenebantur, h) eadem cum delatoribus poena adficiendos. i)

III. Sed et aliud aduersus delatores remedium reperit Traianus Imp. edicto cauens, ut, si quis, antequam causa eius ad aerarium deferatur, professus esset, eam rem, quam possideret, capere sibi non licere, ex ea partem fisco inferret, partem ipse retineret. k) Licebat itaque omnibus, se ipsos deferre, et, quia nullo iudicio contradicito opus erat, iis quoque id beneficium dabatur, quibus alios deferre haut licebat, veluti feminis et adolescentulis in pupillari aetate constitutis, l) modo se ipsos tantum deferrent. Quod adeo rigide exigebant ICTi, ut nec illud, quod seruo relictum fuerat, a domino deferri paterentur. m) Dubitabatur etiam, an heres eius, qui contra leges caperet, deferre se posset; ast Diui fratres, quos vocant, rescripserunt, ita demum deferre posse, si is, cui iusto plus datum fuerat, morte praeventus, per angustias temporis deferre se non poterit. n) Sed hoc ita habebat locum, si iam defunctum eo ani-

a) M. Anton. Pii cap. vii. b) M. Anton. cap. xi. c) *IBID.* d. L. 15. §. 1. eod. d) *Paull. Recept. Sent. Lib. tit. xiii §. 1. 11.* e) *Tit. cap. viii.* d) L. 2. §. 23. ff. de iure fisci. f) L. 24. ff. eod. g) *Rec. Sent. ibid. §. 11.* h) L. 24. ff. de iure fisci. i) *Paull. ibid. et d. L. 24.* k) *PAVLL. Lib. vii. L. 13. pr. §. de iure fisci.* l) *VLE. Lib. xviii. L. 16. ff. eod.* m) *PAVLL. Lib. vii. d. L. 13 §. 2.* n) *IBID. L. 13. §. 6. ff. eod.*

eo animo fuisse liqueret, ut se deferret. Nam si ideo dissimulasset quod rem occultari posse speraret: heres eius ex rescripto Hadriani nihil ultra vulgare praemium, puta, quod alii delatores caperent, non autem dimidiam bonorum partem, con-
 sequebatur. a)

Professio illa fieri debebat, antequam causa ab alio deferretur: nec deferendum erat aliud, quam, quod lateret, non quod iam fisci esset. b) Nec tamen fraudi erat, alium ante apertas tabulas caducum detulisse, dum ipse statim apertis tabulis profiteretur. Huiusmodi enim professionem recipi iusserat Antoninus, neque dignam esse praemio statuit tam praecipitem alterius festinationem. c) Porro profiteri quis debebat, eam rem, quam possideret, sibi capere non licere. Hinc id Traiani beneficium proprie pertinebat ad eos, qui iam huiusmodi bona contra leges possiderent. Ast postea idem Princeps edicto significavit, ut, si qua profiteretur, vel palam vel tacite sibi aliquid relictum, quod capere non posset, probaretque, iam id ad fiscum pertinere, etiamsi id non possideret, ex eo tamen, quod relictum sit, a Praefectis aerario partem dimidiam ferret. d) Nihil quoque intererat, quae causa impediret, quo minus quis posset capere, verbi causa caelibatus, vel orbitas: e) modo essent bona caduca, non ereptitia, ad quae edictum non pertinebat. f)

Ceterum deferentes se capiebant dimidiam bonorum, quod praemium quum dubitaretur, an et ad eius, qui se detulerat, heredes pertineret: Hadrianus rescripsit, ut, licet ante decessisset is, qui se detulerat, quam id, quod detulerat, fisco addiceretur, heredem tamen eius maneret praemium. g) Idemque princeps constituerat, ut si quis, incapacem se falso existimans, per errorem fuisset professus, id ne ei fraudi esset, quod deinde et Pius, diuique fratres probarunt. h) Vnde non erat dubium, quin, cognita causa probataque, ei esset restituendum id, quod per errorem detulisset, ipsique praeter ius abstulisset aerarium. De constitutione CONSTANTINI, i) qua id edictum illustratum est, iam superiore capite diximus.

IV. Reliquum est caput postremum de oneribus fisci, ad quod fragmenta quaedam VLPYANI ex libro XVIII. et PAVLLI ex libro VII. pertinent. Id cum IAC. GOTHOFREDO tale fuisse arbitramur:

Caduca non nisi deducto aere alieno, iisque conditionibus, et oneribus, quibus relicta erant, populo adquiruntur.

V. CADUCA fisco capiebat loco heredis vel legatarii deficientis. Quemadmodum itaque, quoties portio deficientis coheredi adcrevit, toties is et omnia in se onera suscipit: k) ita nihil aequius videtur, quam eadem conditione aerarium capere caduca, qua illud adquisiturus fuisset heres. Hinc NON NISI DEDUCTO AERE ALIENO, IISDEMQUE CONDITIONIBUS ET ONERIBUS, QUIBUS RELICTA ERANT, CADUCA POPULO ADQUIREBANTUR. Primo itaque deducebatur aes alienum, de quo VLPYANVS: l) *Sicuti legata non debentur, nisi deducto aere alieno: nec mortis causa*

V V 2

dona-

a) IBD. L. 13. §. 5. b) IBD. L. 13. §. 3. c) IBD. L. 13. §. 7. d) IB. L. 13. §. 1. e) L. 13. §. 2. f) IB. L. 13. §. 9. g) IB. L. 13. §. 4. h) IB. L. 13. §. 10. i) L. vn. C. de his qui se def. k) VLP. Lib. XVIII. L. 61. ff. de leg. 2. l) VLP. Lib. XVIII. L. 66. §. 1. ff. ad L. Falc.

donationes debentur, sed infirmantur per aes alienum. Quare si immodicum aes alienum interueniat, ex re mortis causa sibi donata nihil aliquis consequitur. Eodem itaque iure aerarium vel fiscus utebatur, siquidem succedens nec quidquam lucrabatur, nec aliis soluebat, nisi deducto aere alieno. Deinde sicuti circa Falcidiam interuallum temporis et interufurium minorem faciebant quantitatem legati, sub conditione vel in diem relicti: ita eodem iure utebatur fiscus, si forte huiusmodi legatum, tanquam caducum, occuparet. a) Porro et iisdem conditionibus parere debebat fiscus, quibus persona, a qua ad ipsum, quod relictum est, peruenit, sicut etiam cum suo onere hoc ipsum vindicabat, uti ait PAVLLVS. b) Hinc si legatus esset usufructus Stichi, aut decem, si naus ex Asia redierit: aerarium occupans hereditatem non prius praestabat usufructum, quam conditio alterius legati existisset, ne potestas quae heredi relicta erat, utrum velit, dandi auferretur. c) Quemadmodum porro D. Pius ab eo, qui annua legata praecipere ad distribuendum iussus erat, vetuit cautionem exigi, *cessantium partes reddi*, nisi aperte cauere iussus esset: ita nec eam cautionem exigere poterat aerarium vel fiscus, si ei hereditas tanquam caduca deferebatur. d) Paucis omnia complectitur IULIANVS: e) *Quoties lege Iulia bona vacantia, (adde et caduca,) ad fiscum pertinent: et legata et fideicommissa praestantur, quae praestare cogeret heres, a quo relicta erant.* Contra et id privilegium fisco competebat, ut non solum actiones defuncti ad eum una cum hereditate transirent, sed et is bona omnia in fraudem fisci alienata reuocaret, f) et ea quoque, quae heres vel defunctus acquirere omiserat, tanquam alienata, ab omni possessore retraheret. g)

a) IB. L. 66. princ. ff. eod. b) PAVLL. Lib. VII. L. 60. ff. de cond. et demonstr. c) PAVLL. Lib. VII. L. 21. ff. de usufr. leg. d) PAVLL. Lib. VII. L. 7. ff. si cui plus, quam per L. Falc. e) L. 96. §. 2. ff. de legat. I. f) L. 46. ff. de iure fisci. (g) L. 45. pr. ff. eod.

Corrigenda.

P. 93. lin. 3. pro *Geminis* lege: *Feminis*. p. 34. lin. 27. pro *Cof. Furnius* lege: *C. Furnius*. Ib. lin. 28. pro *pollic.* lege: *Pollio*. p. 35. lin. ante p. pro *negat v. cl.* lege: *negant viri clarissimi*. p. 42. lin. 29. dele: *deducendae*.

INDEX I. AVCTORVM,

qui in hoc commentario emendantur, explicantur, notantur, illustrantur.

A lciaius (Andr.)	207	Haloander (Greg.)	186
<i>Asbenaeus</i>	17	Heraldus (Defider.)	203
Augustinus (Ant.)	115	<i>Horatius.</i>	33. 109. 130
<i>Aufonius,</i>	250	Hotomanus (Franc.)	115. 272. 289
Balduinus (Franc.)	123. 251	<i>Iamblicus.</i>	18
Berneggerus (Matth.)	35	Index numism. famil. Patini.	43
Beroaldus.	336	<i>Inscepciones veteres.</i>	4. 33. 43. 45. 97 f. 106.
Bertrandus (Ioann.)	39	108. 126 sq. 129. 130. 167. 177. 180. 182.	
<i>Boesbius.</i>	247	192. 196. 200. 201. 214. 218. 219 sq. 224.	
Briffonius (Barn.)	86. 115. 146. 189. 245. 251	<i>Iosephus.</i>	152
Buchnerus (Aug.)	166	<i>Isidorus Hispal.</i>	47
<i>Capitolinus (Iul.)</i>	161. 203. 266	<i>Isocrates.</i>	235
Casaubonus (Isaac.)	35	<i>Iuuenalis.</i>	140. 161. 193. 256. 292
<i>Caullur.</i>	109	Kirchmayerus (Casp.)	21
Cellarius (Christ.)	166	Labittus (Iac.)	267
Charondas (Lud.)	191	<i>Lactantius.</i>	106
<i>Cicero.</i>	9. 89. 173. 178. 179. 236	Langlaeus (Ian.)	17. 153
Connanus (Franc.)	210	<i>Libanius.</i>	228
Corafius (Io.)	86	Lipfius (Iuftus)	31. 39. 115
<i>Corippus.</i>	81	Liulineius (Ioann.)	36
Cuiacius (Iac.)	40. 82 f. 123. 127. 169. 179	<i>Liuius.</i>	44 seq. 148. 153. 177. 178. 253
192. 205. 209. 229. 250. 271. 303		<i>Marcianus Capella.</i>	11
Dacerius (Andr.)	51	Marianus Scotus.	47
D' Antoine (Io. Bapt.)	293	<i>Marrialis.</i>	116. 185. 211
<i>Dio Cassius.</i>	30. 31. f. 133. 150. 176. 198.	Maurus (Marc. Verfr.)	169. 170. 194. 221
<i>Dionys. Halicarnass.</i>	2. 148	Mercator (Anton.)	229
<i>Dofisbeus.</i>	174	Merillius (Emund.)	104. 180. 287
Duarenus (Franc.)	85. 207. 221	Merula (Paullus.)	3. 5
<i>Euripides.</i>	234	<i>Nonius,</i>	119
<i>Eusebius.</i>	258. 260 sq.	<i>Numi veteres.</i>	9. 38. 42. 44. 44
Faber (Ant.)	82. 203	<i>Ouidius.</i>	86. 130
Faber (Petr.)	172	Perrenonius (Petr.)	83. 119
<i>Festus.</i>	30	<i>Philo.</i>	234
<i>Froninus (Iul.)</i>	157	Pighius (Steph. Vin.)	8
<i>Gellius.</i>	2 seq. 147. 170	Pithoeus (Petr.)	143. 163
Glandorpius (Mart.)	46	<i>Plaurus.</i>	100. 184 sq.
Gothofredus (Dionys.)	259	<i>Plinius Senior.</i>	47
Goshofredus (Iac.)	5. 49. 81. 115. 143. 184.	<i>Plinius Iunior.</i>	26. 79. 153. 260. 264. 296
188. 211. 215. 217. 218. 231. 242.		<i>Plutarchus.</i>	17. 20. 22. 256
243. 244 sq. 261. 293. 301. 311		<i>Propertius.</i>	36. 224
Gratianus	47	<i>Quintilianus.</i>	145.
Graulina (Ian. Vinc.)	5. 21. 115. 229. 273	Rualdus (Ioan.)	20
Gronouius (Ioh. Frid.)	50 f. 166	Salmafius (Claud.)	193. 200
Grotius (Guil.)	11	Scaliger (Ioseph. Iust.)	97 f. 128. 218. 220
Grotius (Hugo)	203	Schellfratenus (Eman.)	157 sq.
		<i>Seneca.</i>	

INDEX II. LEGVM.

<i>Seneca.</i>	115. 117. 172	<i>Sylvius (Franc.)</i>	8
<i>Seruius.</i>	180	<i>Tacitus.</i>	18. 31. 47. 86. 151
<i>Silius Italicus.</i>	44	<i>Terentius.</i>	193. 235
<i>Sozomenus.</i>	209. 257. 260 sq.	<i>Tertullianus.</i>	205 sq. 208 sq. 256
<i>Spartianus.</i>	25	Tillemont	32
<i>Stobaeus (Io.)</i>	17	<i>Valerius Maximus.</i>	120
<i>Suetonius.</i>	35. 116. 133. 154. 185. 245. 295. 337	<i>Virgilius.</i>	180
<i>Sylburgius (Fridr.)</i>	2	Xylander (Guil.)	4

INDEX II. LEGVM,

quae in hoc Commentario emendantur, vindicantur, illustrantur vel
ad speciem suam reducuntur.

Ex Institutionibus.

§. 4. Inst. qui et ex quib. caus. manum. non poss.	96 sq.
§. 1. Inst. de nupt.	10
§. 6. 7. eod.	236
§. 12. eod.	142. 146
§. 2. Inst. de success. lib.	264

Ex Pandectis.

L. 2. §. 25. de O. I.	149
L. 19. de Legib. SC. et long. consu.	293
L. 28. eod.	311
L. 31. eod.	300
L. 24. de statu hom.	170
L. 25. eod.	90
L. 45. de adopt.	253
L. 46. eod.	199
L. 1. §. 1. de Senat.	88
L. 5. eod.	84
L. 6. §. 2. eod.	85
L. 7. eod. 85. §. 1. 87. §. 2. 88.	
L. 10. eod.	87
L. 12. eod.	94
L. 4. §. 2. de off. Procos.	213
L. 8. §. 1. de in ius voc.	186
L. 10. eod.	186
L. 1. de his qui not. inf.	91
L. 7. de cap. minut.	268
L. 52. §. 1. de indic.	309
L. 20. §. 6. de her. petit.	304
L. 21. pr. de act. emt.	119
L. 10. de praescr. verb.	202

L. 48. de vsuris.	202
L. 4. de testib.	143
L. 19. pr. eod.	240
L. 1. §. 4. de iur. et fact. ign.	287
L. 5. et L. 6. eod.	142
L. 14. de sponsal.	135
L. 15. et L. 16. eod.	88
L. 17. eod.	135
L. 14. §. ult. de R. N.	334
L. 19. eod.	51
L. 21. eod.	160
L. 24. eod.	130
L. 25. eod.	188
L. 30. eod.	150
L. 31. eod.	242
L. 43. eod.	82
L. 44. pr. §. 8. eod.	81. 82
L. 45. pr. §. 3. et ult.	186. 187
L. 46. eod.	259
L. 47. eod.	94 f.
L. 48. eod.	39
L. 49. eod.	81 f.
L. 50. eod.	186
L. 57. §. 1. eod.	26
L. 60. §. 5. eod.	88
L. 39. de iure dot.	121
L. 61. pr. et §. 1. eod.	194
L. 17. de pact. dot.	10
L. 3. §. 1. de don. int. vir. et vx.	103
L. 25. eod.	197
L. 60. eod.	151
L. 11. pr. de diuort.	189
	L. 15.

INDEX II. LEGVM.

L. 15. §. 1. fol. matr. dos quemadm.	251	L. 35. de iur. arg. mund.	126
L. 38. eod.	ibid.	L. 21. de liberat. leg.	298
L. 47. eod.	247	L. 6. de adim. vel transf. legatis.	297
L. 64. eod.	248	L. 23. de reb. dub.	241
L. 8. de agn. et al. lib.	253	L. 4. de his quae pro non script. hab.	296
L. 1. pr. de concub.	96. 108. §. 1. 130	L. 6. ne his quae vt indign.	316
L. 3. §. 1. eod.	124	L. 10. de his, quae vt indign.	145
L. 4. de tut. et curat. dat.	266	L. 13. eod.	151
L. 6. pr. et §. 1. de lib. et postum. her.	inf.	L. 16. eod.	82
	121	L. 25. eod.	205
L. 3. §. 4. de her. inf.	289	L. 22. de cond. et dem.	225
L. 26. eod.	305	L. 25. eod.	198
L. 42. eod.	289	L. 31. eod.	289
L. 71. eod.	297	L. 59. pr. eod.	303
L. 72. eod.	220	L. 61. eod.	260
L. 73. eod.	313	L. 62. eod.	217
L. 5. de vulg. et pupill. subst.	216	L. 69. eod.	313
L. 6. eod.	215	L. 76. eod.	154
L. 68. de adqu. vel om. hered.	306	L. 104. eod.	239
L. 79. eod.	145	L. 62. ad L. Falc.	80
L. 80. eod.	287. 306	L. 63. eod.	197
L. 81. eod.	308	L. 64. eod.	310
L. 83. eod.	335	L. 67. eod.	197
L. 10. L. 11. L. 12. test. quemadm. sper.	306	L. 23. quando dies legat.	197
L. 20. de iure codicill.	288	L. 6. de collat.	254
L. 10. de legat. 1.	319	L. 16. de iure patr.	266
L. 54. de legat. 1.	296	L. 22. eod.	270
L. 55. eod.	10	L. 5. de operis libert.	173
L. 59. eod.	319	L. 37. §. 3. sequ. eod. 175. §. 7.	144
L. 60. eod.	305	L. 48. eod.	263
L. 61. §. 1. eod.	294	L. 38. de bon. libert.	265
L. 96. §. 1. eod.	304	L. 10. pr. de adsign. lib.	292
L. 29. §. vlt. de legat. 2.	294	L. 3. §. 13. de suis et legit. her.	186
L. 49. de legat. 2.	308	L. 13. eod.	291
L. 51. pr. 260. §. 1. eod.	154	L. 31. pr. de donat.	130
L. 52. eod.	204	L. 36. de mort. cauff. don.	260
L. 54. eod.	311	L. 44. eod.	289
L. 55. §. 1. eod.	311	L. 18. de manumiss.	312
L. 57. eod.	309	L. 22. fin. de fideicomm. libertat.	240
L. 77. §. 24. eod.	180	L. 31. de statu liberis	313
L. 87. pr. eod.	309	L. 24. qui et a quib. manum. lib. non fiunt	265
L. 14. pr. de legat. 3.	225		
L. 35. pr. eod.	309	L. 32. §. 2. eod.	174
L. 87. eod.	258	L. 1. §. 1. de iur. aur. ann.	90
L. 88. eod.	298	L. 5. eod.	264
L. 90. eod.	334	L. 2. pr. §. 2. L. 3. L. 4. de colluf. deteg.	90. 91
L. 23. de vfuf. leg.	303		312
L. 43. eod.	203	L. 4. pro herede.	312
L. 16. de opt. legat.	319	L. 7. et Leg. 9. pro leg.	312
			L. 29.

INDEX II. LEGVM.

<p>L. 29. de reb. auct iud. poss. L. 4. §. 1. de separat. L. 1. §. 2. de tab. extr. L. 1. §. 10. si is, qui test. lib. esse iuss. L. 12. pr. ff. de accus. L. 10. §. 2. ad L. Iul. de adult. L. 13. eod. L. 15. §. 1. eod. L. 15. ad L. Corn. de ficar. L. 1. pr. ad L. Pomp. de parric. L. 29. de poen. L. 7. §. 3. de bon. damn. L. 3. de iure fisci. L. 13. pr. eod. L. 14. eod. L. 8. de capt. et possi. L. 3. de castr. pecul. L. 2. §. 3. de decurion. L. 2. de muner. et hon. L. 5. §. 2. de iur. immun. L. vlt. de cens. L. 84. de verb. signif. L. 97. eod. L. 101. eod. L. 132. eod. L. 133. eod. L. 134. eod. L. 137. eod. L. 138. eod. L. 139. eod. L. 143. eod. L. 144. eod. L. 145. eod. L. 148. eod. L. 149. eod. L. 150. eod. L. 152. eod. L. 153. eod. L. 191. eod. L. 220. §. 1. 3. eod. L. 207. de Reg. iur. L. 208. eod. L. 209. eod.</p>	<p>312 L. 28. eod. 302 L. 7. C. de incest. nupt. 302 L. 7. C. de dot. promission. 302 L. 8. et L. 9. C. de repud. 240 L. 10. eod. 93 L. 11. eod. 250 L. 1. C. de nat. lib. 240 L. 5. eod. 259 L. 3. C. de legit. tut. 79 L. vlt. C. quando tut. ess. defin. 139 L. 2. C. de obi. patr. 25 L. 19. C. de legat. 145 L. 1. L. 2. C. de indict. vid. 304-338 L. vn. C. de caduc. toll. <i>rot. lib. iii. passim</i>, 284. 310 289. 314 250 L. 12. C. de legit. hered. 258 sq. L. 3. C. de his qui a non dom. 87 L. 1. C. de infirm. poen. cael. 149 L. vlt. C. de iur. lib. 160 L. 5. pr. C. ad L. Iul. maiest. 248 L. vlt. C. de his, qui sponte mun. publ. sub- 87 eunt. 249 L. 2. C. de his qui num. lib. exc. 94 L. 8. C. de dignit. 165 L. 11. C. eod. 216</p>	<p>84 110 254 251 251 251 104 131 183 137 263 209 228 284. 289. 314 119 313 261 222 81 87 159 81 83</p>
<p>Ex Nouellis.</p>		
<p>165. 215 169 258 248 265 125 267 219. 265 293 276 300 269 293 87 90 90</p>	<p>Nou. xx. cap. 43. Nouell. xxxii. cap. 4 et 14. Nouell. lxxxiv. cap. vlt. Nou. lxxxix. cap. 15. Nou. cxvii. cap. 6. 114. cap. 10 et 13. Nou. cxvii. cap. 3. Nou. cxxxix. praef.</p>	<p>228 251 114 251 251 26</p>
<p>Ex Codice Theodos.</p>		
<p>113 136 111 116. 123</p>	<p>L. 2. C. Th. de in integr. rest. Lib. II. tit. 16. L. vlt. C. Th. de inoff. dot. Lib. II. tit. 20. L. 2. C. Th. de incest. nupt. Lib. III. tit. 12. L. 2. C. Th. de tut. et cur. Lib. III. tit. 17. L. 1. C. Th. de nat. fil. Lib. IV. tit. 6. L. 1. C. Th. de inf. poen. cael. Lib. VIII. tit. 16. L. 1. C. Th. de iur. lib. VIII. tit. 17.</p>	<p>158 205 234 179 131 196. 261 228 L. 1.</p>
<p>Ex Codice Iustin.</p>		
<p>L. 33. C. de Episc. aud. I. 2. C. de sponsal. I. 23. C. de nupt. L. 27. eod.</p>	<p>113 136 111 116. 123</p>	<p></p>

INDEX II. LEGVM.

<p>L. I. C. Th. de bon. proscript. Lib. ix. tit. 42. 205</p> <p>L. vn. C. Th. de his qui se def. Lib. x. tit. 11. 206</p> <p style="text-align: center;">Ex Nouell. Codici Theod. subiectis.</p> <p>Nou. Marcian. tit. iv. 110</p> <p style="text-align: center;">Ex Basilic.</p> <p>Basil. Lib. XLVIII. tit. 5. 228</p> <p style="text-align: center;">Ex Vlpiani, Paulli aliisque fragm.</p> <p>Vlpiani, tit. I. §. 12. 163</p> <p style="padding-left: 2em;">§. 21. 319</p> <p>tit. III. §. 1. 3. 163</p> <p style="padding-left: 2em;">§. 4. 169</p> <p>tit. VI. §. 13. 246. 249</p> <p>tit. XI. §. 6. 236. §. 6. 7. 8. 178 sq. §. 20 194</p> <p style="padding-left: 2em;">190 sq. §. 21. 22. 24. 194</p> <p>tit. XIII. rubr. 219. §. I. 81</p> <p>tit. XIV. §. I. 133</p> <p>tit. xv. 195</p>	<p>tit. XVI. §. I. 116. §. 3. ibid. §. 4. 146</p> <p>tit. XVII. §. I. 218. 256. §. II. 304</p> <p>tit. XVIII. §. I. 291. 294</p> <p>tit. XIX. 17. 316</p> <p>tit. XXII. §. 3. 257</p> <p>tit. XXIV. §. 2. 318</p> <p style="padding-left: 2em;">§. 12. 319</p> <p>tit. XXV. §. 17. 292</p> <p>tit. XXVIII. §. 7. 319</p> <p>tit. XXXIX. §. 2. 3. 182</p> <p style="padding-left: 2em;">§. II. 269</p> <p>Paulli Recept. Sent. Lib. II. tit. 19. §. 5. 236</p> <p style="padding-left: 2em;">Lib. II. tit. 8. §. 2. 291. §. 4. 143</p> <p style="padding-left: 2em;">Lib. III. tit. 6. §. 3 et 7. 13. 318</p> <p>Caii Inst. Lib. I. tit. 4. §. 7. 237</p> <p style="padding-left: 2em;">Lib. II. tit. 5. 318</p> <p style="padding-left: 2em;">Lib. II. tit. 9. §. 3. 4. 193</p> <p>Collatio LL. Mos. et Rom. tit. iv. §. 5. 168</p> <p style="padding-left: 2em;">tit. vi. §. 4. 236</p> <p>Fragm. vet. ICt. §. 6. 67</p> <p style="text-align: center;">Ex Iur. Can.</p> <p>Cap. vlt. x. de condit. adpof. 227</p>
--	--

INDEX III. RERVM

ET

VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

<p style="text-align: center;">A.</p> <p>Absentes reip. caussa qui? 212 iis a plerisque legibus vacatio data. 240. inptimis a Lege Papia. ibid.</p> <p>Absentes poterant et sponsalia et nuptias facere. 241. sui commodi caussa non habebant vacationem a lege. 241. mariti ab vxoribus quinquennium expectandi. 250</p> <p>Absentia reip. caussa nemini debet esse damnosa. 240</p> <p>Accipere et capere quomodo differant? 197 sq.</p> <p>Actio Caluifiana et Fauiana. 265. malae tractationis. 247</p>	<p>Addici liberos oportebat manumissos. 173</p> <p>Adfines qui? 235. inter eos Augustus, paucis exceptis, nuptias concessit. 234. 236. id quod deinde mutatum a Christianis Imp. 237</p> <p>Adfinitas soluto matrimonio solui videbatur. 234. etiam Hebraeis, ibid. Graecis. ibid. Romanis. 235</p> <p>Adoptiones fictae, quibus praemia πολυτεχνίας adfectabant orbi 153. sequ. cae SC. prohibita. 154. an adoptione nobilitas detur et admatur? 86. an ea libertus ingenuitatis iura accipiat? 95</p> <p style="text-align: center;">X x</p> <p style="text-align: right;">Ado-</p>
---	---

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

Adoptiuus eosdem cum adoptante agnatos et libertos habebat. 268. pater filiae dotem debet.	Anubis cultus cur despiciatui habitus a Romanis?	93
253	"Απας pro liberis orbato.	159
Adsignatus libertus et exheredatum sequebatur.	Apronius (C.) imperator quis?	42
292	"Απερονόητοι liberi qui?	201
Adulterium. Eius persequutio quomodo data marito vxoris immaturae? 138. in eo deprehensae vxores duci non poterant.	Aqua et igni quibus interdictum, ii ad peregrinitatem redigebantur, et togae ius amittebant.	308
101	Aquam equis spargere quid?	92
Aediles meretrices nomen haut professas sequebantur. 99. Apud eos quaestum turpem profitebantur scorta.	Aquila et lupa cur insignia Lanuuinorum fuerint?	44
99	Arae tres ad ripam Tiberis in ludis saecularibus dedicatae	35
Aerarium. Ad illud augendum comparata lex Papia. 48. militare ab Augusto constitutum. 272. quomodo administratum? 273. eius differentia a fisco. ibid. illud olim caduca, ereptitia et vacantia occupabat. 304. Quando illi in his fisco praelatus?	Aram Iunonis tangere quid?	22
ibid.	Arenarii qui?	172
Aes vxorium quale?	Armenii sibi vxores coebebant.	191
23	Ars ludicra qualis? 91 sq. Vid. infra in <i>Histris</i> , <i>Scena</i> .	
Aestimatio bonorum ob decimas facta.	Artes manuariae cur illiberales dictae? 173. a seruis et libertinis solis exercitae. ibid. sq.	
197	"Αρχισπείτης in prouinciis Orientalibus quinam?	107
Aetas quomodo probata? 120 sq. quanam legitima?	107	
214	Astarcha quis?	107
Africanae gentes seram Venerem probabant.	Assyrii vxores sibi coebebant.	191
134	"Ατακτος pro liberis orbato.	159
Αγαμία poena apud Athenienses 16. apud Lacedaemonios. 17. qualis?	Atellani ludi actores non infamabant, et cur?	92
ibid.	Athenienses aliquando πολυγυνίαν concedebant. 16. non nisi maritos et parentes ad remp. admittebant. ib. caelibes puniebant. ibid.	
Agitatores quinam?	ibid.	
92	Astletae qui?	92
"Αγωνιστος quis?	Augustae dictae etiam Imperatorum matres, sorores, vxores repudiatas. 88. an legibus solutae?	301
92	Augusti oratio ad equites maritos et caelibes habita. 37. quo gestu is nuptias et πολυτελείας studium commendarit? 38. leges veteri ritu tulit. 39. lato clauo donauit senatorum filios. 84. Eius nobilitas adoptione aucta. 88. Ei grauitur occlamatum a Senatu, quom legem Iuliam de marit. ordinibus esset rogaturus. 32. oratio Metelli ab eo recitata. ib. cur nouum aerarium constituerit? 272. reprehensus, quod Antonii viui tabulas recitarit.	285
Amica, pellex, concubina olim συνώνυμα ante L. Papiam, post eam distingui coepere.	285	
125 sq.	Auriga Praefectus vigilum ab Elagabalo factus.	104
Ancillis ob tres liberos vacatio, ob plures libertas data.	104	
25	Auspi-	
Annariae leges. 153. earum an antiquissima Villia? ibid. iis aliquando soluti candidati.		
153 sq.		
Anni, quibus honores petendi. 153. singuli propter singulos liberos remittebantur.		
154		
Annicular et annicula quinam dicti?		
165		
Annius (T. Milo) ex gente Papia.		
45		
Annulorum aureorum ius quale?		
90		
Aure diem Kal. quid?		
165 sq.		
Antoninus (Marcus) quam legem de tntelis tulerit?		
266		
Antonius (M.) libertini filiam vxorem habuit. 89. an iure ideo a Cicerone reprehensus. ib. f. eius liberi ex Cleopatra cur Antonii nomen non tulerint?		
129		

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

Auspices. Apud eos dos data deponetur. 193
Auus, quando sub patris vocabulo comprehendatur? 91

B.

Balduini (Franc.) in legem Papiam Commentarius. II
Βασιλικόν pro fisco. 273
BENEMERENTES cur in marmoribus dicantur etiam infantes? 167
 Bestiarii infames. 172
Bestiarum ludus. ib.
 Bestiis olim addicti serui: postea et ingenui se iis vltro addicebant. ibid.
Bithyniarcbæ qui? 107
 Bonorum aestimatio ob decimarias leges facta. 197
Βραβεύται. 92
 Brissonii (Barn.) de iure connubii liber laudatus. II

C.

Caducum vnde dictum. 290. quid, ibid. sq. locum non habebat in hereditate ab intestato. 291. in iis capiendis quinam fisco praelati? ib. et 292. Quot de caducis capita in lege Iulia et Papiæ exstiterint? 305
 Caduca quae fuerint? 305. 308. 310. 311. 312. ab aerario occupata. 312
 Caelibatus conditio cur tam frequenter imposta liberis et viduis? 223. ea pro non adscripta habita. 224. sq. quamuis variis formulis incrustata. 225. Ea conditio et libertatis a patronis imposita. 230. ob eam patroni iuribus suis priuati ex L. Aelia Sentia. 231. illius conditio gratia fiebat libertis ex L. Papiæ. 231
 Caelibes exosi Hebraeis. 14. Atheniensibus. 14. Lacedaemoniis. 16. An et Pythagorae? 18. Eos notabant Censores. 23. Eorum flagitia ab Augusto descripta. 38. solidum capere non poterant. 256. immo ne legatum quidem. 258. qua hereditate exciderint? 256. 258. incapaces erant fideicommissi. 258. a genere proximis tamen heredes scribi poterant.

259. iidem capaces erant, si intra 100. dies legi parerent. 310
 Caesar (C. Iulius.) *πολυπαιδίας* praemia profuit. 24. 31. quo iure censum egerit? 30. cur tam multos ciuitate donarit? 31. Eius filius naturalis cur Caesario dictus? 129
 Caius ICtus commentarium ad L. Papiam scripsit. II
 Caligula (Caius) a Senatu lege caducaria solutus. 242
Capere de vltimis voluntatibus dicitur. 196. capere et accipere quomodo differant? 197
Capi solebant virgines Vestales. 5. immo et alii sacerdotes. ib.
 Capitelia crimina quomodo a nuptiis excusantur? 136
Cappadociarcbæ quinam? 107
Captatoriae institutiones quanam? 296. sq. eae pro non scriptis habitae. 297
 Cato (M. Porcius Censorius) libertini filiam vxorem habuit. 89. eius filius auctor regulae Catonianæ. 288
Causa aliquando idem, ac quasi. 302. Quid *causæ testamenti*, *causæ pignoris*, *causæ bonorum*? ib.
 In *causæ caduci esse*, quid significet? 302. quanam in *causæ caduci* sint? ibid. sq.
 Cautelae ICTorum. 321 sq.
 Cautio Muciana a vidua contra conditionem nubente praestanda. 228
 Celsi dicti Papii. 43
 Celsus (P. Iuuentus) Legem Papiam 7 libris illustravit. 51
 Censores caelibes notabant. 23. quae praemia parentibus elargiti sint? ib. sub auspiciis muneris ad populum concionabantur. 24
 Censu quo iure actus a C. Iulio Caesare? 30. in eum furtim irreperere solebant Latini. 6. seq. Ex censu adparuit post bella ciuilia vix dimidium ciuium numerum superesse. 30
 Censu Senatorius quantus? 79 seq.
Centenarius libertus quis? 264. seq. centenario minor. 264
 Centesima rerum venalium. 273
 Centesimus ab vrbe lapis. 157
 Centum dies. Intra hos poterant caelibes instituti legi parere. 257. sq. erant dies cretio-

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

- cretionis, spatium deliberandi et agnoscendi bonorum possessionem. ib. an et orbis profuerint? 259. sq.
- Certamen sacrum quinquennale.* 92
- Chirographus ab iis exactus, qui tacito fidei-commisso obstringebantur. 145
- Cicero honores omnes annis lege finitis capessuit. 153
- Ciuitate orbi Rom. data an sublata fuerit vrbis Italiae et prouinciarum discrimen? 159
- Ea priuati senatores, et viri perfectissimi, qui viles feminas vxores duxerant. 110. eius iura anxie quaerebant Latini. 6. seq.
- Ciuum frequentia an utilis reip. 26
- Clarissimus* dignitas et senatorum filiabus, nephibus, proneptibus competeat. 94
- Claudius Imp. vacationem essedario ob liberorum numerum dedit. 26
- Clemens (Terentius) commentario illustrauit Legem Papiam. II. quot in eam libros scripserit? 51
- Cloacae ius. 307
- Clodius (Publ.) per adoptionem plebeius factus. 86
- Cocceius Cassianus V. C. an priuignam concubinam habuerit? 82
- Codicillis testamento non confirmatis relicta pro non scriptis erant: et quando id mutatum? 296
- Coemptio vxorum pluribus gentibus sollempnis. 191. etiam Romanis. 192
- Cognatio vltra septimum gradum non temere porrecta. 211. in lege Papia ad sextum gradum numerata. 259
- Cognatorum hereditates et caelibes et orbi capiebant. 259. 260
- Collegae vni cur saepe tribuantur, quae communia vtrique? 102. eorum quis potior? 147. sq.
- Collusione detecta is, qui ingenuus iudicatus fuerat, ingenitatem amittebat. 99
- Coloniarius mittendarum causa. 27
- Commodum dotis* quid? 250
- Concubina et pellex* ante L. Papiam non differabant. 125. varia eius nomina. 126. an a marito haberi potuerit? ibid. quanam haberi per leges potuerit? 127. 129. sq. an et consanguinea vel adfinis. 127. an et priuigna? 82. an ingenua. 95. an a patrono inuito discedere potuerit? 188. an a furioso? 189. ei nihil donari poterat. 131. poterat tamen heres esse. 196. vtrum vxor in dubio praesumatur an concubina? 130
- Concubinatus. De eo caput in lege Papia Poppaea existit. 124. per hanc legem nomen adsumsit. 125. licita erat consuetudo. 127. an et legitima? 130. is maxime viduis placebat, etiam Imperatoribus. 129. Senatoribus eo aliquatenus interdixit Constantinus M. 110. in eo coniunctiones nefariae aequae prohibita, ac in matrimoniis. 82. Eum indirecte subruere studuit Constantinus M. 131. quamdiu vigerit? 132
- Conditio liberorum in testamento quo pertineat? 203. 260. impossibilis cur contractum, non testamentum vitiet? 226. caelibatus lege nostra infirmatur. 224. sq. 231. turpis sponsalibus adiecta an pro non adiecta habenda? 227. quando deficere dicatur? 302. sq.
- Congiarium iis copiosius datum, quibus numerosa proles. 26
- Coniuges illegitimi inter se nihil capiebant. 144
- Coniugium. Ad id ineundum omnes obligari, Hebraei putabant. 14. confer infra *Matrimonium, Nuptiae.*
- Constantinus M. legis Papiae Poppaeae caput I. in vsum reuocauit. 104. quamdiu eius constitutio eam in rem edita vigerit? 110. idem concubinatum variis legibus indirecte subruere studuit. 131. cur legitimationem per subsequens matrimonium introduxerit? ib. Idem sustulit poenas caelibatus et orbitatis? 260. sq.
- Consul maior* quis dictus? 148
- Consularis aetas. 153
- Consulibus quomodo fasces praelati? vid. *fasces.*
- Consuetudo vrbis* ad Romam referebantur. 157
- Conuictrix* pro concubina. 126
- Cooptari* dicebantur quidam sacerdotes. 5
- Cornelius (Cn. Cossus) per adoptionem factus patricius. 86
- Coronae fascibus illigatae. 148
- Correctiones ineptae quam plures in Codice Florentino. 95

Crassus

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

- Crassus (M.) a Mamertinis ex lege Papia vindicatus. 6
 Cretio hereditatis. 286
Culter. Ad eum se locasse dicebantur bestiarum. 172
 Curiae sese offerentes saepe ea conditione excipiebant posteros. 87
- D.
- D**amnata iudicio publico vxor duci non poterat. 100. sq.
 Damnatorum liberis pro eorum numero pars bonorum concessa. 25
Dare dotem, quid? 193
 Decemuiris quomodo fasces praelati? 149
 Decimam inter se coniuges matrimonii nomine capiebant? 197. alias pro numero liberorum ex priore matrimonio superstitem. 198. aliam ob filium communem post nominum dicim amissum. 199. sed et ob alias causas. 201. sq.
 Decimariae leges. 196. sq. quando sublatae? 207
 Decreta principum an vim legis habeant? 217
 Decuriones. Eorum filii patris dignitate fruebantur. 87. iis liberi proderant ad *προσδραμ.* 155. legibus decimariis a Theodosio soluti. 206. sq.
 Delatores praemia cauebant. 336. sq. a bonis principibus coerciti. 337. cur quadruplatores dicti? 338
 Demosthenes quando Praefectus praetorio fuerit? III
Denicales dies quinam? 285. iis nihil suscipi potuit. ibid.
Denotandi causa quaenam dicantur relicta? 296. ea pro non scriptis habita. ib.
Designatores quinam? 92
Detractio. Sine ea quinam dicantur abesse? 240
Διασημώτατοι qui dicti? 106
Dicere dotem, quid? et qua formula vsi qui dotem dicerent? 193
Dies nominum quis? 199. lustricus quis? ib. sq. annua, bima, trima. 247. denicales. 285. legatorum quando cesserit et etiamnum cedat? 288. sq. quorum legatorum dies cedat ab adita hereditate? 289
- Δικαιώματα γυγαμησθέντων* quaenam? 150
 Dicitur poena quae? 246. adde *Diortium*.
 Diortium meditantes plerumque iam de nouis nuptiis transegerant. 140. eius licentia olim maxima. 184. sq. non tamen permisum libertae patrono nuptae. 186. In eo septem testes adhibiti, ex qua lege? 245. illud sine causa fontica vel alterius culpa factum poena dignum iudicat L. Papia. 245. sq. de eo leges nouae. 251
 Dolabella per adoptionem plebeius factus. 86
 Domum deductione cur opus fuerit in absentium nuptiis? 241
Dona et munera quomodo differant? 174. ea liberti debebant patronis. ibid. quomodo liberti ab hac obligatione liberati? 175
 Donationibus fraus facta legibus decimariis. 205
 Dos apud plerasque gentes a marito data. 191. eius apud Romanos alia ratio, quam apud alias gentes. 192. est veluti pretium coemptionis, ib. sine ea raro feminae maritus inueniebant, ib. vel dabatur, vel dicebatur, vel promittebatur. 192. idque auctoribus tutoribus. ib. sq. an a parentibus olim necessario data fuerit? 50. 253. sq. an actione repeti potuerit ab vxore immatura? 137. iniustus nuptiis contractis mortua muliere caduca fiebat? 146. praelegata ab vxore etiam orba capi poterat. 204. non minuebatur quarta Falcidia detracta. ib. sq. an certis limitibus circumscripta per legem Papiam? 205. et soluebatur et reddebatur annua bima trima die. 247. in quantitate consistens ob mores mariti grauiores praefens reddenda erat. 246. sq. ob mores leuiores senum mensium die. 246. 248. non consistens in quantitate cum fructibus quadriennii restituenda. 246. 247. 249. Ex eorum nomine quaedam retinebat maritus. 246. 250. sq. olim tota cedebat marito, si vxor ob mores graues repudiaretur. 246. quantum Lex Papia retinere concesserit. 250. sq. An id ius ex formula: **Q V A N T V M A E Q V I V S M E L I V S ?** 246
 Dotalia instrumenta signum nuptiarum. 192
 Draco Lanuuii cultus, cui escam virgo praebat. 44

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

Ducere de vxore vsurpatum a Propertio. 36
Duumiuri perfectissimatus dignitatem adfectabant. 105

E.

Ebraei vid. *Hebraei*.
Edicere legem quid? 36
Ἐνδοξότατοι qui? 108. ita Praefecti praetorio salutati. *ibid.* et sacerdotes prouinciarum. *ibid.*

Epaminondae sine liberis morienti illacrymatum. 18

Ereptitia bona quae? 314 sq.

Error in nuptiis circa personam commissus an noceat? 88

Essedario vacatio ob numerum liberorum a Claudio data. 26

Es declaratiue sumtum. 143

Ἐσθηματα Ictorum quid? 321 sq.

Euripides mulieres perofus cur binas vxores duxerit? 26

Excusare et potiozem nominare quomodo differant? 156

Excusatio a muneribus ob numerum liberorum. 156

F.

Faecunditas in honore fuit Hebraeis 15. Graecis. 16. Persis. 25. Germanis. 18

Familia venatoria quae? 172

Fasces initio duodecim vtrique consuli praeferebantur. 147. postea alteri fasces, alteri securae. 148. iis coronae illigatae. *ibid.* quo ordine postea praelati 148 sq. quibus? 149. seq. cui prius dati? 150

Februario mense cur nuptiae non factae? 136

Feminae an tantum nuncupatiue testari potuerint? 180 sq. cur earum testamentifactio cum periculo coniuncta? 181. Eae in perpetua tutela erant. vid. *Tutela*. ob tres liberos solidum capiebant. 221

Feminarum Romanarum lux et socordia. 28

Fibula vsi cantores. 115. *Fibulam imponere* quid? *ibid.*

Fictio Praetoris rata, filiam esse filium. 268

Fideicommissa in fraudem L. Papiae Popp. facta. 145. maxime in fraudem legum decimarum.

rum. 205 sq. Ea initio valida. 145. post grauius prohibita. 145. 206. tacita quid. *ibid.*

ex *Fideicommissa* manumissa an a patrono diuertere potuerit? 186

Filii in dignitate nati an in successione antea natis praeferrantur? 85. 87. eo vocabulo quando et nepotes comprehendantur? 87. erant patroni libertarum, quas ex castrensi peculio manumiserant. 186

Fiscus quando aerario in caducis ereptitiis et vacantibus praelatus? 304. Eum saepe Tribonianus in Penedectis posuit pro aerario. 304.

Caduca cum onere capiebat. 339. s. apud eum se deferentes diuidiam capiebant. 335. 338

Flaccus (Granius) quando vixerit? 125

Focariae militibus permittae. 151. heredes institui poterant. 196

Foede se deducere quid? 94 sq.

Fratres saepe sorores dotabant. 255. fratris viduam ducere poterant. 235. 236 sq.

Fraus legi facta quid? 321 s. in fraudem legis et patroni alienare quomodo differant 266. multiplex qua Lex Caducaria eludebatur. 321 sq.

Fundum dotalem alienare non prohibuit Lex Iulia et Papia, sed Iulia de adulteriis. 244

Fundus Italicus quis? 248

Funus vendere quis dicatur? 172. eius cura excusat. 285

Furcae an Coss. praelatae cum fascibus? 148

Furii (M. Camilli) et M. Postumii Albini seuera censura. 23

G.

Galatarchae qui? 107

Galli Matris Deum cur despiciatui habiti? 93

Γεγαμνηότων Διαιώματα quae fuerint? 150

Gener quis? 235. ex qua lege nec ille contra focerum, nec focer contra generum testimonium dicere potuerit? 190

Germani liberos nulla spe praemiorum inducti quaerebant. 19. quo sensu apud eos plus valuerint boni mores, quam apud alios bonae leges? 18 sq. ii vxores coeuebant, 191. seeram Venerem probabant. 134

Gladi-

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

Gladiatores infames. 172. cur dicti meridiani? 138
 ibid. 138
 Glaucippus quidam exceptus in lege Papia de peregrinis. 9
 Gothofredus (Iacobus) laudatus. 12. Commentarium in Legem Iuliam et Papiam Poppaeam adolescens scripsit, ibid. eius in Comentario quid desiderandum? 52 sq.
 Gracchus duodecim menses in vtero fuisse dicitur. 217
 Graeci πολυπαιδίας studiosi. 16
 Granius Flaccus quando vixerit. 125
 Gratiam facere criminis. 243. legis. ibid. iurisiurandi. ibid. huius aliquando gratiam faciebant leges. 231

H.

Hagestoljen-Recht quale ius apud Germanos? 19
 Heautontimorumenos cur dicta Terentii comedia? 79
 Hebraei legem de ineundo matrimonio praecipitiam putabant. 14. caelibatum odio prolequebantur. ibid. sq. Iis sterilitas ignominiosa. 16. immunitatem dabant *νεσγαμοις* 16. vxores sibi coeuebant. 191
 Hereditas delata quae? 227. lege obueniens quae? 144. adeunda ex lege Papia Poppaea tabulis apertis. 285 sq. eam non capiebant, qui nuptias aduersus hanc legem fecerant. 144
 Heres pro genero. 235
 Heres ex asse ante apertas tabulas hereditatem adire poterat, et cur? 287. nuncupatus item, et cur? 288
 Histrones infames. 92. ex turba peregrina 93. tribu mouebantur. 92
 Homo et femina vocatur. 300
 Honores. In iis petendis parentes orbis, mariti caelibibus praeferebantur. 151 sq.
 Hora diei tertiae forum feruere incipiebat. 286

I.

Impar matrimonium quodnam? 123
 Imperatores. In iis deligendis ratio habitata liberiorum. 152

Impubes domum ducta quando iusta vxor esse coeperit? 138
 Impunitatis spes an a peccando retrahat? 111 sq.
 In rancum pro adeo. 94 sq.
 Incesta matrimonia saepe ob liberorum numerum confirmata. 26
 Indignis quatenus eripiantur, et ex quibus legibus? 314 sq.
 Infamia ludionum vnde? 97. eam illis senatoribus impegit Constantinus M. qui viles feminas vxores duxerint. 110
 Infantes quoto anno inamma depulsi? 214. quomodo initiati? 199 sq.
 Ingonui ducere poterant libertinas. 96. non autem mulieres scenicas. 99. nec lenas; vel a lenone manumissas. 89. nec iudicio publico damnatas. 100. nec in adulterio deprehensas. 101
 Initiatio infantum. 199 sq.
 Iniustae nuptiae a Romanis non rescissae. 121
 Inscriptiones legum non semper sanae. 52. nec tamen exemplo Iac. Gothofredi pro lubitu mutandae. ibid.
 Insignes viri qui? 105 sq.
 Iudis cultus cur a Romanis despiciatui habitus? 93
 Italiae limites antiqui et noui. 158
 Italici iuris colonias cur in commentariis ad hanc legem descripserit Caius? 248
 Italici et prouinciales sibi inuicem oppositi. 158
 Italicus fundus. 248. Italicum solum quod? 158
 Iudicio publico dammati qui? 100
 Iudicium de moribus quid? 179
 Iulius Miscellus an homo? 228 sq.
 Iuno Domiduca, Isterduca, Iuga, Ζῳγία, Cinxia, Lucina, Parulca. 21. Sispita Lanuuii culta. 44
 Eius aram tangere quid? 22
 Iura maritorum militibus data et cur? 150. ciuitatis et Quiritium quomodo differant? 166
 Iurans, se patronum esse, an omnibus patronorum iuribus fruatur? 187
 Iureiurando obstringi liberti, ne nuptias facerent, non poterant. 263. Eius aliquando gratiam faciebant leges. 231
 Ius.

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

Ius liberorum communium. 218. a quo concessum? *ibid.* iam Vespasiani tempore a principe datum. 219. non dabatur temere, nisi vtriusque coniugis aetas coniuncta centum annos excederet. 221. an et mortuis datum censeatur, si, qui petunt, ante principis decretum decesserint? 293. sq. omnibus promiscue datum a Theodosio. 221. sq. an et parentes illud a principe impetrarint? *ibid.*

Ius trium liberorum an a Numa inuectum?, 20. an a Tullo Hostilio? 21

Iustinianus Theodoram vxorem ducturus caput I. legis Iuliae et Papiae aboleuit. 110. Ei multae constitutiones Iustini perperam tribuuntur. III. is concubinatum probauit. 132

Iustinus Imp. nomen suum quatuor litteris expressit. 141

Iuuentius (P. Celsus) legem Papiam septem libris interpretatus est. 51

K.

Kαθολικὴ Rationales. 274

Κακογαμία poena apud Lacedaemonios qualis fuerit? 17. sq.

Καταλοπτέμενοι, bestiarum. 172

Κυνηγεία vel κυνηγεία, venationes, quales ludi? 172

L.

Lacedaemonii praemia πολυπαιδίας constituebant. 16. caelibes puniebant, immo et male et fero ducentes vxores. 17. nec non qui solius dotis habebant rationem. *ib.* an ab iis sumtum sit Legis Iul. et Papiae caput de immunitate parentum ob tres liberos? 158

Lanuii insignia. 43. prodigium in eius conditu notatum. 44. Draco ibi annosus, cui virgo quotannis pabulum praebebat. 44. Iuno Sispita ibi culta. 43 sq.

Latii ius multis extra Latium datum. 165

Latini adfectabant ius ciuitatis Romanae. 6. saepe vrbe exire et in patriam redire iussi. 6 sq. et socii Latini nominis an semper iidem? 8.

quando ius ciuitatis acceperint? 7. liberti an quidam ex lege Aelia Sentia? 164. colonarii ob anniculum filium iura Quiritium consequuti. *ibid.* etiam liberti ex L. Iunia Norbana, *ibid.* non habebant ius connubii et patriae potestatis. 165. an pro peregrinis habiti? 171. tanquam peregrini virgis caesi. *ibid.* dicti ciues ex Latio. *ibid.*

Latus clauus insigne Senatorum. 80. etiam filii Senatorum ab Augusto concessus. 84

Legata obscura, pugnancia, mortuis relicta, translata, adempta pro non scriptis habita. 295. sequi. quatenus caduca? *vid. caduca.* Quae ut indignis erepta? *vid. ereptitia.* quotuplici modo relicta? 318. per vindicationem relictum deficiens ab aerario vel fisco non occupabatur. 318

Legationes liberae. 212

Lege soluebat Senatus. 218. sq. 242. an et populi suffragii opus fuerit? *ib.* quando id ius ad principes deuolutum? 242 sq. de lege solutione lex Cornelia. 218. eius lege solutionis effecta. 243. quomodo legibus soluti ipsi Principes? 301

Leges a primis capitibus nomina acceperunt. 79. seuerius emendatae. 35. de coniugio in eundo et liberis procreandis libera adhuc rep. latae. 22. sq. Papiae plures, 2. Saturae quae? 50. minus quam perfectae. 102

Leges variae.

Aelia Sentia eodem anno lata quo Iulia de maritandis ordinibus. 37. non fuit Senatusconsultum. 39. an ea ingenuis facultatem dederit, libertinas vxores ducendi? 96 sq. an quosdam libertinos Latinos esse iusserit? 164

Caducaria *vid. Iul. et Papia.*

Caecilia Didia qualis? et an adhuc tempore Augusti recepta? 51

Canuleia de nuptiis patrum cum plebe. 79

Cincia cur muneralis dicta? 79

Claudia de sociis Lat. nominis domum remittendis. 7

Claudia de tutela mulierum. 178 sq.

Cornelia de ficiariis etiam de parricidis egit. 79

Cornelia de lege solutione. 218

Deci-

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

- Decimaria. 195. cur inuenta? 196. fuit pars legis Iul. Papiæ de marit. ord. ibid.
- Incerta, vt mater iterum nupta non sit heres liberorum ex priore matrimonio susceptorum, sed ei ipse auus maternus praeferatur. 228
- Iunia Norbana quando lata? 164. 167. ea omnes non iuste manumissos Latinos esse iussit. 164. 167. Latinis. ob anniculum iura Quiritium dedit. 168
- Iunia Penni de peregrinis. 8. an iure a Cicerone reprehendatur? 9
- Iulia de adulteriis cur id nomen acceperit, quum et de aliis criminibus egerit? 79. ea dotalis fundi alienatio prohibita. 244. septem testes in diuortiis adhiberi iussit. 245
- Iulia iudiciorum publicorum a Gothofredo male cum Papiæ Poppaë confusa. 190. 233
- Iulia de maritandis ordinibus. De ea quando primum cogitatum? 31. SC. de illa roganda acgre impetratum. 32. Eius mentio in marmore, antequam perlata. 33. sequi. prima rogatione reiecta. 35. quando et quomodo demum perlata? 37. Coeua est legi Aeliae Sentiae. 37. eam frustra abrogari volunt Equites Rom. 37. sq. Inter illam et Papiam Poppaëam differentia. 40
- Iulia Miscella pars Papiæ Poppaëæ. 228. sublata a Iustiniano et postea quadantenus restituta. 229. eius vsus hodiernus. 230
- Iulia de parricidiis. 79
- Iulia Titia de tutelis quando lata? 256.
- Iulia viccesimaria qualis et quando lata? 273
- Iulia et Papiæ Poppaëa. Eius varia nomina. 10. κατ' ἐξοχὴν dicta Lex vel Leges. ib. diutissimo vsu viguit. 11. in sponsalibus recitata. 16. quinam in eam commentarios scripserint? 11. sequi. Eius fragmenta se per vniuersum ius diffundunt. 12. Eius finis. 13. 48. an de ea ferenda Augustus in sexto consula- tu cogitarit? 31. an fuerit SC? 39. Eius chronologia. ibid. Duae eiusdem partes. 48. 271. quando et a quo lata? 38 Eius a Iulia de maritandis ordinibus discrimen. 40. an diuersa a Iulia caducaria? ibid. quot et quilibus capitibus confliterit? 49. fuit Lex Satura. 50. sq. et minus quam perfecta. 102. quot eius fragmenta supersint, et quomodo in ordinem redigi debeant? 51. Eius caput I. confirmatum a Constantino M. 104. et Marciano. 110. abolitum a Iustino et Iustiniano, et-cur? 110. 113 sequi. Eiusdem caput II male a Iac. Gothofredo et aliis expressum. 116. quale illud fuerit et an senibus connubio interdixerit? 117. Eius capita de solidi capacitæ quando cessarint? 221. Ea quis solvere potuerit. 243. an fundi dotalis alienationem prohibuerit? 244. sq. an in diuortiis septem testes adhiberi iusserit? 245. an initio in prouinciis etiam valuerit per omnia? 255. per eam aucta iura patronatus. 264. quoto anno liberos egerit? 209. Caducaria odiosa. 272. 274 293. Ea Caligulam soluit Senatus. 242. de ea moderanda sub Tiberio cogitatum. 274. capita eius. 274. sqq. de quibus bonis egerit? 295
- Laetoria cur quinauicennaria? 79
- Licina Mucia de focis Lat. nom. in patriam remittendis. 7
- Maenia qualis et quando lata? 120
- Mensia- quae? 170. an Messia dicenda? 171
- Oppia. 27. sq.
- Papia de virginibus Vestalibus quando et a quo lata? 5. an fuerit pars L. Iuliae et Papiæ? ib. sequi.
- Papia de focis et nom. Latin. 7. sequi. quando lata? 8
- Papia de peregrinis. 9. eius vestigia in numis. ib. an a Cicerone iure reprehensa? 11. sq. eius ferendae occasio. 10

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

- Petronia seruos bestiis addici vetuit. 172.
an Paetinia dicenda? *ibid.*
- XII. Tabularum de nuptiis inter patres et
plebeios non contrahendis. 89. de suc-
cessione libertorum. 263
- Voconia an tempore Augusti adhuc vigue-
rit? 199
- Legitimitas per subsequens matrimonium cur
inuenta? 131. Eam primus omnibus pro-
miscue indulsit Iustinianus. *ibid.*
- Leno* quis? 99. Ienonum et lenarum turpitu-
do. 99. sq. Ab iis manumissae cur ingenuis
nubere non potuerat? 100
- Liberalium caussarum gratia professionem ad
tabularia fieri, iusserat Marcus Antoninus.
161
- Liberi in fraudem legis instituti. 145. quot-
nam a muneribus excusent? 156. sq. qui
non excusent? 159. seq. Sedecim a mune-
ribus patrimonialibus excusant. 160. alieni
saepe pro propriis offerebantur excusationis
caussa. 160. Eorum quaerendorum causa
matrimonium se inire profitebantur Romani
168. legitimi ex iniusto matrimonio non
nascabantur. 143. naturales non erant infam-
es. 127. sq. nominibus suis adscribebant
SP F. vel NOTH. 128. dignitatum capa-
ces, *ibid.* qualia nomina adsumserint? 128
sq. iis nihil donari poterat ex legibus Con-
stantini M. 131. patronorum libertatis caus-
sa aliquid accipere solebant. 175. quo an-
no exigerentur per legem Iuliam et Papiam?
209. 259
- Liberos quis habere* dicatur? 265
- Liberta aliena an in concubinato esse potuerit?
96. operis patrono debitis, per nuptias li-
berabatur. 172. 263. sequ. innupta iisdem
liberabatur aetate quinquagenaria. 172. pa-
trono desponsa ei repudium mittere poterat.
188. inuita patrono nubere non cogebatur.
ib. an a patrono furioso discedere potuerit?
189. a patrono cui semel nupta, inuito di-
scedere non poterat. 186. in perpetua tu-
tela patroni vivebat. 182. an absente tuto-
re ius ei fuerit alium tutorem petere. 194.
ob quatuor liberos solidi capax erat. 221.
- Libertatis legatae dies cur non nisi ab adita he-
reditate cedat? 290
- In Libertate morari et liberum esse quo modo
differant? 166. 168
- Libertinae quae? 90. Earum nuptias omnes
ingenui ante L. Papiam adspernabantur. 89.
nuptiae tamen cum ingenuis illis aliquando
concessae per priuilegium. *ibid.* earum fi-
lias etiam ingenui ducere poterant. *ibid.*
quod postea Senatoribus vetuit Constant.
108. cum iis nuptias concessit. L. Iulia et
Papia 69. 108. non tamen Senatoribus, *ib.*
81
- Libertini, quibus filius quinquennis, in tribus
rusticas describebantur. 23. antiquis qui di-
cti? 95. ne adoptati quidem ab ingenuis
iura ingenuitatis acquirebant. *ibid.* in se-
natum admissi a Commodio. 103. opificia
et artes manuaris exercebant. 173
- Libertus patronae nuptias adfectare non poterat,
nisi haec esset vilioris conditionis. 97. Ex-
empla huiusmodi nuptiarum. *ibid.* sq. ar-
tem ludicram faciens operis non liberabatur
ob liberorum numerum. 172. nec arena-
rius 172. operis non liberabatur solis nu-
ptiis. 263. centenarius et centenario minor.
264 sequ.
- Licinius Caesar multos Senatores ad nauicula-
riorum conditionem detrusit. 104
- Lipsii (Iusti) Excursus ad Tacitum de lege Pap.
Popp. 11
- Liuiae gentis claritas. 86
- Liuiae Augusti nobilitas per adoptionem aucta.
86. cur sine indulgentia Senatus non po-
tuerit tertiam bonorum partem ex Augusti
testamento capere. 199
- Liuius Drusus per adoptionem ex patricio ple-
beius. 86
- Lucar quid? 35
- Luella Augusta priuato nupta imperatorii con-
iugii insignia retinuit. 94
- Lucrum ex dote* quid? 251
- Luctu durante nuptiae non fiebant. 136
- Luctus tempore nubens infamis. 139. sq.
- Ludi saeculares quo anno facti? 32 sq. varia
de iis SC. marmori incisa. 33. quinam iis
interesse potuerint. 34. sq. unde sumtus pe-
titi? 35. in iis arae in ripa Tiberis dedica-
tae. *ibid.* quis iis sub Augusto praefuerit?
ibid.
Ludus

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

- Ludus venatorius, bestiarum maculinus, meridianus.* 172
- Lupa et aquila signum Lanuvinorum. 44
- Lustratio infantis quo ritu facta? 200
- Lyciarcha* quis? 107
- Lycurgi leges de ducendis vxoribus. 17
- Lycurgus qua aetate nuptias fieri voluerit. 134
- M.
- M**aenia gens. 120
- Mainia gens eadem quae Maenia. ibid.
- Maiorennitatis initium definiuit Lex Laetoria. 79
- Mamma quo anno depulsi infantes? 214
- Mandatores* quinam? 338
- in Manum conuenio* quid? 179. seq. per eam vxores redigebantur in potestatem maritorum. ibid. eius effecta. ibid. sq.
- Manumissio. Eius merces prohibita Lege Ael. Sent. 174. ancillae matrimonii causa non est ex L. Aelia Sentia, sed ex SCo. 96. sq.
- Manumissus testamento minor xxx annis ex Lege Iunia Norbana erat Latinus. 168. cur ei saepe adscripta conditio: *quvM ANNORVM xxx ERIT?* ibid.
- Manzano (Ram, del) commentario illustrauit L. Papiam Poppaeam. II
- Marcellus IGt. Commentarium ad L. Papiam Poppaeam scripsit. II
- Marcianus ICTus in citandis auctoribus accuratus. 49. sq. diuerforum temporum leges per *μεταβολογιαν* coniungere solet. 50
- Marit. s XI annorum 138. vxorem non lugebat. 140. in maritorum numero qui esse dicantur? 150. iura maritorum quidam a principe impetrabant. ibid. quanta mariti potestas in vxorem. 179. an is tutelam vxoris gesserit? 180
- Matrimonium. Qualis ad id ineundum sit obligatio? 14. sq. putatiuum quale? 88. 142. iniustum num resciderit Lex Papia Poppaea. 102. eius iure non gaudebant Latini. 168.
- Matrimonium sine connubio quid? ibid. an duorum mensium matrimonium ad solidi capacitatem requisitum? 209
- Matres Consulium an consulares. 87. Augustorum Augustae dictae. 88. Earum conditio-
- nem liberi extra matrimonium nati an semper sequerentur? 169 sq.
- Matronali dignitate exsoluae* meretrices. 99.
- Matthaei Euangelium, an titulum habeat: *βιβλος γενεσως Ιησϋ Χρισϋ;* 79
- Matrui* dicti bestiarii. 172
- Mauri (M. Vertranii) tractatus de iure liberorum laudatus. 12
- Mauricianus (Iun.) commentarium ad L. Iuliam Papiam scripsit. II
- Sine Mendacio cum aliqua viuere* quid? 126
- Mercatura tabernaria vilis et contempta. 109
- Mercedem manumissionis sibi stipulari nefas per L. Aeliam Sentiam. 174. promittere tamen vltro poterant lerui. ibid. sq. eius exempla ex Dionysio Halicarnassco. 175
- Mercibus quae publice praecerant, nubere prohibentur viris perfectissimis. 109
- Meretricum conditio apud Romanos. 99
- Meridiani* gladiatores. 172
- Metelli (Q.) Censoris seueritas aduersus caelibes. 24. Eius oratio ab Augusto repetita. 24. 32
- Milites an potuerint vxores ducere? 150. quis primus id illis indulcrit? 151. iis focariae mulieres permissae. 151. non poterant vxores in castra vel hiberna perducere. ibid. ius maritorum datum. 150. sq.
- Modestini (Herennii) *Ευρηματικα* qualis liber. 322
- Modum diuortii imponere* quid? 245
- Monstruosus partus quando profuerit? 199
- Mores grauiores vel maiores* qui? 247. sq. *leuiiores vel minores.* ibid.
- Mors parentum iusta causa trahendi sponsalia. 136
- Munera a liberto Patrono debita. 174. ab iis quomodo liberti liberati. 175. publica quotuplicia? 156. quid ab iis excusarit. 156. 160
- N.
- N**atalium professio quomodo facta? 160. sq. restitutio quid? 90 264. non temere concedebatur nisi consentiente patrono. 264
- Nauem mercaturae causa fabricantibus vacationem Legis Pap. Popp. dedit Claudius. 206
- Negle-

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

- Neglecti* liberi qui? 201
Nepotes quando filiorum nomine veniant? 87.
 ex filiabus Senatorum an clarissimi? ib. sq.
 Neronem puduit libertinam ducere. 90
 Nobilitas an per adoptioem data et peremta? 86
 Nomen quo die infantibus datum? 199. sq.
 aliquando statim post partum impositum. 201.
 Nominum dies quis? 199
Nominare potiore et excusare quomodo differant? 156
Non scripta. Pro his quae habita? 295. sq.
 Nothorum conditio. 127. sq. vide *Liberi*.
 Nouercae priuignorum vxoribus infestae. 252
 Numa Pompilius an auctor iuris trium liberorum? 20. Eius leges quae πολιταιδία fauent. 22. cur Iunonis aram a pellice tangi vetuerit? 21. cur filium qui volente patre vxorem duxerat, venundari vetuerit? ib.
Nurus quae? 237
 Nuptiae inter patres et plebeios cur prohibita? 88. sq. iniustae an rescissae? 121. impares quae? 123. sero initae honestissimae visae gentibus quamplurimis. 121. praematuras contra probabant Romani. 134. sq. impuberum an rescissae? 137. sq. simulatae quae? 150. putatiuae quae? 88 inter generum et focrum. 235. sq. cur ab iis abhorruerint multi Romani? 27. cur philosophi? 29. quomodo differant a matrimonio? 168. Liberorum sine consensu parentum nullae. 252
- O.
- Oblatio virginum Vestalium. 5.
Orogare legi quid? 116
 Obscura legata pro non scriptis habita. 295
 Octauenus an ad L. Papiam Poppaeam scripserit? 11
 Octauo mense natus an legitimus? 159
Officii quae esse dicantur in iure nostro? 254.
 in officio mariti et patroni esse, quid? 236
*Ope*rae patroni debita. 173. quotuplices? ibid. quomodo promissae. ibid. vltra promissum exigi non poterant. 174. illis liberabantur liberti ob numerum liberorum. 175. libertae voluntate patroni nuptae. 24. sequi non tamen ab operis patronae vel patroni filiae debitis. 263. earum obligatio reuulcebatur, simulac nuptae esse desissent. ibid.
Opificia a seruis et libertinis Romae exercebantur. 173
Οψιγαμίον poeta apud Lacedaemonios. 17. sequi.
 Optionis legati dies quando cedat? 290. 318. sequi.
Oratio principis quid? 102. Antonini et Commodi. ibid. sq. Metelli ab Augusto repetita. 24. 32. Augusti ad Equites de Lege Iulia habita. 37. sq. P. Scipionis Africani. 23.
Orbi dicuntur etiam qui liberos nunquam habuerunt. 159. 259. eorum et parentum discrimen an ab Honorio et Theodosio sublatum sit? 207. ii solidum capere non poterant. 256. cur eorum conditio poena digna visa? 259. an sibi relicta ceperint, si intra centum dies parentes fierent? 260. semissem tantum capiebant. ibid.
 Orbitas ignominiosa apud Thebanos. 18. Hebraeos. 15. aliasque gentes. ibid. Eius pretia apud Romanos. 19. sq. 27. sq. Talia nulla Germanis. 18
 Ordo adoptione non imminuebatur, sed augebatur. 85. sq.
Ornamenta coniugii senatorii a Principe data. 94
Ὄσπερ, pro ὡσπερ. 30
Ὄσαυε. Ea particula quando vsi Stoici et Icti Rom? 85
- P.
- Pacta dotalia* in fraudem legum decimariarum facta. 205
Paez (Ferd.) de numero liberorum excusante scripsit. 12
Παυδογραφία quid? 160
Παλιγγενεσία pro natalium restitutione. 90
 Pantomimorum aedes ingredi vel eos in publicum prodeuntes sectari, ignominiosum senatoribus. 93
 Papia gens plebeia. 43
 Papii Celsi, Mutili, Polliones. 43. an quidam etiam Triumph et Milones cognominati? ibid.

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

- ibid. Celsi Lanuuius oriundi. ibid sq. Mutili origine Samnites. 44. Celebriorum Papiorum syllabus. 45
- Papius (M. Mutilus) Cos. suffectus. 42. Eius Propraetura et adulatorium ingenium. ib.
- Pareia (Ioannes de) ad Legem Papiam! Popp. scripsit. II
- Parentes cur saepe liberorum nuptias prohibuerint? 252. liberos et dotare cogebantur. 253. sequ. iis ad tertium vsque gradum bona damnatorum liberorum deferebantur. 291. itemque caduca. ibid.
- Partus tempus legitimum. 159. trium, quatuor quinque infantum post quadragesimum diem. 169. decemestris a morte mariti legitimus. 216. an et vndecimestris. ib. seq. duodecim mensium. 217
- Pater solitarius quis? 219. is solidum capiebat. 220. eius nomine quando et auus intelligatur? 91
- Patria potestas cur tanta ciuibus Romanis concessa? 20
- Patrona liberorum iure idem ius in bonis liberti habebat ac patronus. 270. olim sibi fideiussores dari curabat a liberto, quod certa bonorum pars ad se peruentura sit. ibid. trium liberorum iure subnixi ius succedendi in bonis liberti ad liberos suos transmittibat. ibid. sq. eius nuptias adfectare liberto nefas. 97
- Patronus liberto veluti agnatus. 182. liberta sine eius auctoritate testari non poterat. ibid. Liberta ei quid teneretur relinquere. 183. eius cum liberta connubium an parum honestum? 96. quo sensu ei honestius fuerit, libertam concubinam quam matremfamilias habere? 189. sine eius consensu liberta nubere non poterat. 263. erat ordinarius libertae tutor. ibid. si impubes esset, consentire non poterat sine tutoris sui auctoritate. ibid. eius ius in bonis liberti centenario minoris. 265. et centenarii. 266. sequ. exclusus a liberti hereditate an tutelam suscipere teneretur liberorum eius? 266. eius ius in bonis libertae. 269. ab eo captiuo an liberta vxor discedere potuerit? 187
- Patroni filias non admittebat praetorad liberorum successionem. 268. succedebant tamen ex Lege Papia Poppaea si trium liberorum matres essent. ibid. sq.
- Paulus (Iulius Ictus) quot libros ad L. Papiam Poppaeam scripserit? 53. Eius liber singularis de iure potronatus, quod ex L. Iulia et Papia venit, in libros vitimos Commentariorum illorum migravit. ibid. 262
- Pellices concessae Persis. 16. Lex Numae de illis. 21. an et quomodo a concubinis differant. 125. sq.
- Πεντετηρικὸς ludus. 92
- Pereger pro peregrinus. 308. quis pereger factus dicatur? ibid.
- Peregrina instituta Romanis sordebant. 93
- Peregrinationis studiosissimi Romani. 239. ea impedimentum nuptiarum. ibid. quaenam a faciendis nuptiis excusant? 136
- Peregrini vrbe eiectioni variis legibus. 9. an id iure fieri potuerit? 9. sequ.
- Perfectissimi viri qui? 105. etiam Duumuii quarumdam ciuitatum. ibid. sequ.
- Permittere pro remittere. 231
- Perperna (M.) Consulis pater a Sabellis ex lege Papia vindicatus. 6. quando id factum? 8
- Persae πολυπαιδίας praemia elargiebantur. 15
- pellices alebant. 16
- Philosophi plerique a nuptiis abhorrebant. 29
- Phoeniciarcha quis? 107
- Plancius Varus quando Consul fuerit? 146
- Plebeiae olim non nupiebant Senatoribus ante legem Canuleiam. 89
- Plutarcho familiaris admodum est περίληψις. 21
- Poenae praemiis efficaciores. 112. iniustarum nuptiarum quae? 89. ἀγαμίς, ὄψιγαμίς, κακόγαμίς apud Lacedaemonios. 17. sequ. caelibatus et orbitatis ex L. Papia Poppaea. 256. a Constantino M. sublatae. 260. sq.
- Πολυανδρία veteribus omnibus exosa. 223
- Πολυγυνία aliquando ab Atheniensibus permissa. 16. semper a Persis. ibid.
- Πολυπαιδίας studiosi Hebraei. 15. Persae. 15. sq. Graeci. 16. Germani. 18. eam legibus promotam ibat Romulus. 19. Numa. 20. an et Tullus Hostilius? 21. Leges ea de

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

de re libera rep. latae. 21. sq. ob eam plebeii tributis liberati. 22. praemia πολυπαιδίας a Censoribus constituta. 23. a Iulio Caesare. 24. ob eam ancillis libertas data. ibid. pars bonorum liberis damnatorum concessa. 25. eius ratio habita in congiariis. 26. ob eam incesta matrimonia confirmata. ibid. ob eamdem vacatio data essedariis. ibid. et decurionibus προσδρία concessa. ib. Cur tot praemiis ornata fuerit a Romanis?	27 156 47	Pomoeria vrbs saepe promota. Pompeii et Poppaei saepe confusi ab auctoribus. Pontifex M. virgines Vestales eiectis regibus capiebat. 2. vide etiam Sacerdos.	156 47
Poppaea gens origine Sabina. 45. libera rep. obscura. ibid. sq. Poppaea Sabina Neronis focus. 46. eiusdem vxor. ibid. Poppaeorum stemma. 47. celebriorum syllabus, ibid. ii saepe cum Pompeiis confusi. ibid.	45 46 47	Poppaeus (Q. Secundus vel Secundinus) 42. Duumvir Col. Vilillae Celsae. ibid. sq. Consul suffectus. 41 Poppaeus (Q. Sabinus) aedilis. 45. sq. Col. ordinarius. 46. triumphalibus ornamentis donatus. ibid. Moesiae, Daciae et Aethiopiae per 40 annos Praeses. ibid. an Secundi patruelis? ibid.	42 41 45 46
Populus Rom. an sub Augusto ius liberorum dederit? 218. an lege soluerit? vid. supra Lex. Postumii (M. Albini) et M. Furi Camilli severa aduersus caelibes censura. 23 Postumus an Senatoris filius? 87 Poiorem nominare et excusare quomodo differant? 156 Praemia πολυπαιδίας. vid. πολυπαιδία. Praefecti et perfecti saepe in codicibus confusi. 105 Praefecti Praetorio viri clarissimi, postea illustres. 105. 108. amici Principis. 105. Senatores. ibid. Praefecti Vrbi clarissimi, postea illustres et Senatores. 105	218 23 87 156 105 105 105	Praefecti aerarii milit. et Saturni. 273 Praefidatus gentium quid? 107 Praetores aerario praefecti. 273 Primordia quae dicta? 200 Princeps legibus caducariis solutus. 300. et aliis legibus. 300. sq. Priuigna an potuerit in vitrici concubinato esse? 82 Priuignus et priuigna quinam dicantur? 237 Priuilegium Glaucippo datum lege Papia de peregrinis. 9 Proconsul non nisi vrbe egressus cum imperio erat. 157 Procuratores Caducorum, hereditatum principis, legatorum, peculiorum xx hereditarium. 273. sequ.	273 107 273 200 300 300 82 237 9 157 273 273
Prodi dicebantur quidam sacerdotes. 5 Professio censualis. 160. nazalium quomodo facta, et quam antiqua? 161. 200. an a Marco Antonino inuenta? 161. an ei absolute fides habita? 162 Promagistri xx hereditarium. 274 Promissio dotis quomodo facta? 193 Propertius cur a nuptiis abhorruerit? 36 Prouinciae. Ad illas saepe prolata iura in vrbe obseruanda. 255. sq. Puberes omnes lex coegit vxores ducere et nubere. 118 Pubertas an in feminis spectata? 137. eius annos quis definiuerit? ibid. sequ. an et quatenus hodie in nuptiis requiratur? 140 sequ.	5 162 274 193 36 255 118 137 140	Pythagoras an caelibatum damnarit? 18	18
		Q.	
Quadruplicatores quinam? 338 Quaestum corpore facere quae dicantur? 98. sq. Eae nubere non poterant ingenuis. ibid. Quandoque pro quancumque. 198 Quandoque liberos habebit, cur sub ea conditione legatum? 201. sq. 203 Quantum aequius melius, formula in actione rei vxoriae sollempnis. 246 Quantum per leges capere poterit, cur ea conditione hereditas vel legata relicta? 260 Qua-	338 98 198 201 246 260		

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

Quasi. Quando ea particula, vfi Stoici et Icti? 85. sq.
Quasi Senatoris filius vel nepos quis? 85. 87. sq.
Quinauicennaria lex dicta Laetoria et cur? 79
 Quinquagenaria an parere possit? 119
 Quinquennis filius libertini ab operis liberabat. 175. ob eundem libertini olim in tribus ruficas descripti. ibid.
Quirizium iura quae? 160 .an eadem ac ius Latii? ibid.

R

Reges Rom. virgines Vestales cepere. 2
Regiones suburbicariae quae? 158
 Regula Catoniana a quo composita? 288. ad leges novas non pertinet. ibid. 310
 Repetitio vfructus quid sit et quomodo saluo iure fieri possit? 303
 Repudiatæ non illico nubere poterant. 140
 Res iudicata an semper pro veritate habeatur? 90
Rescindi saepe dicuntur, quae ipso iure nulla. 267
 Restitutio in integrum minoribus data Romae intra quinquennium, in Italia intra quadriennium, in prouinciis intra quinquennium. 158
Retrabi saepe dicuntur, quae ipso iure nulla. 267
Renocari aliquando dicuntur, quae ipso iure nulla. ibid.
 Rogantes legem eam non semper probabant. 41. sequ.
Romae aedificatum quid notet? 248
 Roma quousque se extenderit? 156. latius patebat quam vrbs. 157
 Romanae reip. finis potentia bellica. 27
 Romani maxime a nuptiis abhorrebant, 27 sequ.
 Romulus *πελυπαδιάων* multis legibus promotum iuit. 19 sequ.
 Roscius (Q. comoedus) De eo Ciceronis iudicium. 93

S.

Sabina Poppaea Neroni nupta Ollia dici debebat, 46

Sacerdotia quando cum plebe communicata? 3. 6
 Sacerdotes prouinciales. 107. a quibus electi. ibid. eorum munus, tituli, dignitas. ibid. sequ.
Sacra certamina quae? 92
 Saltator praefectus vrbi ab Elagabalo factus, 104
Sanguinolenti liberi quinam? 201
Satura Lex quid? 50 sq.
 Scena quid? 91. sq. in eam mercede conducti prodeuntes infames. 92
 Scenicae mulieres lenis assimilatae, cum quibus stuprum non committi videbatur. 93
 Scientia qualis exigatur, quando leges habent: SCIENS DOLO MALO? 143. sq.
 Scipioni (P. Africano) cur negata fuerit aeditas? 153
 Secundae nuptiae gentilibus, etiam inuifae. 223. sq. nec non Christianis. 227. sq.
 Securæ coss. non in vrbe, sed extra vrbem praeferebantur post tempora Valerii Poplicolac. 148
 Senatores primo natales, deinde virtus, postremo census faciebant. 79. Eorum insigne latus clauus. 79. eorum priuilegia. ibid. sq. a quibus in senatum lecti. 83. sq. quas vxores ducere non potuerint? 88. sq. *iuuenes et honoribus perfuncti*. 84. eorum onera. 85. plebeias olim non ducebant ante legem Canuleiam. 89. sub malis principibus personae vilissimae. 104. iis cur nuptias cum scenicis indulserit Iustinianus? 110 sequ.
 Senatorius ordo primus in ciuitate. 79. census quantus fuerit? ibid. sq.
 Senatorum filiae et neptes quae clarissimae? 94. an iis haec dignitas semper salua fuerit? 105. nubere non poterant libertinis. 95
 Senatorum filii clarissimi. 84. lato clauo ab Augusto donati. ibid. antea equestris ordinis erant. ibid. quinam fuerint? ibid. sq. huius iuris renouatio. 105
 Senatorum nepotes ex filiis clarissimi, non nepotes ex filiabus. 87
 Senatorum matres et sorores an clarissimae? 87 sequ.
 Senatus auctoritas sub Imperatoribus. 80. eius membrum ipse Imperator. 81. eo qui moriebantur.

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

uebantur, vix integrae erant existimationis.		Socii Latini nominis. vid. Latini.	
	83 sq.	Socrates cur binas vxores eodem tempore habuerit?	16
Senatusconsulta cum legibus, ad quae facta, non confundenda. 39. quod tamen a viris doctissimis factum.	117 sq.	Sodalitaria pro concubina.	126
Senatusconsulta varia		Solidum quinam coniuges inter se ceperint?	209.
Caluissiarum, vulgo Caluitianum, 123. an idem ac Claudianum? ibid. quinquagenarias feminas iunioribus nubere prohibuit.	ibid.	non capiebant caelibes et orbi.	256 sq.
Claudianum de sexagenariorum nuptiis.	122	Sorores duas in matrimonio habuit Honorius.	238
Incerti nominis de Latina ter enixa. 165. 169. De vidua iterum nupta. 302. de sociis Lat. nominis. 7. contra fictas adoptiones. 154. de Lege Iulia de maritandis ordinibus ferenda. 32. sequ. de matrimoniorum lege Papia Poppaea prohibitorum nullitate. 102. sequ. de tutore mulieri in locum furiosi dando. 194. item in locum absentis ibid. item ad dotem dandam, dicendam, promittendamue, etiam in prouinciis.	ibid.	Sortitio in deligendis Virginibus Vestalibus. 4. in eligendis prouincialibus magistratibus quando omissa?	152
Largianum an Latinis ob liberos iura Quiritium dederit?	169	S. P. F. in marmore an idem sit ac Spurius filius?	128
Libonianum de falsis.	295	Spadones qui? 119 sq. iis gratia legis Papiae facta. ibid. an iis nuptiis interdictum? 120. saepe matrimonium inibant. ibid. 122. quis hoc primum inihauerit?	ibid.
Perficianum, vulgo Pernicianum. 120. an nuptias senum resciderit?	121	Spoliarium ludi.	172
Plancianum.	145 sq.	Spoliarium locus, vbi bestiarum saginati.	ibid.
Tertullianum an iura Quiritium Latinae ter enixae dederit?	169	Sponsae intra biennium domum ducendae. 135. cur ita Lege Iul. et Papia cautum? 133. causae iustae eas intra biennium domum non ducendi. 136. esse poterant sponsae quae vxores esse poterant. 88. aliquando erant infantis.	135
Trebellianicum an et de quasi caducis tollendis egerit.	305	Spurii qui?	128
Senibus nuptias concessit Iustinianus.	123	Statuae in publico positae a creditoribus cum reliquis non vendebantur.	312
Sentius (C. Saturninus) Magister xv. viror. sacr. faciund. in ludis saecularibus sub Augusto.	35	Sterilitas apud Hebraeos aliasque gentes ignominiosa.	15
Serui exercebant officia.	173	Stoici frequenter vsi particula <i>ὅτι</i> .	85 sq.
Seruitutis legatae dies quando cedat?	307	Stuprum cum qua committatur.	130
Seruitas poenae soluit matrimonium.	139	Subornatores quinam.	338
Sexagenarii an generare possint? 119. iis an nuptiis interdixerit lex Papia Poppaea?	ibid. sq.	Substituendi formula: <i>si is heres non erit, quisquis mihi heres erit, in parte deficiens etiam heres esto</i> , cur inuenta?	216
Socer et gener inter se testimonium non dicebant. Id ex qua lege? 190. et <i>socrus</i> quinam dicantur? 237. non erat; si iniustae contraherentur nuptiae.	143	Substitutionibus elusae leges caducariae.	215
		Suburbicariae regiones quae?	157
		Successio libertorum ex Lege XII. tab. 263. ex edicto Praetoris. ibid. sq. ex Lege Iul. et Papia.	264
		<i>Εὐμβίος</i> pro concubina.	126
		Syri vxores sibi coeuebant.	191
		Syriarcha quis?	107

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

T.

T aberna et sabernarii. 108. cur Catullo <i>Silax</i> ?	109
Tabularia per prouincias quis constituerit?	161
Tabulas aperiendi ritus sollempnis. 285. ex lege Viceſmaria. ibid. viuentis aperire nefas. ibid.	
<i>Ταμείον</i> aerarium et fiſcus.	273
<i>Τελεότατος</i> qui?	106
<i>Τεϋ ενίχα</i> quac dicatur?	169
Terentius (Clemens) vid. <i>Clemens</i> .	
<i>Τεſſερα frumentaria</i> quid? 308 ſq.	
Testamento maritus poterat vxori tutorem dare.	178
Testamenta feminarum an ſemper nuncupatiua. 181. cur periculosa olim viſa? ibid. libertae an et quomodo fecerint?	182
Testes ſeptem adhibiti in diuortii.	245
<i>Τηϋίς</i> orbitas ignominioſa	18
<i>Τημηλίς</i> qui?	92
Titulus libris a primis capitibus datus.	79
Togae ius amittebant exules	308
Torrentii (Leu.) excuſus de Lege Papia.	11
Translatio legatorum quot modis facta?	297 ſq.
Tribonianifimi quidam.	194. 304
Tribunorum plebis poteſtas ſub Imperatoribus. 194. militum Conſulari poteſtate numerus et inſignia.	149
Tribus ruſticae honoratiores. 23. 175. in eas deſcripti liberti, quibus filius quinquennis erat.	ibid.
Trimi ad dimidium ſtaturae modum perueniſſe credebantur.	214
Triumphaturis cur extra urbem ſenatus datus?	157
Tulli Hoſtilii lex de tergeminiſ. an ad ius trium liberorum pertineat.	21
Tutela liberatae ingenuae iure trium liberorum. 176. 180. Libertinae quater enixae 176 ſq. 182. ſub ea omnes erant feminae. 177. feminarum quotuplex? 177 ſq. <i>ceſſitia</i> quae? 178	

ſeq. quomodo finita 179. quando ſublata? 183. libertae ad patronum eiusque liberis pertinebat. 182.

De Tutelis quam legem tulerit M. Aurelius Imp. 266

Tutor cur dari non poſſit perſona incerta? 178. dotis cauſſa mulieri nupturae dabatur. 191. ſine eius auctoſitate dos conſtitui non poterat. 193. hic tutor a ſolo Praetore non adhibitis Tribunis datus. 194. *Practorius*. ibid.

V.

Vacatio legis quotuplici ſenſu dicatur? 133. 139 quanti temporis feminis data poſt diuortium. 133. 139. cur non et viris data? ibid. abſentibus reip. cauſſa data. 212

Vacantia bona quae? 317. Ea aerario et poſtea fiſco cedebant. ibid. aliquando caduca dicuntur. ibid. quaeenam hodie? 320

Valetudo ſponſi ſponſaeque iuſta cauſſa trahendi ſponſalia. 136

Venatores qui? 172

Venatoria familia. ibid.

Venatorius ludus. ibid.

Venus ſuta quae? 130

Verborum obligatio an ſola ſtipulatione contracta? 193

Veſpaſianus lege ſoluendi ius accepit. 243

Veſtaliſum virginum electio. 2. perſona qualis eſſe deberet. 3 ſq. priuilegia. 20. earum ſacerdotium moleſtum. 4. cur diuinitus electae crederentur? 4. an de iis egerit Lex Iulia et Papia? 140

Veſtis meretricia qualis? 99

Vibo Valentia colonia. 42

Viceſima hereditatum qua lege inueſta. 273

Viduae nuptae aliquando prioris mariti dignitatem beneficio principis retinebant. 94. cur iis plus laxamenti a morte mariti datum, quam repudiatis a diuortio? 139. iterum nuptae, non erant heredes liberorum ex priore matrimonio. 228

Zz

Vidui-

INDEX III. RERVM ET VERBORVM LOCVPLETISSIMVS.

Viduitas maximi fiebat.	223. 227 sq.	eius repetitio. 304.	legati dies cur ab adita hereditate cedat?	290
Vililla Celsa Colonia.	42 sq.			
Virginitas perpetua magni fiebat.	223	Vtero exfecti an profuerint parentibus?		169
Virgis caedi poterant Lätini.	170	<i>Vxor gratuita</i> cur concubina dicta? 126.	pro hacne an pro concubina habeatur ingenua?	
<i>Virilis partis</i> nomine quando tota hereditas veniat?	267	131. apud Rom. in potestate mariti. 20.	179. qualis esse deberet ex legibus Lycurgi? 17 sq.	
Vitellius an sine liberis fuerit?	152	saepe infans. 138.	non poterat a marito olim diuortere.	184
Vlpianus quot libros ad hanc legem scripserit?	52	Vxores coemtae apud Hebraeos, Syros, Assyrios, Armenios, Germanos, Romanos. 191.	Romanorum luxuriosae. 28.	maritos in prouinciam antea non comitabantur. 212.
Vniuirae laudatae? 223.	etiam in Epitaphiis.			
<i>Verbare</i> quid?	224			
<i>Verbicariae prouinciae</i> quae?	157			
Urbs quousque porrecta? 156.	centum ab ea lapides.			
Vsucapere pro herede et legatario quis possit?	312			
Vsusufructus quantus a coniuge capi possit.	201.			
			X.	
		Xyffici quinam?		92

F I N I S.

